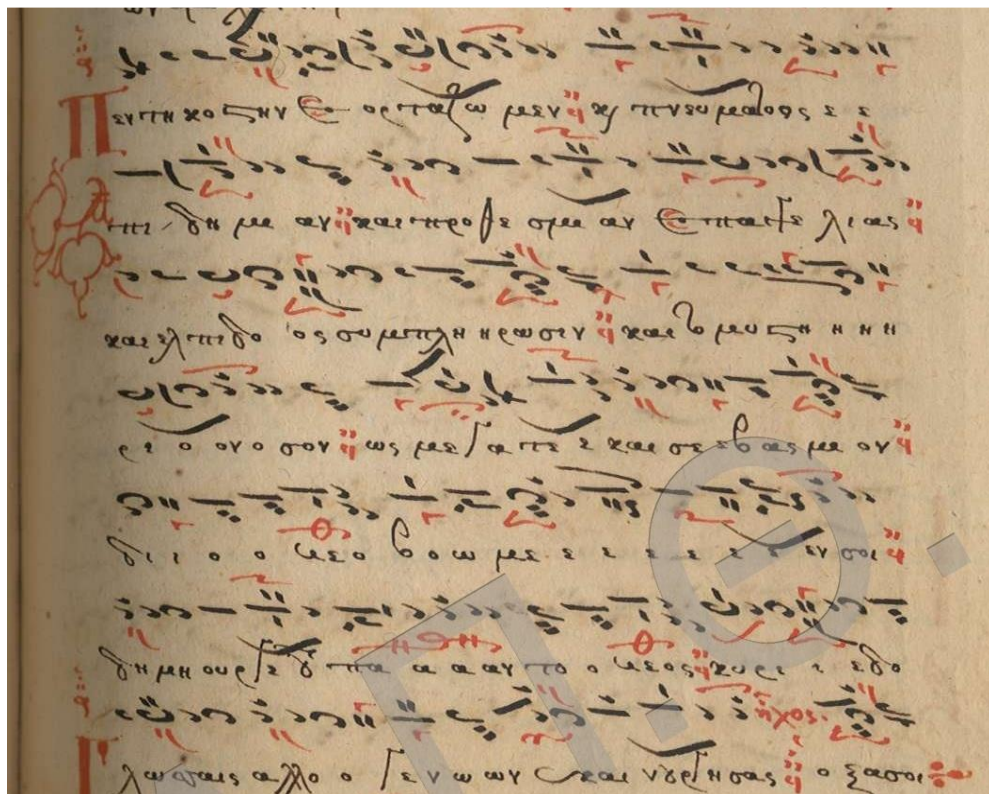

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

Ἰωαννίδης Εὐ. Χρυσοβαλάντης

«ΟΙ ΥΜΝΟΙ ΤΗΣ ΕΟΡΤΗΣ ΤΗΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΣ ΣΤΗΝ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΜΕΛΟΠΟΙΪΑ»

*Διατριβή ἐπί Διδακτορία ὑποβληθεῖσα στό Τμῆμα
Ποιμαντικῆς καί Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ.*

Θεσ/νίκη 2016

(Εξώφυλλο κώδιξ Α.Π.Θ. 33 φ. 153α μέλος Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....9

Βραχυγραφίες-Συντομογραφίες

1) Ἐπιστημονικῶν ἐκδόσεων, Περιοδικῶν καί Πρακτικῶν.....13

2) Κωδίκων, Βιβλιοθηκῶν, Συλλογῶν.....14

3) Λοιπές.....15

Βιβλιογραφία

1) Πηγές

α) Χειρόγραφοι Κώδικες.....17

β) Τυπικά, Εὐχολόγια, Διατάξεις.....31

γ) Ἐντυπες ἐκδόσεις.....32

δ) Πατερικά Κείμενα.....33

2) Κατάλογοι-Βοηθήματα-Μελέτες

α) Ἑλληνόγλωσσες.....37

β) Ξενόγλωσσες.....64

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Ἡ Ὑμνογραφία τοῦ ἑορτολογικοῦ κύκλου τῆς Πεντηκοστῆς

Κεφάλαιο Πρῶτο

Το λειτουργικό πλαίσιο τῶν ὕμνων τῆς ἑορτῆς

1) Ἡ περίοδος τοῦ Πεντηκοσταρίου καί ἡ λειτουργική ἐξέλιξη τῆς ἑορτῆς.....75

2) Ὁ ἑορτολογικός κύκλος τῆς Πεντηκοστῆς.....80

3) Ασματική καί Μοναστική λειτουργική παράδοση καί ὁ Ἑσπερινός τῆς Γουγκλισίας.....	85
---	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΕΝΤΥΠΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΤΟΥ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΥ

1) Τό έντυπο Πεντηκοστάριο καί ἡ ἀποκρυστάλλωση τῆς ὑμνογραφίας.....	91
2) Περιγραφή τῆς έντυπης ὑμνογραφίας τῆς Πεντηκοστῆς.....	94
α) Ἰδιόμελα.....	96
β) Στιχηρά προσόμοια.....	99
γ) Τροπάρια Καθίσματα.....	100
δ) Κανόνες.....	101
ε) Κοντάκια.....	102
στ) Ὑπολοιπα.....	102
3) Οἱ ποιητές της.....	105
4) Ὑμνολογικός καί θεολογικός σχολιασμός τῆς ὑμνογραφίας τοῦ έντύπου.....	108
α) Μεγάλος Ἑσπερινός.....	111
β) Ὅρθρος.....	119

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑ ΠΟΥ ΔΕΝ ΣΥΜΠΕΡΙΛΗΦΘΗΚΕ ΣΤΟ ΕΝΤΥΠΟ

1) Ἰδιόμελα.....	128
α) Ἰδιόμελα προερχόμενα ἀπό παλαιοβυζαντινά Στιχηράρια.....	129
β) Τά Ἰδιόμελα τοῦ Νικολάου Μαλαξοῦ.....	133

2) Τροπάρια Προσόμοια.....	136
α) Προσόμοια από χειρόγραφους κώδικες.....	136
β) Ποιήματα του Νικόλαου Μαλαξοῦ.....	138
γ) Ποιήματα του Ματθαίου Βλάσταρη.....	138
3) Κοντάκια.....	139
α) Κοντάκια τῶν Κεκοιμημένων.....	140
β) Κοντάκια τῆς ἑορτῆς.....	143
4) Κανόνες-Τριώδια.....	144
5) Ὑπόλοιπα.....	147
6) Ὑμνολογικός καί θεολογικός σχολιασμός τῆς ἀδημοσίευτης ὑμνογραφίας...150	
α) Προσόμοια.....	151
β) Ἰδιόμελα.....	156

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΜΕΛΟΠΟΪΑ ΤΩΝ ΥΜΝΩΝ ΤΗΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΣ

Πηγές τῆς ἔρευνας.....	159
------------------------	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΡΜΟΛΟΓΙΚΟ ΓΕΝΟΣ ΜΕΛΟΠΟΪΑΣ

1) Ἡ παράδοση τοῦ μέλους τῶν Εἰρμῶν τῆς ἑορτῆς.....	161
2) Περιπτώσεις ἀργότερης μελοποίησης.....	173
α) Καλοφωνικοί Εἰρμοί.....	173
β) Ὁ Εἰρμός τῆς θ' Ὁδῆς ψαλλόμενη «εἰς τό Ἐξαιρέτως».....	174
γ) Ἀσματικοί Εἰρμοί.....	176

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΣΤΙΧΗΡΑΡΙΚΟ ΓΕΝΟΣ ΜΕΛΟΠΟΙΪΑΣ

1) Τά ἀδημοσίευτα Στιχηρά τῆς ἑορτῆς καί ἡ τυποποιημένη συνοπτική ἐκδοχή τοῦ Στιχηραρίου.....	178
2) Ἡ παράδοση τοῦ μέλους τῶν Στιχηρῶν Ἰδιομέλων τῆς ἑορτῆς.....	180
3) Παρουσίαση τοῦ μέλους τῶν ἐκτός τοῦ ἐντύπου Ἰδιομέλων τῆς Πεντηκοστῆς.....	191
4) Στιχηρά τῆς ἑορτῆς σέ θεωρητικές πραγματείες.....	201

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΠΑΠΑΔΙΚΟ ΓΕΝΟΣ ΜΕΛΟΠΟΙΪΑΣ

1) Ἡ παράδοση τοῦ μέλους τῶν Καλοφωνικῶν Στιχηρῶν τῆς ἑορτῆς.....	206
α) Τριαδικά.....	207
β) Στιχηρά ἢ Δοξαστικά τῆς ἑορτῆς	208
γ) Εἰρμοί ἢ Τροπάρια Ὁδῶν.....	212
δ) Νεκρώσιμα.....	213
2) Ἡ παράδοση τοῦ μέλους τῶν Κοινωνικῶν.....	216
α) Κοινωνικό Κυριακῆς Πεντηκοστῆς «Τό Πνεῦμά σου τό ἀγαθόν».....	218
β) Κοινωνικό Δευτέρας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος «Το Πνεῦμά σου τό ἅγιον».....	219
3) Ἡ μελοποίηση τῶν Κοντακίων καί τῶν ὑπολοίπων σταθερῶν λειτουργικῶν στοιχείων.....	222
α) Ἡ μελωδική παράδοση τῆς ὕλης τοῦ Ψαλτικοῦ μέσα στό πλαίσιο τῆς ἑορτῆς καί ἡ ἐξέλιξή της.....	224
β) Ὁ Ἐσπερινός τῆς Γονυκλισίας.....	229

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Η ΜΕΛΩΔΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΔΟΞΑΣΤΙΚΟΥ «ΓΛΩΣΣΑΙ ΠΟΤΕ ΣΥΝΕΧΥΘΗΣΑΝ» ΗΧΟΣ ΠΛ. Δ΄

1) Συγκριτική εξέταση τῶν ἐπιμέρους μελοποιήσεων τοῦ Ἰδιομέλου.....	236
2) Ἀνάλυση τῆς σύνθεσης τοῦ Ἰακώβου Πρωτοψάλτου.....	249
α) Δομική, Μετρική καί Συντακτική ἀνάλυση.....	249
β) Τροπική ἀνάλυση.....	253
γ) Μεταγραμματισμός, Σχηματική μεταγραφή, Αναγωγική ἀνάλυση....	255

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1) Ἀνέκδοτη Ὑμνογραφία	
α) Καθίσματα.....	275
β) Στιχηρά προσόμοια.....	275
γ) Ἐξαποστειλάριο.....	277
δ) Ἰδιόμελα.....	278
ε) Κανόνες.....	279
στ) Κοντάκια.....	284
2) Μουσικά κείμενα	
α) Ὁδὴ α' τῶν δύο Κανόνων τῆς ἑορτῆς.....	287
β) Στιχηρά τῆς ἑορτῆς «μετά μετροφωνίας καί παραλλαγῆς».....	290
γ) Στιχηρά Καλοφωνικά.....	291
δ) Κοινωνικά τῆς ἑορτῆς διαφόρων μελοποιῶν.....	298
ε) Κοντάκιο- Οἶκος Α' τῆς Πεντηκοστῆς.....	301

στ) Ἀλληλουάριο τῆς ἑορτῆς.....	303
ζ) Δοξαστικό «Γλῶσσαί ποτε συνεχύθησαν...» σέ Μέση πλήρη βυζαντινή σημειογραφία.....	304
η) Ἐξηγήσεις Χουρμουζίου Χαρτοφύλακα τοῦ μέλους του Δοξαστικοῦ σέ νέα ἀναλυτική σημειογραφία.....	311
θ) Ἀδημοσίευτα Ἰδιόμελα τῆς ἑορτῆς.....	317
ι) Στιχηρό «Ὁ Παράκλητος, ὡσπερ ἔφης, Χριστέ...», ἦχος πλ. β'.....	319
Συμπεράσματα.....	321
Εὐρετηριακοί Πίνακες	
A) Εὐρετήριο κυρίων ὀνομάτων.....	330
B) Εὐρετήριο ὄρων καὶ ἐννοιῶν.....	333

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ ἑορτή τῆς Πεντηκοστῆς κατέχει, ἀπό τήν πρωτοχριστιανική ἀκόμη ἐποχή, κεντρική θέση μέσα στό Χριστιανικό Ἑορτολόγιο, καθώς ἀποτελεῖ τήν γενέθλιο ἡμέρα τῆς Ἐκκλησίας καί τό ἐπιστέγασμα ὅλων τῶν ἑορτῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἐνιαυτοῦ. Ἡ σπουδαιότητά της αὐτή διαζωγραφεῖται θαυμάσια μέ τόν χρωστήρα τοῦ λόγου στήν λειτουργική της ποίηση καί πλαισιώνεται τεχνικότατα ἀπό τό ἐκκλησιαστικό μέλος. Ἡ συστηματική μας ἀναφορά στό πλαῖσιο τῆς παρούσας διατριβῆς ἐπικεντρώνεται σ' αὐτήν τήν ὕμνολογική καί κυρίως μουσικολογική διάσταση τοῦ θέματος, συγκεκριασμός ὁ ὁποῖος κρίνεται ἐπιβεβλημένος, ἐξαιτίας ἀκριβῶς αὐτῆς τῆς σύζευξης τοῦ λόγου μέ τό μέλος καί τῆς βαθιᾶς ἀλληλοεξάρτησής τους μέσα στό πλαίσιο τῆς ὀρθόδοξης λατρείας. Κατά συνέπεια προηγεῖται τῆς εἰδικότερης μουσικῆς ἀνάλυσης ἡ πολύπλευρη ἐξέταση τοῦ ποιητικοῦ κειμένου τῶν ὕμνων, τό ὁποῖο ἀναπόφευκτα καθορίζει καί καλουπώνει τήν μουσική σύνθεση, χωρίς βέβαια νά καταργεῖ τήν δημιουργική της πνοή καί ἐλευθερία.

Κατά πρῶτον, ἡ παρούσα πραγμάτευση ἀποσκοπεῖ στό νά συστηματοποιήσει καί νά περιγράψει συνολικά τόν μελωδικό πλούτο τῆς εορτῆς τῆς Πεντηκοστῆς, διά τοῦ ὁποῖου ἀποτυπώνεται καί ὑπηρετεῖται θαυμάσια ὁ διδακτικός καί δογματικός χαρακτήρας τῆς ὕμνογραφίας της, σέ συνάρτηση μέ τήν θεολογική καί λειτουργική της ιδιαιτερότητα. Βασική ἐπίσης στόχευση ἀποτελεῖ ἡ μουσική ἐξέταση καί ἀνάλυση τοῦ εὐρύτατου αὐτοῦ μελοποιητικοῦ ὕλικου, διά τῆς ἐπιλογῆς ἀντιπροσωπευτικῶν παραδειγμάτων, ὁ ἐντοπισμός τῶν ἐπιμέρους ιδιότυπων ὕφολογικῶν καί μορφολογικῶν τους χαρακτηριστικῶν καί κυρίως ἡ ἀνάδειξη καί μουσικολογική ἐξέταση τῶν πρωτότυπων ἀδημοσίεωτων μελῶν καί συνθέσεων τῆς εορτῆς. Πιο συγκεκριμένα τό περιεχόμενο τῆς διατριβῆς διαμορφώνεται ἀρχικά σέ δύο Μέρη, τό καθένα ἀπό τά ὁποῖα ἀντίστοιχεῖ σ' ἕνα σκέλος τοῦ διττοῦ θεματικοῦ ἄξονα πού τέθηκε παραπάνω. Ἐν συνεχείᾳ ἔπεται τό τρίτο καί τελευταῖο, ὅπου περιέχεται ἡ ἐξέταση τῆς Μελοποιΐας τοῦ Δοξαστικοῦ τῶν Ἀποστίχων τοῦ Μεγάλου Ἑσπερινοῦ, ὡς χαρακτηριστικοῦ δείγματος τῆς Στιχηραρικής μελοποιητικῆς μεταχείρισης.

Εἰδικότερα, τό Πρῶτο Κεφάλαιο τοῦ Α' Μέρους ἀποτελεῖ μία εἰσαγωγική προσέγγιση, μέ τήν παράθεση τοῦ γενικότερου πλαισίου τῆς εορτῆς, καθώς καί τῶν λειτουργικῶν προϋποθέσεων πού ἐπέδρασαν στήν διαμόρφωση τῆς ὕμνολογίας της. Τό Δεύτερο Κεφάλαιο περιλαμβάνει τήν περιγραφή τῆς ἑντυπῆς ὕμνογραφίας τῆς Πεντηκοστῆς, μέ παράλληλο σχολιασμό της ἀπό ὕμνολογικῆς,

ποιητικής και θεολογικής απόψεως, ἐνῶ στό Τρίτο κωδικοποιεῖται τό ἀρκετά ἐκτεταμένο ὑλικό πού δέν συμπεριλήφθηκε στό ἔντυπο Πεντηκοστάριο, μέ ἐπιπλέον βαρύτητα στήν ἐξέταση τῶν ἀδημοσίευτων ὕμνων τῆς ἑορτῆς.

Ἐν συνεχείᾳ, στό Β΄ Μέρος ἐκτίθεται συστηματοποιημένη και κωδικοποιημένη ἢ σχετική μέ τόν ἑορτολογικό κύκλο τῆς Πεντηκοστῆς βυζαντινῆ καί μεταβυζαντινῆ μελοποιητικῆ παραγωγή, σύμφωνα μέ τά τρία Γένη Μελοποιΐας τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, τήν μελωδική παράδοση, τήν τεχνοτροπία καί τίς στυλιστικές ἰδιαιτερότητες τοῦ καθ' ἑνός ἐξ αὐτῶν. Ἡ πραγμάτευση ἐπικεντρώνεται στήν περιγραφή, ἐξέταση καί συνολική ἐποπτεία τοῦ πλήθους τῶν περιεχομένων στούς μουσικούς κώδικες Εἰρημολογικῶν, Στιχηραρικῶν καί Παπαδικῶν μελῶν καί συνθέσεων καί ἐξεχόντως στίς λιγότερο διαδεδομένες, καθῶς καί στόν ἐντοπισμό τῶν πρωτότυπων καί ἰδιότυπων μελωδικῶν καί ὕφολογικῶν τους συστατικῶν.

Ἐπιπλέον, τό Γ΄ καί τελευταῖο Μέρος σχετίζεται μέ το Εἶδος τοῦ παλαιοῦ ἀπλοῦ Στιχηραρίου καί συγκεκριμένα μέ τήν μελωδική παράδοση τοῦ Δοξαστικοῦ «Γλῶσσαί ποτε συνεχύθησαν» σέ ἦχο πλ. δ΄. Ἡ ἐξέταση τῶν ἐπιμέρους μελοποιήσεων του ἐπιτελεῖται σέ ὀριζόντιο ἐπίπεδο μέ τήν ἐποπτεία τῆς ἐξελικτικῆς πορείας τῆς Μελοποιΐας του, με σημεῖο ἀναφορᾶς καί ἐκκίνησης τήν βυζαντινῆ του μελοποίηση, καί στό Δεύτερο Κεφάλαιο μέ τήν ἀνάλυση τῆς σύνθεσης τοῦ Ἰακώβου Πρωτοψάλτου, ἢ ὅποια ἐκπροσωπεῖ τήν νεώτερη μελωδική ἐκδοχή τοῦ Δοξαστικοῦ. Τέλος, στό Παράρτημα, περιέχεται τό ἀνέκδοτο ὕμνογραφικό ὑλικό τῆς ἑορτῆς, καθῶς καί ὀρισμένα μουσικά κείμενα ἐρρατισμένα ἀπό τον πλοῦτο τῆς χειρόγραφης παράδοσης, τά ὅποια παρατίθενται ὡς ἀντιπρο-σωπευτικά δείγματα τῆς μουσικολογικῆς πραγμάτευσης πού προηγήθηκε, συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ ἀδημοσίευτου ὑλικοῦ τῶν ἀνέκδοτων Ἰδιομέλων τῆς ἑορτῆς.

Ἡ ἐκ μέρους μου ἀνάληψη τοῦ συγκεκριμένου θέματος καί ἡ ἐπιλογή τοῦ παραπάνω ἑορτολογικοῦ σταθμοῦ καί τῆς Μελοποιΐας του, ἀν καί ἀρχικά ξεκίνησε ἀπό μία εὐρύτερη ἀφετηρία, διαμορφώθηκε καί ὀριστικοποιήθηκε μέσα ἀπό ποικίλες ζυμώσεις. Καίριο καί ἀποφασιστικό ρόλο διαδραμάτισε στήν ἐπιλογή αὐτή ἡ προτροπή καί ἐνθάρρυνση τοῦ ἐπιβλέποντά με καθηγητή π. Σπυρίδωνα Ἀντωνίου, δεδομένης τῆς προγενέστερῆς μου σπουδῆς στήν Μελοποιΐα τῆς Κυριακῆς τῆς Ὁρθοδοξίας, μέσα στό πλαίσιο τοῦ ἀντίστοιχου καταρτισμοῦ τῆς διπλωματικῆς μου ἐργασίας. Στό σεβαστό του πρόσωπο ὀφείλω εἰλικρινῆ εὐγνωμοσύνη και θερμές εὐχαριστίες γιά τό ἀμείωτο ἐνδιαφέρον, τήν ἐπιστημονική καθοδήγηση, τήν θετική και καλοπροαίρετή του πάντα στάση, καθῶς

καί γιά τόν ένθουσιασμό καί τήν αγάπη πού με ένέπνευσε από τήν πρώτη κιόλας περίοδο τῶν Μεταπτυχιακῶν μου σπουδῶν ὑπό τήν ἄοκνη διδακτική του σκέπη.

Ἰδιαίτερες εὐχαριστίες ὀφείλω ἐπίσης καί στά ἄλλα δύο μέλη τῆς τριμελοῦς ἐπιτροπῆς καί συγκεκριμένα στόν ἀναπληρωτή καθηγητή π. Νικόδημο Σκρέττα γιά τίς καίριες παρατηρήσεις του σέ σχέση μέ τό πρῶτο, ὡς ἐπί τό πλεῖστον, Μέρος τῆς διατριβῆς, καθῶς καί γιά τήν σπάνια διορθωτική του διεισδυτικότητά στό σύνολο τοῦ παρόντος δοκιμίου. Ἀφετέρου, στόν π. Νεκτάριο Πάρη, ἀναπληρωτή καθηγητή τοῦ τμήματος Μουσικῆς Ἐπιστήμης καί Τέχνης τοῦ Πανεπιστημίου Μακεδονία, ἀποδίδω θερμές εὐχαριστίες γιά τήν πολύτιμη συνδρομή καί καθοδήγησή του στό θέμα τῆς μουσικῆς ἀνάλυσης τοῦ Δοξαστικοῦ καί συνολικά γιά τίς διαφωτιστικές του παρεμβάσεις ἐπί θεωρητικῶν καί μορφολογικῶν ζητημάτων σέ σχέση μέ τήν Μελοποιῖα τῶν ὕμνων τῆς ἑορτῆς. Ἐπιπλέον διατελῶ εὐγνωμόνως καί πρός τά ὑπόλοιπα μέλη τῆς ἑπταμελοῦς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς, τόν ἐπίκουρο καθηγητή π. Χρυσόστομο Νάσση καί τούς καθηγητές κ. Πασχαλίδη Συμεών καί κ. Βασίλειο Τσίγκο γιά τήν ἐπικοδομητική καί οὐσιαστική τους συνδρομή στήν πρόοδο καί συμπλήρωση τῆς παροῦσας διατριβῆς.

Εὐχαριστίες ἐπίσης ἀπονέμω στόν διδάκτορα καί διακεκριμένο ἐρευνητή τῆς χειρογράφου μουσικῆς παραδόσεως κ. Ἰωάννη Ἀρβανίτη γιά τίς εὐστοχες καί διαφωτιστικά τεκμηριωμένες ἀποκρίσεις του ἐπί ἐρωτημάτων μου σχετικά μέ σημειογραφικά καί ὄχι μόνο θέματα, στήν ἐπίκουρη καθηγήτρια τοῦ Τμήματος Μουσικῶν Σπουδῶν κ. Μαρία Ἀλεξάνδρου, μέλος τῆς ἑπταμελοῦς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς, γιά τήν εὐγενική της ἀνταπόκριση πρός κάθε αἴτημα καί ἀπορία μου, στόν καθηγητή κ. Εὐθύμιο Λίτσα γιά τίς καίριες παλαιογραφικές του παρεμβάσεις, καθῶς καί στόν ὑπεύθυνο τῆς βιβλιοθήκης τῆς Μονῆς Ἰβήρων τοῦ Ἁγίου Ὁρους π. Θεολόγο Ἰβηρίτη. Θά ἦταν ἀκόμη παράλειψη νά μην ἀπευθύνω ἐγκάρδιες εὐχαριστίες στούς ὑπευθύνους καί τούς ὑπηρετοῦντας βιβλιοθηκονόμους τῶν διαφόρων βιβλιοθηκῶν στίς ὁποῖες ἐργάστηκα κατά τίς ἐρευνητικές μου ἐπισκέψεις καί ἰδιαίτερος στήν κ. Ἄννα Λυσικάτου ἀπό τό τμήμα Χειρογράφων τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἰδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν τῆς Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Βλατάδων Θεσ/νίκης, στήν κ. Βένη Φράγκου τοῦ τμήματος Χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, στόν κ. Ἀθανάσιο Κάρμη, ὑπεύθυνο τοῦ Κέντρου Συναϊτικῶν Μελετῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου

Ἀθηνῶν, καθώς καί στό προσωπικό τῶν βιβλιοθηκῶν τῆς Θεολογικῆς καί Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ.

Τέλος ὀλόψυχες εὐχαριστίες ἀπονέμω σέ ὅλους τούς πρό ἐμοῦ Ἕλληνες καί ἀλλοδαπούς ἐπιστημόνως ἐργασάμενους καί θεράποντας τῆς Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, ἀπό τίς μελέτες τῶν ὁποίων ἐτρύγησα πολύτιμους καί γλυκούς χυμούς γιά νά πορευτῶ ἀσφαλῶς στόν ὠκεανό τῆς μελέτης καί ἐμβάθυνσης ὡς πρός τά δομικά θέματα τῆς Βυζαντινῆς καί Μεταβυζαντινῆς Μελοποιΐας. Ἐπίσης ὀφείλω νά ὁμολογήσω ὅτι ἡ ὀλόψυχη μου ἐνασχόλησή μέ τό θέμα πού ἀνέλαβα νά φέρω εἰς πέρας μου παρεῖχε, ἐκτός τῶν ἄλλων, μία πολύτιμη, ἀπόλυτα ἐμπειρική καί ἄκρως ἀποκαλυπτική συνολική ἐποπτεία τῶν Γενῶν καί σχεδόν ὅλων τῶν Εἰδῶν τῆς Ψαλτικῆς Μελοποιΐας διά τῆς ὁποίας, μετά τό πέρας τῆς παρούσας συγγραφῆς, νιώθω πλουσιώτερος καί ἐτι περισσότερο διψῶν διά περαιτέρω μελλοντικές ἐρευνητικές ἐξορμήσεις στούς λειμῶνες τῆς μουσικῆς μας παραδόσεως. Τέλος θά συνιστοῦσε παράλειψη νά μήν εὐχαριστήσω τούς οἰκείους καί τήν οἰκογένειά μου γιά τήν ὑπομονή καί τήν συμπαράσταση πού ἐπέδειξαν κάθ' ὅλο τό διάστημα ἐκπόνησης τῆς παρούσας διατριβῆς καί ἰδιαίτερος τήν ἀγαπημένη μου σύζυγο Μαρία.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ-ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

1) Ἐπιστημονικῶν Ἐκδόσεων, Περιοδικῶν καί Πρακτικῶν

- ΒΕΠΕΣ Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καί Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων, ἔκδ Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθῆναι 1955 κ. ἔξ.
- BZ Byzantinische Zeitschrift
- CIMAGL Cahiers de l' Institute du Moyen-Age grec et latin
- CP Cantus Planus (International Musicological Society Study Group)
- CSCO Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium
- CSRM Corpus scriptorium de Re Musica
- EA Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια
- EE Εὐστρατιάδη, Εἰρμολόγιον
- ΕΕΒΣ Ἐπιστημονική Ἐταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν
- ΕΕΜΣ[ΠΕΑ] Ἔργασια Ἐκκλησιαστικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου (στό Παράρτημα Ἐκκλησιαστικῆς Ἀλήθειας, Κωνσταντινούπολις, τεύχη 1-6, 1900-1902)
- ΕΕΣΘΣΠΘ Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης
- ΕΟ Echos d' Orient. Paris 1946 κ. ἔξ.
- ΕΦ Ἐκκλησιαστικός Φάρος, Ἐπιστημονικόν Θεολογικόν Περιοδικόν Σύγγραμμα τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, Ἀλεξάνδρεια 1908 κ. ἔξ.
- Θ Θεολογία, Ἐκδοσις τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1922 κ. ἔξ.
- ΘΗΕ Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαιδεία, Ἀθῆναι 1962 κ. ἔξ.
- IBM Ἴδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας
- JAMS Journal of the American Musicological society
- ΚΔ Καινή Διαθήκη

MMB	Monumenta Musicae Byzantinae (Copenhagen)
ΝΣ	Νέα Σιών, Ἐκκλησιαστικόν περιοδικόν σύγγραμμα, ἐν Ἱεροσολύμοις 1901 κ. ἕξ.
OCA	Orientalia Christiana Analecta, Roma, Pontificio Istituto Orientale, 1923 κ. ἕξ.
OCP	Orientalia Christiana Periodica, Pontificio Istituto Orientale, 1935 κ. ἕξ.
ΠΑ	Παλαιά Διαθήκη
ΠΔΣΜΨ	Πρακτικά τοῦ Β' Διεθνoῦς Συνεδρίου Μουσικολογικοῦ καί Ψαλτικοῦ (Ἀθήνα 15-19 Ὀκτωβρίου 2006) μέ θέμα «Θεωρία καί πράξη τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης», ἔκδ. Γρ. Στάθης
PG	J. P. Migne, Patrologie cursus completus, series Graeca, Paris- Montrouge, 1857-1866 (τόμ. 161)
PL	J. P. Migne, Patrologie cursus completus, series Latina, Paris- Montrouge, 1844-1864 (τόμ. 221)
PO	Patrologia Orientalis
REB	Revue des Etudes Byzantines, Paris
SC	Sources Chretiennes, sous la direction de S. Mondesert, Paris, Cerf, 1942 κ. ἕξ.
SEC	Studies in Eastern Chant
SH	Subsidia Hagiographica

2) Κωδίκων, Βιβλιοθηκῶν, Συλλογῶν

Βατοπεδ.	Βατοπεδίου
EBE	Ἐθνική Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος
Ἰβήρ.	Ἰβήρων

M. Λαύρ.	Μεγίστης Λαύρας
ΜΠΤ	Μετόχιον Παναγίου Τάφου (Κων/πόλεως)
ΠΙΠΜ	Πατριαρχικῶ Ἰδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν
Πάτμ.	Πάτμου, Μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου
Σιν.	Σινᾶ, Μονῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης
Vat.	Βατικάνειας Ἀποστολικῆς-Αpostolica Vaticana [Roma]

3) Λοιπές

Ἄγ	Ἅγιος	M. X. E.	Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ
Ἄγ.	Ἁγία, Ἁγίου, Ἁγίων	Ἐκκλησίας	
αἰ.	αἰώνας	no	numero
ἀνατ.	ἀνατύπωση	ὅ.π.	ὅπου παραπάνω
ἀρ.	ἀριθμός	ὅ.πκ.	ὅπου παρακάτω
βλ.	βλέπε	pp.	pages
cod.	codex	παρ.	παράγραφος
ἔκδ.	ἔκδοση	περ.	περίοδος
ἔτ.	ἔτους	πίν.	πίνακας
δηλ.	δηλαδή	πλ.	πλάγιος
gr.	graecus-ci	πρβλ.	παράβαλε
ἦχ.	ἦχος	π.χ.	παραδείγματος χάριν
I.M.	Ἱερά Μονή	r.	recto
κ.ᾶ.	καί ἄλλα	σ.	σελίδα
κ. ἐξ.	καί ἐξῆς	σμ.	σημείωση
κεφ.	κεφάλαιο	σσ.	σελίδες
κ.ο.κ.	καί οὕτω καθ' ἐξῆς	στ.	στήλη-ες ἢ στίχος-οι
κ.τ.λ.	καί τά λοιπά	τεῦχ.	τεῦχος
κώδ.	κώδικας	τόμ.	τόμος
λ.χ.	λόγου χάριν	v.	versus
μέρ.	μέρος	vol.	volume
μτφρ.	μετάφραση	ὑποσμ.	ὑποσημείωση

φ. φύλλο
φφ. φύλλα
f. folium

ff. folia
χφ. χειρόγραφο-α
Ψαλμ. Ψαλμός-οί

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1) ΠΗΓΕΣ

Α) Χειρόγραφοι κώδικες

α) Λειτουργικοί

Έθνικης Βιβλιοθήκης Ελλάδος (ΕΒΕ)

610 Τριώδιο-Πεντηκοστάριο ΙΕ' αϊ.

611 Τριώδιο-Πεντηκοστάριο ΙΕ' αϊ.

612 Τριώδιο-Πεντηκοστάριο ΙΕ' αϊ.

614 Τριώδιο-Πεντηκοστάριο ΙΔ' αϊ.

627 Τριώδιο-Πεντηκοστάριο ΙΔ' αϊ.

Ι. Μ. Αγ. Αικατερίνης Όρους Σινᾶ

736 Τριώδιο-Πεντηκοστάριο έτ. 1028

742 Τριώδιο-Πεντηκοστάριο έτ. 1099

754 Τριώδιο-Πεντηκοστάριο έτ. 1177 Συμεών

756 Τριώδιο-Πεντηκοστάριο έτ. 1205 Μιχαήλ Ίεροσολυμίτης

925 Κοντακάριο Γ' αϊ.

926 Κοντακάριο ΙΑ' αϊ.

927 Κοντακάριο έτ. 1285

Ι. Μ. Βατοπεδίου Αγ. Όρους

625 Τριώδιο-Πεντηκοστάριο ΙΒ' αϊ.

1041 Κοντακάριο Γ'-ΙΑ' αϊ.

- 1175 Πεντηκοστάριο ΙΓ' αϊ.
1176 Πεντηκοστάριο ΙΔ' αϊ.
1177 Πεντηκοστάριο ΙΔ' αϊ.
1180 Τριώδιο-Πεντηκοστάριο ΙΔ' αϊ.
1181 Μεγάλη Έβδομάς-Πεντηκοστάριο ΙΕ' αϊ.
1082 Μεγάλη Έβδομάδα-Πεντηκοστάριο ΙΕ' αϊ.

Ι. Μ. Διονυσίου Αγ. Όρους

- 529 (Κανόνες ως επί τό πλειστον) ΙΣΤ' αϊ.

Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας Αγ. Όρους

- Γ27 Κοντακάριο ΙΑ' αϊ.
Γ28 Κοντακάριο ΙΑ' αϊ.
Γ47 Πεντηκοστάριο ΙΑ'-ΙΒ' αϊ.
Γ77 Τριώδιο-Πεντηκοστάριο ΙΔ' αϊ.
Γ105 Τριώδιο-Πεντηκοστάριο Γ' αϊ.
Δ22 Μ. Έβδομάδα-Πεντηκοστάριο ΙΒ' αϊ.
Δ40 Πεντηκοστάριο ΙΓ' αϊ.
Δ45 Μηναιίο-Πεντηκοστάριο ΙΒ' αϊ.
Ε135 Πεντηκοστάριο ΙΣΤ' αϊ.
Ε172 Πεντηκοστάριο ΙΣΤ' αϊ.
Η3 Τριώδια ΙΖ' αϊ.
Θ39 Πεντηκοστάριο ΙΕ' αϊ.

Θ41 Πεντηκοστάριο ἔτ. 1539

Θ59 Κανόνες ΙΖ' αἰ.

Θ69 Τριώδιο-Πεντηκοστάριο ΙΕ' αἰ.

Θ72 Πεντηκοστάριο ΙΕ' αἰ.

Θ84 Τριώδιο-Πεντηκοστάριο ΙΣΤ' αἰ.

Θ85 Τριώδιο-Πεντηκοστάριο ΙΣΤ' αἰ.

Θ140 Πεντηκοστάριο ΙΣΤ' αἰ.

Ι193 Τριώδιο-Πεντηκοστάριο ΙΕ' αἰ.

Ι. Μ. Ἄγ. Παντελεήμονος Ἄγ. Ὅρους

660 Κοντάκια Ρωμανοῦ Μελωδοῦ ΙΘ' αἰ.

β) Μουσικοί

Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης (ΑΠΘ)

3 Στιχηράριο Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν ΙΗ' αἰ.

30 Παπαδική ΙΗ' αἰ.

33 Ἀνθολογία Στιχηραρίου Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου-Ὀκτωήχου Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν ἔτ. 1740 Μελχισεδέκ Ραιδεστοῦ

61 Ἀνθολογία Παπαδικῆς ΙΗ' αἰ.

69 Μαθηματάριο ΙΗ' αἰ. (ἀρχές)

Βιβλιοθήκη Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων

Ἄγ. Σάββα 83 Εἰρμολόγιο ΙΒ' αἰ. (ἀρχές) Βασιλείου Ἀναγνώστου τοῦ Ἑπταῖτου (ἔκδ. Raasted, *Sabbaiticum*)

Έθνικης Βιβλιοθήκης Ελλάδος (ΕΒΕ)

- 883 Στιχηράριο ΙΒ΄ αϊ. (ἡ τέλη ΙΓ΄)
- 884 Στιχηράριο ἔτ. 1340/41 Ἀθανάσιος
- 885 Μαθηματάριο ΙΕ΄ αϊ.
- 886 Μαθηματάριο ΙΕ΄ αϊ.
- 888 Στιχηράριο ΙΔ΄ αϊ.
- 896 Στιχηράριο ἔτ. 1684 Κοσμᾶς Μακεδόνας
- 900 Ἀνθολογία Παπαδικῆς ἔτ.1692
- 909 Ἀνθολογία Στιχηραρίου ἔτ. 1624
- 946 Εἰρμολόγιο ΙΗ΄ αϊ. Μπαλάσιος Ἰερέας
- 947 Ἀνθολογία Παπαδικῆς ἔτ. 1680 Χρυσάφης ὁ Νέος
- 957 Στιχηράριο ἔτ. 1274
- 958 Εἰρμολόγιο ΙΔ΄ αϊ. (β΄ μισό)
- 974 Στιχηράριο ΙΓ΄ αϊ.
- 2057 Εἰρμολόγιο ΙΔ΄ αϊ. (α΄ μισό)
- 2061 Ἀσματικό Ἀκολουθιάριο ΙΕ΄ αϊ. (μεταξύ ἔτ. 1416-1425)
- 2062 Ἀσματικό Ἀκολουθιάριο-Ἀνθολογία ΙΔ΄ αϊ. (β΄ μισό)
- 2175 Παπαδική ΙΗ΄ αϊ.
- 2401 Παπαδική ΙΕ΄ αϊ.
- 2405 Κοντακάριο ΙΔ΄ αϊ. (τέλη)
- 2406 Παπαδική ΙΔ΄ αϊ.
- 2413 Στιχηράριο ΙΔ΄ αϊ. (β΄ μισό)
- 2444 Παπαδική ΙΔ΄ αϊ.

2458 Παπαδική έτ. 1336 Ἰωάννης Κουκουζέλης

2600 Παπαδική ΙΔ' αἰ.

Ι. Μ. Αγ. Αἰκατερίνης Ὁρους Σινᾶ

775 Στιχηράριο Πεντηκοσταρίου ΙΒ'-ΙΓ' αἰ.

1214 Στιχηράριο ΙΒ' αἰ.

1215 Στιχηράριο ΙΓ' (τέλη)-(ἀρχές) ΙΔ' αἰ.

1216 Στιχηράριο ΙΔ' αἰ. (ἀ' μισό)

1217 Στιχηράριο ΙΒ' αἰ.

1218 Στιχηράριο έτ. 1177 Νικηφόρος ἱερέας

1219 Στιχηράριο ΙΑ' αἰ.

1220 Στιχηράριο ΙΓ' αἰ.

1221 Στιχηράριο έτ. 1321 Μιχαήλ Χαλκεόπουλος

1228 Στιχηράριο ΙΔ' αἰ. (ἀ' μισό)

1230 Στιχηράριο έτ. 1365 Γεώργιος Ρεφερενδάριος

1231 Στιχηράριο έτ. 1236 Νεόφυτος ἱερομόναχος καί δομέστικος Λάτρου

1234 Μαθημάταριο έτ. 1469 Ἰωάννης Πλουσιαδηνός

1238 Στιχηράριο Χρυσάφη τοῦ Νέου-Δοξαστάριο Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν έτ.1724

1239 Στιχηράριο Μηνολογίου Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν- Στιχηράριο Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου Χρυσάφη τοῦ Νέου ΙΖ' αἰ. (τέλη)- (ἀρχές) ΙΗ'

1241 Στιχηράριο Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου-Ὀκτώηχος ΙΒ' αἰ.

1243 Στιχηράριο Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου-Ὀκτώηχος ΙΑ'-ΙΒ' αἰ.

1244 Στιχηράριο Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου-Ὀκτώηχος ΙΓ' αἰ.

- 1245 Στιχηράριο Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου ΙΔ' αϊ. Θεοφάνης
- 1246 Στιχηράριο Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου Χρυσάφη τοῦ Νέου ΙΖ' αϊ. (τέλη)
- 1250 Μαθηματάριο-Στιχηράριο ΙΕ' αϊ. (β' μισό)
- 1251 Μαθηματάριο ΙΕ' αϊ. (β' μισό) Ἰωάννης Πλουσιαδηνός
- 1256 Εἰρμολόγιο ἔτ. 1309 (μέλος Ἰωάννη Κουκουζέλη)
- 1257 Εἰρμολόγιο ἔτ. 1332 Ἀντώνιος ἱερομόναχος
- 1258 Εἰρμολόγιο ἔτ. 1257 Παῦλος μοναχός
- 1262 Κοντακάριο ἔτ. 1437 Γρηγόριος Μπούνης ὁ Ἀλυάτης
- 1273 Στιχηράριο Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου ΙΒ' αϊ.
- 1274 Ἀναστασιματάριο Χρυσάφη τοῦ Νέου-Ἀνθολογία ἔτ. 1682 Ἀρσένιος Δημναῖος
- 1280 Ψαλτικό ΙΒ' αϊ. Μιχαήλ μοναχός καί δομέστικος
- 1293 Ἀνθολογία Ἰωάννης Πλουσιαδηνός ΙΕ' αϊ. (β' μισό)
- 1294 Παπαδική ΙΔ' αϊ. (α' μισό)
- 1295 Ἀνθολογία-Μαθηματάριο ΙΗ' αϊ. (ἀρχές)
- 1297 Ἀνθολογία ἔτ. 1655 Δημήτριος Ἰωάννης
- 1300 Ἀνθολογία-Ἀναστασιματάριο Χρυσάφη τοῦ Νέου ἔτ. 1670 Κοσμᾶς Ἀλεκτροπολίτης
- 1313 Παπαδική-Μαθηματάριο ΙΣΤ' αϊ. (μέσα-β' μισό) Ἰερώνυμος Τραγωδιστής (τμήμα τοῦ κώδικα)
- 1314 Ψαλτικό ΙΒ' (τέλη)-ΙΓ' (ἀρχές) Νεόφυτος ἱερομόναχος
- 1433 Εἰρμολόγιο Μπαλασίου Ἰερέως ἔτ. 1690 Κοσμᾶς Μακεδόνας
- 1440 Ἀνθολογία Θείας Λειτουργίας ΙΖ' αϊ. (περίπου 1657-58) Γεράσιμος Ἰαλινάς
- 1452 Πεντηκοστάριο Δημητρίου Νταμῖα ἔτ. 1661 Γεράσιμος Ἰαλινάς

- 1464 Στιχηράριο ἔτ. 1323 Ἰωάννης Ξένος
- 1472 Στιχηράριο ἔτ. 1275
- 1478 Στιχηράριο Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου ἔτ. 1690 Κοσμᾶς Μακεδόνας
- 1505 Ἀνθολόγιο Στιχηραρίου ΙΖ΄ αἰ. (τέλη) Γερμανός Νέων Πατρῶν
- 1507 Παπαδική ΙΖ΄ αἰ.
- 1543 Στιχηράριο Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου Γερμανοῦ Ν. Πατρῶν ΙΗ΄ αἰ. (ἀρχές)
- 1545 Τριώδιο-Πεντηκοστάριο ΙΖ΄ αἰ. (ἀρχές) Δημήτριος Νταμίας
- 1546 Ἀνθολογία Στιχηραρίου Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου ΙΖ΄ αἰ. Δημήτριος Νταμίας
- 1548 Ἀναστάσιμος Κανόνας ΙΖ΄ αἰ. (α΄ μισό)
- 1563 Ἀνθολογία-Στιχηράριο ΙΖ΄ αἰ.
- 1564 Στιχηράριο ΙΔ΄ αἰ.

Ι. Μ. Βατοπεδίου Ἀγ. Ὅρους

- 1190 Στιχηράριο Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου ΙΓ΄-ΙΔ΄ αἰ.
- 1253 Ἀναστασιματάριο-Δοξαστάριο Πέτρου Πελοποννησίου ἔτ. 1789 Πέτρος Βυζάντιος
- 1254 Ἄπαντα Πέτρου Πελοποννησίου, Ἰακώβου Πρωτοψάλτου καί Δανιήλ Πρωτοψάλτου ΙΗ΄ αἰ. Ἰωαννίκιος ἱερομόναχος
- 1349 Δοξαστάριο Ἰακώβου Πρωτοψάλτου ἔτ. 1824 Ματθαῖος Βατοπεδινός
- 1374 Εἰρμολόγιο ἔτ. 1714
- 1377 Εἰρμολόγιο ΙΗ΄ αἰ.
- 1486 Στιχηράριο ἔτ. 1292 Δανιήλ ἱερομόναχος τοῦ Ἀχράδου

1488 Στιχηράριο Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου-Οκτώηχος ΙΑ΄ αἰ. (ἔκδ. Folieri-Strunk, *Triodium Athoum*)

1489 Στιχηράριο ΙΓ΄ αἰ.

1492 Στιχηράριο ἔτ. 1242 Νεόφυτος ἱερομόναχος

1495 Παπαδική ΙΔ΄ αἰ.

1496 Στιχηράριο ΙΕ΄ αἰ.

1499 Στιχηράριο ἔτ. 1292

1527 Παπαδική ἔτ. 1434 Μάρκος Κορίνθου (τοῦ ἐκ Ξανθοπουλέων)

1531 Εἰρμολόγιο ΙΓ΄ αἰ.

1532 Εἰρμολόγιο ΙΔ΄ αἰ.

Ι. Μ. Βλατάδων Θεσσαλονίκης

34 Στιχηράριο ἔτ. 1282

46 Ἀνθολογία Παπαδικῆς-Μαθηματάριο ἔτ. 1591

Ι. Μ. Γρηγορίου Ἀγ. Ὁρους

4 Παπαδική ἔτ. 1744

Ι. Μ. Διονυσίου Ἀγ. Ὁρους

95 (172) Εἰρμολόγιο ΙΔ΄ αἰ.

455 Παπαδική ΙΣΤ΄ αἰ. (ἀρχές)

564 Στιχηράριο ἔτ. 1445 Γρηγόριος Μπούνης ὁ Ἀλυάτης

570 Θεωρητικάί πραγματεῖαι-Μαθηματάριον ΙΕ΄ αἰ. Ἰωάννης Πλουσιαδηνός

571 Άνθολογία (έξηγήσεις) έτ. 1807 Δαμασκηνός Άγραφορενδινώτης

Ι. Μ. Δοχειαρίου Άγ. Όρους

327 Στιχηράριο Γερμανού Νέων Πατρών (τόμ. Β΄) έτ. 1839 Νικόλαος Δοχειαρίτης

338 Άνθολογία έτ. 1767 Δημήτριος Λωτός

339 Μαθηματάριον έτ. 1768 Δημήτριος Λωτός

379 Μαθηματάριον ΙΖ΄ αϊ. (α΄ μισό)

Ι. Μ. Έσφιγμένου Άγ. Όρους

54 Είρμολόγιο ΙΑ΄ αϊ.

Ι. Μ. Ίβήρων Άγ. Όρους

470 Είρμολόγιο ΙΒ΄ αϊ. (β΄ μισό), έκδ. Hoeg, *Hirmologium*)

947 Στιχηράριο ΙΕ΄ αϊ. (άρχές)

950 Στιχηράριο ΙΕ΄ αϊ. (τέλη)

953 Στιχηράριο ΙΕ΄ αϊ. (άρχές)

954 Στιχηράριο έτ. 1539 Γρηγόριος Ίερομόναχος

958 Άπαντα Πέτρου Μπερεκέτη έτ. 1808

959 Άπαντα Πέτρου Μπερεκέτη έτ. 1768

960 Μαθηματάριο έτ. 1768

964 Μαθηματάριο έτ. 1562 Λεόντιος Δραγουσιάρης

967 Μαθηματάριο ΙΗ΄ αϊ. (α΄ μισό)

970 Παπαδική έτ. 1686 Κοσμᾶς Μακεδόνας

- 974 Παπαδική ΙΕ' αί. (α' μισό)
- 975 Μαθηματάριο ΙΕ' αί. (μέσα) Μανουήλ Χρυσάφης
- 976 Μαθηματάριο ΙΣΤ' αί. (α' μισό)
- 980 Στιχηράριο-Μαθηματάριο Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου ΙΖ' αί. (β' μισό) Κοσμᾶς Μακεδόνας
- 983 Παπαδική ἔτ. 1762
- 985 Παπαδική ἔτ. 1425 Μανουήλ Βλατηρός
- 986 Στιχηράριο Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν ν ΙΗ' αί. (α' μισό)
- 987 Παπαδική ΙΗ' αί. (μέσα)
- 992 Στιχηράριο Χρυσάφου τοῦ Νέου ἔτ. 1672 Μπαλάσιος Ἱερέας
- 993 Ἀνθολογία-Μαθηματάριο ΙΖ' αί. (μέσα) Κοσμᾶς Μακεδόνας
- 1000 Μαθηματάριο Τριωδίου- Πεντηκοσταρίου ΙΣΤ' αί. (β' μισό) Παχώμιος Ρουσάνος
- 1021 Εἰρμολόγιο ἔτ. 1701 Μπαλάσιος Ἱερέας
- 1044 Εἰρμολόγιο ΙΕ' αί.
- 1046 Στιχηράριο Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν ἔτ. 1728 Εὐαγγελινός Σκοπελίτης
- 1048 Εἰρμολόγιο ἔτ. 1686 Κοσμᾶς Μακεδόνας
- 1046 Στιχηράριο Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν ἔτ. 1728
- 1049 Ἀνθολογία Παπαδικῆς ΙΖ' αί. Νικόλαος
- 1074 Ἀναστασιματάριο Χρυσάφη τοῦ Νέου-Εἰρμολόγιο Κοσμᾶ Μακεδόνα ἔτ. 1682 Κοσμᾶς Μακεδόνας
- 1075 Στιχηράριο Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν ἔτ. 1720
- 1094 Ἀνθολόγιο Στιχηραρίου Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν ΙΗ' αί. (ἀρχές) Μανουήλ Γούτας

1108 Άνθολόγιο Στιχηραρίου ΙΖ' αϊ. (καλλωπισμός Γεωργίου Πράσινου)

1109 Στιχηράριο ΙΖ' αϊ. (α' μισό)

1120 Παπαδική έτ. 1458 Μανουήλ Χρυσάφης

1154 Είρμολόγιο ΙΖ' αϊ. (καλλωπισμός Θεοφάνη Καρύκη)

1167 Είρμολόγιο ΙΣΤ' αϊ. (α' μισό, καλλωπισμός Θεοφάνη Καρύκη)

1192 Είρμολόγιο ΙΖ' αϊ. (καλλωπισμός Ίωάσαφ τοῦ νέου Κουκουζέλη)

1248 Είρμολόγιο ΙΖ' αϊ. (καλλωπισμός Ίωάσαφ τοῦ νέου Κουκουζέλη)

1259 Είρμολόγιο ΙΕ' αϊ. (τέλη)-ΙΣΤ' (άρχές)

Ι. Μ. Καρακάλου Άγ. Όρους

74 Στιχηράριο ΙΒ' αϊ. (τέλη) - ΙΓ' (άρχές)

229 Στιχηράριο Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου ΙΣΤ' αϊ. (μέσα)

Ι. Μ. Κουτλουμουσίου Άγ. Όρους

79 Στιχηράριο Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου ΙΒ' αϊ. (τέλη) - ΙΓ' (άρχές)

307 Στιχηράριο Μ. Έβδομάδας-Πεντηκοστάριο έτ. 1376 Ίωσήφ μοναχός καί θύτης

422 Είρμολόγιο μέλος Πέτρου Πελοποννησίου-Άνθολογία μελῶν Δανιήλ Πρωτοψάλτου ΙΗ' αϊ. (τέλη)

427 Μαθηματάριο ΙΣΤ' αϊ. (τέλη) Κων/ντίνος Φλαγγής

452 Στιχηράριο ΙΣΤ' αϊ.

455 Παπαδική ΙΣΤ' αϊ. (άρχές)

456 Παπαδική-Μαθηματάριο έτ. 1443 Γεώργιος Διάκονος

457 Παπαδική ΙΔ' αϊ. (β' μισό)

Ι. Μ. Κωνσταμονίτου Αγ. Όρους

86 Παπαδική ΙΕ' αί. (α' μισό)

Ι. Μ. Λειμῶνος Λέσβου

239 Στιχηράριο-Αναστασιματάριο-Είρμολόγιο Καταβασίων Χρυσάφη του Νέου έτ.
1672-73 Σεραφείμ Μυτιληναῖος

Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας Αγ. Όρους

B32 Είρμολόγιο Γ' αί.

Γ3 Ασματικό ΙΔ' αί.

Γ9 Είρμολόγιο ΙΒ' αί.

Γ12 Στιχηράριο Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου Γ' αί.

Γ67 Στιχηράριο Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου-Οκτώηχος Γ' αί.

Γ72 Στιχηράριο Μ. Έβδομάδας-Πεντηκοσταρίου ΙΑ' αί. Αντώνιος

Γ86 Στιχηράριο ΙΔ' αί

Δ3 Στιχηράριο έτ. 1304

Δ35 Είρμολόγιο ΙΓ' αί (β' μισό)

E46 Άνθολογία ΙΗ' αί

E113 Είρμολόγιο Καταβασίων Γερμανού Νέων Πατρῶν-Καλοφωνικό Είρμολόγιο
ΙΗ' αί.

E148 Άνθολογία-Στιχηράριο ΙΕ' αί (α' μισό)

E173 Παπαδική έτ. 1436 Δαυίδ Ραιδεστηνός

H118 Παπαδική ΙΖ' αί (β' μισό) Χρυσάφης ό Νέος

H119 Άνθολογία Παπαδικής ΙΗ' αί

H132 Μαθηματάριο τόμ. Β' έτ. 1665 Ίωσήφ Ίερομόναχος

Θ153 Παπαδική ΙΗ' αϊ

Θ154 Παπαδική τόμ.δ' έτ. 1786 Σεραφείμ προηγουμένου τῆς Μ. Λάυρας

Ι178 Παπαδική έτ. 1377 Βαρθολομαίου μοναχοῦ

Ι184 Παπαδική ΙΣΤ' αϊ. Μελέτιος Μητροπολίτης Λαρίσης

Ι185 Παπαδική ΙΔ' αϊ.

Κ158 Είρμολόγιο ΙΖ' αϊ. (άρχες, καλλωπισμός Ίώασαφ τοῦ Νέου Κουκουζέλη)

Κ175 Μαθηματάριο έτ. 1560

Ι. Μ. Ξενοφώντος Αγ. Όρους

128 Άναστασιματάριο-Άνθολογία έτ. 1671 Χρυσάφης ό Νέος

Ι. Μ. Ξηροποτάμου Αγ. Όρους

262 Δοξαστάριο-Είρμολόγιο ΙΖ' αϊ. (άρχες)

307 Παπαδική έτ. 1767 καί 1770 Άναστάσιος Βαΐας

330 Παπαδική Νέα έτ. 1781-82 Δημήτριος Λωτός

402 Άνθολογία έτ. 1839

Ι. Μ. Παντελεήμονος Αγ. Όρους

993 Άνθολογία ΙΖ' αϊ. (β' μισό)

1207 (Τυπικαρίου Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου 6) Δοξαστάριο Άποστίχων Χουρμουζίου Χαρτοφύλακα-Μαθηματάριο έτ. 1837 Ματθαῖος Βατοπεδινός

Μετόχιο Παναγίου Τάφου Κων/πόλεως (ΕΒΕ-ΜΠΤ)

704 «Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου τῆς Παπαδικῆς», ἔτ. 1818-1819 Χουρμούζιος Χαρτοφύλακας

705 «Τόμος Β΄ τῆς Λειτουργίας τῆς Παπαδικῆς», ἔτ. 1829 Χουρμούζιος Χαρτοφύλακας

712 «Ἄπαντα Πέτρου Μπερεκέτη», ἔτ. 1837 Χουρμούζιος Χαρτοφύλακας

715 «Τόμος Δ΄ τοῦ Παλαιοῦ Στιχηραρίου», ΙΘ΄ αἰ. (α΄ μισό) Χουρμούζιος Χαρτοφύλακας

722 «Τόμος τελευταῖος (Ε΄) τῆς Παπαδικῆς», ἔτ. 1832 Χουρμούζιος Χαρτοφύλακας

734 «Τόμος Η΄ τοῦ Μαθηματαρίου», ΙΘ΄ αἰ. (α΄ μισό) Χουρμούζιος Χαρτοφύλακας

744 «Τοῦ Πέτρου Μπερεκέτου Μαθήματα μέρος πρῶτον», ΙΘ΄ αἰ. (α΄ μισό) Χουρμούζιος Χαρτοφύλακας

749 «Τόμος Δ΄ Στιχηραρίου Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν», ἔτ. 1832 Χουρμούζιος Χαρτοφύλακας

754 «Τά Μαθήματα Πέτρου Μπερεκέτου τόμ. Β΄», ἔτ. 1817 Γρηγόριος Πρωτοψάλτης

765 «Τόμος Ε΄ τοῦ Στιχηραρίου Χρυσάφου», ἔτ. 1836 Χουρμούζιος Χαρτοφύλακας

Ἀγγλία

Πανεπιστημίου Cambridge

Trinity 1165 (O.2.61) Εἰσμολόγιο-Παπαδική ΙΔ΄ αἰ. (τέλη, ἔκδ. Tilliard, *Trinity Hirmologium*)

Πανεπιστημίου Cardiff (Βιβλιοθήκη Arts and Social Studies)

Κώδιξ Περιβλεπτος τόμ. Β΄ Στιχηράριο Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου-Οκτώηχος ΙΔ΄ αἰ. (ἀρχές)

Ίταλία

Άμβροσιανῆς Μιλάνου (Bibliotheca Ambrosiana de Milano)

A sup. 139 Στιχηράριο ἔτ. 1341 Ἀθανάσιος ἱερομόναχος (ἔκδ. Perria-Raasted, *Sticherarium Ambrosianum*)

Ι. Μονῆς Κρυπτοφέρρης Ὑπεραγίας Θεοτόκου

E. Γ. II Εἰρμολόγιο ἔτ. 1281(ἔκδ. Tardo, *Hirmologium Cryptense*)

Λαυρεντιανῆς Φλωρεντίας (Bibliotheca Medicea Laurenziana)

Laurentianae Ashburnhamense 64 Ψαλτικό ΙΓ' αἰ. (ἔκδ. Hoeg, *Contacarium*)

Αὐστρία

Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Αὐστρίας (Osterreichischen Nationalbibliothek)

Vindobonensis th. gr. 136 Στιχηράριο ΙΒ' αἰ. (ἔκδ. Wolfram, *Sticherarium Vindobonense*)

181 Στιχηράριο ἔτ. 1217 ἢ 1221 Θαλασσηνός (ἔκδ. Hoeg-Tilliard, *Sticherarium*)

Β) Τυπικά-Εὐχολόγια-Διατάξεις

Barber. gr. 336 Εὐχολόγιο ΙΓ' αἰ. (ἔκδ. Parenti, *L' Eucologio*)

Βατοπεδ. 297 [931] Τυπικό Μ.Χ.Ε. ΙΔ' αἰ.

Βατοπεδ. 322 [956] Τυπικό Στουδίου ΙΓ'-ΙΔ' αἰ.

Coislin 213 Εὐχολόγιο Ι' αἰ. (στό Dmitrievskij, *Opisanie II*, σσ. 993-1052)

Διονυσίου 850 Τυπικό ἔτ. 1909 (ἔκδ. Διονυσίου, *Τυπικό*)

Δρέσδης A 104 Τυπικό Μ.Χ.Ε. ΙΑ' αἰ.

EBE 660 Τυπικό Μ.Χ.Ε. ΙΣΤ' αἰ.

- ΕΒΕ 788 Τυπικό Εὐεργέτιδος ΙΓ' αἰ. (στό Dmitrievskij, *Opisanie I*, σσ. 256-656 καὶ ἔκδ. Gautier, *Le Typicon*)
- Ἰβήρ. 754 (228)) Διατύπωση τοῦ Ὁσίου Ἀθανασίου ΙΣΤ' αἰ. (στό Dmitrievskij, *Opisanie I*, σσ. 238-256)
- Κρυπτοφέρρης ΑΠ7 Τυπικό Κρυπτοφέρρης, ἔτ. 1300 (στό Dmitrievskij, *Opisanie I*, σσ. 899-912)
- Μ. Λαύρ. Α98 Τυπικό Ἀγ. Σάββα ΙΕ' αἰ.
- Μ. Λαύρ. Α99 Τυπικό Ἀγ. Σάββα ΙΒ' αἰ.
- Messiniensis gr. 115 Τυπικό Μεσσηνίας ἔτ. 1031 (ἔκδ. Arranz, *Typicon*)
- Πάτμ. 265 Τυπικό Ἡλίου Βωμῶν ἔτ. 1162 (στό Dmitrievskij, *Opisanie I*, σσ. 702-715)
- Πάτμ. 266 Τυπικό Μ.Χ.Ε. Θ'-Ι' αἰ. (στό Dmitrievskij, *Opisanie I*, σσ. 1-152)
- Σιν. 150 Κανονάριο Ι'-ΙΑ' αἰ. (στό Dmitrievskij, *Opisanie I*, σσ. 172-222)
- Σιν. 960 Εὐχολόγιο ΙΒ'-ΙΓ' αἰ.
- Σιν. 966 Εὐχολόγιο ΙΓ' αἰ. (στό Dmitrievskij, *Opisanie II*, σσ. 202-219)
- Σιν. 1097 Τυπικό Ἀγ. Σάββα ἔτ. 1214 (στό Dmitrievskij, *Opisanie III*, σσ. 394-419)
- Τιμίου Σταυροῦ 40 Τυπικό Μ.Χ.Ε. Ι' αἰ. (ἔκδ. Mateos, *Typicon*)
- Τιμίου Σταυροῦ 43 Τυπικό Ναοῦ Ἀναστάσεως Ἱεροσολύμων, ἔτ. 1112 (στό Παπαδοπούλου, *Ἀνάλεκτα II*, σσ. 1-254)
- Vat. gr. 1877 Τυπικό Μίλι ἔτ. 1292 (στό Dmitrievskij, *Opisanie I*, σσ. 836-893)

Γ) Πατερικά Κείμενα

Βασιλείου Καισαρείας, *Περί Ἁγίου Πνεύματος*, PG 31, σσ. 1429-1438.

Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, *Λόγος ΜΑ'*, *Εἰς τὴν Πεντηκοστήν*, PG 36, σσ. 427-452.

Γρηγορίου Ναζιανζηνού, *Λόγος ΛΑ΄, Θεολογικός Ε΄, Περί Αγίου Πνεύματος*, PG 36, σσ. 133-172.

Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τό Ἅγιον Πνεῦμα*, PG 46, σσ. 695-702.

Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τήν Ἁγίαν Πεντηκοστήν, Ὁμιλία Α΄ καί Β΄*, PG 50, σσ. 453-463 καί 463-470.

Κων/ντίνου Πορφυρογεννήτου, *Ἐκθεσις βασιλείου τάξεως, Κεφάλαιο Θ΄*, PG 112, σσ. 237-254.

Δ) Ἐντυπες ἐκδόσεις

α) Λειτουργικά Βιβλία

Ἀπόστολος, Πράξεις καί Ἐπιστολαί κάθ' ὅλον τό ἔτος ἀναγινωσκόμεναι, Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἔκδ. ΣΤ΄, Ἀθήνα 2012.

Τερατικόν, Αἱ Θεῖαι Λειτουργγαί Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου καί Προηγιασμένων μετά τῆς Τυπικῆς αὐτῶν διατάξεως καί τινῶν ἀπαραιτήτων τῶν ἱερῶν Ἀκολουθιῶν, Τάξεων καί Εὐχῶν, Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἔκδ. ΣΤ΄, Ἀθήνα 1987.

Μηναιῖον τοῦ Δεκεμβρίου, Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἔκδ. Δ΄, Ἀθήνα 2008.

Μηναιῖον τοῦ Ἰανουαρίου, Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἔκδ. Ε΄, Ἀθήνα 2009.

Μικρόν Εὐχολόγιον ἢ Ἁγιασματάριον, Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἔκδ. ΙΑ΄, Ἀθήνα 1992.

Πεντηκοστάριον, Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἔκδ. ΣΤ΄, Ἀθήνα 2002.

Παρακλητική ἡ Ὀκτώηχος Μεγάλη, Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἔκδ. Γ΄, Ἀθήνα 2008.

Τριῶδιον Κατανυκτικόν, Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἔκδ. Δ΄, Ἀθήνα 2014.

β) Μουσικά βιβλία

Ίακώβου, Δοξαστάριον

Δοξαστάριον περιέχον τὰ Δοξαστικά ὄλων τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἑορτῶν, τῶν τε ἑορταζομένων Ἀγίων τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ, τοῦ τε Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου μελοποιηθέν παρά Ίακώβου πρωτοψάλτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐξηγηθὲν δέ ἀπαραλλάκτως εἰς τὴν νέαν τῆς Μουσικῆς μέθοδον, παρά Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, ἑνὸς τῶν ἐφευρετῶν τῆς ρηθείσης μεθόδου. Νῦν πρῶτον ἐκδοθὲν εἰς τύπον παρά Θεοδώρου Π. Π. Παρασχου Φωκαέως ἐπιστασία τούτου αὐτοῦ. Ἀναλώμασι δέ τοῦ τε ἰδίου καὶ τῶν φιλομούσων Συνδρομητῶν, τόμ. Β', Κων/πολις 1836 (ἀνατ. ἔκδ Τέρτιος, Κατερίνη 1990).

Χουρμουζίου, Δοξαστάριον

Δοξαστάριον περιέχον τὰ Δοξαστικά τῶν Ἀποστίχων ὄλων τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἑορτῶν τῶν τε ἑορταζομένων Ἀγίων τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ καὶ τοῦ Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου, μελοποιηθέν παρά Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος. Νῦν δεῦτερον ἐκδίδεται κατ' αἴτησιν τῶν ἐν τῷ Ἀγίῳ ὄρει τοῦ Ἄθωνος παρά Νήφωνος Κ. Σουβατζόγλου, τόμ. Α'-Β', ἐν Θεσ/νίκη 1901. (ἀνατ. ἔκδ Πουρναρά, Θεσ/νίκη 1998)

Βιολάκη, Δοξαστάριον

Δοξαστάριον Πέτρου Πελοποννησίου ἐξηγηθὲν πιστῶς ἐκ τῆς ἀρχαίας εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς γραφὴν ὑπὸ τοῦ Πρωτοψάλτου τῆς Μ.Χ.Ε Γεωργίου Βιολάκη τοῦ ἀρχαίου μέλους ἀδιαφθόρου φυλαχθέντος. Νῦν τό πρῶτον ἐγκρίσει καὶ ἀδεία τῆς Α.Θ.Π. τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριάρχου Κυρίου Κυρίου Κων/ντίνου τοῦ Ε'. Ἐκδίδεται εἰς τόμους δύο ὑπὸ Ίακώβου Ί. Ναυπλιώτου καὶ Κων/ντίνου Κ. Κλάββα Δομειστικῶν τῆς Μ.Χ.Ε., τόμ. Α', ἐν Κων/πόλει 1899. (ἀνατ. ἔκδ Ρηγόπουλου, Θεσ/νίκη).

Κηλτζανίδου, Δοξαστάριον

Δοξαστάριον Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου περιέχον ἅπαντα τὰ Ἰδιόμελα καὶ τὰ Δοξαστικά του Ἑσπερινοῦ, τῆς Λιτῆς, τῶν Ἀποστίχων καὶ τῶν Αἴνων, τὰ Ἀπολυτικά καὶ Κοντάκια πασῶν τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἑορτῶν, τῶν ἑορταζόμενων Ἀγίων τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ, τοῦ τε Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου, ἐν ᾧ προσετέθησαν καὶ τινὰ ἀργὰ ἀρχαία μαθήματα μέχρι τοῦδε ἀνέκδοτα, κατὰ παραλληλισμὸν ἐκ τῆς ἀρχαίας πρὸς τὴν νέαν Μέθοδον, ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ Μουσ. Π. Γ. Κηλτζανίδου Προυσαέως, Κων/πολις, 1882 (ἀνατ. ἔκδ Ρηγόπουλου, Θεσ/νίκη).

Πέτρου Πελοποννησίου, *Δοξαστικά*

Δοξαστικά μελοποιηθέντα παρά Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου, 1821 (ἀνατ. ἔκδ Κουλτούρα, Αθήνα 2001).

Πέτρου Λαμπαδαρίου, *Δοξαστικά*

Δοξαστικά Τριωδίου καί Πεντηκοσταρίου μελισθέντα παρά Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου, ἐξηγηθέν δέ κατά τήν νέαν μέθοδον παρά Γρηγορίου Πρωτοψάλτου. Τόμ. Β', ἐν Κων/πόλει ἐκ τῆς τυπογραφίας Ἰσάκ δέ Κάστρου 1835.

Πέτρου Πελοποννησίου, *Εἴρμολόγιον*

Εἴρμολόγιον τῶν Καταβασιῶν Πέτρου Πελοποννησίου μετὰ τοῦ συντόμου Εἴρμολογίου Πέτρου Πρωτοψάλτου τοῦ Βυζαντίου. Ἐξηγημένα κατά τήν νέαν τῆς Μουσικῆς μέθοδον μετὰ προσθηκῶν ἰκανῶν Μαθημάτων, ὧν ἔστεροῦντο εἰς τό παλαιόν, ἐπιθεωρηθέντα ἤδη καί ἀκριβῶς διορθωθέντα παρά τοῦ Διδασκάλου Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, ἑνός τῶν ἐφευρετῶν τῆς ρηθείσης μεθόδου, ἐπιστασία δέ τοῦ ἰδίου, Κων/πολις 1825. (ἀνατ. ἔκδ Κουλτούρα, Αθήνα).

Πρωγάκη, *Συλλογή*

Μουσική Συλλογή ἐκδοθεῖσα τό πρῶτον ὑπό Γεωργίου Πρωγάκη, Μουσικοδιδασκάλου τῆς ἐν Χάλκῃ Ἱ. Θεολ. Σχολῆς, τόμ. Γ', ἐν Κων/πόλει ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου 1909 (ἀνατ. ἔκδ Πολυχρονάκη, Νεάπολις Κρήτης).

Ἰωάννου Λαμπαδαρίου καί Στεφάνου Δομεστίκου, *Πανδέκτη Α'*

Πανδέκτη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ὕμνωδίας τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ, ἐκδοθεῖσα ὑπό Ἰωάννου Λαμπαδαρίου καί Στεφάνου Α' Δομεστίκου τῆς Μ.Χ.Ε., τόμος Γ', περιέχων τά μέγιστα μαθήματά τῆς τε παπαδικῆς καί τοῦ μαθηματαρίου, ἐν Κων/πόλει ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ τυπογραφείου 1850 (ἀνατ. ἔκδ Ἐπέκταση Κατερίνη 1997).

Ἰωάννου Λαμπαδαρίου καί Στεφάνου Δομεστίκου, *Πανδέκτη Γ'*

Πανδέκτη τῆς ἱεράς ἐκκλησιαστικῆς ὕμνωδίας τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ, ἐκδοθεῖσα ὑπό Ἰωάννου Λαμπαδαρίου καί Στεφάνου Α', Δομεστίκου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῆς Ἐκκλησίας, τόμ. Α', περιέχων τά μαθήματα τοῦ Ἑσπερινοῦ, ἐν Κων/πόλει ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ τυπογραφείου 1851 (ἀνατ. ἔκδ Ἐπέκταση, Κατερίνη 1997).

Πέτρου Λαμπαδαρίου, *Δοξαστάριον*

Σύντομον Δοξαστάριον τοῦ ἀοιδίμου Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοπο-

νησίον, μεταφρασθέν κατά τήν νέαν μέθοδον τῆς Μουσικῆς τῶν Μουσικολογικῶν Διδασκάλων τοῦ νέου Συστήματος. Ἦδη εἰς φῶς ἀχθέν ἀναλώμασι τῶν ἐκδοτῶν, Βουκουρέστι 1820 (ἀνατ. ἔκδ Κουλτούρα, Ἀθήνα 2000).

Μανουήλ Πρωτοψάλτου, Συλλογή Ἰδιομέλων

Συλλογή Ἰδιομέλων καί Ἀπολυτικίων καί ἄλλων τινῶν μελῶν τῶν Δεσποτικῶν καί Θεομητορικῶν ἑορτῶν καί τῶν ἑορταζομένων Ἀγίων τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ τοῦ τε Τριωδίου καί Πεντηκοσταρίου μελισθέντων παρά Μανουήλ Πρωτοψάλτου, ὡς ψάλλονται ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ καί ἐκδοθέντων παρά Π. Χαρίση καί Θ. Π. Παράσχου μεταφράσει καί ἐπιστάσιᾳ τοῦ διδασκάλου Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, ἐν τῇ Τυπογραφείᾳ Ἰσάκ δέ Κάστρο καί Υἱοί, (Κων/πολη) 1831 (ἀνατ. ἔκδ Ρηγόπουλου, Θεσ/νίκη).

Στεφάνου Λαμπαδαρίου, Κυψέλη

Μουσική Κυψέλλη κατά τήν προφορά καί τό ὕφος τῆς Μ.Χ.Ε. ὑπό Στεφάνου Λαμπαδαρίου, περιεκτική πάντων τῶν Ἰδιομέλων καί Δοξαστικῶν τοῦ Ἑσπερινοῦ, τῆς Λιτῆς, τῶν Ἀποστίχων καί τῶν Αἰνῶν, Ἀπολυτικίων καί Κοντακίων, πασῶν τῶν Δεσποτικῶν καί Θεομητορικῶν ἑορτῶν, τῶν ἑορταζομένων καί μὴ ἑορταζομένων Ἀγίων, ὡς καί τῶν ἐν τοῖς Μηναίοις εὕρισκομένων τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ τοῦ τε Τριωδίου καί Πεντηκοσταρίου εἰς τόμους τρεῖς, τόμ. Α΄, Κων/πολη, 1883. (ἀνατ. ἔκδ Πολυχρονάκη, Νεάπολις Κρήτης).

Χουρμουζίου, Ταμεῖον

Ταμεῖον Ἀνθολογίας περιέχον ἅπασαν τήν ἐκκλησιαστικὴν ἐνιαύσιον ἀκολουθίαν Ἑσπερινοῦ Ὁρθροῦ Θείας Λειτουργίας Μεγάλῃς Τεσσαρακοστῆς καί τῆς Λαμπροφόρου Ἀναστάσεως μετὰ τινῶν Καλοφωνικῶν εἰρμῶν ἐν τῷ τέλει κατ' ἐκλογὴν τῶν ἐμμελεστέρων καί εὐφραδεστέρων μουσικῶν μαθημάτων τῶν ἐνδοξοτέρων διδασκάλων παλαιῶν τε καί νέων, ἐξηγηθεῖσαν εἰς τήν Νέαν τῆς Μουσικῆς Μέθοδον καί μετὰ πάσης ἐπιμελείας διορθωθεῖσαν ἤδη ἐσχάτως παρά τοῦ ἐφευρέτου τῆς ρηθείσης μεθόδου διδασκάλου Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας, ἐπιστάσιᾳ δέ τοῦ ἰδίου νῦν πρῶτον ἐκδοθεῖσαν εἰς τύπον ἀναλώμασι τοῦ Ἰσάκ δέ Κάστρο, τόμος Β΄, ἐν Κων/πόλει ἐκ τῆς τυπογραφείας Κάστρο εἰς Γαλατάν 1824 (ἀνατ. ἔκδ Ρηγόπουλου, Θεσ/νίκη).

2) ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ-ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ-ΜΕΛΕΤΕΣ

Α) Έλληνόγλωσσες

Άγαθοκλέους, *Θεωρητικόν*

Άγαθοκλέους Π., *Θεωρητικόν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, Αθήναι 1855.

Ἀλεξάνδρου, «Ἀπόπειρες»

Ἀλεξάνδρου Μ., «Ἀπόπειρες ἀνάλυσης τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς», στό *Μελουργία, Μελέτες Ἀνατολικῆς μουσικῆς, Ἐπιστημονική περιοδική ἔκδοση, τεύχ. Α', ἔτ. Α', Θεσ/νίκη 2008*, σσ. 225-234.

Ἀλεξάνδρου, *Παλαιογραφία*

Ἀλεξάνδρου Μ., *Παλαιογραφία βυζαντινῆς μουσικῆς II* (διδασκτικὲς σημειώσεις), Θεσ/νίκη 2008-2009.

Ἀλεξάνδρου, *Ἐξηγήσεις*

Ἀλεξάνδρου Μ., *Ἐξηγήσεις καὶ Μεταγραφές τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς, Σύντομη Εἰσαγωγή στὸν προβληματισμὸ τους*, Θεσ/νίκη 2010.

Ἀλυγιζάκη, *Θέματα*

Ἀλυγιζάκη Α., *Θέματα Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, Θεσ/νίκη 1978.

Ἀλυγιζάκη *Ὀκταηχία*

Ἀλυγιζάκη Α., *Ἡ ὀκταηχία στὴν Ἑλληνική λειτουργική ὕμνογραφία*, διδακτορική διατριβή που ὑποβλήθηκε στό τμήμα Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ., Θεσ/νίκη 1985.

Ἀλυγιζάκη, *Βασιλική ὕμνογραφία*

Ἀλυγιζάκη Α., *Ἡ βασιλική ὕμνογραφία (ΣΤ'- Ι' αἰ.)*, Ἀνάτυπο ἀπ' τό Γ' Ἐπιστημονικό Συμπόσιο «Χριστιανική Θεσσαλονίκη, ἀπό τῆς Ἰουστινιάνειου ἐποχῆς ἕως καὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας», Κέντρο Ἱστορίας Θεσσαλονίκης τοῦ Δήμου Θεσ/νίκης, ἔκδ. ἀρ. 6, Θεσ/νίκη 1991.

Ἀλυγιζάκη, «Περιπτώσεις ἰδιομορφιῶν»

Ἀλυγιζάκη Α., «Χαρακτηριστικὲς περιπτώσεις ἰδιομορφιῶν τοῦ Στιχηρακοῦ μέλους», *ΠΔΣΜΨ*, σσ. 255-270.

Αλυγιζάκη, «Βασιλεῦ οὐράνιε»

Αλυγιζάκη Α., «Βασιλεῦ οὐράνιε Παράκλητε», στά Πρακτικά ΙΒ΄ Θεολογικοῦ Συνεδρίου μέ θέμα «Τό Ἅγιον Πνεῦμα», Τερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης (11-14 Νοεμβρίου 1991), Θεσ/νίκη 1992, σσ. 63-128 (καί Ἀνάτυπο Θεσ/νίκη 1992).

Ἀναστασίου, «Παράδοση»

Ἀναστασίου Γρ., «Ἡ παράδοση καί ἡ ἐξέλιξη τοῦ Ἀναστασιματαρίου» στά Πρακτικά τοῦ συνεδρίου «Ἡ Βυζαντινή μουσική καί οἱ Ἀναστάσιμοι ὕμνοι» (Κέντρο μελετῶν τῆς Ἱεραῆς Μονῆς Κύκκου 5-5-2005), Λευκωσία 2006, σσ. 93-118.

Ἀναστασίου, Κρατήματα

Ἀναστασίου Γρ., Τά Κρατήματα στήν Ψαλτική Τέχνη, διατριβή ἐπί διδακτορία ὑποβληθεῖσα στό Τμήμα Μουσικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, [IBM 12], Ἀθήνα 2005.

Ἀνδρέου, Ἐαρ ψυχῶν

Ἀνδρέου Θ., Ἐαρ ψυχῶν, θεολογικόν σχόλιον εἰς τό Πεντηκοστάριον, Ἀθῆναι 1979.

Ἀντωνίου, Θεωρία

Ἀντωνίου Σπ. (πρωτοπρεσβυτέρου), Θεωρία καί πράξη τῆς ψαλτικῆς τέχνης, Θέματα Λειτουργικῆς Μουσικῆς, Θεσ/νίκη 2003.

Ἀντωνίου, Εἰρμολόγιον

Ἀντωνίου Σπ. (πρωτοπρεσβυτέρου), Τό Εἰρμολόγιον καί ἡ παράδοση τοῦ μέλους του, διδακτορική διατριβή ὑποβληθεῖσα στό τμήμα Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν), [IBM 8], Ἀθῆναι 2004.

Ἀντωνίου, Μορφολογία

Ἀντωνίου Σπ. (πρωτοπρεσβυτέρου), Μορφολογία τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, Θεσ/νίκη 2008.

Ἀποστολόπουλου, «Παρατηρήσεις»

Ἀποστολόπουλου Θ., «Μορφολογικές παρατηρήσεις στά Δοξαστικά τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου κατά τό Νέο Ἀργό Στιχηραρικό Εἶδος», ΠΔΣΜΨ, σσ. 291-310.

Ἀρβανίτη, Ρυθμός

Ἀρβανίτη Ἰ., Ὁ ρυθμός τῶν Ἐκκλησιαστικῶν μελῶν μέσα ἀπ' τήν παλαιο-

γραφική έρευνα και τήν εξήγηση τής παλαιᾶς σημειογραφίας, τόμ. Α', διδακτορική διατριβή πού έκπονήθηκε στό τμήμα Μουσικῶν σπουδῶν τοῦ Ἰονίου Πανεπιστημίου, Κέρκυρα 2010.

Αφεντούλη, Έκθεσις

Αφεντούλη Λ., *Εορτολογικές πληροφορίες στό έργο τοῦ Κ. Πορφυρογεννήτου «Έκθεσις βασιλείου τάξεως»*, διπλωματική έργασία πού κατατέθηκε στή Θεολογική Σχολή τοῦ Α.Π.Θ., Θεσ/νίκη 2009.

Βακάρου, Γέννηση

Βακάρου Δ. (πρωτοπρεσβυτέρου), *Από τήν Γέννηση μέχρι τήν Πεντηκοστή*, Θεσ/νίκη 1979.

Βακάρου, Τυπικό

Βακάρου Δ. (πρωτοπρεσβυτέρου), *Τό Βυζαντινό Τυπικό, Δύο Κείμενα Ιστορικής Προσέγγισης από τούς Robert F. Taft καί Miguel Arranz S. J., μτφρ.-σχόλια*, Θεσ/νίκη 2003.

Βακάρου, Όμιλητική

Βακάρου Δ. (πρωτοπρεσβυτέρου), *Όμιλητική*, Θεσ/νίκη 2010.

Βαμβουδάκη, Συμβολή

Βαμβουδάκη, Έμ., *Συμβολή εις τήν σπουδήν τής παρασημαντικῆς τῶν βυζαντινῶν μουσικῶν, τόμ. Α', μέρος γενικόν*, Σάμος 1938.

Βασιλειάδη, Μυστήριον

Βασιλειάδη Π. Νίκ., *Τό μυστήριον τοῦ θανάτου*, Αθήναι 1986 (έκδ. ΣΤ').

Βασιλειάδη, Συμβολή

Βασιλειάδη Χρ., *Η συμβολή τής ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς στό ποιμαντικό έργο τής Έκκλησίας*, διδακτορική διατριβή έκπονηθεῖσα στό τμήμα Ποιμαντικῆς καί Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ., Λευκωσία 2010.

Βασιλείου, Νέο Στιχηραρικό Εἶδος

Βασιλείου Κ. Β., *Τό Νέο ἀργό Στιχηραρικό Εἶδος Μελοποιίας τοῦ ΙΗ' αἰ.*, διδακτορική διατριβή πού έκπονήθηκε στό τμήμα Μουσικολογίας τοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Αθηνῶν, Θεσ/νίκη 2008.

Βέη, *Χειρόγραφα*

Βέη Ν., *Τά χειρόγραφα τῶν Μετεώρων. Κατάλογος περιγραφικός τῶν χειρογράφων κωδίκων τῶν ἀποκειμένων εἰς τάς μονάς τῶν Μετεώρων τόμ. Α΄- Β΄*, Ἀθῆναι 1967.

Βεργωτῆ, «Ἑορτή»

Βεργωτῆ Γ. Θ., «Ἡ ἑορτή τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (Ἱστορική προσέγγιση)», *στά Πρακτικά τοῦ ΙΒ΄ Θεολογικοῦ Συνεδρίου μέ θέμα «Τό Ἅγιον Πνεῦμα» Ἱερά Μητρόπολη Θεσ/νίκης (11-14 Νοεμβρίου 1991)*, Θεσ/νίκη 1992, σσ. 129-151.

Βεργωτῆ, *Εἰσαγωγή*

Βεργωτῆ Γ. Θ., *Εἰσαγωγή στήν Ἱστορία τῆς Ὑμνολογίας*, Θεσ/νίκη 1997.

Βιολάκη, *Τυπικόν*

Βιολάκη Γ., *Τυπικόν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ὅμοιον καθ' ὅλα πρός τήν ἐν Κων/πόλει ἐγκεκριμένην ἔκδοσιν, ἣτις δις ἐξεδόθη ὑπό Κων/ντίνου Πρωτοψάλτου μέ πολλές προσθήκας καί ἐπιδιορθώσεις ὑπό τοῦ Πρωτοψάλτου Γεωργίου Βιολάκη, ἐργασθέντος μετά δύο ἀλλεπαλλήλων ἐπιτροπῶν ἐπί τούτῳ πατριαρχικῆ διαταγῆ ὀρισθεισῶν, ἔκδ. Σαλλίβερου, Ἀθῆναι 1890.*

Βλάχου, *Δεσποτικές ἑορτές*

Βλάχου Σ. Ἰ. (Μητροπολίτου), *Οἱ Δεσποτικές ἑορτές, Εἰσοδικό στό Δωδεκάορτο καί τήν Ὁρθόδοξη Χριστολογία, Ἱερά Μονή Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου (Πελαγίας) 1995.*

Βουδούρη, *Πεντηκοστάριον*

Βουδούρη Ἄγ., *Πεντηκοστάριον τόμ. Α΄ καί Β΄*, Εὐρωπαϊκό Κέντρο Τέχνης (τόμ. ΙΑ΄ καί ΙΒ΄), Ἀθήνα 1997.

Βουρλή, *Δογματικοθητικά ὄψεις*

Βουρλή Θ. Ἀ., *Δογματικοθητικά ὄψεις τῆς Ὁρθοδόξου Ψαλμωδίας, Ἐναίσιμος ἐπί διδακτορία διατριβή ὑποβληθεῖσα εἰς τό τμήμα Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, Ἀθῆναι 1994.

Βουρλή, «Νεκρώσιμος Ἀκολουθία»

Βουρλή Θ. Ἀ., «Ὑμνογραφική καί μουσική προσέγγις τῆς Νεκρωσίμου Ἀκολουθίας», *στά Πρακτικά τοῦ Θ΄ Πανελληνίου Λειτουργικοῦ Συμποσίου στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων μέ θέμα «Τό Μυστήριον τοῦ θανάτου εἰς τήν λατρείαν τῆς*

Ἐκκλησίας» (Βόλος 5-7 Νοεμβρίου 2007), Κλάδος Ἐκδόσεων τῆς Ἐπικοινωνιακῆς καί Μορφωτικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 2007, σσ. 473-553.

Boveda, Πάθος

Boveda Francisco Javier Garcia, *Πάθος καί Ἀνάστασις: Ἱστορική ἐξέλιξη τῆς ὕμνογραφίας τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδας καί τῆς Ἑβδομάδας τῆς Διακαινησίμου*, διδακτορική διατριβή πού ἐκπονήθηκε στό τμήμα Φιλολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ., Θεσ/νίκη 2007.

Calin, Πεντηκοστή

Calin-Rares Rat, *Ἡ Πεντηκοστή καί ὁ ἑορταστικός τῆς κύκλος (ἱστορικο-λειτουργική καί θεολογική θεώρηση)*, διπλωματική ἐργασία πού κατατέθηκε στό τμήμα Ποιμαντικῆς καί Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ., Θεσ/νίκη 2008.

Γαβριήλ, «Ἐξήγησις»

Γαβριήλ Ἱερομονάχου, «Ἐξήγησις πάνυ ὠφέλιμος περί τοῦ τί ἐστι ψαλτική καί περί τῆς ἐτυμολογίας τῶν σημαδίων ταύτης καί ἐτέρων πολλῶν χρησίμων καί ἀναγκαίων», *ΕΕΜΣ [ΠΕΑ]*, τεῦχ. Β' (1900), σσ. 76-96 καί στό Βαμβουδάκη, *Συμβολή*, σσ. 1-34.

Γερασίμου, «Κατάλογος»

Γερασίμου μοναχοῦ Μικραγιαννανίτου, «Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τοῦ Κυριακοῦ τῆς Ἁγ. Ἄννης», *ΕΕΒΣ* 29 (1959), σσ. 87-192 καί 30 (1960), σσ. 453-560.

Γιαννόπουλου, «Αὐτόγραφος κώδικας»

Γιαννόπουλου Ἐμ., «Παναγιώτου Χρυσάφου πρωτοψάλτου ἕνατος αὐτόγραφος κώδικας» (Λαύρας Η117), *Μακεδονικά* 31 (1997-98), σσ. 407-412.

Γιαννόπουλου, *Λόγος καί Μέλος*

Γιαννόπουλου Ἐμ., *Ἡ Ψαλτική τέχνη, Λόγος καί Μέλος στήν λατρεία τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας*, Θεσ/νίκη 2004.

Γιαννόπουλου, *Ἄνθηση*

Γιαννόπουλου Ἐμ., *Ἡ ἄνθηση τῆς Ψαλτικῆς τέχνης στήν Κρήτη (1566-1669)*, διτριβή ἐπί διδακτορία ἐκπονηθεῖσα στό τμήμα Μουσικῶν σπουδῶν τοῦ Ἐθνικοῦ καί Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, [IBM 11], Ἀθήνα 2004.

Γιαννόπουλου, *Ταμείον χειρογράφων*

Γιαννόπουλου Έμ., *Η Ψαλτική τέχνη, Ταμείον χειρογράφων ψαλτικῆς τέχνης, Εταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἐπιστημονικαί Πραγματεῖαι*, [Σειρά Φιλολογική καί Θεολογική ἀρ. 20], Θεσ/νίκη 2005.

Γιαννόπουλου, *Χειρόγραφα Ἄνδρου*

Γιαννόπουλου Έμ., *Η Ψαλτική τέχνη, Τά Χειρόγραφα Ψαλτικῆς τέχνης τῆς Νήσου Ἄνδρου, Ἀναλυτικός Περιγραφικός Κατάλογος*, [Ἀνδριακά Χρονικά 36], Καϊ-ρειος Βιβλιοθήκη, Ἄνδρος 2005.

Γιαννόπουλου, «Ἐνδυση»

Γιαννόπουλου Έμ., «Σῶσον με θεολογοῦντα σε. Ἡ μελωδική ἔνδυση τῆς Ὑμνογραφίας στό Νέο Στιχηραρικό γένος μελοποιίας», *ΠΔΣΜΨ*, Ἀθήνα 2006, σσ. 335-358.

Γιαννόπουλου, *Χειρόγραφα Ἀγγλίας*

Γιαννόπουλου Έμ., *Τά χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἀγγλία, Περιγραφικός Κατάλογος τῶν χειρογράφων Ψαλτικῆς τέχνης τῶν ἀποκειμένων στίς βιβλιοθήκες τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου, τόμ. Α΄*, [IBM], Ἀθήνα 2008.

Δετοράκη, *Κοσμᾶς*

Δετοράκη Θ., *Κοσμᾶς ὁ Μελωδός βίος καί ἔργον*, [Ἀνάλεκτα Βλατάδων 28], Θεσ/νίκη 1979.

Δετοράκη, *Ὑμνογραφία*

Δετοράκη Θ., *Βυζαντινή Θρησκευτική Ποίηση καί Ὑμνογραφία, Πανεπιστημιακές παραδόσεις*, ἔκδ. Β΄ μέ προσθήκες, Ἡράκλειο 1997.

Δετοράκη, *Βυζαντινή Φιλολογία*

Δετοράκη Θ., *Βυζαντινή Φιλολογία, τά πρόσωπα καί τά κείμενα, τόμ. Α΄ Προβυζαντινοί καί πρωτοβυζαντινοί χρόνοι (πέρ. 150-527 μ.Χ.) καί τόμ. Β΄ Ἀπό τόν Ἰουστινιανό ἕως τόν Φῶτιο (527-900)*, Ἡράκλειο 1995 καί 2003.

Διονυσίου, *Τυπικόν*

Ἰερά Μονή τοῦ Ἁγίου Διονυσίου, *Τυπικόν τῆς ἐν Ἄθῳ Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Διονυσίου*, Ἁγ. Ὅρος 2004.

Dmitrievskij, *Opisanie I-III*

Dmitrievskij J. A., *Opisanie liturgitseskich Rucopisej* (Περιγραφή λειτουργικῶν χειρογράφων τῆς Ὀρθόδοξης Ἀνατολῆς), I: *Typica*, II: *Euchologia*, III: *Typica*, Kiev, 1895 καὶ 1901 καὶ Ἀγ. Πετρούπολη 1917 (ἀναστατική ἀνατ. Hildesheim 1965).

Δοσιθέου, *Τυπικόν*

Δοσιθέου Ἀρχιμανδρίτου, *Τυπικόν τοῦ Ὁσίου καὶ Θεοφόρου Πατρὸς ἡμῶν Σάββα τοῦ ἡγιασμένου, διορθωθέν μεθ' ὄλης ἐπιμελείας καὶ ὑπομνηματισθέν τό κατά δύναμιν, Ἱερά Σταυροπηγιακὴ Μονὴ Τατάρνης 2006.*

Εὐστρατιάδη, *Κατάλογος*

Εὐστρατιάδη Σ., *Κατάλογος τῶν ἐν τῇ μονῇ τῶν Βλατέων (Τσαοὺς Μοναστήρι) ἀποκειμένων κωδίκων, Θεσ/νίκη 1918.*

Εὐστρατιάδη, *Συμπλήρωμα*

Εὐστρατιάδη Σ., *Συμπλήρωμα Ἀγιορετικῶν καταλόγων Βατοπεδίου καὶ Λαύρας (Μνημεῖα Ἀγιολογικά), Παρίσι 1930 (Ἀγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη 4).*

Εὐστρατιάδη, «*Δαμασκηνός*»

Εὐστρατιάδη Σ., «Ἰωάννης Δαμασκηνός καὶ τὰ ποιητικὰ ἔργα αὐτοῦ», ΝΣ 26 (1931) σσ. 497-512, 530-39, 777-601, 666-682, 721-737, 27 (1932) σσ. 28-45, 111-124, 165-178, 216-225, 329-354, 415-423, 450-473, 514-535, 570-586, 644-665, 698-720 καὶ 28 (1933), σσ. 11-26.

Εὐστρατιάδη, «*Κοσμᾶς*»

Εὐστρατιάδη Σ., «Κοσμᾶς Ἱεροσολυμίτης ἐπίσκοπος Μαΐουμά», ΝΣ 28 (1933), σσ. 83-100, 143-159, 202-219, 330-339, 400-417, 489-506.

Εὐστρατιάδη, «*Σωφρόνιος*»

Εὐστρατιάδη Σ., «Σωφρόνιος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων», ΝΣ 29 (1934), σσ. 241-255, 305-322, 434-444, 481-502.

Εὐστρατιάδη, «*Ἀρκλᾶς*»

Εὐστρατιάδη Σ., «Ἰωάννης Ἀρκλᾶς», ΝΣ 30 (1935), σσ. 648-653.

Εὐστρατιάδη, «*Ταμεῖον*»

Εὐστρατιάδη Σ., «Ταμεῖον Ἐκκλησιαστικῆς Ποίσεως», ΕΦ 35 (1936)-51 (1951).

Εύστρατιάδη, «Κουκουζέλης»

Εύστρατιάδη Σ., «Ιωάννης ό Κουκουζέλης ό μαϊστωρ και ό χρόνος τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ, *ΕΕΒΣ* 14 (1938), σσ. 3-86.

Εύστρατιάδη, «Ρωμανός»

Εύστρατιάδη Σ., «Ρωμανός όΜελωδός και τά ποιητικά αὐτοῦ ἔργα», *ΕΕΒΣ* 15 (1939), σσ. 182-204 και 25 (1955), σσ. 236-237 και 273.

Εύστρατιάδη, «Ιωσήφ»

Εύστρατιάδη Σ., «Ιωσήφ ό Στουδίτης Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά* 2 (1941-51), σσ. 66-69.

Εύστρατιάδη, «Θράκες»

Εύστρατιάδη Σ., «Θράκες μουσικοί», *ΕΕΒΣ* 12 (1936), σσ. 46-75.

Εύστρατιάδη, *Είρμολόγιον*

Εύστρατιάδη Σ., *Είρμολόγιον, τῆ συνεργασία Σπυρίδωνος μοναχοῦ Λαυριώτου, Chennevieres-Sur-Marne : L'Ermitage, 1932 (και ἔκδ. Β' ἀναθεωρημένη και βελτιωμένη, Ἀθήνα 2006).*

Εύστρατιάδη-Ἀρκαδίου, *Κατάλογος*

Εύστρατιάδη Σ. - Ἀρκαδίου Διακόνου, *Κατάλογος τῶν ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ Βατοπεδίου ἀποκειμένων κωδίκων*, Παρίσι 1924 [Ἀγιορειτική Βιβλιοθήκη 1].

Εύστρατιάδη-Σπυρίδωνος, *Κατάλογος*

Εύστρατιάδη Σ.-Σπυρίδωνος Λαυριώτου, *Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας (τοῦ Ἁγίου Ὁρους)*, Παρίσι 1925.

Εύστρατιάδη-Κουρίλα, *Κατάλογος*

Εύστρατιάδη Σ.-Κουρίλα Ευ. Λαυριώτου, *Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Ἱερᾶς Σκήτης Καυσοκαλυβίων και τῶν καλυβῶν αὐτῆς*, Παρίσι 1930 [Ἀγιορειτική Βιβλιοθήκη 5].

Ζερβουδάκη, Θεοφάνης

Ζερβουδάκη Ἀλ., *Θεοφάνης ό Γραπτός, βίος και ἔργο*, Ρέθυμνο 2002.

Floros, *Παράδοση*

Floros K., *Einführung in die Neumenkunde*, Heinrichshofen's Verlag, Wilhelmshaven 1980 [Ἑλληνική μτφρ.: *Ἡ ἑλληνική παράδοση στίς μουσικές γραφές τοῦ μεσαίωνα, Εἰσαγωγή στήν νευματική ἐπιστήμη, Συγκριτική παρουσίαση τῆς ἱστο-*

ρικῆς καί τεχνικῆς ἐξέλιξης τῶν Βυζαντινῶν, τῶν Παλαιοσλαβικῶν καί τῶν Λατινικῶν μουσικῶν νευματοσημειογραφιῶν (μτφρ. Κ. Κακαβελάκη), Θεσ/νίκη 1998].

Θεοδωροπούλου, *Περίοδος*

Θεοδωρόπουλου Ἐπ. (Ἀρχιμανδρίτου), *Περίοδος Πεντηκοσταρίου, Τό Εκκλησιαστικόν ἔτος 2*, Ἐν Ἀθήναις 1973.

Θεοδώρου, *Ἀξία*

Θεοδώρου Εὐ., *Ἡ μορφωτική ἀξία τοῦ ἰσχύοντος Τριωδίου*, ἐν Ἀθήναις 1986.

Θεοδώρου, «Πεντηκοστή»

Θεοδώρου Εὐ., «Πεντηκοστή», *ΘΗΕ. 10*, σσ. 285-289.

Hannick, «Βυζαντινή μουσική»

Hannick Ch., «Βυζαντινή μουσική» στό Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία Γ'*, σσ. 381-425.

Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*

Hunger H., *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Ἡ λόγια κοσμική γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν, τόμ. Α'-Γ'* (ἔκδ. Β' διορθωμένη), Μορφωτικό Ἴδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 1991.

Ἰωαννίδης, *Κυριακή Ὁρθοδοξίας*

Ἰωαννίδης Εὐ. Χρ., *Ἡ Κυριακή τῆς Ὁρθοδοξίας στήν Ψαλτική τέχνη*, διπλωματική ἐργασία πού κατατέθηκε στό Π.Μ.Σ τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς καί Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ., Θεσ/νίκη 2009.

Ἰωάσαφ, *Ἀνθολογία*

Ἰωάσαφ Διονυσιάτου (Ἱερομονάχου διδασκάλου καί ἐξηγητοῦ), *Διονυσιατική Μουσική Ἀνθολογία, Ἐσπερινός-Ὁρθρος, Ἄγ. Ὅρος 2009*.

Jakovljevic, «Κουκουζέλης»

Jakovljevic A., «Ὁ Μέγας Μαῖιστωρ Ἰωάννης Κουκουζέλης Παπαδόπουλος», *Κληρονομία 14* τεύχ. β' (Δεκέμβριος 1982), σσ. 357-373.

Jakovljevic, *Παλαιογραφία*

Jakovljevic A., *Δίγλωσση παλαιογραφία καί Μελωδοί-Ἵμνογράφοι τοῦ κώδικα Ἀθηνῶν 928*, διατριβή ἐπί διδακτορία Φιλοσοφική σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Κέντρο Μελετῶν Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου, βιβλίον Α', Λευκωσία 1988.

Καββαδία, Άγιο Πνεῦμα

Καββαδία Δ. (Γερομονάχου), *Τό Άγιο Πνεῦμα στήν Θεία λατρεία*, διπλωματική εργασία ὑποβληθεῖσα στό Τμήμα Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ., Θεσ/νίκη 2008.

Καρᾶ, Μέθοδος

Καρᾶ Σ., *Μέθοδος τῆς Ἑλληνικῆς μουσικῆς, Θεωρητικόν, τόμ. Α'-Β'*, Σύλλογος πρός Διάδοσιν τῆς Ἐθνικῆς Μουσικῆς, Ἀθήναι 1985.

Καρᾶ, «Ἑρμηνεία»

Καρᾶ Σ., «Ἡ ὀρθή ἐρμηνεία καί μεταγραφή τῶν Βυζαντινῶν μουσικῶν χειρογράφων», στά *Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου, Θεσ/νίκη 12-19/4/1953*, τόμ. Β', Ἐκδόσεις Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Περιοδικόν «Ἑλληνικά», Παράρτημα ἀρ. 9, Ἀθήναι, Τυπογραφεῖον Μυρτίδη 1955 (ἀνατύπ. Σύλλογος πρός Διάδοσιν τῆς Ἐθνικῆς Μουσικῆς, Ἀθήναι 1990).

Καρᾶ, Ἔρευνα

Καρᾶ Σ., *Ἡ Βυζαντινή μουσική παλαιογραφική ἔρευνα ἐν Ἑλλάδι*, Ἀθήναι 1976.

Καρᾶ, Κουκουζέλης

Καρᾶ Σ., *Ἰωάννης Μαῖστωρ ὁ Κουκουζέλης καί ἡ ἐποχή του*, Σύλλογος πρός Διάδοσιν τῆς Ἐθνικῆς Μουσικῆς, Ἀθήναι 1992.

Καραγκούνη, Χερουβικά

Καραγκούνη Χ. Κ., *Ἡ Παράδοση καί ἐξήγηση τοῦ μέλους τῶν Χερουβικῶν τῆς Βυζαντινῆς καί Μεταβυζαντινῆς μελοποιίας*, διατριβή ἐπί διδακτορία ὑποβληθεῖσα στό Τμήμα Μουσικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, [IBM 7], Ἀθήναι 2003.

Καραγκούνη, «Τριλογία Α', Β', Γ'»

Καραγκούνη Χ. Κ., «Τριλογία: Α': Χαρακτηριστικά τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης κατά τή Βυζαντινή καί μεταβυζαντινή περίοδο, Β': Νέες τάσεις στή σημειογραφία καί τό μέλος τῆς Ψαλτικῆς τέχνης κατά τόν ΙΗ'-ΙΘ' αἰ, Γ': Οἱ ἀπό τόν ΙΗ'-ΙΘ' αἰ. ἀλλοιώσεις τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καί οἱ ἐπιπτώσεις τους στήν Θεία λατρεία», στά *Πρακτικά τοῦ Α' Κύκλου Μουσικολογικῶν διαλέξεων, Μάρτιος-Ἀπρίλιος 2011, Σύνδεσμος Ἱεροψαλτῶν Βόλου «Ἰωάννης Κουκουζέλης»*, Βόλος 2011.

Καρακατσάνη, Ποταμηΐς Α΄

Καρακατσάνη Χ., *Βυζαντινή Ποταμηΐς, τόμ. Α΄, Θεωρητικόν Αποστόλου Κώνστα του Χίου, κώδιξ 1867 του 1820 Ε.Β.Ε.,* Αθήναι 1995.

Καρακατσάνη, Ποταμηΐς Γ΄

Βυζαντινή Ποταμηΐς, Άπαντα Πέτρου Μπερεκέτου τόμ. Γ΄ (Θεία Λειτουργία), εκδίδει ο Χ. Καρακατσάνης, Αθήνα 1996.

Κατσαρός, Χειρόγραφα

Κατσαρός Β., *Τά χειρόγραφα τῶν μονῶν Τιμίου Προδρόμου Σερρῶν καί Παναγίας Ἀχειροποιήτου Παγγαίου (Κοσινίτσης). Ἡ ἱστορία τῶν ἀριθμῶν, Σέρρες* 1995.

Καυαί, Ἑορτή

Καυαί Ι. Σοφ. (Ἀρχιμανδρίτου), *Ἡ ἑορτή τῆς Ἀποτομῆς τῆς κεφαλῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου στο Χριστιανικό Ἑορτολόγιο, διδακτορική διατριβή πού ὑποβλήθηκε στό τμήμα Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ., Θεσ/νίκη* 2005.

Κομίνη, Πίνακες

Κομίνη Αθ., *Πίνακες χρονολογημένων Πατμιακῶν κωδίκων,* Αθήναι 1968.

Κομίνη, Πατμιακή Βιβλιοθήκη

Κομίνη Αθ., *Πατμιακή Βιβλιοθήκη, ἤτοι Νέος κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς Ι. Μ. Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Πάτμου, τόμ. Α΄ κώδικες 1-101,* Αθήναι 1988.

Κοτζάμπαση, Χειρόγραφα

Κοτζάμπαση Σ., *Βυζαντινά χειρόγραφα ἀπ' τά Μοναστήρια τῆς Μ. Ἀσίας,* Αθήνα 2004

Κουτλεμάνη, Ἁγία Γραφή

Κουτλεμάνη Π., *Ἡ Ἁγία Γραφή στό Πεντηκοστάριο, μελέτη ἐρμηνευτική, διατριβή ἐπί διδακτορία ἐκπονηθεῖσα στή Θεολογική Σχολή τοῦ Α.Π.Θ., Θεσ/νίκη* 1986.

Κουμαριανοῦ, «Ἑορτές»

Κουμαριανοῦ Ι. Θ. (πρωτοπρεσβυτέρου), «Οἱ ἑορτές τῆς Ἀναλήψεως καί τῆς Πεντηκοστῆς», *στά Πρακτικά τοῦ Η΄ Πανελληνίου Λειτουργικοῦ Συμποσίου*

Στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων «Τό Χριστιανικόν Ἑορτολόγιον» (Βόλος 18-20 Σεπτεμβρίου 2006), σσ. 211-235, Ἀθήναι 2007.

Κορακίδη, Ὑμνογραφία

Κορακίδη Ἀλ., *Βυζαντινὴ ὕμνογραφία*, τόμ. Α': Ὑμνογραφία καὶ Ρητορική, ὁ τονικός ρυθμός καὶ τὰ στολίδια τοῦ ρητορικοῦ λόγου, τόμ. Β': Λεξικό τῶν Ὑμνολογικῶν ὄρων καὶ λειτουργικῶν ὄρων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (Ἐρευνητικὴ ἀνάπτυξη), τόμ. Γ': Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὕμνογραφία καὶ ὕμνωδία, Ἀθήνα 2006.

Κουντιάδου, Πεντηκοστάριον

Κουντιάδου Γ. (Ἱερομονάχου), *Μουσικόν Πεντηκοστάριον*, τόμ. Α' Ἀθήνα 1931, τόμ. Β' Τυπογραφεῖον Ἱερᾶς Κοινότητος Ἀγ. Ὄρους 1935.

Κρητικοῦ, Ἀκάθιστος ὕμνος

Κρητικοῦ Φλ., *Ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος στὴ Βυζαντινὴ καὶ Μεταβυζαντινὴ Μελοποιΐα*, διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία ἐκπονηθεῖσα στὸ τμῆμα Μουσικῶν Σπουδῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, [IBM 10], Ἀθήνα 2004.

Κρητικοῦ, «Μορφολογία»

Κρητικοῦ Φλ., «Μορφολογία καὶ Ἀνάλυση τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου Ἰωάννου Λαμπαδαρίου τοῦ Κλαδᾶ», ΠΔΣΜΨ, Ἀθήνα 2006, σσ. 171-194.

Krumbacher, Ἱστορία

Krumbacher K., *Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας, μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Γ. Σωτηριάδου*, ἐν Ἀθήναις τόμ. Α' 1897, τόμ. Β'-Γ' 1900 (ἀνατ. Ἀθήνα 1974).

Κώνστα, «Τεχνολογία»

Κώνστα Ἀπ., «Μουσικὴ Τέχνη καὶ Τεχνολογία τῆς κοινῆς παραδόσεως» στὸ Στάθη, *Ἐξήγησις*, σσ. 27-81 καὶ Καρακατσάνη, *Ποταμῆς Α'*.

Λάμπρου, Κατάλογοι

Λάμπρου Σ., *Κατάλογοι τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἑλληνικῶν κωδίκων*, τόμ. Α'-Β', ἐν Καταβριγία τῆς Ἀγγλίας 1890 καὶ 1895.

Λάππα-Ρίζου, Κατάλογος

Λάππα-Ζιζήκα Εὐ.-Ρίζου-Κουρούπου Μ., *Κατάλογος Ἑλληνικῶν Χειρογράφων τοῦ Μουσείου Μπενάκη (10ος-16ος αἰ.)*, Μουσεῖο Μπενάκη Institut de Recherche et d' Histoire des textes, Ἀθήνα 1991.

Λάσκου, Δανιήλ

Λάσκου Β. Δ., *Δανιήλ ὁ πρωτοψάλτης, βίος καί ἔργο*, διπλωματική ἐργασία ἐκπονηθεῖσα στό τμήμα Ποιμαντικῆς καί Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ., Τρίκαλα 2010.

Λιβαδάρα, Πρόβλημα γνησιότητας

Λιβαδάρα Α. Ν., *Τό πρόβλημα τῆς γνησιότητος τῶν ἀγιολογικῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ*, Ἐναίσιμος ἐπί διδακτορία διατριβή ὑποβληθεῖσα εἰς τήν Φιλοσοφικήν Σχολήν τοῦ Ἐθνικοῦ καί Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, στό Τωμαδάκη, *Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ Ὑμνοι*, ἔκδοσις κριτική, παράρτημα τοῦ Τετάρτου τόμου, Ἀθήναι 1959.

Μακροῖ, «Πεντηκοστάριον»

Μακροῖ Σπ., «Πεντηκοστάριον», *ΘΗΕ* 10, σσ. 184-185.

Μανάφη, Τυπικά

Μανάφη Κ. Α., *Μοναστηριακά Τυπικά-Διαθήκαι*, Μελέτη Φιλολογική, διατριβή ἐπί διδακτορία ὑποβληθεῖσα εἰς τήν Φιλοσοφικήν Σχολήν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἐν Ἀθήναις 1970.

Mandrila, Αἰσθητική

Mandrila G. (πρεσβυτέρου), *Ἡ αἰσθητική στήν τέχνη τοῦ λόγου τῆς Ἐκκλησίας*, ἀναφορά στό ὑμνολογικό ἔργο τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ, διδακτορική διατριβή ὑποβληθεῖσα στό Τμήμα Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ., Θεσ/νίκη 2006.

Μαυρομάτη, Παράκλητος

Μαυρομάτη Γ. Β., *Ὁ ἀγαθός Παράκλητος*, Ἐκλαϊκευμένα μαθήματα Ὁρθοδόξου Κατηχήσεως, βιβλίο 3, Ἀθήναι 1981.

Μαυρομάτη, Γιορτή

Μαυρομάτη Γ. Β., *Ἡ γιορτή τῆς Πεντηκοστῆς*, ἔκδ Τέρτιος, Κατερίνη 1985.

Μαυρομάτη, Πεντηκοστή

Μαυρομάτη Γ. Β., *Ἡ Αγία Πεντηκοστή*, τό γεγονός καί τό νόημά της, ἔκδ Τέρτιος, Κατερίνη 1990.

Μεσολωρᾶ, Ἐντυπο

Μεσολωρᾶ Ἰ. (πρωτοπρεσβυτέρου), *Τό ἔντυπο Πεντηκοστάριον καί ἡ ἐκδοτι-*

κή εξέλιξή του, συμβολή στην ιστορία του ὀρθόδοξου λειτουργικοῦ βιβλίου, διατριβή ἐπί διδακτορία πού ἐκπονήθηκε στην Θεολογική Σχολή τοῦ Ἐθνικοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 2003.

Μηλιαρᾶ, «Κανονάριον»

Μηλιαρᾶ Κ. (Ἀρχιμανδρίτου), «Ἱεροσολυμιτικόν Κανονάριον τοῦ Ζ' αἰῶνος», ΝΣ 11 (1914), σσ. 49-59, 202-241 καί 310-342 (μτφρ. ἀπό τό Kekelidze Κ., *Ierosolimskij kanonar VII veka*, Τιφλίδα 1912).

Μηλιαρᾶ, «Ἐπισκόπησις»

Μηλιαρᾶ Κ. (Ἀρχιμανδρίτου), «Ἱστορική ἐπισκόπησις τοῦ Τριωδίου, τό σχέδιον καί ὁ καταρτισμός αὐτοῦ», ΝΣ 29 (1934), σσ. 179-183, 345-346, 452-454 (44 κ. ἐξ.).

Μητσάκη, Ὑμνογραφία

Μητσάκη Κ., *Βυζαντινή Ὑμνογραφία*, τόμ. Α'. *Ἀπό τήν Καινή Διαθήκη ἕως τήν εἰκονομαχία*, Θεσ/νίκη 1971 (ἀνατ. μέ προσθήκες Ἀθήνα 1987).

Μπαλαγεώργου, Κοσμικό Τυπικό

Μπαλαγεώργου Δ., *Ἡ Ψαλτική παράδοση τοῦ Βυζαντινοῦ Κοσμικοῦ Τυπικοῦ*, [IBM 12], διατριβή ἐπί διδακτορία ἐκπονηθεῖσα στό Τμήμα Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθήναι 2004.

Μπαλαγεώργου-Κρητικοῦ, Χειρόγραφα Σινᾶ

Μπαλαγεώργου Δ.-Κρητικοῦ Φλ., *Τά χειρόγραφα Βυζαντινῆς μουσικῆς-Σινᾶ, Κατάλογος περιγραφικός τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν Ἱερῶν Μονῶν τοῦ Ὁρους Σινᾶ*, [IBM], τόμ. Α', Ἀθήνα 2008.

Μπεκατώρου, «Ἐορτή»

Μπεκατώρου Γ. Γ., «Ἡ ἐορτή τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», *ΘΗΕ 10*, σσ. 466-467.

Μπεκατώρου, «Πεντηκοστάριον»

Μπεκατώρου Γ. Γ., «Πεντηκοστάριον», *ΘΗΕ 10*, σσ. 284-285

Μπεκατώρου, «Τάξις»

Μπεκατώρου Γ. Γ., «Τάξις λατρείας [τῆς Πεντηκοστῆς]», *ΘΗΕ 10*, σσ. 289-290.

Νάσση, «Ἐθιμοτυπία»

Νάσση Χρ. (πρωτοπρεσβυτέρου), «Αὐτοκρατορική ἐθιμοτυπία καί λατρεία Συνοπτική παρουσίαση τῶν σχετικῶν πηγῶν», *Ανακοίνωση στό IB' Λειτουργικό Συμπόσιο Στελεχῶν Ἱ. Μητροπόλεων, «Πρόσωπα καί Σταθμοί Ὁρόσημα στή διαμόρφωση τῆς Θείας Λατρείας», Ἱερά Μητρόπολη Δημητριάδος 27η-29η Σεπτεμβρίου 2010.*

Νικοδήμου, *Εορτοδρόμιον*

Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Εορτοδρόμιον, ἤτοι ἐρμηνεῖα εἰς τοὺς ἀσματικούς κανόνας τῶν δεσποτικῶν καί θεομητορικῶν ἐορτῶν, τόμ. Α'-Γ',* ἔκδ. «Ὁρθόδοξος Κυψέλη», Θεσ/νίκη 1987 (ἔκδ. Α' ἐν Βενετία 1836).

Νικολαΐδη, «Ποίηση»

Νικολαΐδη Ἰ. Α. ., «Ποίηση καί Θεολογία σέ ἐκκλησιαστικούς ὕμνους γιά τό Ἅγιο Πνεῦμα», *στά Πρακτικά τοῦ IB' Θεολογικοῦ Συνεδρίου μέ θέμα «Τό Ἅγιον Πνεῦμα» (11-14 Νοεμβρίου 1991, Προνοία καί Προεδρία τοῦ Παναγιωτάτου Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης κ. κ. Παντελεήμονος Β'),* Θεσ/νίκη 1992, σσ. 483-493.

Εὐδή, *Ἰμνογραφία*

Εὐδή Θ., *Βυζαντινὴ Ἰμνογραφία, Ἀθήνα 1978*

Οzoline, *Ἱστορία*

Οzoline Ν. (πρωτοπρεσβυτέρου), *Ἡ Ἱστορία μιᾶς εἰκόνας, ἡ εἰκόνα τῆς Πεντηκοστῆς,* ἔκδ. Ἀρμός, 2010.

Οἰκονόμου, *Ἀνέκδοτα*

Οἰκονόμου Κων. τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, *Ἰμνωδῶν Ἀνέκδοτα, Ἀθήνησιν 1840.*

Παναγιωτίδη, *Μελωδία*

Παναγιωτίδη Χ. Παν., *Δαυϊτικὴ Μελωδία, ἡ χρήση τοῦ Ψαλτηρίου στήν Ὁρθόδοξη Λειτουργικὴ Παράδοση,*[Ψαλτικά Ἀνάλεκτα 3], ἔκδ. Ἐπέκταση, 2013.

Παναγιωτοπούλου, *Θεωρία*

Παναγιωτοπούλου Δ. Γ., *Θεωρία καί Πράξις τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς,* Ἀθήνα 1947 (ἔκδ. Ε', Ἀθῆναι 1991).

Παναγόπουλου, «Ἐρμηνεῖα»

Παναγόπουλου Ἰ., «Ἡ θεολογικὴ ἐρμηνεῖα τῆς Πεντηκοστῆς», *Σύναξις Ὁρθοδόξων Θεολόγων «Περί Ἁγίου Πνεύματος», Καινούργιο Λαμίας 18-22 Αὐγούστου*

1970, [Θεολογικά Μελέται 1], έκδ «Ὁ Ἄρτος τῆς Ζωῆς» Ἀθήναι 1971, σσ. 89-121.

Παντελάκη, *Κοντάκια*

Παντελάκη Γ. Ἐμ., *Κοντάκια καὶ Κανόνες τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως*, Ἀθήνα 1921.

Παντελάκη, «Λειτουργικά βιβλία»

Παντελάκη Γ. Ἐμ., «Τά λειτουργικά βιβλία τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας», *ΝΣ* 26 (1931), σσ. 209-223, 274-288.

Παντελεήμονος-Τωμαδάκη, «Κατάλογος»

Παντελεήμονος Λαυριώτου-Τωμαδάκη Ν., «Συμπληρωματικός κατάλογος χειρογράφων κωδίκων Ἱ. Μονῆς Μεγίστης Λαύρας», *ΕΕΒΣ* 28 (1958), σσ. 87-203.

Παπαγιάννη, *Πεντηκοστάριον*

Παπαγιάννη Κ. (πρωτοπρεσβυτέρου), *Μουσικόν Πεντηκοστάριον*, Θεσ/νίκη 2005.

Παπαγιάννη, *Σύστημα*

Παπαγιάννη Κ. (πρωτοπρεσβυτέρου), *Σύστημα Τυπικοῦ τῶν Ἱερῶν Ἀκολουθιῶν τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, καταρτισθέν ἐπί τῆ βάσει τῆς τυπικῆς παραδόσεως τῆς Ὁρθόδοξης Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, έκδ Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2006.

Παπαγιάννη, «Μνημόσυνα»

Παπαγιάννη Κ. (πρωτοπρεσβυτέρου), «Μνημόσυνα», *στά Πρακτικά τοῦ Θ' Πανελληνίου Λειτουργικοῦ Συμποσίου στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων μέ θέμα «Τό Μυστήριον τοῦ θανάτου εἰς τήν λατρείαν τῆς Ἐκκλησίας» (Βόλος 5-7 Νοεμβρίου 2007)*, Κλάδος Ἐκδόσεων τῆς Ἐπικοινωνιακῆς καί Μορφωτικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 2007, σσ. 386-398.

Παπαγιάννη, *Ἀντιφωνάριον*

Παπαγιάννη Κ. (πρωτοπρεσβυτέρου), *Ἀντιφωνάριον περιέχον τά ἐν πάσαις ταῖς ἱεραῖς ἀκολουθίαις Προκείμενα, Ἀλληλουάρια, Ἀντίφωνα καί Κοινωνικά, συμπληρωθέντα καί ἀποκατασταθέντα κατά τήν ἀρχαίαν τάξιν*, Θεσ/νίκη 2009.

Παπαδοπούλου, *Ἀνάλεκτα*

Παπαδοπούλου-Κεραμέως Α., *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας ἢ Συλλογή ἀνεκδότων καί σπανίων ἑλληνικῶν συγγραφῶν περί τῶν κατὰ τήν Ἑῶν*

ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καί μάλιστα τῆς τῶν Παλαιστινῶν, τόμ. Β', Πετρούπολις 1894 (ἀναστατική ἀνατ. Βρυξέλλες 1963).

Παπαδοπούλου, *Τεροσολυμιτική Βιβλιοθήκη*

Παπαδοπούλου-Κεραμέως Α., *Τεροσολυμιτική Βιβλιοθήκη ἤτοι Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ ἀγιωτάτου ἀποστολικοῦ τε καί καθολικοῦ ὀρθοδόξου πατριαρχικοῦ θρόνου τῶν Τεροσολύμων καί πάσης Παλαιστίνης ἀποκειμένων ἑλληνικῶν κωδίκων*, τόμ. Ε', Πετρούπολις 1915.

Παπαδοπούλου, *Συμβολαί*

Παπαδοπούλου Γ., *Συμβολαί εἰς τήν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, Ἀθήναι 1977.

Παπαδοπούλου, «Ὑμνογράφοι»

Παπαδοπούλου Π. Νίκ. (πρωθιερεύς), «Ὑμνογράφοι ἀδέσποτων ὕμνων», *Ἐκκλησία* 30 (1953), σσ. 154-156.

Παπάζογλου, «Ἰωάσαφ»

Παπάζογλου Κ. Γ., «Τά βιβλία τοῦ μουσικοδιδασκάλου Ἰωάσαφ», *Μακεδονικά* 27 (1989-90), σσ. 314-325.

Παπαηλιοπούλου, *Ταμείον*

Παπαηλιοπούλου Φ., *Ταμείον ἀνεκδότων Βυζαντινῶν Κανόνων*, Ἀθήνα 1996.

Παπανούτσου, *Αἰσθητική*

Παπανούτσου Ε. Π., *Αἰσθητική*, Ἀθήνα 1969 (ἔκδ Δ').

Πάρη, *Διερευνήσεις*

Πάρη Ν. (Ἀρχιμανδρίτου), *Διερευνήσεις στό Λειτουργικό ἄσμα, Μελέτες στόν Ἐκκλησιαστική Μουσική [Ψαλτικά Ανάλεκτα 1]*, ἔκδ Ἐπέκταση, Θεσ/νίκη 2003

Πάρη, *Ἄσμα*

Πάρη Ν. (Ἀρχιμανδρίτου), *Τό ἐκκλησιαστικόν ἄσμα, Πατερικές θέσεις, διδακτορική διατριβή ὑποβληθεῖσα στό τμήμα Ποιμαντικῆς καί Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ.*, Θεσ/νίκη 1999.

Πάρη, *Χουρμούζιος*

Πάρη Ν. (Ἀρχιμανδρίτου), *Ὁ Στυλιανός Χουρμούζιος (1848-1937) ὡς θεωρητικός καί μελοποιός*, Κατερίνη 2015.

Πάρη, *Μετρική*

Πάρη Ν. (Αρχιμανδρίτου), *Μετρική και Ρυθμική τῆς Βυζαντινῆς Ὑμνολογίας καὶ Μουσικῆς*, Θεσ/νίκη 2016.

Πάσχου, *Εἰσαγωγή*

Πάσχου Β. Π., *Λόγος καὶ μέλος, Εἰσαγωγή στὴν βυζαντινὴ-λειτουργικὴ Ὑμνογραφία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τόμ. Α' Προεισαγωγικά, Ὑμναγιολογικά κείμενα καὶ μελέτες 6, ἔκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 1999.

Πάσχου, *Βλάσταρης*

Πάσχου Β. Π., *Ὁ Ματθαῖος Βλάσταρης καὶ τὸ ὕμνογραφικὸν ἔργον του*, Ἴδρυμα μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου, Θεσ/νίκη 1978.

Πάσχου, *Ἄπαντα*

Πάσχου Β. Π., *Ἄπαντα τὰ ὕμνογραφικά του Ματθαίου Βλάσταρη, ἤτοι κριτικὴ ἔκδοσις πάντων τῶν κατανοητικῶν καὶ ἀντιαιρετικῶν Στιχηρῶν καὶ Μακαρισμῶν τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη (ΙΔ' αἰ.), ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γνωστῶν χειρογράφων κωδίκων*, Ἀθῆναι 1980.

Πλουσιαδηνού, «Ἐρμηνεία»

Πλουσιαδηνού Ἰ., «Ἐρμηνεία τῆς παραλλαγῆς τῶν κυρίων καὶ πλαγίων ἤχων καὶ διφώνων καὶ τετραφώνων καὶ τῶν λοιπῶν» (κώδικας Διονυσίου 570 φφ. 119r-123v) στό Ἀλυγιζάκη, *Ὀκταηχία*, σσ. 215-219.

Πολίτη, *Κατάλογος*

Πολίτη Λ., *Κατάλογος χειρογράφων τοῦ Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης*, (ἐπιμέλεια-συμπληρώσεις Π. Σωτηροῦδη, Α. Σακελλαρίδου-Σωτηροῦδη), Θεσ/νίκη 1991.

Πολίτη, *Κατάλογος*

Πολίτη Λ., *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος*, [Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 54], Ἀθῆναι 1991.

Ράντοβιτς, «Χαρακτήρ»

Ράντοβιτς Ἀμφ. (Ἱερομονάχου), «Ὁ τριαδολογικὸς χαρακτήρ τῆς Ὁρθοδόξου Πνευματολογίας», *Σύναξις Ὁρθοδόξων Θεολόγων «Περὶ Ἁγίου Πνεύματος»*, *Καινουργιο Λαμίας*, 18-22 Αὐγούστου 1970, [Θεολογικά Μελέται 1], ἔκδ. «Ὁ Ἄρτος τῆς Ζωῆς», Ἀθῆναι 1971, σσ. 7-32.

Ρήγα, *Τυπικόν*

Ρήγα Γ. (Οικονόμου), *Τυπικόν*, [Λειτουργικά Βλατάδων 1], Θεσ/νίκη 1994.

Runciman, *Civilisation*

Runciman St., *Byzantine Civilisation* (μτφρ. Δ. Δετζώρτζη), Αθήνα 1969.

Σακκελίων, *Πατμιακή Βιβλιοθήκη*

Σακκελίων Ι., *Πατμιακή Βιβλιοθήκη: ἤτοι ἀναγραφή τῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς κατὰ τὴν νῆσον Πάτμον γεραρᾶς καὶ βασιλικῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἀποστόλου καὶ Ἐὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τεθησαυρισμένων χειρογράφων τευχῶν*, Αθήνα 1890.

Σακκελίων, *Κατάλογος*

Σακκελίων Ι., *Κατάλογος Χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος*, Αθήναι 1892.

Σαλτερή, *Στιχηράριο*

Σαλτερή Γ. Β., *Ἡ παράδοση τοῦ μέλους τοῦ Παλαιοῦ Στιχηραρίου, διδακτορική διατριβή ἐκπονηθεῖσα στό Τμήμα Μουσικῶν σπουδῶν τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, Αθήνα 2011.

Σκρέττα, *Θεία Ευχαριστία*

Σκρέττα-Πλεξίδα Ν. (ἀρχιμανδρίτου), *Ἡ Θεία Ευχαριστία καὶ τὰ προνόμια τῆς Κυριακῆς κατὰ τὴν διδασκαλία τῶν κολλυβάδων (διδακτορική διατριβή)*, Θεσ/νίκη 2004.

Σκρέττα, *Χώρος*

Σκρέττα-Πλεξίδα Ν. (ἀρχιμανδρίτου), *Χώρος καὶ Χρόνος στήν λειτουργική θεολογία τοῦ Συμεῶν Θεσσαλονίκης, ρεαλισμός και σύμβολο*, Θεσ/νίκη 2013.

Σμέμαν, *Εορτολόγιο*

Σμέμαν Ἀλ. (πρωτοπρεσβυτέρου), *Εορτολόγιο, ἐτήσιος ἐκκλησιαστικός κύκλος, βίωση τῆς πίστεως*, ἔκδ. Β', Αθήνα 2005.

Σπυράκου, *Χοροί*

Σπυράκου Εὐ., *Οἱ Χοροί Ψαλτῶν κατὰ τὴν Βυζαντινὴ παράδοση, διατριβή ἐπί διδακτορία ἐκπονηθεῖσα στό Τμήμα Μουσικῶν σπουδῶν τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, [IBM 14], Αθήνα 2008.

Στάθη, «Σύγχυση»

Στάθη Θ. Γρ., «Ἡ σύγχυση τῶν τριῶν Πέτρων», *Βυζαντινά* 3 (1971), σσ. 213-251.

Στάθη, «Καταλογογράφησις»

Στάθη Θ. Γρ., «Ἡ καταλογογράφησις τῶν χειρογράφων Βυζαντινῆς Μουσικῆς τοῦ Ἁγίου Ὁρους καί τὰ ἐξ αὐτῆς προκύπτοντα ἄμεσα ὀφέλη», *Ἐκκλησία* 21-22, 23-24 (1972) καί 1-2 (1973).

Στάθη, «Πρόβλημα μεταγραφῆς»

Στάθη Γρ., «Ἡ παλαιὰ Βυζαντινὴ σημειογραφία καί τὸ πρόβλημα μεταγραφῆς τῆς εἰς τὸ πεντάγραμμον», *Βυζαντινά* 7 (1975), σσ. 193-220.

Στάθη, *Χειρόγραφα Α', Β', Γ'*

Στάθη Θ. Γρ., *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἁγιον Ὁρος (τόμ. Α'-Ζ')*, *Κατάλογος περιγραφικῶν τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν Ἱερῶν Μονῶν καί Σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, τόμ. Α'-Γ', Ἀθῆναι 1975, 1976 καί 1993.

Στάθη, *Δεκαπεντασύλλαβος*

Στάθη Θ. Γρ., *Ἡ δεκαπεντασύλλαβος ὕμνογραφία ἐν τῇ Βυζαντινῇ Μελοποιῖᾳ*, Ἀθῆναι 1977.

Στάθη, *Ἐξήγησις*

Στάθη Θ. Γρ., *Ἡ ἐξήγησις τῆς παλαιᾶς Βυζαντινῆς Σημειογραφίας*, [IBM 2], Ἀθῆναι 1978.

Στάθη, *Ἀναγραμματισμοί*

Στάθη Θ. Γρ., *Οἱ Ἀναγραμματισμοί καί τὰ μαθήματα τῆς Βυζαντινῆς Μελοποιῖας*, [IBM 3], Ἀθῆναι 1979.

Στάθη, «Δειναί θέσεις»

Στάθη Θ. Γρ., «Δειναί θέσεις» καί «Ἐξήγησις» (Ἀνακοίνωση στό Συμπόσιον περί Βυζαντινῆς Μουσικῆς 4-11 Ὀκτωβρίου 1981), *Θεολογία ΝΓ'* (1982), σσ. 764-782 (καί ἀνάτυπο, Ἀθήνα 1982).

Στάθη, «Βασιλεῦ οὐράνιε»

Στάθη Θ. Γρ., «Βασιλεῦ οὐράνιε, «Τὰ μέν γράμματα Γενναδίου Πατριάρχου Σχολαρίου, τό δέ μέλος Χρυσάφου τοῦ Νέου...», *ΕΕΘΣΠΑ* 26 (1984), σσ. 435-453.

Στάθη, «Κουκουζέλης»

Στάθη Θ. Γρ., «Ο μαΐστωρ Ιωάννης Παπαδόπουλος ό Κουκουζέλης», *Εφημέριος* 34 (1986), τεύχη 12-13.

Στάθη, «Εξήγησις»

Στάθη Θ. Γρ., «Η εξήγησις τῆς Ψαλτικῆς τέχνης», *Θεολογία ΝΗ'* (1987), σσ. 337-71.

Στάθη, «Διαφοροποίηση»

Στάθη Θ. Γρ., «Η Άσματική διαφοροποίηση στόν κώδικα ΕΒΕ 2458», στό *Επιστημονικό Συμπόσιο ΚΒ' Δημήτρια «Χριστιανική Θεολογία» 1989*, σσ. 165-211.

Στάθη, «Μανουήλ»

Στάθη Θ. Γρ., «Μανουήλ Χρυσάφης ό Λαμπαδάριος (μέσα ΙΕ' αϊ.)», στό *Πρόγραμμα Μέγαρο Μουσικῆς Ἀθηνῶν. Περίοδος 1994-1995, Κύκλος ἑλληνικῆς μουσικῆς. Βυζαντινοί Μελουργοί (Ἀθήνα 1995)*, σσ. 33-43.

Στάθη, «Κλαδάς»

Στάθη Θ. Γρ., «Ιωάννης Κλαδάς ό Λαμπαδάριος (γύρω στό 1400)», στό *Πρόγραμμα Μέγαρο Μουσικῆς Ἀθηνῶν. Περίοδος 1995-1996. Μελουργοί τοῦ ΙΖ' αϊ. (Ἀθήνα 1995)*, σσ. 48-51.

Στάθη, «Γερμανός»

Στάθη Θ. Γρ., «Γερμανός Ἀρχιερεὺς Νέων Πατρῶν», στό *Πρόγραμμα Μέγαρο Μουσικῆς Ἀθηνῶν. Περίοδος 1995-1996. Μελουργοί τοῦ ΙΖ' αϊ. (Ἀθήνα 1995)*, σσ. 33- 41.

Στάθη, «Χρυσάφης»

Στάθη Θ. Γρ., «Παναγιώτης Χρυσάφης ό Νέος καί Πρωτοψάλτης», στό *Πρόγραμμα Μέγαρο Μουσικῆς Ἀθηνῶν. Περίοδος 1995-1996. Μελουργοί τοῦ ΙΖ' αϊ. (Ἀθήνα 1995)*, σσ. 7-16.

Στάθη, «Μπερεκέτης»

Στάθη Θ. Γρ., «Πέτρος Μπερεκέτης ό Μελωδός», στό *Πρόγραμμα Μέγαρο Μουσικῆς Ἀθηνῶν. Περίοδος 1995-1996. Μελουργοί τοῦ ΙΖ' αϊ. (Ἀθήνα 1995)*, σσ. 17-21.

Στάθη, Φάκελος

Στάθη Θ. Γρ., *Φάκελος μαθήματος Εἰσαγωγή στή Βυζαντινή Μουσικολογία*,

πανεπιστημιακές παραδόσεις για την αναλυτική σημειογραφία και τέσσερις ένότητες-προθεωρία και μελισμένα τροπάρια από χειρόγραφους και έντυπους μουσικούς κώδικες μέ βυζαντινή σημειογραφία, Αθήνα 1999.

Στάθη, Τιμή

Στάθη Θ. Γρ., «...τιμή προς τόν διδάσκαλον...». Έκφραση αγάπης στό πρόσωπο του καθηγητού Γρηγορίου Θ. Στάθη. Αφιέρωμα στά έξηντάχρονα τῆς ηλικίας καί στά τριαντάχρονα τῆς ἐπιστημονικῆς καί καλλιτεχνικῆς προσφορᾶς του, Αθήναι 2001.

Στάθη, «Μέθοδοι»

Στάθη Θ. Γρ., «Οί Μέθοδοι τῆς Ψαλτικῆς», στό Στάθη, Τιμή, σσ. 708-713.

Στάθη, «Συντμήσεις»

Στάθη Θ. Γρ., Οί «Συντμήσεις» Βυζαντινῶν καί μεταβυζαντινῶν συνθέσεων», στό Στάθη, Τιμή, σσ. 588-617.

Στάθη, Χειρόγραφα Μετεώρων

Στάθη Θ. Γρ., Τά Χειρόγραφα Βυζαντινῆς μουσικῆς Μετέωρα, Κατάλογος περιγραφικός τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς ἑλληνικῆς ψαλτικῆς τέχνης Βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς τῶν ἀποκειμένων εἰς τάς βιβλιοθήκας τῶν Ἱερῶν Μονῶν τῶν Μετεώρων, [IBM], Αθήνα 2006.

Στάθη, «Προσδιορισμός»

Στάθη Θ. Γρ., «Προσδιορισμός τῶν Γενῶν τῆς βυζαντινῆς Μελοποιΐας», ΠΔΣΜΨ, σσ. 55-70.

Στάθη, Ανατολῆς περιήχημα

Στάθη Γρ., Ανατολῆς τό περιήχημα, Μουσικολογική περιοδική ἔκδ. τεύχ. Ι', Αθήνα 2014.

Στάθη, «Θαυμαστή»

Στάθη Γρ., «"Θαυμαστή τοῦ σωτήρος", εἰς μνήμην καί ἀνάμνησιν», Ανακοίνωση στο διεθνές μουσικολογικό συνέδριο Egon Wellesz und die Erforschung der einstimmigen Music der West-und Ostkirche. Internationales Symposium anlässlich der 100. Wiederkehr des Geburtstages von Egon Wellesz, veranstaltet von den Instituten für Musikwissenschaft und für Byzantinistik und Neogräzistik der Universität Wien (Wien 28-31 Oktober 1985), στό Στάθη, Ανατολῆς περιήχημα, σσ. 11-53.

Στογιάννου Β., «Πεντηκοστή»

Στογιάννου Β., «Ἡ Πεντηκοστή (Πρ. 2, 1-13)», *ΕΕΘΣΠΘ ΚΔ'* (1979), σσ. 183-323 (καί ἀνάτυπο Θεσ/νίκη 1979).

Στρατηγόπουλου, *Μαλαξός*

Στρατηγόπουλου Ν. Δ., *Ὁ Νικόλαος Μαλαξός καί τό ὑμνογραφικό του ἔργο, διδακτορική διατριβή στό τμήμα Φιλολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ., Θεσ/νίκη 2003.*

Τερζόπουλου, *Κωνσταντῖνος Βυζάντιος*

Τερζόπουλου Κ. (πρεσβυτέρου οἰκονόμου), *Ὁ Πρωτοψάλτης τῆς Μ.Χ.Ε. Κωνσταντῖνος ὁ Βυζάντιος (+30 Ἰουνίου 1862), Ἡ συμβολή του στήν Ψαλτική Τέχνη, διατριβή ἐπί διδακτορία ὑποβληθεῖσα στό Τμήμα Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, [IBM 9], Ἀθῆναι 2004.*

Τιμαγένους, «Αἱ ἡμέραι»

Τιμαγένους. Ε. Γρ., «Αἱ ἡμέραι τῶν νεκρῶν», *ΘΗΕ 9*, σσ. 386-388.

Τιμοθέου, «Πνευματικά Ἔργα»

Τιμοθέου Ἱεροσολημίτου, «Πνευματικά ἔργα τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἄτινα ἐγένοντο ἀποδεκτά ὑπό τῆς ὅλης Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας», *ΝΣ 43* (1948), σσ. 200-262.

Τουλιανός, «Vespers

Τουλιανός-Banker D., «The chanted vespers service», *Κληρονομία 8* (1976), σσ. 107-126.

Τρεμπέλα, *Ἐκλογή*

Τρεμπέλα Π., *Ἐκλογή Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ὑμνογραφίας, Ἀθῆναι 1949, (ἔκδ. Β' ἐπαυξημένη Ἀθῆναι 1978).*

Τρεμπέλα, *Λειτουργίαι*

Τρεμπέλα Π., *Αἱ τρεῖς Λειτουργίαι κατά τούς ἐν Ἀθήναις κώδικας, Ἀθήνα 1982 (ἔκδ. β').*

Τσομπάνη, *Γονυκλισία*

Τσομπάνη Τρ., *Ἡ Γονυκλισία, Θεσ/νίκη 2000.*

Τωμαδάκη, «Ποίησις»

Τωμαδάκη Ν., «Ἡ ἐκκλησιαστική ἡμῶν ποίησις καί ἡ συμφωνία αὐτῆς πρός τό δόγμα καί τά κείμενα τῶν γραφῶν», *Ἀθηνά 53* (1949), σσ. 94-118.

Τωμαδάκη, *Ύμνοι*

Τωμαδάκη Ν., *Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ Ύμνοι*, τόμ. Α'-Ε', Ἀθήναι 1952-61.

Τωμαδάκη, *Βυζαντινὴ Φιλολογία*

Τωμαδάκη Ν., τόμ. Α': *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν* (Μέρος Α'- Β') καὶ τόμ. Β': *Βυζαντινὴ ὑμνογραφία καὶ ποιήσεις*, ἤτοι *εἰσαγωγή εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν*, Ἀθήναι 1952 καὶ 1965.

Τωμαδάκη, *Ἰωσήφ*

Τωμαδάκη Ἰ. Εὐ., *Ἰωσήφ ὁ ὑμνογράφος βίος καὶ ἔργον*, ἐναίσιμος ἐπὶ διδακτορία διατριβὴ ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1971.

Τωμαδάκη, *Ἄσματα*

Τωμαδάκη Ἰ. Εὐ., *Ἄσματα τοῦ Τριωδίου ἐρανισθέντα ἐκ κωδίκων τῆς Κάτω Ἰταλίας Α'*, ἐν Ἀθήναις 1995.

Μονὴ Σταυροβουνίου, *Ύμνολόγιον*

Ἰερά Μονὴ Σταυροβουνίου, *Ύμνολόγιον Χαρμόσυνον*, ἤτοι *χαιρετιστήριον οἴκοι εἰς ἀγίους καὶ ἑορτάς τῆς Ἐκκλησίας*, Κύπρος 1995.

Wolfram, «Γαβριήλ»

Wolfram G., «Ὁ θεωρητικὸς τῆς μουσικῆς Γαβριήλ Ἱερομόναχος ὡς συνθέτης, τό ὕφος τῶν Καλοφωνικῶν Στιχηρῶν του», *ΠΔΣΜΨ*, σσ. 73-81.

Φάρου, *Πεντηκοστή*

Φάρου Φιλ. (Ἀρχιμανδρίτου), *Πεντηκοστή ἀπ' τὴν Ἀνάσταση στὴν Ἐκκλησία*, ἔκδ Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1983.

Φιλοξένους, *Θεωρητικόν*

Φιλοξένους Κ., *Θεωρητικόν στοιχειῶδες τῆς μουσικῆς*, Κων/πολις 1859.

Φιλοξένους, *Λεξικόν*

Φιλοξένους Κ., *Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, Κων/πολις 1868.

Φουντούλη, «Ὡραι»

Φουντούλη Ι., «Αἱ Μεγάλαι Ὡραι τῆς Μ. Πέμπτης, Μ. Παρασκευῆς καὶ Μ. Σαββάτου», *ΕΕΘΣΠΘ* 7 (1962), σσ. 217-243 (καὶ ἀνάτυπο Θεσ/νίκη 1964).

Φουντούλη, *Ώραι Πεντηκοστής*

Φουντούλη Ι., *Μεγάλαι Ώραι τῆς παραμονῆς τῆς Πεντηκοστῆς*, [Κείμενα Λειτουργικῆς 9], Θεσ/νίκη 1971.

Φουντούλη, «Μεγάλαι Ώραι»

Φουντούλη Ι., «Αἱ μεγάλαι ὥραι τῆς παραμονῆς τῆς Πεντηκοστῆς» *ΕΕΘΣΠΘ* 16 (1970-71), σσ. 139-168

Φουντούλη, *Λογική Λατρεία*

Φουντούλη Ι., *Λογική Λατρεία*, Θεσ/νίκη 1971.

Φουντούλη, *Απαντήσεις*

Φουντούλη Ι., *Απαντήσεις εἰς λειτουργικάς ἀπορίας τόμ. Α' (1-150), Β' (150-300), Γ' (301-400)*, Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1991, 1989 καί 1991.

Φουντούλη, *Ἀκολουθία Μνημοσύνου*

Φουντούλη, *Ἀκολουθία τοῦ Μνημοσύνου*, [Κείμενα Λειτουργικῆς 20], Θεσ/νίκη 1996.

Φουντούλη, *Λειτουργικά Θέματα*

Φουντούλη Ι., *Λειτουργικά Θέματα*, τόμ. ΣΤ', Θεσ/νίκη 1986.

Φουντούλη, *Λειτουργική*

Φουντούλη Ι., *Λειτουργική Α'*, *Εἰσαγωγή στή Θεία Λατρεία*, Θεσ/νίκη 1995.

Φουντούλη, *Τελετουργικά Θέματα*

Φουντούλη Ι., *Τελετουργικά Θέματα*, τόμ. Α', ἔκδ Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, [σειρ. «Λογική λατρεία» 12], Ἀθήνα 2002.

Χαλδαιάκη, «Σπουδή»

Χαλδαιάκη Γ. Ἀχ., «Ἡ θεωρητική σπουδή τῆς ψαλτικῆς τέχνης, ἀπόπειρα διαχρονικῆς προσεγγίσεως», στά *Πρακτικά τοῦ Α' Πανελληνίου Συνεδρίου Ψαλτικῆς «Θεωρία καί Πράξη τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης»*, Ἀθήνα 3-5 Νοεμβρίου 2000, Ἀθήνα 2001, σσ. 143-167 καί στό Χαλδαιάκη, *Βυζαντινομουσικολογικά Α'*, σσ. 87-110.

Χαλδαιάκη, *Πολυέλεος*

Χαλδαιάκη Γ. Ἀχ., *Ὁ Πολυέλεος στή Βυζαντινή καί Μεταβυζαντινή Μελοποιΐα*, Διατριβή ἐπί διδακτορία ὑποβληθεῖσα στό Τμήμα Μουσικῶν Σπουδῶν

του Πανεπιστημίου Αθηνών, [IBM 5], Αθήναι 2003.

Χαλδαιάκη, *Χειρόγραφα*

Χαλδαιάκη Γ. Αχ., *Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς, Νησιωτική Ἑλλάς Ὑδρα*, τόμ. Α', Αθήνα 2005.

Χαλδαιάκη, *Προθεωρία*

Χαλδαιάκη Γ. Αχ., *Προθεωρία τῆς ψαλτικῆς τέχνης, μία προκαταρκτική έκδοχή*, τμήμα Μουσικῶν σπουδῶν Πανεπιστημίου Αθηνῶν, Αθήνα 2007.

Χαλδαιάκη, *Βυζαντινομουσικολογικά Α', Β', Γ'*

Χαλδαιάκη Γ. Αχ., *Βυζαντινομουσικολογικά τόμ Α': Θεωρία, Β': Ἱστορία, Γ': Μελοποιΐα, Δ': Ὁ πολυέλεος Παρθενίου ἱερομονάχου τοῦ Μετεωρίτου*, ἔκδ. Ἄθως, Αθήνα 2014.

Χαλδαιάκη, «*Διδασκαλία*»

Χαλδαιάκη Γ. Αχ., «Ἡ διδασκαλία τῆς ψαλτικῆς τέχνης, παρελθόν, παρόν καί μέλλον», στό Χαλδαιάκη, *Βυζαντινομουσικολογικά Α'*, σσ. 27-86.

Χαλδαιάκη, «*Παραλλαγή*»

Χαλδαιάκη Γ. Αχ., «Ἡ ἔννοια τῆς Παραλλαγῆς στή θεωρία τῆς ψαλτικῆς τέχνης», στό Χαλδαιάκη, *Βυζαντινομουσικολογικά Α'*, σσ. 173-186.

Χάρακα, *Διδασκαλία*

Χάρακα Στ., «Ἡ ἠθική διδασκαλία τοῦ Πεντηκοσταρίου», *Θεολογία* 39 (1968), ἐν Αθήναις.

Χατζηγιακουμῆ, *Χειρόγραφα Τουρκοκρατίας*

Χατζηγιακουμῆ Μ., *Μουσικά Χειρόγραφα Τουρκοκρατίας (1453-1832)*, Αθήνα 1975.

Χατζηγιακουμῆ, *Χειρόγραφα*

Χατζηγιακουμῆ Μ., *Χειρόγραφα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς 1453-1820, Συμβολή στήν ἔρευνα τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ*, Αθήνα 1980.

Χατζηγιακουμῆ, *Σχεδιάσμα Ἱστορίας*

Χατζηγιακουμῆ Μ., *Ἡ ἐκκλησιαστική μουσική τοῦ Ἑλληνισμοῦ μετά τήν Ἄλωση (1453-1820), Σχεδιάσμα Ἱστορίας*, Αθήνα 1999.

Χατζηθεοδώρου, Βιβλιογραφία

Χατζηθεοδώρου Ι. Γ., Βιβλιογραφία βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς. Περίοδος Α' (1820-1899), Θεσ/νίκη 1998.

Χατζηπαπᾶ, «Χαρακτηριστικά»

Χατζηπαπᾶ Π., «Μορφολογικά χαρακτηριστικά τοῦ Στιχηρατικοῦ Γένους τῆς Ψαλτικῆς Μελοποιΐας κατά τὴν τελευταία περίοδο τῆς μουσικῆς σημειογραφίας (1814 κ. ἔξ.), ΠΔΣΜΨ, σσ. 359-398.

Χρυσάνθου, Θεωρητικόν

Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτου, Θεωρητικόν Μέγα τῆς Μουσικῆς, Τεργέστη 1832.

Χρυσοστόμου, Γερασίμου

Χρυσοστόμου Χ. Γ. (Ἀρχιμανδρίτου), Τό ἔργον τοῦ Ὑμνογράφου Γερασίμου μοναχοῦ Μικραγιαννανίτου, Εὐρετήρια, Θεσ/νίκη 1997.

Χρυσοστόμου, «Πεντηκοστή»

Χρυσοστόμου Χ. Γ., «Πεντηκοστή Γενέθλια ἡμέρα τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Ἀκολουθία τῆς ἑορτῆς καί ἡ ἀναπλήρωσή της», στά Πρακτικά τοῦ ΙΔ' Θεολογικοῦ Συνεδρίου μέ θέμα «Ἡ Μήτηρ ἡμῶν Ἐκκλησία» (10-13 Νοεμβρίου 1993), Θεσ/νίκη 1994, σσ. 549-595.

Χρυσοστόμου, «Μεγαλυνάρια»

Χρυσοστόμου Χ. Γ., «Ἀνέκδοτα Μεγαλυνάρια Πεντηκοστῆς», στά Πρακτικά τοῦ ΙΒ' Θεολογικοῦ Συνεδρίου μέ θέμα «Τό Ἅγιον Πνεῦμα», Τερά Μητρόπολη Θεσ/νίκης (11-14 Νοεμβρίου 1991), Θεσ/νίκη 1992, σσ. 661-674.

Χριστοδούλου, Νεκρώσιμη Ἀκολουθία

Χριστοδούλου Στ. Θεμ. (πρωτοπρεσβυτέρου), Ἡ Νεκρώσιμη Ἀκολουθία κατά τούς χειρόγραφους κώδικες Ι'-ΙΒ' αἰ., τόμ. Α', Γενική εἰσαγωγή, κατάλογοι, πίνακες, ἔκδ. Θεσβίτης, Θήρα 2005.

Ψάχου, Παρασημαντική

Ψάχου Κ. Ἡ παρασημαντικὴ τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς, Ἀθήνα 1978 (ἔκδ. Α' Ἀθήνα 1917).

B) Ξενόγλωσσες

Adsuara, "Asmatic Fragments"

Adsuara Cl., "Asmatic, Psaltic and Kalophonic Fragments in Palaeobyzantine Notation, Relationship and Interchangeability", in Troelgard-Wolfram, *Notations II*, pp. 47-63.

Adsuara, "Remarks"

Adsuara Cl., "Remarks on the structure of Kalophonic Stichera: Working Hypotheses", in Dobzay, *CP* 1998, pp. 1-16.

Adsuara, "Kalophonic Sticherarion"

Adsuara Cl., "The Kalophonic Sticherarion Sinai gr. 1251, Introduction and Indices", *CIMAGL* 65 (1995), pp. 15-58.

Alexandru, "Mega Ison"

Alexandru M., "Koukouzeles Mega Ison: Ansätze einer kritischen Edition", *CIMAGL* 66 (1996), pp. 3-23.

Amargianakis, "Analysis"

Amargianakis G., "An Analysis of Stichera in the Deuterios Modes: The Stichera Idiomela for the Month of September in the modes Deuterios, Plagal Deuterios and Nenano, Transcribed by the Manuscript Sinai 1230 (A, D. 1365), Dissertation in University of Copenhagen", *CIMAGL* 22 (1977), pp. 1-263.

Amargianakis, "Interpretation"

Amargianakis G., "The Interpretation of the Old Sticherarion", in Troelsgard, *Acts*, pp. 23-51.

Arvaniti, "Transcription"

Arvaniti I., "A way to the transcription of the Old Byzantine Chant by means of the written and oral tradition", in Troelsgard, *Chant*, pp. 123-141.

Arranz, *Typicon*

Arranz M., *Le typicon du Monastere du Saint-Sauver a Messine, codex Messinensis gr 115 (A.D. 1131)*, OCA 185, Rome 1969.

Arranz, *Priers*

Arranz M., *Les priers de la Gonyclisia ou de la genuflection du jour de la Pentecote dans l'ancien Euchologe Byzantin*, OCP 48, Rome 1982, pp. 92-123.

Arranz, *Euchologio*

Arranz M., *Le Euchologio Constantinopolitano agli inizi del secolo, Hagiasmatarion et Archieraticon (Rituale et Pontificale) con l'aggiunta del Leiturgikon (Messale)*, Roma 1996 Editrice Pontificia Universita Gregoriana.

Ayoutanti, *Hirmologium*

Ayoutanti A., *The hymns of the Hirmologium*, MMB 8 pars III 2, Serie Transcripta, Copenhagen 1956.

Bertoniere, *Historical development*

Bertoniere G., *The historical development of the Easter Vigil and related services in the Greek Church*, OCA 193, Roma 1972.

Bugge, *Contacarium*

Bugge A., *Contacarium Palaeoslavicum Mosquense*, MMB 6, Serie principale, Copenhagen 1960 (codex Moscow, Musee hist. 9 phototypice depictus).

Conomos, *Treatise*

Conomos D., *The Treatise of Manuel Chrysaphes the Lampadarios*, CSRM 2, Wien 1985.

Conomos "Communion chants"

Conomos D., "Communion chants in Magna Graecia and Byzantium", *JAMS* 33 (1980), pp. 241-263.

Conomos, *Trisagia*

Conomos D., *Byzantine Trisagia and Cheroubika of the Fourteenth and Fifteenth centuries*, [ΠΠΠΜ], Θεσ/νίκη 1974.

Christ-Paranikas, *Anthologia*

Christ W. - Paranikas M., *Anthologia Graeca Carminum Christianorum*, Lipsiae 1871 (ἀναστ. ἀνατ. Hildesheim 1963).

Dobszay, *Cantus Planus*

Dobszay L., *Cantus Planus*, Papers Read at the 4th Meeting, Pecs, Hungary, 3-8 September 1990, Hungarian Academy of Sciences, Institute for Musicology, Budapest 1992, (3th 19-24 September), 6th 1995 (1993), 7th 1998 (4-8 September 1995), 9th 2001).

Doneda, "Kastoria 8"

Doneda A., "Hyperstases in MS Kastoria 8 and the Kondakarian Notation", in Troelsgard-Wolfram, *Notations II*, pp. 23-36.

Floros, *Neumenkunde I- III*

Floros K., *Universale Neumenkunde I- III*, Kassel 1970 .

Follieri, *Initia*

Follieri H., *Initia Hymnorum Ecclesiae Graecae*, vol. I-V, Studi e Testi 215 bis, Vatican 1960-1966.

Follieri-Strunk , *Triodidum I-II*

Follieri H.-Strunk O., *Triodidum Athoum, I: Pars Suppletoria & II: Pars Principalis*, MMB 9, Serie Principale, Copenhague 1975 (codex Monasterii Vatopedii 1488 phototypice depictus).

Gardthausen, *Catalog*

Gardthausen V., *Catalog Coficum graecorum Sinaiticorum*, Oxon. 1886.

Gastoue A., *Catalogue*

Gastoue A., *Catalogue des manuscrits de Musique Byzantine de la Bibliotheque Nationale de Paris et des Bibliotheques Publique de France*, Paris 1907.

Gautier, *Typicon*

Gautier P., *Le Typicon de la Theotokos Evergetis*, REB, Paris 1982.

Goar, *Εὐχολόγιον*

Goar J., *Εὐχολόγιον sive ritual Graecorum complectens ritus et ordines Divinae Liturgiae, officiorum, sacramentorum, consecrationum, benedictionum, funerum, orationum etc. cuilibet personae statui vel tempori congruous, juxta usum Orientalis Ecclesiae, edition secunda expurgate et accuratior*, Venetiis, 1730 (Graaz 1960).

De Matons, *Romanos*

Grosdidier de Matons, *Romanos le Melode et les origines de la poesie religieuse a byzance*, Paris 1977.

De Matons, "Hymnes"

Grosdidier de Matons, "Romanos le Melode Hymnes", SC I-V, tome 99 (1964), 110 (1965) , 114 (1965), 128 (1967), 283 (1981), Paris.

Hannick, *Studies*

Hannick Ch., *Studies on the Fragmenta Chiliandarica Palaeoslavica II: Fundamental problems of early Slavic music and poetry*, MMB 6, Serie Subsidia, Copenhagen 1978.

Hannick-Wolfram, *Gabriel Hieromonachos*

Hannick Ch.-Wolfram G., *Gabriel Hieromonachos, Abhandlung über den Kirchengesang*, CSRM 1, Wien 1985.

Harris, "Genuflection"

Harris S., "The Byzantine office of Genuflection", *Music and letters* 77 (1996), pp. 333-347.

Harris, "Psalmody"

Harris S., "Byzantine Psalmody: An Interim Report", in Dobzay, *CP* 1998, pp. 273-286.

Harris, "Communion"

Harris S., "The Communion chants in thirteen century byzantine musical manuscripts", in Velimirovic, *Studies II*, pp. 51-67.

Hilgard, *Grammatici*

Hilgard A., *Grammatici Graeci 1.3., Scholia in Dionysii Thracis Artem Grammaticam, Lipsiae*, Teubner 1901 (reprint 1965, Hildesheim, Olms).

Hoeg, *Hymns*

Hoeg C., *The hymns of the Hirmologium*, transcribed by A. Ayoutanti and- M. Stohr, MMB 6 pars I, Serie Transcripta, Copenhagen 1952.

Hoeg, *Hirmologium*

Hoeg C., *Hirmologium Athoum*, MMB 2, Serie Principale, Copenhagen 1938 (codex Monasterii Hiberorum 470, phototypice depictus).

Hoeg, *Contacarium*

Hoeg C., *Contacarium Ashburnhamense*, MMB 4, Serie Principale, Copenhagen 1956 (codex bibl. Laurentianae Ashburnhamense 64, phototypice depictus).

Hoeg-Zuntz, *Prophetologium*

Hoeg C.-Zuntz G., *Prophetologium*, MMB 6, Serie Lectionaria, Copenhagen 1970.

Hoeg-Tilliard-Wellesz, *Sticherarium*

Hoeg C.-Tilliard H.J.W.-Wellesz E., *Sticherarium*, MMB 1, Serie Principale, Copenhagen 1935 (codex Vindobonensis theol. gr. 181, phototypice depictus).

Jakobson, *Fragmenta*

Jakobson R., *Fragmenta Hiliandarica Palaeoslavica I:Sticherarium, II:Hirmologium*, MMB 5, Serie Principale, Copenhagen 1957 (codex monasterii chiliandarici 307, 308 phototypice depictus).

Jung, "Marginal additions"

Jung A., "Early marginal additions in palaeobyzantine musical manuscripts", in Troelsgard-Wolfram, *Notations II*, pp. 37-47.

Jung, "Melismas"

Jung A., "The long melismas in the non-Kalophonic Sticherarion", *CIMAGL* 70 (1999), pp. 13-80.

Jung, "Interaction"

Jung A., "The Interaction between the Syllabic and Melismatic in the Hymns of the Standard Abridged Version of the Sticherarion", in Dobzay, *CP* 1998, pp. 329-336.

Maas-Τρουπάνης, *Romani*

Maas P.- Τρουπάνης K., *Sancti Romani melodi cantica:cantica genuina*, Oxford 1963, *cantica dubia*, Berlin 1970.

Mai, *Spicilegium*

Mai A., *Spicilegium Romanum IV*, Romae 1840.

Makri E., "Adjustments"

Makri E., "Adjustments of Modality in the Postbyzantine Heirmologion", in Wolfram, *Tradition*, pp. 37-64.

Martani, "Heirmologia"

Martani S., "Die Heirmologia des 14. Jahrhunderts Eine melodische sprache zwischen tradition und neuentwicklung", in Wolfram, *Tradition*, pp. 13-36.

Mateos, *Typicon*

Mateos J., *Le typicon de la Grande Eglise, MS Sainte-Croix no 40 (Xe siècle)*, OCA 165-166, Rome 1962-63.

Nikiforova, *Monuments*

Nikiforova, A., *Из истории Минеи в Византии: Гимнографические памятники VIII-XII вв. из собрания монастыря святой Екатерины на Синае / To the history of the Menaion in Byzantium: Hymnographic monuments of the 9th-12th centuries from the Saint Catherines's Monastery of the Sina*, Moscow 2012, 2013.

Papathanasiou, "Sinai gr. 1258"

Papathanasiou I., "Some remarks on a possible Syro-Melchite origin of the MS Sinai gr. 1258", *CIMAGL* 64 (1994), pp. 33-57.

Parenti-Velkovska, *Eucologio*

Parenti S.-Velkovska E., *L' Eucologio Barberini gr 336*, Roma 1995 C.L.V.-Edizioni Liturgiche.

Perria-Raasted, *Ambrosianum*

Perria L.-Raasted J., *Sticherarium Ambrosianum*, MMB 11, Serie Principale, Copenhagen 1992 (codex Ambrosianus A 139 sup., phototypice depictus).

Pitra, *Analecta*

Pitra J.-B., *Analecta sacra spicilegio solesmensi parata I*, Paris 1876 (ἀνακτ. 1978).

Raasted J., *Formulas*

Raasted J., *Intonation Formulas and Modal Signatures in Byzantine Musical Manuscripts*, MMB 7, Serie Subsidia, Copenhagen 1966.

Raasted, *Hirmologium*

Raasted J., *Hirmologium Sabbaiticum, I: Pars Suppletoria & II: Pars Principalis*, MMB 8, Serie Principale, Copenhagen 1968 (codex Monasterii S. Sabbae 83 phototypice depictus).

Raasted, "Koukouzeles"

Raasted J., "Koukouzeles Sticherarion", in Troelsgard, *Tradition*, pp. 9-20.

Raasted, "Revision"

Raasted J., "Koukouzeles Revision of the Sticherarion and Sinai. Gr. 1230", in *Laborare fratres unum: Festschrift Laszlo Dodszyay zum 60. Geburtstag*, hrsg. von J. Szendrei und D. Hiley, Spolia Berolinensia: Berliner Beitrage zur Mediaevistic, Hildesheim und Zurich 1995, pp. 261-277.

Raasted-Troelsgard, *Notations*

Raasted J. & Troelsgard C., *Palaeobyzantine Notations, A Reconsideration of the Source Material (Acta of the second conference on Byzantine Music organized by the A. A. Bredius Foundation and held at Hernen Castle, the Netherlands, in November 1992)*, A. A. Bredius Foundation, Hernen 1995.

Renoux, *Codex*

Renoux A., *Le codex Armenien Jerusalem 121., Edition comparee du text et de deux autres manuscrits (Αρμενικό Αναγνωσματάριο)*, PO 167 (τόμ. 36A), Turnhout 1971.

Szooverffy, *Guide*

Szooverffy, J., *A Guide to Byzantine Hymnography. A Classified Bibliography of Texts and Studies I*, [Medieval Classics: texts and studies 11], Brookline, Mass. and Leyden, Classical Folia Editions.

Stathis, "Analysis"

Stathis, Gr, "An Analysis of the Sticheron Τόν ήλιον κρύψαντα by germanos, Bishop of New Patras [The Old 'Synoptic' and the New 'Analytical' Method of Byzantine Notation], in Velimirovic, *Studies*, pp. 177-227 [Έλληνική μτφρ. στο Στάθη, Τιμή, σσ. 534-587].

Stathis, "Abridgements"

"Stathis Gr, The "Abridgements" of Byzantine and Postbyzantine Compositions, *CIMAGL* 44 (1983), pp. 16-38 [Έλληνική μτφρ. στο Στάθη, Τιμή, σσ. 588-617].

Stevenson, *Commentarios*

Stevenson H., *Commentarios in carmina sacra melodorum Cosmae Hierosolymitani et Ioannis Damasceni ad fidem codd. Mss. Primum edidit et varietate lectionis instruxit*, Romae 1888.

Strunk, "Messina"

Strunk. O., "S. Salvatore di Messina and the musical tradition of Magna Graecia", in Strunk, *Essays*, pp. 45-54 (written for the Ninth International Congress of Byzantine Studies (Salonika, April 1953), hitherto published only in abstract, vol. 2, Athens 1956, p. 274.

Strunk, "Office "

Strunk. O., "The Byzantine Office at Hagia Sophia", in Strunk, *Essays*, pp.112-150 (reprinted from *Dumbarton Oaks Papers* 9-10, Cambridge 1956, pp. 175-202).

Strunk, "Observations"

Strunk. O., "Some Observations on the music of the Kontakion", in Strunk, *Essays*, pp. 157-164 (presented at a private Conference in Copenhagen, August 13, 1958).

Strunk, "Construction"

Strunk. O., "Some Observations "Melody Construction in Byzantine chant", in Strunk, *Essays*, pp. 191-201, *Actes du XIIe Congre's International d' Etudes Byzantines*, Belgrade 1963, pp. 365-373.

Strunk, *Specimina*

Strunk. O., *Specimina Notationum Antiquiorum*, MMB 7, Serie Principale, Copenhagen 1966.

Strunk, *Essays*

Strunk. O., *Essays on Music in the Byzantine World*, New York 1977 (ed. K. Levy).

Taft, *Rite*

Taft R., *The Byzantine Rite, a Short History*, Collegeville 1992.

Tardo, *Melurgia*

Tardo L., *L' antica melurgia bizantina nell' interpretazione della scuola monastica di Grottaferrata*, Grottaferrata 1938.

Tardo, *Hirmologium*

Tardo L., *Hirmologium Cryptense*, MMB 3, Serie Principale (reproduction integrale du codex Cryptensis E. γ. II), Πόμη 1951.

Tarnischvilli, "Lectionnaire"

Tarnischvilli, «Le grand lectionnaire de l' Eglise de Jerusalem (VE-VIIIe siecle)», *CSCO 189* (Scriptores Iberici 10), Louvain 1959.

Thodberg, *Alleluarionzyklus*

Thodberg Ch., *Der Byzantinische Alleluarionzyklus, Studien im kurzen psaltikonstil*, "MMB" Serie Subsidia vol. 8, Copenhagen 1966.

Tilliard, *Handbook*

Tilliard H. J.W., *Handbook of the Middle Byzantine notation*, MMB 1 fasc. I, Serie Subsidia, Copenhagen 1935 (έκδ. Β' 1970).

Tilliard, *Octoechos*

Tilliard H. J.W., *The hymns of the Octoechos, part I-II*, MMB 3 and 5, Serie Transcripta, Copenhagen 1940, 1949.

Tilliard, *Pentecostarium*

Tilliard H. J.W., *The hymns of the Pentecostarium*, MMB 7, Serie Transcripta, Copenhagen 1960.

Tilliard, *Trinity*

Tilliard H. J.W., *Twenty Canons from the Trinity Hirmologium*, MMB 4, Serie Transcripta, Boston, Paris, London, Copenhagen 1952.

Touliatos, "Checklist"

Touliatos-Banker D., "Checklist of Byzantine musical manuscripts in the Vatican Library", *Manuscripta* 31 (1987), pp. 22-27.

Touliatos, *Catalogue*

Touliatos-Banker D., *A descriptive catalogue of the music collection of the National Library of Greece: Byzantine chant and other music repertory recovered*, Ashgate 2007.

Troelsgard, *Tradition*

Troelsgard Ch., *Byzantine Chant, Tradition and Reform. Acts of a Meeting held at the Danish Institute at Athens (1993)*, Monographs of the Danish Institute at Athens, vol. 2, 1997.

Troelsgard, "Sticheraria"

Troelsgard Ch., "What kind of Chant Books were the Byzantine Sticheraria?", in Dobzay, *CP 1998*, pp. 563-574.

Troelsgard "Variation"

Troelsgard Ch., "Stylistic variation in the Old Sticherarion", *ΠΔΣΜΨ*, σσ. 225-233.

Troelsgard "MS Leukosia"

Troelsgard Ch., "An early Constantinopolitan Sticherarion MS Leukosia,

Archbishopric of Cyprus, Mousicos 39 and its Notated Exaposteilaria Anastasima”, in Troelsgard-Wolfram, *Notations II*, pp. 159-172.

Troelsgard, “Melismatic Chant”

Troelsgard Ch., “Thirteen Century Byzantine Melismatic Chant and the Development of The Kalophonic Style”, in Wolfram, *Notations III*, pp. 67-90.

Troelsgard, “Prokeimena”

Troelsgard Ch., “The Prokeimena in Byzantine rite, Performance and Tradition”, in Dobzay *CP* 1993, pp. 65-77.

Troelsgard- Wolfram, *Notations II*

Troelsgard Ch.- Wolfram G., *Palaeobyzantine Notations II , Acta of the Congress Held at Hernen Castle (The Netherlands) In October 1996*, Hernen 1999.

Velimirovic, *Fragmenta*

Velimirovic M., *Studies on the Fragmenta Chiliandarica Papaeoslavica I: Byzantine Elements in Early Slavic Chant: The Hirmologium, Pars Principalis & II: Pars Suppletoria*, MMB 4, Serie Subsidia, Copenhagen 1960.

Velimirovic, *Studies*

Velimirovic M., *Studies in Eastern Chant, vol. I, II, III*, 1966, 1971, 1973 (Oxford University Press) and *vol. IV*, Crestwood New York 1979 (St. Vladimir’s Seminary Press).

Velimirovic, “Grigorovic”

Velimirovic M., Grigorovic Hirmologion index and concordances, in Hannick, *Studies*, pp. 171-195.

Verpeaux, *Pseudo-Kodinos*

Verpeaux J., *Pseudo-Kodinos, Traite des offices (Le monde byzantin 1)*, Paris 1966.

Wellesz, *History*

Wellesz E., *A history of the Byzantine music and Hymnography*, Oxford 1949 (ἔκδ. Β’ συμπληρωμένη 1961).

Wellesz, “Construction”

Wellesz E., “Melody construction in Byzantine chant”, *Actes du XIIIe Congres international d’ etudes byzantines, Ochride 10-16 septembre 1961*, tome I, pp. 135-151.

Wolfram, *Sticherarium*

Wolfram Gerda, *Sticherarium Sticherarium Antiquum Vindobonense, I: Pars Suppletoria & II: Pars Principalis*, MMB 10, Series Principale, Vindobonae 1987 (codex Vindobonensis theol. gr. 136 phototypice depictus).

Wolfram, *Notations III*

Wolfram G., *Palaeobyzantine Notations III. Acta of the Congress held at Hernen Castle, The Netherlands, in March 2001*, Eastern Christian Studies 4, A. A. Bredius Foundation, Peeters (Press) [Leuven] 2004.

Wolfram, *Tradition*

Wolfram G., *Tradition and innovation in late and postbyzantine liturgical chant, Acta of the Congress held at Hernen Castle, The Netherlands, in April 2005*, Eastern Christian Studies 8, A. A. Bredius Foundation, Peeters, Leuven- Paris-Dudley, MA, 2008.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΕΟΡΤΟΛΟΓΙΚΟΥ ΚΥΚΛΟΥ ΤΗΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΤΟ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΩΝ ΥΜΝΩΝ ΤΗΣ ΕΟΡΤΗΣ

1) Η περίοδος του Πεντηκοσταρίου και η λειτουργική εξέλιξη της έορτης

Η έορτή της Πεντηκοστής εντάσσεται στην περίοδο του Πεντηκοσταρίου και αποτελεί την ακροτελεύτια μεγάλη Δεσποτική έορτή του κινητού εορτολογικού κύκλου, ο οποίος έχει άφετηρία την έναρξη του Τριωδίου, κέντρο την έορτή του Πάσχα και κατάληξη και κορυφή την ημέρα της Πεντηκοστής. Η περίοδος του Πεντηκοσταρίου περιλαμβάνει όλο το διάστημα από την Κυριακή του Πάσχα μέχρι και την Κυριακή των Αγίων Πάντων. Ακριβέστερα αρχίζει με την ακολουθία της Αναστάσεως του Κυρίου και καταλήγει με την ακολουθία της Θ' Ώρας της Κυριακής των Αγίων Πάντων¹. Αρχικά ή πρό και μετά περίοδος του Πάσχα ήταν ίσης διάρκειας, μεταγενέστερα όμως το Τριώδιο αποκρυσταλλώθηκε στις έννέα εβδομάδες, ενώ το Πεντηκοστάριο στις δεκά με την ενσωμάτωση και της τελευταίας Κυριακής των Αγίων Πάντων². Η ονομασία «Πεντηκοστάριον» προέρχεται από την Πεντηκοστή, καθ' όσον στην αρχαία Έκκλησία ο όρος αυτός ήταν δηλωτικός και ολόκληρης αυτής της περιόδου, ως προέκταση της έορτης του Πάσχα³. Αυτός

¹ Καί στό Έορτολόγιο της Ρωμαιοκαθολικής Έκκλησίας ή Πασχαλινή πεντηκονθήμερη περίοδος δέν διαφοροποιείται στους βασικούς σταθμούς της απ' αυτήν της Ανατολής, βλ. Θ. Στ. Χριστοδούλου (πρωτοπρεσβυτέρου), «Τό Έορτολόγιον της Ρωμαιοκαθολικής Έκκλησίας μετά την Β' Βατικανήν Σύνοδον», στά Πρακτικά του Η' Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου Στελεχών Ι. Μητροπόλεων «Τό Χριστιανικόν Έορτολόγιον» (Βόλος 18-20 Σεπτεμβρίου 2006), Αθήναι 2007, σσ. 533-540.

² Φουντούλη, *Λογική Λατρεία*, σσ. 102-103.

³ Βλ. Θεοδώρου, «Πεντηκοστή», σ. 284 και Θεοδωρόπουλου, *Περίοδος*, σ. 8. Για την ήθικη διδασκαλία του Πεντηκοσταρίου, βλ. Στ. Χαράκα, «Η ήθικη διδασκαλία του Πεντηκοσταρίου», *Θεολογία* 39 (1968), σσ. 368-385, 586-612.

είναι και ο λόγος, για τον οποίο αποτελεί το πιο λαμπρό χρονικό διάστημα του εκκλησιαστικού έτους⁴.

Πεντηκοστάριο επίσης καλείται και η όμώνυμη λειτουργική συλλογή, ή οποια περιέχει την ύμνογραφία και την τάξη των ακολουθιών της παραπάνω περιόδου⁵. Αρχικά αποτελούσε έναια συλλογή με το Τριώδιο⁶ και σε αντιπαράθεση με το «Κατανυκτικό Τριώδιο» καλούνταν «Χαρμόσυνο Τριώδιο» ή «Τριώδιο των Ρόδων»⁷. Ως προς την ύλη του, αν εξαιρέσουμε την ακολουθία του Πάσχα, την εβδομάδα της Διακαινησίμου και τις υπόλοιπες Δεσποτικές έορτές της περιόδου, τα περιεχόμενά του συμπληρώνονται, όσον αφορά τις ακολουθίες των Κυριακών και των συναφών τους εβδομάδων, μέσω του βιβλίου της Παρακλητικής⁸. Το Πεντηκοστάριο λοιπόν οργανώνεται σε επτά επί μέρους εβδομαδιαίους κύκλους με εορτολογικά θέματα που αντλούνται από τα Κυριακάτικα Καινοδιαθηκικά Αναγνώσματα, προερχόμενα από το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο και από τις Πράξεις των Αποστόλων αντίστοιχα. Και πιο συγκεκριμένα τα γεγονότα του Ευαγγελικού αναγνώσματος είναι ως επί το πλείστον εκείνα που δίνουν το θέμα ή έστω την αφορμή για την ύμνογραφία των Κυριακών και των εβδομάδων που συνδέονται μ' αυτές⁹.

⁴ Για το θέμα αυτό, βλ. Calin, *Πεντηκοστή*, σσ. 44, 46-49. Επίσης για το θεολογικό νόημα του Πεντηκοσταρίου, βλ. ενδεικτικά Ανδρέου, *Έαρ ψυχών*, Θεοδωρόπουλου, *Περίοδος*, Βακάρου, *Γέννηση*, σσ. 161-164 και Σμέμαν, *Εορτολόγιον*, σσ. 151-196.

⁵ Βλ. Κορακίδη, *Υμνογραφία Β'*, σσ. 202-203.

⁶ Για την θεολογική σχέση και σύνδεση του Τριωδίου με το Πεντηκοστάριο, βλ. Calin, *Πεντηκοστή*, σσ. 44-46. Άξιοσημείωτο επίσης είναι το γεγονός ότι στην περιοχή των Παραδουνάβιων Ήγεμονιών τα πρώτα λειτουργικά βιβλία για την τέλεση των ιερών ακολουθιών του κινητού εορτολογικού κύκλου εκδόθηκαν σ' ένα τόμο, βλ. Calin, *Πεντηκοστή*, σ. 46. Για το βιβλίο του Τριωδίου, βλ. Κορακίδη, *Υμνογραφία Β'*, σ. 221.

⁷ Φουντούλη, *Λειτουργική*, σ. 89. Στις Σλαβικές Εκκλησίες οι όροι αυτοί είναι σε χρήση μέχρι και σήμερα, βλ. Πάσχου, *Βλάσταρης*, σ. 223. Για την ιστορία της διαμόρφωσης της συλλογής του Πεντηκοσταρίου, βλ. Μεσολωρά, *Έντυπο*, σσ. 114-124 και πκ., σσ. 91-94.

⁸ Φουντούλη, *Λειτουργική*, σ. 89. Για το βιβλίο της Παρακλητικής ή Οκτωήχου βλ. επίσης στο Κορακίδη, *Υμνογραφία Β'*, σ. 197.

⁹ Κουτλεμάνη, *Άγια Γραφή*, σ. 8. Αντίθετα η ύμνογραφία της Πεντηκοστής αντλεί υλικό από την περιγραφή της διήγησης των Πράξεων των Αποστόλων (2, 1-11). Σχετικά με τα Βιβλικά Αναγνώσματα της περιόδου έχουμε μαρτυρίες από τον Δ' αι. ότι με άφετηρία το Πάσχα άρχιζε η ανάγνωση του κατά Ιωάννην Ευαγγελίου και των Πράξεων. Ο αρχικός όμως Ιεροσολυμητικός κανόνας των Βιβλικών περικοπών δεν συνέπιπτε απόλυτα με τον μεταγενέστερο Κων/πολιτικό, βλ. Φουντούλη, *Λογική Λατρεία*, σσ. 103-104 και Folieri-Strunk, *Triodium I*, σ. 5. Για την έρμηνεία της διήγησης των Πράξεων, της σχετιζόμενης με τα γεγονότα της Πεντηκοστής, βλ. Στογιάννου, «Πεντηκοστή».

Μέσα λοιπόν σ' αυτό τό πλαίσιο τῆς περιόδου τοῦ Πεντηκοσταρίου, ἀλλά καί εὐρύτερα ὀλόκληρου τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους, ἡ ἑορτή τῆς Πεντηκοστῆς κατέχει, ἀπό τήν πρωτοχριστιανική ἀκόμη ἐποχή, κεντρική θέση¹⁰. Αποτελεῖ τήν γενέθλιο ἡμέρα τῆς Ἐκκλησίας καί τήν κύρια ἀφετηρία της, καθὼς μέ τήν κάθοδο τοῦ «καθιερώνεται οὐσιαστικά ἡ πρώτη χριστιανική κοινότητα ὡς ἓνα σῶμα, τό σῶμα τοῦ Χριστοῦ»¹¹, γι' αὐτό χαρακτηρίζεται ὡς «ἡ μητρόπολη τῶν ἑορτῶν», «ὡς ἡ τελειώσασα τήν Ἐκκλησίαν αἰτία»¹².

Ἡ ἰδιαιτερότητά της αὐτή γίνεται ἐμφανέστερη ἀπό τήν ἀλληλεξάρτησή της μέ τήν ἑορτή τοῦ Πάσχα, ἀποτελώντας τήν προέκταση καί ὀλοκλήρωση τοῦ Πασχαλίου Μυστηρίου¹³. Ἄν λοιπόν ὅλες οἱ ἀκολουθίες τῆς περιόδου τοῦ Τριωδίου βρίσκουν τήν κορúφωσή τους στή λαμπροφόρο ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως, ἡ Κυριακή τῆς Πεντηκοστῆς ἀντανακλᾷ τό ἐπιστέγασμα τῆς πεντηκονθημέρου πασχαλινῆς περιόδου¹⁴. Καί τοῦτο γιατί «τώρα πλέον φαίνονται ὀλοκάθαρα οἱ καρποὶ τῆς θυσίας τοῦ Σωτῆρος, δηλαδή ἡ ἴδρυση τῆς Ἐκκλησίας μέ τήν ἐκπλήρωση τῆς ἐπαγγελίας Του, πού εἶναι ἡ κάθοδος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος»¹⁵. Τήν κεντρική της θέση ἐπιβεβαιώνει ἐπίσης καί τό γεγονός ὅτι μαζί μέ τήν ἑορτή τοῦ Πάσχα ἐπιλέχθηκαν γιά τήν παροχή τοῦ Βαπτίσματος στοὺς Κατηχούμενους¹⁶.

Ἐκτός τῶν προαναφερομένων, ἡ Πεντηκοστή βρίσκεται σέ στενὸ δεσμό καί μέ τό ὑπόλοιπο ἐκκλησιαστικό ἔτος, δεδομένου ὅτι ἡ σημασία τῆς παρουσίας τοῦ

¹⁰ Γιά τήν θεολογική καί λειτουργική ἔμφαση πού δόθηκε στήν ἑορτή, βλ. Θεοδώρου, «Πεντηκοστή», σ. 287.

¹¹ Χρυσοστόμου, «Πεντηκοστή», σ. 552.

¹² Βλ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τήν Ἁγίαν Πεντηκοστήν*, Ὀμιλία Β', PG 50, σ. 463 καί Θεοδώρου, *Πεντηκοστή*, σ. 287.

¹³ Γιά τήν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς ὡς τύπο τῆς ὀγδόης ἡμέρας, βλ. Βακάρου, *Γέννηση*, σσ. 174-176.

¹⁴ Ἀπό λειτουργικῆς ἀποψης, τό στοιχεῖο αὐτό ἀπεικονίζεται καί στό γεγονός ὅτι γιά τήν ἡμέρα τῆς Ἀπόδοσης στό Τυπικό τοῦ Γ. Ρήγα δέν προβλέπεται πλήρης ἡ Ἀκολουθία τοῦ Πάσχα, ὅπως ὀρίζει τό λίγο προγενέστερο Τυπικό τοῦ Γ. Βιολάκη, ἀλλά τελεῖται ἡ Ἀπόδοση τῆς ἑορτῆς τοῦ Τυφλοῦ, ὅπως ἀκριβῶς ἰσχύει καί γιά τίς προηγούμενες Κυριακές τοῦ Πεντηκοσταρίου, πιθανότατα ἐπειδή ὡς ἐπιστέγασμα τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα θεωροῦνταν ἡ ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς, βλ. Ρήγα, *Τυπικόν*, σσ. 857-859.

¹⁵ Calin, *Πεντηκοστή*, σσ. 63. Γιά τήν ἀλληλεξάρτηση τῆς Πεντηκοστῆς μέ τό Πάσχα καί τήν θέση της μέσα στό πλαίσιο τοῦ Πεντηκοσταρίου, βλ. ὁμοίως, σσ. 63-71.

¹⁶ Βλ. στά Τυπικά τῆς Μ.Χ.Ε. Πάτμ. 266, φ. 236α «Μετά τόν Ὁρθρον κατέρχεται ὁ Πατριάρχης ἐν τῷ βαπτιστηρίῳ καί ποιεῖ τά βαπτίσματα» καί Δρέσδης A104 φ. 145β «τῶν οὖν βαπτισμάτων τελουμένων γίνεται ἑναρξίς τῆς λειτουργίας», βλ. καί πκ., σ. 84.

Παρακλήτου είναι καταλυτική για τον ετήσιο λειτουργικό κύκλο¹⁷. Το σωτηριολογικό νόημα της καθόδου του Αγίου Πνεύματος και της συνέχειας του έργου του Χριστού μέσω αυτού διαποτίζει και διαπερνά ολόκληρη την ζωή της Εκκλησίας. Απόδειξη αυτής της πραγματικότητας είναι ότι στην ευχαριστιακή επίκληση κάθε Θείας Λειτουργίας¹⁸ ο λειτουργός ζητεί από το Θεό την αποστολή του Αγίου Πνεύματος και έτσι «ή *Εὐχαριστία* *μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὡς μία συνεχῆς Πεντηκοστή*»¹⁹.

Ὡς πρὸς τὴν λειτουργικὴν τῆς ἐξέλιξη, ἡ Πεντηκοστὴ ἐκτός τοῦ συσχετισμοῦ τῆς με τὸ Πάσχα, συνδέεται στενά καὶ μέ τὴν Ἀνάληψη, μαζί με τὴν ὁποῖα ἀποτελοῦσαν γιὰ τὴν ἀρχαία Ἐκκλησία μία ἐνιαία ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποῖα ἐορταζόταν ἡ ὀλοκλήρωση τῆς «ἐν σαρκί» παρουσίας τοῦ Χριστοῦ στὸν κόσμον²⁰. Ἄλλωστε ἡ σχέση καὶ ἀλληλοεξάρτησή τους ὑπογραμμίζεται στὸν ἐορτασμό τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Κυρίου, ὅταν ὁ δεδοξασμένος Χριστός δίνει τὴν ἐπαγγελία τοῦ Αγίου Πνεύματος. «*Αὐτὸ τὸ γεγονός φανερώνει ὅτι ἡ Πεντηκοστὴ δέν εἶναι ξεχωριστὴ ἀπὸ τὴν Ἀνάληψη, γιατί ἡ πρώτη εἶναι συνέπεια τῆς δεύτερης*»²¹. Ὁ διαχωρισμός τῶν δύο ἐορτῶν γίνεται πρὸς τὸ τέλος τοῦ Δ' αἰ.²² κατὰ πᾶσα πιθανότητα στὸν χῶρο τῆς διασποράς²³, γεγονός τὸ ὁποῖο προκύπτει ἀπὸ τὸ κείμενο τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν, καθὼς καὶ τὴν ὑπαρξὴ δύο ξεχωριστῶν ὁμιλιῶν τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου καὶ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης²⁴.

¹⁷ Γιὰ τὴν σημασία τῆς παρουσίας τοῦ Ἁγ. Πνεύματος μέσα στό Χριστιανικὸ Ἑορτολόγιο βλ. Καββαδία, *Ἅγιο Πνεῦμα*, σσ. 95-147. Ἐπίσης οἱ Κυριακὲς καὶ οἱ ἐβδομάδες πού ἔπονται ἀριθμοῦνται, ὡς πρὸς τὰ Ἀποστολικά καὶ Ἐὐαγγελικά τους Ἀναγνώσματα, μέ ἀφετηρία τὴν ἐορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς, γεγονός πού ἐπίσης μαρτυρεῖ τὸν κεντρικὸ τῆς χαρακτήρα καὶ μέσα στό πλαίσιο τοῦ ἐτήσιου ἐκκλησιαστικοῦ Ἑορτολογίου.

¹⁸ *Τερατικόν*, σ. 126.

¹⁹ Calin, *Πεντηκοστὴ*, σ. 71.

²⁰ Κουμαριανοῦ, «Ἑορτές», σσ. 211-212 καὶ R. Cabie, *La Pentecote*, ἔκδ. «Desclee», Tournai, Belgium 1965. Γιὰ τὸν κοινὸ ἐορτασμό τους ὑπάρχουν μαρτυρίες Πατέρων τοῦ Γ' καὶ Δ' αἰ. καθὼς καὶ στό Ὀδοιπορικὸ τῆς Αἰθερίας, βλ. Κουμαριανοῦ, «Ἑορτές», σσ. 216-217. Ἀναφορικά με τὸ Ὀδοιπορικὸ, τὸ ὁποῖο εἶναι λεπτομερέστατο ὡς πρὸς τὴν ἐκθεση τῶν Ἀκολουθιῶν τῆς ἐορτῆς, συνάγεται ὅτι ἡ Πεντηκοστὴ ἐορταζόταν τὸ πρωὶ καὶ ἡ Ἀνάληψη τὸ ἀπόγευμα τῆς πεντηκοστῆς ἀπὸ τοῦ Πάσχα ἡμέρας, βλ. Calin, *Πεντηκοστὴ*, σσ. 27-31.

²¹ Calin, *Πεντηκοστὴ*, σ. 65. Ἐνδεικτικὸ ἐπίσης στοιχεῖο τῆς στενότητας σχέσης μεταξύ τῶν δύο ἐορτῶν εἶναι ἡ ἔναρξη τῆς ψαλμώδησης τῶν Ἰαμβικῶν Καταβασιῶν τῆς Πεντηκοστῆς κατὰ τὴν Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου τῆς Ἀναλήψεως.

²² Κουμαριανοῦ, «Ἑορτές», σ. 217.

²³ Βεργωτή, «Ἑορτὴ», σ. 135.

²⁴ Βλ. Διαταγαὶ τῶν Ἀποστόλων, βιβλίον Ε', 20, ΒΕΠΕΣ 2,91, Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τὴν Ἀνάληψιν καὶ Εἰς τὴν Ἁγίαν Πεντηκοστὴν*, PG 50, σσ. 441-452, 453-470 καὶ Γρηγορίου Νύσσης,

Απεναντίας ή έορτή τής Πεντηκοστής έχει, όπως και του Πάσχα, Ιουδαϊκό υπόβαθρο²⁵, τό όποιο άναμορφώθηκε και άνακαινίστηκε τελείως μέσα στό πλαίσιο τής χριστιανικής διδασκαλίας, καθώς «άπό μνήμη παραδόσεως του Μωσαϊκού νόμου και ήμέρα προσφοράς των πρωτογεννημάτων μεταμορφώθηκε σε γενέθλιο ήμέρα τής Έκκλησίας και άνάμνηση τής έπιφοιτήσεως του Άγίου Πνεύματος στους Αποστόλους»²⁶. Η πρώτη μνεία τής χριστιανικής Πεντηκοστής βρίσκεται στην άπόκρυφη «Έπιστολή των Αποστόλων»²⁷, ένω άπό τον Δ΄ ήδη αι. μαρτυρείται ότι έορταζόταν στην Αίγυπτο, Μικρά Ασία και Παλαιστίνη²⁸. Μέχρι τον ΙΒ΄ αι. δέν ύπηρχε ξεχωριστός έορτασμός του Άγίου Πνεύματος, αλλά συνεορταζόταν ή έορτή τής παρουσίας τής Άγίας Τριάδας μαζί μέ τήν Πεντηκοστή²⁹. Ο «μερισμός» τής έορτής όριστικοποιείται και έπισημοποιείται τον ΙΣΤ΄ αι. μέ τήν συγκρότηση των έντυπων λειτουργικών βιβλίων³⁰, γεγονός για τό όποιο μάς πληροφορεί και τό Συναξάριο τής έορτής³¹. Ο χρονικός προσδιορισμός του διαχωρισμού πριν τον ΙΔ΄ αι. ένισχύεται και άπό τό γεγονός ότι ή έορτή τής Άγίας Τριάδας έμφανίστηκε στην

Είς τήν του Χριστου Ανάληψιν και Είς τό Άγιον Πνεύμα, PG 46, σσ. 689-694 και 695-702 αντίστοιχα.

²⁵ Βλ. Φουντούλη, *Λειτουργική*, σ. 121. Για τήν άλληλεξάρτηση των δύο έορτών, άναφορικά μέ τό θέμα τής μετάλλαξης του νοήματός τους σε σχέση μέ τό παλαιότερο Ιουδαϊκό, βλ. Θεοδωρόπουλου, *Περίοδος*, σσ. 9-10.

²⁶ Ι. Φουντούλη, «Γένεσις των Χριστιανικών έορτών», στά *Πρακτικά του Η΄ Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου Στελεχών Ι. Μητροπόλεων «Τό Χριστιανικόν Έορτολόγιον» (Βόλος 18-20 Σεπτεμβρίου 2006)*, Αθήναι 2007, σ. 57. Για τήν Ιουδαϊκή Πεντηκοστή και τό περιεχόμενό της, βλ. Μαυρομάτη, *Γιορτή*, σσ. 6 και 184-185, Βεργωτή, «Έορτή», σσ. 131-32 και Calin, *Πεντηκοστή*, σσ. 12-20.

²⁷ Χρυσοστόμου, «Πεντηκοστή», σ. 551, ύποσμ. 14. Για τήν έπιστολή αυτή, βλ. J. Michl, «Aprocryphe Briefe», *LTk 2*, σσ. 690-91.

²⁸ Βλ. Βεργωτή, «Έορτές», σ. 136.

²⁹ Όπ.π., σ. 138. Στο συμπέρασμα αυτό οδηγεί και τό γεγονός ότι στα Ασματικά Τυπικά μέχρι τον ΙΑ΄ αι., αντί τής έορτής του Άγ. Πνεύματος, «Μνήμην έπιτελουμέν τής μετά φιλανθρωπίας έπενεχθείσης ήμιν φοβεράς άπειλής του σεισμού» και «Σύναξις έπιτελείται των άγιων και πανευφήμων Αποστόλων έν τώ σεπτώ αυτών μεγάλω Αποστολείω» βλ. κώδικες Πάτμ. 266 στό Dimitrievskijj., *Opisanie I*, σσ. 149-150 και Τιμίου Σταυρου 40 φ. 236β στό Mateos, *Tyricon*, σ. 140. Αντίθετα ό μεταγενέστερος κώδικας Δρέσδης A104, που διασώζει και αυτός τό Τυπικό τής Μ.Χ.Ε., περιλαμβάνει, έπιπλέον των παραπάνω, και τήν τέλεση τής άκολουθία του Έσπερινου Γονυκλισίας, βλ. πκ., σσ. 88-89, ύποσμ. 81.

³⁰ Για τήν έκδοση του έντύπου *Πεντηκοσταρίου* βλ. πκ., σσ. 91-93.

³¹ Βλ. *Πεντηκοστάριον* σ. 237, όπου ό συγγραφέας των Συναξαρίων Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος άναφέρει «Επί δε τοίς άγίοις Πατράσιν έδοξε μερίσαι τάς έορτάς διά τό μεγαλείον του Παναγίου και ζωοποιου Πνεύματος.... ιδού και ήμεις εις αύριον, όπως τό Πνεύμα τό Άγιον έπεδήμησε, λέξομεν».

Δύση γύρω στον ΙΒ' αί., ενώ ειδικότερα στην Ρώμη θεσπίζεται μεταξύ ΙΔ' και ΙΕ' αί.³²

2) Ο εορτολογικός κύκλος τῆς Πεντηκοστῆς

Σύμφωνα μέ τήν τάξη τῆς Ἐκκλησίας, οἱ μεγάλες Δεσποτικές καί Θεομητορικές ἐορτές, οἱ ὁποῖες κατέχουν ιδιαίτερη θέση στό Χριστιανικό Ἐορτολόγιο³³, περιβάλλονται μέ ἕναν μικρό εορτολογικό κύκλο, ὁ ὁποῖος διακρίνεται σέ προεόρτιες καί μεθεόρτες ἡμέρες. Ὁ κύκλος αὐτός, συνήθως ὀκταήμερος, κατακλείεται μέ τήν Ἀπόδοση τῆς ἐορτῆς μία ἐβδομάδα μετά ἀπό τήν κυριώνυμη ἡμέρα, μέ ἐξαίρεση τό Πάσχα πού ἀποδίδεται τήν τεσσαρακοστή³⁴. Ἀναφορικά με τίς Κυριακές τοῦ Πεντηκοσταρίου, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν προέκταση τῆς Πασχαλινῆς ἀναστάσιμης εὐφροσύνης, κατέχουν ἕνα ξεχωριστό μυστηριακό πασχαλινό θέμα, τό κάθε ἕνα ἀπό τά ὁποῖα «ἀποτελεῖ καί μία πνευματική ἐμπειρία τῆς μυστηριακῆς νίκης τοῦ Χριστοῦ»³⁵. Τό θέμα δε τῆς κάθε Κυριακῆς ἐπεκτείνεται καί στήν ὑμνογραφία ὅλης τῆς ἐβδομάδας πού ἔπεται μέχρι τήν ἡμέρα τοῦ Σαββάτου ὅποτε καί ἀποδίδεται ἡ ἐορτή³⁶. Ἀντίθετα, γιά τίς ἐορτές τοῦ Πεντηκοσταρίου, δέν μποροῦμε νά κάνουμε λόγο γιά προεόρτια περίοδο, παρόλο πού ἡ Πεντηκοστή διατηρεῖ καί σ' αὐτό τό θέμα τήν ιδιαιτερότητά της.

Ἐνῶ λοιπόν γιά τόν μεθεόρτιο ἐορτασμό της ἰσχύει ὅτι καί γιά τίς υπόλοιπες Δεσποτικές ἐορτές, τό Σάββατο πρό αὐτῆς δέν εἶναι καθόλου ἀποκομμένο καί ξεχωρο ἀπό αὐτήν. Ἔτσι λοιπόν ἡ Ἐκκλησία, παρότι κάθε Σάββατο τελοῦνται ἀκολουθίες γιά τούς Κεκοιμημένους³⁷, κανόνισε δύο ειδικές

³² Βεργωτή, «Ἐορτές», σ. 139.

³³ Γιά τό Ἐκκλησιαστικό Ἐορτολόγιο, βλ. Ι. Φουντούλη, «Τό Ἐορτολόγιο τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἡ γέννηση καί διόρθωσή του», *Τελετουργικά Θέματα Α'*, σσ. 27-48.

³⁴ Βλ. Φουντούλη, *Λειτουργική*, σ. 128 καί Σαλτερῆ, *Στιχηράριο*, σσ. 97-98.

³⁵ Βακάρου, *Γέννηση*, σ. 162. Γιά τά θέματα τῆς κάθε Κυριακῆς, βλ. στόν ἴδιο, σσ. 161-62 καί Σμέμαν, *Ἐορτολόγιο*, σσ. 151-192.

³⁶ Βλ. καί π., σ. 76. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ Κυριακή τοῦ Παραλύτου, ἡ ὁποῖα ἀποδίδεται ἡμέρα Τρίτη λόγω τοῦ ἐορτασμοῦ τῆς Μεσοπεντηκοστῆς τήν ἐπομένη, ἡ ὁποῖα μέ τήν σειρά της ἀποδίδεται ἐπίσης μετά ἀπό μία ἐβδομάδα. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τήν Κυριακή τοῦ Τυφλοῦ, τό θέμα τῆς ὁποῖας ἀποδίδεται ἡμέρα Τετάρτη ἐξαιτίας τῆς Πέμπτης τῆς Αναλήψεως, ὁ μεθεόρτος ἐορτασμός τῆς ὁποῖας ἐπεκτείνεται μία μέρα παραπάνω, δηλαδή μέχρι τήν Παρασκευή πρό τῆς Πεντηκοστῆς, βλ. καί πκ., σ. 82, ὑποσμ. 43.

³⁷ Τό Σάββατο ἐπελέγη ὡς ἐβδομαδιαία ἡμέρα μνημόνευσης τῶν Κεκοιμημένων ἤδη ἀπό τήν χριστιανική ἀρχαιότητα. Αὐτή τήν ἡμέρα ἡ Ἐκκλησία ἐνθυμεῖται καί τιμᾷ τούς μάρτυρες, ὁμολογητές, ἀλλά καί τούς ἐν ὀρθοδόξῳ πίστει κεκοιμημένους. Γιά τό θέμα

ήμερες τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους κατά τίς ὁποῖες τελεῖται εἰδικά ἢ μνημόνευση «τῶν ἀπ' αἰῶνος κεκοιμημένων» καί τίς τοποθέτησε στό πλαίσιο τοῦ κινητοῦ ἑορτολογικοῦ κύκλου³⁸. Οἱ ἡμέρες αὐτές εἶναι τό Ψυχασάββατο τῆς Ἀπόκρεω τήν περίοδο τοῦ Τριωδίου, καί τό Ψυχασάββατο τῆς Πεντηκοστῆς τήν περίοδο τοῦ Πεντηκοσταρίου, τά ὁποῖα σχετίζονται στενά μεταξύ τους³⁹. Σύμφωνα λοιπόν μέ τό Συναξάριο τῆς ἡμέρας, κατά τό Σάββατο πρό τῆς Πεντηκοστῆς ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τελεῖ τήν ἀπό κοινοῦ μνημόνευση «πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος κεκοιμημένων»⁴⁰. Αὐτός ὁ ἀναμνηστικός της χαρακτήρας βρίσκεται σέ στενότατη σχέση καί ἐξάρτηση μέ τήν ἑορτή τῆς καθόδου τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, «προκειμένου νά ἀπολαμβάνουν καί οἱ κεκοιμημένοι τά δῶρα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», καθώς τό σωτηριολογικό ἔργο τοῦ Χριστοῦ, ἐπεκτεινόμενο στους αἰῶνες διά τοῦ Παρακλήτου, «δέν περιορίζεται μονάχα στους ζωντανούς, ἀλλά ἐκχέεται καί στους κεκοιμημένους, καθόσον καί αὐτοί εἶναι μέλη τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ»⁴¹. Συνακόλουθα ἡ ὑμνογραφία τῆς ἡμέρας αὐτῆς ἔχει ἀποκλειστικά νεκρώσιμο

αὐτό καί ἐν γένει περί τῶν Ψυχασάββατων, βλ. Σκρέττα, *Θεῖα Εὐχαριστία*, σσ. 492-586 καί Τιμαγένη, «Ἡμέραι», σσ. 386-387.

³⁸ Γιά τό Μυστήριον τοῦ θανάτου στήν ὀρθόδοξη Θεολογία, τήν Νεκρώσιμη ἀκολουθία καί τίς διάφορες μορφές της, τά μνημόσυνα καί τά νεκρικά ἔθιμα, καθώς καί γιά ἱστορικά στοιχεῖα πού σχετίζονται μέ τήν ταφή καί μνήμη τῶν νεκρῶν, βλ. σχετικές ἀνακοινώσεις στό Πρακτικά τοῦ Θ' Πανελληνίου Λειτουργικοῦ Συμποσίου στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων μέ θέμα «Τό Μυστήριον τοῦ θανάτου εἰς τήν λατρείαν τῆς Ἐκκλησίας» (Βόλος 5-7 Νοεμβρίου 2007), Κλάδος Ἐκδόσεων τῆς Ἐπικοινωνιακῆς καί Μορφωτικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Αθήναι 2007 καί Βασιλειάδη, *Μυστήριον*. Εἰδικότερα γιά τήν διαμόρφωση τῆς Νεκρώσιμης ἀκολουθίας βλ. Θεμ. Στ. Χριστοδούλου (πρωτοπρεσβυτέρου), *Ἡ Νεκρώσιμη Ἀκολουθία κατά τούς χφ κώδικες Ι' - ΙΒ' αἰ.*, τόμ. Α', Θῆρα 2005 καί Βασιλειάδη, *Μυστήριον*, σσ. 329-350.

³⁹ Γιά τήν σχέση τῶν δύο, χαρακτηριστική εἶναι ἡ ἀπόλυτη σχεδόν ταύτιση τῆς ὑμνογραφίας τους, βλ. *Πεντηκοστάριον*, σσ. 191-199 καί πκ., σ. 82. Γιά τήν σκοπιμότητα τοῦ καθορισμοῦ τῶν δύο αὐτῶν Σαββάτων ὡς κατεξοχήν ἡμέρας κοινῆς μνήμης τῶν «ἀπ' αἰῶνος ἐν πίστει καί εὐσεβείᾳ κοιμηθέντων», βλ. Βακάρου, *Ὁμιλητική*, σσ. 277-279. Γιά τό Ψυχασάββατο τῆς Ἀπόκρεω, βλ. Calin, *Πεντηκοστή*, σ. 90.

⁴⁰ Χαρακτηριστική εἶναι ἡ ἐπιγραφή τοῦ Συναξαρίου τῆς ἡμέρας «μνεῖαν πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος κοιμηθέντων εὐσεβῶς, ἐπ' ἐλπίδι ἀναστάσεως ζωῆς αἰωνίου, οἱ θεϊότατοι Πατέρες ἐθέσπισαν», βλ. *Πεντηκοστάριον*, σ. 191. Σχεδόν παρόμοια εἶναι καί ἡ ἀντίστοιχη περιγραφή στό Σπουδιτικά Τυπικά τῆς Μονῆς Εὐεργέτιδος καί Μεσσήνης, βλ. πκ., σσ.

⁴¹ Calin, *Πεντηκοστή*, σ. 91. Γιά τόν συμβολισμό τῆς ὄγδοης ἡμέρας ὡς τύπο τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ὅπου ἔχουν περιέλθει οἱ ψυχές, καθώς καί τήν σχέση της μέ τόν ἀριθμό τῶν πενήντα ἡμερῶν μετά τό Πάσχα, βλ. Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, «Εἰς τήν Πεντηκοστήν», *PG 36*, σσ. 429-432, Γ. Ν. Φίλια, *Ἡ ἔννοια τῆς «ὄγδοης ἡμέρας» στήν λατρεία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας: συμβολή στήν ἱστορία καί λατρεία τῆς Ἐκκλησίας*, Αθήνα 2001, Σκρέττα, *Θεῖα Εὐχαριστία*, σσ. 450-453 καί Ἀλυγιζάκη, *Ὀκταηχία*, σσ. 56-63.

χαρακτήρα καί ταυτίζεται σέ μεγάλο βαθμό μέ τήν αντίστοιχη τοῦ Σαββάτου πρό τῆς Απόκρεω⁴².

Ἐκτός ἀπό τήν μνήμη τῶν Κεκοιμημένων, στόν προεόρτιό της κύκλο ἀνήκει καί ἡ ἀκολουθία τῶν Ὁρῶν τῆς Πεντηκοστῆς, ἡ ὁποία ὅμως δέν περιλαμβάνεται στό ἐν χρήσει *Πεντηκοστάριο*⁴³. Ἡ ἀκολουθία αὐτή δέν εἰσηλθε ποτέ στήν τρέχουσα λειτουργική πράξη σε καμία περιοχή τῆς Ὁρθόδοξης ἐπικράτειας, ἐντούτοις ἀποτελεῖ μία μαρτυρία τῆς σπουδαιότητος τῆς ἐορτῆς γιά τήν ζωή τῆς Ἐκκλησίας.

Τήν παραμονή τῶν μεγάλων Δεσποτικῶν ἐορτῶν ἡ ἀκολουθία τῶν Ὁρῶν περιέχει μία πιά ἀνεπτυγμένη καί ἐπίσημη τάξη, πού χαρακτηρίζεται ἰδιαίτερος γιά τήν ὑπαρξη τῶν βιβλικῶν Ἀναγνωσμάτων καί τῶν εἰδικῶν τῆς τροπαρίων καί Ἰδιομέλων⁴⁴. Μέ την ἐμπλουτισμένη αὐτή μορφή τελοῦνται σε τρεῖς σημαντικούς ἐορτολογικούς σταθμούς καί γιά τόν λόγο αὐτόν ἐπιγράφονται ὡς «Μεγάλαι Ὁραι». Μεταξύ αὐτῶν οἱ Μεγάλες Ὁρες τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς εἶναι οἱ παλαιότερες, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιπες δύο συνετέθησαν κατά τό πρότυπο αὐτῶν μεταγενέστερα καί ἐξυπηρετοῦν τήν λειτουργική ἐπισημότητα καί ἔξαρση τῶν ἀντίστοιχων ἡμερῶν⁴⁵. Στην λατρευτική πράξη τῆς Ἐκκλησίας ἔχουν ἐπιβιώσει μόνο οἱ Μεγάλες Ὁρες τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς καί οἱ δύο τῆς περιόδου τοῦ Δωδεκαημέρου, δηλαδή τῶν Χριστουγέννων καί τῶν Θεοφανείων.

Τόν ΙΣΤ΄ αἰ. ὁ ἱερέας Νικ. Μαλαξός, πρωτοπρεσβύτερος Ναυπλίου, ἐπιθυμώντας νά ἐπεκτείνει τήν πράξη αὐτή καί στήν ἐορτή τῆς Πεντηκοστῆς δημιούργησε τήν ἀκολουθία τῶν «Μεγάλων Ὁρῶν τῆς Παραμονῆς τῆς Ἁγίας Πεντηκοστῆς». Ἡ Ἀκολουθία αὐτή ἔχει περιληφθεῖ στήν ἔκδοση τοῦ Πεντηκοσταρίου τοῦ 1552 ἀπό τούς ἀδελφούς Σπινέλλους στήν Βενετία, τῆς

⁴² Βλ. πκ., σ. 95.

⁴³ Παρόμοια περίπτωση εἶναι καί ἡ Προεόρτια ἀκολουθία τῆς ἐορτῆς πού συνέθεσε ὁ Νικ. Μαλαξός στήν ἔκδοση τοῦ Πεντηκοσταρίου του, ἡ τέλεση της ὁποίας ὀρίζεται κατά τήν Παρασκευή πρό τῆς Πεντηκοστῆς, ἐξαιτίας τῆς παρεμβολῆς τοῦ Ψυχοσαββάτου, συμπίπτοντας ἔτσι μέ τήν Ἀπόδοση τῆς Ἀναλήψεως, βλ. πκ., σσ. 95 καί 133-134.

⁴⁴ Ὁ ὅρος «Μεγάλες Ὁρες» ἀπαντᾶται καί ὡς καθαρά μουσικός ὅρος ,δηλωτικός ἰδιαίτερου μουσικοῦ κώδικα πού περιέχει τά Ἰδιόμελα τῶν τριῶν ἐτήσιων ἀκολουθιῶν, βλ. Ἀντωνίου, *Μορφολογία* σ. 259.

⁴⁵ Φουντούλη, *Ὁραι Πεντηκοστῆς*, σσ. 143-144. Σύμφωνα μέ τόν κώδικα ΕΒΕ 7 τοῦ ΙΑ΄ αἰ. καταχωροῦνται Μεγάλες Ὁρες καί γιά τήν Μεγάλη Πέμπτη καί τό Μεγάλο Σάββατο, βλ. τοῦ ἰδίου «Μεγάλαι Ὁραι», σ. 5.

όποιας τήν ἐπιμέλεια εἶχε ἀναλάβει ὁ ἴδιος ὁ Μαλαξός, ἀλλά καί στήν ἐπανέκδοσή του 1579⁴⁶, ὅμως «μὴ στηριζόμενη στήν λειτουργική παράδοση, δέν μπόρεσε νά ἐπιζήσει, οὔτε περιλήφθηκε στίς ὑπόλοιπες ἐκδόσεις τοῦ Πεντηκοσταρίου»⁴⁷. Στήν πραγματικότητα προορίζεται γιά τήν προπαραμονή τῆς ἑορτῆς, ἡμέρα τῆς Ἀπόδοσης τῆς Ἀναλήψεως, ἀφοῦ τό Σάββατο δέν τελοῦνται Μεγάλες Ὁρεές⁴⁸. Ἐπίσης ἡ τέλεση τῆς Θείας Λειτουργίας κατά τήν Παρασκευή ἀναστέλλεται, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει καί στήν περίπτωση τῆς μεταθέσεως τῶν Ὁρῶν τοῦ Δωδεκαημέρου, ἂν τύχει ἡ ἑορτή τήν Κυριακή, ἐξαιτίας προφανῶς τῆς ἐπιδράσεως τῶν Ὁρῶν τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς⁴⁹. Ὁ πρωτοπρεσβύτερος Νικ. Μαλαξός συνέθεσε τά Ἰδιόμελα καί τά τροπάρια τῆς συγκεκριμένης ἀκολουθίας ἀκολουθώντας κυρίως τήν τάξη τῆς ἀκολουθίας τῶν Μεγάλων Ὁρῶν τῶν Θεοφανείων, μέ τήν ἐπιλογή στίχων, Προκειμένων καί βιβλικῶν Ἀναγνωσμάτων πού ἀναφέρονται κυρίως στή ἐπιφοίτηση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος⁵⁰.

Στον ἀντίποδα ἡ μεθεόρτια ἑβδομαδιαία περίοδος τῆς Πεντηκοστῆς διαποτίζεται ἀπό τήν λαμπρότητα τοῦ γεγονότος τῆς ἐπιδημίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καί παραλληλίζεται μέ τήν ἀντίστοιχη τοῦ Πάσχα⁵¹. Καί πρῶτα ἀπ' ὅλα ἡ Πεντηκοστή παρατείνεται μέ ιδιαίτερη ἔξαρση καί κατά τήν δευτέρη ἡμέρα «κατά τόν τύπο τῶν συνάξεων τῶν μεγάλων ἑορτῶν»⁵², ὅπως ἀκριβῶς ἰσχύει καί γιά τίς Δεσποτικές ἑορτές τοῦ Δωδεκαημέρου. Ἐτσι ἡ πρωϊνή ἀκολουθία τῆς Δευτέρας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διεξάγεται κατά τόν τύπο τῆς πρώτης μεθεόρτης ἡμέρας τῶν ἑορτῶν τῶν Χριστουγέννων καί Φώτων, ὅταν αὐτή συμπίπτει μέ καθημερινή, μέ ἀλλαγὴ ὅμως τῆς σειρᾶς κάποιων ὕμνων μέσα στήν διάταξη τῶν Ἀκολουθιῶν⁵³. «Ἐτσι μπορούμε νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι οἱ ἑορτές αὐτές ἀποτελοῦν ἕνα

⁴⁶ Βλ. Μεσολωρᾶ, *Ἐντυπο*, σσ. 215-221. Τό πλήρες κείμενο τῆς ἀκολουθίας σώζεται στό *Πεντηκοστάριο* τοῦ 1552, σσ. 210-224 καί στόν κώδικα τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης gr II 140 φφ. 124β-125β, βλ. Στρατηγόπουλου, *Μαλαξός*, σσ. 138-139. Ἐπίσης ἔχει ἐκδοθεῖ στό Φουντούλη, «Μεγάλαι Ὁραι», σσ. 145-153 καί τοῦ ἰδίου, *Ὁραι Πεντηκοστῆς*, σσ. 7-66 σύμφωνα μέ τήν ἐκδοση τοῦ *Πεντηκοσταρίου* τοῦ 1552.

⁴⁷ Φουντούλη, *Ὁραι Πεντηκοστῆς*, σ. 144.

⁴⁸ Ὁπ.π., σ. 155.

⁴⁹ Βλ. Φουντούλη, *Μεγάλαι Ὁραι*, σ. 5 καί Στρατηγόπουλου, *Μαλαξός*, σ. 139.

⁵⁰ Βλ. Φουντούλη, «Ὁραι Πεντηκοστῆς», σσ. 159 καί 161-165 καί πκ., σσ. 134-135.

⁵¹ Βεργωτή, «Ἑορτή», σ. 141.

⁵² Φουντούλη, *Ἀπαντήσεις Ε'*, σ. 79. Γιά τό θέμα τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγ. Πνεύματος βλ. π., σσ. 79-80.

⁵³ Μπεκατώρου, «Ἑορτή», σσ. 466-467, βλ. καί Καββαδία, *Ἅγιο Πνεῦμα*, σ. 97 καί πκ., σ. 95.

μοναδικό δίδυμο φαινόμενο μέσα στο τελετουργικό της ὀρθοδόξου λατρείας», καθότι ἐπιδιώκουν τὸν ἴδιο θεολογικό σκοπό⁵⁴.

Ἐκτός τῆς δεύτερης ἡμέρας, ἡ ἑορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς ἐπεκτείνεται καθ' ὅλη τὴν ὑπόλοιπη ἑβδομάδα, κύριο χαρακτηριστικό τῆς ὁποίας ἦταν ἡ ἐπικράτηση τῆς συνήθειας τῶν Χριστιανῶν νὰ βαπτίζονται⁵⁵. Ἀντίστοιχα καὶ στὴν Δύση ἡ ἑορτὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος ἑορταζόταν μίᾶ ὀλόκληρη ἑβδομάδα καὶ εἰδικὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Καρλομάγνου μὲ διαφορετικό ἐξειδικευμένο περιεχόμενο γιὰ κάθε ἡμέρα⁵⁶. Χαρακτηριστικὴ ἐπίσης εἶναι ἡ ἄρση τῆς ἀπαγόρευσης τῆς γονυκλισίας καὶ ἡ ἔναρξη τῆς νηστείας, καθὼς τὴν περίοδο τοῦ Πεντηκοσταρίου ἡ γονυκλισία καὶ ἡ νηστεία ἀπαγορευόταν ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Τερτυλλιανοῦ λόγῳ τοῦ χαρμόσυνου χαρακτήρα τῶν ἡμερῶν αὐτῶν⁵⁷. Μὲ τὴν ἔναρξη δὲ τῆς γονυκλισίας συνδέεται καὶ ὁ λεγόμενος Ἑσπερινός τῆς Γονυκλισίας τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὁ ὁποῖος στὴν σημερινὴ ἑνοριακὴ λειτουργικὴ πράξη τελεῖται, γιὰ λόγους πρακτικούς, τὴν Κυριακὴ τὸ πρωί, εὐθύς μετὰ τὴν Ἀπόλυση τῆς Θείας Λειτουργίας τῆς κυριώνυμης ἡμέρας τῆς Πεντηκοστῆς. Πρόκειται γιὰ μίᾶ ιδιαίτερη ἀκολουθία μὲ λαμπρὸ καὶ ἐπίσημο χαρακτήρα, ἐξαιτίας τῆς σύνδεσης τῆς λειτουργικῆς πρακτικῆς οἱ πιστοὶ νὰ προσεύχονται «κλίνοντες τὸ γόνυ» μὲ κάποιες ιδιαίτερες Εὐχές-προσευχές, οἱ ὁποῖες δὲν ἔχουν τόσο σχέση μὲ τὴν κάθοδο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος⁵⁸.

⁵⁴ Καββαδία, *Ἅγιο Πνεῦμα*, σ. 149. Γιὰ τὴν μεταξύ τους ἐξάρτηση, βλ. π., σ. 79. Γιὰ τὴν θεολογικὴ καὶ πνευματικὴ διάσταση τῆς ἑορτῆς, βλ. π., σσ. 77-78.

⁵⁵ Στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία ἡ Παννυχὶς τῆς Πεντηκοστῆς, καθὼς καὶ τοῦ Πάσχα, χρησιμοποιούνταν γιὰ τὴν παροχὴ τοῦ Βαπτίσματος στοὺς Κατηχούμενους, μολονότι παλαιότερα χορηγοῦνταν, κατὰ τὴν μαρτυρία τοῦ Τερτυλλιανοῦ (*De bapt.* 19), καὶ καθ' ὅλη τὴν περίοδο τοῦ Πεντηκοσταρίου. Γιὰ τὸ θέμα αὐτό, βλ. π., σ. 77 καὶ Calin, *Πεντηκοστή*, σσ. 35-36. Γιὰ τὴν σύνδεση τῆς ἑορτῆς μὲ τὴν θέση τοῦ Ἁγ. Πνεύματος στὴν Θεολογία τοῦ Βαπτίσματος, βλ. Ἀλ. Σμέμαν, *Ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος*, Ἀθήνα 1990, σσ. 147-154.

⁵⁶ Βλ. Βεργωτῆ, «Ἑορτὴ», σσ. 140-141.

⁵⁷ Σημειωτέον ὅτι ἡ ἔναρξη τῆς νηστείας γιὰ τὴν περίοδο μετὰ τὴν Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ καθιερώθηκε ἀργότερα, βλ. Θεοδώρου, «Πεντηκοστή», σ. 287, ὅπου συνοψίζονται οἱ Πατερικὲς μαρτυρίες γιὰ τὴν ἀπαγόρευση τῆς γονυκλισίας καὶ τῆς νηστείας. Εἰδικότερα γιὰ τὸ θέμα τῆς νηστείας, βλ. στὸ Calin, *Πεντηκοστή*, σσ. 36-39.

⁵⁸ Βλ. Θεοδώρου, *Ἀξία*, σ. 288, Κουμαριανοῦ, «Ἑορτές», σ. 224, Μπεκατώρου, «Ἑορτὴ», σ. 466 καὶ Νικοδήμου, *Ἑορτοδρόμιον*, σσ. 219-220. Γιὰ τὸν Ἑσπερινὸ τῆς Γονυκλισίας, βλ. πκ., σσ. 87-90.

3) Άσματική και Μοναστική λειτουργική παράδοση και ο Έσπερινός τῆς Γουγκλισίας

Ἡ λειτουργική παράδοση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας σχετίζεται στενά μέ τήν πορεία καί τήν διαμόρφωση τοῦ λεγόμενου Βυζαντινοῦ Λειτουργικοῦ Τύπου⁵⁹, ὁ ὁποῖος προέκυψε ἀπό τήν συμβολή καί σταδιακή σύνθεση δύο λειτουργικῶν παραδόσεων, τῆς Κων/πολιτικῆς καί Ἱεροσολυμητικῆς⁶⁰. Οἱ παραδόσεις αὐτές συνδέονται μέ τά δύο μεγαλύτερα κέντρα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου καί ἐκδηλώνονται μέ τήν σειρά τους σέ δύο διαφορετικά περιβάλλοντα καί συγκεκριμένα σ' αὐτά τῶν κοσμικῶν καί τῶν μοναστικῶν ναῶν, ἡ λατρευτική πράξη τῶν ὁποίων ἔχει ἀποτυπωθεῖ μέσα στίς ἐπιμέρους τοπικές ἐκφάνσεις τοῦ Ἀσματικοῦ ἢ Κοσμικοῦ Τυπικοῦ καί τοῦ Μοναχικοῦ ἀντίστοιχα, τό ὁποῖο καί ἐπικράτησε τελικά⁶¹.

Εἰδικότερα γιά τό Τυπικό τῶν κοσμικῶν ναῶν τῆς Σιωνίτιδας Ἐκκλησίας ἔχουμε πολύ περιορισμένη εἰκόνα⁶², μέ ἐξαίρεση τήν τελευταία φάση του, πού ἐκπροσωπεῖται ἀπό τό Τυπικό τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως τῶν Ἱεροσολύμων⁶³. Ἀπεναντίας, γιά τό Κων/πολιτικό Ἀσματικό Τυπικό,⁶⁴ διαθέτουμε σαφή καί ὀλοκληρωμένη εἰκόνα, μέ βάση τήν κωδικοποίησή του στό Τυπικό τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, τό ὁποῖο ἐπιβίωσε στήν Κων/πόλη μέχρι καί τό 1204⁶⁵ καί στήν

⁵⁹ Γιά τούς Λειτουργικούς Τύπους καί τήν κατάταξή τους σέ εὐρύτερες κατηγορίες, βλ. Φουντούλη, *Λειτουργική*, σσ. 184-186. Γιά τήν ἱστορική διαμόρφωση τοῦ Βυζαντινοῦ Λειτουργικοῦ Τύπου εἶναι χρήσιμη ἡ, ὡς πρός τήν ἐξέλιξή του, διαίρεση σέ τέσσερις φάσεις, βλ. Taft, *Rite*, σσ. 343-344.

⁶⁰ Σπυράκου, *Χοροί*, σ. 134. Χρήσιμη καί περιεκτική εἶναι ἡ τετραλογία τοῦ Stig Frøyshov, "Greek Hymnody", "Rite of Constantinople", "Rite of Jerusalem" καί "Byzantine Rite", στό J. R. Watson καί E. Horby, *The Canterbury Dictionary of Hymnology*, Canterbury Press (London), 2013, ἡ ὁποία ἔχει καταχωρηθεῖ καί ἠλεκτρονικά ὑπό τόν γενικό τίτλο "Greek Hymnography": <https://www.academia.edu>.

⁶¹ Γιά τήν διαμόρφωση καί Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Τυπικοῦ, βλ. Σπυράκου, *Χοροί*, σσ. 133-145, ὅπου περιέχεται μία σφαιρική καί διαφωτιστική ἀναφορά γιά τό θέμα αὐτό. Βλ. ἐπίσης καί Βακάρου, *Τυπικό*, ὅπου περιέχονται σέ μετάφραση δύο σημαντικά σχετικά ἄρθρα: α) R. Taft, *The Byzantine rite a short history*, στό *American Essays in Liturgy Series*, Minnesota 1992 καί β) M. Arranz, "Grandes Étapes de la Liturgie Byzantine, Palestine-Byzance- Russie. Essai d' apercu historique", *Liturgie de l' Eglise Particuliere et liturgie de l' Eglise Universelle*, 21 (1976), σσ. 43-72. Γιά τίς ἐπιμέρους παραλλαγές καί διαφορετικές ἐκφάνσεις τῆς Κοσμικῆς καί Μοναστικῆς παράδοσης, βλ. καί Βακάρου, *Τυπικό*, σσ. 153-182.

⁶² Βλ. Bodeva, *Πάθος*, σσ. 55-68.

⁶³ Βλ. ὅπ.π., σσ. 60-68.

⁶⁴ Γιά τόν Βυζαντινό Ἀσματικό τύπο, βλ. Μπαλαγεώργου, *Κοσμικό Τυπικό*.

⁶⁵ Ἀπό τήν ἐποχή αὐτή καί ἐντεῦθεν τελεῖται μόνο τρεῖς φορές τόν χρόνο στήν Μεγάλη Ἐκκλησία καί συγκεκριμένα στίς ἐορτές τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, Κοιμήσεως τῆς

Θεσ/νίκη, μέ τήν συμβολή τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Συμεών, μέχρι τήν πτώση της τό 1430. Στόν ἀντίποδα τό Μοναστικό Τυπικό ἔχει τήν ἀφετηρία του στήν Λαύρα τοῦ Ἀγίου Σάββα στήν Παλαιστίνη καί μέσω τῆς Στουδιτοσαββαϊτικῆς σύνθεσης πού εἰσήγαγε τόν Θ΄ αἰ. στήν μονή τοῦ Στουδίου ὁ ἡγούμενός της Θεόδωρος καθίσταται βαθμιαία δημοφιλέστερο τοῦ Ἀσματικοῦ καί τελικά καθιερώνεται τόν ΙΔ΄ αἰ., διά τῆς Νεοσαββαϊτικῆς του ἐκδοχῆς ὡς τό ἰσχύον Τυπικό τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἀπό τόν Πατριάρχη Φιλόθεο Κόκκινο⁶⁶. Γιά τήν Στουδιτική καί Νεοσαββαϊτική λειτουργική παράδοση⁶⁷ διαθέτουμε ἀπό τόν ΙΑ΄ αἰ. καί μετά μία πληθώρα Μοναστηριακῶν Τυπικῶν⁶⁸, μέσα στά ὁποῖα κωδικοποιήθηκε ἡ ζῶσα λειτουργική πρακτική κυρίως τῶν τεσσάρων μεγαλύτερων μοναστικῶν κέντρων τῆς Ἀνατολῆς (Παλαιστίνης, Κων/πολης, Νότιας Ἰταλίας καί Ἀγίου Ὁρους)⁶⁹.

Κατά βάση λοιπόν τό ἐκκλησιαστικό Τυπικό εἶναι Σαββαϊτικό ὡς πρός τίς Ἀκολουθίες τοῦ Νυχθημέρου⁷⁰ καί Κων/πολιτικό ὡς πρός τό Εὐχολόγιό του, στοιχεῖο τό ὁποῖο ἔχει τήν ἀφετηρία του τόν Θ΄ αἰ. στόν Στουδιτικό μοναχισμό μέ τήν συγχώνευση τῶν λειτουργικῶν βιβλίων τῆς Κων/πολης καί τῆς Παλαιστίνης⁷¹ καί τόν παραγκωνισμό τῆς ἀκολουθίας τῶν Ἀκοιμήτων πού ἴσχυε μέχρι τότε στό μοναστικό περιβάλλον τῆς Βασιλεύουσας⁷². Με τον τρόπο αὐτό ἐπιτελέστηκε σταδιακά ἡ συγχώνευση τοῦ ἐμπλουτισμένου μέ τήν Στουδίτικη ὑμνογραφία Ὁρολογίου τῶν νεοεισαχθειῶν Παλαιστινιακῶν ἀκολουθιῶν μέ τό Εὐχολόγιο τῆς Μ.Χ.Ε. καί συνακόλουθα δημιουργήθηκαν οἱ νέες λειτουργικές συλλογές τῆς Παρακλητικῆς, τῶν Μηναιῶν καί τοῦ Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου⁷³, μέ ἐξαίρεση

Θεοτόκου καί στήν μνήμη τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, βλ. καί πκ., σ. 230, ὑποσμ. 767. Γιά τό Ἀσματικό καί Μοναχικό Τυπικό, βλ. Ι. Φουντούλη, «Μοναχικό καί Κοσμικό Τυπικό», *Τελετουργικά Θέματα Α΄*, σσ. 11-24.

⁶⁶ Βλ. Σπυράκου, *Χοροί*, σσ. 142-144.

⁶⁷ Βλ. Bodeva, *Πάθος*, σσ. 79-107.

⁶⁸ Γιά τά πρῶτα σωζόμενα Στουδιτικά Τυπικά, βλ. Βακάρου, *Τυπικόν*, σσ. 59, 64-65. Γιά τά ὑπόλοιπα, βλ. Μαναφή, *Τυπικά*, καθώς καί τήν πεντάτομη ἐκδοση σέ ἀγγλική μετάφραση τῶν Μοναστηριακῶν Κτητορικῶν Τυπικῶν ἀπό τοῦς Thomas-Hero, *Foundation Documents I-V*, βλ. καί Σπυράκου, *Χοροί*, σ. 135.

⁶⁹ Βλ. Bodeva, *Πάθος*, σσ. 80-105.

⁷⁰ Βλ. Φουντούλη, *Λειτουργική*, σσ. 131-182

⁷¹ Πρόκειται γιά τήν μικτή Σαββαϊτοσουδιτική πράξη, ἡ ὁποῖα ἐπισημαίνεται ἀπό τόν R. Taft ὡς μεσοβυζαντινή σύνθεση, βλ. Βακάρου, *Τυπικό*, σσ. 105-123 καί Σπυράκου, *Χοροί*, σσ. 138-139.

⁷² Βλ. Φουντούλη, *Λειτουργική*, σσ. 173-175.

⁷³ Βλ. πκ. σσ. 92-93.

τήν Βυζαντινή Θεία Λειτουργία, ή όποια δέν έπηρεάστηκε καθόλου. Παράλληλα τόν Θ' αϊ. είχε άρχίσει ή έπικράτηση του Βυζαντινού Τύπου μέ τά δύο παράλληλα του σέ όλη τήν Ανατολή, έπισκιάζοντας τόν αντίστοιχο Αντιοχειανό και Αιγυπτιακό Τύπο, διαδικασία ή όποια όλοκληρώθηκε τόν ΙΓ' αϊ⁷⁴. Επίσης τήν ίδια περίοδο ή σταδιακή παγίωση τής ύμνογραφίας και του Τυπικού, μέ τήν συστολή του ύλικού τών προαναφερόμενων λειτουργικών άνθολογίων και τήν υίοθέτηση τής Νεοσαββαϊτικής άκολουθίας⁷⁵, σηματοδοτεί τήν ρύθμιση του μεγάλου όγκου τής ύμνογραφικής παραγωγής και τό τέλος τής ποικιλομορφίας στις τυπικές διατάξεις τών έπιμέρους λατρευτικών κέντρων τής χριστιανικής Ανατολής.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής τής ποικιλότητας μεταξύ τών διαφόρων τοπικών παραλλαγών και τής πάλης και του συμβιβασμού μεταξύ του Άσματος και Μοναχικού Τυπικού άποτελεί ό Έσπερινός του Αγίου Πνεύματος ή Άκολουθία τής Γονυκλισίας⁷⁶. Η ιδιαιτερότητά της συνίσταται στην παρεμβολή τριών ομάδων Εύχών, οι όποιες είναι καταγεγραμμένες στά Εύχολόγια ήδη από τόν Η' αϊ.⁷⁷ Σύμφωνα μέ τόν Ol. Strunk τό Μοναστικό Τυπικό προσέλαβε πιθανότατα αυτούσια τό σύνολο τής Άσματικής άκολουθίας τής Γονυκλισίας, ή όποια τροποποιούμενη μέ τήν πάροδο του χρόνου, διά τής εισαγωγής επιπλέον μοναστικών στοιχείων, διατηρήθηκαν από αυτήν μόνο οι έν λόγω Εύχές⁷⁸.

⁷⁴ Τό Άσματικό Τυπικό είχε ήδη από τόν Ζ' αϊ. έπεκταθεί σ' όλη τήν έπικράτεια και άσκησε έντονη επίδραση και στον Ίεροσολυμητικό Άσματικό τύπο, γεγονός τό όποίο άποτυπώνεται στο Τυπικό του ναού τής Αναστάσεως, βλ. και π., σ. 85. Για τόν άνακαινισμό τών λειτουργικών βιβλίων, βλ. Krumbacher, *Ιστορία*, σ. 580 και Τρεμπέλα, *Έκλογή*, σσ. λ-λά.

⁷⁵ Βλ. Τρεμπέλα, *Έκλογή*, σ. λ'.

⁷⁶ Βλ. και π., σ. 229.

⁷⁷ Βλ. και π., σ. 88, ύποσμ. 81. Για τό περιεχόμενο και τήν διαμόρφωση τών έπτά Εύχών τής άκολουθίας και τήν όμαδοποίησή τους σέ τρεις και παλαιότερα σέ τέσσερις στάσεις, βλ. Κουμαριανού, «Εορτές» σσ. 226-230, Arranz, *Priers*, σσ. 92-123 και Παπαγιάννη, *Σύστημα*, σσ. 691-692 ύποσμ. 1387. Επίσης βλ. και στά Εύχολόγια Coislin 213 και Σιν. 966 στο Dmitrievskij, *Opisanie II*, σσ. 999-1001 και 216-217 αντίστοιχα.

⁷⁸ Βλ. Follieri-Strunk, *Triodium*, σσ. 44-46. Η έν λόγω πάντως πιθανολογούμενη πρόσληψη δέν μπορεί να συντελέστηκε μετά τόν ΙΑ' αϊ., καθώς κατά τήν έποχή αυτή μαρτυρούνται όρισμένες μοναστικού τύπου μορφές τέλεσης τής άκολουθίας, βλ. πκ., σ. 88. Επίση βλ. και Harris, "Genuflection", σ. 344, όπου γίνεται άναφορά σ' αυτή τήν σύνδεση τής βραχύτερης χρονικά Άσματικής άκολουθίας μέ τήν αντίστοιχη Μοναστική, ή όποια είχε ως άποτέλεσμα κάποια στοιχειά της «νά συρρικνωθούν, νά στριμωχθούν σέ μέρη για τά όποια δέν προορί-ζονται», γεγονός πού συνέβαλε αποφασιστικά στην ένιοτε άνεξέλεγκτη ποικιλομορφία πού παρουσιάζει στις πηγές ή άκολουθία τής Γονυκλισίας. Για τήν έντυπη άποκρυστάλ-λωση τής άκολουθίας, βλ. Βιολάκη, *Τυπικόν*, σσ. 90-92 και *Πεντηκοστάριον* σσ. 241-245.

Ο συμβιβασμός καί ἡ ἀλληλοπεριχώρηση μεταξύ τῶν δύο Τυπικῶν εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα μία μεγάλη ποικιλομορφία στις λειτουργικές διατάξεις τῆς ἀκολουθίας μεταξύ τῶν διαφόρων τοπικῶν παραλλαγῶν, ἀντίστοιχη μ' αὐτή τοῦ Νιπτῆρα. Πιο συγκεκριμένα ἡ ἀνάμειξη τῶν δύο Τυπικῶν ἀρχίζει ἀκριβῶς στό σημεῖο μετά τό Προκείμενο «Τίς Θεός μέγας...», ὅπου παρεμβάλλονται οἱ τρεῖς στάσεις τῶν Εὐχῶν, συνοδευόμενες κατά περίπτωση ἀπό τά τρία μικρά Ἀντίφωνα τῶν Ψαλμῶν ΡΙΔ', ΡΙΕ' καί ΡΙΣΤ'⁷⁹. Ἐνδιαφέρουσα μαρτυρία γιά τήν ποικιλομορφία, ὡς πρός τήν τάξη τῆς ἐν λόγῳ ἀκολουθίας, ἀποτελεῖ ἡ διατύπωση ὅτι οἱ ἐκτός τῆς Μ.Χ.Ε. Ἐκκλησίες «ἄλλη ἄλλως ποιεῖ καί ἑτέρα ἑτέρως», ἡ ὁποῖα ἀπαντᾶται στό Εὐχολόγιο τῆς Μ.Χ.Ε. τοῦ κώδικα Coislin 213 (ἔτ. 1027), μέ τήν ἐπιπλέον περιληπτική ἀναφορά πέντε διαφορετικῶν ἐκδοχῶν της, μοναστικῆς ὡς ἐπί τό πλεῖστον προέλευσης⁸⁰. Συμπερασματικά, οἱ ποικίλες μορφές της, οἱ ὁποῖες μᾶς παραδίδονται στούς χειρόγραφους κώδικες, μποροῦν γενικά νά ὁμαδοποιηθοῦν σέ τρεῖς κατηγορίες:

α) Ὁ ἀμιγῆς Ἀσματικός τύπος τέλεσῆς της, ὁ ὁποῖος περιέχεται στό προαναφερθέν Εὐχολόγιο τῆς Μ.Χ.Ε⁸¹ καί ἀποτελεῖ οὐσιαστικά τήν πρώτη λεπτομερῆ ἔκθεση ὁδηγιῶν γιά τόν Ἑσπερινό αὐτό.

⁷⁹ Πρόκειται γιά τά μικρά Ἀντίφωνα τοῦ Ἀσματικοῦ Ἑσπερινοῦ, τά ὁποῖα εἶναι ὅμοια ὡς πρός τά ἐφύμνια τους μέ αὐτά τῆς Θείας Λειτουργίας, βλ. Παναγιωτίδη, *Μελωδία*, σ. 123 καί Strunk, "Office", σσ. 135-136. Ὅσον ἀφορᾶ τήν ἀκολουθία τῆς Γονυκλισίας, τό κείμενο τῶν ἐφυμνίων τους ἐμφανίζεται στίς Ἰταλικές πηγές ἐλαφρῶς διαφοροποιημένο. Στίς ἴδιες πηγές διαφοροποιοῦνται σέ κάποιες περιπτώσεις καί οἱ στίχοι τῶν Ἀντιφώνων, μέ τήν χρήση τῶν πρώτων τεσσάρων στίχων τοῦ κάθε Ψαλμοῦ, σέ ἀντίθεση μέ ἄλλες περιπτώσεις, ὅπου γίνεται ἐπιλογή αὐτῶν ἀπό τό σύνολο τῶν ὀκτώ ἢ ἑννέα στίχων, βλ. Harris, "Genuflection", σ. 339. Γιά τήν χρήση τοῦ Θεοτοκίου «Τήν ὑπερένδοξον...» καί τῶν Ἰδιομέλων τοῦ Γ' ἤχου στήν θέση τῆς «περισσῆς» ἡ καί τήν πλήρη ἀντικατάσταση τῶν ἐφυμνίων τους ἀπό αὐτά, βλ. πκ., σ. 90.

⁸⁰ Βλ. Dmitrievskij, *Opisanie II*, σ. 1001. Στήν ἐν λόγῳ παράγραφο ὁ συντάκτης τοῦ Εὐχολογίου ἀναφέρεται καί στήν ἀστάθεια ὡς πρός τόν ἀριθμό τῶν ἀναγινωσκομένων Εὐχῶν τῆς Γονυκλισίας καί καταλήγοντας σημειώνει χαρακτηριστικά: «οὐ καλῶς, οὐδέ δικαίως, ὡς ἕκαστος τῶν ἱερέων ἀκριβείας καί εἰδήσεως ἔχει, ἡ ἀμαθίας καί ἀγροικίας, ἢ ἴσως, ὡς καί τινες τῶν ἐκκλησιῶν παρέλαβον».

⁸¹ Ὁπ.π., σσ. 99-1001. Οἱ ἰδιαιτερότητες πού συναντοῦμε, σέ σχέση μέ τήν ἀντίστοιχη Μοναστική ἀκολουθία, εἶναι οἱ παρακάτω: α) Ἀντί τοῦ Προοιμιακοῦ Ψαλμοῦ ΡΓ' τοῦ Μοναχικοῦ Ἑσπερινοῦ, προβλέπονται τρία μεγάλα Ἀντίφωνα, οἱ Ψαλμ. 85 (μέ ἐφύμνιο «Δόξα σοι ὁ Θεός»), 18 (μέ ἐφύμνιο «Ἀλληλουῖα») καί 140 τοῦ ἀντίστοιχου Ἀσματικοῦ Ἑσπερινοῦ (μέ εἰδικό ἐφύμνιο γιά τόν Ἑσπερινό αὐτόν τό βραχύ τροπάριο «Ὁ τοῖς Μαθηταῖς ἐξαποστείλας τό Ἅγιον σου Πνεῦμα...»), βλ. Παναγιωτίδη, *Μελωδία*, σσ. 119-

β) Ασματική ακολουθία με αντικατάσταση τῶν ἐφυμνίων στό «Δόξα-Καί νῦν» τῶν τριῶν Ἀντιφώνων ἀπό τὰ Ἰδιομέλα τῶν Ἀποστίχων τῆς Μοναστικῆς ἀκολουθίας σέ ἤχο γ' καί τήν μεταφορά τῶν Ἀναγνωσμάτων τοῦ Προφητολογίου πρὶν τήν Ἀπόλυση⁸². Ὁ ἐμπλουτισμένος αὐτός Ασματικός τύπος ἀπαντᾶται ἐξ ὀλοκλήρου καί μέ ἀρκετά συμπαγή τρόπο σέ Στουδιτικές πηγές προερχόμενες ἀπό τήν Κάτω Ἰταλία⁸³. Ἐνδιαφέρον στοιχεῖο ἀποτελεῖ καί ἡ, μετά τήν τριπλή ἐπανάληψη τοῦ Ἀπολυτικίου τῆς ἐορτῆς, ψαλμώδηση τοῦ Δοξαστικοῦ τοῦ Λέοντα Σοφοῦ ὡς «Περισσῆς»⁸⁴, τό ὁποῖο κατακλείεται μέ τό Τρισάγιο, στοιχεῖο πού σχετίζεται τόσο μέ τό ἐφύμνιο τοῦ τελευταίου Ἀντιφώνου τοῦ Ασματικοῦ Ἑσπερινοῦ, ὅσο καί μέ τήν Ἀπόλυση τῆς ἀκολουθίας κατά τό Μοναστικό Ὁρολόγιο⁸⁵.

122, Μπαλαγεώργου, *Τυπικό*, σσ. 147-154 καί Harris, "Genuflection", σσ. 334-339. Γιά τό μέλος καί τόν τρόπο ψαλμώδησής τους, βλ. πκ., σσ. 230-231.

β) Ἡ ὁμαδοποίηση τῶν Εὐχῶν γίνεται σέ τέσσερις καί ὄχι σέ τρεῖς στάσεις, ἡ κάθε μία ἀπό τίς ὁποῖες περιέχει ἀπό δύο Εὐχές (ἡ τέταρτη στάση συμπίπτει οὐσιαστικά με τήν τελευταία μεγάλη Εὐχή τῆς τρίτης στάσης τῆς μοναστικῆς ἀκολουθίας, ἡ ὁποία χωρίζεται σέ δύο ἐπιμέρους Εὐχές.

γ) Μετά τίς Ἱερατικές «Συναπτές», ἐνδιαμέσως τῶν ἀπαγγελλόμενων Εὐχῶν τῆς Γονυκλισίας, παρεμβάλλονται τὰ τρία μικρά Ἀντίφωνα, βλ. καί πκ., σ. 89, ὑποσμ. 86 καί σ. 90, ὑποσμ. 88 γιά τούς κώδικες Παντελεήμονος 68 καί Βατοπεδ. 1488 ἀντίστοιχα. Γιά τό μέλος τους, βλ. πκ., σσ. 231-232.

δ) Κατά τήν ἐκφώνηση τῶν «Πληρωτικῶν» ἀπό τόν διάκονο ὁ ἱερέας ἀναγινώσκει «καθ' ἑαυτόν» τήν Εὐχή τῆς Κεφαλοκλισίας καί ἔπειτα γίνεται Ἀπόλυση μέ τό «Ἐν εἰρήνῃ προέλθετε». Στήν κατηγορία αὐτή ὑπάγεται καί ἡ ἀκολουθία πού περιγράφεται χωρίς πολλές λεπτομέρειες στό Τυπικό τῆς Μ.Χ.Ε. Δρέσδης Α104, φ. 146α. Ἡ διάταξη πού ἀφορᾶ τὰ «κατάγυρα» καί τήν «διάδοση τῶν κηρῶν» ἐμπεριέχεται καί στό ἀντίστοιχο Coislin 213.

⁸² Τά Ἀναγνώσματα τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Γονυκλισίας περιέχονται ὀλοκληρωμένα στό Hoeg-Zunt, *Prophetologium*, σσ. 554-58 (Ἡσαΐου 63.15-64.8, Ἰερεμίου 4,21-29, Δανιήλ 9,15-19) μέ βάση τούς κώδικες Ἀγ. Σάββα 99 (ΙΓ' αἰ.), Μεσσήνης gr 102 (ΙΒ' αἰ.) καί Vat. reg 75 (ἔτ. 982). Ἐπιπλέον ἓνα ἰδιαίτερο στοιχεῖο τῆς κατηγορίας αὐτῆς ἀφορᾶ τους στίχους τῶν Ἀντιφώνων, βλ. π., σ. 88, ὑποσμ. 79.

⁸³ Τά ἀντιπροσωπευτικότερα δείγματα αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι τὰ τυπικά Μεσσήνης (κώδικας 115 τοῦ ἔτ. 1136), στό Arranz, *Typicon*, σσ. 278-282, Μίλι Σικελίας (Vat. 1877 τοῦ ἔτ. 1293) στό Dmitrievskij, *Opisanie I*, σσ. 889-892 καί τό Εὐχολόγιο Κρυπτοφέρρης Γ. β XXXV φφ. 52β-71β, στό Harris, "Genuflection", σσ. 346-347, ὅπου περιέχεται διάγραμμα τῆς ἀκολουθίας. Ἡ ὁμάδα αὐτή, μέ τὰ ἑτερόκλητα ἀσματικά καί μοναστικά χαρακτηριστικά της, προσφέρει καί τήν μεγαλύτερη μελωδική ποικιλία, μέ τήν συνάθροιση ὅλων τῶν ἐπιμέρους ὑφολογικῶν καί στυλιστικῶν ιδιωμάτων τῆς βυζαντινῆς Μελοποιίας, βλ. πκ., σ. 229.

⁸⁴ Βλ. πκ., σ. 99.

⁸⁵ Βλ. στό Harris, "Genuflection", σ. 344., ὅπου μέ βάση τήν παραπάνω ἀντιστοιχία καί κάποιες ἄλλες ἐνδείξεις προσπαθεῖ νά θεμελιώσῃ τήν ἄποψη ὅτι τὰ συντηρητικά Τυπικά τῆς Κάτω Ἰταλίας, μέ τὰ παραπάνω ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά, ἀντικατοπτρίζουν ἴσως μία ἐλαφρῶς προγενέστερη μορφή τοῦ Ασματικοῦ τύπου τέλεσης τῆς ἀκολουθίας, σέ σχέση μ' αὐτή τοῦ Εὐχολογίου τῆς Μ.Χ.Ε.

γ) Μοναστικού τύπου ακολουθία, ή όποια παρουσιάζεται, όπως καί ή προηγούμενη κατηγορία, σέ ένα ευρύ φάσμα πηγών (Τυπικά, Ευχολόγια, μουσικά χειρόγραφα) καί έμφανίζει ποικίλες παραλλαγές μέ τήν προσθαφαίρεση τών παρακάτω στοιχείων: έπιβίωση τών Ασματικών Αντιφώνων⁸⁶ ή έναλλακτικά μόνο τών τριών Ιδιομέλων του γ' ήχου στόν τόπο αυτών⁸⁷, ή έπιβίωση τών Αναγνωσμάτων του Προφητολογίου στην φυσική τους θέση μετά τό Μεγάλο Προκείμενο⁸⁸, τών όποιών συνήθως έπεται Αποστολικό καί Ευαγγελικό Ανάγνωσμα⁸⁹.

Τό γεγονός πάντως ότι τά δύο παλαιότερα Τυπικά, πού συνδέονται μέ τόν Κων/πολιτικό Ασματικό τύπο του ναού της Αγίας Σοφίας, δέν δίνουν αναλυτικές οδηγίες για τόν Έσπερινό αυτό, ύποδεικνύει ότι ίσως πριν τόν Ι' αι. ή ακολουθία τελούσαν κατά τήν συνήθη τάξη καί χωρίς ιδιαιτερότητες⁹⁰.

⁸⁶ Strunk, "Office", σσ. 136-37. Ακόμη στόν κώδικα Σιν. 966, μαζί μέ τά Αντίφωνα, προβλέπονται καί τά Αναγνώσματα του Προφητολογίου, βλ. Dmitrievskij, *Opisanie II*, σσ. 216-217 καί π., ύποσμ. 82. Επίσης περιγράφονται καί άλλα ενδιαφέροντα στοιχεία, όπως ή διάταξη για τόν τρόπο πού διαβάζονται οί Ευχές («μεσαία φωνή») καί ή ψαλμώδηση του Ιδιομέλου «Δεύτε λαοί...» ως Δοξαστικού τών Στιχηρών. Ακόμη στό Παντελεήμονος 68 (βλ. Dmitrievskij, *Opisanie I*, σ. 148 ύποσμ. 1) τά Αντίφωνα συμπίπτουν μέ τά αντίστοιχα της Ασματικής ακολουθίας, ιδιαιτερότητα όμως αποτελεί καί ή ύπαρξη τών Αναγνωσμάτων της ακολουθίας του σεισμού, βλ. Hoeg-Zunt, *Prophetologium*, σσ. 559-565 (Ιερεμίου 1. 1-8/ 1. 11-17/ 2. 2-12, μέ βάση τόν κώδικα του Μονάχου gr 262 (Θ' αι.).

⁸⁷ Βλ. ακολουθία της Γονυκλισίας του Κανοναρίου Σιν. 150 στό Dmitrievskij, *Opisanie I*, σ. 183 καί του κώδικα Σιν. 756 φ. 301αβ (έτ. 1205), σύμφωνα μέ τά όποια, μετά τά Αναγνώσματα καί πριν από κάθε Ευχή, ψάλλονται ανά ένα τά τρία Ιδιόμελα του γ' ήχου, ως απομεινάρια πιθανότατα τών Αντιφώνων του Ασματικού τύπου. Παρόμοια περίπτωση μ' αυτή του Κανοναρίου είναι ή Σαββαϊτική ακολουθία πού περιγράφεται στόν κώδικα Σιν. 1097 (έτ. 1214), μέ τίς Ευχές καί τά τρία Ιδιόμελα νά μετατοπίζονται μετά τήν Έκτενή καί τό «Καταξίωσον...» καί μέ έπισφράγισμα πριν τό «Νύν απολύεις...» τό Δοξαστικό «Δεύτε λαοί...», βλ. Dmitrievskij, *Opisanie III*, σ. 407.

⁸⁸ Έξαίρεση αποτελεί ή ακολουθία πού περιγράφεται στό κώδικα Βατοπεδ. 1488 φφ. 166α-170β, όπου ή ύπαρξη τών Ασματικών Αντιφώνων δέν συνοδεύεται από Αναγνώσματα της Παλαιάς ή Καινης Διαθήκης. Ένδιαφέρον επίσης στοιχείο αποτελούν καί τά δύο άδημοσίευτα Ιδιόμελα, πού καταλαμβάνουν τήν θέση τών Δοξαστικών της ακολουθίας, βλ. Follieri-Strunk, *Triodium*, σσ. 67-68 καί πκ., σ. 131.

⁸⁹ Για τά Τυπικά πού περιέχουν καί Καινοδιαθηκικά επίσης Αναγνώσματα, Αποστολικό όρίζεται στόν Έσπερινό της Γονυκλισίας από τό βιβλίο τών Πράξεων (20,16) «Έκρινεν ό Παύλος...», Αλληλουάριο σέ ήχο πλ. δ' «Υψώσω σε ό Θεός μου...» καί Ευαγγελικό από τό κατά Ιωάννην (20,19) «Ούσης όψίας...». Στο Σαββαϊτικό Τυπικό Σιν. 1097, παρά τήν ύπαρξη τών Προφητικών Αναγνωσμάτων, εκλείπουν τά αντίστοιχα Καινοδιαθηκικά, βλ. Dmitrievskij, *Opisanie II*, σ. 394.

⁹⁰ Βλ. Mateos, *Typicon*, σ. 138, Dmitrievskij, *Opisanie I*, σ. 148 καί Harris, "Genuflection", σ. 333. Αντίθετα, όσον αφορά τό Ίεροσολυμιτικό λειτουργικό περιβάλλον, ύπάρχει μαρτυρία για

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΕΝΤΥΠΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΤΟΥ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΥ

1) Τό έντυπο Πεντηκοστάριο και ή αποκρυστάλλωση τής ύμνογραφίας

Η ιστορική εξέλιξη και διαμόρφωση τής συλλογής του Πεντηκοσταρίου συνδέεται άρρηκτα μέ αυτή του Τριώδιου, έφ'όσον αρχικά αποτελούσαν ένιαϊο σύνολο ένσωματωμένο σέ ένα κοινό κώδικα. Τό Πεντηκοστάριο καταλάμβανε τό δεύτερο τμήμα του, έπιγραφόμενο ως «Χαρμόσυνο Τριώδιο» ή «Τριώδιο τών Ρόδων»⁹¹ και συνήθως περιλάμβανε τήν από του Πάσχα μέχρι τήν Πεντηκοστή λειτουργική περίοδο⁹². Η άπαρχή και ό πρώτος πυρήνας τής ύμνογραφίας του Τριώδιου είναι ή Μεγάλη Έβδομάδα, ή όποια στή συνέχεια έμπλουτίζεται και μέ άλλα Τριώδια κυρίως τών Στουδιτών Θεοδώρου και Ίωσήφ. Κατά τήν γνώμη όμως του Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθόπουλου, τό βιβλίό αυτό καταχρηστικώς μόνο ονομάζεται Τριώδιο, διότι περιέχει και Διώδια και Τετραώδια, αλλά και «όλοτελώς Κανόνας προβάλλεται»⁹³.

Τριώδια και Τετραώδια βέβαια εισχώρησαν και στήν περίοδο μετά τό Πάσχα, αλλά σταδιακά παραγκωνίστηκαν και τελικά έξοβελίστηκαν από τίς έντυπες έκδόσεις⁹⁴. Ένδεικτικό έπίσης τής έκτασης τών άπωλειών πού υπέστη ή

τήν Γονυκλισία ήδη από τον Θ' αϊ., βλ. στό Τροπολόγιο Σιν. ΝΕ/ΜΓ 56+5, φ. 65β στό Νικίφορονα, *Monuments*, σ. 30 και πκ., σ. 114, ύποσμ. 228.

⁹¹ Βλ. π., σ. 76. Ό άναπόσπαστος χαρακτήρας του Τριώδιου και Πεντηκοσταρίου μαρτυρείται και από τήν σύνθεση τής ύλης τών μουσικών κωδίκων, στους όποιους αρχικά τά Ίδιόμελα του κινητού έορτολογικού κύκλου καταχωρούνταν από κοινού, στά λεγόμενα Στιχηράρια, μετά από τά αντίστοιχα του άκινήτου και όταν άκόμη διαχωρίστηκαν ή πρό και μετά τό Πάσχα περίοδος, σπανίως πάλι έπιμερίζονταν σέ δύο άυτονομημένους μουσικούς κώδικες, βλ. πκ., σ. 92.

⁹² Τό σημείο διάκρισης τών δύο περιόδων δέν είναι άυτονόητο, άφοϋ σέ αρκετά Τριώδια του ΙΔ' και ΙΕ' αϊ. ή διάσπαση γίνεται στό Σάββατο του Λαζάρου (ΕΒΕ 610 του ΙΕ' αϊ., 612 του ΙΕ' αϊ, 627 του ΙΔ' αϊ., Μ. Λαύρ. 50 του ΙΔ' αϊ., Vat. 786 του έτ. 1379), κατά τρόπο ώστε ή Μεγάλη Έβδομάδα νά συμπεριλαμβάνεται στό δεύτερο τμήμα τών κωδίκων, βλ. Μεσολωρᾶ, *Έντυπο*, σσ. 127-128.

⁹³ Μεσολωρᾶ, *Έντυπο*, σ. 116. Για τήν διαμόρφωση τής συλλογής του Τριώδιου, βλ. όπ.π., σσ. 115-117

⁹⁴ Βλ. πκ., σσ. 145-146.

ύλη τῆς ἀρχαίας συλλογῆς τοῦ Τροπολογίου⁹⁵ καί συνακόλουθα τῆς ἐνιαίας συλλογῆς τοῦ Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου εἶναι ὁ παραμερισμός τῶν ποιημάτων τοῦ Σωφρονίου, τοῦ ὕμνογράφου Κλήμεντος καί ἄλλων, καθώς καί ὁ εὐρύς ἀκρωτηριασμός τῆς ὕμνογραφίας τῆς Διακαινησίμου ἐβδομάδας⁹⁶ καί τῶν Κοντακίων τῆς περιόδου, στοιχεῖα πού ὀδήγησαν τόν καρδινάλιο Pitra στήν ἀποψη ὅτι σχεδόν τό μισό περιεχόμενο τοῦ παλαιοῦ Τριωδίου ἀγνοεῖται⁹⁷. Ἀλλά καί ὅταν μέχρι τόν Ι΄ αἰ. ἡ ὕλη του συμπληρώθηκε μέ τούς Κανόνες, τά Τριώδια καί τά Ἰδιόμελα τῶν Παλαιστινίων καί κυρίως τῶν Στουδιτῶν καί ὑπολοίπων Κων/πολιτῶν ποιητῶν⁹⁸, δέν ἔλειψαν καί πάλι οἱ μεταγενέστερες προσθήκες⁹⁹. Ἀπό τά τελευταῖα στοιχεῖα πού προστέθηκαν εἶναι τά Συναξάρια, ὁ Ἐπιτάφιος Θρῆνος καί ἡ ἀκολουθία τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς¹⁰⁰. Εἰδικά, ὅσον ἀφορᾷ τό Πεντηκοστάριο, εἰσάγονται ἐπιπλέον τά Στιχηρά Ἀναστάσιμα τῆς Ὀκτωήχου, οἱ Προφητεῖες καί τά Ἀποστολικά Ἀναγνώσματα ἐξακολουθοῦν νά καταχωροῦνται μόνο γιά τά Σάββατα καί τίς Κυριακές, ἐνῶ τά Εὐαγγέλια ἐκπίπτουν. Ὡς πρός τήν κυρίως ὕμνογραφία, τέλος, παρατηρεῖται μία ἀνεξέλεγκτη ποικιλομορφία, γεγονός τό ὁποῖο ὀφείλεται καί «στήν ἀνθαιρεσία μὴ πεπαιδευμένων ἀντιγραφῶν», τό ὁποῖο ἰσχύει καί γιά τίς ὑπόλοιπες λειτουργικές συλλογές¹⁰¹.

Ἡ ἐξ αὐτῶν λοιπόν προκύπτουσα διόγκωση τῆς ὕλης τοῦ Τριωδίου ὀδήγησε στόν διαχωρισμό τῶν δύο τμημάτων του κατά τόν ΙΕ΄ αἰ., ἐποχή κατά τήν ὁποῖα οἱ ἀκολουθίες, ὅπως καί τό περιεχόμενο τῶν λειτουργικῶν χειρογράφων, εἶχαν σχεδόν παγιωθεῖ. Ἡ ἀποκρυστάλλωση αὐτή τῆς ὕμνογραφίας ἀπέτελεσε τήν κύρια προϋπόθεση καί ὀδήγησε στήν ἔντυπη ἐκδοση τῶν λειτουργικῶν βιβλίων, ἡ ὁποῖα

⁹⁵ Πρόκειται γιά τήν ἐνιαία λειτουργική συλλογή τῆς ἐποχῆς τῶν Κοντακίων, ἡ ὁποῖα διαχωρίσθηκε σέ κινητό καί ἀκίνητο ἑορτολογικό κύκλο κατά τόν Θ΄ αἰ. Γιά τό Τροπολόγιο βλ. Ἀλυγιζάκη, *Ὀκταηχία*, σσ. 104, 166-171, Krumbacher, *Ἱστορία*, σ. 580 καί Τρεμπέλα, *Ἐκλογή*, σσ. κζ΄-κθ΄.

⁹⁶ Βλ. Bodeva, *Πάθος*, σσ. 337-345.

⁹⁷ Βλ. Τρεμπέλα, *Ἐκλογή*, σ. κστ΄.

⁹⁸ Βλ. Μεσολωρᾶ, *Ἐντυπο*, σσ. 116-117.

⁹⁹ Βλ. ὅπ.π., σσ. 118-122.

¹⁰⁰ Τά Συναξάρια τοῦ Καλλίστου Ξανθοπούλου ἔχουν συντεθεῖ εἰδικά γιά τό ἐνιαῖο Τριώδιο καί εἰσέρχονται σ' αὐτό ἀπό τό β΄ μισό τοῦ ΙΔ΄ αἰ., βλ. Θεοδώρου, *Αξία*, σ. 40. Γιά τόν Ἐπιτάφιο Θρῆνο καί τήν ἀκολουθία τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, βλ. Bodeva, *Πάθος*, σσ. 457-530.

¹⁰¹ Τρεμπέλα, *Ἐκλογή*, σσ. λ΄-λα΄. Ἐπίσης ἀξιοσημείωτο εἶναι τό γεγονός ὅτι στά παλαιά Στιχηράρια διασώζονται μελοποιημένα πολυάριθμα Ἰδιόμελα, τά ὁποῖα ἐξοβελίστηκαν τόσο ἀπό τούς λειτουργικούς κώδικες τῶν μετέπειτα αἰώνων, ὅσο καί ἀπό τούς μουσικούς πού περιέχουν τήν συνοπτική ἐκδοχή τοῦ Στιχηραρίου, βλ. πκ., σσ. 178-179.

συντελέστηκε στην Βενετία κατά το πρώτο μισό του ΙΣΤ' αϊ. Τελικά ή εποχή αυτή βρίσκει διαμορφωμένα και άπαρτισμένα τα λειτουργικά βιβλία, τα όποια από τότε μέ ελάχιστες τροποποιήσεις τυπώνονται και ανατυπώνονται έως σήμερα¹⁰².

Τό Τριώδιο και ή Παρακλητική εκδίδονται τό έτος 1522, ένω τό Πεντηκοστάριο, άν και έπρόκειτο νά εκδοθεϊ μαζί μέ τά παραπάνω, εκδόθηκε τελικά αυτοτελώς τό 1525 από τό τυπογραφείο τών αδελφών Κουνάδη μέ επιμελητή τόν Δ. Ζήνο και έπανεκδόθηκε χωρίς καμία τροποποίηση τό 1544.¹⁰³ Ο σημαντικότερος σταθμός όμως στην ιστορία του έντύπου Πεντηκοσταρίου θεωρεϊται ή έκδοση του 1552 από τόν Νικόλαο Μαλαξό, ό όποιος συμπλήρωσε, διαρρύθμισε και αποκάθαρε τήν πρώτη έκδοση. Τά ύμνογραφήματα του Μαλαξού, μέ τά όποια συμπλήρωσε τίς ελλείψεις τών ακολουθιών τής περιόδου, έξοβελίστηκαν όριστικά μέ τήν έκδοση του 1600¹⁰⁴. Από το σημείο αυτό και μετέπειτα τό Πεντηκοστάριο θά πορευτεϊ αμετάβλητο και θά παγιωθεϊ μέ πολύ μικρές διαφοροποιήσεις μέ τήν «διόρθωση» του Βαρθολομαϊο Κουτλουμουσιανού τό 1837¹⁰⁵. Τέλος εκδόσεις του βιβλίου έχουν γίνει και στην Ρώμη για λογαριασμό τών Έλληνορρυθμων Καθολικων, εκ τών όποιων ή πρώτη του έτους 1738 παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, κυρίως επειδή περιλαμβάνει αδημοσίευτο ύλικό, τό όποιο προέρχεται από κώδικες τής βιβλιοθήκης του Βατικανού και τής μονής τής Κρυπτοφέρρης¹⁰⁶.

Ως προς τήν διάταξη τής ύλης, τό έντυπο Πεντηκοστάριο αποτελείται από έπτά έόρτιους έβδομαδιαίους κύκλους, ό καθένας από τούς όποιους αρχίζει μέ τόν Αναστάσιμο Έσπερινό του Σαββάτου και ή ύμνογραφία του περιστρέφεται γύρω από τό γεγονός πού περιγράφεται στό αντίστοιχο Κυριακάτικο Ευαγγελικό Ανά-

¹⁰² Για τό έντυπο Πεντηκοστάριο και τήν εκδοτική του εξέλιξη, βλ. Μεσολωρά, Έντυπο.

¹⁰³ Όπ.π., σσ. 125-133. Ο Μεσολωράς καταλήγει στό συμπέρασμα ότι ή έκδοση του 1525 έγινε χωρίς ιδιαίτερη φιλολογική και θεολογική επιμέλεια και κυρίως χωρίς επεμβάσεις έξαιτίας τής άπειρίας του Ζήνου, γι' αυτό και κατέφυγε στην επιλογή ενός πλήρως άπαρτισμένου βαμβύκινου παλαιού Τριωδίου, τό όποιο μαρτυρεϊται ότι διέθετε ή Έλληνική Αδελφότητα τής Βενετίας και τό όποιο χρονολογεϊται, μέ βάση τήν ύπαρξη τών Συναξαριών του Καλλίστου και του ύλικού κατασκευής του, περί τά τέλη ΙΔ'-άρχές ΙΕ' αϊ., βλ. Μεσολωρά, Έντυπο, σσ. 107-108.

¹⁰⁴ Βλ. πκ., σσ. 133-136.

¹⁰⁵ Μεσολωρά, Έντυπο, σσ. 179-220 και 282-289. Ως προς τήν έκδοση του 1837 από τόν Βαρθ. Κουτλουμουσιανό ό Μεσολωράς σημειώνει ότι «άφήνονται πολλά νά έννοηθούν αναφορικά μέ τό είδος και τό μέγεθος τής» και ότι έχει μόνο «ύποστει κάποιες όρθογραφικές, λεκτικές διορθώσεις και προσθήκες», βλ. όπ.π., σ. 287. Για τίς προσθαφαιρέσεις στην έκδοση του 1552, όσο και σ' αυτή του 1837 πού άφορούν τήν έορτή τής Πεντηκοστής, βλ. σσ. 159-165.

¹⁰⁶ Βλ. πκ., σ. 145, ύποσμ. 390.

γνωσμα¹⁰⁷. Επιπλέον οι ακόλουθες της εβδομάδας διανθίζονται σ' ένα μεγάλο τμήμα τους με τους ύμνους της Οκτωήχου και δευτερευόντως με τροπάρια απ' τό Μηναιό, πού αναφέρονται στό έορταζόμενο πρόσωπο-α της κάθε ημέρας.

Επίσης τό *Πεντηκοστάριο* περιλαμβάνει τέσσερις επιπλέον εβδομαδιαίους κύκλους πού έχουν ως επίκεντρο τίς Δεσποτικές έορτές της περιόδου. Έτσι στο μέσον του κύκλου της τέταρτης εβδομάδας του Παραλύτου παρεμβάλλεται ό έόρτιος κύκλος της Μεσοπεντηκοστής και την Πέμπτη της έκτης εβδομάδας του Τυφλου ό κύκλος της έορτής της Αναλήψεως¹⁰⁸. Οι υπόλοιποι δύο, της Διακαινησίμου και της Πεντηκοστής, διατηρούν την ιδιομορφία τους, μέ την ύμνογραφία του Πάσχα νά κυριαρχεί καθόλη την εβδομάδα μέχρι την Κυριακή του Θωμά και την Απόδοση της έορτής νά επιτελείται την Τετάρτη πρό της Αναλήψεως¹⁰⁹. Αφετέρου, ή εβδομάδα της Πεντηκοστής είναι απαλλαγμένη παντελώς από Αναστάσιμα και άλλα τροπάρια και εμπνέεται αποκλειστικά από τό θέμα της Κυριακής. Τέλος ό κύκλος της εκκλησιαστικής Οκταηχίας αναπτύσσεται σέ δύο άξονες: έναν εβδομαδιαίο πού περικλείει την Διακαινήσιμο και ένα πεντηκονθήμερο πού ολοκληρώνεται μέ την Κυριακή των Αγίων Πάντων.

2) Περιγραφή της έντυπης ύμνογραφίας της Πεντηκοστής

Η έορτή της Πεντηκοστής, όπως και ή σχετιζόμενη μ' αυτή έορτή του Αγίου Πνεύματος, δομείται ως μεγάλη Δεσποτική έορτή, μέ παντελή απουσία της Αναστάσιμης ύμνογραφίας και μέ βάση τίς τυπικές διατάξεις πού ισχύουν και για τίς υπόλοιπες Δεσποτικές έορτές¹¹⁰. Ός πρός την πληρότητα όμως της ύμνογρα-

¹⁰⁷ Βλ. π., σ. 76.

¹⁰⁸ Βλ. π., σ. 80, ύποσμ. 36.

¹⁰⁹ Βλ. π., σ. 80.

¹¹⁰ Για την Κυριακή της Πεντηκοστής, βλ. Βιολάκη, *Τυπικόν*, σσ. 389-391, για την Δευτέρα του Αγ. Πνεύματος σ. 392 και π., σ. 83. Αξιοσημείωτες είναι κάποιες μικρές αποκλίσεις πού παρατηρούνται μεταξύ του ισχύοντος Τυπικού και του Ρήγα, *Τυπικόν*, σσ. 868-872, τό όποιο αποτυπώνει την Κολλυβαδική παράδοση της νήσου Σκιάθου: α) στό Τυπικό του Ρήγα όρίζεται νά γίνεται ό άσπασμός του Ευαγγελίου και νά ψάλλεται ό Ν' Ψαλμός «κατά την αρχαίαν τάξιν», αντί της χύμα ανάγνωσης πού προβλέπεται στό αντίστοιχο ισχύον Τυπικό του Βιολάκη (βλ. και Παπαγιάννη, *Σύστημα*, σ. 690, ύποσμ. 1381) β) αντί της ψαλμώδησης των τροπαρίων των δύο Κανόνων του Όρθρου «άνευ στίχων», τά τροπάρια ψάλλονται μέ στίχο «Δόξα σοι ό Θεός ήμών, δόξα σοι» και γ) παρομοίως στην Θ' Ωδή προβλέπεται ό ίδιος στίχος για τά τροπάρια του πρώτου Κανόνα σέ ήχο βαρῶ και για τά

φίας ή ακολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Δευτέρας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὑστερεῖ σέ σχέση μέ τήν ἀντίστοιχὴ τῆς Πεντηκοστῆς, ἀφοῦ λείπουν ὁ Μικρὸς Ἑσπερινός, ἡ Λιτὴ καὶ τὰ Ἀναγνώσματα¹¹¹. Ἐπιπλέον ἡ ακολουθία τοῦ Σαββάτου τῶν Κεκοιμημένων ἀκολουθεῖ τὴν τάξη τοῦ ἀντίστοιχου Ἑσπερινοῦ καὶ Ὁρθρου τοῦ Σαββάτου καὶ συμπίπτει σχεδόν στό σύνολό της μέ αὐτὴν τοῦ Ψυχосαββάτου πρό τῆς Κυριακῆς τῆς Ἀπόκρεω¹¹².

Κύριο χαρακτηριστικό τῆς ἔντυπης ὑμνογραφίας τῆς Πεντηκοστῆς εἶναι ὅτι παρουσιάζεται φτωχότερη σέ σχέση μέ τῶν ὑπολοίπων Δεσποτικῶν ἑορτῶν, γεγονός τό ὁποῖο πιστοποιεῖται ἀπό τήν ἔλλειψη αὐτοτελῶν Στιχηρῶν γιά τόν Μικρό Ἑσπερινό καὶ τήν Λιτὴ, ἡ ὁποῖα ἀναπληρώνεται μέ τήν ἐπανάληψη Ἰδιομέλων τοῦ Μεγάλου Ἑσπερινοῦ¹¹³. Ἐπίσης ἡ ἔλλειψη πού παρατηρεῖται στήν ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καθὼς καὶ ἡ ἀπουσία Προεόρτιας ἀκολουθίας τῆς Πεντηκοστῆς, ἔδωσε ἀφορμὴ γιά τήν σύνταξη αὐτοτελῶν τροπαρίων γιά τίς περιπτώσεις αὐτές καὶ «Ἀναπληρώσεων τῆς ἀκολουθίας» ἀκόμη καὶ μετὰ τήν παγίωση τῆς ὑμνογραφίας καὶ τήν ἔντυπη ἔκδοση τοῦ Πεντηκοσταρίου¹¹⁴.

ἀντίστοιχα τοῦ δευτέρου Κανόνα ὀρίζεται στίχος «Ἀπόστολοι. τὴν χάριν τοῦ Παρακλήτου. λαβόντες ἐξεπλήττοντο. ἐτέραις γλώσσαις λαλοῦντες. καθὼς τό Πνεῦμα ἐδίδου», ὁ ὁποῖος ἐπαναλαμβάνεται καὶ πρὶν τὴν Καταβασία «Χαίροις ἄνασσα...» στό τέλος τῆς Θ' Ὁδῆς καὶ στήν Θεία Λειτουργία ἀντί τοῦ «Ἄξιόν ἐστιν...» (βλ. καὶ Παπαγιάννη, *Σύστημα*, σ. 690, ὑποσμ. 1383). Τά σχετικά μέ τούς στίχους τῶν δύο Κανόνων τῆς ἑορτῆς ἰσχύουν καὶ γιά τὴν ἑορτὴ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος καὶ γιά τὴν ἡμέρα τῆς Ἀπόδοσης τῆς ἑορτῆς, βλ. Ρήγα, *Τυπικόν*, σσ. 871-873. Γιά ἐπιπλέον διαφοροποιήσεις στήν τάξη τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ἑορτολογικοῦ κύκλου τῆς Πεντηκοστῆς, βλ. Παπαγιάννη, *Σύστημα*, σσ. 593-595 (παρῳφ. 1672-1674) καὶ σσ. 688-89 (παρῳφ. 1872-74) γιά τό Σάββατο πρό τῆς Πεντηκοστῆς, σσ. 689-691 (παρῳφ. 1875-1878) γιά τὴν Κυριακὴ τῆς Πεντηκοστῆς, σσ. 691-692 (παρῳφ. 1879-1880) γιά τὸν Ἑσπερινό τῆς Γονυκλισίας καὶ σσ. 692-693 (παρῳφ. 1881-1884) γιά τὴν Δευτέρα τοῦ Ἁγ. Πνεύματος.

¹¹¹ Βλ. *Πεντηκοστάριον*, σσ. 241-247

¹¹² Βλ. Βιολάκη, *Τυπικόν*, σ. 388, ὑποσμ. 14, *Πεντηκοστάριον*, σσ. 221-230 καὶ *Τριώδιον*, σσ. 26-36. Ἐπίσης βλ. καὶ π., σ. 81, ὑποσμ. 39.

¹¹³ Βλ. *Πεντηκοστάριον* σσ. 231 καὶ 233. Ἐπίσης σέ χειρόγραφα Τριώδια-Πεντηκοστάρια ἡ ὑμνογραφία τοῦ Μικροῦ Ἑσπερινοῦ καλύπτεται μέ σειρὴς προσομοίων τοῦ ἐντύπου τῆς ἑβδομάδας μετὰ τὴν Πεντηκοστή καὶ ὄχι ἀπὸ τὰ Ἰδιόμελα τῆς ἑορτῆς, βλ. ἐνδεικτικὰ στό Μ. Λαύρ. Γ77 φ. 159αβ καὶ ΕΒΕ 627 φ. 204α. Ἄξιοσημείωτη εἶναι ἡ σύνθεση αὐτοτελῶν Στιχηρῶν προσομοίων καὶ Ἰδιομέλων γιά τὴν συμπλήρωση τοῦ Μικροῦ Ἑσπερινοῦ καὶ τῆς Λιτῆς ἀπὸ τόν Νικ. Μαλαξό, βλ. πκ., σ. 135. Γιά τόν ἑλλιπὴ χαρακτήρα τῆς ἀκολουθίας τῆς Πεντηκοστῆς σέ σχέση μέ τίς πλήρεις Ἀκολουθίες τῶν ὑπολοίπων μεγάλων Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἑορτῶν, βλ. Χρυσοστόμου, «Πεντηκοστή», σσ. 555-559.

¹¹⁴ Πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση σημεῖο ἀναφορᾶς ἀποτελεῖ τό ἔργο τοῦ Νικ. Μαλαξοῦ, βλ. πκ., σσ. 134-136 καὶ τοῦ Γερασίμου Μικραγιαννανίτη, βλ. Χρυσοστόμου, «Πεντηκοστή», σσ. 558-595 καὶ πκ., σ. 149.

Παρακάτω παρατίθεται ἡ ὕμνογραφία τῆς ἐορτῆς σύμφωνα μέ τό ἔντυπο Πεντηκοστάριο, συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ Σαββάτου πρό αὐτῆς¹¹⁵, μέ βάση τήν διάκριση τῶν μονόστροφων τροπαρίων τοῦ χριστιανικοῦ ὕμνογραφικοῦ λόγου σέ Ἰδιόμελα καί Προσόμοια καί τήν ὑπαρξη τῶν δύο πολύστροφων ὕμνογραφικῶν Εἰδῶν τοῦ Κοντακίου καί τοῦ Κανόνα¹¹⁶.

Α) Ἰδιόμελα¹¹⁷

Ἦχος α': Σειρά τριῶν Ἰδιομέλων «Πεντηκοστήν ἐορτάζομεν..., Γλώσσαις ἀλλογενῶν..., Πάντα χορηγεῖ...» ὡς Στιχηρῶν τοῦ Μικροῦ καί Μεγάλου Ἐσπερινοῦ¹¹⁸.

Ἦχος β': Σειρά πέντε Ἰδιομέλων «Εἶδομεν τό φῶς..., Ἐν τοῖς προφήταις ἀνήγγειλας ἡμῖν..., Ἐν ταῖς αὐλαῖς σου ὑμνήσω σε..., Τριάδα ὁμοούσιον ὕμνολο-

¹¹⁵ Γιά τό περιεχόμενο τῶν ὕμνων τοῦ ἐντύπου, βλ. πκ., σσ. 108-127.

¹¹⁶ Γιά τίς ἀπαραίτητες αὐτές μεθοδολογικές διακρίσεις, βλ. Στάθη, «Προσδιορισμός», σσ. 56-57.

¹¹⁷ Γιά τήν διάκριση τῶν Ἰδιομέλων καί Προσομοίων τροπαρίων, βλ. Ἀντωνίου, *Μορφολογία*, σ. 249, ὅπου καί σχετική βιβλιογραφία. Ἐπίσης βλ. Σαλτερή, *Στιχηράριο*, σ. 93, Τρεμπέλα, *Ἰμνογραφία* σ. 15, Μητσάκη, *Ἰμνογραφία*, σσ. 172 κ.έξ., 206 κ.έξ. καί Κορακίδη, *Ἰμνογραφία Β'*, σσ. 146 καί 210. Εἶναι ἀναγκαῖο νά διευκρινιστεῖ ὅτι ἡ θέση τῶν Ἰδιομέλων μέσα στήν διαδοχή τῶν ἀκολουθιῶν, ἔτσι ὅπως ἀποτυπώνεται στήν ἔντυπη μορφή τους, δέν ἦταν ἐξ ἀρχῆς παγιωμένη μέσα στούς χειρόγραφους κώδικες. Χαρακτηριστική γιά τό θέμα αὐτό εἶναι ἡ σημείωση στόν κώδικα Σιν. 756 φ. 300β, ὅπου στόν Ἐσπερινό τῆς Γονυκλισίας ἀναφέρει «εἰς τό Δόξα στιχερά πάντα οἶον θέλεις». Πιό συγκεκριμένα, ὅσον ἀφορᾷ τά Ἰδιόμελα τῆς ἐορτῆς, παρατηροῦμε ὅτι τουλάχιστον μέχρι τόν Γ' αἰ. δέν ὑπῆρχε ἀπόλυτη ὁμοιομορφία ὡς πρός τήν θέση τους μέσα στίς ἐπιμέρους ἀκολουθίες τῆς ἐορτῆς. Στό συμπέρασμα αὐτό καταλήγουμε μέ βάση τήν μελέτη τῶν παλαιοβυζαντινῶν Στιχηραρίων Μ. Λαύρ. Γ12, Γ67, Γ72, τά ὅποια, παρὰ τήν κοινή τους προέλευση, διαφοροποιούνται σημαντικά ὡς πρός τό θέμα αὐτό (Ἀπό δῶ καί στό ἐξῆς θά ἀναφέρονται μέ τήν συντομογραφία Λγ12, Λγ67, Λγ72. Γιά τούς τρεῖς αὐτούς σπουδαιότατους μουσικούς κώδικες βλ. πκ., σ. 129). Γιά τήν παρατηρούμενη ποικιλομορφία καί συνακόλουθα γιά τήν ρευστότητα τῆς ὕμνογραφίας στούς παλαιότερους λειτουργικούς κώδικες, βλ. καί π., σ. 92.

¹¹⁸ Τό πρῶτο ἀπό αὐτά καί ὡς Δοξαστικό τῶν Στιχηρῶν τοῦ Ἐσπερινοῦ τῆς Δευτέρας μετά τήν Πεντηκοστή καί τό δεύτερο «εἰς τόν στίχον τῶν Αἰνῶν» τοῦ Ὁρθρου τῆς Τρίτης, βλ. *Πεντηκοστάριον* σσ. 231 καί 253-254. Ὡς πρός τήν θέση τους μέσα στήν ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Ἐσπερινοῦ στά Λαυριώτικα Στιχηράρια μέ τήν ἀγιορειτική σημειογραφία, ὀρίζονται νά ψάλλονται «εἰς τόν Στίχον» (βλ. Λγ12 φ. 77β, Λγ67 φ. 96α καί Λγ 72 φ. 86α) μέ «Δόξα-Καί νῦν...» τό Ἰδιόμελο τῆς ἐορτῆς τῆς Ἀναλήψεως «Ἐτέχθης ὡς αὐτός ἠθέλησας...». Τό ἴδιο Δοξαστικό ἐπισφραγίζει τήν σειρά τῶν τριῶν Ἰδιομέλων τοῦ α' ἤχου καί σέ ἄλλους κώδικες, βλ. ἐνδεικτικά στούς Σιν. 754 φ. 298α, 756 φ. 296α, Βατοπεδ. 1190 φ. 153β καί 1488 φ. 165α, μέ τήν διαφορά ὅμως ὅτι προορίζονται ὡς Στιχηρά «Εἰς τό Κύριε ἐκέκραξα...», βλ. καί πκ., σ. 98, ὑποσμ. 129.

γήσωμεν..., Ἐν ταῖς αὐλαῖς σου Κύριε...» ὡς Στιχηρῶν τοῦ Μεγάλου Ἐσπερινοῦ¹¹⁹ καί Δοξαστικῶν τῶν Ἀκολουθιῶν τῆς ἑβδομάδας μετὰ τὴν Πεντηκοστή¹²⁰. Ἀπ' αὐτὰ τὰ τέσσερα πρῶτα καί ὡς Ἀποστίχα τοῦ Μικροῦ Ἐσπερινοῦ (μέ τὸ τέταρτο ὡς Δοξαστικό)¹²¹, τὸ δεύτερο, τρίτο καί πέμπτο ὡς Ἰδιόμελα τῆς Λιτῆς¹²² καί ὡς Στιχηρά τῶν Αἰνῶν τῆς Δευτέρας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος¹²³. Ἐπίσης ἀπ τὴν ἀκολουθία τῶν κεκοιμημένων τὸ Ἰδιόμελο «Ὡς ἄνθος μαραίνεται...» ὡς Δοξαστικό τῶν Αἰνῶν τοῦ Ψυχосαββάτου¹²⁴.

¹¹⁹ Ἦχος γ': Σειρά τριῶν Ἰδιομέλων «Νῦν εἰς σημεῖον τοῖς πάσι..., Νῦν τὸ Παράκλητον Πνεῦμα..., Νῦν περιβάλλονται κράτος...» ὡς Ἀποστίχων τοῦ Ἐσπερινοῦ τῆς Δευτέρας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος¹²⁵.

¹²⁰ Ἦχος δ': Σειρά τριῶν Ἰδιομέλων «Παράδοξα σήμερον..., Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἦν μὲν ἀεί..., Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον φῶς καί ζωή...» ὡς Στιχηρῶν τῶν Αἰνῶν τῆς Πεντηκοστῆς καί τοῦ Ἐσπερινοῦ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος¹²⁶.

¹²¹ Ἦχος πλ. β': Σειρά τριῶν Ἰδιομέλων «Ἀγνοοῦντα τὰ ἔθνη..., Κύριε τοῦ Ἁγίου..., Βασιλεῦ οὐράνιε...» ὡς Ἀποστίχων τοῦ Μεγάλου Ἐσπερινοῦ τῆς Πεν-

¹¹⁹ Βλ. *Πεντηκοστάριον*, σσ. 231-232. Στους κώδικες Σιν. 756 φ. 300β καί Βατοπεδ. 1190 φ. 156α ἡ ὁμάδα αὐτὴ τῶν Ἰδιομέλων προορίζεται γιὰ τὰ Στιχηρά τοῦ Ἐσπερινοῦ τῆς Γονυκλισίας.

¹²⁰ Βλ. *Πεντηκοστάριον*, σσ. 254-257.

¹²¹ Ὁπ.π., σ. 231.

¹²² Ὁπ.π., σ. 233.

¹²³ Ὁπ.π., σ. 239. Στὸ σημαντικότερο Στουδίτο-Κων/πολιτικό Τυπικό τῆς μονῆς Εὐεργέτιδος, ἐκτός ἀπὸ τὰ τρία τοῦ δ' ἤχου, περιέχονται ὡς Στιχηρά τῶν Ἐσπεριῶν τῆς Δευτέρας τοῦ Ἁγ. Πνεύματος καί τὰ πέντε τοῦ β' ἤχου μέ Δοξαστικό τὸ τρίτο ἀπὸ αὐτὰ «Ἐν ταῖς αὐλαῖς σου...», βλ. Dmitrievskij, *Opisanie I*, σ. 595.

¹²⁴ Βλ. *Πεντηκοστάριον*, σ. 229.

¹²⁵ Ὁπ.π., σσ. 246-247. Τὰ τρία Ἰδιόμελα τοῦ γ' ἤχου ἀπαντῶνται στὴν ἴδια θέση καί στὸ *Goar, Εὐχολόγιο*, σσ. 603-604 καί στὸ Τυπικό τῆς Εὐεργέτιδος, βλ. Dmitrievskij, *Opisanie I*, σ. 596, ὅπου ὑπάρχει ἡ ἐπισήμανση «ἀργῶς καί μετὰ χειρονομίας» καί «ὁμοῦ πάντες ἐνοῦμενοι» γιὰ τὸ Δοξαστικό «Βασιλεῦ οὐράνιε...». Γιὰ τὴν προσομοιακὴ σχέση τοῦ δευτέρου καί τρίτου Ἰδιομέλου καί τὴν μελικὴ καί ρυθμοτονικὴ ἐξάρτησή τους ἀπὸ τὸ πρῶτο, βλ. Παπαγιάννη, *Σύστημα*, σ. 692 ὑποσμ. 1388 καί κυρίως πκ., σσ. 126-127 καί 195-197. Γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ ἐπιπλέον Ἰδιομέλου, τετάρτου στὴν σειρὰ, βλ. πκ., σ. 130.

¹²⁶ Βλ. *Πεντηκοστάριον*, σσ. 239 καί 241-242 ἀντίστοιχα. Ἐπίσης ἀπαντῶνται καί στὸ *Goar, Εὐχολόγιο* σ. 597, ὡς Στιχηρά τοῦ Ἐσπερινοῦ στὸν κώδικα Λγ 72 φ. 89α καί ὡς Ἰδιόμελα τῆς Λιτῆς στὸ ΕΒΕ 627 φ. 207α, βλ. καί πκ., σ. 95. Καί στὰ Ἰδιόμελα αὐτὰ εἶναι ἐπίσης ἐμφανὴς ὁ προσομοιακὸς μηχανισμὸς τῆς ποιητικῆς καί μελικῆς τους κατασκευῆς, βλ. Παπαγιάννη, *Σύστημα*, σ. 690 ὑποσμ. 1384 καί πκ., σσ. 125-126.

τηκοστής¹²⁷. Ἐπιπλέον τό «Βασιλεῦ οὐράνιε»¹²⁸ ἀπαντᾶται καί ὡς Πεντηκοστάριο μετά τόν Ν΄ Ψαλμό καί Δοξαστικό τῶν Αἰνῶν τοῦ Ὁρθρου τῆς Πεντηκοστής¹²⁹ καί τῶν Στιχηρῶν τοῦ Ἑσπερινοῦ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος¹³⁰. Ἀκόμη στήν ἀκολουθία τοῦ Σαββάτου τῶν Κεκοιμημένων ἀνήκουν τά Ἰδιόμελα «Ἀρχή μοι καί ὑπόστασις...» ὡς Δοξαστικό τῶν Ἀποστίχων τοῦ Ἑσπερινοῦ, «Ἄλγος τῷ Ἀδάμ...» ὡς Δοξαστικό του Στίχου τῶν Αἰνῶν τοῦ Ὁρθρου, με τό «Σύ εἶ ὁ Θεός ἡμῶν...» ὡς «Καί νῦν»¹³¹.

Ἦχος βαρῦς : Τό Δοξαστικό τῶν Στιχηρῶν τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Πέμπτης μετά τήν Πεντηκοστή «Παράκλητον ἔχοντες πρός τόν Σωτήρα...»¹³².

¹²⁷ Βλ. *Πεντηκοστάριον*, σ. 233. Στά Στουδιτικά Τυπικά Μεσσηνίας καί Εὐεργέτιδος οἱ σειρές τῶν Στιχηρῶν πού ψάλλονται μετά τό «Κύριε ἐκέκραξα...» καί τῶν Ἀποστίχων τοῦ Ἑσπερινοῦ εἶναι ἀντεστραμμένη σέ σχέση μέ τήν διάταξή τους στό βιβλίον τοῦ Πεντηκοσταρίου, βλ. Arranz, *Typicon*, σσ. 277-281 (φφ. 244α-251α) καί Dmitrievskij, *Opisanie I*, σσ. 593-594 ἀντίστοιχα. Τό ἴδιο σημειώνεται καί στό Στιχηράριο Βατοπεδ. 1488 φ. 164αβ, τό ὁποῖο εἶναι λίγο προγενέστερο ἀπό τά δύο προαναφερθέντα Τυπικά (Γιά τήν χρονολόγησή του βλ. Follieri-Strunk, *Triodion*, σ. 24). Ὡς πρός τήν θέση τους μέσα στήν ὑμνογραφία τῆς Πεντηκοστής αὐτή παρουσιάζεται διαφοροποιημένη σέ δύο περιπτώσεις: α) στόν κώδικα Λγ12 φ. 77β, ὅπου ὀρίζεται νά ψάλλονται «εἰς τόν Στίχον τῶν Αἰνῶν, καί β) στούς Λγ67 φ. 96α καί γ72 φ. 89α «εἰς τό Κύριε ἐκέκραξα...».

¹²⁸ Πρόκειται γιά τόν εὐρύτατα διαδεδομένο ὕμνο, ὁ ὁποῖος τίθεται στήν ἀρχή ὅλων τῶν Ἀκολουθιῶν, βλ. Φουντούλη, *Ἀπαντήσεις Γ΄*, σσ. 248-253. Περιέχεται ἐπίσης καί στό Goar, *Εὐχολόγιο*, σ. 597 ὡς Δοξαστικό τῆς ἀκολουθίας τῆς Γονυκλισίας καί σ. 573 στήν «Ἀκολουθία εἰς παιδας κακοσκόπους». Ὁ ὕμνος αὐτός δέν πρέπει νά συγχέεται μέ τό ἐκτενέστερο ὑμνογράφημα τοῦ Πατριάρχου Γεναδίου Σχολαρίου, τό ὁποῖο συμπίπτει μέ αὐτό ὡς πρός τήν ἀρχή καί τό τέλος τοῦ ποιητικοῦ τους κειμένου, βλ. πκ., σσ. 131-132.

¹²⁹ Ἀντίθετα στά Στουδιτικά Τυπικά τῆς Μεσσηνίας καί τῆς μονῆς Εὐεργέτιδος προβλέπεται Δοξαστικό τῶν Αἰνῶν σέ ἦχο β΄, βλ. ἀντίστοιχα Arranz, *Typicon*, σ. 277 (φ. 245α) τό Ἰδιόμελο «Τριάδα ὁμοούσιον...» καί Dmitrievskij, *Opisanie I*, σ. 594 τό «Ἐτέχθης ὡς αὐτός ἠθέλησας...» καί π., σ. 96, ὑποσμ. 118. Ὡς πρός τό Τυπικό τῆς Εὐεργέτιδος πρέπει νά διευκρινιστεῖ ὅτι τό Δοξαστικό τῶν Αἰνῶν προέρχεται ἀπό τήν ἐορτή τῆς Ἀναλήψεως καί ἡ ἀναφορά του στήν ἀκολουθία τῆς Πεντηκοστής ἐξηγεῖται ὡς ἀπομεινάρι τοῦ παλαιοῦ συνορτασμοῦ τῶν δύο ἐορτῶν, βλ. π., σ. 96, ὑποσμ. 118. Ἐπιπλέον στό Βατοπεδ. 1488 φ. 165α ὡς Δοξαστικό τῶν Αἰνῶν ἀπαντᾶται τό Ἰδιόμελο «Τῆς τελευταίας ἐορτῆς...» σέ ἦχο πλ. β΄, βλ. καί πκ., σ. 131.

¹³⁰ Βλ. *Πεντηκοστάριον*, σσ. 234, 239 καί 242 ἀντίστοιχα, καθὼς καί ὡς Δοξαστικό «εἰς τόν Στίχον τῶν Αἰνῶν» τοῦ Ὁρθρου τῆς Παρασκευῆς, σ. 259.

¹³¹ Βλ. *Πεντηκοστάριον*, σσ. 222 καί 229-230 ἀντίστοιχα. Το Ἰδιόμελο «Τίς μή μακαρίσει σε...» πού ἀπαντᾶται στόν Ἑσπερινό τοῦ Ψυχοσαββάτου ὡς «Καί νῦν» τῶν Στιχηρῶν εἶναι τό αὐτό μέ τό πρῶτο Θεοτοκίον τοῦ πλ. β΄ τῆς Ὀκτωήχου, βλ. *Πεντηκοστάριον*, σ. 222.

¹³² Βλ. *Πεντηκοστάριον*, σ. 256. Στούς κώδικες τοῦ ΙΓ΄-ΙΔ΄ αἰ. ἡ χρήση του ἐπεκτείνεται καί στήν Λιτή τῆς Πεντηκοστής ὡς Δοξαστικό, βλ. ἐνδεικτικά ΕΒΕ 614 φ. 237β, Βατοπεδ. 1175 φ. 119β, 1177 φ. 199α, Κουτλουμουσίου 307 φ. 259β καί 79 φ. 91α μέ «Καί νῦν...» τό Δοξαστικό τῆς Λιτῆς τοῦ ἐντύπου «Ὅτε τό Πνεῦμά σου κατέπεμψας...», βλ. καί Δοσιθέου, *Τυπικόν*, σ. 459 καί πκ. σ. 107, ὑποσμ. 200. Ἐπίσης ὡς Δοξαστικό τῶν Ἀποστίχων τοῦ Μεγάλου

Ἦχος πλ. δ': Τρία Ἰδιόμελα Δοξαστικά: α) «Ὅτε το Πνεῦμά σου κατέπεμψας...» ὡς Δοξαστικό τῶν Στιχηρῶν τοῦ Μικροῦ Ἑσπερινοῦ καί τῆς Λιτῆς τῆς ἑορτῆς καί τῶν Ἀποστίχων τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Πέμπτης¹³³, β) «Δεῦτε λαοί...» ὡς Δοξαστικό τῶν Στιχηρῶν τοῦ Μεγάλου Ἑσπερινοῦ τῆς ἑορτῆς καί τῶν Ἀποστίχων τοῦ Ἑσπερινοῦ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος¹³⁴ καί γ) «Γλῶσσαί ποτε ...» ὡς Δοξαστικό τῶν Ἀποστίχων τοῦ Μεγάλου Ἑσπερινοῦ καί τῶν Αἰνῶν τῆς Δευτέρας¹³⁵. Ἐπίσης ὡς Δοξαστικό τῶν Στιχηρῶν ἀπαντᾶται καί τό Ἰδιόμελο «Θρηνῶ καί ὀδύρομαι...»¹³⁶.

Β) Στιχηρά προσόμοια¹³⁷

Ἦχος α': Πρός τό «Τῶν οὐρανίων ταγμάτων» τέσσερις σειρές προσομοίων¹³⁸ καί μία πρὸς τό «Πανεύφημοι Μάρτυρες»¹³⁹.

Ἦχος β': Δύο σειρές πρὸς τό «Οἶκος τοῦ Εὐφραθᾶ»¹⁴⁰.

Ἦχος δ': Δύο πρὸς τό «Ἐδώκας σημείωσιν»¹⁴¹ καί πρὸς τό «Ὡς γενναῖον ἐν μάρτυσιν» ἀντίστοιχα¹⁴².

Ἑσπερινοῦ ἀπαντᾶται στό Σιν. 756 φ. 296β, καθὼς καί τῶν Στιχηρῶν τοῦ Μικροῦ Ἑσπερινοῦ στό ΕΒΕ 627 φ. 204 α.

¹³³ Βλ. *Πεντηκοστάριον*, σσ. 231, 233 καί 256 ἀντίστοιχα. Στό παλαιοβυζαντινὸ Στιχηράριο Μ. Λαύρ. Γ12 φ. 77β τό Ἰδιόμελο αὐτό ἀπαντᾶται μέ τὰ δύο ὁμόηχά του «Γλῶσσαί ἀλλογενῶν...» καί «Δεῦτε λαοί...» ὡς ψαλλόμενα «τῶ ἄλλῳ πρῶν», χωρὶς περαιτέρω ἀναφορά γιὰ τὴν ἀκριβή τους θέση μέσα στὴν ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου τῆς Δευτέρας.

¹³⁴ Ὁπ.π., σσ. 232 καί 247 ἀντίστοιχα. Ἐπίσης ἀπαντᾶται καί στό Goar, *Εὐχολόγιο*, σ. 604, ὡς Δοξαστικό ἐπίσης τῶν Ἀποστίχων τῆς Γονυκλισίας. Πρόκειται γιὰ τό μοναδικό στό ἔντυπο Ἰδιόμελο ἐπωνύμου ποιητή, βλ. πκ., σ. 107 καί στό Harris, "Genuflection", σ. 344.

¹³⁵ Ὁπ.π., σσ. 233 καί 252 ἀντίστοιχα. Ἐπίσης ἀπαντᾶται καί στό Goar, *Εὐχολόγιο*, σ. 573 στὴν «Ἀκολουθία εἰς παιδας κακοσκόπους» καί στό Christ-Paranikas, *Anthologia*, σ. 109.

¹³⁶ Ὁπ.π., σ. 221. Πρόκειται γιὰ Νεκρώσιμο Ἰδιόμελο τοῦ Ἱ. Δαμασκηνοῦ, βλ. *Μικρὸ Εὐχολόγιο*, σ. 242 καί ἀνάλυση τοῦ κειμένου στὸν Βουρλή, «Νεκρώσιμος Ἀκολουθία», σσ. 502-503.

¹³⁷ Ἀπαντῶνται συνήθως ὡς ὁμάδες τριῶν προσομοίων μετὰ τό «Κύριε ἐκέκραξα...» ἢ τῶν Ἀπόστίχων τοῦ Ἑσπερινοῦ καί στὸν Ὁρθρο ὡς προσόμοια «εἰς τὸν Στίχον» κατὰ τὴν ἑβδομάδα τῆς Πεντηκοστῆς, καθὼς καί στὴν ἀκολουθία τοῦ Ψυχοσαββάτου. Γιὰ τὰ χαρακτηριστικά τῆς προσομοιακῆς ποιήσεως, βλ. Δετοράκη, *Ἦμνογραφία*, σ. 90 καί Κορακίδη, *Ἦμνογραφία Β'*, σ. 210.

¹³⁸ Βλ. *Πεντηκοστάριον*, σσ. 253, 254, 256 καί 258-259.

¹³⁹ Ὁπ.π., σ. 258.

¹⁴⁰ Ὁπ.π., σσ. 253-254 καί 254.

¹⁴¹ Ὁπ.π., σσ. 254-255 καί 257.

¹⁴² Ὁπ.π., σσ. 256 καί 257.

Ἦχος πλ. β': α) Μία πρὸς τὸ «Τριήμερος ἀνέστης Χριστέ»¹⁴³.

β) Γιὰ τὴν ἀκολουθία τοῦ Σαββάτου τῶν Κεκοιμημένων περιέχονται στὸ Πεντηκοστάριο μία ὁμάδα τεσσάρων Στιχηρῶν πρὸς τὸ «Ἡ ἀπεγνωσμένη»¹⁴⁴, μία τῶν τριῶν πρὸς τὸ «Ὁλην ἀποθέμενοι»¹⁴⁵ καὶ ἐπιπλέον τὸ «Καὶ νῦν...» «εἰς τὸν Στίχον» τῶν Αἰνῶν τοῦ Ὁρθροῦ τοῦ Σαββάτου¹⁴⁶.

γ) Δίχως ἔνδειξη προλόγου ἀπαντᾶται ἡ σειρά τῶν Ἀποστίχων τοῦ Ἑσπερινοῦ τῶν Κεκοιμημένων καὶ ὁμοίως τὸ «Καὶ νῦν...» τῆς ἴδιας σειρᾶς ὡς Θεοτοκίῳ¹⁴⁷.

Ἦχος πλ. δ': Μία ὁμάδα προσομοίων πρὸς τὸ «Ὁ ἐν Ἐδέμ παράδεισος ποτέ» στὰ Στιχηρά τοῦ Ἑσπερινοῦ τῶν Κεκοιμημένων¹⁴⁸.

Γ) Τροπάρια Καθίσματα¹⁴⁹

Ἦχος α': Τρία πρὸς τὸ «Τὸν τάφον σου Σωτήρ»¹⁵⁰.

Ἦχος δ': Δύο πρὸς τὸ «Κατεπλάγη Ἰωσήφ»¹⁵¹ καὶ ἓνα πρὸς τὸ «Ταχύ προκατάλαβε»¹⁵².

Ἦχος πλ. α': Ἐνα πρὸς τὸ «Τὸν συνάναρχον Λόγον» καὶ ἀκόμη ἓνα χωρὶς ἔνδειξη Προλόγου μετὰ τὰ Νεκρώσιμα Εὐλογητάρια τοῦ Σαββάτου, μέ ὅμοιο Θεοτοκίῳ ὡς «Καὶ νῦν...»¹⁵³.

Ἦχος πλ. β': Μία σειρά τριῶν «Μαρτυρικῶν» τροπαρίων Καθισμάτων τοῦ Ὁρθροῦ τοῦ Σαββάτου μέ «Δόξα Πατρὶ...» ὁμόηχο Νεκρώσιμον, ὅλα χωρὶς ἔνδειξη Προλόγου, ἐκτός τοῦ πρώτου πρὸς τὸ «Ἀγγελικαὶ δυνάμεις»¹⁵⁴. Ἐπίσης στήν

¹⁴³ Βλ. *Πεντηκοστάριον*, σσ. 255-256.

¹⁴⁴ Ὁπ.π., σ. 229.

¹⁴⁵ Ὁπ.π., σ. 229.

¹⁴⁶ Ὁπ.π., σ. 230

¹⁴⁷ Ὁπ.π., σ. 222, τὸ πρῶτο ἐπιγράφεται ὡς «Μαρτυρικόν» καὶ τὰ ὑπόλοιπα ὡς Νεκρώσιμα».

¹⁴⁸ Ὁπ.π., σ. 221.

¹⁴⁹ Γιὰ τὸ τροπαριακὸ Εἶδος τῶν Καθισμάτων, βλ. Κορακίδη, *Ἰμνογραφία Β'*, σ. 148 καὶ Δετοράκη, *Ἰμνογραφία*, σ. 94.

¹⁵⁰ Βλ. *Πεντηκοστάριον*, σσ. 254 καὶ 257.

¹⁵¹ Ὁπ.π., σσ. 234 καὶ 247. Τὸ Κάθισμα «Ἡ τοῦ πνεύματος πηγὴ...» ἀποτελεῖ ἀπομεινάρι παλαιοῦ ἀπολεσθέντος Κοντακίου, βλ. καὶ πκ. σ. 143, ὑποσμ. 376.

¹⁵² Ὁπ.π., σ. 255.

¹⁵³ Ὁπ.π., σσ. 226 καὶ 257 ἀντίστοιχα.

¹⁵⁴ Ὁπ.π. σ. 225. Ὡς «Καὶ νῦν...» ψάλλεται τὸ ὁμόηχο Θεοτοκίῳ τοῦ ἤχου.

Παννουχίδα τῆς ἰδίας ἡμέρας ὡς Μεσῶδια προβλέπονται δύο τροπάρια στὸν ἴδιο ἦχο χωρὶς ἔνδειξη Προλόγου, ἀπὸ τὰ ὅποια τὸ δεύτερο εἶναι «Θεοτοκί»¹⁵⁵.

Ἦχος πλ. δ': Δύο Καθίσματα πρὸς τὸ «Τὸ προσταχθέν» καὶ τρία πρὸς τὸ «Τὴν σοφίαν καὶ λόγον»¹⁵⁶.

Δ) Κανόνες¹⁵⁷

Ἐνα σημαντικό μέρος τοῦ ὕμνογραφικοῦ ὄγκου τῶν ἐντύπων ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν περιέχεται μέσα στοῦ πολύτροφο Εἶδος τοῦ Κανόνα, ὁ ὁποῖος, μέ βάση τὸ σύστημα τῶν ἐννέα Ῥδῶν, ἀποτελεῖ τὴν ραχοκοκαλιά τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ὁρθοῦ. Γιά τὸν ἐορτολογικὸ κύκλο τῆς Πεντηκοστῆς ἔχουν περιληφθεῖ στὸ ἔντυπο δύο Κανόνες καὶ ἄλλοι δύο γιὰ τὸ Σάββατο τῶν Κεκοιμημένων¹⁵⁸:

α) Ὁ πρῶτος τῆς ἐορτῆς σέ ἦχο βαρὺ, ποίημα «Κοσμᾶ μοναχοῦ» μέ Ἀκροστιχίδα «Πεντηκοστήν ἐορτάζομεν καὶ Πνεύματος ἐπιδημίαν»¹⁵⁹.

β) Ὁ δεύτερος σέ ἦχο δ' «Κανὼν Ἰαμβικός, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς διὰ στίχων Ἡρωελεγείων, ποίημα κυρίου Ἰωάννου τοῦ Ἀρκλά»¹⁶⁰.

γ) Ὁ Νεκρώσιμος Κανόνας τῆς Παννουχίδας τοῦ Σαββάτου σέ ἦχο πλ. β', ποίημα Θεοφάνους μέ Ἀκροστιχίδα «Ἐκτον προσαυδῶ τοῖς ἀπελθοῦσι μέλος», συνθεμένος κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ ὁμόηχου Ἀναστάσιμου τῆς Ὀκτωήχου¹⁶¹.

¹⁵⁵ Βλ. *Πεντηκοστάριον*, σ. 196.

¹⁵⁶ Ὁπ.π., σσ. 234-235, 258 καὶ 225, 248 ἀντίστοιχα. Ἀπὸ τὸ δεύτερο Αὐτόμελο, τὸ ἕνα προσόμοιο ἀνήκει στὴν ἀκολουθία τῆς Πεντηκοστῆς καὶ τὰ ὑπόλοιπα δύο στὸν Ὁρθοῦ τοῦ Σαββάτου πρὸ αὐτῆς.

¹⁵⁷ Βλ. Ἀντωνίου, *Εἰρμολόγιον*, σσ. 54-60, Κορακίδη, *Ἦμνογραφία Β'*, σ. 151 καὶ Πάσχου, *Λόγος*, σ. 25 καὶ πκ., σσ. 144-145.

¹⁵⁸ Γιά τὴν σύνθεση καὶ ἄλλων Κανόνων μέ πλήρη ἀριθμὸ Ῥδῶν, μέ θέμα τὸ ἐορτολογικὸ περιεχόμενον τῆς ἐορτῆς, οἱ ὅποιοι δὲν ἔχουν περιληφθεῖ στὸ ἐν χρήσει *Πεντηκοστάριον*, καθὼς καὶ παρόμοιων Τριωδίων καὶ Τετραωδίων, βλ. πκ., σσ. 144-147.

¹⁵⁹ Βλ. *Πεντηκοστάριον*, σσ. 234- 238 καὶ πκ., σσ. 120-121.

¹⁶⁰ Ὁπ.π., σσ. 234-239 καὶ πκ., σσ. 121-122.

¹⁶¹ Ὁπ.π., σσ. 223-225 καὶ Φουντούλη, *Ἀκολουθία Μνημοσύνου*, σσ. 41-47. Στὸ Εὐχολόγιον ΕΒΕ 660 φφ. 322β-327α ἐπιγράφεται ὡς «Κανὼν ψαλλόμενος εἰς κοιμηθέντας λαϊκοὺς», ἐνῶ στὸ φ. 327α περιέχεται «Ἐτερος Κανὼν ψαλλόμενος εἰς κοιμηθέντας μοναχοὺς», μέ Ἀκροστιχίδα «Θνησκουσι πιστοῖς ὄγδοον πλέκω μέλος» σέ ἦχο πλ. δ', τοῦ ὁποῖου ἡ α' Ῥδὴ ψάλλεται πρὸς τὸ «Υγρὰν διοδεύσας» (βλ. καὶ Φουντούλη, *Ἀκολουθία Μνημοσύνου*, σ. 250 κ. ἐξ.). Γιά τὸ πλῆθος τῶν Νεκρωσίμων Κανόνων πού περιέχονται σε λειτουργικούς κώδικες τοῦ

δ) Ο Κανόνας του Ὁρθρου τοῦ Σαββάτου, ποίημα Ἀρσενίου μοναχοῦ σέ ἦχο πλ. β', με Ἀκροστιχίδα «Ψυχαῖς ἀπάσαις αἶνος ἐξ Ἀρσενίου» καί μέ ἴδιο μελικό καί μετρικό πρότυπο πρὸς τόν ὁμότηχό του τῆς Παννυχίδας¹⁶².

Ε) Κοντάκια¹⁶³

Ἐκτός ἀπὸ τόν Κανόνα, στήν κατηγορία τῶν πολύστροφων ποιημάτων ἀνήκει καί τό πρῶιμότερο Εἶδος τῶν Κοντακίων, τά ὅποια, μετὰ τήν ἐπικράτηση τοῦ Κανόνα, ἐπιβιώνουν καί στό βιβλίον τοῦ Πεντηκοσταρίου συρρικνωμένα καί κολοβά¹⁶⁴. Γιά τήν ἐορτή τῆς Πεντηκοστῆς καί τό Σάββατο πρὸ αὐτῆς τά ἀπομεινάκια τοῦ ἐντύπου προέρχονται ἀπὸ τά Ἰδιόμελα Κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ Μελωδοῦ καί τοῦ Ἀναστασίου ἀντίστοιχα καί τά δύο σέ ἦχο πλ. δ'¹⁶⁵. Στήν Θεία Λειτουργία ὁμως τοῦ Σαββάτου, καθὼς καί στήν ἀκολουθία τῆς Παννυχίδας, ἀντί τοῦ ὀρθρουνοῦ Κοντακίου ψάλλεται τό ὁμότηχο Νεκρώσιμο «Μετὰ τῶν ἀγίων...» ὁμοίως ¹⁶⁶.

ΣΤ) Ὑπόλοιπα¹⁶⁷

α) Τό Ἀπολυτίκιον τῆς Πεντηκοστῆς καί τό ἀντίστοιχο τοῦ Σαββάτου τῶν Κεκοιμημένων καί τά δύο σέ ἦχο πλ. δ', μέ ὁμότηχα Θεοτοκία¹⁶⁸.

Γ'-Β' αἰ. καί σχετίζονται μέ τήν Ἐξόδιο Ἀκολουθία, βλ. Χριστοδούλου, *Νεκρώσιμη Ἀκολουθία*, σσ. 241-276.

¹⁶² Βλ. *Πεντηκοστάριον*, σσ. 226-228. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ κυριαρχία τοῦ πλ. β' ἦχου στήν ὕμνογραφία τοῦ Ψυχοσαββάτου, γεγονός πού σχετίζεται μέ τόν χαρακτήρα τῆς ἡμέρας καί τό παρακλητικό καί νεκρώσιμο περιεχόμενο τῶν ὕμνων τῆς, βλ. καί π., σσ. 81-82. Γιά τό ἰδιαίτερο ἦθος τοῦ πλ. β', βλ. Ἀντωνίου, *Μορφολογία*, σ. 86.

¹⁶³ Βλ. Κορακίδη, *Ὑμνογραφία Β'*, σ. 168, Πάσχου, *Λόγος*, σ. 26 καί πκ., σσ. 139-140.

¹⁶⁴ Στήν ἐντυπή μορφή τῶν λειτουργικῶν βιβλίων καί συγκεκριμένα στήν ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου ἔχει περιληφθεῖ μόνο τό Προοίμιον καί ὁ πρῶτος Οἶκος τῶν παλαιῶν Κοντακίων, τά ὅποια ἀναγινώσκονται πρὶν τό Συναξάριον τῆς ἡμέρας. Γιά τήν δραματική συρρίκνωση τοῦ Εἴδους τῶν Κοντακίων βλ. Τρεμπέλα, *Ἐκλογή*, σ. κστ'.

¹⁶⁵ Βλ. *Πεντηκοστάριον*, σσ. 236 καί 227 ἀντίστοιχα καί πκ., σσ. 140-141 καί 143-144.

¹⁶⁶ Βλ. Βιολάκη, *Τυπικόν*, σ. 388 καί πκ., σ. 226.

¹⁶⁷ Γιά τά διάφορα Εἶδη τῶν τροπαρίων, βλ. Κορακίδη, *Ὑμνογραφία Β'* καί δευτερευόντως Δετοράκη, *Ὑμνογραφία*, σσ. 89-95 καί Πάσχου, *Λόγος*, σσ. 21-30.

¹⁶⁸ Βλ. *Πεντηκοστάριον*, σ. 233. Διαφοροποίηση τῶν Ἀπολυτικίων παρατηρεῖται σέ δύο περιπτώσεις: α) στό Ἱεροσολυμιτικό Κανονάριον, ὅπου προβλέπεται στόν Ἑσπερινό, ἀντί τοῦ «Εὐλογητός εἰ Χριστέ ὁ Θεός ἡμῶν...», τό «Εἶδομεν τό φῶς τό ἀληθινόν...» καί μάλιστα σέ ἦχο γ' (βλ. Kekelidze Κ.-Μηλιαρά Μ., «Ἱεροσολυμιτικόν Κανονάριον τοῦ Ζ' αἰ.», στό ΝΣ 11 (1914), σ. 84) καί β) στό Κανονάριον τοῦ κώδικα Σιν. 150, ὅπου στόν Ὁρθρο σημειώνεται τό τροπάριον «Τούς Ἀποστόλους ἐδόξασας σήμερον...» σέ ἦχο βαρῦ, βλ. Dmitrievskij, *Opisanie I*, σ. 285 καί πκ. σ. 137, ὑποσμ. 355. Ἐπίσης ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ὅτι στά Ἀσματικά Τυπικά τῆς Μ.Χ.Ε. τό Ἀπολυτίκιον ψαλλόταν μετὰ τά Ἀναγνώσματα στό τέλος τοῦ Ἑσπερινοῦ καί

β) Δύο σειρές τῶν δύο Ἐξαποστειλαρίων σέ ἦχο γ' πρὸς τό «Ὁ οὐρανὸν τοῖς ἄστροις»¹⁶⁹.

γ) Στὴν Θεία Λειτουργία τῆς Πεντηκοστῆς προβλέπονται ὡς ἰδιαίτερα Ἀντίφωνα¹⁷⁰ οἱ τέσσερις στίχοι τῶν Ψαλμῶν ΙΗ', ΙΘ' καὶ Κ', μέ μικρὴ διαφοροποίηση ὡς πρὸς τό ἐφύμνιο τοῦ δευτέρου Ἀντιφώνου¹⁷¹. Ἐπίσης ἀντὶ τοῦ Τρισαγίου ψάλλεται ὁ Βαπτισματικὸς ὕμνος «Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε...»¹⁷², κατάλοιπο ἀπὸ τό Βάπτισμα τῶν Κατηχουμένων πού τελοῦνταν κατὰ τὴν ἡμέρα αὐτή¹⁷³. Ἀκόμη τό Ἀλληλουάριο ψάλλεται σέ ἦχο α' μέ στίχους «Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοί...» καὶ «Ἐξ οὐρανοῦ ἐπέβλεψεν ὁ Κύριος...»¹⁷⁴, ἐνῶ ὁ στίχος τοῦ Κοινωνικοῦ τῆς Δευτέρας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος («Τό Πνεῦμά σου τό ἅγιον...») εἶναι διαφοροποιημένος σέ σχέση μ' αὐτόν τῆς Κυριακῆς (Τό Πνεῦμά σου τό ἀγαθόν...)¹⁷⁵.

στόν Ὅρθρο ὡς ἐφύμνιο στόν Ν' Ψαλμό, βλ. Μπαλαγεώργου, *Τυπικό*, σ. 154. καὶ Παναγιωτίδη, *Μελωδία*, σ. 124. Γιά τό Ἀπολυτίκιο τοῦ Σαββάτου, βλ. *Πεντηκοστάριον*, σ. 222.

¹⁶⁹ Βλ. *Πεντηκοστάριον*, σσ. 228 καὶ 239.

¹⁷⁰ Βλ. Παπαγιάννη, *Ἀντιφωνάριον*, σσ. 34-37.

¹⁷¹ Βλ. *Πεντηκοστάριον*, σσ. 239-240, Βιολάκη, *Τυπικόν*, σ. 390 καὶ Ἀπόστολος, σσ. 80-81. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ τό Ἀσματικὸ Τυπικὸ Δρέσδης Α104 φ. 146α, ὅπου ὡς Ἀντίφωνα σημειώνονται «τά κατὰ συνήθειαν», ὑπονοώντας μ' αὐτὴ τὴν φράση τοὺς στίχους τῶν Ψαλμῶν 91, 92, 93, καθὼς καὶ ἡ ἐνδιαφέρουσα παρατήρηση πού περιέχεται στό ἴδιο φύλλο, ὅτι δηλ. τὰ ἰδιαίτερα Ἀντίφωνα τῆς ἑορτῆς «ψάλλονται μόνον ἐν τῇ Στουδίου». Ἡ διαφοροποίηση αὐτὴ ἐξηγεῖται ἂν ὑποθέσουμε ὅτι ἀποτυπώνει, ὡς πρὸς τὰ Ἀντίφωνα τῆς ἑορτῆς, τὴν σύγχρονη του Ἀσματικῆ πράξη πού ἴσχυε στὴν Ἁγία Σοφία τὸν ΙΓ' αἰ., εἴτε τὴν παράδοση πρὶν ἀπὸ τὸν Θ' αἰ., δεδομένου ὅτι κάτι ἀνάλογο δὲν προβλέπεται στό Ἀσματικὸ Τυπικὸ Πάτμ. 266. Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ἐπίσης ἡ, σέ ὅλα τὰ παλαιὰ Τυπικά, προβλεπόμενη ψαλμώδηση τοῦ Κοντακίου ὡς «Δόξα-Καὶ νῦν...» τοῦ Γ' Ἀντιφώνου, πρακτικὴ πού ἀποτυπώνει καὶ τὴν παλαιὰ τάξη τοῦ πρώτου μέρους τῆς Θείας Λειτουργίας. Ὡς πρὸς τό κείμενο τῶν ἐφυμνίων, τὰ Ἀντίφωνα παρουσιάζονται ἐλαφρῶς διαφοροποιημένα στίς Ἰταλικές πηγές. Στὰ ἴδια Τυπικά διαφοροποιοῦνται σέ κάποιες περιπτώσεις καὶ οἱ στίχοι τῶν Ἀντιφώνων, μέ τὴν χρήση τῶν πρώτων τεσσάρων στίχων τοῦ κάθε Ψαλμοῦ, σέ ἀντίθεση μέ ἄλλες περιπτώσεις, ὅπου προτιμᾶται ἡ ἐπιλογή αὐτῶν ἀπὸ τό σύνολο τῶν ὀκτώ ἢ ἐννέα στίχων, βλ. Harris, "Genuflection", σ. 339 καὶ π., σ. 88, ὑποσμ. 79. Γιά τὰ Μικρὰ Ἀντίφωνα τῆς Γουγκλισίας βλ. π., σ. 88-90 καὶ γιά τό μέλος τους πκ., σ. 231-232.

¹⁷² Βλ. *Πεντηκοστάριον*, σ. 240. Τό ἴδιο ὀρίζεται καὶ γιά τὴν Δευτέρα τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, ἂν καὶ σέ κάποια Τυπικά προβλέπεται τό σύννηθες Τρισάγιο, βλ. Παπαγιάννη, *Σύστημα*, σ. 693.

¹⁷³ Βλ. π., σσ. 77 καὶ 84.

¹⁷⁴ Ψαλμ. 36, 6 καὶ 13, βλ. *Πεντηκοστάριον*, σ. 240 καὶ Παπαγιάννη, *Ἀντιφωνάριον*, σ. 263. Ἀκόμη βλ. καὶ στό Ἀσματικὸ Τυπικὸ τῆς Μ.Χ.Ε. στό Dmitrievskij, *Opisanie I*, σ. 148 καὶ στό Στουδιτικὰ Εὐεργέτιδος καὶ Μεσσήνης ὁμοίως στό Dmitrievskij, *Opisanie I*, σ. 594 καὶ Arranz, *Tyricion*, φ. 245β ἀντίστοιχα. Ἐπίσης τὴν Δευτέρα τοῦ Ἁγ. Πνεύματος οἱ στίχοι τοῦ Ἀλληλουαρίου ἀνήκουν στόν Ψαλμό 50, 3 καὶ 12, βλ. Παπαγιάννη, *Ἀντιφωνάριον*, σσ. 264-265.

¹⁷⁵ Ψαλμ. 50, 13 καὶ 132, 10 ἀντίστοιχα, βλ. Βιολάκη, *Τυπικόν*, σσ. 391-392. Αὐτὴ ἡ διαφοροποίηση ἐπικράτησε κατὰ πᾶσα πιθανότητα μετὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα, ἀφοῦ στό Τυπικὸ τῆς

δ) Προκείμενα¹⁷⁶ τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ἑορτολογικοῦ κύκλου τῆς Πεντηκοστῆς περιέχονται στό ἐν χρήσει ἔντυπο *Πεντηκοστάριο* τά παρακάτω:

- Στόν Ἑσπερινό τοῦ Σαββάτου τῶν Κεκοιμημένων ὡς Προκείμενο ψάλλεται τό Ἀλληλουάριο τοῦ Ὁρθρου τοῦ Σαββάτου σέ ἦχο πλ. δ', τό ὁποῖο προβλέπεται ἀπό τό Τυπικό ἀντί τοῦ «Θεός Κύριος...»¹⁷⁷.

- Στήν Θεία Λειτουργία Προκείμενο τοῦ Ἀποστόλου σέ πλ. β' τό Νεκρώσιμο «Αἱ ψυχαί αὐτῶν ἐν ἀγαθοῖς ἀύλισθήσονται»¹⁷⁸.

- Πρῖν τό Εὐαγγελικό Ἀνάγνωσμα τοῦ Ὁρθρου, ὁ στίχος «Τό Πνεῦμά σου τό ἀγαθόν...» σέ ἦχο δ'¹⁷⁹, ὁ ὁποῖος ἀπαντᾶται καί στήν Θεία Λειτουργία ψαλλόμενος μελισματικά ὡς Κοινωνικό¹⁸⁰.

Μ.Χ.Ε., στά Σπουδαιτικά Τυπικά Μεσσηνῆς καί Εὐεργέτιδος, στό *Πεντηκοστάριο*, καθώς καί σέ μεταγενέστερα Τυπικά προβλέπεται καί γιά τίς δύο ἡμέρες ὁ στίχος τῆς Κυριακῆς, βλ. Mateos, *Tyricon*, σ. 138, Arranz, *Tyricon*, σ. 278 (φ. 244β), Dmitrievskij, *Opisanie I*, σ. 595, *Πεντηκοστάριο*, σσ. 240, 253 καί Παπαγιάννη, *Σύστημα*, σ. 693. Ἡ πρωϊμότερη πάντως μαρτυρία τοῦ στίχου «Τό Πνεῦμά σου τό ἅγιον...» περιέχεται στόν κώδικα Σιν. 1095 (ΙΒ' αἰ.) φ. 144β, ἐνώ στό Μ. Λαύρ. Δ45 (ΙΑ' αἰ.) φ. 340α μαρτυρεῖται ἡ «μικτή» μορφή «Τό Πνεῦμά σου τό ἀγαθόν μή ἀντανέλης ἀφ' ἡμῶν, φιλάνθρωπε. Ἀλληλούια». Ἡ διαφοροποίηση μεταξύ τῶν δύο ἐπεκτείνεται ἐπίσης καί στόν ἦχο ψαλμώδησής τους, καθώς τήν Πεντηκοστή ψάλλεται σέ ἦχο βαρῦ καί τήν Δευτέρα σέ πλ. α' ἢ α' ἦχο, βλ. πκ., σ. 217. Ὡς πρός τό Ψυχοσάββατο ψάλλεται τό προβλεπόμενο γιά τό Σάββατο Κοινωνικό «Μακάριοι οὓς ἐξελέξω...» σέ ἦχο πλ. α', βλ. Βιολάκη, *Τυπικόν*, σ. 388. Ἀξίζει πάντως ν' ἀναφερθεῖ ὅτι πρῖν ἀπό τόν ΙΓ' αἰ. Κοινωνικό τῶν Κεκοιμημένων ἦταν τό «Μνήμη δικαίου μετ' ἐγκωμίων...» (Ψάλμ. 101, 13), τό ὁποῖο ψαλλόταν καί στήν ἑορτή τῆς Ἀποτομῆς τῆς τιμίας κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου, βλ. D. Conomos, *The Late Byzantine and Slavonic Communion Cycle*, *Dumbarton Oaks Papers XXI*, Washington D. C. 1985, σσ. 26-27. Γιά τά Κοινωνικά ἀπό λειτουργικῆς ἀποψῆς, βλ. Παπαγιάννη, *Ἀντιφωνάριον*, σσ. 37-39 καί Παναγιωτίδη, *Μελωδία*, σσ. 183-187.

¹⁷⁶ Βλ. Παπαγιάννη, *Ἀντιφωνάριον*, σσ. 26-32, Παναγιωτίδη, *Μελωδία*, σσ. 151-153, 163-165, 179-181 καί Troelsgard, "Prokeimena", σσ. 65-67.

¹⁷⁷ Ψαλμ. 64, 5 καί 134, 13, βλ. *Πεντηκοστάριον*, σσ. 222 καί 225 ἀντίστοιχα, Βιολάκη, *Τυπικόν*, σ. 387 καί Παπαγιάννη, *Ἀντιφωνάριον*, σσ. 64-65 καί 109. Ἐπίσης καί στήν Θεία Λειτουργία ψάλλεται τό ἴδιο Ἀλληλουάριο σέ ἦχο πλ. β', βλ. Παπαγιάννη, *Ἀντιφωνάριον*, σ. 101.

¹⁷⁸ Ψαλμ. 24, 13, βλ. *Πεντηκοστάριον*, σ. 229, *Ἀπόστολος*, σ. 420 καί Παπαγιάννη, *Ἀντιφωνάριον*, σ. 109 καί στό Τυπικό Εὐεργέτιδος (βλ. Dmitrievskij, *Opisanie I*, σ. 593).

¹⁷⁹ Βλ. *Πεντηκοστάριον*, σ. 234 καί Παπαγιάννη, *Ἀντιφωνάριον*, σ. 261. Ἐπίσης βλ. καί στά Ἀσματικά Τυπικά Τιμίου Σταυροῦ 40 φ. 242α καί τῆς Μ.Χ.Ε. φ. 241β, (στό Mateos, *Tyricon*, σ. 184), καθώς καί στά Σπουδαιτικά Τυπικά Εὐεργέτιδος καί Μεσσηνῆς, βλ. στό Dmitrievskij, *Opisanie I*, σ. 594 καί Arranz, *Tyricon*, σ. 278 (φ. 244β) ἀντίστοιχα.

¹⁸⁰ Βλ. π., σ. 103.

- Ως Προκείμενο του Αποστολικού Αναγνώσματος της Θείας Λειτουργίας της έορτης ό στίχος «Εἰς πᾶσαν τήν γῆν...»¹⁸¹ καί στήν αντίστοιχη περίπτωση της Δευτέρας του Ἁγίου Πνεύματος τό «Σῶσον, Κύριε, τόν λαόν σου...» σέ ἦχο β'¹⁸².

- Γιά τήν ἀκολουθία του Ἑσπερινού της Δευτέρας του Ἁγίου Πνεύματος τό Μεγάλο Προκείμενο «Τίς Θεός μέγας...» σέ ἦχο βαρύ¹⁸³.

3) Οἱ ποιητές της

Μία βασική διάκριση, ὡς πρός τήν ταξινόμηση της ὕμνογραφίας της έορτης, εἶναι καί ἡ κατάταξη σέ ἐπώνυμους καί ἀνώνυμους ὕμνους μέ βάση τήν ρητή ἢ ὄχι ἀναφορά στίς πηγές του ποιητῆ-δημιουργοῦ τους. Ἡ ἀναφορά μας σ' αὐτό τό σημεῖο θά ἐπικεντρωθεῖ στήν ἐπώνυμη ὕμνογραφία του ἐντύπου, ἡ ὁποία ἐκτείνεται χρονικά ἀπό τή περίοδο τῶν Κοντακίων καί του Ρωμανοῦ Μελωδοῦ (ΣΤ' αἰ.) μέχρι καί τήν βασιλική ὕμνογραφία του Λέοντα του Σοφοῦ (δ' τέταρτο Θ' αἰ.-ἀρχές Γ' αἰ.). Ἡ παράθεση τῶν ἐπιμέρους ἐπώνυμων μονόστροφων καί πολύστροφων ὕμνογραφημάτων γίνεται ἀνά ποιητή καί μέ χρονολογική κατάταξη:

α) Ρωμανός ό Μελωδός¹⁸⁴: Ποίημά του εἶναι τό Κοντάκιο της έορτης σέ ἦχο πλ. δ', τό ὁποῖο περιέχεται καί στήν ἀκολουθία της Δευτέρας του Ἁγ. Πνεύματος.

¹⁸¹ Ψαλμ. 18, 5, βλ. καί *Πεντηκοστάριον*, σ. 240, *Ἀπόστολος*, σ. 82 καί Παπαγιάννη, *Ἀντιφωνάριον*, σσ. 96 καί 263. Ἐπίσης βλ. στό Τυπικό της Μ.Χ.Ε καί στά Σπουδικά Τυπικά Εὐεργέτιδος καί Μεσσήνης, στό *Dmitrievskij, Opisanie I*, σσ. 148, 594 καί Arranz, *Typicon*, σ. 279 (φ. 245β) ἀντίστοιχα.

¹⁸² Ψαλμ. 27, 9, βλ. καί *Πεντηκοστάριον*, σ. 253, *Ἀπόστολος*, σ. 83 καί Παπαγιάννη, *Ἀντιφωνάριον*, σσ. 84 καί 264. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι στό Ἀσματικό Τυπικό της Μ.Χ.Ε., ὅπου γιά τήν Δευτέρα προβλέπεται ἡ «Μνήμη του σεισοῦ», τό Προκείμενο, τό Ἀλληλουάριο καί τά Ἀναγνώσματα διαφοροποιοῦνται (βλ. καί π., σ. 79), σέ ἀντίθεση μέ τό Σπουδικό της Εὐεργέτιδος, βλ. *Dmitrievskij, Opisanie I*, σ. 150 καί Arranz, *Typicon*, φ. 251α ἀντίστοιχα.

¹⁸³ Ψαλμ. 76, 14-15, βλ. *Πεντηκοστάριον*, σ. 242 καί Παπαγιάννη, *Ἀντιφωνάριον*, σ. 243. Τό Κανονάριο Σιν. 150 παραδίδει Προκείμενο, ἀντί του «Τίς Θεός μέγας...», τό ὁμῶχό του «Ἀπόδος μοι τήν ἀγαλλίασιν...», μέ στίχο «Κύριε εἰσάκουσον της προσευχῆς μου...», βλ. *Dmitrievskij, Opisanie I*, σ. 182. Τέλος γιά τόν Ἑσπερινό της Πεντηκοστῆς προβλέπεται τό Προκείμενο «της ἡμέρας», βλ. *Πεντηκοστάριον*, σ. 232.

¹⁸⁴ Γιά τήν ζωή καί τό ἔργο του Ρωμανοῦ ἔχουν συνταχθεῖ πολυάριθμες μελέτες, ἀπό τίς ὁποῖες ἀναφέρουμε τίς ἀντιπροσωπευτικότερες: Τωμαδάκη, *Ἦμνογραφία*, σσ. 81-181, Μητσάκη, *Ἦμνογραφία*, σσ. 357-509, De Matons, *Origines*, Δετοράκη, *Ἦμνογραφία*, σσ. 46-55 καί *Φιλολογία Β'*, σσ. 131-140, ὅπου καί σχετική βιβλιογραφία. Γιά τίς κριτικές ἐκδόσεις τῶν ὕμνων του, βλ. πκ. σ. 139, ὑποσμ. 365 καί γιά τό πλήρες Κοντάκιο της έορτης, σσ. 143-144.

β) Αναστάσιος ὁ Μελωδός¹⁸⁵: συνέγραψε τό Κοντάκιο καί τόν πρῶτο Οἶκο τῆς ἀκολουθίας τοῦ Σαββάτου τῶν Κεκοιμημένων σέ ἤχο πλ. δ'.

γ) Κοσμᾶς ὁ Μελωδός¹⁸⁶, ἔργα τοῦ ὁποῖου εἶναι τά ἑξῆς:

- Τά τρία Στιχηρά τῶν Αἰνῶν τῆς Πεντηκοστῆς καί τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Γονυκλισίας σέ ἤχο δ'¹⁸⁷.

- Τά τρία Ἰδιόμελα τῶν Ἀποστίχων τοῦ Μεγάλου Ἑσπερινοῦ τῆς Πεντηκοστῆς σέ ἤχο πλ. β'¹⁸⁸ καί τό Δοξαστικό «Γλῶσσαι ποτε...» σέ ἤχο πλ. δ'¹⁸⁹.

- Ὁ πρῶτος Κανόνας τῆς ἑορτῆς σέ ἤχο βαρύ¹⁹⁰.

δ) Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός¹⁹¹, ἔργα τοῦ ὁποῖου εἶναι τά παρακάτω:

- Ἡ ὁμάδα τῶν τριῶν Στιχηρῶν, μετά τό «Κύριε ἐκέκραξα», σέ ἤχο α'¹⁹².

¹⁸⁵ Γιά τόν Αναστασίον, βλ. Εὐστρατιάδη «Ἀναστάσιος μοναχός», *ΝΣ* 43 (1948), σσ. 33-36, Κορακίδη, *Ὑμνογραφία Γ'*, σσ. 248-49, Τρεμπέλα, *Ἐκλογή*, σσ. 240-43 καί Χριστοδούλου, *Νεκρώσιμη Ἀκολουθία*, σσ. 372-373. Γιά τήν πλήρη μορφή του Κοντακίου, βλ. πκ., σσ. 140-141.

¹⁸⁶ Γιά τήν ζωή καί τό ἔργο τοῦ Κοσμᾶ ἐπισκόπου Μαΐουμᾶ, βλ. εἰδική μελέτη στό Δετοράκη, *Κοσμᾶς* καί τοῦ ἰδίου, *Φιλολογία Β'*, σσ. 345-348, ὅπου καί σχετική βιβλιογραφία.

¹⁸⁷ Βλ. Εὐστρατιάδη, «Κοσμᾶς», σ. 503 ὅπου ἀναφέρεται ὅτι στούς κώδικες Βατοπεδ. 1493 φ. 380α, Μ. Λαύρ. Γ72 φ. 88α καί Γ86 φ. 241α τά Ἰδιόμελα αὐτά ἀποδίδονται στόν Κοσμᾶ, βλ. ἐπίσης καί στό Τιμοθέου, «Πνευματικά Ἔργα», σ. 262, Δετοράκη, *Κοσμᾶς*, σ. 218, Παπαδοπούλου, «Ὑμνογράφοι», σ. 154 καί π., σ. 97. Ἐξαιρεση ἀποτελεῖ τό Στιχηράριο Ambrosianum A139 sup. φ. 267α, ὅπου στήν ὦα φέρονται ὡς ποιήματα τοῦ «Ἰωάννου».

¹⁸⁸ Βλ. στόν Εὐστρατιάδη, «Κοσμᾶς», σσ. 503-504 μέ βάση τόν κώδικα Μ. Λαύρ. Γ86 φ. 241αβ ὡς ποιήματα τοῦ Κοσμᾶ, ἐνῶ στό Γ72 φ. 89α τοῦ Ἰ. Δαμασκηνοῦ, ὅπως καί στό Ambrosianum A139 sup. φ. 267β, ἐκτός τοῦ «Βασιλεῦ οὐράνιε» (φ. 268α). Ἐπίσης ὡς ποιήματα τοῦ Κοσμᾶ μᾶς παραδίδονται στό Τιμοθέου, «Πνευματικά Ἔργα», σ. 26, Δετοράκη, *Κοσμᾶς*, σ. 218 (ὡς Ἰδιόμελα «εἰς τήν Λιτήν», βλ. π., σ. 97) καί Παπαδοπούλου, «Ὑμνογράφοι», σ. 154. Εἰδικά γιά τό «Βασιλεῦ οὐράνιε..» βλ. Ἀλυγιζάκη, «Βασιλεῦ οὐράνιε», σσ. 74-75, ὅπου ὁ συγγραφέας θεωρεῖ ὅτι δέν εἶναι τυχαῖο τό γεγονός ὅτι συνοδεύει ὡς Δοξαστικό τά Στιχηρά τῶν Αἰνῶν τῆς ἑορτῆς καί τῆς Γονυκλισίας, ποιήματα καί αὐτά τοῦ ἰδίου, βλ. π., σ. 98.

¹⁸⁹ Βλ. Εὐστρατιάδη, «Κοσμᾶς», σ. 504 μέ βάση τούς κώδικες Μ. Λαύρ. Γ86 φ. 241α καί Βατοπεδ. 1493 φ. 380α, Παπαδοπούλου, «Ὑμνογράφοι», σ. 154, καθὼς ἐπίσης καί στόν Κουτλουμουσίον 452 φ. 301 α. Ἀντίθετα στούς Μ. Λαύρ. Γ72 φ. 89α καί Ambrosianum A139 sup. φ. 269β καταχωρεῖται ὡς ποίημα τοῦ Ἰ. Δαμασκηνοῦ.

¹⁹⁰ Βλ. καί π., σ. 101.

¹⁹¹ Γιά τήν ζωή καί τό ἔργο τοῦ Ἰ. Δαμασκηνοῦ, βλ. Δετοράκη, *Φιλολογία Β'*, σσ. 308-315, ὅπου καί σχετική βιβλιογραφία καί Χριστοδούλου, *Νεκρώσιμη Ἀκολουθία*, σσ. 377-392. Ἀξιόλογη καί πληρέστατη ἀναφορά περιέχεται ἐπίσης καί στό Mandrila, *Αἰσθητική*, σσ. 291-325.

¹⁹² Βλ. Εὐστρατιάδη, «Δαμασκηνός», σσ. 656-57 μέ βάση τούς κώδικες Μ. Λαύρ. Γ86 φ. 239α καί Βατοπεδ. 1493 φ. 280α καί στό Μ. Λαύρ. Γ12 φ. 73β, ὅπου ὑπάρχει ἡ σημείωση «Ἰωάννου

- Τά πέντε Στιχηρά του β' ἤχου, πού ἔπονται τῶν ἀντίστοιχων τοῦ α'¹⁹³.

- Τά τρία Ἰδιόμελα τῶν Ἀποστίχων τῆς Γονυκλισίας σέ ἦχο γ'¹⁹⁴.

ε) Ἰωάννης ὁ Ἀρκλάς: Στό ἔντυπο *Πεντηκοστάριο* ποιητής τοῦ Ἰαμβικοῦ Κανόνα τῆς ἑορτῆς φέρεται ὁ Ἰωάννης Ἀρκλάς¹⁹⁵, γιά το πρόσωπο τοῦ ὁποίου δέν ὑπάρχουν περαιτέρω μαρτυρίες, ἐνῶ δέν ἔχει ξεκαθαριστεῖ ἀκόμα ἂν πρόκειται γιά ξεχωριστό πρόσωπο ἀπό τόν Ἰωάννη Δαμασκηνό¹⁹⁶.

στ) Θεοφάνης ὁ Γραπτός¹⁹⁷: συνεισέφερε στήν ὕμνογραφία τοῦ Σαββάτου μέ τόν Νεκρώσιμο Κανόνα τῆς Ἀκολουθίας τῆς Παννυχίδας σέ ἦχο πλ. β'¹⁹⁸.

ζ) Λέων ὁ Σοφός¹⁹⁹: σ' αὐτόν ἀποδίδονται τά δύο Δοξαστικά «Δεῦτε λαοί...» καί «Ὅτε κατέπεμψας τό Πνεῦμά σου...» σέ ἦχο πλ. δ' τῆς Πεντηκοστῆς²⁰⁰.

μοναχοῦ». Ἐπίσης βλ. στό Τιμοθέου, «Πνευματικά Ἔργα», ΝΣ 43 (1948), σ. 262 καί ΝΣ 48 (1943), σ. 200 καί στό Παπαδοπούλου, «Ὑμνογράφοι», σ. 154 καί π., σ. 96.

¹⁹³ Βλ. Εὐστρατιάδη, «Δαμασκηνός», σ. 657 (μέ βάση τούς κώδικες Μ. Λαύρ. Γ86 φφ. 239β-240α καί Βατοπεδ. 1493 φ. 280α), Τιμοθέου, «Πνευματικά Ἔργα», ΝΣ 43 (1948), σ. 262 καί ΝΣ 48 (1943), σ. 200 καί στό Παπαδοπούλου, «Ὑμνογράφοι», σ. 154. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ τό Στιχηράριο Ambrosianum A139 sup. φ. 267α, ὅπου ἀποδίδονται στόν Γερμανό Πατριάρχη Κων/πόλεως, γεγονός πού συνδέεται πιθανότατα μέ τήν ἔνταξη τριῶν ἐξ αὐτῶν στήν ἀκολουθία τῆς Λιτῆς, βλ. π., σ. 97 καί πκ., σσ. 107-108, ὑποσμ. 200.

¹⁹⁴ Βλ. Εὐστρατιάδη, «Δαμασκηνός», σ. 658 μέ βάση τούς Μ. Λαύρ. Γ72 φ. 87 α καὶ Γ86 φ. 240α. Ἐπίσης βλ. στό Τιμοθέου, «Πνευματικά Ἔργα», σ. 200, Παπαδοπούλου, «Ὑμνογράφοι», σ. 154 καί στοὺς κώδικες Μ. Λαύρ. Γ12 φ. 75α καί Ambrosianum A139 sup. φ. 266α, ὅπου ἀπαντᾶται ἡ σημείωση «Ἰωάννου» καί «Ἰωάννου μοναχοῦ» ἀντίστοιχα. Γιά τό θέμα τῆς γνησιότητας τῶν ὕμνων αὐτῶν, βλ. Δετοράκη, *Φιλολογία Β'*, σ. 424.

¹⁹⁵ Βλ. π., σ. 101 καί πκ. σ. 122.

¹⁹⁶ Βλ. Μητσάκη, *Ὑμνογραφία*, σ. 274, Τρεμπέλα, *Ὑμνογραφία*, σσ. 287-288 καί Δετοράκη, *Φιλολογία Β'*, σ. 311.

¹⁹⁷ Γιά τήν ζωή καί τό ἔργο τοῦ Θεοφάνη, βλ. τήν διδακτορική διατριβή Ζερβουδάκη, *Θεοφάνης*, καθὼς καί Δετοράκη, *Φιλολογία Β'*, σσ. 474-475 καί Ξύδη, *Ὑμνογραφία*, σσ. 137-145.

¹⁹⁸ Βλ. π., σ. 101. Ἔργο ἐπίσης τοῦ Θεοφάνη Γραπτοῦ φέρεται νά εἶναι καί ὁ περιεχόμενος στοὺς λειτουργικούς κώδικες Κανόνας «εἰς τό Ἅγιον Πνεῦμα», βλ. πκ., σσ. 147-148β.

¹⁹⁹ Γιά τήν ζωή καί τό ἔργο τοῦ Λέοντα, βλ. Ἀλυγιζάκη, *Βασιλική ὕμνογραφία*, σσ. 205-216 καί Δετοράκη, *Φιλολογία Α'*, σσ. 517-519.

²⁰⁰ Βλ. Ἀλυγιζάκη, *Βασιλική ὕμνογραφία*, σ. 229, Παπαδοπούλου, «Ὑμνογράφοι», σ. 154 καί π., σ. 99. Γιά τό πρῶτο Δοξαστικό, βλ. ἐπίσης Floros, *Neumenkunde*, σ. 16, ὅπου καί παραπομπές σέ παλαιοβυζαντινά Στιχηράρια. Ἐπίσης ἐπώνυμα μᾶς παραδίδεται καί στό ἔντυπο *Πεντηκοστάριον*, σ. 232. Ἀντίθετα τά Ἰδιόμελα «Ὅτε τό Πνεῦμα...» καί «Παράκλητον ἔχοντες...», πού ἀναπληρώνουν τήν ἀπουσία αὐτοτελῶν Στιχηρῶν γιά τό «Δόξα-Και νῦν» τῆς Λιτῆς, ἀποδίδονται, σύμφωνα μέ τό Στιχηράριο Ambrosianum A139 sup. φ. 268α, στόν Γερμανό Πατριάρχη Κων/πόλεως, ὅπως καί τά τρία Ἰδιόμελα τοῦ β' ἤχου

η) Ἀρσένιος μοναχός: συνέγραψε τόν Κανόνα τοῦ Ὁρθροῦ τοῦ Σαββάτου²⁰¹.

4) Ὑμνολογικός καί θεολογικός σχολιασμός τῆς ἔντυπης ὑμνογραφίας τῆς ἑορτῆς²⁰²

Μετά ἀπό τήν συστηματική παράθεση καί κατάταξη τῶν ὕμνων τῆς ἑορτῆς, θά ἀκολουθήσει ἡ ἐξέταση τῆς ποιητικῆς μορφῆς καί τοῦ θεολογικοῦ περιεχομένου τους, δεδομένου ὅτι, σύμφωνα μέ τόν κλάδο τῆς Ὑμνολογίας, «οἱ ὕμνοι ἐξετάζονται γενικά μέ τήν τριπλή διάστασή τους, δηλαδή ὡς ἱστορικά κείμενα, φιλολογικά μνημεῖα καί μέ τό θεολογικό καί λειτουργικό τους περιεχόμενο»²⁰³. Μέ βάση λοιπόν αὐτό τό πλαίσιο, ἡ ἐξέταση θά κινηθεῖ σέ δύο καίριους ἄξονες: ὁ πρῶτος ἀφορᾷ τήν περιγραφή τοῦ νοηματικοῦ καί θεολογικοῦ της περιεχομένου καί ὁ ἄλλος τήν τεχνική ἀνάλυση καί ἀνάπτυξη τῆς μορφῆς τους. Ἡ πραγμάτευση αὐτή κρίνεται ἐπιβεβλημένη λόγω τῆς διττῆς διάστασης τῆς ὑμνογραφίας, τῆς σύζευξης δηλαδή τοῦ λόγου μέ τό μέλος καί καί τῆς βαθιᾶς ἀλληλοεξάρτησης τους μέσα στό πλαίσιο τῆς Ὁρθόδοξης λατρείας. Συμπερασματικά λοιπόν ὁποιαδήποτε μελέτη καί ἀνάλυση τοῦ μέλους τῶν ὕμνων δέν θεωρεῖται πλήρης, ἂν δέν ἔχει προηγηθεῖ ἡ πολύπλευρη ἐξέταση τοῦ ποιητικοῦ κειμένου, τό ὁποῖο ἀναπόφευκτα καθορίζει καί καλουπώνει τήν μουσική σύνθεση²⁰⁴.

τῆς ἴδιας ἀκολουθίας, τό ὄνομα τοῦ ὁποίου συνδέεται μέ τήν σύνταξη καί ἄλλων Ἰδιομέλων τῆς Λιτῆς στό σύνολο τῶν ἑορτῶν τοῦ ἑνιαυτοῦ.

²⁰¹ Βλ. *Πεντηκοστάριον*, σσ. 226-228.

²⁰² Ὁ σχολιασμός πού θά ἀκολουθήσει σ' αὐτή τήν ἐνότητα ἀφορᾷ τήν ὑμνογραφία τῆς Κυριακῆς τῆς Πεντηκοστῆς καί συνακόλουθα καί τῆς Δευτέρας τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, ἐφόσον ἀποτελοῦν μία ἐνιαία ἑορτή, βλ. π., σ. 79. Γιά τήν εὐρύτερη θεολογική καί πνευματική διάσταση τῆς ἑορτῆς, βλ. ἐνδεικτικά Βακάρου, *Ὁμιλητική*, σσ. 280-834 καί *Γέννηση*, σσ. 175-185, Βλάχου, *Ἑορτές*, σσ. 333-362, Calin, *Πεντηκοστή*, σσ. 179-196, Θεοδωρόπουλου, *Περίοδος*, σσ. 71-103, Καββαδία, *Ἅγιο Πνεῦμα*, σσ. 98-105, Κουρεμπελέ, *Πεντηκοστή*, σσ. 319-323, Μαυρομάτη, *Πεντηκοστή*, σσ. 49-80 καί *Παράκλητος*, σσ. 71-144, Παναγόπουλου, *Ἐρμηνεία*, σσ. 89-114, Σμέμαν, *Ἑορτολόγιο*, σσ. 193-196, Στογιάννου, «Πεντηκοστή», σσ. 319-323, Φάρου, *Πεντηκοστάριο*, σσ. 75-81 καί Φουντούλη, *Λογική Λατρεία*, σσ. 127-131. Γιά τόν σχολιασμό τοῦ Ψυχосαββάτου, ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ σχετική ἀναφορά στό Θεοδώρου, *Ἑαρ*, σσ. 380-395. Ἐπίσης στό Μαυρομάτη, *Παράκλητος*, σσ. 145-210 περιέχεται γλωσσική ἀπόδοση ὅλης τῆς ἀκολουθίας στή καθομιλουμένη γλώσσα.

²⁰³ Κορακίδη, *Ὑμνογραφία Γ'*, σ. 19.

²⁰⁴ Γιά τό θέμα αὐτό, βλ. Πάρη, *Ἄσμα*, σσ. 31-38 καί Βουρλῆ, *Δογματικοθηθικά ὄψεις*, σσ. 70-71. Ἡ ἀρχή αὐτή δέν εἶναι μόνο γνώρισμα τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς ποίησης ἀλλά ἔχει προέλευση παλαιότερη, καθώς ὁ Διονύσιος Ἀλικαρνασσεύς σημειώνει «Ἡ δέ

Ὡς πρὸς τὸν πρῶτο ἄξονα, πηγές τῆς ὑμνογραφίας τῆς Πεντηκοστῆς ἀποτελοῦν τὰ δύο Ἄγιογραφικά Ἀναγνώσματα τῆς Θείας Λειτουργίας²⁰⁵, οἱ Λόγοι καὶ τὰ ἐρμηνευτικά κείμενα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας²⁰⁶, καθὼς καὶ τὰ πλούσια θεολογικά νοήματα πού κομίζει αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ γεγονός τῆς καθόδου τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τῶν σωτηριολογικῶν του προεκτάσεων. Ὁ χαρακτήρας τῆς ὑμνογραφίας τῆς ἑορτῆς εἶναι θριαμβευτικός καὶ πανηγυρικός, δοξολογικός καὶ παρακλητικός, ἀλλὰ καὶ διαποτισμένος ἀπὸ τὴν θεολογικὴ σημασία τοῦ γεγονότος τῆς ἔλευσης τοῦ Παρακλήτου στὸν κόσμο. Σὲ μελοποιητικὸ ἐπίπεδο, ἡ ἐπιλογή τοῦ ἤχου τῶν τροπαρίων σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὸν ἰδιαίτερο χαρακτήρα τοῦ νοηματικοῦ τους περιεχομένου, ἐφόσον ὁ κάθε ἤχος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἐμπνέει καὶ μία ψυχικὴ διάθεση καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἓνα ἰδιαίτερο «ἦθος»²⁰⁷.

Ἀφετέρου, ὡς πρὸς τὴν ποιητικὴ τους μορφή, ἡ τεχνικὴ τους ἀνάπτυξη μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ γενικά ὡς ἀπλή, καθὼς λείπει ἡ ποικιλία καὶ ἡ συχνότητα τῶν σχημάτων τοῦ λόγου²⁰⁸. Αὐτὸ δικαιολογεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι στὴν κατηγορία τῶν Ἰδιομέλων²⁰⁹, τὰ ὁποῖα κατέχουν κεντρικὴ θέση καὶ ἔκταση στὸ πλαίσιο τῆς ὑμνογραφίας τῆς ἑορτῆς, ὁ θεολογικός χαρακτήρας, καὶ σὲ κάποιες περιπτώσεις ἡ ἀφηγηματικὴ τους τεχνικὴ, ἐπιβάλλει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν ἀπλή παρατακτικὴ ἔκθεση τοῦ περιεχομένου τους, μολονότι ἡ μορφή τους γενικά εὐνοεῖ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ποικίλων στολιδιῶν τοῦ λόγου²¹⁰. Τέλος ἡ ὑμνολογικὴ θεώρηση

ὀργανικὴ τε καὶ ὠδικὴ μούσα τὰς λέξεις τοῖς μέλεσιν ὑποτάττειν ἀξιοῖ καὶ οὐ τὰ μέλη ταῖς λέξεσιν» (*Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων*, 11.93).

²⁰⁵ Τὸ Ἀποστολικὸ Ἀνάγνωσμα προέρχεται ἀπὸ τίς Πράξεις 2, 1-11, ἐνῶ τὸ Εὐαγγελικὸ ἀπὸ τὸ κατὰ Ἰωάννην 7, 37-52 καὶ 8, 12, βλ. καὶ π., σ. 76. Γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ πρώτου, τὸ ὁποῖο περιέχει καὶ τὴν κύρια διήγηση τοῦ ἑορταζόμενου γεγονότος, βλ. Στογιάννου, *Πεντηκοστή*, σσ. 143-319, Μαυρομάτη, *Πεντηκοστή*, σσ. 5-47 καὶ *Γιορτῆ*, σσ. 183-187. Γιὰ τὴν Εὐαγγελικὴ περικοπὴ καὶ τὴν σύνδεσή της μὲ τὸ γεγονός τῆς Πεντηκοστῆς, βλ. Calin, *Πεντηκοστή*, σσ. 160-61.

²⁰⁶ Οἱ Λόγοι τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μὲ θέμα τὴν ἑορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς καὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος βρίσκονται συγκεντρωμένοι στὸ Εὐστρατιάδη, *Συμπλήρωμα*, σσ. 110-115.

²⁰⁷ Γιὰ τὸ «ἦθος» τῶν ἤχων, βλ. Χρῦσανθου, *Μέγα Θεωρητικόν*, σ. 84, παρῳφ. 189 καὶ σ. 179, παρῳφ. 396, Ἀντωνίου, *Μορφολογία*, σσ. 79-87 καὶ Παναγιωτόπουλου, *Θεωρία*, σσ. 130-131. Ὡς πρὸς τὴν ἐπίδραση τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς στοὺς ἐκκλησιαζόμενους πιστοὺς καὶ γιὰ τὸν ψυχοπαιδαγωγικὸ της χαρακτήρα, βλ. Βασιλειάδη, *Συμβολή*, σσ. 145-192.

²⁰⁸ Εἰδικὴ καὶ ἀριτίοτατη μελέτη τῶν σχημάτων τοῦ ἐντεχνου λόγου περιλαμβάνεται στὸ Κορακίδη, *Υμνογραφία*, Α'.

²⁰⁹ Βλ. π., σ. 96, ὑποσμ. 117.

²¹⁰ Ἡ ιδιότητά τους αὐτὴ πηγάζει ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι εἶναι ἀπαλλαγμένα ἀπὸ αὐστηρά προκαθορισμένα μετρικὰ καὶ μελωδικὰ σχήματα καὶ ὅτι τείνουν περισσότερο πρὸς τὸν πεζὸ λόγο, βλ. Δετοράκη, *Υμνογραφία*, σσ. 54, 91 καὶ Κορακίδη, *Υμνογραφία* Β', σσ. 146-47.

ολοκληρώνεται στο επίπεδο της Μετρικής τῶν ὕμνων, ἐφόσον οἱ βυζαντινοὶ ὕμνοι ἔχουν γραφεῖ σέ ρυθμοτονικά μέτρα σύμφωνα μέ τόν κανόνα τῆς ἰσοσυλλαβίας καί ὁμοτονίας μεταξύ τῶν προσομοίων τροπαρίων καί τῶν μελωδικῶν τους προτύπων²¹¹. Ἡ τεχνική αὐτή τῆς ὕμνογραφικῆς σύνθεσης λείπει, ὅπως εἰπώθηκε, ἀπό τοὺς ὕμνους ποῦ ψάλλονται μέ ἰδιαίτερο μέλος, οἱ ὁποῖοι, ἀδέσμευτοι ἀπό αὐστηροὺς στιχογραφικούς κανόνες, ἔχουν μεγαλύτερη μελωδική καί λυρική ποικιλία²¹².

Οἱ κύριες θεολογικές πτυχές, πού διαπερνοῦν τόσο τήν ἐπώνυμη ὕμνογραφία, μέ τίς συνθέσεις τῶν δύο ἀνταδέλφων Κοσμᾶ Μαΐουμᾶ καί Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ νά καταλαμβάνουν κυρίαρχη θέση, ὅσο καί τήν ἀνώνυμη προσομοιακή, ὡς ἐπί τό πλεῖστον, ποίηση τῆς ἐορτῆς εἶναι οἱ ἐξῆς:

α) Ἡ ἐξαρση τοῦ σπουδαίου γεγονότος τῆς ἐπιφοίτησης.

β) Ἡ ὑπόσταση καί τό ἁγιαστικό καί σωστικό ἔργο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

γ) Ἡ γλωσσολαλιά τῆς Πεντηκοστῆς καί ἡ ἀντιπαράβολή της μέ τό σκηνικό τῆς Βαβέλ.

δ) Ἡ σοφία καί τό φῶς τό ἀληθινό.

ε) Ἡ ἀποκάλυψη καί φανέρωση τῆς Ἁγίας Τριάδας.

²¹¹ Δηλ. ἡ λεγόμενη στροφική δομή. Εἰδικότερα ἡ ἰσοσυλλαβία καί ἡ ὁμοτονία στήν βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ ποίηση παρατηρήθηκε πρῶτα ἀπό τόν λόγιο Κων. Οἰκονόμο τόν ἐξ Οἰκονόμων τό ἔτ. 1830, στό ἔργο του *Περί γνησίας προφορᾶς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης*, ἐν Πετροπόλει, σ. 630 καί ἔκτοτε εἶναι ἀποδεκτὴ ὡς μία μετρικὴ πραγματικότητα. Εἶχε προηγηθεῖ ἡ διατύπωσή της καί ἀπό τόν Βυζαντινὸ λόγιο Θεοδόσιο Γραμματικό, βλ. Hilgard, *Grammatici*, σ. 569 (παρῶφ 2). Αὐτὴ ἡ ἀρχὴ υἱοθετήθηκε ἀπὸ ὅλους τους μεταγενέστερους ξένους καί Ἑλληνες μελετητές, εἴτε ὡς ἀπαράβατος καί ἀλύγιστος κανόνας (Pitra, Maas, Trypanis κ.ἄ.), εἴτε ὡς χαλαρότερος πού οἱ ἀποκλίσεις του ρυθμίζονται καί ἀποκαθίστανται ἀπὸ τό μέλος (Geisser, Σ. Εὐστρατιάδης, Τωμαδάκης), βλ. καί Δετοράκη, *Ἦμνογραφία*, σσ. 37-38 καί Κορακίδη, *Ἦμνογραφία Α'*, σσ. 145-150. Σέ συνάρτηση καί ὡς ἀπότοκο τῶν ρυθμικῶν δομῶν τοῦ ποιητικοῦ κειμένου βρῖσκεται καί ὁ μουσικὸς ρυθμὸς, τίς μορφές καί τὰ ρυθμικὰ φαινόμενα τοῦ ὁποῖου πραγματεύεται στήν διδακτορικὴ του διατριβὴ ὁ Ἰωάν. Ἀρβανίτης καί μάλιστα μέσα στό πλαίσιο τῆς παλαιᾶς σημειογραφίας, βλ. τοῦ ἰδίου, *Ρυθμὸς*.

²¹² Βλ. π., σ. 109, ὑποσμ. 210. Δέν πρέπει πάντως νά ἀγνοηθοῦν κάποιες περιπτώσεις ἐξωτερικῆς ἀντιστοιχίας μεταξύ Ἰδιομέλων, καθὼς καί λιγοστὲς ἐξαιρέσεις πού παρουσιάζουν ἐσωτερικὴ στιχικὴ ὁμοιομορφία, βλ. πκ., σσ. 115, 117-118 καί 125-127 ἀντίστοιχα. Γενικότερα γιὰ τήν ποιητικὴ μορφή τῆς βυζαντινῆς ὕμνογραφίας καί τήν ἀπουσία ἔμμετρου στίχου ἀπὸ τήν ὕμνογραφία, βλ. Κορακίδη, *Ἦμνογραφία Α'*, σσ. 138-145 καί Ἀρβανίτη, *Ρυθμὸς*, σσ. 48-52.

Α) Μεγάλος Έσπερινός²¹³

Ἡ εἰσαγωγή στό εὐφρόσυνο κλίμα τῆς ἑορτῆς γίνεται σε ποιητικό ἐπίπεδο μέ τά τρία Στιχηρά τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ²¹⁴, τό καθένα ἀπό τά ὁποῖα συνοψίζει ἓνα κεντρικό θέμα πού διέπει τήν ὕμνογραφία τῆς ἑορτῆς. Τά Ἰδιόμελα αὐτά ἀνήκουν στόν μεγαλοπρεπή καί πανηγυρικό ἀΐχο²¹⁵, ἡ ἐπιλογή τοῦ ὁποῖου δικαιολογεῖται τόσο ἀπό τήν τάξη τῆς Ὀκταηχίας²¹⁶, ὅσο καί ἀπό τό θριαμβευτικό καί ἐπίσημο χαρακτήρα τοῦ γεγονότος τῆς Πεντηκοστῆς «ὡς μέγαν τε καί σεβάσμιον»²¹⁷.

Πιό συγκεκριμένα, στήν ἀφετηρία τῆς ὕμνογραφίας τῆς ἑορτῆς, ἡ ποιητική γραφίδα ἀντιγράφει με δημιουργικό τρόπο τό Πατερικό κήρυγμα, καθὼς τό πρῶτο Ἰδιόμελο συμπίπτει στό μεγαλύτερο μέρος του μέ τήν ἑναρξη τοῦ Ε΄ κεφαλαίου τοῦ Λόγου «*Εἰς τήν Πεντηκοστήν*» τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου²¹⁸. Στόν ὕμνο αὐτό ἀνακεφαλαιώνεται ἐξ ἀρχῆς τό μέγα κεφαλαῖωδες μυστήριο πού πανηγυρίζει ἡ Ἐκκλησία, τήν «προθεσμίαν ἐπαγγελίας καί ἐλπίδος συμπλήρωσιν». Χαρακτηριστική ἀπό τήν ἀποψη τῆς ποιητικῆς τεχνικῆς εἶναι ἡ παρατακτική σύνδεση τῶν ἐπιμέρους ἐννοιῶν, ἡ ὁποῖα προδίδει καί τό προφορικό στοιχεῖο πού διέπει τόν ὕμνο, καταλήγοντας μέ δοξολογική ἐπίκληση πρὸς τόν Δημιουργό τοῦ παντός.

Τό θέμα τῆς γλωσσολαλιᾶς κατά τήν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς, τό ὁποῖο διαποτίζει τό περιεχόμενο ἀρκετῶν ὕμνων τῆς, ἀποτελεῖ τό κεντρικό θέμα τοῦ δευτέρου Στιχηροῦ. Ἡ διαίρεση πού ἐπῆλθε μέσω τῆς ἀκατανοησίας μεταξύ τῶν «ἀλλογενῶν» στόν πύργο τῆς Βαβέλ ἀποκαθίσταται κατά τήν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς μεταξύ τῶν Μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ, οἱ ὁποῖοι ἀνακαινισμένοι ἀπό τήν χάρη τοῦ Παρακλήτου θά κηρύξουν «τόν ἀθάνατον Λόγον καί Θεόν». Παρακάτω, τό τρίτο

²¹³ Ἡ ἀναφορά στοὺς ὕμνους τοῦ Μικροῦ Ἐσπερινοῦ δέν θεωρήθηκε σκόπιμη καί ἡ ἐξέτασή τους θά συντελεστεῖ στό πλαίσιο τοῦ Μεγάλου, δεδομένου ὅτι ὁ Μικρός Ἐσπερινός τῆς Πεντηκοστῆς στερεῖται ιδιαίτερης ὕμνογραφίας, βλ. π., σ. 95.

²¹⁴ Βλ. π., σ. 96.

²¹⁵ Βλ. Αντωνίου, *Μορφολογία*, σσ. 82-83.

²¹⁶ Στούς στίχους πού σώζονται στήν Ὀκτώηχο καί ἐκφράζουν τό ἦθος τοῦ κάθε ἤχου διατυπώνεται τρανότατα τό πρωτεῖο τοῦ ἀΐχου στήν τάξη τῆς Ὀκταηχίας, βλ. ὅπ.π., σ. 83. Γιά τήν Ὀκταηχία βλ. Ἀλυγιζάκη, *Ὀκταηχία καί στά Πρακτικά τοῦ Γ΄ Διεθνούς Συνέδριου Μουσικολογικοῦ καί Ψαλτικοῦ «Ἡ Ὀκταηχία»*, Αθήνα 17-21 Ὀκτωβρίου 2006, Αθήνα 2010.

²¹⁷ Βλ. στό πρῶτο Ἰδιόμελο ἐξ αὐτῶν.

²¹⁸ PG 36, σσ. 427-452 καί συγκεκριμένα σ. 436. Ἐπίσης βλ. καί Calin, *Πεντηκοστή*, σ. 107 καί πκ., σσ. 120-121. Δέν εἶναι τυχαῖο ἄλλωστε ὅτι τίθεται στήν ἑναρξη τόσο τοῦ Μικροῦ, ὅσο καί τοῦ Μεγάλου Ἐσπερινοῦ. Ἐκτός ἀπό τό πρῶτο, ἐμπνευσμένο ἀπό τήν παραπάνω Πατερική Ὁμιλία εἶναι καί τό τρίτο Ἰδιόμελο τῆς σειρᾶς, βλ. Βεργωτῆ, *Εορτή*, σ. 148.

Ἰδιόμελο τῆς σειρᾶς ἀποτελεῖ σημεῖο ἀναφορᾶς γιά τό ἀγιαστικό ἔργο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος²¹⁹. Ἡ ἀναφορά τῶν τριαδολογικῶν ὄρων τοῦ «ὁμοουσίου καί ὁμόθρονου» τοῦ Παρακλήτου σέ σχέση μέ τά ἄλλα δύο πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδας παραπέμπει στήν διδασκαλία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου²²⁰, ὅπου ὁ ὄρος «ὁμότιμον» ἀποτελεῖ μία «ὑποκρυπτόμενη κατάφαση τοῦ ὁμοουσίου»²²¹. Ἡ τρανή διακήρυξη τοῦ σωστικοῦ του ἔργου γίνεται μέ τήν ἐναρκτήρια πρόταση «Πάντα χορηγεῖ τό Πνεῦμα τό ἅγιον». Οἱ πέντε στίχοι πού ἀκολουθοῦν παρατάσσονται μέ ἀσύνδετο σχῆμα καί ἀναλύουν τό περιεχόμενο τῆς λέξης «Πάντα», μέ τόν τρίτο καί τέταρτο νά ἰσοσυλλαβοῦν καί νά ὁμοτονοῦν. Ὁ ὕμνος καταλήγει μέ δοξολογική ἐπίκληση καί με τήν τριαδολογική ἀναφορά, γιά τήν ὁποία ἔγινε λόγος παραπάνω²²².

Στήν συνέχεια ὁ θριαμβευτικός τόνος ὑποχωρεῖ στά πέντε Ἰδιόμελα πού ἔπονται²²³. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτή σηματοδοτεῖται ἐξ ἀρχῆς καί ἀπό τόν ἦχο μελοποίησής τους, ὁ ὁποῖος ξεχωρίζει γιά τόν παρακλητικό-ἱκετευτικό του ἦθος²²⁴. Στήν κεφαλή τῆς ομάδας τῶν Ἰδιομέλων αὐτῶν τίθεται ἕνας ὕμνος μέ ἰδιαίτερη σημασία καί μόνιμη λειτουργική χρήση. Τά ἀποτελέσματα τῆς «λήψης» τοῦ ἐπουρανίου Πνεύματος ἀπό τό σῶμα τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ γνώση τοῦ ἀληθινοῦ φωτός καί τῆς ἀληθινῆς πίστεως, χωρίς τά ὁποῖα ἡ σωτηρία εἶναι ἀνέφικτη. Χαρακτηριστικός, στό τέλος, εἶναι ὁ τριαδολογικός χαρακτήρας τοῦ ὕμνου, ὁ ὁποῖος ἐκδηλώνεται καί στά ἐπόμενα Στιχηρά τῆς σειρᾶς αὐτῆς.

Τό ἐπόμενο Ἰδιόμελο παρουσιάζει ἐνδιαφέρον τόσο γιά τό περιεχόμενό του, ὅσο καί γιά τήν ποιητική του τεχνική. Τό Ἅγιο Πνεῦμα ἐλάλησε στήν Παλαιά Διαθήκη διά τῶν Προφητῶν καί κηρύχτηκε στήν Καινή ἀπό τούς Ἀποστόλους. Ὡς ἐπιστέγασμα τῶν παραπάνω εὐεργεσιῶν ὁ ὕμνογράφος ξεσπάει μέ μία ἀναφώνηση πρὸς τόν μόνο ἀληθινό Θεό, κάνοντας χρήση τῆς τριπλῆς ἐπαναδίπλωσης μέ κυκλικό σχῆμα τῆς φράσης «σύ εἶ Θεός».

²¹⁹ Βλ. Νικολαΐδη, «Ποίηση», σσ. 487-488, ὅπου περιέχεται θεολογικός σχολιασμός. Ἐπίσης ἀναφορά γιά τό περιεχόμενό του ὑπάρχει στό Φουντούλη, *Λατρεία*, σσ. 128-129 καί Βακάρου, *Ὀμιλητική*, σ. 282, ὑποσμ. 402, ὅπου καί ἀναφορά σέ παράλληλα Πατερικά χωρία.

²²⁰ *Περί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, PG 31, σσ. 1429-1438. Ἐπίσης ἡ ἔκφραση «βρῦει προφητείας, ἱερέας τελεοῖ» ἀπαντάται σχεδόν αὐτούσια στόν Λόγο του *Περί πίστεως*, PG 31, σ. 469.

²²¹ Ozoline, *Ἱστορία*, σ. 163. Γιά τό «ὁμόθρονον» καί «σύνθρονον» τῆς Ἁγ. Τριάδος καί τήν ὑπόσταση τοῦ Ἁγ. Πνεύματος κατά τούς Πατέρες τοῦ Δ'-Γ' αἰ., βλ. στόν ἴδιο, σσ. 158-166.

²²² Βλ. π., σ. 111.

²²³ Βλ. π., σ. 96.

²²⁴ Βλ. Ἀντωνίου, *Μορφολογία*, σ. 83.

Ο παρακλητικός χαρακτήρας τῶν πέντε αὐτῶν Στιχηρῶν, ἀφοῦ προαναγγέλθηκε μέ τήν ἐπιλογή τοῦ χρωματικοῦ β' ἤχου²²⁵ καί τήν προσκύνηση τῆς Ἁγίας Τριάδας στό πρῶτο ἀπό αὐτά, ἐκδηλώνεται ἐναργέστερα στά δύο συγγενικά, ὡς πρός τό νόημα καί τήν φρασεολογία τους, Ἰδιόμελα πού ἔπονται. Ἀπό τήν πρώτη κιόλας ματιά ἡ ταύτιση ὡς πρός τήν ἔναρξή τους καί τήν ἐπανάληψη τῶν ἐτυμολογικά συγγενικῶν λέξεων «ὑμνήσω - ἀνυμνοῦμεν» καί «κλίνας-ὑποκλίναντες» δηλώνει τήν σχέση τῶν δύο ὕμνων καί τόν λατρευτικό τους χαρακτήρα, μέ τήν διαφορά ὅτι ὁ πρῶτος ἀποτυπώνει τό ἀτομικό βίωμα, ἐνῶ ὁ δεύτερος τήν κοινή λατρευτική ἀναφορά.

Ἡ ἐκκλησιολογική αὐτή διάσταση καταλήγει στό τελευταῖο σέ ἐκτενή ἀναφώνηση καί ἀποστροφή πρός τήν Ἁγία Τριάδα, ἡ ὁποῖα πλέκεται τεχνικότατα ἀπό τόν ποιητή μέ τήν παρήχηση καί τήν παρονομασία τῶν δογματικῶν ὄρων πού προσδιορίζουν τά τρία Πρόσωπα. Τό τριαδικό σχῆμα εἶναι ἐμφανές κατ' ἀναλογία καί στό πρῶτο ἀπό αὐτά, ὅπου ἡ ἀδιάλειπτη «ἐν παντί καιρῶ» λατρεία τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ δηλώνεται ἐμφατικά μέ τούς δύο κύκλους προσευχῆς τοῦ Νυχθημέρου, μέ τήν προσθήκη καί τῆς μεσημβρινῆς²²⁶. Ἡ τριαδικότητα τόσο στό θεολογικό περιεχόμενο, ὅσο καί στήν ποιητική τεχνική, ἐπεκτείνεται ἀριστοτεχνικά καί στό τελευταῖο Στιχηρό τῆς σειρᾶς²²⁷, τό ὁποῖο μέσα σέ δύο προτάσεις συμπυκνώνει ἐν εἴδει ἐπιλόγου τά κυριότερα νοήματα τῆς σειρᾶς τῶν Ἰδιομέλων τοῦ β' ἤχου: τριαδολογική δοξολογική ἐπίκληση, ἡ ὑπόσταση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὡς ὁμοουσίου μέ τόν «Πατέρα καί τόν Υἱόν» καί ἡ διάδοση αὐτῆς τῆς ἀλήθειας διά τοῦ κηρύγματος τόσο τῶν Προφητῶν στήν Παλαιά Διαθήκη, ὅσο καί τῶν Ἀποστόλων καί Μαρτύρων κατά τήν περίοδο τῆς χάριτος.

Ἡ ἀποκάλυψη τῆς Ἁγίας Τριάδος καί ἡ λατρευτική προσκύνησή της, χωρίς ὅμως ἄμεση ἀναφορά στήν ἐπιφοίτηση κατά τήν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς, ἀποτελεῖ τό κυρίαρχο θέμα καί στό περίφημο Δοξαστικό τῶν Στιχηρῶν τοῦ Μεγά-

²²⁵ Βλ. π., σ. 112.

²²⁶ Γιά τούς δύο κύριους ἡμερησίους καιρούς προσευχῆς, βλ. Φουντούλη, *Εἰσαγωγή*, σ. 135. Ἐπίσης ἡ μεσημβρινή λατρευτική ἀναφορά εἶναι σταθερή στό Μοναχικό Τυπικό σέ καθημερινή βάση μέ τήν ΣΤ' Ὁρα, ἀλλά καί στό ἀντίστοιχο Ἀσματικό κατά τήν περίοδο τῆς Τεσσαρακοστῆς μέ τήν ἀκολουθία τῆς Τριθέκτης, βλ. Φουντούλη, *Εἰσαγωγή*, σσ. 168 καί 135 ἀντίστοιχα. Γιά τούς τρεῖς ἡμερησίους σταθμούς τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ νυχθημέρου βλ. Συμεών Θεσ/νίκης, *Διάλογος*, PG 155, σ. 593B, C, D καί Σκρέττα, *Χώρος*, σ. 282.

²²⁷ «Τριάδα», «Πατέρα, Υἱόν, σύν Ἁγίῳ Πνεύματι», «Ἀπόστολοι, Προφῆται, μετὰ Μαρτύρων».

λου Έσπερινού, ποίημα του Λέοντος Σοφοῦ σέ ἤχο πλ. δ' ²²⁸. Τό Ἰδιόμελο αὐτό ξεχωρίζει γιά τόν δογματικό του χαρακτήρα καί τήν ἔντεχνη, ἀπό τήν ἀποψη τῆς ποιητικῆς του μορφῆς, σύνθεση τοῦ κειμένου. Ὡς πρός τό πρῶτο σκέλος ὁ θεολογικός λόγος ἀναδεικνύει τό θέμα τῶν σχέσεων τῶν τριῶν Προσώπων «Υἱόν ἐν τῷ Πατρὶ, σὺν Ἁγίῳ Πνεύματι». Ἡ ἀρχική παραίνεση τοῦ ὕμνογράφου ἐξελίσσεται στήν συνέχεια σέ δογματική ἔκθεση καί ἀνάλυση τοῦ Τριαδολογικοῦ δόγματος, τό ὁποῖο ἀρχικά ἀναπτύσσεται μέ τό σχῆμα τῆς ἐπεξήγησης καί καταλήγει σέ μία ἀναλυτική διατύπωση τῆς ιδιότητος τοῦ ὁμοουσίου, τό ὁποῖο κατ' ἀναλογία τῆς τρισυπόστατης Θεότητος περιγράφεται ἐμφρατικά μέ τήν τρι-πλή ἐπανάληψη τοῦ ἀριθμητικοῦ «μία» καί τῶν θεολογικῶν ὄρων πού τό συνοδεύουν.

Το σχῆμα αὐτό χρησιμοποιεῖται ξανά μέ τόν ἴδιο τρόπο μέ δοξολογική ἔννοια καί σημασία στήν δεύτερη νοηματική περίοδο τοῦ ὕμνου, στήν ἀρχή τῶν τριῶν ἐπιμέρους κώλων πού ὀριοθετοῦνται ἀπό τήν ἐπανάληψη τῆς λέξης «Ἅγιος». Ἀξιοσημείωτη ἀπό θεολογικῆς ἀποψῆς εἶναι ἡ ἐξύμνηση τοῦ καθ' ἑνός χωριστά Προσώπου τῆς Θεότητος μέ τήν ταυτόχρονη ὁμοουσιότητα πρός τά ὑπόλοιπα δύο, γεγονός τό ὁποῖο τονίζει τό ἀδιαίρετον τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ὁ ὕμνος καταλήγει μέ τήν λιτή ἀλλά περιεκτική φράση «Τριάς Ἁγία δόξα σοι», ἡ ὁποία συμπυκνώνει ὅλο τό νοηματικό περιεχόμενο τοῦ Ἰδιομέλου.

Δοξολογικό ἀλλά καί διηγηματικό χαρακτήρα ἔχει καί τό δεύτερο ὁμόηχο ποίημα τοῦ βασιλέα Λέοντα, τό ὁποῖο ἀπαντᾶται ὡς Δοξαστικό της Λιτῆς, ἀκολουθίας πού τελεῖται συναπτά μέ τόν Μεγάλο Έσπερινό ²²⁹. Τό Ἰδιόμελο αὐτό στερεῖται τοῦ θεολογικοῦ καί ποιητικοῦ πλούτου τοῦ προηγούμενου, ἐξαιτίας τοῦ ἀφηγηματικοῦ του περιεχομένου, τό ὁποῖο ἐπικεντρώνεται στήν ἐξιστόρηση τοῦ μερισμοῦ τῶν ξένων γλωσσῶν στούς Ἀποστόλους καί τοῦ συνακόλουθου θαυμασμοῦ τῶν παρευρισκομένων Ἑβραίων ἀπό τήν εὐγλωττία καί τήν θεία σοφία τῶν ἀγραμμάτων Μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ. Κατά συνέπεια, τό κείμενο τείνει ἔντονα πρός

²²⁸ Τό Ἰδιόμελο αὐτό δέν ἀνήκε ἐξ ἀρχῆς ἀποκλειστικά στήν ἀκολουθία τῆς Πεντηκοστῆς, ἀλλά σχετιζόταν περισσότερο μέ τήν ἑορτή τῶν Θεοφανείων, σύμφωνα μέ τήν μαρτυρία πού ἐμπεριέχεται στό ἀρχαιότερο ἑλληνικό Τροπολόγιο Σιν. ΝΕ/ΜΓ 56+5 φ. 65α «εἰς τήν Θεοφάνειαν εὐρίσκεις αὐτό» καί φ. 10β «Τριαδικόν, λεγόμενον τὰς ἡμέρας (τῶν Θεοφανείων), βλ. στό Nikiforova, *Monuments*, σσ. 3 καί 30. Γιά τόν σπουδαιότατο αὐτό κώδικα, βλ. τῆς ἰδίας, "The oldest Greek Tropologion Sin. gr. ΜΓ 56+5: A new witness to the liturgy of Jerusalem from outside Jerusalem with the first edition of the text", *Oriens Christianus* 98 (2015), Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, σσ. 138-173.

²²⁹ Γιά τήν Λιτή, βλ. Κορακίδη, *Ἦμνογραφία Β'*, σσ. 181-182.

τόν πεζό λόγο μιμούμενο εικόνες και λεκτικά σχήματα της Αποστολικής διήγησης, καταλήγοντας με την τυπική δοξολογική αναφορά «διό...βοῶμέν σοι», ἀποτέλεσμα τῶν σωτηρίων και θαυμαστῶν γεγονότων τῆς θείας Οικονομίας.

Ὡς Δοξαστικό ἐπίσης τῆς Λιτῆς ἀναφέρεται στους χειρόγραφους λειτουργικούς κώδικες και τό μοναδικό Ἰδιόμελο τῆς ἐορτῆς σέ ἦχο βαρύ, τό ὅποιο τελικά δέν συμπεριλήφθηκε στήν ἀκολουθία τῆς ἐορτῆς, ἀλλά βρίσκεται στήν μεθέορτο ἑβδομάδα²³⁰. Τό βραχύ αὐτό σέ ἕκταση ὕμνογράφημα ἀκολουθεῖ τίς ἀρχές τῶν κατά στίχο ὕμνων²³¹, μέ συγκεκριμένη ποιητική δομή και στιχική ἰσορροπία. Συγκεκριμένα, ἀποτελεῖται ἀπό ἕξι κῶλα, ἀπό τά ὅποια τά δύο τελευταῖα ἰσοσύλλαβουν μεταξύ τους, ἐνῶ σέ ἐπίπεδο στιχικῆς μορφῆς παρατηρεῖται ἴδιος ἀριθμός συλλαβῶν μεταξύ τῶν δύο πρώτων.²³² Με τόν τρόπο αὐτό τονίζεται ὁ παραλληλισμός μεταξύ τοῦ δευτέρου και τοῦ τρίτου Προσώπου τῆς Ἁγίας Τριάδας, ὁ ὁποῖος διέπει ὅλο τό νόημα τοῦ ὕμνου αὐτοῦ²³³.

Ὅσον ἀφορᾷ τήν δεύτερη συναγωγή τροπαρίων τοῦ Ἑσπερινοῦ και στήν σειρά τῶν «Ἀποστίχων»²³⁴, ἡ ἀκολουθία τῆς ἐορτῆς περιλαμβάνει Ἰδιόμελα σέ ἦχο πλ. β', τά ὅποια ἀποδίδονται στόν Κοσμᾶ Μελωδό²³⁵. Τό ἐπίσημο και ἐπιβλητικό ὕφος, ἡ δύναμη και ὁ πλοῦτος τῶν εἰκόνων, γνωρίσματα τῆς ὑψηλῆς ποιήσεως τοῦ Κοσμᾶ, σέ συνδυασμό μέ τόν πηγαῖο λυρισμό και τήν ποιητική ἀρτιότητα τῶν δύο κυρίως τελευταίων Ἰδιομέλων, δέν λείπουν ἀπό τήν συγκεκριμένη ἐνότητα²³⁶. Ὁ

²³⁰ Βλ. π., σ. 98.

²³¹ Βλ. Μητσάκη, *Ἑμνογραφία*, σσ. 85-103 και Ἀρβανίτη, *Ρυθμός*, σσ. 45-47.

²³² Σύμφωνα μέ τήν στίξη τῶν μουσικῶν χειρογράφων ἐντοπίζουμε τέσσερα κῶλα, τά ὅποια, παρόλη τήν ἐμφανή σταυρωτή τους ἀντιστοιχία, εἶναι ἀνισοσύλλαβα. Ἡ φαινομενική αὐτή μετρική δυσαρμονία ἀναπληρώνεται ἀπό τήν συνένωσή τους σέ δύο δεκαεπτασύλλαβους στίχους, σέ ἀντίθεση μέ τόν τελευταῖο πού εἶναι δεκαεξασύλλαβος. Ὡς πρός τήν φρασεολογία του, τό Ἰδιόμελο αὐτό παρουσιάζει ἀντιστοιχίες μέ τήν ἐναρκτήρια πρόταση τοῦ ὕμνου «Βασιλεῦ οὐράνιε» («Παράκλητε, τό πνεῦμα τῆς ἀληθείας»).

²³³ Πιό πειθαρχημένη στιχουργική μεταχείριση ἐμφανίζει τό Ἰδιόμελο «Γλῶσσαί ποτε...», τό ὅποιο ἀναπτύσσεται και αὐτό μέ βάση τό σχῆμα ἀντιπαραβολῆς και παραλληλισμοῦ δύο γεγονότων, βλ. πκ., σ. 235. Τά δύο αὐτά παραδείγματα ἐπιβεβαιώνουν τήν παρατήρηση τοῦ Ἰωάν. Ἀρβανίτη ὅτι «ὅμοιοι στίχοι στήν ἴδια στροφή μπορεῖ νά ἐμφανιστοῦν περιστάσιακά, συχνά γιά νά δείξουν κάποια ὁμοιότητα ἢ ἀντίθεση νοήματος», βλ. *Ρυθμός*, σ. 64.

²³⁴ Βλ. Κορακίδη, *Ἑμνογραφία Β'*, σ. 82.

²³⁵ Βλ. π., σ. 106.

²³⁶ Γιά τά γνωρίσματα τῆς ποιήσεως τοῦ Κοσμᾶ ἐπισκόπου Μαΐουμᾶ και τήν ἀνωτερότητά της, σέ ἐπίπεδο ποιητικῆς σύλληψης, σέ σχέση μέ αὐτήν τοῦ θετοῦ του ἀδελφοῦ Ἰ. Δαμασκηνοῦ, βλ. Δετοράκη, *Ἑμνογραφία*, σσ. 77-78.

χρωματικός δέ ἦχος μελοποίησής τους παραπέμπει τόν ἀκροατή σέ μία πιό ἐσωτερικευμένη καί ἰκετευτική ἀτμόσφαιρα²³⁷, ἐνῶ καί ἡ θεματολογία τους διαφέρει σέ σχέση μέ τά προηγούμενα Στιχηρά τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ. Ὁ ἔντονος παρακλητικός τους χαρακτήρας ἐκδηλώνεται στήν κοινή κατάληξη τῶν δύο πρώτων Ἰδιομέλων τῆς σειρᾶς καί κυρίως στό εὐρέως διαδεδομένο «Βασιλεῦ οὐράνιε», τό ὁποῖο ἀποτελεῖ ὁλόκληρο μία δέηση-ἰκεσία πρὸς τόν Παράκλητο, «τό Πνεῦμα τῆς ἀληθείας».

Εἰδικότερα, τά δύο πρῶτα Ἰδιόμελα δομοῦνται μέ βάση τό ἀντιθετικό σχῆμα «τοῖς μὲν ἀπίστοις»-«τοῖς δέ πιστοῖς», τό ὁποῖο περιέχεται στό δεύτερο ἀπό αὐτά, ἐνῶ στό πρῶτο τά δύο σκέλη προσωποποιῦνται ὡς ἐξῆς: «τά ἔθνη»-«ἡμεῖς δέ». Ἡ ἀντιπαράθεση αὐτή ἀφορᾷ τήν ἐκ διαμέτρου διαφορετική ἀντίληψη τοῦ παραδόξου γεγονότος τῆς ἐναλλαγῆς τῶν γλωσσῶν στά πρόσωπα τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἡ ὁποῖα γίνεται στήριγμα καί «πρόξενος σωτηρίας» γιά τό πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας. Χαρακτηριστική εἶναι στό τέλος τοῦ πρώτου ἡ ταύτιση τοῦ κειμένου του μέ τόν στίχο τοῦ Κοινωνικοῦ τῆς Δευτέρας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος²³⁸, ὅπως καί ἡ κοινή κατάληξή τους «δεόμεθα, φιλάνθρωπε».

Τήν κεντρικότερη ὅμως θέση μεταξύ ὄχι μόνο τῶν Ἀποστίχων, ἀλλά καί τῶν ὑπολοίπων ὕμνων τῆς ἐορτῆς κατέχει τό τρίτο Ἰδιόμελο τῆς σειρᾶς, τό ὁποῖο ξεχωρίζει γιά τήν θεολογική καί ποιητική του ἀριότητα. Ἀνεξάρτητα ἀπό τό ὅτι ἐπαναλαμβάνεται ἄλλες δύο φορές ὡς Δοξαστικό καί μία ἀκόμη ὡς Πεντηκοστάριο τοῦ Ὁρθρου²³⁹, ἀπό νωρίς συνδέθηκε στό Τυπικό τοῦ Ἁγ. Σάββα καί μέ τίς τρεῖς σειρές ποιημάτων τοῦ Κοσμᾶ, στοιχεῖο τό ὁποῖο προκρίνει τήν κατάταξή του στόν μακρὺ κατάλογο τῶν ἔργων τοῦ σπουδαίου Ἱεροσολυμίτη ποιητή²⁴⁰.

Ὡς πρὸς τό περιεχόμενό του, χαρακτηριστική εἶναι ἡ συμμετρία τῆς δομῆς τοῦ ὕμνου καί ὁ ἐμφανῆς διαχωρισμός του σέ δύο τμήματα, τά ὁποῖα θεμελιώνονται στό ἴδιο θεολογικό καί Πατερικό ὑπόβαθρο, ἀποτελώντας μία θαυμάσια σύνοψη τοῦ περιεχομένου τῆς ἐορτῆς, ἀλλά καί τήν θεολογική κορύφωση τῆς διδασκα-

²³⁷ Γιά τό ἦθος τοῦ πλ. β' ἦχου, βλ. Ἀντωνίου, *Μορφολογία*, σ. 86.

²³⁸ Βλ. π., σ. 104.

²³⁹ Βλ. π., σ. 98.

²⁴⁰ Βλ. π., σ. 106. Γιά τήν πατρότητα τοῦ ὕμνου αὐτοῦ καί γιά πειστικές ἐνδείξεις ὑπέρ τῆς ἀπόδοσής του στόν Κοσμᾶ τόν Μελωδό, βλ. Ἀλυγιζάκη, «Βασιλεῦ», σσ. 74-75.

λίας της²⁴¹. Ως προς τήν ποιητική του μορφή, στό πρώτο τμήμα χρησιμοποιείται μέ σχεδόν απόλυτη συμμετρία τό ζευγαρωτό σχῆμα²⁴² «ό πανταχοῦ...πληρῶν»-«ό θησαυρός...χορηγός», τό όποιο ἐξελίσσεται ασύνδετα μέ τήν πλήρη απουσία συνδέσμου μεταξύ τῶν ἐπιμέρους στίχων του, τό όποιο προσδίδει ζωηρότητα καί ἔμφαση στίς περιγραφόμενες ιδιότητες τοῦ Παρακλήτου²⁴³. Ἀντίθετα, στό μέρος τῆς ἐπίκλησης, τά τρία αἰτήματα πρός τό «Πνεῦμα τῆς ἀληθείας» διατυπώνονται μέ παρατακτική σύνδεση καί ἀφοροῦν στήν ψυχική σωτηρία καί κάθαρση.

Ἡ σειρά τῶν Ἀποστίχων τοῦ Μεγάλου Ἐσπερινοῦ ολοκληρώνεται μέ τό Δοξαστικό σέ ἦχο πλ. δ'²⁴⁴, τό όποιο παρουσιάζει ζωηρό ποιητικό ἐνδιαφέρον λόγω τῆς σχεδόν ἀπόλυτης μετρικῆς ἀντιστοιχίας μεταξύ τῶν ἡμιστιχίων του²⁴⁵. Κεντρικός ἄξονας τοῦ περιεχομένου του εἶναι ἡ προσφιλής ὡς θεματολογία σύγκριση καί ἀντιπαραβολή τοῦ μερισμοῦ τῶν γλωσσῶν κατά τήν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς «πρός συμφωνίαν» μέ τήν σύγχυσή τους στήν ἀρχαία Βαβέλ «πρός τιμωρίαν». Τό κείμενο διακρίνεται μέ σαφήνεια σέ τρεῖς περιόδους, οἱ όποιες ποιητικά ἀποτελοῦν τίς στροφές τοῦ ὕμνου. Ἡ καθεμία ἀπό αὐτές διαρθρώνεται σέ τέσσερα κῶλα, τά όποια όμοτονοῦν, ἰσοσυλλαβοῦν καί όμοιοκαταληκτοῦν ἀνά δύο χιαστή:

Γλῶσσαί ποτε συνεχύθησαν

διά τήν τόλμαν τῆς πυργοποιΐας,

Γλῶσσαί δε νῦν ἐσοφίσθησαν

διά τήν δόξαν τῆς θεογνωσίας.

²⁴¹ Γιά τόν πλήρη θεολογικό σχολιασμό τοῦ ὕμνου, βλ. Ἀλυγιάκη, «Βασιλεῦ», σσ. 65-72.

²⁴² Οἱ μικρές διαφοροποιήσεις ὡς πρός τόν ἀριθμό τῶν συλλαβῶν καί τήν θέση τοῦ τόνου στά δύο ζεύγη ἡμιστιχίων δέν διαταράσσουν τήν συμμετρία τῆς μορφῆς του, καθώς ὁ ὕμνογραφικός λόγος δέν διέπεται ἀπό ἀπόλυτους κανόνες στιχουργικῆς όμοιομορφίας, βλ. καί Ἀρβανίτη, *Ρυθμός*, σσ. 103-110. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ τό Δοξαστικό τῆς σειρᾶς, τό όποιο παρουσιάζει μία ἀξιοθαύμαστη στιχουργική καί μετρική πειθαρχία, βλ. πκ., σσ. 117-118.

²⁴³ Γιά τό ασύνδετο σχῆμα στόν ρητορικό καί ὕμνογραφικό λόγο, βλ. Κορακίδη, *Υμνογραφία Β'*, σσ. 218-220.

²⁴⁴ Βλ. καί π., σ. 99.

²⁴⁵ Γιά τήν ἐξωτερική «στροφική» (μεταξύ τῶν τροπαρίων ἑνός Κανόνα ἢ μίας ομάδας Στιχηρῶν προσομοίων) καί ἐσωτερική «στιχική» (μέσα στά ὅρια τοῦ ἴδιου ὕμνου) ἀντιστοιχία, βλ. Ἀρβανίτη, *Ρυθμός*, σσ. 135-136.

Ἐκεῖ κατεδίκασε Θεός
τούς ἀσεβεῖς τῷ πταίσματι,
ἐνταῦθα ἐφώτισε Χριστός
τούς ἀλιεῖς τῷ Πνεύματι.

Τότε κατηγοράσθη ἡ ἀφωνία
πρός τιμωρίαν,
ἄρτι καινουργεῖται ἡ συμφωνία
πρός σωτηρίαν, τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

Τά τρία ζεύγη τῶν στίχων του ἀναπτύσσονται μέ διαφορετικό ἀριθμό συλλαβῶν μεταξύ τῶν στροφῶν, ἐνῶ στήν τρίτη περίοδο τό τελευταῖο κῶλο συμμορφώνεται, σέ σχέση μέ τό προηγούμενο, μόνο ὡς πρός τόν ἀριθμό τῶν συλλαβῶν. Ἡ σύνθεση τοῦ ὕμνου γίνεται μέ βάση τήν ἀναδρομή στό παρελθόν καί τό ἀντιθετικό σχῆμα μεταξύ χρονικῶν («ποτέ»-«νῦν», «τότε»-«ἄρτι») καί τοπικῶν («ἐκεῖ»-«ἐνταῦθα») ἐπιρρημάτων, τά ὅποια παρατάσσονται πάλι σέ τρία ζεύγη²⁴⁶. Συμπερασματικά, πρέπει να τονιστεῖ ὅτι τό Ἰδιόμελο αὐτό ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά λίγιστα ὁμοειδή δείγματα στό σύνολο τῆς βυζαντινῆς ὕμνογραφίας, καθώς ξεφεύγει ἀπό τά ὅρια τοῦ ρυθμικοῦ πεζοῦ λόγου καί συμμορφώνεται ἀπόλυτα μέ τούς κανόνες τῆς ἔμμετρης τονικῆς ποίησης²⁴⁷.

²⁴⁶ Ἐντυπωσιακή εἶναι ἡ συνέπεια μέ τήν ὅποια μεταχειρίζονται οἱ ποιητές τό τριαδικό σχῆμα ὡς ποιητικό, νοηματικό ἀλλά καί θεολογικό ἐργαλεῖο σύνθεσης τῶν ὕμνων τῆς ἑορτῆς, τό νόημα τῆς ὁποίας συγκεφαλαιώνεται καί συνοψίζεται δογματικά στήν τριαδολογική διάσταση τοῦ γεγονότος τῆς ἐπιφοίτησης τοῦ Παρακλήτου καί κατ' ἐπέκταση στό ἐκκλησιολογικό γεγονός, ἀφοῦ τελικά ὁ Ὑψιστος «εἰς ἐνότητα πάντας ἐκάλεσε» καί «εἰς μίαν ἀρμονίαν θείως συνῆψε», βλ. β' τροπάριο Γ' Ὁδῆς τοῦ πρώτου Κανόνα καί Κοντάκιο ἑορτῆς στό *Πεντηκοστάριον*, σσ. 204 καί 205 ἀντίστοιχα. Γιά τήν χρήση τοῦ τριαδικοῦ σχήματος στά Ἰδιόμελα τοῦ Ἱ. Δαμασκηνοῦ, βλ. καί π., σ. 113.

²⁴⁷ Βλ. πκ., σ. 235, καθώς καί τό Τρίτο Μέρος τῆς διατριβῆς, ὅπου περιέχεται λεπτομερῆς εξέταση καί ἀνάλυση τοῦ μέλους του. Παρόμοια περίπτωση ἀποτελεῖ καί τό Δοξαστικό τοῦ Μεγάλου Ἐσπερινοῦ τῶν Χριστουγέννων «Αὐγούστου μοναρχήσαντος...», ποίημα τῆς μοναχῆς Κασιανῆς, τοῦ ὁποίου ὁ W. Tilliard θεωρεῖ ὅτι εἶναι “*an unsuccessful imitation*”, βλ. τοῦ ἰδίου, *Pentecostarium*, σ. 134.

Στήν κατακλείδα τοῦ Μεγάλου Ἑσπερινοῦ δεσπόζει τό Ἀπολυτίκιο τῆς ἐορτῆς, τό ὁποῖο καί ὡς ὄρος ὑπενθυμίζει μέ σαφήνεια τήν λειτουργική του θέση μέσα στήν ἀκολουθία²⁴⁸. Πρόκειται γιά ὕμνο ἀγνώστου ποιητῆ τοῦ Ε΄-ΣΤ΄ αἰ. καί ἔχει συντεθεῖ μέ «ἴδιον» μέλος σέ ἦχο πλ. δ΄²⁴⁹. Μετά τόν δοξολογικό καί ὁμολογιακό χαρακτήρα τοῦ πρώτου στίχου, τό κείμενο ἐπικεντρώνεται στήν μεταμόρφωση τῶν ἀλιέων ἀπό τό Ἅγιο Πνεῦμα καί τόν θρίαμβο τῆς Ἐκκλησίας «δι' αὐτῶν» στήν οἰκουμένη της διάσταση. Ἀξιοσημείωτη ἀπό τεχνικῆς ἀποψῆς εἶναι ἐπίσης ἡ ἰδιαίτερα ἐκφραστική μεταφορά πού μᾶς παραπέμπει στόν ἐνάλιο χῶρο τοῦ πρώτου καί συνεκδοχικά τοῦ μετέπειτα ἔργου τῶν Μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ²⁵⁰.

Β) Ὁρθρος

Σέ ἀντίθεση μέ τόν Μεγάλο Ἑσπερινό, ὅπου περιέχεται ὁ ὄγκος τῶν Ἰδιομέλων τῆς ἐορτῆς, στήν ἐκτενέστερη ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου καταχωρεῖται ἡ προσομοιακή ποίηση τόσο τῶν μονόστροφων τροπαρίων, μέσα στό πλαίσιο τῶν ποικίλων Εἰδῶν τῆς βυζαντινῆς Ὑμνογραφίας²⁵¹, ὅσο καί τό πολύστροφο Εἶδος τοῦ Κανόνα, τό ὁποῖο καί ἀποτελεῖ τήν ραχοκοκαλιά τῆς ἀκολουθίας²⁵².

Μετά τό «Θεός Κύριος...» καί τήν τριπλή ἐπανάληψη τοῦ Ἀπολυτικίου, ἀνάμεσα στά δύο Καθίσματα τοῦ Ψαλτηρίου, ψάλλονται τά δύο ὁμώνυμα τροπάρια. Ἐχουν συντεθεῖ μέ βάση τό Αὐτόμελο «Κατεπλάγη Ἰωσήφ» καί ἀναφέρονται στό ἀγιαστικό καί σωστικό ἔργο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ χάρη τοῦ Παρακλήτου παρομοιάζεται μέ φῶς καί πῦρ²⁵³, ἡ ὁποῖα διαμέσου τῶν Ἀποστόλων φώτισε ὅλη τήν οἰκουμένη. Χαρακτηριστικό εἶναι στό δεύτερο τροπάριο τό ἀντιθετικό σχῆμα «πῦρ»-«δρόσος», τό ὁποῖο διαπερνᾷ ὅλη τήν φρασεολογία του, μέ παράλληλες εἰκόνες καί συνώνυμες ἢ ὁμόριζες λέξεις πού προσδίδουν χάρη καί παραστατικότητα. Αὐτό τό ζευγμά ἐμφανίζεται καί στό τρίτο Κάθισμα τοῦ Ὁρθρου, ἀνάμεσα στήν γ΄ καί δ΄ Ὁδή τοῦ Κανόνα, μελισμένο πρός τό «Τό

²⁴⁸ Βλ. Δετοράκη, *Ὑμνογραφία*, σ. 94.

²⁴⁹ Βλ. Νικολαΐδη, «Ποίηση», σ. 485.

²⁵⁰ Για λεπτομερή ἀνάλυση τῆς μεταφορᾶς αὐτῆς, βλ. Νικολαΐδη, «Ποίηση», σσ. 484-485.

²⁵¹ Γιά τά «Εἶδη» τῆς βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς Ὑμνογραφίας καί Μελοποιΐας, βλ. Χρυσάνθου, *Μέγα Θεωρητικόν*, σσ. 178-179 παρῳφ. 400-401. Ἐπίσης ἐκτενῆς πραγματεία γιά τό καθ' ἓνα ἀπό αὐτά περιέχεται στό Ἀντωνίου, *Μορφολογία*.

²⁵² Βλ. π., σ. 101.

²⁵³ Γιά τό σχῆμα τῶν πυρίνων γλωσσῶν, μέ τό ὁποῖο φανερώθηκε τό Ἅγιο Πνεῦμα, ἀλλά καί τήν διπλή ιδιότητά του ὡς φῶς καί πῦρ ταυτοχρόνως, βλ. Μαυρομάτη, *Γιορτή*, σ. 186.

προσταχθέν μυστικῶς» σέ ἦχο πλ. δ'. Αξιοσημείωτα ἐπίσης εἶναι οἱ νοηματικά ἀντώνυμες ἔννοιες «θάρος»-«δειλιῶντες», «ὔψος»-«κατήλθε» καί ἡ παρήχηση στό κῶλο «ἄλλος ἄλλα ἐλάλει πρὸς τοὺς λαούς». Ἡ ἴδια τέλος ἀναφορά στήν ἐπίδραση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στους Ἀποστόλους ὑπάρχει καί στό ὁμόηχο καί ταυτόσημο μελικά τροπάριο, πού ψάλλεται στό τέλος τοῦ Πολυελέου καί πρὶν ἀπό τοὺς Ἀναβαθμούς τοῦ δ' ἦχου. Αξιοπρόσεκτα ἐπίσης ἀπό τεχνικῆς ἀποψῆς εἶναι ἡ χρήση μεταφορῶν²⁵⁴ καί ἡ ἐκφραστικότετη παρομοίωση τοῦ κηρύγματος τῶν Μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ μέ «κιθάρα μουσουργική», οἱ ὁποῖες προέρχονται ἀπό τόν χῶρο τῆς μουσικῆς, καθὼς καί ἡ προβολή τῆς Πεντηκοστῆς ὡς ἀκροτελεύτιας ἐορτῆς καί ἐπιστέγασμα τῆς Ἀναστάσεως καί Ἀναλήψεως τοῦ Κυρίου»²⁵⁵.

Μετά τήν τάξη τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ὁρθρου²⁵⁶ καί τό «Πεντηκοστάριο» Ἰδιόμελο²⁵⁷, δεσπόζουν οἱ δύο Κανόνες, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν καί τόν κύριο ὕμνο-γραφικό ὄγκο τῆς ἀκολουθίας. Μέ τά δύο αὐτά ἐκτενῆ ποιήματα ἡ ὕμνογραφία τῆς ἐορτῆς βρίσκεται στό ἀποκορύφωμα τῆς μεγαλοπρέπειας καί ἐπισημότητάς της, μέ τόν Ἰαμβικό Κανόνα νά προσδίδει ἐπιπλέον ἕναν ἀρχαιοπρεπή τόνο²⁵⁸. Στό γεγονός αὐτό συντελεῖ καί ὁ ἦχος μελοποίησής τους²⁵⁹, καθὼς ὁ βαρὺς καί ὁ λεγετος χαρακτηρίζονται ἀπό τό θριαμβευτικό, σοβαρό καί στιβαρό τους ἦθος²⁶⁰.

Ὁ πρῶτος Κανόνας²⁶¹ εἶναι ὁ μικρότερος σέ ἔκταση ἀπό τοὺς δύο καί συντάκτης του εἶναι ὁ Κοσμᾶς Μελωδός. Ὁ «φιλογρηγόριος» αὐτός ποιητής²⁶²

²⁵⁴ «Θείῳ πλήκτρῳ», «τά ἀπηχήματα».

²⁵⁵ Βλ. τήν ἔναρξη τοῦ τροπάρου.

²⁵⁶ Ἰωάν. 20, 19-31. Γιά τήν ἐρμηνεία τῆς περικοπῆς αὐτῆς σέ σχέση μέ τήν Πεντηκοστή, βλ. Calin, *Πεντηκοστή*, σ. 137.

²⁵⁷ Γιά τόν ὄρο «Πεντηκοστάριο» ὡς μελοποιητική κατηγορία, βλ. Στάθη, *Αναγραμματισμοί*, σ. 149 καί Στρατηγόπουλου, *Μαλαξός*, σ. 246.

²⁵⁸ Βλ. π., σ. 101 καί πκ., σσ. 121-123.

²⁵⁹ Γιά τόν Κανόνα τοῦ Κοσμᾶ, ὅπως καί γιά τοὺς ὑπολοίπους ἕξι τοῦ ἰδίου ποιητῆ, ὁ Γ. Εὐδης διατυπώνει τήν ἀποψη ὅτι «μπορεῖ ν' ἀναζητηθεῖ αἰτιώδης σχέση ἀνάμεσα στό νόημα τῆς ἐορτῆς καί στόν ἦχο τοῦ δικοῦ της Κανόνος», βλ. τοῦ ἰδίου, *Ὑμνογραφία*, σ. 112.

²⁶⁰ Βλ. Ἀντωνίου, *Μορφολογία*, σσ. 84, 86-87. Αὐτή ἡ μοναδική, σέ ὅλο τό ἐκκλησιαστικό λειτουργικό ἔτος, σύζευξη τῶν δύο ἠχῶν γίνεται πιό χαρακτηριστική μέ τήν ἀντιφωνική συνεχόμενη ψαλμώδηση τῶν Εἰρμῶν τῶν δύο Κανόνων ὡς Καταβασίες, στό πλαίσιο τῆς ἐνοριακῆς πρακτικῆς.

²⁶¹ Βλ. π., σ. 101. Ἔχει ἐκδοθεῖ ἐπίσης ὁλόκληρος στό Τρεμπέλα, *Ἐκλογή*, σσ. 189-191, μέ χωρισμό τῶν κῶλων του σύμφωνα μέ παλαιό Πεντηκοστάριο τῆς Μονῆς Κρυπτοφέρρης, καί στό Christ-Paranikas, *Anthologia*, σσ. 201-204.

²⁶² Γιά τήν ἐπίδραση καί ἐνασχόληση τοῦ Κοσμᾶ μέ τόν Γρηγόριο Ναζιανζηνό, βλ. Δετοράκη, *Φιλολογία Β'*, σ. 346.

χρησιμοποιεί ως Ακροστιχίδα την χαρακτηριστική διατύπωση του Γρηγορίου Θεολόγου, ή όποια συμπίπτει με τὰ ἀρχικά του πρώτου Ἰδιομέλου τῶν Στιχηρῶν του Ἑσπερινοῦ²⁶³. Πρόκειται δηλαδή γιά τόν μοναδικό Κανόνα του Κοσμᾶ δίχως ἔμμετρη Ακροστιχίδα²⁶⁴. Τό περιεχόμενό του εἶναι ὑμνητικό καί δοξολογικό πρὸς τό Ἅγιο Πνεῦμα, παράλληλα δέ καί βαθιά δογματικό ὡς πρὸς τό οὐσιωδέστατο θέμα τῆς καθόδου του στόν κόσμο²⁶⁵. Κύριο χαρακτηριστικό ὡς πρὸς τήν σύνθεσή του εἶναι ἡ ποικιλομορφία, ἡ ὅποια ἀπαντᾶται ἐπίσης καί στους ὑπόλοιπους Κανόνες τῶν Δεσποτικῶν ἑορτῶν του Κοσμᾶ²⁶⁶, μέ τήν παρατηρούμενη ἀνισότητα του ἀριθμοῦ τῶν τροπαρίων μεταξύ τῶν Ὠδῶν καί στόν ἀριθμό τῶν λέξεων, ἀπομακρύνοντας κάθε εἴδους τυποποίηση καί «ἐπιζητώντας ἕνα ὅσο τό δυνατόν ἀνόρμητο ἀποτέλεσμα»²⁶⁷. Ἀπεναντίας, ὁ Κανόνας αὐτός διαφοροποιεῖται ἀπό τούς ὑπόλοιπους ἔξι ὡς πρὸς τούς Εἰρμούς του, οἱ ὅποιοι δέν ἔχουν νοηματική σχέση μέ τό θέμα τῆς ἑορτῆς, ἀλλά μέ τό ἀντίστοιχο Παλαιδιαθηκικό τῆς κάθε Ὠδῆς.

Σημεῖο ἀναφορᾶς ἀποτελεῖ ἐπίσης καί ὁ δεύτερος Κανόνας τῆς ἑορτῆς²⁶⁸, ὁ ὁποῖος ξεχωρίζει γιά τήν προσωδιακή ἱαμβική τρίμετρη μετρική του κατασκευῆ²⁶⁹ καί τόν Ὀμηρικό ἀπόηχο στήν ἔκφραση τῶν νοημάτων του. Ἡ ἐπίσης προσωδιακή Ακροστιχίδα του ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα τετράστιχο ἐλεγειακό ἐπίγραμμα καί σχηματίζεται ἀπό τὰ ἀρχικά τῶν πεντάστιχων τροπαρίων του, τὰ ὅποια ἀριθμοῦν

²⁶³ Βλ. π., σ. 111. Ἐπίσης στό Εὐδή, *Ἰμνογραφία*, σ. 104 ἀναφέρεται ὅτι ὁ Κοσμᾶς εἶναι ἐπηρεασμένος ἀπό ἐκφράσεις του Γρηγορίου Θεολόγου, π.χ. πρβλ. τό β' τροπάριο τῆς Δ' Ὠδῆς μέ τό ΙΑ' κεφάλαιο του Λόγου του *Εἰς τήν Πεντηκοστήν*, PG 36, σσ. 444-445.

²⁶⁴ Βλ. Δετοράκη, *Κοσμᾶς*, σσ. 205-206.

²⁶⁵ Γιά τήν θεολογική ἐρμηνεία του, βλ. Θεοδώρου, *Περίοδος*, σσ. 74-84, Νικολήμου Ἀγιορείτου, *Ἑορτοδρόμιον Γ'*, σσ. 123-166 καί Θεοδώρου Προδρόμου στό *Stevenson, Commentarios*, σ. XXVI κ. ἔξ. Γιά τίς ἀνέκδοτες ἐρμηνεῖες του Γρηγορίου Μητροπολίτου Κορίνθου καί Ἀνθίου μοναχοῦ του ἐξ Ἀγχιάλου, καθὼς καί γιά δύο ἐπιπλέον ἀνώνυμες, βλ. Δετοράκη, *Κοσμᾶς*, σ. 194. Ἐπίσης θεολογικός σχολιασμός καί τῶν δύο Κανόνων τῆς ἑορτῆς περιέχεται καί στό *Calin, Πεντηκοστή*, σσ. 140-143.

²⁶⁶ Εὐδή, *Ἰμνογραφία*, σσ. 111-112.

²⁶⁷ Ὁπ.π., σ. 112. Γιά τήν αἰσθητική ἀποτίμηση του Κανόνα, βλ. ὅπ.π., σ. 105.

²⁶⁸ Βλ. π., σ. 101. Ἔχει ἐκδοθεῖ καί στό *Christ Paranikas, Anthologia*, σσ. 213-218 καί A. Nauck, "Johannis Damasceni Canones iambic cum commentario et indice verborum ex schedis...": *Melanges Grégoromaines tirés du Bulletin de l'Académie impériale des Sciences de Petersburg I* (1894), σσ. 199-222.

²⁶⁹ Γιά τήν ἰδιαιτερότητά του αὐτή, βλ. Εὐδή, *Ἰμνογραφία*, σσ. 190-191. Γιά τίς ὑπόλοιπες δεκατέσσερις Ἰαμβικές ἀκολουθίες Εἰρμῶν πού ἀπαντῶνται στά βυζαντινά Εἰρμολόγια, βλ. Ἀντωνίου, *Εἰρμολόγιο*, σσ. 135-136.

στό σύνολό τους εικοσιεπτά²⁷⁰. Τήν μεγαλύτερη όμως συζήτηση έχει προκαλέσει τό ζήτημα τῆς πατρότητάς του, ὅπως καί τῶν ὑπολοίπων δύο Ἰαμβικῶν Κανόνων, δηλ. τῶν Χριστουγέννων καί τῶν Θεοφανείων²⁷¹. Ὡς πρός τό θέμα αὐτό δέν ὑπάρχει ὁμοφωνία, καθὼς συνήθως φέρεται ὡς ποίημα τοῦ Ἰωάννη Ἀρκλά²⁷², ἐνῶ σέ ἄλλους κώδικες «Ἰωάννου μοναχοῦ»²⁷³. Ἡ σύγχυση αὐτή ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι οἱ ἄλλοι δύο Ἰαμβικοί Κανόνες ἐπιγράφονται στήν χειρόγραφη παράδοση ὡς ποιήματα τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ καί θεωροῦνται ἔργα δικά του²⁷⁴. Δέν ἰσχύει ὁμως τό ἴδιο καί γιά τόν Κανόνα τῆς Πεντηκοστῆς, γεγονός τό ὁποῖο ἐνισχύεται καί ἀπό τήν διαφορά γλώσσας καί ὕφους, ἢ ὁποῖα ἔχει παρατηρηθεῖ ἤδη ἀπό ἐρμηνευτές τῆς βυζαντινῆς περιόδου²⁷⁵.

Ὡς πρός τό περιεχόμενό του, κεντρική θέση κατέχει «τό Ἅγιο Πνεῦμα σέ συνάρτηση πρός τήν Ἁγία Τριάδα καί σέ συνδυασμό πρός τήν παρεχόμενη χάριη στους πιστούς»²⁷⁶. Σέ ἀντίθεση μέ τόν προηγούμενο Κανόνα τοῦ Κοσμᾶ Μελωδοῦ, ὁ ποιητής τοῦ Ἰαμβικοῦ Κανόνα προσαρμύζει τεχνικότατα τό Παλαιοδιαθηκικό θέμα τοῦ κάθε Εἰρμού μέ αὐτό τῆς εορτῆς, μέ ἐξαίρεση, ἀφενός μὲν, τήν στ' Ὁδή, ὅπου ἡ ἀναφορά περιστρέφεται στήν γενικότερη σωτηρία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καί ἀφετέρου τήν θ', ὁ Εἰρμός τῆς ὁποίας ἔχει ἀποκλειστικά Θεομητορικό χαρα-

²⁷⁰ Γιά τίς ἔμμετρες ἀκροστιχίδες τῶν τριῶν Ἰαμβικῶν Κανόνων, βλ. Εὐδή, *Ἦμνογραφία*, σσ. 537-541. Γιά τήν ἐρμηνεία τῆς συγκεκριμένης Ἀκροστιχίδας, βλ. Νικοδήμου, *Εορτοδρόμιον*, σσ. 167-169.

²⁷¹ *Μηναῖον Δεκεμβρίου*, σ. 215 καί *Ἰανουαρίου*, σ. 78.

²⁷² Βλ. π., σ. 107.

²⁷³ Βλ. γιά παράδειγμα τά πολύ σπουδαία γιά τήν παλαιοβυζαντινή σημειογραφία τους μουσικά Εἰρμολόγια Μ. Λαύρ. B32, φ. 113 α (βλ. καί στό *ΕΕ*, σ. 99, ὑποσμ. 1), Ἀγ. Σάββα 83, φ. 85β (βλ. καί Raasted, *Sabbaiticum*, σ. 58) καί πκ., σ. 167.

²⁷⁴ Βλ. Δετοράκη, *Φιλολογία Β'*, σ. 311.

²⁷⁵ Βλ. Δετοράκη, *Φιλολογία Β'*, σσ. 311-312 καί Mandrila, *Αἰσθητική*, σ. 176.

²⁷⁶ Εὐδή, *Ἦμνογραφία*, σ. 84, ὅπου καί θεολογικός καί ὕμνολογικός σχολιασμός τῶν Εἰρμῶν τοῦ Κανόνα, βλ. σσ. 82-86. Ἐπίσης ἐρμηνεία τοῦ Ἰαμβικοῦ Κανόνα συνέταξαν ὁ Νικόδημος Ἀγιορείτης, *Εορτοδρόμιον Γ'*, σσ. 167-220 καί ὁ Εὐστάθιος Θεσ/νίκης, *Προοίμιον εἰς τόν ἐξηγηθησόμενον ἰαμβικόν Κανόνα, οὗ προοίμιον πρός τό τέλει κεῖται καί ἡ κατ' ἐκείνον ἀκροστιχίς*, PG 136, σσ. 503-754 καί ἔκδ. Α. Mai, *Spicilegium Romanum*, τόμ. Ε', Roma typis collegii urbanei, 1841, σσ. 161-383. Γιά τήν ἐρμηνεία ἐπίσης τοῦ Εὐσταθίου, βλ. τήν κριτική ἔκδ. P. Cesaretti-S. Ronchey, *Eustathii Thessalonicensis Exegesis in canonem iambicum pentecostalem*, Supplementa Byzantina 10, Berlin-Boston, Walter De Gruyter 2014 καί γιά ἐπιπλέον σχετικές μελέτες στό Σ. Πασχαλίδη, «Τό ἀνώμμο Ἐγκώμιο στόν ὅσιο Φῶτιο τόν Θεσσαλό (BHG 1545). Ἐνα ἀκόμη ἔργο τοῦ Εὐσταθίου Θεσ/νίκης;», *Βυζαντινά* 28 (2008), σσ. 539-540 καί 545-546.

κτήρα. Ως πρὸς τὸ περιεχόμενον τῶν ὑπολοίπων τροπαρίων του, χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ θεματολογικὴ τους ποικιλία, ἡ ὁποία διέπεται ἀπὸ τὸν κατεξοχὴν δογματικὸ καὶ σωτηριολογικὸ χαρακτήρα τῆς ἑορτῆς, καθὼς καὶ ὁ ἐπίσημος τόνος καὶ ἡ ἐκφραστικὴ ἐπιβλητικότητα πού προσδίδουν τὰ χρησιμοποιούμενα Ὀμηρικὰ γλωσσικά καὶ μετρικὰ σχήματα²⁷⁷.

Ἀνάμεσα στὴν στ' καὶ ζ' Ὁδὴ τῶν Κανόνων ἀναγινώσκεται τὸ Προοίμιον καὶ ὁ πρῶτος Οἶκος τοῦ Κοντακίου τῆς Πεντηκοστῆς²⁷⁸, ποίημα τοῦ διαπρεπέστερου ποιητῆ τοῦ Εἴδου Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ²⁷⁹. Τὸ Προοίμιον συντίθεται μὲ βάση τὰ δύο, προσφιλή καὶ στὴν ὑπόλοιπὴ ὕμνογραφία, θέματα τῆς πυργοποιΐας καὶ τοῦ μερισμοῦ τῶν γλωσσῶν, τὰ ὁποῖα παραλληλίζονται καὶ ἀντιπαραβάλλονται μὲ βάση τίς συνέπειες πού εἶχε τὸ καθένα γιὰ τὸ ἀνθρώπινο γένος. Ἡ πυργοποιΐα στὴ Βαβέλ ἐπέφερε τὴν διαίρεση καὶ τὸν χωρισμό, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ καθόδος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τὴν ἐνότητα καὶ συμφωνία, ἡ ὁποία ἐξασφαλίζει τὴν κοινὴ δοξολογικὴ ἀναφορὰ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸν Παράκλητον. Ἀξιοσημεῖωτη ἐπίσης εἶναι ἡ, ἀπὸ μετρικῆς ἀπόψεως, κατασκευὴ του, μὲ τὴν παρατηρούμενη στοὺς τέσσερις πρῶτους στίχους σταυρωτὴ σύζευξή τους μὲ βάση τὸν κανόνα τῆς ἰσοσυλλαβίας καὶ ὁμοτονίας, ἀλλὰ καὶ τὸν σχηματισμὸ δεκαπεντασύλλαβου στίχου στοὺς δύο τελευταίους²⁸⁰. Ἡ ποιητικὴ καὶ γλωσσοπλαστικὴ ἐπίσης ἰκανότητα τοῦ δημιουργοῦ ἐκδηλώνεται μὲ τὴν πολυσημία τῆς λέξης «γλῶσσα», ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται στὴν πρώτη εἰκόνα μὲ τὴν σημασίαν τῆς ὁμιλίας καὶ στὴν δευτέρῳ ὡς «μέρος μίας εἰκονιστικῆς ἔκφρασης»²⁸¹.

Κοινὴ θεματολογία ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Οἶκος, μὲ τὴν εἰδικότερη ἀναφορὰ στὴν εὐχαριστιακὴ ἐνότητα τῶν πιστῶν, ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνεται «ἐν Χριστῷ» μὲ τὴν ἀγαπητικὴ προσέγγιση τοῦ Ἰησοῦ πρὸς αὐτοὺς πού τὸν ἀναζητοῦν καὶ μὲ πρότυπον τὴν ἔνωση μὲ τοὺς Ἀποστόλους του. Ὁ χαρακτήρας τοῦ ὕμνου εἶναι παρακλητικὸς καὶ ἱκετευτικὸς, ἐνῶ ἡ κυριαρχία τοῦ β' προσώπου²⁸² προσδίδει στὸν λόγο ἕναν ἀμεσότερον καὶ πιὸ προσωπικὸ τόνον, χαρακτηριστικὸ τῆς ποίησης τοῦ

²⁷⁷ Βλ. π., σ. 121.

²⁷⁸ Βλ. π., σ. 102 καὶ πκ. σ. 144.

²⁷⁹ Βλ. π., σ. 105.

²⁸⁰ Γιὰ τὴν χρῆση τοῦ Ἰαμβικοῦ δεκαπεντασύλλαβου στίχου στὴν ὕμνογραφία, βλ. τὴν σχετικὴ μελέτη τοῦ Γρ. Στάθη, *Δεκαπεντασύλλαβος*.

²⁸¹ Νικολαΐδης, «Ποίηση», σ. 486.

²⁸² Ἡ κυριαρχία ἀντωνυμιῶν σὲ β' πρόσωπον εἶναι ἐμφατικὴ («σοί-σέ-σεαυτόν»).

Ρωμανοῦ, ἡ ὁποῖα διαπνέεται ἀπό τῆ βαθιά γνώση τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς καί τῶν ἀντιδράσεων της²⁸³. Ἡ ἔννοια τῆς παραμυθίας, πού ἐκζητεῖ ἀρχικά ὁ ὕμνωδός, γίνεται σαφέστερη μέ τήν διπλή ἀποτρεπτική ἐπανάληψη τοῦ ἀρνητικοῦ μορίου «μή» καί τήν ἀντίστοιχη προτρεπτική διπλολογία τοῦ ρήματος «ἔγγισον», μέ τήν προστακτική ἐπανάληψή του νά δηλώνει τήν ἀγωνία καί τήν ἐπιμονή τοῦ ποιητῆ, ἀλλά καί τήν οἰκειότητα καί τήν παρηρησία του πρὸς τό πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ²⁸⁴. Ἀξιοπρόσεκτη ἀκόμη εἶναι ἡ ἐπαναφορά ἴδιων ἐννοιῶν εἴτε μέ ἐτυμολογικά ξένες λέξεις, ἢ συγγενικές μεταξύ τους (παρονομασία ἢ ἐτυμολογικό σχῆμα²⁸⁵), καθὼς καί ἡ χρήση τῆς παρομοίωσης καί τῆς παρήχησης τοῦ συμφώνου «σ» στήν περίοδο «ὥσπερ τοῖς Ἀποστόλοις σου...ὕμνῶμεν». Ὁ Οἶκος συνδέεται ἐπιπλέον μέ το Προοίμιο τοῦ Κοντακίου καί μέ τήν χρήση κοινοῦ ἐφυμνίου, τό ὁποῖο στήν συγκεκριμένη περίπτωση ἀπαντᾶται μέ τήν προσθήκη τῆς ἀντωνυμίας «σου».

Ἡ μεγάλη ποιητική ἐνότητα τῶν Κανόνων ὀλοκληρώνεται μέ τήν ἐπανάληψη τῶν Εἰρμῶν τῆς Θ' Ὁδῆς ὡς Καταβασίων ἀπό τούς Ψαλτικούς Χορούς σέ πιό ἀργό μέλος. Μετά τήν Μικρή Συναπτή, ἀκολουθοῦν τά δύο Ἐξαποστειλάρια, τά ὁποῖα ἔχουν συντεθεῖ πρὸς τό Αὐτόμελο «Ὁ οὐρανόν τοῖς ἄστροις». Ὡς πρὸς τό μέλος τους ἀποτελοῦνται ἀπό χαρακτηριστικές σύντομες στερεότυπες φόρμουλες τοῦ στιβαροῦ γ' ἤχου, οἱ ὁποῖες ἀπαντῶνται σχεδόν αὐτούσιες καί στά ὑπόλοιπα ὁμόηχα Αὐτόμελα τοῦ εἴδους αὐτοῦ²⁸⁶. Ὡς πρὸς τήν ποιητική σύνθεση, ἀξιοσημείωτος εἶναι ὁ μέγας βαθμός μετρικῆς συμμετρίας τῶν τριῶν στίχων τους, μέσα στό πλαίσιο τῶν κανόνων τοῦ Ἰαμβικοῦ δεκαπεντασύλλαβου καί δεκαεξασύλλαβου τονικοῦ ρυθμοῦ. Πιό συγκεκριμένα, τό πρῶτο συμμορφώνεται ἀπόλυτα ὡς πρὸς τόν ἀριθμό τῶν συλλαβῶν τῶν ἐπιμέρους στίχων μέ τό μετρικό καί μελικό του πρότυπο, σέ ἀντίθεση μέ τό δεύτερο, τό ὁποῖο διαφοροποιεῖται ὡς πρὸς τό ἀρχικό καί προτελευταῖο κῶλο του²⁸⁷. Ἐπίσης τό περιεχόμενό τους εἶναι κατά-

²⁸³ Γιά τά γνωρίσματα τῆς ποίησης τοῦ Ρωμανοῦ, βλ. Δετοράκη, *Φιλολογία Β'*, σσ. 135-136.

²⁸⁴ Ἀπό ποιητικῆς ἄποψης χαρακτηριστικό εἶναι ἐπίσης καί τό ὁμοιοτέλετο μεταξύ των δύο προτάσεων πού εἰσάγονται μέ τό «μή», βλ. «χωρίζου-μακρύνου», «θλίψει-περιστάσει».

²⁸⁵ «Σταθηράν-αεί-πάντοτε» καί «συνῆς-συνημμένοι- ἔνωσον» ἀντίστοιχα.

²⁸⁶ Ὡς πρὸς τόν ἤχο τοῦ Αὐτομέλου «Ὁ οὐρανόν τοῖς ἄστροις», σημειωτέον ὅτι σέ μουσικά Εἰρμολόγια τοῦ ΙΖ' αἰ. εἶναι μελοποιημένο σέ ἤχο β', βλ. π.χ. τό περίφημο Εἰρμολόγιο τοῦ Μπαλασίου Ἰερέως, γιά τό ὁποῖο γίνεται λόγος πκ., σ. 163.

²⁸⁷ Το συγκεκριμένο Αὐτόμελο ἀποτελεῖται, ἐκτός τοῦ πρώτου ἑπτασύλλαβου, ἀπό ἑξι ὀκτασύλλαβους στίχους, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ τέσσερις πρῶτοι ἀναπτύσσονται μελικά σέ δύο ζεύγη με σταυρωτό σχῆμα. Οἱ ἰδιαιτερότητες, ὡς πρὸς τήν μετρική διάρθρωση τοῦ δευτέρου Ἐξαποστειλαρίου, ἀφοροῦν τόν ἀριθμό τῶν συλλαβῶν τοῦ πρώτου στίχου (ὀκτασύλ-

φανέστατα τριαδολογικό και δογματικό, στοιχείο τό οποίο αναδεικνύεται ποιητικά στό τελευταίο μέ τό σχήμα τής τριπλής μεταφορικής επανάληψης και τής έμφασης στην έννοια του φωτός, τό οποίο ως ιδιότητα του Αγίου Πνεύματος αποδίδεται συνεκδοχικά και στά άλλα δύο όμοδύναμα πρόσωπα τής Αγίας Τριάδος.

Τό πλούσιο ύμνογραφικό υλικό τής ακολουθίας του Όρθρου τής έορτής ολοκληρώνεται μέ τά τρία Ιδιόμελα του Κοσμᾶ του Μελωδου σε ήχο λεγετο, χαρακτηριστικά και αυτά όχι μόνο για τήν ένιαία ποιητική έμπνευση και μετρική συγγένεια, αλλά και για τήν θεολογική τους αρτιότητα²⁸⁸. Στο πρώτο από αυτά ό ποιητής μεταχειρίζεται στην αρχή σχήμα υπέρθεσης και μάς προοιδαζει για τό παράδοξο του θαυμαστού γεγονότος. Στη συνέχεια επαναλαμβάνει, κατά δική του όμολογία²⁸⁹, μέ τρόπο αφηγηματικό και σχεδόν κατά λέξη τό απόσπασμα των Πράξεων, μέ τήν δική του σφραγίδα νά περιορίζεται μόνο στην τελευταία περίοδο²⁹⁰. Στο σημείο λοιπόν αυτό ό Κοσμᾶς ξεδιπλώνει τό ποιητικό του τάλαντο, μεταχειριζόμενος τήν τριπλή επαναδίπλωση και επαναφορά όμοιοτέλετων λέξεων, τεχνική ή οποία εφαρμόζεται και στα τρία Στιχηρά μέ ίσοσυλλαβία και όμοτονία μεταξύ των τεσσάρων τελευταίων τους κώλων²⁹¹.

Τά δύο Στιχηρά που έπονται είναι επίσης χαρακτηριστικά για τήν κοινή θεματολογία και μετρική τους δομή. Η έξύμνηση του Αγίου Πνεύματος, μέ τήν παράθεση κάποιων ουσιαστικών γνωρισμάτων και των ανάλογων ενεργημάτων του, γίνεται μέ κλιμακωτό τρόπο και κορυφώνεται στό τελευταίο από αυτά²⁹². Ίσχυρή και εδώ είναι ή επίδραση του Γρηγορίου Ναζιανζηνου²⁹³ και ειδικά στό πρώτο Ιδιόμελο, τό οποίο ως προς τό μεγαλύτερό του τμήμα έχει μεταφερθει αυτούσιο από τον ΜΑ' Λόγο του στην Πεντηκοστή²⁹⁴. Ως προς τήν μετρική τους δομή, θαυμαστή είναι ή σχεδόν απόλυτή τους όμοιομορφία, σε σημείο που νά μπορεί νά

λαβος), καθώς και τήν παρεμβολή ανάμεσα στους δύο τελευταίους ενός πεντασύλλαβου κώλου («φωταγωγείται»), τό οποίο διασπᾶ τήν μετρική και μελική του αρμονία.

²⁸⁸ Έκτενή αναφορά για τό θεολογικό περιεχόμενο και τίς πηγές των τριών αυτών Ιδιομέλων, βλ. Νικολαΐδη, «Ποίηση», σσ. 488-493. Επίσης βλ. και Ξύδη, *Υμνογραφία*, σσ. 255-256 και Calin, *Πεντηκοστή*, σ. 148

²⁸⁹ «...καθώς ό θεηγόρος Λουκάς απεφθέξατο. Φησί γάρ...».

²⁹⁰ Για τήν έπιλογή αυτή του Κοσμᾶ, βλ. Νικολαΐδη, «Ποίηση», σ. 489.

²⁹¹ Έξαίρεση αποτελεί τό προτελευταίο κώλο του τρίτου Στιχηρου.

²⁹² Βλ. Νικολαΐδη, «Ποίηση», σσ. 490-92.

²⁹³ Βλ. και π., σ. 120.

²⁹⁴ PG 36, σ. 441, βλ. παράλληλο κείμενο στό Δετοράκη, *Κοσμᾶς*, σσ. 218-19, Κουμαριανου, «Έορτές», σσ. 219-220 και Βεργωτή, «Έορτή», σ. 148.

τούς αποδοθεῖ καί προσομοιακή σχέση, δεδομένου ὅτι μεταξύ τῶν δύο παρατηρεῖται τό λεκτικό σχῆμα τοῦ ἰσόκωλου ἢ πάρισου μέ σχεδόν ἰσοσύλλαβη καί ἰσότονη στιχική δομή²⁹⁵. Ἀκόμη ἀξιοσημείωτη ἀπό τεχνικῆς ἀποψῆς εἶναι ἡ πηγαία συσσωρευση λεκτικῶν σχημάτων²⁹⁶, ἡ ὁποῖα προσδίδει ἐκφραστική δύναμη καί ζωηρότητα στό ποιητικό κείμενο, τό ὁποῖο γίνεται ἀκόμα πῖο ὀρμητικό καί πομπῶδες μέσω τῆς μελικῆς του ἐπένδυσης στόν παρορμητικό καί χορευτικό Δ' ἦχο²⁹⁷.

Ὅπως εἰπώθηκε²⁹⁸, τά Ἰδιόμελα αὐτά δέν διέπονται αὐστηρά ἀπό τήν πλήρη συμμόρφωσή τους πρός ἓνα μελωδικό καί ποιητικό πρότυπο, σέ ἀντίθεση μέ τήν τριάδα τῶν Ἀποστίχων τῆς ἀκολουθίας τῆς Γονυκλισίας, τά ὁποῖα μετέχουν ἀπόλυτα τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς προσομοιακῆς ποίησης²⁹⁹. Εἶναι ποιήματα τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ καί ἔχουν συντεθεῖ στόν ἐπιβλητικό καί στιβαρό γ' ἦχο, ἐπιλογή ἡ ὁποῖα δικαιώνεται ἀπόλυτα ἀπό τόν θριαμβευτικό καί διδακτικό τόνο τῆς σειρᾶς αὐτῆς.

²⁹⁵ Ἡ μόνη διαφοροποίηση ἔγκειται στό ὅτι τό δεύτερο Ἰδιόμελο ἔχει τέσσερις στίχους μέ μία συλλαβή παραπάνω καί ἓναν μέ δύο συλλαβές.

²⁹⁶ Στό πρῶτο: α) σχῆμα ἐκ παραλλήλου («ἦν μέν αἰεί»-«καί ἔστι καί ἔσται») β) διπλότητα καί ταυτολογία («οὔτε ἀρξάμενον»-«οὔτε παυσόμενον») γ) διπλολογία («ἦν μέν αἰεί»-«ἀλλ' αἰεί», «πνεῦμα σοφίας»-«πνεῦμα συνέσεως») δ) ἐτυμολογικό σχῆμα («συντεταγμένον»-«συναριθμούμενον», «ζωή»-«ζωοποιοῦν», «πῦρ»-«πυρός», «αὐτάγαθον»-«ἀγαθότητος»), ε) ὁμοιότελευτο («ἀρξάμενον»-«παυσόμενον»-«συντεταγμένον»-«συναριθμούμενον», «γνωρίζεται»-«δοξάζεται»-«γινώσκεται», «δύναμις»-«σύνταξις»-«προσκύνησις».

Στό δεύτερο ὁ ἀρχικός παραλληλισμός μέ τήν «ζῶσα πηγῆ» ἀποδίδεται μέ κυκλικό σχῆμα, καθῶς ἡ περίοδος κλείνει μέ τήν ἴδια παρομοίωση («πηγῆ ἀγαθότητος»). Μέσα σ' αὐτό τό κυκλικό σχῆμα ἡ ἔννοια τῆς πηγῆς ἀποδίδεται μεταφορικά μέ τήν ἀσύνδετη, ὀρμητική σάν ποτάμι, συσσωρευση οὐσιαστικῶν καί ἐπιθέτων προσδιοριστικῶν τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, ἐνῶ ὁ ποιητικός λόγος γίνεται ἐκφραστικότερος μέ τήν χρήση τῶν παρακάτω λεκτικῶν σχημάτων: α) ἐτυμολογικό σχῆμα («ζωή»-«ζῶσα», «θεός»-«θεοποιοῦν», «πῦρ»-«πυρός») β) ὁμοιότελευτο («λαλοῦν»-«ἐνεργοῦν»-«διαφοῦν», «ἄκουσμα»-«θέαμα») γ) ἐπαναληπτικό ζεύγμα μεταξύ δύο κώλων τῶν Ἰδιομέλων («δι' οὐ Πατήρ...», «δι' οὐ Προφήται»). Μ' αὐτόν τόν τρόπο ἡ ποίηση τοῦ Κοσμᾶ ἀγγίζει δυσανάβατα ποιητικά ὕψη, ὅπου ὁ πλοῦτος τῶν εἰκόνων, ὁ πηγαῖος λυρισμός καί ἡ ἐκφραστική δύναμη τοῦ λόγου συναντοῦν τήν θεολογικά ἀφογή ἐξύμνηση τοῦ τρίτου προσώπου τῆς Ἁγίας Τριάδος.

²⁹⁷ Βλ. Ἀντωνίου, *Μορφολογία*, σσ. 84-85.

²⁹⁸ Βλ. π., σ. 125.

²⁹⁹ Τό γεγονός αὐτό τά κατατάσσει ἀνάμεσα στίς ὄχι σπάνιες περιπτώσεις Ἰδιομέλων Στιχηρῶν πού μετέχουν καί τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς προσομοιακῆς ποίησης. Γιά τήν κατηγορία αὐτή τῶν Στιχηρῶν, βλ. Ἀρβανίτη, *Ρυθμός*, σ. 135 καί Σαλτερῆ, *Στιχηράριο*, σσ. 93-94. Σημειωτέον ὅτι σέ μουσικά Στιχηράρια ἀπαντᾶται καί τέταρτο Ἰδιόμελο τῆς σειρᾶς αὐτῆς μέ τά ἴδια ἀκριβῶς χαρακτηριστικά, βλ. πκ., σσ. 130 καί 157. Ἐπίσης «προσόμοια» Στιχηρά ἀπαντῶνται καί στό πλαίσιο τῆς ἐκτός τοῦ ἐντύπου ὕμνογραφίας τῆς ἐορτῆς, βλ. πκ., σσ. 130 καί 195.

Κεντρικά πρόσωπα καί στά τρία εἶναι οἱ Ἀπόστολοι καί Μαθητές τοῦ Χριστοῦ, οἱ ὅποιοι ἀξιώθηκαν νά γίνουν δοχεῖα τῆς χάριτος καί κήρυκες τῶν ὑψηλῶν διδαγμάτων τοῦ Παρακλητοῦ καί κυρίως τοῦ μυστηρίου τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ἡ ἀναφορά τους στήν Γουγκλισία γίνεται ρητά καί μέ κυκλικό σχῆμα στό πρῶτο καί στό τρίτο Ἰδιόμελο («προσκυνήσωμεν»), ἐνῶ χαρακτηριστική εἶναι ἡ ἀντίθεση μεταξύ τῶν Ἰουδαίων καί τῶν «ἐξ ἔθνῶν» στό πρῶτο καί ἡ ἐπανάληψη τῆς μεταφορικής ἔννοιας τοῦ φωτισμοῦ τῶν πιστῶν μέσω τῆς διδασκαλίας τῶν Ἀποστόλων³⁰⁰. Ὡς πρός τήν ποιητική τους σύνθεση, οἱ ἐπιμέρους στίχοι τοῦ κειμένου ἰσοσυλλαβοῦν καί ὁμοτονοῦν μέ κάποιες μικρές ἐξαιρέσεις, οἱ ὁποῖες θεραπεύονται ἀπό τήν στερεότυπη μελική τους ἐπένδυση³⁰¹, ἐνῶ ἡ προσομοιακή τους τεχνική προδίδεται καί ἀπό τήν ταύτισή τους ὡς πρός τήν ἀρχή καί τήν κατάληξή τους («νῦν», «ψυχάς ἡμῶν»). Ἡ χρήση ρητορικῶν σχήματων εἶναι περιορισμένη σέ σχέση μέ τά Ἰδιόμελα τοῦ Κοσμᾶ, μέ τήν ἐπανάληψη καί τό ἐτυμολογικό σχῆμα νά ἐμφανίζονται ἀπό δύο φορές στό πρῶτο καί στό τρίτο Ἰδιόμελο ἀντίστοιχα³⁰².

Μέσα ἀπό τήν προεκτιθεῖσα σύντομη αὐτή θεολογική καί ὕμνολογική ἐμβάθυνση κατέστη φανερή ἡ σημασία ἀλλά καί τό ὕψος τοῦ ἐορταζόμενου γεγονότος. Μ' αὐτό τόν τρόπο ἡ Πεντηκοστή ἀναδεικνύεται ὡς τό καταληκτικό ἄκρο, ἀλλά καί τό ἐπιστέγασμα ὄλων τῶν ἐορτῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους.

³⁰⁰ «Τοῦ θείου φωτός οἱ ἐξ ἔθνῶν ἠξιώθημεν», «τάς καρδίας νοερώς ἐλλαμπόμενοι» καί «φωτισθέντες τοῖς ἐκείνων διδάγμασι» ἀντίστοιχα.

³⁰¹ Βλ. πκ., σσ. 195-198. Γιά τό φαινόμενο τῆς τονῆς καί τήν «θεραπεία» τῶν μετρικῶν ἐλλείψεων μέσω τοῦ μέλους τῶν ὕμνων, βλ. Πάρη, *Χουρμούζιος*, σ. 147 καί Ἀρβανίτη, *Ρυθμός*, σσ. 61-62. Σύμφωνα μέ τόν τελευταῖο «Προτοῦ ἑνασ στίχος μελοποιηθεῖ, μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι εἶναι «ἄμορφο» ὑλικό, ὅτι δέν ἔχει ρυθμό... Ἀποκτᾶ συγκεκριμένο ρυθμό μέσω τοῦ μέλους καί τῆς κατάλληλης διαίρεσης σέ πόδες», βλ. Ἀρβανίτη, *Ρυθμός*, σ. 329. Ἐπίσης βλ. καί στό Δετοράκη, *Υμνογραφία*, σσ. 38-39, ὅπου παρατίθενται οἱ ἀπόψεις καί ἡ ἐπιχειρηματολογία τῶν ἐλλήνων κυρίως μελετητῶν, ὑποστηρικτῶν αὐτῆς τῆς γραμμῆς σκέψης.

³⁰² Στό πρῶτο ἐπανάληψη συνώνυμων ἔννοιῶν («τοῖς λόγοις»-«φθεγγομένων», «τοῖς γόνασι κλίναντες»-«προσκυνήσωμεν») καί στό δεύτερο ἐτυμολογικό σχῆμα («καινίζόμενος»-«καινότητι» καί «ἐκδιδάσκουσι»-«διδάγμασι»).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑ ΠΟΥ ΔΕΝ ΣΥΜΠΕΡΙΛΗΦΘΗΚΕ ΣΤΟ ΕΝΤΥΠΟ

Κύριες πηγές τῆς ἔρευνας γιά τήν μελέτη τῶν ὕμνων τοῦ ἑορτολογικοῦ κύκλου τῆς Πεντηκοστῆς καί τῆς Μελοποιΐας τους ἀποτελέσαν οἱ χειρόγραφοι μουσικοί, καθώς καί λειτουργικοί-ὕμνογραφικοί κώδικες ὄλων τῶν περιόδων. Ἀναφορικά μέ τούς ἀδημοσίευτους ὕμνους πού κυρίως μᾶς ἐνδιαφέρουν στήν παρούσα ἐνότητα, ἡ ἔρευνα ἐπικεντρώθηκε ὡς πρός τήν δεύτερη κατηγορία πηγῶν στά Πεντηκοστάρια, Τριώδια-Πεντηκοστάρια καί Κοντακάρια καί, ὅσον ἀφορᾶ τούς μουσικούς κώδικες, στά παλαιοβυζαντινά κυρίως Στιχηράρια. Εἰδικότερα κριτήρια ἐπιλογῆς ἀπό τό σύνολο τῶν παραπάνω χειρογράφων ὀρίσθηκαν ὁ χρόνος γραφῆς, ἡ πρωτοτυπία, ἡ πληρότητα τοῦ περιεχομένου τους καί δευτερευόντως τό κατά πόσον εὐανάγνωστος ἦταν ἕνας κώδικας. Συμπληρωματικά, ὡς πηγές χρησιμοποιήθηκαν ὀρισμένα *Τυπικά* καί *Εὐχολόγια*, χειρόγραφα καί ἔντυπα, καθώς καί οἱ ἐκδόσεις λειτουργικῶν καί μουσικῶν κειμένων.

1) Ἰδιόμελα

Ξεκινώντας ἀπό τήν ἐτυμολογία τῆς λέξης, Ἰδιόμελο ὀνομάζεται τό τροπάριο τό ὁποῖο ψάλλεται μέ ἰδιαίτερο-πρωτότυπο μέλος, χωρίς τό ἴδιο νά καθίσταται πρότυπο γιά ἄλλα προσόμοια τροπάρια³⁰³. Τά Ἰδιόμελα συναντῶνται μέ μεγάλη συχνότητα μέσα στίς λειτουργικές καί μουσικές συλλογές καί προσδιορίζονται ὡς ἐπί τό πλεῖστον ὡς Στιχηρά Ἰδιόμελα³⁰⁴ ἐπειδή παρεμβάλλονται ἐμβόλιμα σέ μία Ψαλμική ἢ ἄλλη στιχολογία³⁰⁵.

Ἡ κύρια πηγή ἀπ' ὅπου ἀντλοῦμε τά Ἰδιόμελα πού ἀποκλείστηκαν ἀπό τούς κώδικες καί μετέπειτα ἀπό τίς ἐκδόσεις τῶν λειτουργικῶν καί μουσικῶν συλ-

³⁰³ Βλ. π., σ. 96, ὑποσμ. 117.

³⁰⁴ Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν τά Ἰδιόμελα τῆς Λιτῆς ἀλλά καί τά Ἰδιόμελα πού ψάλλονται σέ ἱερές τελετές (Νεκρώσιμη Ἀκολουθία, Μικρός-Μεγάλος Ἀγιασμός, Ἱερό Εὐχέλαιο κ.ἄ.), τά ὁποῖα εἶναι ἀστιχολόγητα.

³⁰⁵ Βλ. Σαλτερή, *Στιχηράριο*, σσ. 88-95. Γιά τά Στιχηρά, βλ. Κορακίδη, *Υμνογραφία Β'*, σ. 213.

λογῶν εἶναι τὰ παλαιοβυζαντινά Στιχηράρια³⁰⁶. Ἐκτός ἀπό αὐτά, ἐκτενές ὕμνο-γραφικό ὕλικό, ἀνάμεσα στό ὁποῖο καί ἀρκετά Ἰδιόμελα, ἔχει συντάξει γιά τήν ἑορτή τῆς Πεντηκοστῆς καί ὁ Νικόλαος Μαλαξός³⁰⁷. Μέ βάση λοιπόν τήν πηγή προέλευσῆς του τό ὕλικό ταξινομεῖται στίς ἐξῆς δύο κατηγορίες:

Α) Ἰδιόμελα προερχόμενα ἀπό παλαιοβυζαντινά Στιχηράρια

Μέ τόν ὄρο «παλαιοβυζαντινά Στιχηράρια» νοεῖται τό εἶδος αὐτό τῶν μουσικῶν κωδίκων πού περιέχει μελοποιημένα τὰ Στιχηρά Ἰδιόμελα τῶν διαφόρων λειτουργικῶν συλλογῶν χρησιμοποιώντας τήν πρῶιμη βυζαντινή σημειογραφία³⁰⁸. Πιό συγκεκριμένα, οἱ πλουσιώτεροι κώδικες αὐτῆς τῆς κατηγορίας, ὅσον ἀφορᾷ τό ἄγνωστο ὕμνογραφικό ὕλικό τῆς ἑορτῆς πού ἐξετάζουμε, εἶναι οἱ ἀγιορειτικοί Βατοπεδ. 1488³⁰⁹, Μ. Λαύρ. Γ12, Γ67, Γ72³¹⁰ καί Σιν. 1241³¹¹, τό περιεχόμενο τῶν ὁποίων ἀφορᾷ ἀποκλειστικά τόν κινητό ἑορτολογικό κύκλο³¹²:

³⁰⁶ Γιά τόν κώδικα τοῦ Στιχηραρίου καθῶς καί τήν ἐξελικτική πορεία τῆς σημειογραφίας καί τοῦ μέλους τῆς συλλογῆς, βλ. πκ., σσ. 178-191.

³⁰⁷ Βλ. καί πκ., σσ. 133-136 καί 138.

³⁰⁸ Ἡ πρῶιμη βυζαντινή ἢ παλαιοβυζαντινή σημειογραφία διακρίνεται ἐπιμέρους σέ ἀγιορειτική (Chartres) καί ἀγιοπολιτική (Coislin) καί χρονικά ἐκτείνεται μέχρι περίπου τό δεύτερο μισό τοῦ IB' αἰ., βλ. Στάθη, *Αναγραμματισμοί*, σσ. 48-49 καί πκ., σ. 164, ὑποσμ. 494.

³⁰⁹ Γιά τόν συγκεκριμένο κώδικα βλ. εἰδική μελέτη Follieri-Strunk, *Triodiam*. Πρόκειται γιά ἕνα σπουδαιότατο Στιχηράριο, τό ὁποῖο ἀποτελεῖ σημεῖο ἀναφορᾶς λόγῳ τῆς ἰδιοτυπίας του ὡς πρὸς τήν ὕλη, καθῶς καί τήν παράλληλη χρήση καί τῶν δύο τύπων τῆς πρῶιμης σημειογραφίας, βλ. Follieri-Strunk, *Triodiam*, σσ. 26. Συγκεκριμένα περιέχει ἕναν σημαντικό ἀριθμό ἀγνώστων Ἰδιομέλων τῆς κινητῆς περιόδου τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους, ἐκ τῶν ὁποίων κάποια ἀπαντῶνται μόνο στόν συγκεκριμένο κώδικα. Μάλιστα σκοπός τοῦ συντάκτη του, ὅπως διαφαίνεται ἀπό τήν χρήση διαφορετικῶν πηγῶν, ἦταν νά παραδώσει ἕνα ὅσο τό δυνατόν πληρέστερο Στιχηράριο τοῦ τύπου αὐτοῦ. Ἔτσι λοιπόν ὁ ὄγκος τῶν «ἀποκρύφων» Στιχηρῶν τοῦ κώδικα ἀνέρχεται σέ 131 Ἰδιόμελα, ἐκ τῶν ὁποίων τά 48 ἀφοροῦν τήν ἐνότητα τοῦ Πεντηκοσταρίου, ἀριθμός ὁ ὁποῖος, δεδομένης καί τῆς μερικῆς ὕλης του, κρίνεται ἰδιαίτερα ἐντυπωσιακός. Εἰδικότερα, γιά τὰ περιεχόμενα στόν κώδικα αὐτό «ἀπόκρυφα» Ἰδιόμελα τῆς Πεντηκοστῆς, βλ. Follieri-Strunk, *Triodiam*, σ. 62 καί Floros, *Neumenkunde III*, σ. 26. Ἀπό ἐδῶ καί στό ἐξῆς θά ἀναφέρεται μέ τήν συντομογραφία B1488.

³¹⁰ Πρόκειται γιά σπουδαιότατα, ἐξαιτίας τῆς παλαιότητας καί τῆς ἀγιορειτικῆς τους σημειογραφίας, Στιχηράρια, τῶν ὁποίων ὁ χρόνος σύνταξης τοποθετεῖται στόν Γ-ΙΑ' αἰ., βλ. πκ., σ. 187. Ἀπό δῶ καί στό ἐξῆς θά ἀναφέρονται μέ τίς συντομογραφίες Λγ12, Λγ67, Λγ72.

³¹¹ Πλούσιος ἐπίσης σέ ἀδημοσίευτη ὕμνογραφία καί σημεῖο ἀναφορᾶς ὡς πρὸς τόν σημειογραφικό του τύπο (Coislin πλήρης) εἶναι καί ὁ κώδικας αὐτός, τοῦ ὁποῖου τά περιεχόμενα, σέ σχέση μέ τήν Πεντηκοστή, παρουσιάζονται γιά πρώτη φορά στό πλαίσιο τῆς παρούσας διατριβῆς.

³¹² Τά χειρόγραφα αὐτά ἐπίπτουν στήν κατηγορία τῶν λεγόμενων Στιχηραρίων μερικῆς ὕλης τύπου β1 καί γ, ἀνάλογα μέ τήν ὑπαρξη ἢ μή τῆς ἀναστάσιμης ἀσματολογίας τῆς Μικρῆς Ὀκτωῆχου, βλ. Σαλτερῆ, *Στιχηράριο*, σσ. 337-343 καί πκ. σ. 182-183, ὑποσμ. 557.

Ἦχος α': α) «Ἐπρεπεν Υἱοῦ σωματικῶς...» στό Λγ67 φ. 97α καί γ72 φ. 86β, ψαλλόμενο στόν Μεγάλο Ἑσπερινό τῆς Πεντηκοστῆς³¹³.

β) «Πεντηκοστήν ἐορτάζομεν καί Πνεύματος ἁγίου ἐπιφοίτησις...» στόν Λγ67 φ. 99β³¹⁴.

γ) «Ὡς ἐν εἶδει πυρός τό Παράκλητον Πνεῦμα...» στό Σιν. 1241 φ. 186α³¹⁵.

Ἦχος β': «Δεῦτε, πιστοί, τήν τοῦ Παναγίου Πνεύματος...» στό Λγ67 φ. 99β³¹⁶.

Ἦχος γ': «Νῦν ὑπερβαίνει καί λόγον...» στό Σιν. 1241 φ. 188β καί Βατοπεδ. 1190 φ. 156α³¹⁷, προσόμοιο καί αὐτό στό πρῶτο Ἰδιόμελο τῆς ὁμάδας τοῦ γ' ἤχου³¹⁸.

Ἦχος δ': Ὁμάδα τριῶν Ἰδιομέλων «Τούς ἀγραμμάτους Μαθητάς...», «Γλώσσαις πυρίναις ἀπλανῶς...» καί «Πεντηκοστήν οἱ γηγενεῖς...» στό Β1488 φ. 165αβ, ὡς Στιχηρά τῶν Αἰνῶν τῆς ἐορτῆς³¹⁹.

Ἦχος πλ. α': «Συνάναρχε ὁμοούσιε...» στό Β1488 φ. 172α καί Λγ67 φ. 100β³²⁰.

Ἦχος πλ. β': α) «Ἐλαμψεν ἡ χάρις σου τοῖς θείοις...» στό Β1488 φ. 172 α³²¹.

β) «Ἦλιε ἄδυτε, Παράκλητε...» στό Σιν. 1214 φ. 209α, Β1488 φ. 170β, ὡς Στιχηρό τῶν Αἰνῶν τῆς Δευτέρας καί στό Λγ67 φ. 96β, ὡς Στιχηρό «εἰς τό Κύριε

³¹³ Βλ. καί στό Εὐστρατιάδη, «Ἰωάννης Δαμασκηνός», ΝΣ 27 (1931), σ. 658 καί Τιμοθέου, «Πνευματικά ἔργα», ΝΣ 43 (1948), σ. 200, ὅπου ἀπαντᾶται ὡς ποίημα τοῦ Ἰ. Δαμασκηνοῦ.

³¹⁴ Βλ. καί ὅπ.π. σ. 662 καί 200 ἀντίστοιχα ὡς ποίημα τοῦ Ἰ. Δαμασκηνοῦ.

³¹⁵ Τό Ἰδιόμελο αὐτό παρουσιάζεται καί καταγράφεται γιά πρώτη φορά στό πλαίσιο τῆς παρούσας διατριβῆς, βλ. πκ., σ. 278.

³¹⁶ Βλ. καί στό Εὐστρατιάδη, «Ἰωάννης Δαμασκηνός», ΝΣ 27 (1931), σ. 660 καί Τιμοθέου, «Πνευματικά ἔργα», ΝΣ 43 (1948), σ. 200 ὡς ποίημα τοῦ Ἰ. Δαμασκηνοῦ.

³¹⁷ Περιέχεται μόνο τό ποιητικό του κείμενο καί τίθεται τέταρτο στήν σειρᾶ. Ἀπαντᾶται καί στό Σιν. 1216 φ. 237α μελοποιημένο σέ πλήρη μεσοβυζαντινῆ σημειογραφία, βλ. πκ. σ. 193.

³¹⁸ Βλ. π., σ. 97. Καταγράφεται γιά πρώτη φορά στό πλαίσιο τῆς παρούσας διατριβῆς, βλ. πκ., σ. 279.

³¹⁹ Τά Ἰδιόμελα αὐτά καταχωροῦνται στόν κώδικα ὡς «Στιχηρά εἰς τούς Αἰνούς Κοσμᾶ», ἀπό τά ὅποια τά δύο τελευταῖα προσομοιάζουν στό πρῶτο, βλ. καί πκ., σ. 195. Ἐπίσης ἀπαντῶνται καί στό Μ. Λαύρ. Δ22 φ. 131β ὡς Στιχηρά τοῦ Ἑσπερινοῦ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος.

³²⁰ Βλ. Εὐστρατιάδη, «Ἰωάννης Δαμασκηνός», ΝΣ 27 (1931), σ. 661 καί Τιμοθέου, «Πνευματικά ἔργα», ΝΣ 43 (1948), σ. 200, ὅπου μας παραδίδεται ὡς ποίημα τοῦ Ἰ. Δαμασκηνοῦ.

³²¹ Τό Ἰδιόμελο αὐτό ἀνήκει σ' ἐκεῖνα πού ἀπαντῶνται μόνο στόν κώδικα αὐτόν, βλ. π., σ. 129, ὑποσμ. 309.

ἐκέκραξα» τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς ἑορτῆς³²².

γ) «Ὁ Παράκλητος, ὡσπερ ἔφης, Χριστέ...» στό Β1488 φ. 167α ὡς Δοξαστικό τῶν Στιχηρῶν τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Δευτέρας, στά Λγ72 φ. 88α καί γ67 φ. 99α ὡς Δοξαστικό τῶν Ἀποστίχων τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Γονυκλισίας, στό Λγ12 φ. 77β ὡς Ἰδιόμελο «εἰς τόν στίχον (τῶν Αἰνῶν)» καί τέλος στό Σιν. 1241 φ. 191α³²³.

δ) «Ὁ πρό τῶν αἰῶνων Θεός...» στό Λγ72 φ. 89α, ὡς Ἰδιόμελο τῶν Ἀποστίχων τοῦ Μεγάλου Ἑσπερινοῦ τῆς ἑορτῆς³²⁴.

ε) «Προαιώνιε Λόγε τοῦ Πατρὸς...» στό Λγ67 φ. 99α καί Σιν. 1241 φ. 191α³²⁵.

στ) «Τῆς τελευταίας ἑορτῆς καί μεθεόρτου...» στό Β1488 φ. 165β «εἰς τό Δόξα ἐν ὑψίστοις» καί στά Λγ72φ. 89α καί γ67 φ. 98α, ὡς Δοξαστικό τῶν Αἰνῶν τῆς Δευτέρας καί τῶν Στιχηρῶν τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Γονυκλισίας ἀντίστοιχα³²⁶.

ζ) Παράλληλα μέ τό Ἰδιόμελο «Βασιλεῦ οὐράνιε» σέ ἤχο πλ. β', ἐντοπίζεται στους μουσικούς κώδικες καί ἕνα ἐκτενές θεολογικό ποίημα στήν θέση τοῦ Δοξαστικοῦ τῶν Αἰνῶν τῆς Πεντηκοστῆς³²⁷, τό ὁποῖο ταυτίζεται, ὡς πρός τήν πρώτη καί τελευταία φράση τοῦ ποιητικοῦ του κειμένου, μέ αὐτό τοῦ ἐντύπου³²⁸.

³²² Βλ. καί στόν κώδικα Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου 39, φ. 122α στό Troelsgard, "MS Leukosia", σ. 172. Ἐπίσης στό Εὐστρατιάδη, «Ἰωάννης Δαμασκηνός», ΝΣ 27 (1931), σ. 659 καί Τιμοθέου, «Πνευματικά ἔργα», ΝΣ 43 (1948), σ. 200 μᾶς παραδίδεται ὡς ποίημα τοῦ Ἰ. Δαμασκηνοῦ.

³²³ Βλ. καί στό Ὀχρίδας 53 σ. 663, Πάτμ. 218 φ. 139β, καθὼς καί στό Floros, *Neumenkunde III*, σ. 26. Ἐπίσης καταχωρεῖται καί στό Εὐστρατιάδη, «Ἰωάννης Δαμασκηνός», ΝΣ 27 (1931), σ. 660 καί Τιμοθέου, «Πνευματικά ἔργα», ΝΣ 43 (1948), σ. 200, ὡς ποίημα τοῦ Ἰ. Δαμασκηνοῦ. Ἀντίθετα στό Ὀχρίδας 54, ὅπου ὑπάρχει ξεχωριστή ἐνότητα τῶν ποιημάτων τοῦ βασιλέα Λέοντος Σοφοῦ καί τοῦ υἱοῦ του Κων/ντίνου, παραδίδεται ὡς ποίημα τοῦ πρώτου, βλ. G. Wolfram, "Der codex Ochrid 53 ein Sticherarion aus dem einflussbereich Konstantinoples", στό *Notations III*, σσ. 227-38. Γιά τήν ἐξέταση τοῦ μέλους του, βλ. πκ., σσ. 198-204.

³²⁴ Βλ. καί στό Εὐστρατιάδη, «Ἰωάννης Δαμασκηνός», ΝΣ 27 (1931), σ. 664 καί Τιμοθέου, «Πνευματικά ἔργα», ΝΣ 43 (1948), σ. 201, ὡς ποίημα τοῦ Ἰ. Δαμασκηνοῦ.

³²⁵ Βλ. καί στό Εὐστρατιάδη, «Ἰωάννης Δαμασκηνός», ΝΣ 27 (1931), σ. 661, Τιμοθέου, «Πνευματικά ἔργα», ΝΣ 43 (1948), σ. 200 ὡς ποίημα τοῦ Ἰ. Δαμασκηνοῦ καί στό Floros, *Neumenkunde III*, σ. 16, ὡς ποίημα Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, καθὼς καί στό Στιχηράριο Πάτμ. 218 φ. 129α.

³²⁶ Βλ. ἐπίσης καί ὅπ.π., σσ. 659 καί 200 ἀντίστοιχα, ὡς ποίημα τοῦ Ἰ. Δαμασκηνοῦ.

³²⁷ Βλ. π., σ. 98, ὑποσμ. 128.

³²⁸ Βλ. π., σ. 98, ὑποσμ. 127. Γιά τό πλήρες κείμενό του, βλ. στό Στάθη, «Βασιλεῦ», σ. 439 καί Γιαννόπουλου, *Ἄνθηση*, σσ. 716-717. Γιά τήν θέση του στο πλαίσιο τῶν ἀκολουθιῶν τῆς ἑορτῆς, ὁ μέν Γρ. Στάθης ὑποστηρίζει ὅτι «δέν ἀντικαθιστᾶ τό κανονικό Δοξαστικό, ἀλλά ψάλλεται καί τό παρόν», ὑπονοώντας ὅτι δύναται νά ψαλεῖ ἐναλλακτικά ἀντί τοῦ Δοξαστικοῦ τοῦ ἐντύπου στους Αἶνους τῆς Πεντηκοστῆς, βλ. Στάθη, «Βασιλεῦ», σ. 436. Ὁ δέ Α. Αλυγιζάκης παρατηρεῖ ὅτι σέ μερικές περιπτώσεις (π.χ. στά Στιχηράρια Μ. Λαύρ. Ε 131 φ. 338β,

Τό ιδιότυπο αυτό Ίδιόμελο περιέχει μία έκθεση τῆς Ὁρθόδοξης Τριαδικῆς Θεολογίας, μέ ἔμφραση στήν «ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Ὑίου» ἐκπόρευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος»³²⁹ καί ἀπαντᾶται μόνο σέ μουσικούς κώδικες ὡς ποίημα τοῦ Γεναδίου Σχολαρίου³³⁰, μελοποιημένο ἀπό τόν Χρυσάφη τόν Νέο καί ἀπό τούς Κρητες μελουργούς Βενέδικτο Ἐπισκοπόπουλο καί Δημήτριο Νταμιά.

Ἦχος βαρύς: α) Δύο Ίδιόμελα «Τὴν ἔνδοξον τοῦ Πνεύματος...» καί «Ἡ κάθοδος τοῦ Πνεύματος...» στό Β1488 φ. 171α³³¹.

β) «Μερισμός ἐτελεῖτο γλωσσῶν...» στό Λγ 67 φ. 100β³³².

Ἦχος πλ. δ': α) «Μαθηταῖς τό Πνεῦμα τό ἅγιον...» στό Λγ67 φ. 101α καί Σιν. 1241 φ. 193α³³³.

ΕΒΕ-ΜΠΤ 552 φ. 256α καί ΜΠΤ 700 φ. 400β) ἀπαντᾶται μελοποίηση τοῦ Χρυσάφη τοῦ Νέου μέ τόν τίτλο «ἔντεχνον» καί χωρὶς τὴν παρουσία τοῦ ἀντίστοιχου τοῦ ἐντύπου, τό ὁποῖο μᾶς παραδίδεται ὡς τρίτο Ίδιόμελο τῶν Ἀποστίχων, βλ. Αλυγιζάκη, «Βασιλεῦ», σσ. 78-79.

³²⁹ Γιαννόπουλου, Ἀνθηση, σ. 338.

³³⁰ Ὁ Γρ. Στάθης διατυπώνει τὴν ἄποψη ὅτι ποιητὴς τοῦ ὕμνου δέν εἶναι ὁ Γενάδιος Σχολάριος, ἀλλὰ πιθανῶς οἱ μελοποιοὶ τοῦ Χρυσάφης ὁ Νέος καί Μπαλάσιος Ἱερεὺς, οἱ ὁποῖοι συνθέτουν βασιζόμενοι στήν Θεολογία τοῦ Γεναδίου, βλ. Στάθη, «Βασιλεῦ», σ. 141. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἀναθεωρήθηκε ἀπὸ τόν Ἐμ. Γιαννόπουλο, ὁ ὁποῖος στήν διδακτορική του διατριβὴ σημειώνει ὅτι «ὁ ὕμνος αὐτός τοποθετεῖται πολὺ νωρίτερα ἀφοῦ ὡς ποίημα τοῦ Βενεδίκτου δέν μπορεῖ νὰ γράφεται μετὰ τό 1600-1610... Ἔτσι, μέχρι νὰ υπάρξει συνολικότερη ἐποπτεία στοὺς μουσικούς κώδικες, θὰ πρέπει νὰ ἀρκεστοῦμε στήν ἀπόδοση τοῦ κειμένου ὡς αὐτοῦσιον στὸν ἴδιο τόν Γενάδιο, ἀποκλείοντας μεταγενέστερη ἐπεξεργασία τῆς θεολογίας του ἀπὸ ἄλλους», βλ. Γιαννόπουλου, Ἀνθηση, σσ. 338-340 καί 716. Ὑπὲρ τῆς ἀποψῆς αὐτῆς συνηγορεῖ καί τό ἴδιο τό περιεχόμενο τοῦ ὕμνου, τό ὁποῖο δίνει βαρῆτητα στήν ὀρθόδοξη διδασκαλία περὶ ἐκπόρευσης τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, γεγονός τό ὁποῖο μᾶς παραπέμπει ἀβίαστα στήν ἀνθενωτικὴ στάση τοῦ πατριάρχου Γεναδίου, καθὼς καί στήν ἀναγκαιότητα διδασκαλίας τῆς ὀρθόδοξης πίστεως στοὺς ὑπὸ Βενετικὴ κτῆση Κρητες, γεγονός τό ὁποῖο δικαιολογεῖ καί τὴν μελοποίηση τοῦ ὕμνου αὐτοῦ ἀπὸ τούς δύο σπουδαιότερους μελουργοὺς τῆς νήσου, βλ. Γιαννόπουλου, Ἀνθηση, σσ. 339-340 καί ὑποσμ. 677, ὅπου πιθανολογεῖ ὑπὲρ τῆς ἐμπλοκῆς τοῦ Μανουήλ Χρυσάφη στήν παράδοση τοῦ μέλους τοῦ ὕμνου αὐτοῦ.

³³¹ Τὰ Ίδιόμελα αὐτὰ παραδίδονται στὸν κώδικα χωρὶς σημειογραφία καί ἐπισημαίνονται ὡς προσόμοια πρὸς τό ἀντίστοιχο ὁμόηχο «Παράκλητον ἔχοντες...» τοῦ ἐντύπου, βλ. πκ., σ. 196, ὑποσμ. 593. Ἐπίσης παραδίδονται στὸν Σλαβικό κώδικα Χιλανδαρίου 307, φ. 108β.

³³² Εὐστρατιάδης, «Ἰωάννης Δαμασκηνός», ΝΣ 27 (1931), σ. 663 καί Τιμοθέου, «Πνευματικὰ ἔργα», ΝΣ 43 (1948), σ. 200, ὡς ποιῆμα τοῦ Ἰ. Δαμασκηνοῦ.

³³³ Βλ. στό Ὅχρῖδας 53 σ. 663, Πάτμ. 218 φ. 139β καί στό Floros, *Neumenkunde III*, σ. 16, ὡς ποιῆμα Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, βλ. καί π., σ. 131, ὑποσμ. 325. Ἀντίθετα ὡς ποιῆμα τοῦ Ἰ. Δαμασκηνοῦ καταγράφεται στό Εὐστρατιάδης, «Ἰωάννης Δαμασκηνός», ΝΣ 27 (1931), σ. 660 καί Τιμοθέου, «Πνευματικὰ ἔργα», ΝΣ 43 (1948), σ. 200.

β) «Τό τοῦ πατρὸς ἀπαύγασμα μονογενές...» στό Λγ67 φ. 101β³³⁴.

γ) «Τό ψυχικόν ἔαρ τῶν πιστῶν...» στό Λγ12 φ. 78 α³³⁵.

δ) «Δεῦτε ἅπαντες πιστοὶ ἐν καθαρᾷ τῇ καρδίᾳ...», τό ὅποιο ἀπαντᾶται στοὺς κώδικες Μ. Λαύρ. Δ22 φ. 131β καί Βατοπεδ. 1190 φ. 157α, ὡς Στιχηρό «εἰς τό Κύριε ἐκέκραξα» καί τῶν Αἰνῶν ἀντίστοιχα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος³³⁶.

ε) «Χεῖλεσι πνευματικοῖς οἱ οὐρανοὶ διηγούνται...» στό Βατοπεδ. 1190 φ. 157α, σέ συνέχεια τοῦ προαναφερόμενου Ἰδιόμελου στήν σειρά τῶν Αἰνῶν τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος³³⁷.

Β) Τά Ἰδιόμελα τοῦ Νικολάου Μαλαξοῦ

Τά ὕμνογραφήματα τοῦ Νικολάου Μαλαξοῦ γιά τήν περίοδο τοῦ Πεντηκοσταρίου εἰσήχθησαν γιά πρώτη φορά στήν ἔκδοση τοῦ ἔτους 1552 τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου τῶν Σπινέλλων πού ἐπιμελήθηκε ὁ ἴδιος, ἀποβλήθηκαν ὅμως ὀριστικά ἀπό τά ἔντυπα στίς ἀρχές τοῦ ΙΖ' αἰ³³⁸. Σύμφωνα μέ τήν τάξη πού τά συναντοῦμε στίς ἀκολουθίες, τά Ἰδιόμελα αὐτά εἶναι τά ἑξῆς:

α) Ἰδιόμελα τῆς Προεόρτιας ἀκολουθίας τῆς Πεντηκοστῆς³³⁹:

- «Μέλλοντας τό φῶς τό ὑπερφυές...» ἤχος β' πρὸς τό «Εἶδομεν τό φῶς τό ἀληθινόν...», ὡς «Δόξα- Καί νῦν...» τῶν Στιχηρῶν τοῦ Ἑσπερινοῦ.

³³⁴ Βλ. καί στό Floros, *Neumenkunde III*, σ. 16, ὡς ποίημα Λέοντος τοῦ Σοφοῦ καί στό Εὐστρατιάδη, «Ἰωάννης Δαμασκηνός», *ΝΣ* 27 (1931), σ. 663 καί Τιμοθέου, «Πνευματικά ἔργα», *ΝΣ* 43 (1948), σ. 201 ὡς ποιῆμα τοῦ Ἰ. Δαμασκηνοῦ.

³³⁵ Ἀπό τήν σχετική ἔρευνα πού συντελέστηκε τό Ἰδιόμελο αὐτό δέν ἐντοπίστηκε σέ καμμία ἄλλη πηγὴ χειρόγραφη ἢ ἔντυπη, πλὴν τοῦ ἀναφερόμενου κώδικα Λγ12.

³³⁶ Ἐπίσης ὑπάρχει στήν ἐπικεφαλίδα τοῦ πρώτου κώδικα ἢ ἀναφορά «Δεῦτε ἅπαντες πιστοὶ», ἡ ὅποια ὑποδεικνύει τό μετρικὸ καί μελωδικό του πρότυπο.

³³⁷ Το Ἰδιόμελο αὐτό, ὅπως καί τά δύο προηγούμενα, πρωτοδημοσιεύονται στό πλαίσιο τῆς παρούσας διατριβῆς. Γιά τό πλήρες κείμενό τους, βλ. πκ., σσ. 279-280.

³³⁸ Τά Ἰδιόμελα αὐτά συμπεριλήφθηκαν καί στήν ἔκδοση τοῦ ἔτους 1575 ἀπὸ τόν Leoncini, ἐνῶ μετέπειτα τό 1600 ἐξοβελίστηκαν ὀριστικά μέ τήν ἔκδοση τοῦ οἴκου τῶν Spinelli Aliprandi, πού ἐπιμελήθηκε ὁ Domenico De Poloni, βλ. Μεσολωρᾶ, *Ἐντυπο*, σσ. 191-192 καί 218-219, Στρατηγόπουλου, *Μαλαξός*, σσ. 138-140 καί π., σσ. 82-83 καί 93.

³³⁹ Πλήρες τό κείμενο στόν κώδικα Μαρκιανῆς gr. Π 140 φφ. 126α-133β, Μεσολωρᾶ, *Ἐντυπο*, σσ. 446-449 καί *Πεντηκοστᾶριο* ἔτ. 1552 φφ. ρVI-σII. Γιά τήν Προεόρτια ἀκολουθία τῆς Πεντηκοστῆς, βλ. π., σ. 82, ὑποσμ. 43.

- «Ἄλλον ἐνθέως πιστοί...» ἦχος πλ. β', ὡς «Δόξα-Καί νῦν...» τῶν Ἀποστίχων τοῦ Ἑσπερινοῦ.

- «Φῶς ἄχρονον ἐν τῷ κόσμῳ...» ἦχος β', ὡς «Δόξα-Καί νῦν...» τῶν Ἀποστίχων τοῦ Ὁρθρου.

β) Ἀπό τήν ἀκολουθία τῶν Μεγάλων Ὁρῶν τῆς Πεντηκοστῆς³⁴⁰:

«Τροπάρια δεκατρία ψαλλόμενα ἐν ταῖς Μεγάλαις Ὁραῖς τῆς παραμονῆς τῆς Ἁγίας Πεντηκοστῆς...». Τά δεκατρία αὐτά Ἰδιόμελα, μέ τά ὅποια ἐπενδύει ὁ ποιητής τήν ἀκολουθία τῶν Μεγάλων Ὁρῶν τῆς ἑορτῆς, ἔχουν καταφανέστατη ὁμοιότητα καί ἐξάρτηση ἀπό τά ἀντίστοιχα τῶν Θεοφανείων τοῦ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων καί μποροῦν νά χαρακτηριστοῦν ὡς προσόμοιά τους³⁴¹:

Ὁρα Α': - «Πνεῦμα Κυρίου ἐπί Σιωνίταις...» ἦχος πλ. δ', ψαλλόμενο δύο φορές χωρίς στίχο.

- «Σήμερον τῶν ἀνθρώπων...» ἦχος πλ. δ', ψαλλόμενο μία φορά μέ στίχο.

- «Ὡς πῦρ κατήλθες ἐπί γῆς...», ἦχος πλ. δ', ψαλλόμενο μία φορά μέ στίχο.

- «Πρός τήν Σιών...» ἦχος πλ. δ', ψαλλόμενο δύο φορές ὡς «Δόξα-Καί νῦν...».

Ὁρα Γ': - «Τῶν Ἀποστόλων καί Μαθητῶν...» ἦχος πλ. δ', ψαλλόμενο δύο φορές χωρίς στίχο.

- «Ἡ Τριάς ὁ Θεός ἡμῶν...» ἦχος δ', ψαλλόμενο δύο φορές μέ στίχο.

- «Ἐρχόμενος ἐξ οὐρανοῦ...» ἦχος πλ. α', ψαλλόμενο δύο φορές ὡς «Δόξα-Καί νῦν...».

Ὁρα ΣΤ': - «Τάδε λέγει Πέτρος πρὸς τοὺς πέριξ ὄχλους...» ἦχος πλ. δ', ψαλλόμενο δύο φορές χωρίς στίχο.

³⁴⁰ Πλήρες τό κείμενο στό Μαρκιανῆς gr. II 140 φφ. 124β-125β, *Πεντηκοστάριον* ἔτ. 1552 φφ. Σ.Π-τιΠ, Φουντούλη, «Μεγάλαι Ὁραῖ», σσ. 145-153 καί τοῦ ἰδίου, *Κείμενα Λειτουργικῆς*, σσ. 7-66, μέ βάση τήν ἔκδοση τοῦ *Πεντηκοσταρίου* τοῦ 1552. Γιά τήν Ἀκολουθία τῶν Μεγάλων Ὁρῶν τῆς Πεντηκοστῆς, βλ. π., σσ. 82-83.

³⁴¹ Βλ. Φουντούλη, «Μεγάλαι Ὁραῖ», σσ. 158-159. Γιά τήν πατρότητά τους, βλ. Εὐστρατιάδη, «Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων», *ΝΣ* 29 (1934), σσ. 241-255 καί γιά τό μέλος τους πκ., σ. 185.

- «Σήμερον δεσποτική προθεσμία...» ἤχος πλ. β', δύο φορές μέ στίχο.

- «Τί νῦν ἐναλλάτετε τόν Λόγον...» ἤχος πλ. α', ψαλλόμενο δύο φορές ὡς «Δόξα-Καί νῦν...».

Θ' Ὁρα: - «Θάμβος ἦν κατιδεῖν...» ἤχος βαρύς, ψαλλόμενο δύο φορές χωρίς στίχο.

- «Ὅτε πρός αὐτόν ἐρχόμενον...» ἤχος β', ψαλλόμενο δύο φορές μέ στίχους.

- «Τήν χάριν σου τήν ἐκχυθεῖσαν...» ἤχος πλ. α', ψαλλόμενο μία φορά ὡς «Δόξα- Καί νῦν...».

γ) Ἰδιόμελα τοῦ Μικροῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Πεντηκοστῆς³⁴²:

- «Ἐλαμψεν ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος...» ἤχος δ', ὡς «Δόξα-Καί νῦν...» τῶν Στιχηρῶν.

- «Ἐν ἑτερογλώσσοις καί ἐν χεῖλεσιν...» ἤχος πλ. δ', ὡς «Δόξα-Καί νῦν...» τῶν Ἀποστίχων καί ὡς ἕκτο Ἰδιόμελο τῆς Λιτῆς πρό τοῦ Δοξαστικοῦ της.

δ) Ἰδιόμελα Λιτῆς τῆς Πεντηκοστῆς³⁴³: περιέχει ἕξι Ἰδιόμελα, ἐκ τῶν ὁποίων τά πέντε πρῶτα σέ ἤχο δ' «Τό ἐκπορευόμενον Πνεῦμα...», «Σέ τόν ἐν γλώσσαις πυρίναις...», «Ἀνῆλθες Χριστέ...», «Ἐχαιρε χορός τῶν Μαθητῶν...», «Ἐλαμψεν ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος...» καί τό τελευταῖο σέ ἤχο πλ. δ' «Ἐν ἑτερογλώσσοις...»³⁴⁴.

ε) Πεντηκοστάρια Κυριακῆς τῆς Πεντηκοστῆς³⁴⁵:

- «Ὁ τούς ἀγραμμάτους πυριπνόους Θεολόγους...» ἤχος β' πρός τό «Ταῖς τῆς Θεοτόκου» ὡς «Δόξα-Καί νῦν...».

³⁴² Πλήρες τό κείμενο στό Μαρκιανῆς gr. II 140 φφ. 126α-133β, Μεσολωρᾶ, Ἐντυπο, σσ. 444-445 καί στό Πεντηκοστάριο τοῦ ἔτ. 1552, φ. υIII-υV.

³⁴³ Πλήρες τό κείμενο στό Μεσολωρᾶ, Ἐντυπο, σσ. 451-452 καί Πεντηκοστάριο τοῦ ἔτ. 1552. Ἐπίσης βλ. καί Γιαννόπουλου, Ἀνθηση, σσ. 340 καί 637-638, ἐνῶ γιά τό μέλος αὐτῶν πκ., σ. 185. Γιά τήν Λιτή τῆς ἑορτῆς, βλ. καί π., σ. 95.

³⁴⁴ Γιά τό Ἰδιόμελο αὐτό στο πλαίσιο τοῦ Μικροῦ Ἑσπερινοῦ, βλ. εὐθύς π., ὑποσμ. 343. Ὡς πρός τό Δοξαστικό καί τό «Καί νῦν...» τῆς Λιτῆς, ὁ Νικ. Μαλαξός, ἀκολουθώντας τήν χειρόγραφη παράδοση, μᾶς παραδίδει ἀντίστοιχα τό Ἰδιόμελο «Παράκλητον ἔχοντες...» καί «Ὅτε τό Πνεῦμά σου...» σέ ἤχο βαρῦ καί πλ. δ' ἀντίστοιχα, βλ. καί π., σσ. 98-99.

³⁴⁵ Πλήρες τό κείμενο στό Μεσολωρᾶ, Ἐντυπο, σ. 219 καί στό Πεντηκοστάριο τοῦ ἔτ. 1552.

- Οὐράνιε βασιλεῦ Θεέ τό Πνεῦμα τῆς ἀληθείας...» ἦχος β', προτασσομένου τοῦ στίχου «Ἐλέησόν με ὁ Θεός...».

στ) Ἰδιόμελο «Σήμερον φωτισμός ἐν τῇ Σιών ἐλήλυθεν...» ἦχος β' πρὸς τό «Σήμερον ὁ Χριστός», ὡς «Καί νῦν...» τῶν Αἰνῶν τοῦ Ὁρθροῦ τῆς ἑορτῆς³⁴⁶.

ζ) Οἱ Αἶνοι τῆς Δευτέρας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος³⁴⁷:

Πέντε Ἰδιόμελα, τὰ τρία πρῶτα ὡς Στιχηρά, μελοποιημένα σέ ἦχο β' «Ἐν πόλει Ἱερουσαλήμ μύσται...», «Ἦκουσε καί ηὐφράνθη ἡ Σιών...», «Σήμερον ὁ οὐρανοῦ...», τὰ ὁποῖα κατακλείονται μέ Δοξαστικό σέ ἦχο πλ. β' «Τῶν ἀσωμάτων τὰ τάγματα...» καί μέ τό ὁμόηχο «Καί νῦν...» «Ἀνυμνήσωμεν οἱ πιστοί...».

2) Τροπάρια προσόμοια

Στήν κατηγορία αὐτή ἀνήκουν τὰ τροπάρια ἐκεῖνα πού ἀκολουθοῦν καί ἀντιγράφουν ἕνα μετρικό καί μελωδικό πρότυπο, τό λεγόμενο Αὐτόμελο ἢ Πρόλογο ³⁴⁸. Ἐκτός τῶν προσομοίων Στιχηρῶν, τὰ ὁποῖα καταλαμβάνουν μεγάλο ὄγκο στά λειτουργικά βιβλία, ὁ μηχανισμός τῆς προσομοιακῆς ποιήσης παρατηρεῖται καί σέ ἄλλα ὑμνογραφικά Εἶδη, ὅπως στά Καθίσματα, Ἐξαποστειλάρια, Ἀπολυτικά καί στά Κοντάκια³⁴⁹. Ἐκτός ἀπό τὰ εὐρισκόμενα στούς λειτουργικούς κώδικες, προσόμοια ἐκτός τοῦ ἐν χρήσει *Πεντηκοσταρίου* συνέθεσαν γιά τήν ἑορτή τῆς Πεντηκοστῆς ὁ Νικόλαος Μαλαξός καί ὁ Ματθαῖος Βλάσταρης.

Α) Προσόμοια ἀπό χειρόγραφους κώδικες

Ἡ ἔρευνα τῶν κωδίκων μέ ὑμνογραφικό περιεχόμενο προσέφερε ἐπιπλέον ἀδημοσίευτο ὑλικό, ὅσον ἀφορᾷ τὰ Στιχηρά προσόμοια, Καθίσματα καί

³⁴⁶ Βλ. στό Μεσολωρᾶ, *Ἐντυπο*, σ. 453. Μελοποιημένο παραδίδεται ἀπό τόν Κοσμᾶ Μακεδόνα στόν κώδικα Ἰβήρ. 980 φ. 178α.

³⁴⁷ Πλήρες τό κείμενο στό Μεσολωρᾶ, *Ἐντυπο*, σσ. 454-455.

³⁴⁸ Γιά τούς Πρόλόγους ἢ Αὐτόμελα, βλ. Ἀντωνίου, *Μορφολογία*, σσ. 284-85. Ἐπίσης στό Σαλτερῆ, *Στιχηράριο*, σσ. 92-93, διατυπώνεται ἡ ἀποψη ὅτι αὐτοί οἱ δύο ὅροι δέν ταυτίζονται ἀπόλυτα.

³⁴⁹ Ἡ ἴδια προσομοιακὴ σχέση διέπει καί τήν ἐξάρτηση πού ἔχουν τὰ τροπάρια τοῦ Κανόνα ἀπό τούς Εἰρμούς τῶν ᾠδῶν του, ἐνῶ στά Κοντάκια τὰ Προοίμιά τους ἀκολουθοῦν ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον παλαιότερα πρότυπα. Ἡ ἴδια σχέση πάντως ὑφίσταται καί μεταξύ τοῦ πρώτου Οἴκου τοῦ Κοντακίου καί τῶν ὑπολοίπων στροφῶν του, βλ. καί πκ., σ. 222.

Ἐξαποστειλάρια τῆς ἑορτῆς. Οἱ κύριες πηγές, ὅπου ἐντοπίστηκαν αὐτά, εἶναι οἱ κώδικες Μ. Λαύρ. Θ140, Θ84 καὶ ΕΒΕ 627³⁵⁰:

α) Πέντε σειρές τριῶν προσομοίων, οἱ ὁποῖες ἀπαντῶνται ὡς Στιχηρά τοῦ Ἑσπερινοῦ ἢ τῶν Αἵνων τῆς ἑβδομάδας τῆς Πεντηκοστῆς, οἱ τέσσερις σέ ἤχο β' πρὸς τό «Οἶκος τοῦ Εὐφραθαῶ»³⁵¹ καὶ μία σέ ἤχο δ' πρὸς τό «Ὁ ἐξ ὑψίστου κληθείς»³⁵².

β) Δύο τροπάρια Καθίσματα: «Σαγηνεύσαντες τὰ ἔθνη οἱ ἀλιεῖς...» πρὸς τό «Εὐσπλαχνίας ὑπάρχουσα πηγὴ» ἤχος β' στό Λθ140 φ. 287β, ὡς δεύτερο Κάθισμα τοῦ Ὁρθρου τῆς Δευτέρας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ «Ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις καταφοιτήσασα...» πρὸς τό «Τόν συνάναρχον Λόγον» ἤχος πλ. α' στό Λθ140 φ. 293α καὶ 300β στον Ὁρθρο τῆς Τρίτης καὶ τῆς Παρασκευῆς ἀντίστοιχα³⁵³.

γ) Ἐνα Ἐξαποστειλᾶριο τῆς Δευτέρας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος «Ἐπιδημίαν Πνεύματος τοῦ Ἁγίου...» ἤχος β' πρὸς τό «Τῶν Μαθητῶν ὁρώντων σε» στον κώδικα Βατοπεδ. 1190 φ. 157α³⁵⁴.

δ) Ἀπολυτίκιο τῆς Πεντηκοστῆς σέ ἤχο βαρὺ «Τούς Ἀποστόλους ἐδόξασας σήμερον...» προερχόμενο ἀπὸ τό Κανονάριο τοῦ κώδικα Σιν. 150³⁵⁵.

Β) Ποιήματα τοῦ Νικολάου Μαλαξοῦ

α) Γιά τὴν Ἀκολουθία τοῦ Μικροῦ Ἑσπερινοῦ τῆς ἑορτῆς ὁ Νικόλαος Μαλα-

³⁵⁰ Ἀπὸ ἐδῶ καὶ στό ἐξῆς Λθ140, Λθ84 καὶ Ε627.

³⁵¹ Ἡ ἀρχὴ τοῦ κειμένου τοῦ πρώτου Στιχηροῦ τῆς κάθε σειρᾶς εἶναι ἡ ἐξῆς: α) «Νέμοις ἀμαρτιῶν...» στό Λθ84 φ.236α καὶ Ε627 φ.219β «εἰς τόν Στίχον» τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Δευτέρας. β) «Ἐλθὲ καὶ ἐφ' ἡμῖν...» στό Λθ140 φ. 295α «εἰς τόν Στίχον» τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Τρίτης. γ) «Φῶτισον καὶ ἡμῶν...» στό Λθ140 φ. 296αβ «εἰς τόν Στίχον» τοῦ Ὁρθρου τῆς Τετάρτης. δ) «Ἄνωθεν πρὸς ἡμᾶς...» στό Λθ140 φ. 300α καὶ Ε627 Φ. 222β «εἰς τόν Στίχον» τοῦ Ὁρθρου τῆς Πέμπτης καὶ Τετάρτης ἀντίστοιχα. Γιά τό πλήρες κείμενό τους, τό ὁποῖο παρουσιάζεται γιά πρώτη φορά στό πλαίσιο τῆς παρούσας διατριβῆς, βλ. πκ., σσ. 275-277.

³⁵² «Ἰδοὺ ἡμέρα χαρᾶς...» στό Λθ84 φ. 237αβ καὶ Λθ140 φφ. 296β-297β ὡς Στιχηρά τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Τετάρτης. Γιά τό πλήρες κείμενό του, βλ. πκ., σ. 277.

³⁵³ Γιά τό πλήρες κείμενό τους, τό ὁποῖο καταγράφεται γιά πρώτη φορά στό πλαίσιο τῆς παρούσας διατριβῆς, βλ. πκ., σ. 275.

³⁵⁴ Γιά τό πλήρες κείμενό του, βλ. πκ., σ. 277.

³⁵⁵ Βλ. στό Dmitrievskij, *Opisanie I*, σ. 182 «Εἰς τόν Ὁρθρον εἰς τό Θεός Κύριος τροπάριον», τό κείμενο τοῦ ὁποῖου καταγράφεται ὡς ἐξῆς: «Τούς Ἀποστόλους ἐδόξασας σήμερον, ἕξαποστείλας αὐτοῖς τόν Παράκλητον, ἐν τῷ ὑπερώφω τρανούντων, τὰ τῶν σῶν θαυμάτων μεγαλεῖα καὶ γλῶσσαι, ὡσεὶ πυρός, ἐν ἑαυτοῖς ἐδείκνυντο, διό καὶ τὰ ἔθνη ἐφώτισαν, δοξάζειν τό κράτος σου, ὑπεράγαθε Κύριε δόξα σοι».

ξός συνέθεσε δύο σειρές τριῶν Στιχηρῶν³⁵⁶, ἡ πρώτη «εἰς τό Κύριε ἐκέκραξα» πρὸς τό «Ὅτε ἐκ τοῦ ξύλου» σέ ἦχο β' καί ἡ δεύτερη ὁμόηχη «εἰς τόν Στίχον» πρὸς τό «Οἶκος τοῦ Εὐφραθᾶ»³⁵⁷.

β) Γιά τήν Προεόρτια ἀκολουθία τῆς Πεντηκοστῆς³⁵⁸ τρεῖς σειρές Στιχηρῶν, οἱ δύο σέ ἦχο β' πρὸς τό «Οἶκος τοῦ Εὐφραθᾶ» στόν Στίχο τῶν Αἰνῶν τοῦ Ὁρθρου καί τοῦ Ἐσπερινοῦ ἀντίστοιχα καί ἡ τρίτη σέ ἦχο δ' πρὸς τό «Ὡς γενναῖον ἐν μάρτυσιν», «εἰς τό Κύριε ἐκέκραξα» τῆς ἴδιας ἀκολουθίας³⁵⁹. Ἐπίσης ἓνα Ἀπολυτίκιο σέ ἦχο πλ. δ' «Τῆ τῶν γλωσσῶν διανομῇ νέμον τάς χάριτας...».

γ) Στήν Προεόρτια ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου ἀπαντῶνται καί τά ἐξῆς προσόμοια τροπάρια: τό Μεσῳδίο Κάθισμα «Τὴν πάνσεπτον πιστοί...» πρὸς «Τόν τάφον σου Σωτήρ» σέ ἦχο α', τό Κοντάκιο «Τῆς ἐσχάτης σήμερον...» πρὸς τό «Ἐπεφάνης σήμερον» καί ὁ Οἶκος «Ὡ Παράκλητε βασιλεῦ...» σέ ἦχο δ' καί τό Ἐξαποστειλᾶριο «Τῆς παμμεγίστης ἡμέρας...» πρὸς τό «Ὁ οὐρανόν τοῖς ἀστροῖς» σέ ἦχο γ'.

Γ) Ποιήματα τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη

Ὁ Ματθαῖος Βλάσταρης ὑπῆρξε λόγιος ἱερομόναχος καί συγγραφέας τοῦ ΙΔ' αἰ.³⁶⁰, ἀλλά καί ἐμπνευσμένος ἐκκλησιαστικός ποιητής. Τό μεγαλύτερο μέρος τῆς ὕμνογραφικῆς του παραγωγῆς ἀφορᾷ τὴν περίοδο τοῦ Πεντηκοσταρίου³⁶¹. Οἱ Μακαρισμοὶ καί τά Στιχηρά προσόμοια πού συνέθεσε καλύπτουν ὅλο τό φάσμα τῶν ἡμερῶν ἀπὸ τὴν Δευτέρα τοῦ Θωμᾶ μέχρι τὴν Παρασκευὴ πρό τῆς Κυριακῆς

³⁵⁶ Βλ. π., σ. 135.

³⁵⁷ Ἡ ἀρχὴ τοῦ κειμένου τοῦ πρώτου Στιχηροῦ εἶναι, γιά τό μὲν πρῶτο, «Ὅτε οἱ τοῦ Λόγου Μαθηταί...» καί γιά τό δεύτερο «Ἐφθασεν ἡ φαιδρά...». Στὴν χειρόγραφη παράδοση τοῦ ΙΓ'-ΙΔ' αἰ. ἡ ἀκολουθία τοῦ Μικροῦ Ἐσπερινοῦ ἀναπληρῶνεται μέ δύο σειρές προσομοίων τῆς Δευτέρας καί Τρίτης μετὰ τὴν Πεντηκοστὴ ἡμέρας, γεγονός τό ὁποῖο δέν παρατηρεῖται στοὺς μεταγενέστερους κώδικες, ἀπὸ τόν ΙΕ' αἰ. καί μετὰ, βλ. ἐνδεικτικά στοὺς κώδικες Vat. 1175 φ. 147β, 1177 φ. 196α καί 1176 φ. 144α τά προσόμοια τῶν Στιχηρῶν τοῦ Ἐσπερινοῦ τῆς Δευτέρας «Νῦν ἐγκαινίζονται γλῶσσαι...» πρὸς τό «Τῶν οὐρανίων ταγμάτων» καί τά Στιχηρά τῶν Αἰνῶν τῆς Τρίτης πρὸς τό «Οἶκος τοῦ εὐφραθᾶ» «Αἶγλη θεαρχική...».

³⁵⁸ Βλ. π., σ. 95.

³⁵⁹ Ἡ ἀρχὴ τοῦ πρώτου Στιχηροῦ τῆς πρώτης ὁμάδας εἶναι, «Νῦν μέγα καί φορικτόν...», τῆς δευτέρας ἀντίστοιχα «Πύργος νῦν ὁ ποτέ...» καί τῆς τρίτης «Τὰς ψυχὰς προκαθάρωμεν...».

³⁶⁰ Βλ. Πάσχου, *Βλάσταρης*, σσ. 14-41.

³⁶¹ Γιά τὴν ὕμνογραφικὴ του παραγωγή, βλ. Πάσχου, *Ἄπαντα*, σσ. 133-138. Γιά τά Στιχηρά τοῦ Πεντηκοσταρίου, βλ. τοῦ ἰδίου, *Βλάσταρης*, σ. 149.

τῶν Ἁγίων Πάντων³⁶². Ανάμεσα σ' αὐτά διακρίνουμε δεκαπέντε Στιχηρά «Τῆ Ἑβδομάδι τῆς Πεντηκοστῆς»³⁶³, ὅλα σέ ἦχο πλ. δ' πρὸς τό «Ὡ τοῦ παραδόξου θαύματος», καταταναμεμμένα ἀνά τρία στήν Ἀκολουθία τοῦ Μικροῦ Ἑσπερινοῦ τῆς ἑορτῆς καί στούς καθημερινούς Ἑσπερινούς τῶν ἡμερῶν τῆς μεθέορτης ἑβδομάδας της, ἐξαιρουμένης τῆς Παρασκευῆς.

3) Κοντάκια

Τό Κοντάκιο ἀποτελεῖ τό πρῶτο ὀλοκληρωμένο καί μεγάλο σέ ἔκταση λογοτεχνικό Εἶδος τῆς Βυζαντινῆς ὕμνογραφίας³⁶⁴. Περίοδος τῆς ἀκμῆς του θεωρεῖται ὁ ΣΤ' αἰ., κατά τόν ὁποῖο ἔφθασε στό ἀπόγειό του μέ τόν Ρωμανό τόν Μελωδό³⁶⁵. Ἀπό τά Κοντάκια τῆς ἑορτῆς ἀναμφισβήτητο ἔργο τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι αὐτό πού διασώθηκε στό ἐν χρήσει *Πεντηκοστάριο*, ἐνῶ ἔχουμε ἐνδείξεις γιά ἕνα ἀκόμη³⁶⁶. Μέ ἐπώνυμο ἐπίσης δημιουργό παραδίδονται δύο Κοντάκια τοῦ Σαββάτου, τά ὁποῖα παρατίθενται παράλληλα μέ αὐτά τῆς ἑορτῆς³⁶⁷. Ὅσον ἀφορᾷ τά Κοντάκια πού δέν φέρουν ἐπώνυμο ποιητῆ, εἶναι μικρά σέ ἔκταση καί καταχωροῦνται κυρίως στό Πατριακό Κοντακάριο τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου μέ ἄρ. 213, σέ ἀντίθεση μέ τά δύο ἐπώνυμά τοῦ Ρωμανοῦ καί τοῦ Ἀναστασίου, τά ὁποῖα ἀπαντῶνται πλήρη στά περισσότερα γνωστά χειρόγραφα Κοντακάρια³⁶⁸:

³⁶² Τά Στιχηρά αὐτά ἐντοπίζονται στόν κώδικα Ὁξφόρδης-Arch. Seld. B49 φφ. 27β-53α, μέ ἐπικεφαλίδα «Στιχηρά (προσόμοια) ψαλλόμενα ἐν τῷ Ἑσπερινῷ ἀπό τῆς Κυριακῆς τοῦ Θωμᾶ μέχρι τῶν Ἁγίων Πάντων, ὧν ἡ ἀκροστοιχίς «Ματθαῖος ὕμνεϊ σὴν Ἀνάστασιν, Λόγε καί τῶν καθεξῆς τὴν χάριν τεραστίων, τὴν Ἀνάληψιν, Πνεύματος παρουσίαν», βλ. καί Πάσχου, *Ἄπαντα*, σσ. 81-84. Γιά τοὺς Μακαρισμούς, βλ. πκ., σ. 147, ὑποσμ. 400.

³⁶³ Βλ. κώδικα Ὁξφόρδης- Arch. Seld. B49 φφ. 32β-33α καί Πάσχου, *Ἄπαντα*, σσ. 81-84.

³⁶⁴ Βλ. Κορακίδη, *Ἑμνογραφία Γ'*, σσ. 221-264, Δετοράκη, *Φιλολογία Β'*, σσ. 132-140, Μητσάκη, *Ἑμνογραφία*, σσ. 169-353 καί De Matons, *Origines*, ὅπου καί σχετικὴ βιβλιογραφία. Γιά τό λειτουργικὸ πλαίσιο ψαλμώδησης τοῦ Κοντακίου, βλ. Al. Lingas, "The Liturgical Place of the Kontakion in Constantinople" in C. Akentiev, *Liturgy, Architecture and Art of the Byzantine World: Papers of the XVIII International Byzantine Congress (Moscow, 8-15 August 1991) and Other Essays Dedicated to the Memory of Fr. John Meyendorff, Byzantinorossica 1* (St. Petersburg: 1995), pp. 50-57.

³⁶⁵ Οἱ σημαντικότερες ἐκδόσεις τῶν ἔργων τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι τῶν De Matons, "Romanos", SC 99, 110, 114, 128, 283, Maas-Τρυπάνης, *Romani* καί Τωμαδάκη, *Ἕμνοι*, τόμ. Α'-Ε', ἀπό τίς ὁποῖες πῖο ἀξιόπιστη θεωρεῖται ἡ πρώτη, ἐπειδὴ ἀποφεύγει σέ μεγάλο βαθμὸ τίς ἀδυναμίες τῶν ὑπολοίπων δύο, βλ. καί Δετοράκη, *Φιλολογία Β'*, σσ. 137-139.

³⁶⁶ Βλ. πκ., σ. 144, ὑποσμ. 380.

³⁶⁷ Βλ. πκ., σσ. 140-142.

³⁶⁸ Βλ. Δετοράκη, *Ἑμνογραφία*, σσ. 44-45 καί Krumbacher, *Ἱστορία*, σσ. 580-582.

Α) Κοντάκια τῶν Κεκοιμημένων³⁶⁹

α) Ἦχος πλ. δ' τοῦ Ἀναστασίου³⁷⁰, πρὸς τό «Ὡς ἀπαρχὰς τῆς φύσεως» μέ Ἀκροστιχίδα «Ἀναστασίου τοῦ ταπεινοῦ νοσηέας»³⁷¹.

³⁶⁹ Ἀπό τὴν ἔρευνα προέκυψαν πέντε Κοντάκια πού συνδέονται ἄμεσα μέ τό πρό τῆς Πεντηκοστῆς Σάββατο, τὰ περισσότερα ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι κοινά μέ τό ἀντίστοιχο πρό τῆς Ἀπόκρεω. Ἐπίσης ἡ ἔρευνα ἀνέδειξε καί ἐπιπλέον τρία Κοντάκια ψαλλόμενα μόνο κατὰ τό Ψυχασάββατο τῆς Ἀπόκρεω, τὰ δύο πιθανότατα τοῦ Ρωμανοῦ:

α) Ἦχος δ' πρὸς τό «Ἐπεφάνης σήμερον» μέ Ἀκροστιχίδα «Αἶν[ος Ρωμανοῦ], Προοίμιο «Τούς (ἢ Οὓς) ἐν πίστει Κύριε ἐκ τῶν προσκαιρῶν...», Οἶκος α' «Αἰ τάξεις πᾶσαι ἀγαθαί...» στόν κώδικα Μ. Λαύρ. Γ28 φ. 210αβ «εἰς Κοιμηθέντας» (μέ τρεῖς Οἶκους καί προοίμιο «Τούς ἐν πίστει...»). Πλήρες τό κείμενο δημοσιεύεται στό Pitra, *Analecta*, σσ. 465-66 «τῷ Σαββάτῳ τῆς Τυροφαγίας» (Προοίμιο «Οὓς ἐν πίστει»), ὅπου μας παραδίδεται ἡ πληροφορία ὅτι περιέχεται καί στόν Tauriniensis φ. 58α. Ἐπίσης περιγραφή του περιέχεται καί στό Εὐστρατιάδη, *Ρωμανοῦ 25*, σσ. 236-37.

β) Ἦχος β' μέ Ἀκροστιχίδα «Θρήνος» πρὸς «Τῷ θρόνῳ ἐν οὐρανῷ», Προοίμιο «Ἐν Κόλποις τοῦ Ἀβραάμ καί χώρα τῶν ἐκλεκτῶν...», Οἶκος α' «Θεέ θεῶν τρισάγιε...», στόν Μ. Λαύρ. Γ27 φ. 69α. Πλήρες τό κείμενο δημοσιεύεται στό Pitra, *Analecta*, σσ. 499-501. Ἐπίσης περιγραφή του ὑπάρχει καί στό Εὐστρατιάδη, *Ρωμανοῦ 25*, σσ. 236-37.

γ) Ἦχος β' μέ Ἀκροστιχίδα «ὁ δεῦταίρος», Προοίμιο «Ὁ τῆ σῆ ἐξουσία Χριστέ οἰκτίρων...», Οἶκος α' «Δέξαι ἡμῶν οἰκτίρμον τόν ὕμνον...», στόν κώδικα Corsinianus φ. 66α. Πλήρες τό κείμενο τῶν δέκα Οἶκων δημοσιεύεται στόν Pitra, *Analecta*, σσ. 462-64, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο ποιητής τοῦ Κοντακίου εἶναι ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, βλ. σ. 462.

³⁷⁰ Γιά τόν Ἀναστάσιο, βλ. π., σ. 106, ὑποσμ. 185. Νά σημειωθεῖ ὅτι στήν ἔρευνα ἔχει διατυπωθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι ὀρισμένα Κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι προσόμοια τοῦ συγκεκριμένου (βλ. ἐνδεικτικά Χριστοδούλου, *Νεκρώσιμη Ἀκολουθία*, σσ. 372-373), γεγονός πού κατατάσσει τόν Ἀναστάσιο στήν περίοδο τῆς ἀκμῆς τοῦ εἴδους καί μάλιστα ὡς πρόδρομο τοῦ Ρωμανοῦ. Ἡ ἄποψη αὐτή ἔχει ἀμφισβητηθεῖ ἀπό ἄλλους ἐρευνητές, οἱ ὅποιοι τόν θεωροῦν κατὰ πολύ νεώτερό του, βλ. Μητσάκη, *Ἰμνογραφία*, σσ. 512-513.

³⁷¹ Τό παρόν Κοντάκιο προορίζεται καί γιά τὰ δύο Ψυχασάββατα. Στούς κώδικες, ὅπου καταχωρεῖται σέ πλήρη μορφή, οἱ Οἶκοι του παρουσιάζουν κάποια ἀνομοιομορφία ὡς πρὸς τόν ἀριθμό (ἀπό 26 ἕως 28), τὴν σειρά καί τό ποιητικό τους κείμενο, βλ. πκ. ἐνδεικτικά τόν ἀριθμό τῶν Οἶκων στούς κώδικες ὅπου περιέχεται, σ. 141. Τό γεγονός αὐτό ἀποτυπώνεται καί στήν Ἀκροστιχίδα τοῦ Κοντακίου μέ τίς διαφορετικές γραφές πού συναντοῦμε στήν ἀπόληξή της («αἶνος» ἀντί γιά «νοσηέας», βλ. καί Pitra, *Analecta*, σ. 242, ὅπου ἀναφέρεται ἐπιπροσθέτως καί ἡ γραφή «νοσίας»). Ἦχει δημοσιευθεῖ στό Pitra, *Analecta*, σσ. 242-248 (μέ Ἀκροστιχίδα «Ἀναστασίου...αἶνος», Προοίμιο «Μετά τῶν Ἀγίων», α' Οἶκο «Ὁ τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων...» καί συνολικά 28 Οἶκους) καί κατὰ τό πρότυπο αὐτοῦ στό Τρεμπέλα, *Ἐκλογή*, σσ. 117-119 καί Φουντούλη, *Ἀκολουθία τοῦ Μνημοσύνου*, Κείμενα Λειτουργικῆς 20, σσ. 63-68. Ἐπίσης περιέχεται καί στό Εὐστρατιάδη, «Ἀναστάσιος μοναχός», *ΝΣ 43* (1948), σσ. 33-44 (μέ Ἀκροστιχίδα «Ἀναστασίου...αἶνος», Προοίμιο «Ὁ τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων...», Οἶκο α' «Αὐτός ὁ μόνος ὑπάρχεις...» καί 28 συνολικά Οἶκους) καί Amfilochij Archimandrit, *Kondakarij v' Grecheskom' podlinnikie XII-XIII v. po rukopisi Moskovskoi Synodal noi biblioteki no. 437*, Moskovskaia Sinodalnaia Biblioteka Tip. A.V. Kudriavtsevoi, 1879, σσ. 136-140 (μέ βάση τόν κώδικα τῆς Συνοδικῆς Βιβλιοθήκης Μόσχας 437). Ἀναφέρεται ἐπίσης στό De Matons, *Origines*, σσ. 91 καί 93, ἐνῶ λεπτομερῆ του περιγραφή ὑπάρχει καί στό Τωμαδάκη, *Ρωμανός Γ'*, σσ. οε' (ἀρ. 103, μέ βάση τόν κώδικα Σιν. 925), ρμη' (ἀρ. 83 μέ βάση τόν Σιν.

Προοίμιο «Μετά τῶν Ἁγίων ἀνάπαυσον Χριστέ...»³⁷², Οἶκος α' «Αὐτός μόνος ὑπάρχεις...» (στήν πλήρη του μορφή περιέχονται εἰκοσιοκτῶ Οἶκοι)³⁷³.

Κώδικες: Σιν. 925 (G ια' αἰ.) φφ. 73α-74α «Ἀναπαύσιμον τῷ Σαββάτῳ τῆς Ἀπόκρεω» (ἕξι Οἶκοι).

Σιν. 926 (H ια' αἰ.) φφ. 158α-159α «Τῷ Σαββάτῳ τῆς Ν' εἰς κοιμηθέντας» (τρεῖς πρῶτοι Οἶκοι).

Σιν. 927 (J ἔτ. 1285) φ. 334β «Τῷ Σαββάτῳ τῆς Ν' εἰς κοιμηθέντας» (μόνο ὁ α' Οἶκος) καί φφ. 252β-259β «Σαββάτῳ τῆς Ἀποκρεωσίμου κονδάκιον εἰς κοιμηθέντας» (μέ Ἀκροστιχίδα «Ἀναστασίου...νοσηέας» καί εἰκοσιοκτῶ Οἶκους).

Βατοπεδ. 1041 (B ι'-ια' αἰ.) φφ. 203α-207α «Τῷ Σαββάτῳ τῆς Ἀπόκρεω εἰς κοιμηθέντας» (μέ Ἀκροστιχίδα «Ἀναστασίου...νοσηέας» καί εἰκοσιοκτῶ Οἶκους).

Μ. Λαύρ. Γ27 (L ια' αἰ.) φφ. 69β-73α «Ἀναπαύσιμον, ψαλλόμενον τῷ Σαββάτῳ τῆς Ἀπόκρεω καί τῆς Ν'» (μέ Ἀκροστιχίδα «Ἀναστασίου...αἴνος» καί εἰκοσιέξι Οἶκους).

Corsinianus 366c (C ια' αἰ.) φφ. 156β-159α (χωρίς ἔνδειξη ἡμέρας).

Messaniensis 157 (N ιβ' αἰ.) φφ. 124α-125β (τῆς Ἀπόκρεω).

Tauriniensis 189 B. IV 34 (T ια' αἰ.) φφ. 152-153 (τῆς Ἀπόκρεω).

Συνοδικῆς Βιβλιοθήκης Μόσχας 437 (M ιβ' αἰ.) φ. 439αβ (τῆς Ἀπόκρεω).

β) Ἦχος γ' πρὸς τό «Ἡ Παρθένος σήμερον»³⁷⁴

Προοίμιο «Ὡς κριτῆς τῆς κτίσεως...», Οἶκος α' «Δάκρυα στεναγμούς...».

926), σπθ' καί τιε' (ἀρ. 324 καί 395 ἀντίστοιχα, μέ βάση τόν Σιν. 927). Γιά τήν παράδοση τοῦ Κοντακίου σέ ὀρισμένους κώδικες τοῦ Γ'-ΙΒ' αἰ., προερχόμενους ἀπό τήν Κάτω Ἰταλία, στό πλαίσιο τῆς Νεκρώσιμης Ἀκολουθίας, καθώς καί γιά τήν συνολική του ἔντυπη διαδρομή καί τά ἀρχικά τῶν Οἶκων του, βλ. Χριστοδούλου, *Νεκρώσιμη Ἀκολουθία*, σσ. 374-376.

³⁷² Ἐκτός τοῦ συνηθισμένου Προοιμίου ἀπαντάται στόν Ὅρθρο τοῦ Σαββάτου τό Προοίμιο «Τούς μεταστάντας ἀφ' ἡμῶν...», σέ ἀντίθεση μέ τήν Παννυχίδα καί τόν Ὅρθρο τοῦ Σαββάτου τῆς Ἀπόκρεω, βλ. *Πεντηκοστάριο*, σσ. 194, 196 καί *Τριώδιο*, σ. 31 ἀντίστοιχα.

³⁷³ Στήν περίπτωση πού διαφοροποιεῖται ἡ τελευταία λέξη τῆς Ἀκροστιχίδας μεταβάλλεται συνακόλουθα καί ὁ ἀριθμός καί ἡ σειρά τῶν Οἶκων, βλ. π., σ. 140, ὑποσμ. 371.

³⁷⁴ Προορίζεται καί γιά τά δύο Ψυχοσάββατα. Περιγραφή τοῦ Κοντακίου περιέχεται στό Τωμαδάκη, Ρωμανός Β', σσ. τνστ'-τνξ', (ἀρ. 80) καί τοῦ ἰδίου Γ', σσ. ρλθ' (ἀρ. 60) καί σπθ' (ἀρ. 323). Τέλος ἀναφορά γι' αὐτό ὑπάρχει καί στό De Matons, Origines, σσ. 91 καί 93.

Κώδικες: Σιν. 926 φφ. 44β-45 α «τῷ Σαββάτῳ τῆς Ἀποκρεωσίμου εἰς κοιμηθέντας» (τρεις Οἴκοι).

Σιν. 927 φ. 252αβ «τῆς Ἀποκρεωσίμου εἰς κοιμηθέντας» (μόνο ὁ α' Οἶκος).

Πάτμ. 213 (Q ια' αἰ.) φ. 152β «Τῷ Σαββάτῳ τῆς Ν' εἰς τοὺς ἀπ' αἰῶνος κεκοιμημένους» καὶ Παντελεήμονος 660 σσ. 485-486 (τρεις Οἴκοι).

γ) Ἦχος β' πρὸς τὸ «Τὰ ἄνω ζητῶν»³⁷⁵

Προοίμιο «Ἀνάπαυσον Σωτήρ...», Οἶκος α' «Στήριξόν μου τὴν φρέναν...».

Ἀπαντᾶται μόνο στό Πάτμ. 213 φφ. 152αβ «τῷ Σαββάτῳ τῆς Ν' εἰς τοὺς ἀπ' αἰῶνων κεκοιμημένους» καὶ Παντελεήμονος 660 σσ. 483-485 (τρεις Οἴκοι).

δ) Ἦχος δ' πρὸς τὸ «Ἐπεφάνης σήμερον» μέ Ἀκροστιχίδα «Γαβριήλ», Προοίμιο «Εὐσπλαγχνίας ἄβυσσον...», Οἶκος Α' «Γήθομαι πῶς αὐτός...» (ἑπτὰ Οἴκοι).³⁷⁶

Ἀπαντᾶται μόνο στόν κώδικα Πάτμ. 213 φφ. 153αβ «εἰς κοιμηθέντας μοναχοὺς» καὶ στό Παντελεήμονος 660, σσ. 486-489.

ε) Ἦχος πλ. β' Προοίμιο α' «Ἀγγέλων ἐν τοῖς χοροῖς...», Προοίμιο β' «Ἐν κόλποις τοῦ Ἀβραάμ...», Οἶκος α' «Ἐπὶ τὸν ἄφθαρτον δόμον...».

Ἀπαντᾶται μόνο στόν κώδικα Σιν. 925 φφ. 114β-115β «ψαλλόμενον τῷ Σαββάτῳ τῆς Ν'» (μόνο οἱ δύο πρῶτοι Οἴκοι)³⁷⁷.

³⁷⁵ Προορίζεται γιὰ τὸ Σάββατο πρὸ τῆς Πεντηκοστῆς. Περιγραφή του περιέχεται καὶ στό Τωμαδάκη, *Ρωμανός Β'*, σ. 79 καὶ ἀπλή ἀναφορά του στό De Matons, *Origines*, σ. 93. Μέ βάση τὸν κώδικα Παντελεήμονος 660, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ πιστὸ ἀντίγραφο τοῦ Πατμιακοῦ 213, παρουσιάζεται γιὰ πρώτη φορά στήν παρούσα διδακτορική διατριβή πλήρως τὸ κείμενο τοῦ Κοντακίου, βλ. πκ., σ. 286.

³⁷⁶ Τὸ συγκεκριμένο Κοντάκιο προορίζεται «εἰς κοιμηθέντας μοναχοὺς», ἐνῶ στό De Matons, *Romanos*, σ. 93 συμπεριλαμβάνεται στά Κοντάκια τοῦ Ψυχοσαββάτου πρὸ τῆς Πεντηκοστῆς. Γιὰ τὸν ποιητὴ του βλ. στό Μητσάκη, *Υμνογραφία*, σ. 512, ὑποσμ. 5, σύμφωνα μέ τὸν ὁποῖο τοποθετεῖται στόν Θ'-Ι' αἰ. Ἀπλή περιγραφή του ἀπαντᾶται καὶ στόν Τωμαδάκη, *Ρωμανός Β'*, σ. τνζ' (ἀρ. 81).

³⁷⁷ Περιγραφή του περιέχεται ἐπίσης στό Τωμαδάκη, *Ρωμανός Γ'*, σ. ρβ' (ἀρ. 150), ἐνῶ παραδόξως ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν λίστα τῶν Κοντακίων τῶν δύο Ψυχοσαββάτων στό De Matons, *Origines*, σσ. 91-93.

Β) Κοντάκια τῆς έορτῆς³⁷⁸

α) Ἦχος πλ. δ' Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, Ἰδιόμελο μέ Ἀκροστιχίδα «Τοῦ ταπεινοῦ Ρωμανοῦ»³⁷⁹

Προοίμιο «Ὅτε καταβάς τάς γλώσσας συνέχεε...» Οἶκος α' «Ταχεῖαν καί σταθηράν δίδου παραμυθίαν...» (στην πλήρη του μορφή μέ δεκαοκτώ Οἶκους).

Κώδικες: Σιν. 925 φφ. 111α-113β (δώδεκα Οἶκοι).

Σιν. 926 φ. 59αβ (μόνο ὁ πρῶτος Οἶκος).

Σιν. 927φφ. 307β-313α (δώδεκα Οἶκοι).

Πάτμ. 213 φφ 90αβ καί 153β (έννέα Οἶκοι).

Βατοπεδ. 1041 φ. 270β (πλήρες).

Παντελεήμονος 660 σσ. 489-493 (έννέα Οἶκοι).

Μ. Λαύρ. Γ47 φ. 130α (δώδεκα Οἶκοι).

Vat. 1041 φφ. 269β-274α (πλήρες).

Corsinianus 366 φφ. 118α-120β (πλήρες).

Vindobonensis sup. gr. 96 φφ. 143α-146α (πλήρες).

Tauriniensis 189 φφ. 1α-5α (πλήρες).

Συνοδικῆς βιβλιοθήκης Μόσχας 437 φφ. 312β-317α (πλήρες).

³⁷⁸ Κοινά καί γιά τήν Δευτέρα τοῦ Ἁγ. Πνεύματος. Ἐπιπλέον τῶν περιγραφομένων Κοντακίων τῆς Πεντηκοστῆς, στήν κατηγορία αὐτή κατατάσσεται καί τό Κάθισμα τῆς έορτῆς «Ἡ τοῦ Πνεύματος πηγῆ...» σέ ἦχο δ' πρὸς τό «Κατεπλάγη Ἰωσήφ» (βλ. π., σ. 100), τό ὁποῖο ἀνήκει στήν κατηγορία ἐκεῖνη τῶν Κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ, τῶν ὁποίων οἱ Οἶκοι χάθηκαν ἢ ἀγνοοῦνται, βλ. Εὐστρατιάδη, *Ρωμανός 25*, σ. 277.

³⁷⁹ Ἐχει δημοσιευθεῖ πλήρες στό Pitra, *Analecta*, σσ. 157-164, De Matons, *Romanos V*, σσ. 173-207 (ἀρ. 49) καί Maas-Τρυπάνη, *Romani*, σσ. 259-266 (ἀρ. 33). Ἐπίσης περιγραφή του κατάχωρεῖται στό Τωμαδάκη, *Ρωμανός Β'*, σσ. τνζ'-την' (ἀρ. 82, μέ βάση τόν Πάτμ. 213), τοῦ ἰδίου Ρωμανός Γ', σσ. ρ'-ρα' (ἀρ. 148, μέ βάση τόν Σιν. 925) καί ρμ'-ρμθ' (ἀρ. 84, μέ βάση τόν Σιν. 926), τσ'-τε' (ἀρ. 364, μέ βάση τόν Σιν. 927). Ὁμοίως καί στό Εὐστρατιάδη, *Ρωμανός Μελωδός 1* (1932), σσ. 85-94 (πλήρες) καί τοῦ ἰδίου, *Ρωμανός 15*, σ. 273 (ἀρ. 263), Ἀμφιλοχίου, *Kondakarij*, σ. 151 (μέ βάση τόν κώδικα Μόσχας 437) καί τοῦ ἰδίου, *Faschimile*, σσ. 214-223.

β) Ἦχος δ' Ἰδιόμελο, Προοίμιο «Χαρᾶς πεπλήρωνται...», Οἶκος α' «Υπό τοῦ πρίν ἀναληφθέντος...»

Περιέχεται ἐπίσης στό Πάτμ. 213, φ. 164 α καί Παντελεήμονος 660, σ. 497 «τῆ ἐπαύριον τῆς Ν' Κοντάκιον εἰς τό Ἅγιον Πνεῦμα» (μόνο ὁ Οἶκος α')³⁸⁰.

γ) Ἦχος α' πρὸς τό «Ἱατρεῖον τῆς μετανοίας» μέ Ἀκροστιχίδα «Εὐχή αὐτή»³⁸¹

Προοίμιο «Τῆ παρουσία τοῦ Ἁγίου σου Πνεύματος...», Οἶκος α' «Ἐκ τῆς οἰκείας φιλανθρωπίας...».

Ἀπαντᾶται μόνο στόν κώδικα Πάτμ. 213 φ. 124αβ καί Παντελεήμονος 660 σσ. 497-500 «Τῆ Δευτέρᾳ μετά τήν Ν' Κοντάκιον εἰς τό Ἅγιον Πνεῦμα» (ἕξι Οἶκοι).

4) Κανόνες-Τριώδια³⁸²

Ὁ Κανόνας ἀποτελεῖ το κυριότερο δομικό ὕμνογραφικό στοιχεῖο τοῦ Ὁρθρου καί ἐπιβλήθηκε σταδιακά, ἐπισκιάζοντας τό Κοντάκι, μέ τήν συμβολή τῶν μεγάλων Κανονογράφων τοῦ Η' αἰ.³⁸³. Ἀποτελεῖται ἀπό ἑννέα ῥοδες, ἔχει μικρότερη ἔκταση καί λογιότερη γλώσσα σέ σχέση μέ τό προγενέστερό του Εἶδος καί παρουσιάζει μεγαλύτερη ποιητική καί μελωδική ποικιλία³⁸⁴. Τά Τριώδια ἀφετέρου προορίζονταν γιά τόν κινητό λειτουργικό κύκλο τοῦ Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου καί περιέχονται στά ὁμώνυμα βιβλία. Ἀπαντῶνται μόνο στίς καθημε-

³⁸⁰ De Matons, *Origines*, σ. 93, ὑποσμ. 296, θεωρεῖται ὅτι προορίζεται γιά τήν Κυριακή τῆς Πεντηκοστῆς. Περιγραφή του ὑπάρχει καί στό Τωμαδάκη, *Ρωμανός Β'*, σ. τνθ' (ἀρ. 83).

³⁸¹ Στό De Matons, *Origines*, σ. 93, ὑποσμ. 296, ἀναφέρεται ὅτι πιθανότατα ἀνήκει στά ἔργα τοῦ Ρωμανοῦ. Μέ βάση τήν Ἀκροστιχίδα λείπουν δύο Οἶκοι. Περιγραφή του ὑπάρχει στό Τωμαδάκη, *Ρωμανός Β'*, σ. τνθ' (ἀρ. 84). Γιά τό πλήρες κείμενο τῶν ἕξι Οἶκων, τῶν ὁποίων ἡ κατάγραφή συντελεῖται γιά πρώτη φορά στό πλαίσιο τῆς παρούσας διατριβῆς βλ. πκ., σσ. 284-286.

³⁸² Ἐκτός ἀπό τούς Κανόνες καί τά Τριώδια πού περιγράφονται στήν ἐνότητα αὐτή, ἔχουν ἐντοπισθεῖ ἐπιπλέον τά ἑξῆς: α) δύο ἄγνωστοι Κανόνες στό Τροπολόγιο Σιν. ΝΕ/ΜΓ 56+5 φφ. 66α-67β, βλ. στο Νικίφορονα, *Monuments*, σσ. 30-31 καί β) τρεῖς «Ἀκολουθίες» Εἰρμῶν τῆς Πεντηκοστῆς σέ παλαιοβυζαντινά μουσικά Εἰρμολόγια, βλ. πκ., σσ. 165-166.

³⁸³ Βλ. Δετοράκη, *Ἰμνογραφία*, σσ. 77-86.

³⁸⁴ Γιά ἐκτενῆ ἀναφορά σχετικά μέ τόν Κανόνα, βλ. Ἀντωνίου, *Εἰρμολόγιον*, σσ. 54-60, Τωμαδάκη, *Ἰμνογραφία*, σσ. 59 κ. ἑξ., Τρεμπέλα, *Ἐκλογή*, σσ. λα' κ. ἑξ. καί Δετοράκη, *Ἰμνογραφία*, σσ. 69-76, ὅπου καί πλήρης ἡ σχετική βιβλιογραφία.

ρινές ακολουθίες και αποτελούνται από τρεις Ώδες, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἢ και θ' εἶναι μόνιμες καὶ ἐπιβεβλημένες³⁸⁵:

α) Τριώδια Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου³⁸⁶: Ἡ ὑπαρξη Τριωδίων στήν μετά τό Πάσχα πεντηκονθήμερη λειτουργική περίοδο εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ αὐτονόητη, ἀφοῦ τό Πεντηκοστάριο ἀρχικά ἀποτελοῦσε μία ἐνιαῖα λειτουργική συλλογή μέ τό Τριώδιο³⁸⁷. Τά Τριώδια πού ἐξέπεσαν ἀπό τό δεύτερο μέρος του, τό ὁποῖο ἀποσπασμένο πορεύτηκε μετέπειτα αὐτοτελῶς στήν χειρόγραφη παράδοση³⁸⁸, παραδίδονται στούς κώδικες ὡς ποιήματα Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου³⁸⁹. Συγκεκριμένα κατανέμονται ἕνα γιά κάθε ἡμέρα με ἀφετηρία τήν Δευτέρα τοῦ Θωμᾶ μέχρι καί τό Σάββατο μετά τήν Πεντηκοστή καί ψάλλονται εἴτε «ἐν τοῖς Ἀποδείπνοις»³⁹⁰ ἢ «ἐν τοῖς Μακαρισμοῖς» ἢ «ἐν ταῖς Ὁραῖς»³⁹¹. Ὁ κύκλος τῆς Πεντηκοστῆς περιλαμβάνει πέντε Τριώδια καί ἕνα Τετραώδιο, τά ὁποῖα, ὅπως διαφαίνεται ἀπό τόν παρακάτω πίνακα, διέπονται ἀπό μία κανονικότητα ὡς πρός τήν ἐπιλογή τοῦ ἤχου μελοποίησής τους καί τῶν ἐπιμέρους Ὁδῶν τους³⁹²:

³⁸⁵ Βλ. Φουντούλη, *Λειτουργική Α'*, σσ. 87-88.

³⁸⁶ Βλ. Ἱερά Μονή Τατάρνης, *Τριώδια Πεντηκοσταρίου*, Τωμαδάκη, Ἰωσήφ, σσ. 214-217 καί Εὐστρατιάδη, *Ἰωσήφ*, σσ. 66-69.

³⁸⁷ Βλ. π., σ. 76.

³⁸⁸ Βλ. π., σσ. 91-94.

³⁸⁹ Γιά τόν Ἰωσήφ τόν Ὑμνογράφο, βλ. διδακτορική διατριβή Τωμαδάκη, *Ἰωσήφ καί Δετοράκη*, *Φιλολογία Β'*, σσ. 486-489. Τριώδια ἐπίσης μαρτυρεῖται ὅτι συνέγραψε γιά τήν περίοδο τοῦ Πεντηκοσταρίου καί ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, τά ὁποῖα ὅμως ἀγνοοῦνται ἀπό τά διάφορα Τυπικά, γεγονός πού μᾶς ὀδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι αὐτά ἐξέπεσαν ἀπό τήν λειτουργική χρήση νωρίτερα σέ σχέση μέ τά ἀντίστοιχά τοῦ Ἰωσήφ. Για τα Τριώδια τῆς Ἀναστάσιμης περιόδου τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, βλ. Boveda, *Πάθος*, σσ. 395-396.

³⁹⁰ Βλ. κώδικα Μ. Λαύρ. Η3 φ. 2α (ἐκτός ἀπό τό Τετραώδιο τοῦ Σαββάτου μετά τήν Πεντηκοστή, τό ὁποῖο ψάλλεται «ἐν τοῖς Μακαρισμοῖς διά τό ἀποδίδοσθαι τήν ἐορτήν», βλ. φ. 182) καί *Πεντηκοστάριο* ἔτ. 1738, σσ. 1-108 (ἔκδ. Α' Ἑλληνορῦθμων Καθολικῶν, βλ. Μεσολωρᾶ, *Ἐντυπο*, σ. 347-351), τό κείμενο τῶν ὁποίων ἀποδίδεται μέ βάση τόν κώδικα Vat. gr. 771. Ἐπίσης πλήρη τά Τριώδια-Τετραώδια παραδίδονται καί στό Κων/ντίνο ἐξ Οἰκονόμων, *Ἰμνωδῶν Ἀνέκδοτα*, Αθήνησιν 1840, σσ. 1-88, μέ βάση ἀπόγραφα τῆς Μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου.

³⁹¹ Βλ. κώδικα Μ. Λαύρ. Γ77 φ. 85β καί Ἱερά Μονή Τατάρνης, *Τριώδια Πεντηκοσταρίου*, σσ. 13-21, μέ βάση κώδικα τῆς μονῆς. Ἐπίσης ὡς ἔργα τοῦ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων ἐκδόθηκαν ἀτάκτως ἀπό τόν Α. Μαί. *Spicilegium Romanum*, IV, Romae 1840, σ. 200 κ. ἐξ. Ἡ ἔκδοση αὐτή ἐπικρίθηκε ἀπό τόν Μ. Παρανίκα, βλ. Τωμαδάκη, *Ἰωσήφ*, σ. 214, ὑποσμ. 1. Τέλος ἀναφορά, ὡς πρός τήν λειτουργική τους χρήση, περιέχεται καί στό Τυπικό τῆς Μονῆς Εὐεργέτιδος, ὅπου τήν Δευτέρα μετά τήν Κυριακή τοῦ Θωμᾶ ἀναγράφεται «εἰς τήν Παννουχίδα συνημμένως τό Τριώδιον», βλ. Dmitrievskij, *Opisanie I*, σ. 569.

³⁹² Πλήρης τό κείμενό τους στό Ἱερά Μονή Τατάρνης, *Τριώδια Πεντηκοσταρίου*, σσ. 117-127, καθὼς καί στό *Πεντηκοστάριο* τοῦ ἔτ. 1738. Γιά τήν ἀκρίβεια, σύμφωνα μέ τόν Ν. Τωμα-

- Σάββατο τῆς Πεντηκοστῆς, Τετραώδιο ἤχος α', ᾠδή στ' «Ἐν εὐσήμεν ἑορτῇ εὐφρανθῶμεν πνευματικῶς...» πρὸς τὸν Εἰρμό «Τὸν Προφήτην Ἰωάνν».

- Τρίτη μετὰ τὴν Πεντηκοστή, Τριώδιο ἤχος β', ᾠδή β' «Τὸ Πνεῦμα τὸ εὐθέεσ ὁδῶ εὐθεία...» πρὸς τὸ «Ὁ Θεὸς ἀληθινὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ».

- Τετάρτη μετὰ τὴν Πεντηκοστή, Τριώδιο ἤχος γ', ᾠδή γ' «Ἐστερέωσε τῶν οὐρανῶν τὰς δυνάμεις...» πρὸς τὸ «Τὸ στερέωμα τῶν ἐπὶ σοὶ πεποιθῶτων».

- Πέμπτη μετὰ τὴν Πεντηκοστή, Τριώδιο ἤχος δ', ᾠδή δ' «Ἀληθοῦς ἐπαγγελίας προθεσμία πεπλήρωται...» πρὸς τὸ «Ὁ καθημένος ἐν δόξῃ».

- Παρασκευὴ μετὰ τὴν Πεντηκοστή, Τριώδιο ἤχος πλ. α', ᾠδή ε' «Τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ ἀνάρχου πατρός...» πρὸς τὸ «Ὁ ἀναβαλλόμενος».

- Σάββατο μετὰ τὴν Πεντηκοστή, Τριώδιο ἤχος πλ. β', ᾠδή στ' «Ἐνήρησας πρότερον ἐν ἀγγέλων στρατιαῖς...» πρὸς τὸ «Τοῦ βίου τὴν θάλασσαν».

β) Κανόνας Ἁγίου Πνεύματος ³⁹³: Πρόκειται γιὰ πλήρη Κανόνα σὲ ἤχο α', πρὸς τοὺς ἀντίστοιχους Εἰρμούς τῶν Χριστουγέννων, μὲ Ἀκροστιχίδα «Τὸ Πνεῦμα μέλω τὸ κτίσαν πᾶσαν κτίσιν» ³⁹⁴. Ψάλλεται «ἐν τοῖς Ἀποδείπνοις»³⁹⁵ καὶ κατὰ

δάκη, ἀπὸ τὴν Δευτέρα τῆς ΣΤ' ἑβδομάδας τὰ Τετραώδια δὲν εἶναι ἔργα Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου, ἀλλὰ ἀγνώστου ποιητῆ, πιθανότατα τοῦ Ἰωσήφ Στουδίτη, βλ. Τωμαδάκη, *Ἰωσήφ*, σσ. 214-217 καὶ Σ. Εὐστρατιάδη, «Ἰωσήφ», *Μακεδονικά* 2 (1941-52), σσ. 50 καὶ 66-69. Ἡ ἀποψη αὐτὴ στηρίζεται στὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ μέχρι τὸ τέλος τῆς περιόδου καταλύεται ἡ ἑβδομαδιαία κατ' ἤχο σειρὰ καὶ ἀντικαθίσταται μὲ τὴν ἡμερήσια κατ' ἤχο καὶ ἐπιπλέον γίνεται χρῆση Ἀκροστιχίδας. Ἐνδεικτικὰ βλ. στοὺς κώδικες Μ. Λαύρ. Γ47 φ. 137β-141β (τὰ Τριώδια τῶν Σαββάτων στὸ τέλος, ἐν εἶδει παραρτήματος, βλ. φ. 165α), ἐνῶ στὰ Μ. Λαύρ. Η3 φ. 168α καὶ Γ77 φ. 173α περιέχονται τὰ Τριώδια τῆς ἑορτῆς χωρὶς αὐτὸ τοῦ Σαββάτου.

³⁹³ Γιὰ τὸ πλήρες κείμενο, μὲ βάση τοὺς ἀγιορειτικούς κώδικες τῆς Μεγίστης Λαύρας καὶ τὸν Βατοπεδίου 1177, βλ. πικ., σσ. 279-283. Γιὰ τὸν Θεοφάνη τὸν Γραπτό, βλ. π., σ. 107.

³⁹⁴ Βλ. τοὺς κώδικες ΕΒΕ 614 φφ. 242β-244 α, 627 φφ. 215β-219β, Μ. Λαύρ. Γ47 φ. 134β, Γ77 φ. 268β, Δ22 φ. 132β, Δ22 φ. 132β, Θ84 φ. 233β καὶ Βατοπεδ. 1177 φφ. 207α-209β. Ὡς πρὸς τοὺς Εἰρμούς του, ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ θ' ᾠδή, ἐπειδὴ δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸν Κανόνα τῶν Χριστουγέννων. Ἐπίσης ἡ α' παραδίδεται στοὺς περισσότερους κώδικες (μὲ ἐξαίρεση τὸν Μ. Λαύρ. Δ22) πρὸς τὸν β' Εἰρμό «Πικρῶς δουλείας», τὸ μέλος τοῦ ὁποῖου συμπίπτει μὲ τὸ «Χριστὸς γεννᾶται», βλ. ΕΕ, σ. 6 (ἀρ. 8).

³⁹⁵ Βλ. κώδικα Μ. Λαύρ. Θ84 φ. 233β, Βατοπεδ. 1177 φ. 207α καὶ ΕΒΕ 627 φ. 215β, ὅπου ἀναγράφεται «Ἐν τοῖς Ἀποδείπνοις τῇ Κυριακῇ ἐσπέρας». Ἀντίθετα στὸ ΕΒΕ 614 φ. 242β καὶ Βατοπεδ. 1190 φ. 156α ὀρίζεται νὰ ψάλλεται στὸν Ὅρθρο τῆς Δευτέρας τοῦ Ἁγ. Πνεύματος.

πᾶσα πιθανότητα ποιητής του εἶναι ὁ Θεοφάνης Γραπτός³⁹⁶.

γ) Κανόνας Προεορτίου ἀκολουθίας τῆς Πεντηκοστῆς: Ὁ Κανόνας αὐτός, ὅπως καί ὀλόκληρη ἡ ἐν λόγῳ ἀκολουθία, εἶναι ἔργο τοῦ Νικολάου Μαλαξοῦ καί ἔχει συντεθεῖ σέ ἦχο πλ. δ' πρὸς τό «Ἀρματηλάτην Φαραῶ», μέ Ἀκροστιχίδα «Κλητὴν ἐορτὴν Τριάδος προαινέσω, ὁ Μαλαξός»³⁹⁷.

δ) Μία Ἀκολουθία Εἰρμῶν «εἰς Ν'» σέ ἦχο α'³⁹⁸.

5) Ὑπόλοιπα

α) Οἴκοι τῆς Πεντηκοστῆς καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ποίημα τοῦ Νομοφύλακος Ἰωάννου διακόνου τοῦ Εὐγενικοῦ³⁹⁹.

Προοίμιο «Τὴν τρισυπόστατον θεότητα δοξάζομεν...» ἦχος πλ. δ' πρὸς τό «Τῇ ὑπερμάχῳ», Οἶκος α' «Ἀναρχε θεαρχία Πάτερ Λόγε καί Πνεῦμα...» μέ ἐναλλάξ ἐφύμνια «Δόξα σοι ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξα σοι» καί «Ἀλληλούια».

β) Μακαρισμοὶ Ματθαίου Βλάσταρη⁴⁰⁰

Ὁ λόγιος κληρικός Ματθαῖος Βλάσταρης, ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐπίδοσή του σὰ

³⁹⁶ Βλ. κώδικα Μ. Λαύρ. Θ84 φ. 233β, Γ47 φ.134β, Γ77 φ. 268β, Δ45 φ. 342α καί Δ22 φ. 132β. Τό ἐνδεχόμενον ν' ἀποτελεῖ ἔργο τοῦ Ἰωσήφ Ὑμνογράφου καί ὄχι τοῦ Θεοφάνη ἐπισημαίνεται στό Εὐστρατιάδη, «Θεοφάνης ὁ Γραπτός», *ΝΣ* 33 (1938), σ. 321 καί στό Κων/ντίνο Οἰκονόμου ἐξ' Οἰκονόμων, *Ὑμνωδῶν Ἀνέκδοτα*, Αθήνησιν 1840, σσ. 73-78 (ὅπου καί δημοσιεύεται τό πλήρες κείμενό του), γεγονός τό ὁποῖο κρίνεται ὡς ἀπίθανο στό Ζερβουδάκη, *Θεοφάνης*, σσ. 325-326. Ἐπίσης στο *Διονυσίου*, *Τυπικό*, σ. 539, ἀναφέρεται ὅτι μετὰ τό «Νῦν ἀπολύεις...», στόν Ἑσπερινό τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, «εὐθύς ψάλλομεν τόν Κανόνα τοῦ Ἁγ. Πνεύματος εὐρισκόμενον εἰς τό βιβλίον τό περιέχον τὰς Ὠδὰς τοῦ κύρ Ἰωσήφ».

³⁹⁷ Γιά τό πλήρες κείμενο τοῦ Κανόνα καί τῆς ἀκολουθίας, βλ. *Πεντηκοστάριο* τοῦ ἔτ. 1552 φφ. ρVI-σII καί *Μεσολωρᾶ*, *Ἐντυπο*, σσ. 446-449.

³⁹⁸ Βλ. καί πκ., σ. 165. Περιέχεται μέ σημειογραφία στόν κώδικα Ἁγ. Σάββα 83, φ. 22αβ (βλ. καί Raasted, *Sabbaiticum II*). Σέ μορφή συνεχοῦς κειμένου παρουσιάζεται πκ., σσ. 283-284.

³⁹⁹ Βλ. στόν κώδικα Μ. Λαύρ. Ε105 φ. 1α. Ὁ ἀκριβής τίτλος εἶναι «Τῇ Κυριακῇ τῆς Πεντηκοστῆς καί Δευτέρῳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος Οἴκοι καί ὕμνοι εἰς τὴν Ὁμοούσιον καί Παντοδύναμον καί Ἀδιαίρετον Τριάδα, ποίημα τοῦ Νομοφύλακος Ἰωάννου διακόνου τοῦ Εὐγενικοῦ καί ἀδελφοῦ γνησίου τοῦ ἐν Ἁγίοις Μάρκου τοῦ Ἐφέσου». Τό πλήρες κείμενό τους ἔχει ἐκδοθεῖ στό Μονή Σταυροβουνίου Κύπρου, *Ὑμνολόγιον Χαρμόσυνον*, σσ. 605-620. Γιά τούς Χαιρετισμούς στήν Ἁγία Τριάδα, βλ. καί στό *Διονυσίου*, *Τυπικόν*, σ. 537, ὅπου ἀντλοῦμε τὴν πληροφορία ὅτι οἱ ἐν λόγῳ Χαιρετισμοὶ ψάλλονται στό Ἀπόδειπνο τοῦ Σαββάτου.

⁴⁰⁰ Γιά τό εἶδος τῶν Μακαρισμῶν, βλ. *ΘΗΕ*, τόμ. 9, σσ. 976-977 καί Ἀντωνίου, *Μορφολογία*, σσ. 288-290. Γιά τὴν ζωὴ καί τό ἔργο τοῦ Βλάσταρη, βλ. Πάσχου, *Βλάσταρης*, σσ. 61-129.

Στιχηρά προσόμοια⁴⁰¹, διακρίνεται και για την σύνταξη τροπαρίων για τους Μακαρισμούς των ημερών των εβδομάδων της περιόδου του Πεντηκοσταρίου⁴⁰². Πιό συγκεκριμένα παραδίδει, για τον κύκλο της Πεντηκοστής, τριάντα τροπάρια, κατανεμημένα ανά πέντε για την Δευτέρα μέχρι το Σάββατο που έπονται της έορτής και επιπλέον επτά τροπάρια για το Σάββατο προ αυτής⁴⁰³. Τά πρώτα έχουν συνταχθεί σέ ἤχο βαρύ πρὸς τό «Ὡραῖος ἦν καί καλός σοι ἔσται», σχηματίζοντας Ἀκροστιχίδα «Ματθαῖος ἄδει Πνεύματος παρουσίαν» καί τά ἀντίστοιχα τῶν Κεκοιμημένων σέ ἤχο πλ. δ' πρὸς τό «Μνήσθητι ἡμῶν»⁴⁰⁴.

γ) Μεγαλυνάρια θ' Ὁδῆς τῶν Κανόνων τῆς Πεντηκοστής⁴⁰⁵

Στόν κώδικα Παντελεήμονος 493 φφ. 2β-4β καταχωροῦνται δεκαέξι Μεγαλυνάρια, τά ὅποια διακρίνονται μέ βάση τόν ἤχο τους σέ δύο ὁμάδες (βαρὺς καί δ' ἤχος ἀντίστοιχα). Ψάλλονται ὡς προὔμνια τῶν Εἰρμῶν καί τῶν τροπαρίων τῆς θ' Ὁδῆς τῶν δύο Κανόνων τῆς έορτής, ὅπως ἰσχύει ἀντίστοιχα στίς δύο Δεσποτικές έορτές τοῦ Δωδεκαημέρου, στό Ἅγιο Πάσχα καί στίς Θεομητορικές έορτές⁴⁰⁶.

δ) Ἀναπληρώσεις τῆς Ἀκολουθίας τῆς Πεντηκοστής⁴⁰⁷

- Μία ἀδημοσίευτη, ἡ ὅποια περιέχεται στούς κώδικες Καυσοκαλυβίων 247 φ. 17α καί 250 φ. 76α⁴⁰⁸.

⁴⁰¹ Βλ. π., σσ. 138-139.

⁴⁰² Βλ. στό Πάσχο, *Βλάσταρης*, σσ. 165-167.

⁴⁰³ Οἱ Μακαρισμοί τῆς Πεντηκοστής στεγάζονται στούς παρακάτω κώδικες: α) Συνοδικῆς Βιβλιοθήκης Μόσχας (σήμερα Ἱστορικοῦ μουσείου, ΙΔ' αἰ.) 147 φφ. 381β-391α, β) Ὁξφόρδης-Arch. Seld. B49 (ΙΔ' αἰ.) φφ. 27α κ. ἔξ., ὁ ὅποιος περιέχει, σύμφωνα μέ τόν Π. Πάσχο, τήν καλύτερη παράδοση τοῦ κειμένου καί γ) Λειμῶνος 7 (ἔτ. 1421) μεταξύ τῶν φφ. 164β καί 224β, ὅπου καί λείπουν τά πρώτα πέντε τροπάρια, βλ. καί Πάσχου, *Βλάσταρης*, σ. 153.

⁴⁰⁴ Βλ. Πάσχου, *Βλάσταρης*, σσ. 223-231. Για τό πλήρες κείμενό τους, βλ. τοῦ ἰδίου, *Ἄπαντα*, σσ. 140-148. Ὡς πρὸς τό περιεχόμενό τους, τά τροπάρια τῆς έορτής πού ἐξετάζουμε ἔχουν ὡς ἐπί τό πλεῖστον ἀντιρρητικό χαρακτήρα ἐναντίον τῶν δοξασιῶν τῶν Λατίνων γιά τήν ἐκπόρευση τοῦ Ἁγ. Πνεύματος. Ἐπίσης βλ. καί τοῦ ἰδίου, *Βλάσταρης*, σσ. 235-237, ὅπου γίνεται ἐκτενής ἀναφορά στό περί ἐκπορεύσεως θέμα τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, ὅπως αὐτό ἀποτυπώνεται μέσα στό ὕμνογραφικό ἔργο τοῦ Βλάσταρη.

⁴⁰⁵ Για τό Εἶδος γενικά τῶν Μεγαλυναρίων, βλ. Ἀντωνίου, *Μορφολογία*, σσ. 153-54.

⁴⁰⁶ Για τά Μεγαλυνάρια αὐτά, βλ. εἰδική ἀναφορά στό Χρυσοστόμου, «Μεγαλυνάρια», σσ. 661-674, ὅπου καί ἔχει δημοσιευθεῖ τό πλήρες κείμενό τους.

⁴⁰⁷ Βλ. π., σ. 95.

⁴⁰⁸ Ἡ ἀρίθμηση ἀκολουθεῖ τήν ἀντίστοιχη τοῦ Εὐστρατιάδη-Κουρίλα, *Κατάλογος*. Πιό συγκεκριμένα πρόκειται γιά τούς κώδικες 39 καί 42 τῆς καλύβης τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου τοῦ π. Χαρίτωνα, βλ. καί Χρυσοστόμου, «Μεγαλυνάρια», σ. 602, ὑποσμ. 3.

- Στον Δ' τόμ. τῶν ἀνεκδότων κωδίκων τῆς Μικρᾶς Ἀγίας Ἄννας καταχωρεῖται «Ἀναπλήρωσις τῆς ἀκολουθίας τῆς Ἀγίας Πεντηκοστῆς» τοῦ Γερασίμου Μικραγιαννανίτου καί στόν Α' τόμ. «Ἐκλογή ψαλλόμενη εἰς τήν ἑορτήν τῆς Πεντηκοστῆς», ὁ ὁποῖος προφανῶς τίς συνέταξε ἀγνοώντας τήν ὑπαρξή τῶν ἀντίστοιχων «Ἀναπληρώσεων» τῶν κωδίκων τῶν Καυσοκαλυβίων⁴⁰⁹.

ε) Οἱ «Δοχές» κατά τήν «προέλευση» τοῦ αὐτοκράτορα⁴¹⁰

Στό κείμενο τῆς «Ἐκθεσης βασιλείου τάξεως» τοῦ Κων/ντίνου Πορφυρογεννήτου⁴¹¹ παραδίδονται γιά κάθε ἑορτή «Δοχές», οἱ ὁποῖες παισιῶναν τήν τάξη «τῶν εὐσήμων καί περιφανῶν προελεύσεων» κατά τήν μετάβαση τοῦ αὐτοκράτορα στήν Μεγάλη Ἐκκλησία καί ἄδονταν ἀπό τίς δύο ὀμάδες τῶν Βενετῶν καί τῶν Πρασίνων⁴¹². Τό περιεχόμενό τους, ἐκτός ἀπό τόν ἐπευφημιστικό χαρακτήρα τους πρός τόν «φιλοχριστό Βασιλέα τῶν Ρωμαίων», δέν διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπό τό νόημα, τήν φρασεολογία καί τήν ποιητική μορφή τῆς ὕμνογραφίας τῆς ἑορτῆς⁴¹³. Συγκεκριμένα, γιά τήν ἑορτή τῆς Πεντηκοστῆς, περιέχονται ἕξι «Δοχές» σέ ἦχο γ', δ' καί πλ. δ', οἱ ὁποῖες συνοδεύονται ἀπό ἕνα ἐκτενές ὕμνογράφημα, συνήθως σέ ἕναν ἀπό τούς παραπάνω τρεῖς, ἀλλά διαφορετικό ἀπό τήν Δοχή, ἦχο καί τό ὁποῖο καταλήγει στίς περισσότερες περιπτώσεις μέ τήν ἴδια στερεότυπη φράση⁴¹⁴. Στό τέλος τῆς ἑκτῆς Δοχῆς περιγράφονται λεπτομερῶς οἱ «εὐφημισμοί», τά λεγόμενα «ἄκτα» πρός τόν αὐτοκράτορα, μέ τήν συμμετοχή τῶν κραχτῶν καί τοῦ λαοῦ.

⁴⁰⁹ Γιά ἐκτενέστερη ἀναφορά, βλ. Χρυσόστομου, «Πεντηκοστή», σσ. 579-595, ὅπου καί περιέχεται δημοσιευμένο τό πλήρες κείμενο τῆς «Ἀναπλήρωσης» καί τῆς «Ἐκλογῆς» τοῦ Γερ. Μικραγιαννανίτου γιά τήν ἑορτή τῆς Πεντηκοστῆς.

⁴¹⁰ Γιά τό εἶδος τῶν Δοχῶν καί τῶν Προκειμένων, βλ. Ἀντωνίου, *Μορφολογία*, σσ. 117-123.

⁴¹¹ Βλ. Κων. Πορφυρογεννήτου, *Ἐκθεσις βασιλείου τάξεως*, PG 112. Εἰδική μελέτη γιά τό ἔργο βλ. Ἀφεντούλη, *Πληροφορίες καί γιά τούς τίτλους ἐπιμέρους μελετῶν στό Νάσση, Ἐθιμοτυπία*, σ. 1.

⁴¹² Ἡ ἐθιμοτυπία τῶν «προελεύσεων» τοῦ αὐτοκράτορα πρός τήν Μ.Χ.Ε. κατά τίς κυριότερες ἐκκλησιαστικές ἑορτές περιγράφεται στά πρῶτα σαρανταέξι κεφάλαια, ἀπό τά ὁποῖα στίς ἐκδόσεις καταχωροῦνται τά τριανταεπτά.

⁴¹³ Ἡ σχετική μέ τήν Πεντηκοστή περιγραφή περιέχεται στό Κεφάλαιο Θ', σσ. 237-254.

⁴¹⁴ Π.χ. «χαρά τοῖς Ρωμαίοις» καί «εἰς ἀνέγερσιν καί χαρά τῶν Ρωμαίων».

6) Ὑμνολογικός καί θεολογικός σχολιασμός τῆς ἀδημοσίευτης ὕμνογραφίας

Ἐξωριστή σπουδαιότητα καί σημασία, ἀνάμεσα στήν μὴ συμπεριλαμβανόμενη στό ἔντυπο *Πεντηκοστάριο* ὕμνογραφία, κατέχουν οἱ ἀδημοσίευτοι ὕμνοι τῆς Πεντηκοστῆς, τόσο οἱ προσομοιακοί, ὅσο καί τὰ Ἰδιόμελα Στιχηρά τῆς ἑορτῆς. Ἰδιαίτερα ἡ δεύτερη κατηγορία εἶναι καί ἡ πιό ἐνδιαφέρουσα ἀπό τὴν ἀποψη τῆς ἐκφραστικῆς δύνამης καί τοῦ περιεχομένου της, μέ δεδομένο ὅτι εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπό τὴν ὑπόταξή της σέ αὐστηρά μελωδικά καί μετρικά σχήματα⁴¹⁵. Ἡ ἐξέταση πού ἀκολουθεῖ κινεῖται στήν ἴδια περίπου κατεύθυνση μέ τὴν ἀντίστοιχη τῶν ὕμνων τοῦ ἐντύπου πού προηγήθηκε, μέ ἔμφαση στίς πηγές τῶν θεολογικῶν νοημάτων καί ὄρων τῶν ὕμνων, καθὼς καί στήν ἐπισημάνση τῶν ἐκφραστικῶν καί ρητορικῶν σχημάτων, μέσῳ τῶν ὁποίων ἀποτυπώνεται το περιεχόμενο τῶν ὕμνων, στό πλαίσιο τοῦ ρυθμικοῦ ὕμνογραφικοῦ λόγου⁴¹⁶.

Ὡς πρὸς τὴν πρώτη παράμετρο τοῦ θεολογικοῦ περιεχομένου, οἱ ὕμνοι τῆς Πεντηκοστῆς ἐμπνέονται ἀπὸ τὸ πνεῦμα καί τὰ νοήματα τῶν Λόγων τῶν Καππαδοκῶν Πατέρων μέ θέμα τὴν Πεντηκοστή καί τὸ Ἅγιο Πνεῦμα καί κυρίως ἀπὸ τὴν Θεολογία τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ⁴¹⁷. Ἄλλωστε ἡ καταλυτικὴ ἐπίδραση τοῦ Γρηγορίου εἶναι ἐμφανέστατη σέ ὅλο τὸ ὕμνολογικὸ της φάσμα⁴¹⁸ καί γίνεται ἀκόμη πιό ἐμφατικὴ μέ τὴν αὐτούσια χρῆση Ἁγιοπνευματικῶν ὄρων κυρίως ἀπὸ τὸν ποιητὴ τοῦ Κανόνα, το κείμενο τοῦ ὁποίου δημοσιεύεται πλήρως στό πλαίσιο τῆς παρούσας διατριβῆς⁴¹⁹. Οἱ βασικοὶ θεματικοὶ ἄξονες, πού διαπερνοῦν το περιεχόμενό τους, εἶναι ἡ ἐπιφοίτηση καί ἀποστολή τῶν Αποστόλων, ἡ ἐπίκληση καί παράκληση τοῦ Παρακλήτου, οἱ ιδιότητες καί τὰ χαρίσματά του καί τέλος ἡ ἐξύμνησή του.

⁴¹⁵ Βλ. καί π., σ. 110.

⁴¹⁶ Ὅπ.π., σσ. 109-110.

⁴¹⁷ Γιά τοὺς Λόγους τῶν Καππαδοκῶν καί τῶν ὑπολοίπων Πατέρων μέ θέμα τὸ Ἅγ. Πνεῦμα καί τὴν Πεντηκοστή, βλ. F. Cavallera, *Πίνακες Ἑλληνικῆς Πατρολογίας* J.-P. Migne (μεταφρασθέντες καί διασκευασθέντες ὑπὸ Βασ. Δ. Φανουργάκη), Αθήνα 2008, σσ. 368-370 καί 453-454 ἀντίστοιχα. Εἰδικότερα γιὰ τὸν Γρηγόριο Θεολόγο, βλ. *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος* καί *Εἰς τὴν Πεντηκοστήν*, PG 36, σσ. 133-172, καί 427-452 ἀντίστοιχα.

⁴¹⁸ Βλ. π., σσ. 111, 121 καί 125.

⁴¹⁹ Βλ. π., σσ. 146-147.

Στόν αντίποδα, ή ύμνολογική εξέταση περιλαμβάνει τήν τεχνική ανάλυση καί ανάπτυξη τής ποιητικής τους μορφής, στό επίπεδο δηλαδή τών ρητορικῶν καί ἐκφραστικῶν σχημάτων καί ἐπιπλέον τής Μετρικής τών ὕμνων. Ἡ πραγμάτευσή μας θά ἀκολουθῆσει τήν ἐπικρατοῦσα βασική διττή διάκριση τών ὕμνων σέ Προσόμοια καί Ἰδιόμελα.

Α) Προσόμοια

Στήν κατηγορία τών ἀδημοσίευτων ὕμνων τής ἐορτῆς, πού ἀκολουθοῦν τούς κανόνες τής προσομοιακῆς ποίησης, περιλαμβάνονται, ἀφ' ἑνός μὲν μονόστροφα τροπάρια, ὅπως Καθίσματα, Στιχηρά προσόμοια καί ἕνα Ἐξαποστειλάριο, ἀφετέρου τρία ποιήματα πού ἀνήκουν στίς δύο κύριες κατηγορίες τών πολύστροφων ὕμνων, δηλαδή τοῦ Κανόνα καί τοῦ Κοντακίου⁴²⁰. Ὡς πρὸς τήν δομή τών μονόστροφων ποιημάτων τής ἐορτῆς, ή ὁποία συμπίπτει σέ μεγάλο βαθμό μέ τήν ἀντίστοιχη τών Στιχηρῶν Ἰδιομέλων, καταστρώνονται κατά κύριο λόγο σέ δύο μέρη, ἀπό τά ὁποία στό μὲν πρῶτο ἀναπτύσσεται ή βασική θεματολογία, ἐνῶ τό δεύτερο περιλαμβάνει συνήθως μία προτροπή, δέηση ή ἐπίκληση καί σπανιότερα συμπέρασμα ή αἰτιολόγηση. Ἀκόμη, σέ κάποιες περιπτώσεις, ή ἐπίκληση-δέηση πρὸς τά ἄνω ή ἡ ἀποστροφή-προτροπή πρὸς τό ἐκκλησιαστικό πλήρωμα διαπερνᾷ ὅλη τήν ἔκταση τοῦ ὕμνου, στοιχεῖο ἐπίσης καθόλου σπάνιο στά Ἰδιόμελα τής Πεντηκοστῆς. Ἀπεναντίας, ή διμερῆς αὐτή δομή δέν εἶναι ἐμφανῶς διακριτή στίς ἐπιμέρους στροφές τών δύο πολύστροφων ὕμνογραφικῶν Εἰδῶν, ἄν καί στήν περίπτωση τοῦ Κοντακίου τό καταληκτικό ἐφύμνιο ἐπιβάλλει μία δομική τομή στήν θεματική του ανάπτυξη⁴²¹.

Πιό συγκεκριμένα, στήν πρώτη κατηγορία, τά δύο Καθίσματα ἔχουν ὡς κοινό θέμα τήν μεταμόρφωση τών Ἀποστόλων ἀπό πτωχοῦς ἀλιεῖς σέ «σοφούς καί ἄρχοντας», μέ ἐπιπλέον κοινό στοιχεῖο τήν περιεχόμενη Τριαδολογική ἀναφορά, ἐνῶ διαφοροποιοῦνται ὡς πρὸς τό δεύτερό τους τμήμα, τό ὁποῖο περιλαμβάνει, στό πρῶτο ἀπό αὐτά, μία δέηση-αἴτηση καί στό δεύτερο τήν προτροπή γιά ἐορταστική ἀπόδοση τιμῆς ἀντίστοιχα. Ὅσον ἀφορᾷ τά Στιχηρά προσόμοια, ή πιό ἐνδιαφέρουσα ἀκολουθία εἶναι αὐτή τοῦ δ' ἤχου, ἐξαιτίας τής ἔκτασης τοῦ

⁴²⁰ Βλ. π., σσ. 141-144 καί 146-147.

⁴²¹ Αὐτό ἰσχύει καί στό Εἶδος τοῦ Κανόνα, ὅπου ή περιστασιακή χρήση μίας ἐλαστικῆς μορφῆς ἐφύμνιου δέν λείπει ἀπό μερικούς Κανόνες, βλ. Δετοράκη, *Ἑμνογραφία*, σ. 72.

Αυτόμελου πρὸς τὸ ὅποιο ἔχουν συντεθεῖ καὶ τῆς συνακόλουθης πλοκῆς πού ἐμφανίζονται, σέ ἀντίθεση μέ τίς τέσσερις σειρές τῶν Στιχηρῶν πού προσομοιάζουν πρὸς τὸ βραχὺ Αυτόμελο «Οἶκος τοῦ Εὐφραθᾶ». Τά συγκεκριμένα λοιπόν τρία, ψαλλόμενα σέ ἦχο λεγετο, Στιχηρά εἶναι χαρακτηριστικά γιά τόν ρητό ἑορταστικό καί πανηγυρικό τους τόνο⁴²², καθὼς καί γιά τὸ συμπερασματικό τους ἐπισφράγισμα, τὸ ὅποιο συνοδεύεται στό δεύτερο προσόμοιο καί ἀπὸ ἱκετευτική ἀποστροφή⁴²³. Ἐπίσης, στό πρῶτο τμήμα τοῦ ἰδίου Στιχηροῦ, ἀξιοπρόσεκτη εἶναι ἡ συγγένεια μέ τὸ εἰσαγωγικό Ἰδιόμελο τοῦ Μεγάλου Ἐσπερινοῦ, διὰ τῆς προσαρμογῆς μεμονωμένων διατυπώσεων ἀπὸ τὴν φρασεολογία τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου⁴²⁴. Ἐπιπρόσθετα, στό πρῶτο προσόμοιο, ὑπάρχει ρητὴ ἀναφορὰ στὴν διήγηση τῶν Πράξεων, ἐνῶ στό τρίτο χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ Τριαδολογικὴ δογματικὴ του διακήρυξη⁴²⁵. Ἀφετέρου, τὸ Ἐξαποστειλᾶριο ἔχει συντεθεῖ πρὸς τὸ μετρικὸ καί μελωδικὸ πρότυπο τοῦ ἀντίστοιχου τῆς ἑορτῆς τῆς Ἀναλήψεως καί παρουσιάζει νοηματικὴ συνάφεια μέ τὰ προαναφερόμενα Στιχηρά, καθὼς εἶναι ἐμφανὴς ὁ προτρεπτικὸς τόνος καί ἡ ἔξαρση τοῦ ἑορτολογικοῦ πυρήνα, μέ ἐπιπλέον ἀξιοποίηση τῆς Γρηγοριανῆς Θεολογικῆς φρασεολογίας⁴²⁶. Ἐπιπλέον, ἀπὸ μετρικῆς ἄποψης, παρατηρεῖται ἀπόλυτη ὁμοτονία καί ἰσοσύλλαβία μεταξύ τῶν δύο πρώτων, καθὼς καί τῶν δύο τελευταίων κώλων του, σέ δωδεκασύλλαβο καὶ ὀκτασύλλαβο μέτρο ἀντίστοιχα⁴²⁷.

Παρόμοια θεματολογία καί Πατερικὴ ἐπίδραση παρουσιάζει καί ὁ Κανόνας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὁ ὁποῖος ἔχει συντεθεῖ πρὸς τοὺς Εἱρμούς τῆς ἑορτῆς τῶν Χριστουγέννων, γεγονός τὸ ὅποιο προσδίδει στιβαρότητα, μεγαλοπρέπεια καί πανηγυρικό τόνο στὴν ἐξύμνηση τοῦ Παρακλήτου. Τὸ περιεχόμενό του κινεῖται στοὺς προαναφερόμενους βασικούς ἄξονες⁴²⁸, μέ κάποια θέματα νὰ μοιράζονται ἐξίσου ἰσόρροπα στὰ τροπάρια ἀνάμεσα σέ κάποιες Ὠδές,

⁴²² «Ἑορτάζομεν», «ἡμέρα χαρᾶς καί εὐφροσύνης».

⁴²³ Βλ. τὴν συμπερασματικὴ εἰσαγωγή μέ τὴν διπλὴ χρῆση τοῦ συνδέσμου «ὄθεν» καί μία φορά ἀντίστοιχα τοῦ «διό», καθὼς καί τὴν ἱκετευτικὴ ἀναφορὰ στό δεύτερο Στιχηρό, ἢ ὅποια ἀποδίδεται κυρίως μέ τίς φράσεις «μὴ ἀντανέλης» καί «δεόμεθα φιλάνθρωπε».

⁴²⁴ «...καθὼς Λουκάς ἀπογράφεται ὁ θεηγόρος...», βλ. καί π., σ. 124.

⁴²⁵ «...τοῦ ἀνυμνεῖν ἀδιαίρετον Τριάδα μίαν, τρισὶ προσώποις καί ἀσύγχητον...».

⁴²⁶ «Ἐπιδημίαν Πνεύματος τοῦ Ἁγίου, προθεσμίαν θείας ἐπαγγελίας», «ἐλπίδος συμπληρωσιν».

⁴²⁷ Σημειωτέον ὅτι στό Αυτόμελό του ὑπάρχει ἓνα σημεῖο ἀπόκλισης μεταξύ τῶν δύο πρώτων κώλων, καθὼς δέν συμπίπτουν ὡς πρὸς τὴν πρώτη τονιζόμενὴ τους συλλαβή.

⁴²⁸ Βλ. π., σ. 110.

ἐνῶ σέ ἄλλες περιπτώσεις τό περιεχόμενο ολόκληρης τῆς Ὁδῆς νά συμπυκνώνεται σχεδόν ἀποκλειστικά πρὸς μία κατεύθυνση. Πιό συγκεκριμένα, ἡ α' καί θ' Ὁδὴ ἔχουν παρακλητικό, ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον χαρακτήρα, μέ τήν πρώτη νά ἐπικεντρώνεται στήν ἐκζήτηση τῆς κάθαρσης ἐκ μέρους τοῦ Παρακλήτου, προκειμένου νά καταστῆ ὁ ὑμνωδός ἄξιος ὅπως «ὕμνεῖν τήν σὴν θεότητα», ἐνῶ ἀπό ποιητικῆς ἄποψης ζωηρότητα καί ἔμφαση δημιουργεῖται στό Θεοτοκίό μέ τήν παρήχηση τοῦ συμφώνου «δ» καί τό ἀντιθετικό σχῆμα στήν κατάληξή του⁴²⁹. Παρακλητικό ἐπίσης τόνο παρουσιάζουν καί μερικά τροπάρια τῆς ε' καί στ' Ὁδῆς, μέ τά ὑπολειπόμενα ν' ἀναφέρονται ἐπιπλέον στήν ἀποστολή τῶν Μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ καί στό μυστήριο τῆς «ἐκ τῆς Παρθένου σαρκώσεως» του⁴³⁰. Ἀντίθετα ἡ γ' ἔχει, ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον, δοξολογικό χαρακτήρα⁴³¹, μέ τό στοιχεῖο τῆς «βοῆς» καί τό καταληκτικό ἐφύμνιο νά παραπέμπουν στόν «μητρικό» Κανόνα τοῦ Κοσμά Μελωδοῦ⁴³². Αξιοσημείωτη εἶναι ἡ πυκνή χρήση ἔντεχνων σχημάτων τοῦ λόγου στό τρίτο τροπάριο, μέ τήν τριπλή ἐπανάληψη τοῦ ἀριθμητικοῦ «μίαν», τό ὁποῖο τονίζει τήν δογματική ἀλήθεια τῆς «μίας Θεότητος», μέ παράλληλη ἀναφορά στήν Τριαδική τῆς φύσης. Ἡ ἔμφαση στήν Τριαδικότητα τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἀποδίδεται, ἐκτός τῆς τριπλῆς αὐτῆς ἐπαναφορᾶς, καί μέ τήν παρήχηση πού δημιουργεῖται μέσῳ τῆς ἀναδίπλωσης στο ζεύγμα «Ἁγίας Τριάδος»-«τρισαγία», ἐνῶ χαρακτηριστικό εἶναι καί τό ἐτυμολογικό σχῆμα «βοήσωμεν»-«βοῶντες», σέ συνδυασμό μέ τήν περίπου συνώνυμη ἔννοια πού περικλείει ἡ λέξη «φωνή»⁴³³.

Ἐν συνέχεια, ἡ δ' καί ζ' Ὁδὴ ἀξιοποιοῦν θεματικά τό γεγονός τῆς ἐπιφοίτησης τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καί μέ ἀφορμή αὐτό πλέκουν τήν ἀναφορά τους στόν Παράκλητο. Εἰδικότερα, στήν δ' Ὁδὴ συμπυκνώνονται μερικές ἀπό τίς πολλαπλές ιδιότητές του καί ιδιαίτερα στό πρῶτο τροπάριο, ὅπου συσσωρεύεται μία πλειάδα ἐπιθέτων, αὐτούσια «δανεισμένων» ἀπό τήν θεολογική διατύπωση τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου⁴³⁴. Στό δεύτερο τονίζεται ἐκ νέου ἡ Θεότητα τοῦ Ἁγίου

⁴²⁹ «Δημιουργική...δωρουμένου» καί «δι' ἧς ἔτεκες σαρκί, Λόγον τόν ἄσαρκον».

⁴³⁰ Συγκεκριμένα τό πρῶτο καί τό δεύτερο τροπάριο τῆς ε' καί τό δεύτερο καί τρίτο τῆς στ' Ὁδῆς ἐκφράζουν ἰκετευτικά αἰτήματα πρὸς τό τρίτο Πρόσωπο τῆς Ἁγίας Τριάδας, ἐνῶ ἡ ἀναφορά στήν ἐνανθρώπηση τοῦ Θεοῦ Λόγου περιορίζεται στά δύο Θεοτοκία. Χαρακτηριστική ἐπίσης εἶναι ἡ συγγενική φρασεολογία τοῦ τρίτου τροπαρίου τῆς ΣΤ' Ὁδῆς μέ τό γνωστό Ἰδιόμελο-δέηση πρὸς τόν Παράκλητο «Βασιλεῦ οὐράνιε Παράκλητε...».

⁴³¹ Βλ. στό τρίτο τροπάριο «Ὑμνοῖς»-«δοξάσωμεν».

⁴³² «Ἄγιος εἰ Κύριε».

⁴³³ Βλ. πκ., σ. 280.

⁴³⁴ Βλ. Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, *Εἰς τήν Πεντηκοστήν*, PG 36, σ. 441.

Πνεύματος καί ἡ ἐκπόρευσὴ τοῦ «ἐκ τοῦ Πατρὸς», ἐνῶ στό τρίτο ἀντιδιαστέλλεται ἡ προαναγγελία του ἀπό τούς Προφήτες μέ τό Πνευματοκίνητο κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων, χρησιμοποιώντας τήν πολλαπλή σημασιολογικά μεταφορά τῶν γλωσσῶν⁴³⁵. Ἐπίσης στό Θεοτοκίό, μετά τόν μεταφορικό χαρακτηρισμό τῆς Θεοτόκου ὡς «πύλη νοητοῦ φωτός», ὁ ποιητής μεταχειρίζεται ἐκ νέου τό ἀντιθετικό σχῆμα γιά τήν ἀπόδοση τῆς διπλῆς φύσης τοῦ Χριστοῦ⁴³⁶, μέ παράλληλη χρήση ὀρισμένων παραστατικῶν εἰκόνων πού διαζωγραφοῦν τήν «ἐν σαρκί» παρουσία του⁴³⁷.

Ἀφετέρου στήν ζ' Ὁδῆ καί συγκεκριμένα στό πρῶτο της τροπάριο, περικλείεται ἡ ἔννοια τῆς «ἐπαγγελίας» σχετικά μέ τήν πέμψη τοῦ Παρακλήτου⁴³⁸, στοιχεῖο τό ὁποῖο παραπέμπει στην, ἀρκετά σχετιζόμενη μέ τήν Πεντηκοστή, ἐορτή τῆς Ἀναλήψεως⁴³⁹. Ἀπεναντίας, στό δεύτερο, ἐπανερχεται τό προσφιλέστατο θέμα τῆς «ἀλόγιστης διαίρεσης» τῶν γλωσσῶν στήν Βαβέλ, σέ ἀντιδιαστολή μέ τήν ἀρμονική ἀποκατάστασή τους κατά τήν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς⁴⁴⁰, καταλήγοντας, ἐν εἶδει ἐφυμνίου, σέ μία παρόμοια Τριαδολογική ἀναφορά μέ τό προηγούμενο. Τά δύο τελευταῖα τροπάρια, παρόλη τήν διαφορά τοῦ περιεχομένου τους, συγκλίνουν ὡς πρός τήν τελευταία τους φράση, ἡ ὁποῖα παραπέμπει στόν ὕμνο τῶν Τριῶν Παίδων «ἐν τῇ καμίνῳ»⁴⁴¹. Εἰδικότερα, στό τρίτο τροπάριο, ἐπανερχεται ἡ ἔννοια τῆς «συμφωνίας»⁴⁴², ἐνῶ τό Θεοτοκίό ἀξιοποιεῖ τόν συμβολισμό τῆς καμίνου παρομοιάζοντάς την μέ τήν Παναγία, στοιχεῖο πού ἀποτελεῖ μία ἀπό τίς κύριες παλαιοδιαθηκικές προτυπώσεις τῆς κυφορίας της. Τέλος, ἡ ἡ' Ὁδῆ ἀποτελεῖ, μέ ἐξαίρεση τό Θεοτοκίό της, μία ἀπαρίθμηση τῶν ἁγιαστικῶν δωρεῶν τοῦ Παρακλήτου, μέ ταυτόχρονη συμπύκνωση, στό τρίτο τροπάριο, μίας σειρᾶς χαρακτηριστικῶν ιδιοτήτων του, οἱ ὁποῖες ἀπαντῶνται αὐτούσιες καί στόν θεολογικό στοχασμό τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου⁴⁴³. Χαρακτηριστική εἶναι, ἀπό

⁴³⁵ Ἡ κυριολεκτική χρήση τῆς ἀνθρώπινης γλώσσας («γλώσσαις Προφητῶν», γλώσσαις Ἀποστόλων», «φθέγγεται») ἀνταντικᾶ παράλληλα καί τό θεολογικό περιεχόμενο τῶν πυρίνων γλωσσῶν τῆς Πεντηκοστῆς, «ἐν ἤχῳ πνοῆς βιαιοτάτης».

⁴³⁶ «Ὁραῖος ὡς ἐκ παστοῦ»-«ἀόρατος ὡς Θεός», «ἀόρατος»-«καθορώμενος».

⁴³⁷ «Σαρκός ἐν στολή κεκαλυμμένος», «εἶδει δέ τό καθ' ἡμᾶς καθορώμενος».

⁴³⁸ Βλ. καί στό δεύτερο τροπάριο τῆς δ' Ὁδῆς «ὡς ἐπηγγείλω Σωτήρ».

⁴³⁹ Βλ. π., σ. 78.

⁴⁴⁰ «Πάλαι μέν»-«νῦν δέ». Τό ἴδιο θέμα διαπνέει ἀρκετούς ὕμνους πού περιέχονται στό ἔντυπο, βλ. συγκεκριμένα π., σσ. 110, 111, 117, 122.

⁴⁴¹ Τό θέμα αὐτό ἀποτελεῖ καί τόν κύριο γενικό θεματικό ἄξονα τῆς ζ' Ὁδῆς τοῦ Εἵδους τοῦ Κανόνα, βλ. Δετοράκη, *Υμνογραφία*, σ. 70.

⁴⁴² «Συμφώνως ψάλλοντες».

⁴⁴³ PG 36, σ. 441.

τεχνικής άποψης, ή συνεπέστατη χρήση έφυμνίου, καθώς και ή παρονομασία έτυμολογικά συγγενών λέξεων του έπιθέτου «άγιος» στό πρώτο άπ' αυτά⁴⁴⁴.

Πιό προσωπικό και ίκετευτικό τόνο παρουσιάζει τό άδημοσίευτο Κοντάκιο «εις τό Άγιον Πνεύμα», τό όποιο περιλαμβάνει, έκτός του Προοιμίου, έξι στροφές και έχει συντεθειό σύμφωνα μέ τήν προσομοιακή τεχνική σέ ήχο α'⁴⁴⁵. Ο παρακλητικός και σέ κάποια σημεία κατανυκτικός του χαρακτήρας ύποδεικνύεται και από τήν Άκροστιχίδα του⁴⁴⁶, μέ τήν προσευχή του ποιητή ν' άπευθύνεται στόν Θεό Λόγο μέσω τής διαρκούς χρήσης του δευτέρου προσώπου. Η βασική του θεματολογία περιστρέφεται στην έκζήτηση του θείου έλέους, του άνακαινισμού και τής κάθαρσης τής άμαρτωλής ανθρώπινης φύσης διά του Αγίου Πνεύματος, ένω, σέ σχέση μέ τόν Κανόνα, ή θεολογική αναφορά στις ιδιότητες του και στην όμοουσιότητα τής Αγίας Τριάδας είναι πιό περιορισμένη και περικλείεται κυρίως στόν τελευταίο Οίκο. Επίσης τό περιεχόμενο του τρίτου Οίκου παραπέμπει έξίσου στό κλίμα του Κανόνα, κυρίως μέ τήν έπαγγελία τής άποστολής του Παρακλήτου και μέσω αυτού του φωτισμού τής ανθρωπότητας, καθώς και μέ τήν έννοια του «σοφισμού» των «ιδιωτών» Αποστόλων⁴⁴⁷.

Σέ λογοτεχνικό επίπεδο, ή έμφάνιση ποιητικορητορικών σχημάτων είναι σχετικά πυκνή, μέ τήν άποστροφή νά κυριαρχεί σέ όλη του τήν έκταση και τήν παλλιλλογία και διπλολογία νά χρησιμοποιουόνται σχεδόν σέ κάθε στροφή του Κοντακίου, μέ σκοπό τόν έμφατικό τονισμό δογματικών κυρίως νοημάτων⁴⁴⁸. Ιδιαίτερα ξεχωρίζει για τόν πλούτο των ποιητικών εικώνών ό πέμπτος Οίκος, μέ τις όποίες στολίζει ό ύμνογράφος τήν έξύμνησή του προς τό Άγιο Πνεύμα. Τό περιεχόμενό του άπαρτίζεται από πέντε μεταφορικούς παραλληλισμούς, από τούς όποιους οί τρεις σχετίζονται μέ τό ύγρό στοιχείο και ό ένας μέ τήν φωτιά,

⁴⁴⁴ Βλ. πκ., σ. 282.

⁴⁴⁵ Για τόν ποιητικό χαρακτήρα του Είδους του Κοντακίου βλ. π., σσ. 102 και 139. Επίσης λεπτομέρειες για τό συγκεκριμένο Κοντάκιο, βλ. π., σ. 144 και πκ., σσ. 284-286.

⁴⁴⁶ Βλ. χαρακτηριστικά στό Προοίμιο «ζητώ τήν εύσπλαγχνίαν», στόν δεύτερο Οίκο «ίκετεύω σε», στόν πέμπτο «κατάνυξον» και στόν τελευταίο «...ίλάσθητί μοι, ό πόρνας και τελώνας δεξάμενος», καθώς και τόν ίκετευτικό προστακτικό τόνο κυρίως στό Προοίμιο, στους δύο πρώτους Οίκους και στό κοινό τους έφύμνιο.

⁴⁴⁷ Βλ. π., σ. 154. Η έννοια τής άψευδούς αυτής έπαγγελίας επανέρχεται και στην αρχή του τετάρτου Οίκου.

⁴⁴⁸ Βλ. στόν πρώτο Οίκο «μόνε εκ μόνου» και «γόνε Θεού, Θεέ», στόν τρίτο ή δίπλωση των λέξεων «φώς», «αυτός», «δι' αυτού», στόν τέταρτο του «έντευθεν» και στόν τελευταίο «προσκυνώ»-«προσκύνησιν» και ή φράση «τέλειος τελείω, και «βούλημα όπου βούλεται».

εικόνες οι οποίες παραπέμπουν στον ρητορικό και θεολογικό θησαυρό του Ἁγίου Ἰωάννη του Χρυσοστόμου⁴⁴⁹. Ἐπιπλέον οι δύο ὁμοειδείς προσωποποιήσεις τῆς θάλασσας καί τοῦ ποταμοῦ, πού διαχέουν τά «γλυκεράνάματα» τῆς θείας ἀγάπης, ἀποτελοῦν τήν κορωνίδα τῆς ἐκφραστικῆς δύναμης καί ποιητικῆς σύλληψης τοῦ ἀγνώστου συνθέτη τοῦ ἐν λόγῳ Κοντακίου.

Τέλος τό Νεκρώσιμο Κοντάκιο τοῦ Ψυχοσαββάτου τῆς Πεντηκοστῆς ἔχει τονισθεῖ με βάση δύο μετρικομελικά πρότυπα τοῦ πλ. β' ἤχου, ὁ ὁποῖος κυριαρχεῖ καί στήν ὑπόλοιπη Νεκρώσιμη ὕμνογραφία τῆς παραμονῆς τῆς ἑορτῆς, ἐξαιτίας τοῦ κατασκευαστικοῦ καί θρηνώδους χαρακτήρα του⁴⁵⁰. Εἶναι βραχύ σέ ἔκταση, ἀποτελούμενο ἀπό τρεῖς Οἴκους, ἐνῶ τό περιεχόμενό του δέν διαφοροποιεῖται ἀπό τα θεολογικά νοήματα καί τήν φρασεολογία τῶν πάσης φύσεως Νεκρώσιμων τροπαρίων⁴⁵¹. Ἡ χρήση τοῦ δευτέρου ἐνικοῦ προσώπου καί ἡ ἰκεσία πρὸς τόν Σωτήρα Χριστό παρακάμπτεται στήν δευτέρῃ του στροφή, ὅπου ὁ ποιητής ἀπευθύνεται στό ἐκκλησιαστικό πλήρωμα μέ προτρεπτικό τόνο καί ἐν συνέχειᾳ μέ διαλογική μορφή, στοιχεῖο τό ὁποῖο προσδίδει παραστατικότητα καί ἀμεσότητα στήν ἔκθεση τῶν, σχετιζόμενων μέ τόν θάνατο, ἠθικῶν του νοημάτων.

Β) Ἰδιόμελα

Τά πέντε ἀδημοσίευτα Ἰδιόμελα τῆς ἑορτῆς δέν διαφοροποιοῦνται ἀπό τήν εὐρύτερη θεματολογία τῶν ὑπολοίπων Στιχηρῶν τοῦ ἐντύπου⁴⁵², παρουσιάζοντας ἀξιοπρόσεκτη ποικιλία, πλούτο εἰκόνων, μεταφορικῶν ἐννοιῶν καί δογματικῶν ἀναφορῶν. Ἡ διμερῆς δομή ἀνάπτυξης εἶναι ἐμφανῆς καί στά πέντε, σηματοδοτούμενη στά δύο ἐξ αὐτῶν μέ τόν συμπερασματικό σύνδεσμο «διό» καί ἐπιπλέον, στά ὑπόλοιπα τρία, μέ τήν ὁμοιότροπη μετά τά τρία πρῶτα κῶλα χρήση τοῦ συνδέσμου «γάρ», ἡ ὁποῖα παραπέμπει στήν τεχνική τῆς αἰτιολόγησις-ἐπεξήγησις⁴⁵³.

Εἰδικότερα, στό Ἰδιόμελο πού ἔχει μελοποιηθεῖ σέ ἤχο α', ἐπίκεντρό του ἀποτελεῖ ἡ «ἐν εἶδει πυρός» ἐνέργεια τοῦ Παρακλήτου καί ἡ δι' αὐτοῦ πέμψη τῶν Ἀποστόλων, ἡ ὁποῖα ἀποδίδεται μέ τήν πολλαπλή μεταφορική χρήση τῆς ἑννοίας

⁴⁴⁹ Βλ. Ὁμιλία ΑΒ' *Εἰς Ἰωάννην*, PG 59, σ. 183.

⁴⁵⁰ Βλ. π., σ. 115.

⁴⁵¹ Βλ. πκ., σσ. 213-215.

⁴⁵² Βλ. π., σσ. 110-111.

⁴⁵³ Βλ. Κορακίδη, *Υμνογραφία Α'*, σσ. 246-247.

τῆς φωτιᾶς καί μάλιστα μέ τήν «ἐκ παραλλήλου» ἐπανάληψή της⁴⁵⁴. Χαρακτηριστικό εἶναι ἐπίσης τό ἐτυμολογικό σχῆμα καί ἡ ἀντίθεση μέ τήν ὅποια δομεῖται ἡ τελευταία περίοδος τοῦ ὕμνου, στοιχεῖα πού προσδίδουν ἔμφαση καί παραστατικότητα στήν ἀπόδοση τῶν νοημάτων πού ἐμπεριέχονται σ' αὐτήν⁴⁵⁵. Ἰδιαίτερη σπουδαιότητα κατέχει ἐπίσης καί τό τέταρτο Ἰδιόμελο τῶν Ἀποστίχων τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Γονυκλισίας σέ ἦχο γ', ἐξαιτίας τῆς προσομοιακῆς του ἐξάρτησης ἀπό τά ὑπόλοιπα τρία τοῦ ἐντύπου καί ἐπιπλέον λόγω τῆς ἀναφορᾶς στήν Θεοτόκο καί στό μυστήριο τῆς ἐνσάρκωσης τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, καθῶς καί στήν «δι' αὐτοῦ» πέμψη τοῦ Παρακλήτου στόν κόσμο. Ὁ Θεομητορικός δέ χαρακτήρας τοῦ ὕμνου ἐπιβεβαιώνεται καί στό δεύτερό του τμήμα, μέ τό ἐμπεριεχόμενο σύνηθες σχῆμα ἀποστροφῆς πρὸς τήν Παρθένο, τό σχῆμα ταπείνωσης καί συνακόλουθα τήν «δι' ἀγγέλου» προσφώνησή της ν' ἀποτελοῦν εὐρέως διαδεδομένα ποιητικά καί ἐκφραστικά σχήματα, ἀνάμεσα στούς ὕμνους πού ἀπαρτίζουν τόν Θεομητορικό ὕμνογραφικό κύκλο⁴⁵⁶.

Ἐν συνέχεια, ἡ ομάδα τῶν Στιχηρῶν τῶν Αἰνῶν τῆς Δευτέρας τοῦ κώδικα Βατοπεδ. 1190 σέ ἦχο πλ. δ' περιέχει δύο ἀδημοσίευτα Ἰδιόμελα, ἀπό τά ὅποια τό πρῶτο ἀπαρτίζεται, στό μεγαλύτερό του τμήμα, ἀπό δογματική διδασκαλία⁴⁵⁷. Ἀρχικά ἐκφράζει τήν προτροπή πρὸς τούς πιστούς ὅπως «ἐν καθαρᾷ τῇ καρδίᾳ τό Πνεῦμα δεξώμεθα», ἡ ὅποια σηματοδοτεῖται μέ τό ἐπίρρημα «Δεῦτε», ὅπως καί σέ πολλές ἄλλες περιπτώσεις Στιχηρῶν. Ακολουθεῖ αἰτιολόγησι τῆς παραπάνω παραίνεσης, μέ τήν ἔξαρση τοῦ ἐορταζόμενου θέματος τῆς καθόδου τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καί τοῦ Ἀποστολικοῦ κυρήγματος πρὸς τά ἔθνη, ἐνῶ στό δεύτερό του μέρος περιέχεται ἐκ νέου προτροπή μέ ἐξυμνητικό περιεχόμενο, καταλήγοντας μέ μία ἱκετευτική ἀποστροφή πρὸς τήν Ἁγία Τριάδα. Ὁ ἐξυμνητικός καί δοξολογικός χαρακτήρας εἶναι ἐμφανής καί στήν ἀρχή τοῦ δευτέρου Στιχηροῦ τῆς σειρᾶς, μέ τήν χρήση μάλιστα αὐτούσιας Ψαλμικῆς φρασεολογίας⁴⁵⁸. Στήν συνέχεια, ἡ κύρια

⁴⁵⁴ Βλ. Κορακίδη, Ὑμνογραφία Α', σσ. 231-232. Πιό συγκεκριμένα βλ. τίς φράσεις «εἶδει πουρός», «ἀπηνθράκωσας», «πυρίνους λειτουργούς», «σπινθήρας διδαχῆς» καί «κατέφλεξαν».

⁴⁵⁵ «Ἀπιστίαν κατέφλεξαν. τῶν δέ πιστῶν τὰς καρδίας κατελάμπρυναν».

⁴⁵⁶ Για τήν κατηγορία τῶν Θεομητορικῶν ὕμνων, βλ. τήν διδακτορική διατριβή τῆς Σεβ. Μαζέρα, *Τά Μεγαλυνάρια Θεοτοκία τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης*, IBM Μελέται 16, Αθήνα, 2008.

⁴⁵⁷ «Σήμερον γάρ ὁ ἄνωθεν, ἐκ τοῦ Πατρός κατέρχεται, πυρός φωτοειδέστερον καί πᾶσι τήν Τριάδα κηρύττειν τοῖς ἔθνεσιν» καί «τόν Παράκλητον ἀνυμνήσωμεν. ὡς Πατρί καί Υἱῷ ἀμερίστως συμπροσκυνούμενον».

⁴⁵⁸ Ψαλμ., 18, 1.

ἀναφορά του ἐπικεντρώνεται στήν ἀποστολή τῶν Ἀποστόλων πρὸς τὰ ἔθνη, ἡ ὁποῖα ἀποδίδεται στό τελευταῖο του τμήμα μέ ἀξιοπρόσεκτη ποιητική σύλληψη, μέσῳ τῶν σχημάτων τῆς παρομοίωσης, μεταφορᾶς καί προσωποποίησης καί μέ τήν παράλληλη χρήση εἰκόνων πού σχετίζονται μέ τήν ἀλιεία⁴⁵⁹, καταλήγοντας σέ ἀποστροφή καί δέηση πρὸς τόν Χριστό.

Τέλος, τό ὑπολειπόμενο ἀπό τὰ τρία σέ ἤχο πλ. δ' Ἰδιόμελο ἔχει διττό χαρακτήρα, σύμφωνα μέ τήν προαναφερόμενη διμερή δομή⁴⁶⁰. Πιό συγκεκριμένα, στό πρῶτο του μέρος, κυριαρχεῖ ὁ ἐορταστικός καί πανηγυρικός τόνος, μέ τήν Πεντηκοστή ν' ἀποκαλεῖται «ψυχικόν ἔαρ τῶν πιστῶν» καί «φαινή μεθέορτος ἡμέρα» σέ σχέση μέ τήν προηγηθεῖσα ἐορτή τῆς Ἀναλήψεως, ἡ ὁποῖα ὑπονοεῖται ἀμέσως παρακάτω⁴⁶¹. Ἀφετέρου, στό δεύτερό του τμήμα, διαφοροποιεῖται τό περιεχόμενο, μέ ἄξονα τήν γνωστή ἱκετευτική διατύπωση πρὸς τόν «φιλόανθρωπο Χριστό»⁴⁶² καί ἐπίκεντρο τήν δογματική ἀλήθεια περὶ ἐκπόρευσης τοῦ Παρακλήτου⁴⁶³.

⁴⁵⁹ «Καί τῇ θεῖα σαγήνῃ τῶν λόγων μυστικῶς ἀλιεύσαντες, ἀνείλκυσαν τούς πιστούς, ὡς ἰχθύας ἐκ τοῦ βυθοῦ».

⁴⁶⁰ Βλ. π., σ. 151.

⁴⁶¹ «Τὴν τοῖς ἀγίοις Μαθηταῖς καί Ἀποστόλοις, ἐπαγγελθήσαν δύναμιν».

⁴⁶² «διό φιλόανθρωπε Χριστέ ὁ Θεός».

⁴⁶³ «Τοῦ ἐκ Πατρὸς ἐκπορευομένου, καί ὑπὸ σοῦ ἀποσταλέντος Παναγίου Πνεύματος».

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΜΕΛΟΠΟΙΪΑ ΤΩΝ ΥΜΝΩΝ ΤΗΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΣ

Πηγές τῆς ἔρευνας

Ἡ ἐξέταση τῆς ὑμνογραφίας τῆς ἑορτῆς στό σύνολό της, ἔντυπης καί ἀδημοσίευτης, ἀποτέλεσε τό πρῶτο ἐπίπεδο ἀναφορᾶς, δεδομένου ὅτι ἡ σύνθεση τοῦ ποιητικοῦ κειμένου προηγεῖται καί σέ μεγάλο βαθμό καθορίζει τήν μελωδική του ἐπένδυση. Στό δεύτερο μέρος γίνεται λόγος γιά τήν Μελοποιΐα τῶν ὕμνων τῆς Πεντηκοστῆς, ἡ ἐξέταση τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ καί τό κεντρικό θέμα τῆς παρούσας διατριβῆς, μέ βάση τά τρία Γένη Μελοποιΐας τῆς Ψαλτικῆς τέχνης καί τῶν ἐπιμέρους ὑποκατηγοριῶν τους⁴⁶⁴. Μέ τόν ὄρο «Μελοποιΐα» νοεῖται ἡ τέχνη τῆς μουσικῆς σύνθεσης ἐκκλησιαστικῶν μελῶν, ἡ ὁποία συγκροτεῖται σύμφωνα μέ τούς κανόνες καί τήν ιδιαίτερη μελική μεταχείριση πού ἀπαιτεῖ τό κάθε Εἶδος τῆς ψαλμωδίας⁴⁶⁵.

Κύρια πηγή τῆς ἔρευνας ὑπῆρξε καί σ' αὐτό τό θεματικό πεδίο ἡ χειρόγραφη παράδοση καί εἰδικότερα ὁ πλοῦτος τῶν μουσικῶν κωδίκων, σχεδόν ὅλων τῶν εἰδῶν⁴⁶⁶, καθώς ὁ μελισμένος ὑμνογραφικός λόγος τοῦ *Πεντηκοσταρίου* ἀφορᾶ, ὅπως εἰπώθηκε, καί στά τρία Γένη τῆς ψαλτικῆς Μελοποιΐας. Κριτήρια ἐπιλογῆς γιά τήν, ὅσο τό δυνατόν, ἀντιπροσωπευτικότερη παρουσίαση τοῦ πηγαίου ὕλικου ὑπῆρξαν τά παρακάτω:

⁴⁶⁴ Τά τρία Γένη Μελοποιΐας καί οἱ ἐντός αὐτῶν ἐπιμέρους κλάδοι ἔχουν ὀρισθεῖ ἐπακριβῶς ἀπό τόν καθηγητή Γρ. Στάθη, βλ. Στάθη, *Αναγραμματισμοί*, σσ. 37-47 καί *ΠΔΣΜΨ*, σσ. 55-70.

⁴⁶⁵ Γιά τό μεῖζον θέμα τῆς Μελοποιΐας καί τοῦ τρόπου «μελίζειν τάς μελωδίας», βλ. Χρυσάνθου, *Μέγα Θεωρητικόν*, σσ. 174-192. Γιά τήν Καλοφωνική Μελοποιΐα τοῦ Παπαδικοῦ Γένους, βλ. ἐπίσης Μανουήλ Χρυσάφη, «Περί τῶν ἐνθεωρουμένων τῆ Ψαλτικῆ τέχνη καί ὧν φρονοῦσι κακῶς τινες περί αὐτῶν», στό Βαμβουδάκη, *Συμβολή*, σσ. 40-42, Tardo, *Melurgia*, σσ. 242-243 καί Conomos, *Treatise*, σσ. 112-115. Ἑρμηνευτική ἀπόδοση καί σύντομος σχολιασμός τῆς παραπάνω περί Μελοποιΐας διδαχῆς τοῦ Μανουήλ Χρυσάφη περιέχεται στό Στάθη, *Προσδιορισμός*, σσ. 61-64.

⁴⁶⁶ Γιά τά διάφορα εἶδη τῶν μουσικῶν κωδίκων καί τήν ὀνοματολογία τους, βλ. Στάθη, *Ἄγ. Ὅρος Α΄*, σσ. λ'-μά'.

- ή έπωνυμία τών γραφέων, όποτε προτιμώνται τά αυτόγραφα τών μελοποιών τών συνθέσεων, ένώ, ώς πρός τά μέλη πού παραδίδονται χωρίς συγκεκριμένο συνθέτη, τά ιδióχειρα έξεχόντων μελωδών καί κατά προτίμηση τής ίδιας χρονικής περιόδου.

- Ό χρόνος γραφής μέ προβάδισμα στους χρονολογημένους κώδικες, προκειμένου νά καταδειχθεϊ ή έξελικτική πορεία του μέλους τών υπό εξέταση συνθέσεων μέ σαφή χρονολογικά κριτήρια.

- Ό τύπος σημειογραφίας, κυρίως στά μέλη του Είρμολογίου καί Στιχηραρίου, προκειμένου νά έπισημανθοῦν τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά πού διέπουν τήν παρασήμανση τής μελωδίας, στοιχειά τά όποία σχετίζονται άμεσα μέ τήν εξέλιξη τής Μελοποιϊας καί μέ τό μεταγενέστερο φαινόμενο τής «έξήγησης»⁴⁶⁷.

- Ό ιδιαίτερος κλάδος τής μελοποιητικής παράδοσης, πού έκπροσωποῦν οί έπιμέρους κώδικες αναφορās, μέ γνώμονα τήν καλύτερη δυνατή έκπροσώπηση όλων τών τάσεων καί ύφολογικών ιδιωμάτων.

- Τελος τό μέγεθος καί ή πληρότητά τους, κυρίως όσον άφορā τίς Παπαδικές καί τά Μαθηματάρια, έφόσον τά χαρακτηριστικά αυτά αυξάνουν τήν πιθανότητα εύρεσης Καλοφωνικών καί Παπαδικών συνθέσεων, οί όποιες άγνοοῦνται από τά υπόλοιπα χειρόγραφα.

⁴⁶⁷ Βλ. πκ., σ. 184, ύποσμ. 564. Σχετικά μέ τήν τυπολογία τής «έξήγησης», βλ. Αλεξάνδρου, *Εξηγήσεις*, σσ. 35-43.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΡΜΟΛΟΓΙΚΟ ΓΕΝΟΣ ΜΕΛΟΠΟΪΑΣ

Τό Είρμολογικό Γένος περιλαμβάνει τά Αυτόμελα τροπάρια καί τούς Είρμους τῶν Κανόνων, τά ὅποια καταχωροῦνται μελοποιημένα στόν ὁμώνυμο μουσικό κώδικα⁴⁶⁸. Τό Είρμολόγιο μαζί μέ τό Στιχηράριο ἀποτελοῦν τίς παλαιότερες συλλογές μελοποιημένων ὕμνων καί ἀπαντοῦν στήν χειρόγραφη παράδοση ἀπό τόν Ι' καί κυρίως τόν ΙΑ' αἰ. Στήν πρώτη αὐτή φάση οἱ Κανόνες καί τά Αυτόμελα καταγράφονται μέσφ τῶν δύο παλαιοβυζαντινῶν σημειογραφικῶν συστημάτων, τά ὅποια κατά πάσα πιθανότητα εἶχαν ἐμφανιστεῖ νωρίτερα⁴⁶⁹, ἐνῶ τό μέλος τους παραδίδεται ἀνώνυμα, τουλάχιστον μέχρι τίς ἀρχές τοῦ ΙΖ' αἰ. Ἡ διάταξη τῶν Είρμῶν, πού ἀποτελοῦν καί τόν κύριο ὄγκο τῆς ὕλης τοῦ Είρμολογίου, γίνεται συνήθως κατ' Ἀκολουθία (ΚαΟ) καί ἀραιότερα κατ' Ὠδή (ΟδΟ)⁴⁷⁰, ἐνῶ ὡς πρός τήν ἔκτασή τους παρατηρεῖται μία βαθμιαία τάση συρρίκνωσης, ἡ ὅποια προκύπτει ὡς ἀποτέλεσμα τῆς διαμόρφωσης νέων λειτουργικῶν καί λατρευτικῶν συνθηκῶν⁴⁷¹.

1) Ἡ παράδοση τοῦ μέλους τῶν Είρμῶν τῆς ἑορτῆς⁴⁷²

Τό μέλος τοῦ Είρμολογίου, ἀπό τήν φύση του στενά συνδεδεμένο μέ τήν προφορική παράδοση, παρουσιάζει ξεχωριστό ἐνδιαφέρον ἐξαιτίας κυρίως τῆς μελωδικῆς του ποικιλομορφίας⁴⁷³. Χαρακτηριστικά, στά Βυζαντινά μουσικά Είρμο-

⁴⁶⁸ Γιά τήν συλλογή τοῦ Είρμολογίου, βλ. Ἀντωνίου, *Είρμολόγιον* καί τοῦ ἰδίου, *Μορφολογία*, σ. 277, ὅπου καί σχετική βιβλιογραφία.

⁴⁶⁹ Βλ. πκ., σ. 164, ὑποσμ. 484

⁴⁷⁰ Βλ. Hoeg, *Hirmologium*, σσ. XV-XVI, Velimirovic, *Elements*, σσ. 36-62 καί Ἀντωνίου, *Είρμολόγιον*, σσ. 116-127. Ὁ πρῶτος τύπος εἶναι ὁ παλαιότερος καί πιό διαδεδομένος, ἐνῶ ὁ δευτέρος ἐμφανίζεται ἐντελῶς ἀποσπασματικά στούς μουσικούς κώδικες τοῦ ΙΒ' αἰ. καί σέ πλήρη μορφή μόλις ἀπό τά μέσα τοῦ ΙΓ' αἰ. Ἀντίθετα στόν Σλαβικό κόσμο ὁ κατ' ἦχο καί Ὠδή τύπος ἐπικρατεῖ σέ ὅλα τά γνωστά Είρμολόγια τοῦ ΙΒ' αἰ., βλ. Ἀντωνίου, *Είρμολόγιον*, σ. 123 καί πκ., σ. 166, ὑποσμ. 490 γιά τόν κώδικα Χιλανδαρίου 308. Τό μέλος δέ τῶν Σλαβικῶν Είρμολογίων εἶναι καταγεγραμμένο σ' ἕνα πρῶιμο στάδιο τῆς σημειογραφίας Coislin καί ἀκολουθεῖ τήν κλασική φόρμα τοῦ βυζαντινοῦ, βλ. Velimirovic, *Elements*, σσ. 68-69, 127.

⁴⁷¹ Βλ. Ἀντωνίου, *Είρμολόγιον*, σσ. 128-131.

⁴⁷² Ἰδιαίτεροι Είρμοί γιά τό Σάββατο πρό τῆς Πεντηκοστῆς δέν ὑπάρχουν, ἐπειδή καί οἱ δύο Νεκρώσιμοι Κανόνες ἀκολουθοῦν τήν τεχνική τῆς προσομοιακῆς σύνθεσης, βλ. π., σσ. 101-102.

⁴⁷³ Βλ. Strunk, *Construction*, σσ. 194-195 καί 198.

λόγια, διακρίνονται με σαφήνεια δύο μελωδικές παραδόσεις, μία κύρια πρωταρχική και μία μεταγενέστερη. Η πρώτη κυριαρχεί μέχρι τα μέσα του ΙΓ' αϊ. και αποτελεί την πρώτη επίσημη κωδικοποίηση του Είρμολογικού μέλους. Χαρακτηρίζεται από μεγάλο βαθμό ομοιομορφίας και καταγράφεται σε πλήρη μεσοβυζαντινή σημειογραφία⁴⁷⁴, με εξαίρεση τους όμοειδείς παλαιοβυζαντινούς κώδικες⁴⁷⁵. Στόν αντίποδα, ή μεταγενέστερη και λιγότερο διαδεδομένη παράδοση του μέλους των Είρμων παρουσιάζει απλούστερη και πιο στερεότυπη μελωδική γραμμή, με χαλαρότερη μελική ομοιογένεια⁴⁷⁶. Η πρώτη επώνυμη μελοποίηση του Είρμολογίου από τον Ιωάννη Κουκουζέλη σχετίζεται με αυτό το νεότερο μέλος και πιθανότατα αποτελεί προϊόν της επιδίωξης του μαΐστορα προς την κατεύθυνση της τυποποίησής του⁴⁷⁷.

Κατά την μεταβυζαντινή περίοδο, και συγκεκριμένα στα τέλη του ΙΣΤ' και αρχές του ΙΖ' αϊ., παρουσιάζονται οι δύο νέες επώνυμες μελοποιήσεις του

⁴⁷⁴ Hoeg, *Hirmologium*, σσ. XXXV-XXXVIII. Με επίκεντρο τον κώδικα Ιβήρ. 470 σχηματίζεται μία ομάδα βυζαντινών Είρμολογίων, τα κοινά χαρακτηριστικά των οποίων αφορούν τον συνεπτυγμένο αριθμό των περιεχομένων Είρμων, καθώς και την ομοιομορφία του ποιητικού τους κειμένου, βλ. σσ. XXXVII-XXXVIII.

⁴⁷⁵ Βλ. Hoeg, *Hirmologium*, σσ. XXVII και XXXVII, Tilliard, *Pentecostarium*, σσ. XXI-XXII και Αρβανίτη, *Ρυθμός*, σ. 116. Γενικά είναι κοινώς αποδεκτό ότι η παράδοση του μέλους του Είρμολογίου, τουλάχιστον μέχρι τον ΙΓ' αϊ., είναι ομοιόμορφη και τό μελικό αποτέλεσμα κοινό τόσο στην παλαιοβυζαντινή, όσο και στην μεσοβυζαντινή σημειογραφική του παράσταση. Αυτό μπορεί να υποστηριχθεί αναμφίβολα για την σημειογραφία Coislin, στην πλήρη μορφή της οποίας έχουμε διαθέσιμα τέσσερα Είρμολόγια, σε αντίθεση με την αντίστοιχη Chartres, όπου η απουσία πηγών στην πιο εξελιγμένη της έκφανση δημιουργεί χάσμα ενός περίπου αιώνα, βλ. Tilliard, *Pentecostarium*, σ. XXVII. Όσον αφορά τό Στιχηράριο, ή μελωδική του παράδοση είναι ακόμα πιο συνεχής και σταθερή και επεκτείνεται πέραν του ΙΔ' αϊ., βλ. πκ., σσ. 180-185.

⁴⁷⁶ Hoeg, *Hirmologium*, σσ. XXXV-XXXVII και Αντωνίου, *Είρμολόγιον*, σ. 273. Συγκεκριμένα ή καταγραφή του νέου μέλους συντελείται περί τα τέλη του ΙΓ' αϊ. και κυρίως στις αρχές του ΙΔ', με προπομπό και πρώτο διαφοροποιημένο Είρμολόγιο τον κώδικα Σιν. 1258 του έτ. 1257. Σε αντίθεση με τό παλαιότερο μέλος, όπου δέν λείπουν τά μικρά μελίσματα, ή νέα αυτή μελωδική παράδοση παρουσιάζεται συλλαβικότερη, βλ. Martani, "Heirmologia", σσ. 23-25. Η έλλειψη ομοιομορφίας οφείλεται στό γεγονός ότι τό μεταγενέστερο αυτό μέλος προέκυψε από προφορική έκτέλεση και από την πιθανή αναγκαιότητα ευκολότερης προσαρμογής των τροπαίων προς λιγότερο πολύπλοκα μελωδικά πρότυπα, βλ. Strunk, *Construction*, σ. 190 και Αρβανίτη, *Ρυθμός*, σσ. 53-54.

⁴⁷⁷ Βλ. Strunk, *Construction*, σ. 197, Makris, *Adjustments*, σ. 38 και πκ., σ. 164. Για έκτενέστερη θεώρηση της μελωδικής παράδοσης του βυζαντινού Είρμολογίου, βλ. Busch R., von, *Untersuchungen zum byzantinischen Heirmologion, der Echos Deuteros*, Hamburg 1971, I. Papathanasiou, *Il quarto modo autentico nella tradizione medievale hirmologica*, ph. D. Dissertation, Univ. Copenhagen 1994, pp. 22-29 και Martani, *Heirmologia*, pp. 13-39.

Θεοφάνη Καρύκη και του Ίωάσαφ του Νέου Κουκουζέλη, οι οποίες, σε συνάρτηση με την εμφανέστατα αναλυτικότερη σημειογραφική τους παράσταση, εγκαινιάζουν τον καλλωπισμό του Είρμολογικού μέλους και την σταδιακή έπιβολή των νέων τροπικών και μελικών χαρακτηριστικών, που θα κυριαρχήσουν και πέραν του χρονικού ορίου της καθιέρωσης της Νέας Μεθόδου⁴⁷⁸. Επίσης στο β' μισό του ΙΖ' αι., παράλληλα με τό πλήρες Είρμολόγιο του Κοσμᾶ Μακεδόνα, απαντᾶται ἡ ἄρκετά διαδεδομένη μελοποίηση του Μπαλασίου Ίερέως⁴⁷⁹, ἡ ὁποῖα, συντετμημένη και ἀναμορφωμένη, καθιερώνεται μέσω του τελευταίου κρίκου της μακροαίωσης αὐτῆς παράδοσης και συγκεκριμένα στο Είρμολόγιο των Καταβασίων του Πέτρου Πελοποννησίου⁴⁸⁰.

Τά συνεπτυγμένης μορφῆς Είρμολόγια των Καταβασίων ἀντιπροσωπεύει ἔπίσης ὁ κώδικας Ξηροποτάμου 262 των ἀρχῶν του ΙΖ' αι., ἀνώνυμου γραφέα⁴⁸¹, ἐνῶ ἐπώνυμες μελοποιήσεις των Καταβασίων ἔχουμε και ἀπό τούς ἄλλους δύο σπουδαῖους μελοποιούς της τετρανδρίας του ΙΖ' αι. Χρυσάφη τον Νέο και Γερμανό των Νέων Πατρῶν⁴⁸². Τέλος ὁ «ταχύς δρόμος» των Είρμων καταγράφεται στο σύντομο Είρμολόγιο του Πέτρου Βυζαντίου και στην ὁμοειδή ἀνέκδοτη καταγραφή του Μάρκου Δομεστικού⁴⁸³.

⁴⁷⁸ Βλ. Ἀντωνίου, *Είρμολόγιον*, σσ. 143-168 και Makris, *Adjustments*. Για τό φαινόμενο του καλλωπισμοῦ ἀπό τον ΙΖ' αι. και μετά και την συνακόλουθη ἐξέλιξη της σημειογραφίας, βλ. πκ., σ. 183-184.

⁴⁷⁹ Βλ. Ἀντωνίου, *Είρμολόγιον*, σσ. 168-185 και Χατζηγιακουμῆ, *Σχεδιάσμα*, σ. 47.

⁴⁸⁰ Τό μέλος του Πέτρου Λαμπαδαρίου διασώζεται και στην σύγχρονη ψαλτική πρακτική, εἴτε αὐτούσιο εἴτε «διασκευασμένο». Πρωτοεκδόθηκε ἐξηγημένο στην νέα σημειογραφία τό ἔτ. 1825 ἀπό τον Χουρμ. Χαρτοφύλακα στην Κων/πόλη, σ' ἕνα τόμο μαζί με τό σύντομο Είρμολόγιο του Πέτρου Βυζαντίου. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι, ἐκτός των Καταβασίων του Πέτρου Λαμπαδαρίου, δέν ἔχουν παραδοθεῖ ἀπό τούς τρεῖς συντάκτες της Νέας Μεθόδου ἐξηγήσεις για την παλαιότερη παράδοση του Είρμολογίου, ἀνάλογες μ' αὐτές του Σιχηραρίου, βλ. πκ., σ. 184.

⁴⁸¹ Βλ. Ἀντωνίου, *Είρμολόγιον*, σσ. 194-201. Για την δημιουργία του νέου τύπου Είρμολογίου, που περιέχει μόνο τίς Καταβασίες των κύριων Δεσποτικών και Θεομητορικών ἑορτῶν, βλ. Ἀντωνίου, *Είρμολόγιον*, σσ. 185 και 226-229.

⁴⁸² Ὅπ.π. σσ. 186-194. Για την σπουδαία τετρανδρία των μελοποιῶν του ΙΖ' αι., βλ. Στάθη Γρ., «Μελουργοῖ του ΙΖ' αἰῶνα: Παναγιώτης Χρυσάφης ὁ νέος και Πρωτοψάλτης- Γερμανός ἀρχιερεὺς Νέων Πατρῶν-Μπαλάσης ἱερεὺς και νομοφύλαξ-Πέτρος ὁ Μπερεκέτης και Μελωδός», στο *Πρόγραμμα Μέγαρο Μουσικῆς Ἀθηνῶν. Περίοδος 1995-1996* (Ἀθήνα 1995) και Χατζηγιακουμῆ, *Σχεδιάσμα*, σσ. 41-69.

⁴⁸³ Βλ. Ἀντωνίου, *Είρμολόγιον*, σσ. 210-222. Τό σύντομο Είρμολόγιο του Μάρκου Δομεστικού περιέχεται στον κώδικα Γρηγορίου 16, φφ. 167α-216β, καταγεγραμμένο στην Νέα Μέθοδο, βλ. και Στάθη, *Ἄγ. Ὅρος Β'*, σσ. 614-615. Για μία περιληπτική ἀλλά περιεκτική ἔκθεση της

Ειδικότερα, ή έποπτεία τής εξέλιξης τοῡ μέλους τών Είρμων τής έορτής τής Πεντηκοστής, ή όποια άποτυπώνεται συνοπτικῶς στον παρακάτω πίνακα, έγινε μέ βάση τά άντιπροσωπευτικότερα ανά έποχή και περίοδο Είρμολόγια. Για μεθοδολογικούς λόγους έχουν όμαδοποιηθει, μέ βάση χρονολογικά και σημειογραφικά κριτήρια, σε τρεις κατηγορίες. Από τήν πρώτη κατηγορία τά δύο πρώτα, καθώς και τό Πάτμ. 55, είναι γραμμένα στην πρώιμη-άρχαϊκή μορφή τών δύο άνεξάρτητων παλαιοβυζαντινών σημειογραφιών⁴⁸⁴, ένῶ τά υπόλοιπα τοποθετούνται χρονολογικά στα τέλη τοῡ ΙΑ΄ ή στις άρχές τοῡ ΙΒ΄ αι. και άνήκουν στο πιο έξελιγμένο στάδιο τής άγιοπολιτικής σημειογραφίας⁴⁸⁵. Από τήν έπόμενη ομάδα, ή όποια περιλαμβάνει Είρμολόγια σε πλήρη μεσοβυζαντινή σημειογραφία, τά τέσσερα πρώτα άνήκουν στην παράδοση τοῡ «κλασικοῦ» βυζαντινοῦ μέλους μέ έπικεφαλής τον κώδικα Ίβηρ. 470⁴⁸⁶, ένῶ τά υπόλοιπα παραδίδουν τό μεταγενέστερο διαφοροποιημένο μέλος, μέ πιο χαρακτηριστική τήν πρώτη έπώνυμη μελοποίηση τοῡ Ιωάννη Κουκουζέλη⁴⁸⁷. Τέλος ή τρίτη ομάδα περιλαμβάνει τίς μεταβυζαντινές έπώνυμες «μετά καλλωπισμοῦ» συνθέσεις, οί όποιες, μέ

ιστορικής εξέλιξης τοῡ Είρμολογίου κατά τήν μεταβυζαντινή περίοδο, βλ. επίσης Στάθη, *Προσδιορισμός*, σσ. 66-67.

⁴⁸⁴ Βλ. τον πίνακα στο Strunk, *Specimina*, σσ. 4-5. Για τό πρώτο άρχαϊκό στάδιο τών σημειογραφιών αυτών ό W. Tilliard χρησιμοποιεί τον όρο "Esphigmenian notation", ό όποιος παραπέμπει στον δεύτερο κώδικα τής παλαιοβυζαντινής ομάδας, βλ. τοῡ ίδιου, *Pentecostarium*, σ. XXVII. Για τά δύο παλαιοβυζαντινά σημειογραφικά συστήματα, βλ. σχετικῶς Strunk, *Specimina* και *Essays*, σσ. 40-44, 68-111, 220-240, 285-296, καθώς και Floros, *Neumenkunde I* και *Εισαγωγή*, σσ. 130-147.

⁴⁸⁵ Βλ. Hoeg, *Hirmologium*, σσ. XXVIII και Floros, *Neumenkunde I*, σσ. 63-66. Έξαιρέση άποτελεϊ ό κώδικας Άγ. Σάββα 83, ό όποιος, άν και χρονολογείται πιθανότατα τον ΙΒ΄ αι., άναπαράγεται τό πρώιμο στάδιο τής Coislin, βλ. Raasted, *Sabbaiticum*, σ. 15. Έπιπλέον ιδιομορφία πού παρουσιάζει ό συγκεκριμένος κώδικας άφορα τήν μεταγενέστερη συμπλήρωση τής πρωτότυπης παλαιοβυζαντινής του σημειογραφίας σε μέρος τών περιεχομένων του και τήν μερική μετατροπή της σε διαστηματική μεσοβυζαντινή, βλ. Raasted, *Sabbaiticum*, σσ. 33-42.

⁴⁸⁶ Βλ. π., σ. 161. Στην ομάδα αυτή άνήκει και τό νεώτερο σημειογραφικό στρώμα τοῡ κώδικα Άγ. Σάββα 83, πιθανότατα τών άρχών τοῡ ΙΔ΄ αι., βλ. Raasted, *Sabbaiticum*, σσ. 2-3 και Άρβανίτη, *Ρυθμός*, σ. 55, ύποσμ. 47.

⁴⁸⁷ Βλ. Άντωνίου, *Είρμολόγιον*, σσ. 121 και 246-250. Πρέπει να διευκρινιστεί ότι ό κώδικας Σιν. 1257 τοῡ έτ. 1332 είναι αρκετά αυτόνομος μελωδικά, όπως και ό προγενέστερος Σιν. 1258 (έτ. 1257), μέ τήν διαφορά ότι ό τελευταίος συμπίπτει σε κάποια σημεία μέ τήν παλαιότερη παράδοση, βλ. Martani, *Heirmologia*, σ. 27 και Παπαθανασίου, *Sinai gr. 1258*, σ. 40 αντίστοιχα. Έπίσης ό κώδικας Διονυσίου 95 (172) τοῡ ίδιου αιώνα (ΙΔ΄) ξεχωρίζει για τήν ι-διοτυπία του, τόσο ως προς τήν άνεξάρτητη παράδοση τοῡ μέλους (βλ. Martani, *Heirmologia*, σ. 27), όσο και για τήν καθ' έορτή ταξινόμηση τών Άκολουθιών του, μέ βάση δηλ. τό λειτουργικό κριτήριο, βλ. Άντωνίου, *Είρμολόγιον*, σ. 107 και Στάθη, *Άγ. Όρος Β΄*, σ. 687.

ἀφετηρία τὰ τέλη τοῦ ΙΣΤ' αἰ., ἐπεκτείνονται ὡς τὶς ἀρχές τοῦ ΙΘ' καί τὴν Νέα Μέθοδο σημειογραφίας⁴⁸⁸.

Εἰδικότερα, ἡ ἐξέταση τῶν μουσικῶν κωδίκων πού σχετίζονται μέ τούς Εἰρμούς τῆς ἑορτῆς προσέφερε ἐπιπλέον πρωτοφανέρωτα στοιχεῖα καί ἐκτός τοῦ πεδίου τῆς Μελοποιΐας. Ἐκτός ἀπό τούς δύο Κανόνες τοῦ ἐντύπου προέκυψαν καί ἐπιπλέον δύο, σχετιζόμενες μέ τὴν ἑορτή, Ἀκολουθίες Εἰρμῶν, ἀπό τὶς ὁποῖες ἡ μία μαρτυρεῖται μόνο στόν κώδικα Ἀγ. Σάββα 83⁴⁸⁹. Ἐπιπρόσθετα στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τό ποιητικό κείμενο τῶν Εἰρμῶν τῶν ἐπιμέρους Ὁδῶν δέν θά ἀποκλειστοῦν ἀπό τὴν ἀναφορά μας. Ὡς πρὸς τὰ ἐκδοθέντα ἔργα πού περιέχουν ἀναφορές ἢ καί ὀλόκληρο τό κείμενο τῶν Κανόνων ἢ τῶν Εἰρμῶν τους, μελοποιημένο ἢ μή, θά ἀρκεστοῦμε στά σημαντικότερα καί παλαιότερα ἐξ αὐτῶν.

⁴⁸⁸ Γιά μία συγκριτική παράθεση τῶν μόνιμων, ἀλλά καί διαφοροποιημένων στοιχείων τῆς δομῆς τοῦ μέλους τοῦ Εἰρμολογίου κατά τὴν βυζαντινὴ καί μεταβυζαντινὴ περίοδο καί συνακόλουθα γιά τὴν ἐξέλιξη τῆς Μελοποιΐας του, βλ. Ἀντωνίου, *Εἰρμολόγιον*, σσ. 250-260. Ἐπιπλέον γιά τὴν μετὰ τὴν «Μεταρρύθμιση» τοῦ ἔτ. 1814 ἐξήγησὴ του στὴν Νέα Μέθοδο γραφῆς, βλ. σσ. 278-292. Γιά ἀντιπροσωπευτικά δείγματα τοῦ μέλους τοῦ Εἰρμοῦ τῆς α' Ὁδῆς τῶν δύο Κανόνων τῆς ἑορτῆς, σέ σχέση με τούς κύριους μελωδικούς σταθμούς τοῦ Εἰρμολογίου, βλ. πκ., σσ. 170-173.

⁴⁸⁹ Γιά τόν συγκεκριμένο κώδικα βλ. καί π., σ. 164, ὑποσμ. 485.

Ἐκδόσεις- Κώδικες	«Θείω καλυφθείς...» Ἦχος δ΄ Ἰωάννου τοῦ Ἀρκλά	«Πόντω ἐκάλυψε...» Ἦχος βαρῦς Κοσμᾶ τοῦ Μελωδοῦ	«Τίς ὅμοιος σοι Κύριε...» Ἦχος α΄ ⁴⁹⁰	«Βοηθός καί σκεπαστής...» Ἦχος πλ. δ΄ Ἀνδρέου τοῦ Κρητῆ ⁴⁹¹
		Ἐκδόσεις		
ΝΣ	27 (1932), σσ. 644, 702 καί 30 (1935), σ. 653	28 (1933), σσ. 144, 334, 489 καί 43 (1948), σσ. 206, 258	52 (1957), σσ. 330-331	44 (1949), σ. 5 καί 30 (1935), σ. 270
ΕΕ	σ. 99 (ἀρ. 140) με β΄ ᾠδῆ «Γνώτωσαν ἔθνη καί λαοί...» ⁴⁹²	σ. 201 (ἀρ. 286), με δύο Εἰρμούς στήν γ΄ καί ε΄ ᾠδῆ (βλ. πκ. στό Ο)		σ. 229 (ἀρ. 329), χωρίς ἐνδειξη ἐροτῆς με β΄ ᾠδῆ «Ὑπέρ μέλι και κηρίον...»
Υπόλοιπες	Crist (1871), σ. 213 Tilliard (1952), σσ. 56,123 Raasted (1968), σ. 85 Velimirovic (1978) ⁴⁹³ , σ. 172 μόνο ᾠδῆ η΄ και θ΄	Christ (1871), σ. 201 Tilliard (1952), σσ. 90, 126 Ayoutanty (1952), σσ. 17-20, 79-80 (No6) Raasted (1968), σ. 169 Velimirovic (1978), σσ. 185, 189 Τρεμπέλα (1978), σσ. 189-191	Raasted (1968), σ. 22	

⁴⁹⁰ Βλ. πκ., σσ. 283-284, ὅπου παρατίθεται πλήρες τό κείμενο. Ὡς πρός τήν σημειογραφική της παράσταση ἡ σειρά αὐτή ἀνήκει στό γνήσιο παλαιοβυζαντινό στρώμα τοῦ κώδικα Ἀγ. Σάββα 83 (διεθνή συντομογραφία *S1*), σέ ἀντίθεση μέ τίς δύο τοῦ ἐντύπου, ὅπου ἀποτυπώνεται καί ἡ μεταγενέστερη δραστηριότητα τοῦ ἀγνώστου «μεταγραφέα» (*S2*), βλ. π., σ. 164, ὑποσμ. 485-486.

⁴⁹¹ Ἡ σειρά αὐτή παραδίδεται σέ παλαιοβυζαντινά Εἰρμολόγια, ἐκ τῶν ὁποίων μόνο στό *E* ὑπάρχει ρητή ἀναφορά πού τήν συνδέει μέ τήν ἐορτή τῆς Πεντηκοστῆς, βλ. πκ., σ. 167.

⁴⁹² Ἡ β΄ ᾠδῆ περιέχεται στόν κώδικα *L φ. 113α*. Τό πλήρες κείμενό της εἶναι ὡς ἐξῆς: «Γνώτωσαν ἔθνη καί λαοί ὅτι Θεός. ἐγώ εἰμι λέγει Κύριος ὁ χριστός. πάλαι προφήτας καί ἱερεῖς τελειώσας. καί νῦν ἐν γλώσσαις πυρήναις τούς [ἀγραμμάτους] σοφίσας καί θεολόγους ἀλιεῖς. ἀναδείξας θαυμασοῦς διά τοῦ Πνεύματος». Ἡ παραπάνω παράθεση τοῦ κειμένου ἀκολουθεῖ τήν ἀντίστοιχη τοῦ πρωτότυπου χειρογράφου, μέ τίς στιγμές ἀνάμεσα στά κῶλα τοῦ κειμένου νά ὑποδηλώνουν ὄχι τήν γραμματική στίξη, ἀλλά κυρίως τίς μελικές στάσεις καί κατ' ἐπέκταση τίς μετρικές περιόδους τῶν τροπαρίων (κῶλα), βλ. Μεσολωρᾶ, *Ἐντυπο*, σσ. 132 καί 166-167 καί πκ., σ. 250.

⁴⁹³ Ἀπό τά πύο σπουδαῖα σλαβικά Εἰρμολόγια εἶναι ὁ κώδικας Χιλανδαρίου 308, τοῦ ὁποῦ ἔχει ἐκδοθεῖ μόνο τό τμήμα πού βρίσκεται στήν ὁμώνυμη Μονή ἀπό τόν Jakobson, *Fragmenta II* (ἐκτείνεται μέχρι τήν ε΄ ᾠδῆ τοῦ γ΄ ἤχου). Τό ὑπόλοιπο μέρος του ἀποσπάστηκε τό ἔτ. 1845 καί βρίσκεται σήμερα στήν βιβλιοθήκη Λένιν τῆς Μόσχας μέ ἀρ. 187 καί περιέχει τήν η΄ καί θ΄ ᾠδῆ τοῦ Ἰαμβικοῦ Κανόνα τῆς ἐορτῆς στά φφ. 7α καί 11α ἀντίστοιχα (τό τμήμα ἀνάμεσα στήν ε΄ ᾠδῆ τοῦ γ΄ ἤχου καί τήν ζ΄ τοῦ δ΄ ἤχου ἐκλείπει καί ἀπό τά δύο τμήματα) καί τούς Εἰρμούς ὅλων τῶν ᾠδῶν τοῦ Κανόνα τοῦ Κοσμᾶ σέ ἤχο βαρῦ ἀνάμεσα στά φφ. 55β-67β μέ τήν κατ' ᾠδῆ διάταξη, βλ. Velimirovic, *Grigorovic*, σσ. 128-131.

Παλαιοβυζαντινά Είδημολόγια

M. Λαύρ. B32 (L) I' αϊ.	φ. 113α (μέ β' Ψδή) «Ιωάννου μοναχού»	φ. 245α	φ. 275β (λάθος ένδειξη φ. 273α στό EE) μέ δύο Είδημους στό β' Ψδή «Πρόσεχε ούρανέ...» καί «Υπέρο μέλι και κηρίον...»
Έσφριγμένου 54 (E) IA' αϊ.	φ. 32β	φ. 97α	φ. 136α «Ακολουθία εις Ν'» μέ δύο Είδημους στό β' Ψδή, βλ. χφ. L
Άγ. Σάββα 83 (S) IB' αϊ.	φ.85β «Ιωάννου μοναχού»	φ. 169β «Κοσμά μοναχού εις Άγιον Πνεύμα»	φ. 22α φ. 197β «Ανδρέου Ίεροσολυμίτου»
M. Λαύρ. Γ9 (La) IB' αϊ.	φ. 40α	φ. 70β	φ. 79α μέ διαφορετικούς είδημους στην δ' καί η' Ψδή σέ σχέση μέ τά χφ. L καί E. Ό Είδημός της θ' δέν άπαντᾶται πουθενά, ή Β' καί Γ' Ψδή λείπουν.
Coislin 220 (O) IA'-IB'αϊ.	φ. 97β	φ. 182α μέ δεύτερο Είδημό στην γ' Ψδή «Ασθενούντες δύναμιν...» καί στην ε' «Ηνπερ Ήσαΐας...»	
Πάτμ. 54 (Pa) IB' αϊ.	φ. 101β	φ. 183α	
Πάτμ. 55 ⁴⁹⁴ (P) IA' αϊ. (άρχές)	φ. 77β	φ. 187α	

Μεσοβυζαντινά Είδημολόγια

Ίβήρ. 470 (H) IB' αϊ. (β' μισό)	φ. 64α	φ. 117β «Ακολουθία άναστάσιμος» ⁴⁹⁵
Κρυπτοφέρης Δ.γ 2 (G) έτ. 1281	φ.126α	φ. 213β «εις άγιαν Ν'»
Βατοπεδ. 1531(Va) II' αϊ.	φ. 42α Καταβασίαι εις την Ν'»	
M. Λαύρ. Δ35 (Lb) II' αϊ. (β' μισό)	φ. 49β	φ. 92β
Σιν. 1258 (Se) έτ. 1257	φ. 29α	φ. 102β

⁴⁹⁴ Στο φ. 6α του κώδικα P άπαντᾶται «Ακολουθία εις τον Παράκλητον» σέ ήχο β' καί μέ έναρκτηριο Είδημό «Έν βυθῶ κατέστρωσέ ποτε..», βλ. στό Κομίνη, *Πατμιακή*, σ. 141. Στο EE οί Είδημοί της παραπάνω ακολουθίας άπαντούν σκόρπιοι σέ διάφορες άλλες, εκτός από την β' Ψδή «Τό θαυμαστόν όνομα..», ή όποια δέν έντοπίστηκε πουθενά άλλοῦ.

⁴⁹⁵ Βλ. καί στό Στάθη, Άγ. Όρος Γ, σ. 630

Σιν. 1256 (<i>Ku</i> , μέλος I. Κουκουζέλη) ἔτ. 1309	φ. 91 α	φ. 148β
Σιν. 1257 (<i>Si</i>) ἔτ. 1332	φ. 47α	φ. 81α
Trinity 1165 (<i>Y</i>) ⁴⁹⁶ ΙΔ' αἰ. (τέλη)	φ. 51α	φ. 82 α μέ β' Εἰρμό στην θ' Ῥδή «Μήτηρ Θεοῦ» ⁴⁹⁷
Διονυσίου 95 (<i>Dn</i>) ΙΔ' αἰ.	φ. 77β	φ. 80 α ⁴⁹⁸

⁴⁹⁶ Στό Tilliard, *Trinity*, σ. 126 ἀναφέρεται ὅτι οἱ Ῥδέσ στ', ζ' καί θ' εἶναι «δανεισμένες» ἀπό τήν Ἀναστάσιμη ἀκολουθία μέ α' Ῥδή «Νεύσει σου προσγεώδη...» (βλ. *EE*, σ. 198 ἀρ. 280) ἢ ὅποια καταχωρεῖται πρωτύτερα στά φφ. 78β-79α, ὅποτε καί τό μέλος τους δέν καταγράφεται ἐκ νέου στήν ἀκολουθία τῶν Εἰρμῶν τῆς Πεντηκοστῆς. Ὁ «ἀλληλοδανεισμός» αὐτός ἀπαντᾶται καί σέ μεταγενέστερους κώδικες καί συγκεκριμένα σέ μεταβυζαντινά Εἰρμολόγια πού καταγράφουν τό μέλος τοῦ Ἰωάσαφ Νέου Κουκουζέλη (π.χ. Μ. Λαύρ. Κ158), Μπαλασίου Ἱερέως καί Κοσμᾶ Μακεδόνα, βλ. πκ., σ. 169. Ἡ μέρικη ὁμως ταύτιση καί ὁ ἀλληλοδανεισμός αὐτός μεταξύ τῶν δύο Κανόνων δέν εἶναι τόσο διαδεδομένος στίς βυζαντινές μουσικές πηγές, καθὼς ὁ Ἀναστάσιμος Κανόνας ἐμφανίζει γιά τίς τρεῖς αὐτές Ῥδέσ Εἰρμούς πού δέν σχετίζονται μέ τόν Κανόνα τῆς Πεντηκοστῆς τοῦ Κοσμᾶ Μαΐουμᾶ, βλ. στά *EE*, σ. 198, *Ayoutanti, Hirmologium*, σσ. 3-6, καί ἐνδεικτικά στα Εἰρμολόγια *L, Lb, E* καί *H*. Χαρακτηριστικός ἐπίσης εἶναι ὁ κώδικας *La*, ὅπου στήν στ' καί ἡ Ῥδή παραδίδει διπλούς Εἰρμούς, μέ αὐτούς τῆς ἐορτῆς νά ἀναφέρονται μόνο μέ τά ἀρχικά τους, δεδομένου ὅτι καταγράφονται πλήρως καί μέ μουσική σημειογραφία ἀμέσως παρακάτω, γεγονός πού μαρτυρεῖ ὅτι ὁ ἀλληλοδανεισμός αὐτός ἐλλοχεύει ἤδη ἀπό τόν ΙΒ' αἰ. Σημειωτέον ὅτι οἱ Εἰρμοί τῶν τριῶν αὐτῶν Ῥδῶν εἶναι κοινοί καί στήν σύγχρονη λειτουργική μορφή τῶν δύο Κανόνων. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ τό Εἰρμολόγιο Ἰβήρ. 1044, τό ὅποιο ὡς πρός τό μέλος του ἀνήκει στήν Κουκουζέλια ομάδα, στήν Ἀναστάσιμη ἀκολουθία τοῦ ὁποίου (φ. 105α) καταγράφεται ὀλοκληρωμένο τό κείμενο τῶν τριῶν Εἰρμῶν τῆς Πεντηκοστῆς δίπλα στούς ἀντίστοιχους τῶν προαναφερόμενων βυζαντινῶν Εἰρμολογίων. Ἀντί δέ αὐτῶν παραδίδει στήν ἀκολουθία τῆς ἐορτῆς τρεῖς ἄλλους Εἰρμούς (φ. 109β): Ῥδή στ' «Ἐβόησεν ἐκ τῶν λαγόνων σου Κύριε...» (βλ. *EE*, σ. 200 ἀρ. 283, Ἀκολουθία «Ἀναστάσιμος ποῖημα Ἰωάννου μοναχοῦ»), Ῥδή ἡ' «Τόν φοβερόν τοῖς Χερουβεῖμ...» (βλ. *EE*, σ. 203 ἀρ. 288, «ποῖημα Γερμανοῦ Πατριάρχου») καί Ῥδή θ' «Μήτηρ Θεοῦ...» (βλ. πκ., ὑποσμ. 497). Ἐντελῶς διαφορετική εἰκόνα συναντοῦμε στόν Ἰβήρ. 1259 φφ. 115β-117α, κώδικα τῶν τελῶν τοῦ ΙΕ' αἰ., ὁ ὁποῖος ἐναρμονίζεται πλήρως ὡς πρός τό θέμα αὐτό μέ τά μεταγενέστερα ἐπώνυμα Εἰρμολόγια.

⁴⁹⁷ Ὁ Εἰρμός αὐτός δέν ἀνήκει στόν Κοσμᾶ τόν Μελωδό καί καταχωρεῖται στά παλαιοβυζαντινά Εἰρμολόγια *L* (φ. 242α) καί *C* (φ. 172 α) ὡς θ' Ῥδή Ἀναστάσιμου Κανόνα τοῦ Ἰ. Δαμασκηνοῦ μέ α' Ῥδή «Μωσαϊκή ράβδος θεϊκή δυναστεία...», βλ. καί *EE*, σ. 199 (ἀρ. 282). Τό κείμενο τοῦ Εἰρμοῦ αὐτοῦ εἶναι ὡς ἑξῆς: «Μήτηρ Θεοῦ καί Παρθένης τίκτουςα. καί παρθενεύσουςα πάλιν. οὐχί φύσεως ἔργον. ἀλλά Θεοῦ συγκαταβάσεως. ὅθεν ὡς μόνη τῶν θείων θαυμάτων. καταξιοθεῖσαν σε αἰεὶ μεγαλύνομεν».

⁴⁹⁸ Ἡ ἀκολουθία τοῦ βαρέος ἤχου τῆς ἐορτῆς ἐνσωματώνει στόν συγκεκριμένο κώδικα διπλούς Εἰρμούς στήν ἡ' Ῥδή, ἐνῶ στήν θ' παραλείπει τόν Εἰρμό «Μή τῆς φθορᾶς...», μέ τόν δεύτερο Εἰρμό τῆς ἡ' «Τόν ὄντως ὄντα Θεόν...» καί τῆς θ' «Σεσαρκωμένον τόν Λόγον...» νά προέρχονται ἀπό τήν Ἀναστάσιμη ἀκολουθία, βλ. καί π., ὑποσμ. 496.

Μεταβυζαντινά Είρημολόγια

Ίβηρ. 1154 (Μέλος Θεοφάνη Καρούκη) ΙΖ' αί.	φ. 60α	φ. 207α
Ίβηρ. 1192- Μ. Λαυρ. Κ158 ⁴⁹⁹ (Μέλος Ίωάσαφ Νέου Κουκουζέλη) ΙΖ' αί.	φ. 51β / 52α	φ. 82β / 86α
Ίβηρ. 1074 (Αυτόγραφο- μέλος Κοσμᾶ Μακεδόνα) ἔτ. 1682	φ. 92α	φ. 106α
ΕΒΕ 946 (Αυτόγραφο- μέλος Μπαλασίου Τερέως) ΙΗ' αί.	φ. 119α ⁵⁰⁰	φ. 191β
Είρημολόγια Καταβασίων ⁵⁰¹	Περιέχεται καί στά τέσσερα	Περιέχεται στά τρία ἐπώνυμα
Σύντομα Είρημολόγια ⁵⁰²	Περιέχεται καί στά δύο	Περιέχεται καί στά δύο

⁴⁹⁹ Ὡς πρός τήν ἐνότητα τῶν Εἰρημῶν τοῦ βαρέος ἤχου, τό Εἰρημολόγιο αὐτό μεταχειρίζεται κατ' ἐξαίρεση τήν κατ' Ἀκολουθία διάταξη, ἐκτός ἀπό τήν ἐπικεφαλῆς Ἀναστάσιμη ἀκολουθία τοῦ ἤχου ὅπου ἐφαρμόζεται, ὅπως καί σε ὅλους τοὺς ὑπόλοιπους ἤχους, ἢ ἀντίστοιχη κατ' Ὠδή. Τό γεγονός αὐτό σχετίζεται πιθανότατα μέ τόν προαναφερόμενο «ἀλληλοδανεισμό» μεταξύ τοῦ Ἀναστασίμου Κανόνα καί τοῦ ὁμόηχου τῆς Πεντηκοστῆς καί τήν συνακόλουθη ἐπιδίωξη τοῦ γραφέα νά θεραπεύσει τήν παρατηρούμενη ἀνομοιομορφία μεταξύ τῶν περιεχομένων τοῦ Κανόνα τῆς ἑορτῆς καί τῶν ὑπόλοιπων ἀκολουθιῶν τοῦ ἤχου πού ἔπονται, βλ. π., σ. 168, ὑποσμ. 496.

⁵⁰⁰ Πρὶν τήν θ' Ὠδή ὑπάρχει μελοποιημένος ὁ στίχος «Ἀπόστολοι τήν χάριν τοῦ Παρακλήτου. ὀρώντες ἐξεπλήττοντο. ἐτέραις γλώσσαις λαλοῦντες. καθὼς τό Πνεῦμα ἐδίδου». Κατά τό Τυπικό πού συνέταξε ὁ Γ. Ρήγας, τό παραπάνω πρῶτο ψάλλεται πρὶν τά τροπάρια τῆς θ' Ὠδῆς τοῦ Ἰαμβικοῦ Κανόνα καί πρὶν τήν ἐπανάληψη τοῦ Εἰρημοῦ στό τέλος τῆς, βλ. Ρήγα, *Τυπικόν*, σ. 869 καί π., σ. 94, ὑποσμ. 110. Ἐπιπροσθέτως ἔχει μελοποιηθεῖ πλήρη σειρά Μεγαλυναρίων ὄλων τῶν τροπαρίων τῆς θ' Ὠδῆς καί τῶν δύο Κανόνων τῆς ἑορτῆς, βλ. π., σσ. 148-149. Σημειωτέον ἐπίσης ὅτι στό Εἰρημολόγιο τοῦ Μπαλασίου οἱ Εἰρημοί τῆς στ', ἡ' καί θ' Ὠδῆς τοῦ πρώτου Κανόνα τῆς ἑορτῆς δέν περιέχονται, γιατί συμπίπτουν μέ τίς ἀντίστοιχες τῆς Ἀναστάσιμης ἀκολουθίας, βλ. καί π., σ. 168, ὑποσμ. 496.

⁵⁰¹ Βλ. π., σ. 163. Γιά τό μέλος τοῦ Γερμανοῦ Ν. Πατρῶν, βλ. τοὺς κώδικες Ίβηρ. 1048 φφ. 163β καί 164β γιά τόν πρῶτο καί δεύτερο Κανόνα ἀντίστοιχα («Καταβασίαι καλλωπισμέναις ἢ πανηγυρिकाῖς»), Τιμίου Προδρόμου 1 φφ. 200β καί 203α («πανηγυρिकाῖς»), Μ. Λαύρ Θ153 φφ. 391α καί 393α, Ε113 φφ. 156β καί 159α (μέ μελοποιημένα ὅλα τά τροπάρια τοῦ Ἰαμβικοῦ Κανόνα καί μέ προσαλλόμενο στίχο στήν θ' Ὠδή, βλ. π., ὑποσμ. 400) καί στό ΕΒΕ 946 φφ. 311β καί 323α. Γιά τό μέλος τοῦ Νέου Χρυσάφη, βλ. ἐνδεικτικά στό Λειμῶνος 239 φφ. 303β-307α (βλ. καί Χατζηγιακουμή, *Χειρόγραφα Τουρκοκρατίας*, σ. 80), γιά τοῦ Πέτρο Πελοποννησίου ὁμοίως στό Κουτλουμουσίου 422 φ. 38β καί 43β (καί πκ., σ. 289), ἐνῶ στήν ἐξηγημένη ἔντυπη ἔκδοση πού ἐπιμελήθηκε ὁ Χουρμ. Χαροφύλακας, ἐκτός ἀπό τό ἐναρμόνιο μέλος τοῦ βαρέος ἤχου, περιέχεται καί μελοποίηση τοῦ Χουρμουζίου σέ διατονικό τετράφωνο, βλ. Πέτρου Πελοποννησίου, *Εἰρημολόγιον*, σσ. 107 καί 112 ἀντίστοιχα.

⁵⁰² Βλ. π., σ. 163.

Στήν συνέχεια ακολουθεῖ, ὡς ἐνδεικτικό παράδειγμα σέ ὀριζόντια παράθεση, ἡ καταγραφή τῶν σημαντικότερων μελοποιητικῶν καί σημειογραφικῶν παραλλαγῶν τῆς ἑναρξης τῶν Εἰρμῶν τῆς ἀ΄ Ὁδῆς τῶν δύο Κανόνων τῆς ἑορτῆς⁵⁰³:

Ἰβήρ. 470 (βυζαντινό)	
	Πον τω ε κα λυ ψε φα ρα ω συν αρ μα σι FGa F e bc e e G EF G cG e GF F
Κρυπτοφέρρης Δγ 2 (βυζαντινό)	
	FGa F e bc e e GF EF G cG e GF F
Σιν. 1256 (Κουκουζέλη)	
	F F F e G F F F e G e G FGa
Σιν. 1257 (διαφοροποιημένο ΙΔ' αἰ.)	
	F G F G F e F e FG aF e GF F
Σιν. 1258 (πρώτο διαφοροποιημένο)	
	FGa F e bc G e G EF G cG e GF F
Ἰβήρ. 1192 (Ἰωάσαφ)	
	F F E F F DEF D C D D E DE F
EBE 946 (Μπαλασίου)	
	FGa e e b e G G F E D FEF DFE F
EBE 946 (Γερμανοῦ)	
	F F E F G G F D F EC DEFG GFE F
Ἰβήρ. 470 (βυζαντινό)	
	Θει ω κα λυ φθεις ο βρα δυ γλωσ σος γνο Φω Gd d e f g ef d ef e d cd d
Κρυπτοφέρρης Δγ2 (βυζαντινό)	
	Ga d e i x ef a ef e a ef ad
Σιν. 1256 (Κουκουζέλη)	
	f e d d d e c d ef d e
Σιν. 1257 (διαφοροποιημένο ΙΔ' αἰ.)	
	d d c b ad c d e fe d e
Σιν. 1258 (πρώτο διαφοροποιημένο)	
	Ga d e f g e d ef e d ad d
Ἰβήρ. 1192 (Ἰωάσαφ)	
	G G G G G F E E EF D F e
EBE 946 (Μπαλασίου)	
	G G G G e G E G GFEF D F e
EBE 946 (Γερμανοῦ)	
	G G G FE G F E D GgG E G e

⁵⁰³ Οἱ κώδικες τίθενται μέ χρονολογική σειρά καί μέ βάση τήν ὁμοίότητα ἢ διαφοροποίηση τοῦ μέλους τους σέ σχέση μέ τήν προγενέστερη παράδοση, βλ. π., σσ. 167-169. Για τό πλήρες μουσικό κείμενο τῶν δύο Εἰρμῶν, βλ. πκ., σσ. 287-289.

Μέ βάση λοιπόν τήν ἀναφορά καί ἐποπτεία τῶν κωδίκων τοῦ πίνακα καί τῶν παραπάνω ἀντιπροσωπευτικῶν παραδειγμάτων προκύπτουν, σέ σχέση μέ τό μέλος τῶν Εἰρμῶν τοῦ ἐντύπου, τά παρακάτω γενικά συμπεράσματα:

α) Ἡ πρωταρχική κωδικοποιημένη βυζαντινή μελοποίηση ἐμφανίζεται πιά συμπαγῆ καί ὁμοιογενῆ ἀπό τίς μεταγενέστερες, μέ τό μέλος τοῦ δ' ἤχου νά βαίνει μέ τήν πορεία τοῦ κυρίου ἤχου τοῦ Στιχηραρίου. Ἡ κυριότερη ἰδιομορφία πού ἐντοπίζεται ἀφορᾷ κάποιες ἐπιμέρους ἐνδιάμεσες καταλήξεις στό μέλος τοῦ παλαιότερου χρονολογικά κώδικα *H* τῆς ομάδας αὐτῆς⁵⁰⁴. Περαιτέρω μικρές σημειογραφικές ἀποκλίσεις πού ἐμφανίζονται στόν ἴδιο κώδικα ὀφείλονται σέ ἀρχαϊσμούς πού ἐπιβίωσαν ἀπό τήν παλαιοβυζαντινή σημειογραφία⁵⁰⁵. Ὅσον ἀφορᾷ τήν Ἀκολουθία τοῦ βαρέος ἤχου, ἡ φαινομενική ἀπόκλιση πού παρατηρεῖται σέ συγκεκριμένα σημεία τοῦ μέλους μεταξύ τοῦ ἐν λόγω κώδικα καί τῶν Εἰρμολογίων τοῦ Π' αἰ. μέ ἐπίκεντρο τόν *G*, δέν ὀφείλεται κατ' ἀνάγκη καί σέ διαφοροποίηση μεταξύ ὀρισμένων μελωδικῶν μοτίβων, ἀλλά σέ ἀπλούστερη καταγραφή τῆς μελωδικῆς καμπύλης τῆς τάξης τοῦ διαστήματος πρώτης ἢ τό πολύ δευτέρας⁵⁰⁶.

β) Τό μετέπειτα διαφοροποιημένο μέλος, πού παγιώνεται καί ἐπικρατεῖ ἀπό τόν *ΙΔ'* αἰ., παρουσιάζει πιά ἀπλή φόρμα μέ διαφοροποιημένα καταληκτικά στερεότυπα, ἀναδεικνύοντας ὡς ἐξίσου βασικό τονικό κέντρο τήν μία φωνή ἄνω τῆς κύριας βάσης τοῦ ἤχου. Συγκεκριμένα στούς Εἰρμούς τοῦ πρώτου Κανόνα τῆς ἑορτῆς παρατηρεῖται ἐλαφρά ὑποχώρηση τῆς διφωνίας, ὡς ἄξονα πλοκῆς καί στάσης τοῦ μέλους, ἐνῶ στόν ἀντίστοιχο Ἰαμβικό ἐντοπίζεται μία φευγαλέα εἰσαγωγή τῆς ἰδέας τοῦ Λεγέτου, στοιχεῖο πού θεωρεῖται προπομπός τῆς μετέπειτα ἐξέλιξης καί ἀλλαγῆς τῆς τροπικῆς δομῆς κατά τήν μεταβυζαντινή περίοδο⁵⁰⁷.

Ἡ μεταγενέστερη αὐτή μελωδική παράδοση, μέ ἐπίκεντρο τήν Κουκουζέ-λεια κωδικοποίηση καί ἐπεξεργασία, ἐμφανίζεται ἀρκετά ἑτερόκλητη καί ἀνομοιογενῆ⁵⁰⁸. Αὐτή ἡ γενική διαπίστωση ἰσχύει κατεξοχήν γιά τό μέλος τοῦ βαρέος ἤ-

⁵⁰⁴ Βλ. π., σ. 170 τήν κατάληξη τοῦ κώλου στό *Ἰβήρ*. 470 σέ σχέση μέ τοῦ μεταγενέστερου τῆς ἰδίας μελωδικῆς παράδοσης κώδικα *Κρυπτοφέρρης Δγ2*.

⁵⁰⁵ Βλ. Ἀρβανίτη, *Ρυθμός*, σ. 126.

⁵⁰⁶ Βλ. ἐνδεικτικά πκ., σ. 287 στήν *α'* Ὠδή τίς λέξεις «ἐκάλυψε», «συντριβῶν πολέμους» καί «ἄσωμεν».

⁵⁰⁷ Βλ. π., σ. 163 καί Makris, *Modality*, σσ. 40-41 καί 50-51. Ἐπίσης βλ. π., σ. 170 στό παράδειγμα τήν στάση τοῦ μέλους στήν λέξη «γνόφω» τῆς μελοποίησης τοῦ Κουκουζέλη.

⁵⁰⁸ Βλ. π., σ. 162.

χου τῆς έορτῆς, ὅπως προκύπτει ἀπό ὀρισμένα Εἰρμολόγια τῆς περιόδου ΙΔ΄-ΙΕ΄ αἰ., τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν δραστική ἀπόκλιση ἀπό τήν Κουκουζέλεια έκδοχή, στοιχειῶ τό ὁποῖο ὁμως δέν ἰσχύει καί γιά τούς Ἰαμβικούς Εἰρμούς⁵⁰⁹. Διαφοροποιημένο ἐπίσης εἶναι τό μέλος καί τῶν δύο Κανόνων στό Σιν. 1257, σέ ἀντίθεση μέ τό Διονυσίου 95, τό ὁποῖο ἀκολουθεῖ τήν κυρίαρχη γραμμή τῶν ὑπόλοιπων Εἰρμολογίων τοῦ ΙΔ΄ αἰ. Τέλος ιδιαίτερη περίπτωση ἀποτελεῖ ὁ κώδικας Σιν. 1258, ὁ ὁποῖος, ἂν καί σέ γενικές γραμμές παρουσιάζει ἀποκλίνουσες τάσεις σέ σχέση μέ τό κλασικό βυζαντινό μέλος, ἐντούτοις ὡς πρὸς τούς Εἰρμούς τῆς Πεντηκοστῆς συμμορφώνεται σέ μεγάλο βαθμό μ' αὐτό⁵¹⁰.

γ) Ἡ μελωδική παράδοση τοῦ Εἰρμολογίου κατά τήν μεταβυζαντινή ἐποχή ὑπέστη τίς ἴδιες περίπου δημιουργικές ζυμώσεις μέ τήν ἀντίστοιχη τοῦ Στιχηραρίου⁵¹¹, μέ κύριο χαρακτηριστικό τήν ἐπικράτηση τῶν ἐπώνυμων «μετά καλλωπισμοῦ» μελοποιήσεων μέ ἀφετηρία τὰ τέλη τοῦ ΙΣΤ΄ αἰ.⁵¹² Ἐνα σύνολο ἀπό νέα τροπικά χαρακτηριστικά ἐπιβάλλονται κατά τήν περίοδο αὐτή, τὰ ὁποῖα, σέ συνδυασμό μέ τήν ἀργή ἐξήγηση τοῦ μέλους, διαμορφώνουν ἕνα νέο μελωδικό στίγμα πού διατηρεῖται ἀναλλοίωτο μέχρι καί σήμερα⁵¹³. Μία ἀπό τίς παραπάνω νέες τάσεις στήν τροπική Εἰρμολογική δομή εἶναι καί ἡ πλοκή τῆς μελωδίας κυρίως πρὸς τό ὄξύ, ἀκόμα καί στήν περίπτωση τῶν κυρίων ἤχων⁵¹⁴. Στό πλαίσιο αὐτό χαρακτηριστική εἶναι ἡ σταδιακή προσαρμογή τῶν μελῶν τοῦ δ' Εἰρμολογικοῦ ἤχου στήν φόρμα τοῦ Λεγετου, στοιχειῶ τό ὁποῖο ἐντοπίζεται καθολικά στίς ἐν λόγῳ ἐπώνυμες μελοποιήσεις τῶν Ἰαμβικῶν Εἰρμῶν τῆς έορτῆς⁵¹⁵. Ἐξαίρεση

⁵⁰⁹ Βλ. κώδικες Trinity 1165 φ. 82α (καί σέ μεταγραμμένη μορφή στό Tilliard, *Trinity*, σσ. 91-95 καί Ἰβήρ. 1259, φ. 115β.

⁵¹⁰ Οἱ ἐπιμέρους αὐτές διαφοροποιήσεις ἔχουν πιθανότατα Συρομελιτική καταγωγή, καθὼς ὁ κώδικας αὐτός ἔχει ἀνατολική προέλευση καί σέ κάποιο βαθμό ἀντανακλᾶ τήν συγκεκριμένη προφορική παράδοση, βλ. Papathanasiou, *Remarks*, σ. 40.

⁵¹¹ Βλ. πκ., σσ. 182-183.

⁵¹² Βλ. π., σ. 162.

⁵¹³ Τά νέα τροπικά χαρακτηριστικά ἀφοροῦν τήν μετάθεση τῶν βάσεων κάποιων ἤχων, τήν μελωδική πλοκή, τούς δομικούς καί καταληκτικούς φθόγγους, τήν ἔκταση καί τίς μελικές φόρμουλες-«θέσεις», βλ. Makris, *Modality*, σσ. 38-42 καί Ἀντωνίου, *Εἰρμολόγιον*, σσ. 260-64. Γιά τό θέμα τῶν ἐξηγήσεων στό Εἰρμολόγιο, βλ. π., σ. 165, ὑποσμ. 488.

⁵¹⁴ Makris, *Modality*, σ. 41.

⁵¹⁵ Βλ. π., σ. 170, ὅπου ἡ ἐν λόγῳ διαφοροποίηση ἀποτυπώνεται ξεκάθαρα καί στήν ὑπερκειμένη τῶν ὑποστάσεων ἀλφαβητική μετροφωνική ἀπόδοση. Τό χαρακτηριστικό αὐτό ἀφορᾶ μόνο τό Εἰρμολόγιο καί ὄχι τό παλαιῶ Στιχηράριο. Εἰδικότερα παρατηροῦμε ὅτι ἡ μελοποίηση τοῦ Μπαλασίου ἔχει πιό συντηρητικό χαρακτήρα σέ σχέση μέ τό «πανυγηρικό» μέλος τοῦ Γερμανοῦ Ν. Πατρῶν. Ἐπίσης, ὅσον ἀφορᾶ τίς ὑπόλοιπες μελοποιήσεις,

ἀποτελεῖ ὁ βαρὺς ἦχος, ὁ ὁποῖος παρουσιάζεται σέ ἓνα φάσμα ἕξι περίπου αἰώνων (ΙΔ'-ΙΘ' αἰ.) σχεδόν ἀμετάβλητος ὡς πρὸς τὰ βασικά του τροπικά χαρακτηριστικά⁵¹⁶. Τέλος, τό σύντομο μέλος τοῦ Πέτρου Βυζαντίου ἀποτυπώνει ὅλες τίς προαναφερόμενες νέες τάσεις⁵¹⁷, ἐνῶ ἐμφανίζεται ἀρκετά συνεπέστερο ὡς πρὸς τόν ὀρθό μουσικό τονισμό τοῦ ποιητικοῦ κειμένου τῶν Εἰρμῶν, στοιχεῖο τό ὁποῖο ἀπουσιάζει παντελῶς ἀπό προγενέστερες περιόδους.

2) Περιπτώσεις ἀργότερης μελοποίησης

Ἡ μελοποιητική μεταχείριση τῶν ἐπιμέρους Εἰδῶν τῆς ψαλμωδίας παρουσιάζει ἐξαιρετική ποικιλία καί πολυμορφία. Ἐτσι καί τό μέλος τῶν Εἰρμῶν, ἐκτός τῆς σύντομης-συλλαβικῆς καί ἀργοσύντομης μελοποίησής του, ἔτσι ὅπως καταγράφεται μέσα στά πάσης φύσεως καί ἐποχῆς Εἰρμολόγια, ἔχει ἐπιπλέον τύχει ἀπό τόν ΙΔ' αἰ. καί μετά μελισματικότερης ἢ καλοφωνικῆς ἐπεξεργασίας⁵¹⁸. Εἰδικότερα καί σέ σχέση μέ τήν ὑπό ἐξέταση ἐορτή, διακρίνουμε τρεῖς κατηγορίες ἐκτεταμένων καλοφωνικῶν μελωδιῶν, οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν κυρίως τούς Εἰρμούς τῆς Θ' Ὁδῆς τῶν δύο Κανόνων τῆς Πεντηκοστῆς:

Α) Καλοφωνικοί Εἰρμοί

Πρόκειται γιά νέο Εἶδος Μελοποιΐας, δημιούργημα τῶν μελουργικῶν ζυμώσεων τοῦ ΙΖ' αἰ.⁵¹⁹. Τό μέλος τους προκύπτει ἀπό τόν ἐλεύθερο μελικό διαπλατυσμό τῶν Εἰρμολογικῶν θέσεων καί ἔχει κυρίως σολιστικό-μονοφωναρικό χαρα-

ὁ Κοσμ. Μακεδόνας ἔχει ὡς πρότυπό του τό μέλος τοῦ δασκάλου του Γερμανοῦ καί ἀντίστοιχα ὁ Πέτρο. Λαμπαδάριος τοῦ Μπαλασίου, βλ. καί π., σ. 163.

⁵¹⁶ Νέα τάση στίς μεταβυζαντινές μελοποιήσεις εἶναι ἡ ἀξιοποίηση τῆς ἐπί τό βαρὺ τριφωνίας γιά τήν μελωδική πλοκή πρὶν ἀπό ἐντελή κατάληξη, βλ. πχ. π., σ. 170 τό μέλος τοῦ Ἰωάσαφ Ν. Κουκουζέλη καί τοῦ Γερμανοῦ Ν. Πατρῶν.

⁵¹⁷ Οἱ Εἰρμοί τῆς ἐορτῆς περιέχονται σέ ἐξήγηση καί σέ κατ' Ὁδὴ διάταξη στό Πέτρου Πελοποννησίου, *Εἰρμολόγιον*, σσ. 71-93, 117-124, ὅπου περιλαμβάνεται «μετά τοῦ συντόμου Πέτρου Πρωτοψάλτου τοῦ Βυζαντίου», βλ. καί π., σ. 163, ὑποσμ. 480.

⁵¹⁸ Βλ. Γιαννόπουλου, *Ἀνθηση*, σσ. 346-347. Οἱ συνθέσεις αὐτές παραδίδονται κυρίως στούς κώδικες τοῦ Παπαδικοῦ Γένους Μελοποιΐας (Παπαδικές, Μαθηματάρια καί Ἀνθολογίες). Γιά τούς τρεῖς ἀναφερόμενους βασικούς τρόπους μελοποιητικῆς μεταχείρισης τῶν Εἰδῶν τῆς ψαλμωδίας, βλ. Στάθη, *Προσδιορισμός*, σσ. 65-66 καί Ἀντωνίου, *Μορφολογία*, σ. 48.

⁵¹⁹ Βλ. Ἀντωνίου, *Μορφολογία*, σσ. 291-292, *Εἰρμολόγιον*, σ. 191 καί Γιαννόπουλου, *Ἀνθηση*, σσ. 349-351. Τό κείμενο τῶν Εἰρμῶν ἀξιοποιήθηκε καλοφωνικά καί στό πλαίσιο τοῦ

κτῆρα. Ἡ ἰδιαιτερότητά τους ἔγκειται στό ὅτι δέν συγκαταλέγονται στό μελωδικό λειτουργικό ρεπερτόριο τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν, ἀλλά ψάλλονται σέ πανηγύρεις καί εὐωχίες, στίς τράπεζες ἢ κατά τήν διανομή τοῦ ἀντιδώρου⁵²⁰. Οἱ Εἰρμοί τῆς ἑορτῆς πού ἔχουν τύχει παρόμοιας μελοποιητικῆς ἐπεξεργασίας εἶναι οἱ ἑξῆς:

α) «Χαίροις ἄνασσα...» ἦχος δ', μέλος Πέτρου Μπερεκέτη⁵²¹.

β) «Μή τῆς φθορᾶς...» ἦχος βαρύς, μέλος Μπαλασίου Ἱερέως μέ πλουσιότατη χειρόγραφη παράδοση⁵²².

γ) «Λύει τά δεσμά...» ἦχος δ', μέλος Κυρίλλου Μαρμαρηνοῦ, στόν κώδικα Παντελεήμονος 1012 φ. 261 α⁵²³.

δ) «Τό Πανάγιον Πνεῦμα τό προῖον ἐκ τοῦ Πατρός...» ἦχος πλ. β', στόν κώδικα 2 τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν φ. 235β⁵²⁴.

Β) Ὁ Εἶρμός τῆς Θ' Ὁδῆς ψαλλόμενη «εἰς τό Ἐξαιρέτως»

Πρόκειται γιά τήν μεμονωμένη μελοποίηση τοῦ Εἰρμοῦ «Χαίροις ἄνασσα...», συνήθως μέ καλλωπιστικότερη μελική ἀνάπτυξη, ἡ ὁποῖα ψάλλεται «εἰς τό

Μαθηματαρίου μέ τήν ἀνάλογη μελοποιητική μεταχείριση τοῦ Εἴδους αὐτοῦ, βλ. πκ., σσ. 212-213 καί Στάθη, *Αναγραμματισμοί*, σ. 141.

⁵²⁰ Στάθη, *Αναγραμματισμοί*, σ. 43 καί Ἀντωνίου, *Μορφολογία* σ. 291.

⁵²¹ Βλ. ἐνδεικτικά στούς κώδικες Λειμῶνος 8 φ. 339β καί 248 φ. 526, Ξηροποτάμου 302 φ. 166α καί 324 φ. 252β, Ἰβήρ. 954 φ. 166α, Μ. Λαύρ. Ε113 φ. 209β καί ΕΒΕ 3485 (Μερλιέ 22) φ. 40α. Στό Δοχειαρίου 338 φ. 343β παραδίδεται τό ἴδιο μέλος ὡς σύνθεση τοῦ Μπαλασίου Ἱερέως, πλὴν ὅμως πρόκειται μάλλον περὶ ἀβλεψίας.

⁵²² Βλ. ἐνδεικτικά στούς Λειμῶνος 279 φφ. 178α-180β, Ἀγ. Παύλου 62 φ. 872 καί Μ. Λαύρ. Ε113 φ. 220β μέ Κράτημα τοῦ ἱερέως Χουρμούζη καί ἐπιγραφή «ἐτοῦτο ὀνομάζεται νάιον». Ἐπίσης στά Καρακάλου 228 φ. 65β, Δοχειαρίου 338 φ. 354α καί Παντελεήμονος 1012 φ. 261α μέ Κράτημα τοῦ Παναγιώτη Χαλάτζογλου. Ἐπίσης βλ. καί στούς Λειμῶνος 230 φ. 346, Σταυρονικήτα φ. 194β, Ἰβήρ. 967 φ. 325β καί ἐξηγημένο στήν Νέα Μέθοδο στό Γρηγορίου, *Εἰρμολόγιον Καλοφωνικόν*, σ. 141. Ἐκτός ἀπό τήν σύνθεση τοῦ Μπαλασίου, μαρτυρεῖται στήν ἐνότητα τῶν Καλοφωνικῶν Εἰρμῶν μεταξύ τῶν φφ. 136β καί 159α τοῦ κώδικα Δοχειαρίου 400 μέλος «Χουρμούζη ἱερέως καί ψάλτου», βλ. Στάθη, *Ἄγιον Ὅρος Α'*, σ. 576. Τέλος στό φ. 231β τοῦ κώδικα τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν Αἰγίου 2 καταχωρεῖται ἀνώνυμη μελοποίησή του σέ ἦχο δ', βλ. Χατζηγιακουμῆ, *Χειρόγραφα*, σ. 450.

⁵²³ Τό μέλος αὐτό ἀφορᾶ τήν μελοποίηση τοῦ Εἰρμοῦ τῆς η' Ὁδῆς τοῦ Ἰαμβικοῦ Κανόνα τῆς ἑορτῆς.

⁵²⁴ Βλ. Χατζηγιακουμῆ, *Χειρόγραφα*, σ. 453. Πρόκειται γιά μελοποίηση τοῦ ποιητικοῦ κειμένου τοῦ Ἐξαποστειλαρίου τῆς ἑορτῆς, βλ. βλ. *Πεντηκοστάριον*, σ. 268 καί π., σσ. 123-124.

ἐξαιρέτως» ἀντί τοῦ Μεγαλυναρίου τῆς Θεοτόκου «Ἄξιόν ἐστιν...»⁵²⁵. Ἡ πρακτική αὐτή ἀπαντᾶται σέ μεγάλο βαθμό στήν Κρητική ψαλτική παράδοση⁵²⁶:

α) Δημητρίου Νταμιά στόν κώδικα Σιν. 1452 φ. 265α καί Λίβερπουλ-Mayer 12053 φ. 736 (μέ ἐπαναλήψεις λέξεων καί μικρό νενανισμό στήν ἀρχή).

β) Ἀνδρέου Ἱερέως τοῦ Μοροντζανέτου στόν Σιν. 1452 φ. 266β καί Λίβερπουλ-Mayer 12053 φ. 488 α (μέλος ἐκτενές χωρίς κρατήματα)⁵²⁷.

γ) Βενεδίκτου Ἐπισκοποπούλου στόν Πάτμ. 819 φ. 254α καί Πάδοβας 1140 (μέ Κράτημα).

δ) Κοσμᾶ Βαράνη στόν Σιν. 1440 φ. 119β, 1563 φ. 206α καί Λίβερπουλ-Mayer 12053 φ. 488β (μέ ἐπαναλήψεις λέξεων καί Κράτημα στό τέλος).

ε) Μέλος ἀνώνυμο καλοφωνικό στόν κώδικα Ἰβήρ. 993 φ. 287β⁵²⁸.

⁵²⁵ Βλ. Ἀντωνίου, *Εἰρμολόγιον*, σσ. 238-241. Ἐπίσης στήν ἔκδοση τοῦ Εἰρμολογίου τῶν Κατάβασιῶν τοῦ Πέτρ. Πελοποννησίου περιέχεται ἐνότητα τῶν ψαλλομένων ἀντί τοῦ «Ἄξιόν ἐστιν» Εἰρμῶν τῆς Θ' Ὠδῆς τῶν Δεσποτικῶν καί Θεομητορικῶν ἑορτῶν καί μεταξύ αὐτῶν καί οἱ δύο τῆς ἑορτῆς τῆς Πεντηκοστῆς σέ μέλος τοῦ ἐξηγητοῦ καί ἐπιμελητοῦ τῆς ἔκδοσης Χουρμ. Χαρτοφύλακα, βλ. σσ. 293-296. Ὁ Εἰρμός μάλιστα τοῦ πρώτου Κανόνα παραδίδεται, ἐκτός ἀπό τό ἑναρμόνιο μέλος, σέ δύο ἐκδοχές τοῦ διατονικοῦ βαρέος ἤχου, ἐνῶ σέ ὅλες τίς περιπτώσεις τό μέλος καταγράφεται ἐλαφρῶς πιό καλλωπισμένο σέ σχέση μέ τό ἀντίστοιχο τῶν Καταβασιῶν, βλ. Πέτρου Πελοποννησίου, *Εἰρμολόγιον*, σσ. 93, 111 καί 117.

⁵²⁶ Βλ. Γιαννόπουλου, *Ἄνθηση*, σσ. 362-365 καί γιά τίς αναφερόμενες στήν παρούσα πραγματεία συνθέσεις τῶν Κρητῶν μελουργῶν σέ σχέση μέ τήν Πεντηκοστή, σσ. 160-251. Τό γεγονός ὅτι δέν μᾶς παραδίδεται ἀντίστοιχο ἀργό μέλος γιά τόν Εἰρμό «Μή τῆς φθορᾶς..» εἶναι μία ἔνδειξη ὅτι στή Κρήτη, μέχρι τουλάχιστον τόν ΙΖ' αἰ., ἀντί τοῦ «Ἄξιόν ἐστιν..» ἐψάλλετο καί τήν Κυριακή τῆς Πεντηκοστῆς ὁ Εἰρμός «Χαίροις ἄνασσα...», σέ ἀντίθεση μέ τήν σημερινή τάξη, ἡ ὁποία ὑφίσταται τουλάχιστον ἀπό τίς ἀρχές τοῦ ΙΘ' αἰ., βλ. Βιολάκη, *Τυπικόν*, σσ. 391-392 καί τήν σχετική ἐνότητα τῆς ἔκδοσης τοῦ Εἰρμολογίου τῶν Καταβασιῶν τοῦ Πέτρ. Λαμπαδαρίου, σσ. 294-295 (βλ. καί π., σ. 169, ὑποσμ. 501). Εἶναι πάντως ἀξιοσημείωτο ὅτι σέ κανένα Σαββαϊτικό ἢ Στουδιτικό Τυπικό δέν περιέχεται εἰδική τυπική διάταξη πού νά ὀρίζει ψαλμῶδηση τῆς Θ' Ὠδῆς στό «Ἐξαιρέτως..» κατά τήν Κυριακή καί δευτέρα ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς, γεγονός τό ὁποῖο καταδεικνύει στό θέμα αὐτό τήν ρευστότητα τῆς παράδοσης καί ὅτι πιθανότατα πρόκειται γιά μεταγενέστερη πρακτική. Γιά τό θέμα τῆς ψαλμῶδης ἰδιαίτερου Θεομητορικοῦ ὕμνου «εἰς τό Ἐξαιρέτως...» βλ. Τρεμπέλα, *Λειτουργίαι*, σσ. 116-117 καί Φουντούλη, *Ἀπαντήσεις Β'*, σ. 303.

⁵²⁷ Στό κώδικα Σιν. 1452 φ. 267β, ἔπεται μετά τήν μελοποίηση τοῦ Ἀνδρέα Μοροντζανέτου μέλος ἀργό «παλαιόν» μέ Κράτημα, «ψάλλεται ὡς καί παρά κύρ Ἰγνατίου μοναχοῦ τοῦ Φριέλου», τό κείμενο τοῦ ὁποῖου, πλὴν τῆς ἐνάρξεώς του, διαφοροποιεῖται ἐντελῶς ἀπό ἐκεῖνο τοῦ Εἰρμοῦ τῆς Θ' Ὠδῆς τῆς ἑορτῆς.

⁵²⁸ Πρόκειται γιά ἐνδιαφέρουσα περίπτωση μέ μαθηματαρική ἀνάπτυξη καί ἐντάσσεται στόν μορφολογικό τύπο β', μέ τήν ἰδιαιτερότητα ὅτι ἡ ἐπανάληψη τῆς τελευταίας φράσης

Γ) Ασματικοί Είρμοι

Τό Εἶδος τῶν Ασματικῶν Εἰρμῶν ἐντάσσεται στήν παράδοση τῆς Καλοφωνίας καί σ' αὐτό εὐδοκίμησαν ὀνομαστοί μελοποιοί τοῦ ΙΔ' καί ΙΕ' αἰ.⁵²⁹ Οἱ δύο Κρητες μελουργοί τοῦ ΙΖ' αἰ. Κοσμᾶς Βαράνης καί Αλοῖσιος ἱερεὺς Βικιμάνος ἀποτελοῦν, μαζί μέ μερικούς ἀκόμη, τόν μεταγενέστερο κρῖκο αὐτῆς τῆς παράδοσης. Ἀνάμεσα στοὺς Εἰρμούς πού μελοποίησαν μέ καλοφωνικό στυλ περιλαμβάνεται καί τό μέλος τῶν Εἰρμῶν τοῦ Ἰαμβικοῦ Κανόνα τῆς ἑορτῆς, κατάγεγραμμένο σύμφωνα μέ τήν προσωπική τους ἐρμηνευτική ἐκδοχή σέ δύο ἀπό τοὺς σημαντικότερους κώδικες τῆς Κρητικῆς ψαλτικῆς παράδοσης πού σχετίζονται μέ τόν κινητό ἑορτολογικό κύκλο⁵³⁰. Ἡ μελική ἀνάπτυξη εἶναι ἀνάλογη μέ αὐτή τοῦ Μαθηματαρίου, μέ περιορισμένης ἔκτασης Ἀναγραμματισμούς καί πυκνές ἐπαναλήψεις λέξεων, καθὼς ἐπίσης καί μέ τήν παρεμβολή Κρατήματος στό τέλος τοῦ κειμένου καί ἐπανάληψη τῆς τελικῆς φράσης τοῦ Εἰρμοῦ⁵³¹.

α) «καθὼς ψάλλονται παρά κύρ Αλοῖσίου Ἱερέως τοῦ Βικιμάνου» στόν κώδικα Σιν. 1452, φφ. 249α-260β καί

β) «καθὼς παρά κύρ Κοσμᾶ μοναχοῦ τοῦ Βαράνη γράφονται καί ψάλλονται» στόν Σιν. 1546 φφ. 144α-157α (ἀκολουθοῦν οἱ Εἰρμοί τῶν ὑπολοίπων Ὠδῶν τοῦ δευτέρου Κανόνα τῆς ἑορτῆς, ἐκτός τῆς Ζ').

Τέλος, ξεχωριστή ἐνότητα μέ ἐνδιαφέρουσα πρωτοτυπία ἀποτελοῦν οἱ ὕμνοι πού ψάλλονται «εἰς τό Μετά φόβου Θεοῦ...» καί ἀπαντῶνται στήν

τοῦ κειμένου μετά τό Κράτημα ἐπενδύεται μέ ἄλλο μέλος. Ἡ σύνθεση αὐτή ἐντάσσεται μέσα σέ μία αὐτόνομη ἐνότητα Θεοτοκίων «εἰς τὰς Ὠδὰς τῶν Δεσποτικῶν ἑορτῶν καί τῆς Θεοτόκου», ὅπως ἀναφέρεται χαρακτηριστικά στό φ. 287β, τῶν ὁποίων ἡ ἀργή καλοφωνική μελοποίηση παραδίδεται ἀνωνύμως, βλ. Στάθη, *Ἅγιον Ὅρος Γ'*, σ. 885.

⁵²⁹ Βλ. Γιαννόπουλου, *Ἀνθηση*, σσ. 346-347 καί Στάθη, *Ἀναγραμματισμοί*, σ. 140 ὑποσμ. 3. Βασικό χαρακτηριστικό τῶν Ασματικῶν Εἰρμῶν εἶναι ὅτι προορίζονται κυρίως γιά τήν ψαλμῶδηση τῶν Καταβασίων, βλ. κώδικα Ἰβήρ. 975, φ. 387β «Τῆ ἀγία καί μεγάλη Κυριακῆ τοῦ Πάσχα Εἰρμοί Καλοφωνικοί ψαλλόμενοι ὕστερον εἰς τήν Καταβασίαν» καί Γιαννόπουλου, *Ἀνθηση*, σ. 348.

⁵³⁰ Γιά τοὺς δύο ἐν λόγῳ κώδικες καί τὰ περιεχόμενά τους, βλ. Γιαννόπουλου, *Ἀνθηση*, σσ. 300-303, 611-615 καί 635-639.

⁵³¹ Ἡ μόνη δομική διαφορά σέ σχέση μέ τὰ Μαθήματα τῆς Παπαδικῆς εἶναι ἡ σπάνια ἐμφάνιση εἰσαγωγῆς κάθε εἴδους. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ μελοποίηση τοῦ Ἀναστασίμου Κανόνα ἀπό τόν Βενέδικτο Ἐπισκοπόπουλο στό Σιν. 1546 φφ. 89α-105β καί 1548 φφ. 1α-40α, ὅπου ἐντοπίζεται εἰσαγωγή μέ μικρῆς ἔκτασης νενανισμό. Γιά τήν μελοποιητικὴ τεχνικὴ τοῦ Μαθηματαρίου, βλ. πκ., σσ. 206-207.

πλειονότητα τῶν χειρόγραφων τῆς Κρητικῆς ψαλτικῆς παράδοσης τοῦ ΙΣΤ΄-ΙΖ΄ αἰ. πού περιέχουν μέλη τῆς Θείας Λειτουργίας⁵³², μεταξύ αὐτῶν καί γιά τήν Κυριακή τῆς Πεντηκοστῆς⁵³³.

⁵³² Βλ. Γιαννόπουλου, *Ἄνθηση*, σσ. 372-376.

⁵³³ α) «Ἀπέστειλας ἡμῖν Χριστέ ὁ Θεός...» ἦχος δ΄, μέλος Ἀντωνίου Ἐπισκοποπούλου στόν κώδικα Οὐντινε 265 φ. 33β, τό ὁποῖο ὡς κείμενο συμπίπτει μέ τήν τελευταία φράση τοῦ δευτέρου Ἀποστίχου τοῦ Μεγάλου Ἐσπερινοῦ τῆς ἑορτῆς τῆς Ἀναλήψεως, πιθανότατα ὅμως ψάλλονταν καί τήν Πεντηκοστή, βλ. Γιαννόπουλου, *Ἄνθηση*, σσ. 374 καί 708.

β) «Τό Πανάγιον Πνεῦμα...», ἦχος α΄ μέλος Κοσμᾶ Βαράνη στόν Πάδοβας 1137 φ. 225β, βλ. ὅπ.π., σσ. 228 καί 695. Πρόκειται γιά τήν μελοποίηση τοῦ πρώτου δεκαπεντασύλλαβου στίχου τοῦ πρώτου Ἐξαποστειλαρίου τῆς ἑορτῆς, βλ. π., σ. 174, ὑποσμ. 524.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΣΤΙΧΗΡΑΡΙΚΟ ΓΕΝΟΣ ΜΕΛΟΠΟΙΪΑΣ

1) Τά ἀδημοσίευτα Ἰδιόμελα τῆς ἐορτῆς καί ἡ τυποποιημένη συνοπτική ἐκδοχή τοῦ Στιχηραρίου

Ὁ ἐντοπισμός ἀδημοσίευτων ὕμνων ἀποτελεῖ συνήθη πρακτική καί προτεραιότητα τόσο τῶν καταλογογράφων, ὅσο καί τῶν μελετητῶν τῆς χειρόγραφης μουσικῆς παράδοσης⁵³⁴. Μεταξύ αὐτῶν ἐξέχον τμήμα καταλαμβάνουν τά ἄγνωστα Στιχηρά Ἰδιόμελα, τά ὅποια ἐπισημαίνονται μέσα στόν μουσικό κώδικα τοῦ Στιχηραρίου, ὅπου καί περιέχονται, ὡς «ἀπόκρυφα»⁵³⁵. Μέ τόν τρόπο αὐτό προσδιορίζονται τά Στιχηρά πού ἀπορρίφθηκαν ἀπό τήν τυποποιημένη συνοπτική ἐκδοχή τοῦ Στιχηραρίου, στήν περίπτωση ὅμως πού παρεμβάλλονται προσδιορίζονται συχνά μέ τόν ὄρο αὐτό⁵³⁶.

Ὁ ὄρος «κοινή συνοπτική ἐκδοχή τοῦ Στιχηραρίου»⁵³⁷ παραπέμπει στήν διευθέτηση καί συστολή τοῦ περιεχομένου του, ἡ ὅποια συντελέστηκε περί τά μέσα τοῦ ΙΑ' αἰ. καί εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τόν δραστικό περιορισμό τοῦ μεγάλου ὄγκου τῶν μελοποιημένων Στιχηρῶν Ἰδιομέλων καί τήν ὁμοιομορφία τῆς ὕλης

⁵³⁴ Βλ. π.χ. Εὐστρατιάδη-Ἀρκαδίου, *Κατάλογος Βατοπεδίου* καί Εὐστρατιάδη-Σπυρίδωνος, *Κατάλογος Λαύρας*, ὅπου συχνά ἐπισημαίνεται ὁ ἐντοπισμός ἀδημοσίευτων ὕμνων, χωρίς ὅμως νά δίνεται λεπτομερῆς περιγραφή τους. Γιά τούς μουσικούς κώδικες, βλ. Follieri-Strunk, *Triodion*, σσ. 28-34, 55-63 καί Floros, *Neumenkunde III*, σσ. 19-32. Γιά ἀδημοσίευτα ἐπίσης Στιχηρά ὅλης τῆς ἐκκλησιαστικῆς λειτουργικῆς περιόδου, βλ. Εὐστρατιάδη, *ΝΣ* 27 (1932)-33 (1938). Ἡ προτεραιότητα στό ζήτημα τῶν νέων ὕμνων ἔχει προταθεῖ ἤδη ἀπό τόν W. Tilliard (βλ. τοῦ ἰδίου, *Octoechos*, σ. VIII), ἐνῶ ἡ ἐξέταση τοῦ διαφοροποιημένου ρεπερτορίου τῶν ἐπιμέρους Στιχηραρίων μπορεῖ ν' ἀποβεῖ χρήσιμη καί γιά σημειογραφικά ζητήματα, βλ. J. Raasted, "Observations on the Chartres and Coislin versions of the Good Friday Sticheron Ὡ πῶς ἡ παράνομος συναγωγή", in *Notations*, p. 141.

⁵³⁵ Ὁ ὄρος αὐτός ἀποτυπώνεται στά Στιχηράρια καί σπανιότερα στά Εἰρμολόγια μέ τήν βραχυγραφία «ἀπό», βλ. Follieri-Strunk, *Triodion*, σσ. 28-34. Γιά τόν μουσικό κώδικα τοῦ Στιχηραρίου καί τήν παράδοση τοῦ μέλους του, βλ. εἰδική μελέτη Σαλτερή, *Στιχηράριο* καί πκ., σσ. 180-185.

⁵³⁶ Βλ. Follieri-Strunk, *Triodion*, σ. 28.

⁵³⁷ Ὁ ὄρος διατυπώθηκε πρώτη φορά ἀπό τόν O. Strunk ὡς "standard abridged version", βλ. ὅπ.π., σ. 3.

τῶν χειρόγραφων Στιχηραρίων⁵³⁸. Ἡ νέα αὐτή τάξη ἐπικράτησε σέ μεγάλο βαθμό ἀπό τά τέλη τοῦ ΙΑ' αἰ. καί σχετίζεται μέ τήν διαρρύθμιση τοῦ περιεχομένου τῶν Μηναίων, πού συντελέστηκε τήν ἴδια ἐποχή καί ἀποδίδεται στό περιβάλλον τοῦ Μητροπολίτη Εὐχαϊτῶν Ἰωάννη Μαυρόποδα⁵³⁹. Σέ πρώϊμο σημειογραφικό ἐπίπεδο αὐτή ἡ συντεταγμένη ἐκδοχή τοῦ Στιχηραρίου ἔχει καταγραφεῖ μέ τήν ἀγιοπολιτική σημειογραφία, ἡ ὁποία σταδιακά παραμέρισε τήν ἀντίστοιχη ἀγιορειτική⁵⁴⁰, μέσῳ τῆς ὁποίας ἔχει καταγραφεῖ ὁ ὕμνογραφικός ὄγκος τῶν ἀδημοσίευτων Ἰδιομέλων πού ἀποκλείστηκαν ἀπό τήν τυποποιημένη ὕλη τοῦ Στιχηραρίου⁵⁴¹.

Ἡ συνοπτική αὐτή ἐκδοση τοῦ Στιχηραρίου παγιώνεται καί διαδίδεται ἀπό τό τελευταῖο τέταρτο τοῦ ΙΒ' αἰ. μέ τήν μέση πλήρη βυζαντινή σημειογραφία⁵⁴² καί μέ κάποιες σκόρπιες ἐπιβιώσεις τοῦ παλαιότερου ὕμνογραφικοῦ στρώματος, καθῶς ὀρισμένα ἀπό τά Στιχηρά πού ἐξωβελίστηκαν δέν ἔπαυσαν νά ἀνθολογοῦνται καί σέ ἀρκετά μεταγενέστερους χρονολογικά κώδικες⁵⁴³. Ἐπίσης ἡ ἀναστάσιμη ἀσματολογία τῆς Ὀκτωήχου παρουσιάζεται ἐλλιπής μέχρι καί τόν ΙΓ' αἰ. καί ὡς ἐκ τούτου θεωρεῖται ὡς δευτερεύουσα ὕλη τοῦ κώδικα τοῦ Στιχηραρίου⁵⁴⁴.

⁵³⁸ Βλ. Σαλτερεῖ, *Στιχηράριο*, σσ. 186-187. Ἡ σύντμηση αὐτή ἴσως σχετίζεται μέ τήν ἐπικράτηση τοῦ σημειογραφικοῦ συστήματος Coislin, τό ὁποῖο εἶναι συνδεδεμένο μέ τήν νέα αὐτή διευθέτηση τοῦ περιεχομένου τῶν λειτουργικῶν βιβλίων, σέ βάρος τοῦ συστήματος Chartres, βλ. Strunk, *Specimina*, σ. 6 καί Floros, *Neumenkunde I*, σσ. 75-81. Ἀνάλογη συρρίκνωση συντελεῖται τήν ἴδια περίπου ἐποχή καί στόν κώδικα τοῦ Εἰρημολογίου, βλ. π., σ. 161 καί Ἀρβανίτη, *Ρυθμός*, σ. 53.

⁵³⁹ Γιά τήν διαρρύθμιση αὐτή, βλ. Σαλτερεῖ, *Στιχηράριο*, σ. 186. Ἐπίσης, μεγαλύτερης ἔκτασης συστολή τῆς ὕμνογραφίας ἔλαβε χώρα κατὰ τήν ἐποχή τοῦ Μανουήλ Κομνηνοῦ (ΙΒ' αἰ.), ἐξαιτίας τῆς ὁποίας «τό ἤμισον τῶν ὕμνων ἀπεμακρύθη τῶν ἐν χρήσει λειτουργικῶν βιβλίων», βλ. Τρεμπέλα, *Ἐκλογή*, σσ. Λ'-Λά'.

⁵⁴⁰ Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν οἱ κώδικες Σιν. 1241, Beroliniensis gr 49 καί Πάτμ. 218 καί κυρίως ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος, ἄν καί ἀνήκει στήν παράδοση τῆς Ἀγιοπολιτικῆς σημειογραφίας, διασώζει μεγάλο ὄγκο ἀπόκρυφων Ἰδιομέλων, βλ. καί π., σ. 129, ὑποσμ. 309. Γιά τούς τύπους τῆς πρῶτης βυζαντινῆς σημειογραφίας, βλ. π., σ. 164.

⁵⁴¹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα εἶναι ὁ κώδικας Βατοπεδ. 1488, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖ καί τούς δύο τύπους τῆς πρῶτης σημειογραφίας μέ αὐτήν ἀκριβῶς τήν χρήση, βλ. Follieri-Strunk, *Triodion*, σσ. 30-33 καί π., σ. 129, ὑποσμ. 309. Γιά τά σημαντικότερα Στιχηράρια μέ τήν παλαιότερου τύπου ἀγιορειτική καί ἀγιοπολιτική παλαιοβυζαντινή σημειογραφία, βλ. Floros, *Neumenkunde I*, σ. 52 κ. ἔξ. καί π., σ. 164, ὑποσμ. 484 τίς σχετικές παραπομπές.

⁵⁴² Βλ. καί πκ., σ. 188 τά κυριώτερα Στιχηράρια τοῦ ΙΒ'-ΙΓ' αἰ., μέ χρονικά πρῶτο τό Σιν. 1218.

⁵⁴³ Βλ. Follieri-Strunk, *Triodion*, σ. 31 καί π., σ. 129, ὑποσμ. 308. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αὐτῆς τῆς ἐπιβίωσης εἶναι τά Στιχηρά τοῦ Πάσχα, τά ὁποῖα ἀπαντῶνται ἀκόμη καί σέ Στιχηράρια τοῦ ΙΔ' καί τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΕ' αἰ., βλ. π.χ. τους κώδικες Ἰβήρ. 953 φφ. 230β-253α καί Σιν. 1471 φφ. 271β-275α.

⁵⁴⁴ Βλ. πκ., σ. 181, ὑποσμ. 552.

2) Ἡ παράδοση τοῦ μέλους τῶν Στιχηρῶν Ἰδιομέλων τῆς εορτῆς

Ἡ παράδοση τοῦ μέλους τῶν Στιχηρῶν Ἰδιομέλων διακρίνεται γενικά σέ δύο βασικούς ἄξονες, στό μέλος τῆς «κοινῆς παράδοσης» καί στήν μεταγενέστερη καλλωπισμένη ἐπεξεργασία του. Ὁ πρῶτος κλάδος περιλαμβάνει τό λεγόμενο «Παλαιό» βυζαντινό Στιχηράριο, τοῦ ὁποῖου ἡ καταγραφή ἐκτείνεται καί κατά τήν διάρκεια τῆς πρώϊμης μεταβυζαντινῆς περιόδου, ἐνῶ ὁ δεύτερος τίς ἐπώνυμες «ἐν καινῷ καλλωπισμῷ»⁵⁴⁵ μελοποιήσεις τῶν σπουδαιότερων συνθετῶν τοῦ β' μισοῦ τοῦ ΙΖ' αἰ., καθῶς καί τίς λίγο προγενέστερες ἀνώνυμες «προδρομικές» τους, ὅπου ἐντοπίζονται τά πρῶτα δείγματα τῆς νέας τεχνοτροπίας⁵⁴⁶. Ὡς πρός τήν παραπάνω πρωταρχική διάκριση, πρέπει νά διευκρινιστεῖ ὅτι τό βυζαντινό μέλος φέρεται συνήθως ὡς ἀνώνυμο, πλὴν ὅμως αὐτό δέν εἶναι ἀπόλυτα ἀκριβές, δεδομένου ὅτι ὑπάρχουν σοβαρές ἐνδείξεις γιά τήν ἐμπλοκή βυζαντινῶν Μαϊστόρων στό πλαίσιο τῆς διαμόρφωσής του, μέ πιά χαρακτηριστική τήν ἐπεξεργασία του ἀπό τόν Ἰωάννη Κουκουζέλη⁵⁴⁷.

Εἰδικότερα, τό βυζαντινό μέλος τῆς κοινῆς παράδοσης ἀποτελεῖ τόν βασικό μελωδικό κορμό τῆς Στιχηραρικής Μελοποιΐας στο σύνολό της, τά βασικά γνωρίσματα τοῦ ὁποῖου ἐμποτίζουν ὅλη τήν μακραίωνη ἐξελικτική της πορεία⁵⁴⁸. Σέ σημειογραφικό ἐπίπεδο ἡ διαδρομή αὐτή ταυτίζεται σέ σχεδόν ἀπόλυτο βαθμό μέ τήν δεύτερη περίοδο ἐξέλιξης τῆς μουσικῆς γραφῆς, δηλ. μέ τήν πλήρως ἀνεπτυγμένη καί ἐξελιγμένη μεσοβυζαντινή σημειογραφία⁵⁴⁹. Αὐτό βέβαια δέν σημαίνει ὅτι τά παλαιοβυζαντινά Στιχηράρια θά ἀποκλειστοῦν ἀπό τήν ἀναφορά μας, καθῶς τό μελικό περιεχόμενο τῶν Στιχηρῶν, πού ἀποτυπώνεται μέσῳ τῶν

⁵⁴⁵ Ὁ σαφής αὐτός προσδιορισμός τῆς νέας τεχνοτροπίας προέρχεται ἀπό τόν αὐτόγραφο κώδικα τοῦ Πρωτοψάλτου τῆς Μ. Ἐκκλησίας Χρυσάφη τοῦ Νέου, βλ. πκ. σ. 183.

⁵⁴⁶ Βλ. Σαλτερῆ, *Στιχηράριο*, σσ. 136-37.

⁵⁴⁷ Ὁπ.π., σσ. 119-132 καί πκ., σσ. 181-182.

⁵⁴⁸ Ἡ ὑφολογική συνοχή τοῦ Στιχηραρικοῦ μέλους στήν μακραίωνή του πορεία πραγματώνεται μέσῳ κοινῶν γνωρισμάτων, τά ὁποῖα ἀπαντοῦν πλήρως μορφοποιημένα στόν κορμό τῆς παλαιότερης παράδοσης καί παραμένουν μέ ὄχι οὐσιαστικές διάφοροποιήσεις καί στά ἐπώνυμα μεταβυζαντινά Στιχηράρια. Συγκεκριμένα οἱ δομικοί αὐτοί ἄξονες ἀφοροῦν αὐτή καθεαυτή τήν ἀκολουθούμενη συνθετική τεχνική, ἡ ὁποία εἶναι στενά ἐξαρτώμενη ἀπό τήν ποιητική δομή τοῦ κειμένου (βλ. Amargianakis, *Interpretation*, σ. 24 καί π., σ. 244), καθῶς καί τό μελωδικό περιεχόμενο τῶν λεγόμενων «θέσεων» καί τήν σταθερή τους χρήση στούς ἀρκτικούς καί καταληκτικούς τόπους τῶν ἐπιμέρους μουσικοποιητικῶν ἐνοτήτων, βλ. Στάθη, *Ἐξήγηση*, σσ. 102-105 καί Amargianakis, *Interpretation*, σσ. 23-28

⁵⁴⁹ Βλ. Στάθη, *Ἀναγραμματισμοί*, σ. 56.

δύο ἀδιασθηματικῶν σημειογραφικῶν συστημάτων, δέν θά πρέπει νά ἦταν διάφορο ἀπό αὐτό τῆς κοινῆς παράδοσης, στοιχεῖο τό ὁποῖο ἀφορᾷ καί τό Εἰρμολόγιο⁵⁵⁰. Σέ σχέση ὅμως μ' αὐτό, ἡ μελωδική παράδοση τοῦ Στιχηραρίου παρουσιάζεται πῶς ὁμοιόμορφη καί σταθερή, γεγονός τό ὁποῖο ἀποτελεῖ καί τήν εἰδοποιό διαφορά μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν Γενῶν Μελοποιΐας⁵⁵¹. Τό χαρακτηριστικό αὐτό δέν ἐπαληθεύεται γιά τό δευτερεύον «περιφερειακό» ρεπερτόριο τῆς ἐνότητος τῆς Ὀκτωήχου, τό ὁποῖο ἀκολούθησε ἀνάλογη πορεία μ' αὐτή τοῦ μεταγενέστερου μέλους τοῦ Εἰρμολογίου⁵⁵².

Ὡς πρός τό μέλος τους, τά Στιχηράρια τῆς κοινῆς παράδοσης διακρίνονται σέ τρεῖς κατηγορίες, οἱ ὁποῖες ἀντιπροσωπεύουν καί τίς ἀντίστοιχες χρονολογικές περιόδους ἐξέλιξης τοῦ Παλαιοῦ Στιχηραρίου. Ἡ πρώτη (ἔτ. 1177 ἕως τά τέλη τοῦ ΙΓ' αἰ.) χαρακτηρίζεται ἀπό σχετική ἀστάθεια, ἡ δεύτη ἀπό τήν ἐπικράτηση κατά τόν ΙΔ' αἰ. τῆς Κουκουζέλειας ἐπεξεργασίας καί ἡ τρίτη ἀπό τήν σταδιακή ἀποδόμησή της⁵⁵³. Κεντρικό λοιπόν ρόλο στήν διαμόρφωση τοῦ μουσικοῦ ὕφους καί τοῦ Στιχηραρίου κατέχει ὁ Ἰωάννης Κουκουζέλης, γεγονός τό ὁποῖο μαρτυρεῖται καταρχήν ἀπό τό ἔμμετρο βιβλιογραφικό σημείωμα τοῦ κώδικα ΕΒΕ 884. Ἡ ἐμπλοκή βέβαια τοῦ μεγάλου βυζαντινοῦ Μαῖστορα ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό τήν ἐνδελεχῆ ἐξέταση αὐτοῦ καθ' ἑαυτοῦ τοῦ μέλους καί τόν ἐντοπισμό μίας σειρᾶς

⁵⁵⁰ Βλ. π., σ. 161. Γιά μία πλήρη περιγραφή τῶν Στιχηραρίων σέ παλαιοβυζαντινή καί μεσοβυζαντινή σημειογραφία, βλ. Floros, *Neumenkunde I*, σσ. 52-68.

⁵⁵¹ Βλ. Hoeg, *Hirmologium*, σ. XXXIV καί Ἀρβανίτη, *Ρυθμός*, σ. 55.

⁵⁵² Βλ. Σαλτερῆ, *Στιχηράριο*, σ. 185. Τό κύριο ἀναστάσιμο ρεπερτόριο ("central repertory" σύμφωνα μέ τόν J. Raasted, βλ. τοῦ ἰδίου, "Κουκουζέλης", σσ. 9-10) περιλαμβάνει τά Στιχηρά Ἀνατολικά, τά κατ' ἀλφάβητον, τά Ἐωθινά Δοξαστικά καί τά Ἀντίφωνα τῶν Ἀναβαθμῶν. Ἀφετέρου τό μέλος τῆς δευτερεύουσας-περιφερειακῆς ἀσματολογίας τῆς Ὀκτωήχου ("marginal repertory" κατά τόν O. Strunk, βλ. τοῦ ἰδίου, "Construction", σ. 198), δηλ. τά τρία Ἀναστάσιμα Στιχηρά καί τό πρῶτο Ἀπόστιχο τοῦ Ἑσπερινοῦ, τά τέσσερα Ἀναστάσιμα τῶν Αἰνῶν καί τό Δοξαστικό τοῦ Ἑσπερινοῦ, καταγράφτηκαν γιά πρώτη φορά στίς ἀρχές τοῦ ΙΔ' αἰ. καί παρουσιάζει ἀνάλογη διαφοροποίηση μ' αὐτή τοῦ Εἰρμολογικοῦ μέλους, βλ. π., σ. 162. Στήν δευτερεύουσα ἀναστάσιμη ὕλη τοῦ Στιχηραρίου μποροῦν νά καταταχθοῦν καί τά Στιχηρά τοῦ Πάσχα, τά ὁποῖα ἀπουσιάζουν ἀπό τοῦς περισσότερους βυζαντινοῦς κώδικες τοῦ εἶδους, ἐνῶ, ὅταν συμπεριλαμβάνονται, ἀνθολογοῦνται μεταξύ αὐτῶν καί μερικά ἄγνωστα στήν σύγχρονη λειτουργική πράξη, βλ. Σαλτερῆ, *Στιχηράριο*, σ. 100 καί π., σ. 179. Γιά ἀπαραίτητες διευκρινήσεις σχετικά μέ τοῦς Ἀναστάσιμους ὕμνολογικούς ὄρους, βλ. Σαλτερῆ, *Στιχηράριο*, σσ. 103-107.

⁵⁵³ Ἡ κατηγοριοποίηση αὐτή διατυπώθηκε στήν διδακτορική διατριβή τοῦ Βασ. Σαλτερῆ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ κεφαλαιώδη ἐργασία σέ σχέση μέ τό Στιχηραρικό Γένος Μελοποιΐας, βλ. Σαλτερῆ, *Στιχηράριο*, σσ. 595-96.

μουσικῶν γνωρισμάτων, πού ἀποκλίνουν ἀπό τήν προγενέστερη παράδοση καί ἀποτελοῦν τίς αἰσθητικές ἀρχές τοῦ λεγόμενου Κουκουζέλειου ιδιώματος⁵⁵⁴.

Ἐκτός ἀπό τήν καταγραφή καί συμπλήρωση τοῦ Ἀναστάσιμου ρεπερτορίου, ἡ ἀναδιάρθρωση τῆς ἐνότητας τῆς Ὀκτωήχου κατά τό τελευταῖο τέταρτο τοῦ ΙΓ' αἰ., μέ τήν διευθέτηση τῆς ὕλης μέ βάση τό λειτουργικό κριτήριο, σηματοδοτεῖ μία σημαντική ἐξέλιξη ὄχι μόνο σέ μουσικό, ἀλλά καί σέ τυπολογικό ἐπίπεδο⁵⁵⁵. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ προγενέστερη συστηματική ἢ κατ' ἤχο ταξινόμηση τῶν καθ' ἑορτή περιεχομένων τῆς τυποποιημένης συνοπτικῆς ἐκδοχῆς μεταπίπτει βαθμιαία σέ μία πρακτικά λειτουργικότερη διευθέτηση⁵⁵⁶. Μέ βάση λοιπόν τήν σταδιακή αὐτή ἐφαρμογή τῆς λειτουργικῆς ἀρχῆς, τά Στιχηράρια κατατάσσονται ὡς πρός τήν ταξινόμηση τῶν Ἰδιομέλων τους σέ τρεῖς βασικούς τύπους, ἐνῶ ἀπό τήν ἀποψη τοῦ περιεχομένου σέ ἄρτια καί μερικῆς ὕλης Στιχηράρια⁵⁵⁷.

⁵⁵⁴ Βλ. Raasted, "Koukouzeles", σσ. 16-17 καί "Revision", σ. 276. Ἀρχικά ὁ Ο. Strunk ἐπεσήμανε στήν πρώτη καταγραφή τοῦ μέλους τῶν Ἀναστάσιμων Στιχηρῶν μία «σημαντική σχέση κάποιου εἶδους» μέ τήν ἀναθεωρημένη ἀπό τον Ἰ. Κουκουζέλη παράδοση τοῦ Εἰρμολογίου, βλ. Strunk, "Construction", σ. 197. Συνεχίζοντας τήν γραμμῆ αὐτή ὁ J. Raasted ἐπέκτεινε τά κοινά αὐτά μουσικά ιδιώματα καί γιά ὅλη τήν Ὀκτώηχο, ἀλλά καί περαιτέρω γιά τό σύνολο τῆς ὕλης τῶν Στιχηραρίων τῆς Κουκουζέλειας παράδοσης, βλ. τοῦ ἰδίου, "Koukouzeles", σσ. 12-14. Μάλιστα ὁ Ο. Strunk ἔχει προβεί καί σέ μία τριπλή ταξινόμηση τῶν Στιχηραρίων πού καταγράφουν τήν περιφερειακή Ἀναστάσιμη ἀσματολογία, ἡ ὁποία βασίζεται τόσο στήν μεταξύ τους συγκριτική ἐξέταση, ὡς πρὸς τό μέλος τοῦ τμήματος αὐτοῦ τῆς Ὀκτωήχου, ὅσο καί στήν ἀντιπαράβολή του μέ αὐτό τοῦ Εἰρμολογίου τοῦ Κουκουζέλη, βλ. Strunk, "Construction", σ. 196 καί Raasted, "Koukouzeles", σσ. 11-12. Σύμφωνα μέ τήν παραπάνω ταξινόμηση, ἡ πλήρης ταύτιση μέ τήν Κουκουζέλεια παράδοση τοῦ Εἰρμολογίου ἐντοπίζεται στήν ομάδα μέ ἐπικεφαλῆς τόν Ἀμβροσιανό κώδικα Α139, ἐνῶ σ' αὐτήν δέν περιλαμβάνεται ὁ κώδικας ΕΒΕ 884, τόν ὁποῖο ἐκ τῶν ὑστέρων ἔλαβε ὑπόψιν του ὁ J. Raasted καί κατόπιν ἐπισήμανσης τοῦ Γρ. Στάθη, βλ. Raasted, "Revision", σ. 262.

⁵⁵⁵ Βλ. Follieri Strunk, *Triodium*, σσ. 7-8 καί Raasted, "Koukouzeles", σσ. 9-10.

⁵⁵⁶ Βλ. Σαλτερῆ, *Στιχηράριο*, σσ. 384-85.

⁵⁵⁷ Ὁπ.π., σσ. 179-389, ὅπου περιέχεται διεξοδική θεώρηση τοῦ θέματος. Ἐπίσης γιά τήν κατάτμηση τοῦ περιεχομένου τῶν Στιχηραρίων σέ ἐπιμέρους συλλογές, βλ. τοῦ ἰδίου, σσ. 110-114, Στάθη, *Ἁγιον Ὄρος Α'*, σσ. λδ'-λστ' καί Βασιλείου, *Νέο Στιχηραρικό Εἶδος*, σσ. 47-85. Ὡς πρός τίς παλαιοβυζαντινές συλλογές Ἰδιομέλων, μεγάλο μερίδιο κατέχουν τά Στιχηράρια μερικῆς ὕλης πού περιέχουν τήν ἐνότητα τοῦ κινητοῦ ἑορτολογικοῦ κύκλου, συμπεριλαμβανομένης ἢ μὴ τῆς Ὀκτωήχου. Ἐπίσης οἱ τρεῖς σπουδαιότατοι ἀγιορειτικοί κώδικες αὐτῆς τῆς κατηγορίας Βατοπεδ. 1488, Μ. Λαύρ. Γ67 καί 72 δίνουν, ὡς πρός τήν διευθέτηση τῶν περιεχομένων, προτεραιότητα στήν λειτουργική ταξινόμηση, μέ τούς δύο πρῶτους νά διευθετοῦν τήν ὕλη τους μέ βάση ἀποκλειστικά τό λειτουργικό κριτήριο καί τόν τρίτο μέ μία μικτοῦ τύπου ταξινόμηση. Τό στοιχεῖο αὐτό ὑποδηλώνει τήν φύση καί τόν λειτουργικό προσορισμό τῶν Στιχηραρίων αὐτῶν, σέ ἀντίθεση μέ τά μεσοβυζαντινά τῆς κοινῆς συνοπτικῆς ἐκδοχῆς, πού ἦταν περισσότερο βιβλία ἀναφορᾶς καί κατάρτισης, βλ.

Ἡ καθολικὴ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς λειτουργικῆς ταξινόμησης παρατηρεῖται στὸν δεύτερο μεγάλο κλάδο τῆς μελωδικῆς παράδοσης, στὰ καλλωπισμένα ἐπώνυμα Στιχηράρια τοῦ β' μισοῦ τοῦ ΙΖ' αἰ. Εἶχαν προηγηθεῖ, ἀπὸ τὰ μέσα ἤδη τοῦ ΙΕ' αἰ., κάποιες ἀποκλίνουσες τάσεις σέ σχέση μέ τὴν ἐπικρατοῦσα Κουκουζέλεια παράδοση⁵⁵⁸, οἱ ὁποῖες ὀδήγησαν στὴν βαθμιαία ἀποδόμησὴ τῆς καὶ τὴν ἐμφάνισή τῶν πρώτων νεοφανῶν καλλωπισμῶν, μέ ἀρχικὸ ἐπώνυμο σταθμὸ τὸ Ἀνθολόγιο τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν Γεωργίου Πράσινου⁵⁵⁹. Ὡς πρὸς τὴν νέα αὐτὴ τεχνοτροπία, πρώτη ρητὴ ἀναφορὰ γίνεται στὸ πρωτόγραφο τῆς μελοποίησης τοῦ Νέου Χρυσάφη⁵⁶⁰, τῆς ὁποῖας ἡ σπουδαιότητα ἔγκειται καὶ στὸ γεγονὸς ὅτι παραδίδει «ἐν καινῶ καλλωπισμῶ καὶ μελιρρυτοφθόγγοις νεοφανέσι θέσεσι» ὅλο τὸ περιεχόμενον τοῦ Στιχηραρίου, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ὕλης τοῦ Ἀναστασιματαρίου⁵⁶¹. Ἐπόμενος σπουδαιότατος σταθμὸς στὸν κρῖκο τῆς ἀλυσίδας τοῦ καινοφανοῦς καλλωπισμοῦ τοῦ Στιχηραρίου κατὰ τὸ β' μισὸ τοῦ ΙΖ' αἰ. εἶναι ἡ ἀκόμα πιὸ ριζοσπαστικὴ σύνθεσις τοῦ Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν⁵⁶², ἡ

Troelsgard, "Sticheraria", σ. 564. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν τὰ Στιχηράρια μερικῆς ὕλης Κουτλουμουσίου 79, 307 καὶ Βατοπεδ. 1190 σέ μεσοβυζαντινὴ σημειογραφία, τῶν ὁποίων ἡ ἰδιαιτερότητα ἔγκειται στὸ γεγονὸς ὅτι περιέχουν ἐπιπλέον πλήρη τὰ ὕμνογραφικὰ κείμενα καὶ τίς τυπικὲς διατάξεις τῶν ἀκολουθιῶν σέ δίστηλη διάταξη, στοιχεῖο τὸ ὁποῖο δὲν ἀφήνει ἀμφιβολία γιὰ τὸν λειτουργικὸ προσανατολισμὸ τῶν συντακτῶν τους, βλ. γιὰ τὴν Πεντηκοστὴ φφ. 90β-92β, 256α-269β καὶ 153β-158α ἀντίστοιχα. Ἰδιαιτερες, τέλος, περιπτώσεις ἀποτελοῦν καὶ οἱ δύο κώδικες Σιν. 754 καὶ 756, οἱ ὁποῖοι, παράλληλα μέ τὴν ὕμνογραφία, τὰ Ἀναγνώσματα καὶ τίς τυπικὲς διατάξεις τῶν ἑορτῶν, περιέχουν μεταξύ αὐτῶν καὶ ὀρισμένα Ἰδιόμελα μελοποιημένα, καταγεγραμμένα στὸ τελευταῖο στάδιο τῆς ἀγιοπολιτικῆς καὶ μεσοβυζαντινῆς σημειογραφίας ἀντίστοιχα.

⁵⁵⁸ Οἱ φυγόκεντρος αὐτὲς τάσεις πού ἐκδηλώνονται στὰ Στιχηράρια τοῦ ΙΕ' καὶ ΙΣΤ' αἰ. δὲν εἶναι ξεκάθαρο ἂν ὀφείλονται στὴν καταγραφή ἐπιμέρους τοπικῶν παραλλαγῶν ἀπὸ τὴν δεξαμενὴ τῆς προφορικῆς παράδοσης, ἢ σχετίζονται μέ τὴν θρυλούμενη συμβολὴ καὶ ἐπεξεργασία τοῦ Μανουὴλ Χρυσάφη καὶ τὴν ὕπαρξή αὐτογράφου του, σύμφωνα μέ τὴν μαρτυρία τοῦ Νέου Χρυσάφη στὸ πρωτόγραφο τῆς μελοποίησής του, βλ. πκ., ὑποσμ. 561 καὶ Χατζηγιακουμῆ, *Σχεδιάσμα*, σσ. 19-20.

⁵⁵⁹ Βλ. Στάθη, *Ἀναγραμματισμοί*, σ. 43 καὶ Σαλτερῆ, *Στιχηράριο*, σσ. 132-137 καὶ 595-596. Οἱ περιπτώσεις τῶν Κρητῶν μελουργῶν Βεν. Ἐπισκοποπούλου καὶ Δημ. Νταμῖα, οἱ ὁποῖοι μελοποίησαν πλήρως τὸ περιεχόμενον τοῦ Στιχηραρίου, ἀντανάκλουν περισσότερο τὴν τοπικὴ παράδοσις καὶ τὴν ἀνθησις τῆς ψαλτικῆς Μελοποιίας στὴν Κρήτη κατὰ τὸν ΙΖ' αἰ., βλ. Γιαννόπουλου, *Ἀνθησις*, σσ. 296-307.

⁵⁶⁰ Πρόκειται γιὰ τὸν κώδικα τῆς Νέας Συλλογῆς τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων μέ ἀρ. 4 τοῦ ἔτους 1655, βλ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Ἱεροσολυμητικὴ Βιβλιοθήκη*, σσ. 325-27 καὶ Χατζηγιακουμῆ, *Χειρόγραφα*, σσ. 130-31.

⁵⁶¹ Βλ. στὸν παραπάνω κώδικα φ. 395β., ὅπου στὸ ἴδιο ἔκτενές σημείωμα τοῦ γραφέα τοῦ γίνεται ἀναφορὰ γιὰ τὸ αὐτόγραφο Στιχηράριο τοῦ Μανουὴλ Χρυσάφη.

⁵⁶² Τὸ αὐτόγραφο Στιχηράριο τοῦ Γερμανοῦ Ν. Πατρῶν εἶναι ὁ κώδικας Πάτμ. 930 τοῦ ἔτ. 1665, βλ. Κομίνη, *Πίνακες*, σσ. 49-55.

όποια ἔτυχε εὐρύτατης διάδοσης, ἐνῶ ἢ λίγο μεταγενέστερη μελοποίηση τοῦ Κοσμᾶ Μακεδόνα ἀποτυπώνει μία προσωπική αἰσθητική ἄποψη, ἢ ὅποια ἐναρμονίζεται περισσότερο μέ τό μετριοπαθέστερο ὕφος τοῦ Νέου Χρυσάφη⁵⁶³.

Ἡ σημαντική αὐτή, ἀπό αἰσθητικῆς ἄποψης, διαφοροποίηση στήν Μελοποιΐα συνδέεται στενά καί μέ τήν παράλληλη ἐξέλιξη τῆς σημειογραφίας, γεγονός πού ἐπιφέρει τήν τομή ἀνάμεσα στήν μεσοβυζαντινή καί τήν λεγόμενη μεταβατική ἐξηγητική σημειογραφία. Ἡ ἀναλυτικότερη παράσταση τοῦ παραδεδομένου μέλους, καθῶς καί ἡ νέα δομή τῆς μουσικῆς γραφῆς γιά τήν παρασήμανση τῶν ἔντεχνων μελοποιήσεων στό Στιχηράριο καί τό Εἰρμολόγιο συνιστοῦν τό κύριο περιεχόμενο αὐτῆς τῆς μεταβολῆς⁵⁶⁴. Ὁ καινοφανής λοιπόν καλλωπισμός τοῦ Στιχηραρίου, ἀλλά καί τῶν ὑπολοίπων Γενῶν τῆς Μελοποιΐας, ἀποτελεῖ φαινόμενο τοῦ ΙΖ' καί ΙΗ' αἰ. καί ἀφορᾷ τήν διάνθιση καί ἔντεχνη ἀνάπτυξη τῆς προγενέστερης μελουργικῆς παραγωγῆς, συνεπῶς τή δημιουργική μεταχείριση τῆς παράδοσης καί σέ καμία περίπτωση παραφθορά ἢ παραφύρωμά της⁵⁶⁵. Ὁ τελευταῖος κρικός τῆς ἀλυσίδας αὐτῆς τοῦ Παλαιοῦ Στιχηραριοῦ μέλους τοποθετεῖται κατά τό β' μισό τοῦ ΙΗ' αἰ., μέ τήν «κατά συντομώτερον τρόπον» μελοποίησή του ἀπό τόν Ἰάκωβο Πρωτοψάλτη⁵⁶⁶, ἐνῶ τήν ἴδια περίπου ἐποχή

⁵⁶³ Γιά τόν Χρυσάφη τόν Νέο καί Γερμανό Ν. Πατρῶν, βλ. Στάθη, *Μελουργοί*, σσ. 7-16 καί 33-41 ἀντίστοιχα, Χατζηγιακουμῆ, *Σχεδίασμα*, σσ. 41-42 καί 44-45 καί Σαλτερῆ, *Στιχηράριο*, σσ. 139-148, 579-589 καί 598-599. Ὡς πρός τήν μελοποίηση τοῦ Κοσμᾶ Μακεδόνα, βλ. καί τήν εἰδική διατριβή τοῦ Γεωργίου Ζησίμου, *Κοσμᾶς ὁ Ἰβηρίτης καί Μακεδῶν, δομέστικος τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων*, [IBM 13], Αθήναι 2007.

⁵⁶⁴ Βλ. Στάθη, *Αναγραμματισμοί*, σσ. 47-55. Ἡ ἀνάλυση ἢ «ἐξήγηση» τοῦ μέλους ἐπιβάλλει τήν χρήση μεγαλύτερου ἀριθμοῦ χαρακτήρων καί τήν καθιέρωση διαφορετικῶν συνδυασμῶν μερικῶν σημαδιῶν γιά τήν παράσταση τοῦ μελωδικοῦ περιεχομένου τῶν «θέσεων» καί τῶν Μεγάλων Ὑποστάσεων καί συνακόλουθα τήν ἀχρήστευση καί ἐξαφάνιση μέρους αὐτῶν. Γιά τό φαινόμενο τῆς «ἐξήγησης» καί τήν διαχρονική διαμόρφωσή του μέχρι τοῦ τελικοῦ σταδίου κατά τήν ἐποχή τῆς Νέας Μεθόδου, βλ. Στάθη, *Βυζαντινή σημειογραφία*, σσ. 214-216, *Ἐξήγησις*, σσ. 85-95 καί κυρίως «Ἡ ἐξήγησις τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης», *Θεολογία* 58 (1987), σσ. 337-371. Ὡς πρός τό Εἰρμολόγιο καί τήν ἔντεχνη ἐπώνυμη μελοποίησή του κατά τήν μεταβυζαντινή περίοδο, βλ. π., σσ. 162-163.

⁵⁶⁵ Βλ. Στάθη, «Γερμανός», σ. 38. Διαφοροποίηση παρατηρεῖται καί ὡς πρός τήν μελική συμπεριφορά κάποιων ἤχων, κυρίως ὡς πρός τήν ἔκταση τῆς μελωδίας καί τίς ἐνδιάμεσες καί τελικές καταλήξεις, τά ὅποια ἀπαντῶνται καί στίς ἀνάλογες ἐπεξεργασίες τοῦ Εἰρμολογίου, βλ. καί π., σ. 172, ὑποσμ. 513. Γιά τά νέα χαρακτηριστικά πού ἐντοπίζονται ὡς πρός τήν συνθετική τεχνική τοῦ Δοξαστικοῦ «Γλώσσαί ποτε...», βλ. πκ., σσ. 244-248.

⁵⁶⁶ Βλ. τά χρονολογημένα Δοξαστάρια τῶν κωδίκων Ζακύνθου 17 (Συλλογή Παν. Γριτσάνη, ἔτ. 1790, γραφεύς Ἀναστ. Προικοννησίου) καί Παντελεήμονος 1013 (ἔτ. 1805, γραφεύς Ἀπ. Κώνστας), βλ. καί Χατζηγιακουμῆ, *Χειρόγραφα Τουρκοκρατίας*, σσ. 300-301 καί Στάθη, *Χειρόγραφα Β'*, σ. 437 ἀντίστοιχα. Γιά τό μέλος τοῦ Ἰακώβ. Πρωτοψάλτου, βλ. πκ., σ. 249.

αναφύεται τό Νέο Στιχηραρικό μέλος, μέ βασικό ἄξονα τήν καταγραφή του ἀπό τόν Πέτρο Πελοποννήσιο⁵⁶⁷.

Ἡ ἐποπτεία τοῦ μέλους τῶν Ἰδιομέλων τῆς Πεντηκοστῆς ἔγινε μέσα ἀπό ἕνα εὐρύ φάσμα πηγαίου ὑλικοῦ, μέ βάση τήν ἐξέλιξη τῆς Μελοποιΐας καί τήν προεκτεθειμένη παραπάνω περιοδολόγηση τοῦ Στιχηραρικοῦ μέλους. Μεταξύ αὐτῶν περιλαμβάνεται ἕνας ἱκανός ἀριθμός Στιχηρῶν πού δέν περιέχονται στήν λειτουργική συλλογή τοῦ *Πεντηκοσταρίου*, ἀλλά ὡς ἐπί τό πλεῖστον σέ μουσικούς κώδικες μέ παλαιοβυζαντινή σημειογραφία⁵⁶⁸. Ἰδιότυπη ἐπίσης περίπτωση ἀποτελοῦν καί τά Ἰδιόμελα πού συνέθεσε ὁ Νικόλαος Μαλαξός γιά τήν ἑορτή τῆς Πεντηκοστῆς καί τό εὐρύτερό της πλαίσιο, τά ὁποῖα τελικά δέν καθιερώθηκαν στήν ἐπίσημη λειτουργική πράξη⁵⁶⁹. Παρ' ὅλα αὐτά ὅμως ἡ μελοποίηση τῶν Ἰδιομέλων τῆς Λιτῆς ἀπό τόν Κοσμᾶ Βαράνη μαρτυρεῖ ὅτι τό ἔργο τοῦ Μαλαξοῦ εὐδοκίμησε γιά ὀρισμένο διάστημα στό λειτουργικό περιβάλλον τῆς Κρήτης, μέ τό ὁποῖο ἄλλωστε συνδεόταν στενά καί ὁ ἴδιος⁵⁷⁰. Ἐνδιαφέρουσα περίπτωση καί ἀπό μουσικῆς ἄποψης ἀποτελοῦν ἐπίσης τά Ἰδιόμελα τῶν Μεγάλων Ὁρῶν τοῦ ἰδίου, τῶν ὁποίων ἡ προσομοιακή τεχνική σύνθεσης παραπέμπει στό ἀντίστοιχο μέλος τῶν Μεγάλων Ὁρῶν τῶν Θεοφανείων⁵⁷¹. Ἀκόμη μεγαλύτερη σπουδαιότητα ἐμφανίζει τό ἐκτενές θεολογικό ποίημα τοῦ Γεναδίου Σχολαρίου «Βασιλεῦ οὐράνιε», τό ὁποῖο ἔτυχε τριῶν διαφορετικῶν μελοποιήσεων, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πιό διαδεδομένη εἶναι αὐτή τοῦ Νέου Χρυσάφη⁵⁷². Οἱ δύο ὑπολειπόμενες προέρχονται ἀπό τήν

⁵⁶⁷ Βλ. Στάθη, *Ἀναγραμματισμοί*, σ. 57 καί Χατζηγιακουμῆ, *Σχεδιάσμα*, σ. 77. Γιά τό Νέο Στιχηραρικό Γένος Μελοποιΐας, βλ. εἰδική μελέτη, Βασιλείου, *Νέο Στιχηραρικό Εἶδος*.

⁵⁶⁸ Βλ. π., σσ. 178-179 καί κυρίως πκ., σσ. 191-194.

⁵⁶⁹ Βλ. π., σσ. 133-136.

⁵⁷⁰ Βλ. κώδικα Σιν. 1564 φφ. 129β-133α «εἰς τήν Λιτήν Ἰδιόμελα τοῦ Μαλαξοῦ τά γράμματα, τό δέ μέλος κύρ Κοσμᾶ μοναχοῦ, ἦχος δ'». Γιά τήν δράση καί τό ἔργο τοῦ Νικ. Μαλαξοῦ, βλ. εἰδική μελέτη Στρατηγόπουλου, *Μαλαξός*.

⁵⁷¹ Βλ. π., σσ. 134-135. Τό μελοποιημένο περιεχόμενο τῶν Ὁρῶν τῶν Θεοφανείων βρίσκεται στόν κώδικα τοῦ Στιχηραρίου, στήν οἰκεία ἐνότητα τοῦ Μηνολογίου, ἢ ἀποσπασμένο ὡς αὐτοτελές σῶμα μαζί μέ τίς Μεγάλες Ὁρες τῶν Χριστουγέννων καί τῶν Ἁγίων Παθῶν, εἴτε, τέλος, σέ ἰδιαίτερο ἀυτονομημένο κώδικα, βλ. Σαλτερῆ, *Στιχηράριο*, σ. 111.

⁵⁷² Βλ. Στάθη, «Βασιλεῦ οὐράνιε, τά μέν γράμματα...», *ΕΕΘΣΠΑ* 26 (1984), σσ. 436-453 καί ἐνδεικτικά στά Στιχηράρια Δοχειαρίου 391 φ. 70β, Ἀγ. Παύλου 132 φ. 928, Μ. Λαύρ. Ε131 φ. 339β, Λειμῶνος 239 φ. 130β, ΕΒΕ 896 φ. 390β καί ἐξηγημένο στό ΕΒΕ-ΜΠΤ 765 φ. 220β (ὡς Δόξα τῶν Αἰνῶν τῆς Πεντηκοστῆς), καθὼς καί στήν Ἀνθολογία Ἰβήρ. 998 φ. 222β. Ἐπίσης γιά τήν λειτουργική του θέση, τό ποιητικό κείμενο καί τό περιεχόμενό του, βλ. π., σσ. 131-132. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ὁ Γερμανός Ν. Πατρῶν στό κατά μία δεκαετία μεταγενέστερό τοῦ Νέου Χρυσάφη Στιχηράριό του δέν μελοποιεῖ ὡς Δοξαστικό τῶν Αἰνῶν τό κείμενο τοῦ

Κρητική παράδοση και ανήκουν στους δύο παραγωγικότερους εκπροσώπους της Βενέδικτο Ἐπισκοπόπουλο καί Δημήτριο Νταμιά, γεγονός πού πιστοποιεῖ τήν ἄνθηση καί ἰδιαιτερότητα τῆς ψαλτικῆς παραγωγῆς καί εὐρύτερα τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας κατά τήν περίοδο πρό τῆς πτώσης τῆς νήσου στους Ὀθωμανούς⁵⁷³.

Γενικότερα ἡ ἑορτή τῆς Πεντηκοστῆς προσφέρει ἕνα γόνιμο πεδίο ἐξέτασης καί ἐποπτείας τοῦ Στιχηρακοῦ μέλους, καθώς ἐνσωματώνει στό ὕμνογραφικό της σῶμα Ἰδιόμελα ὄλων τῶν ἤχων, ἐπώνυμων καί ἀνώνυμων ὕμνογράφων καί ἐπίσης διαφορετικῆς ποιητικῆς καί συνακόλουθα μελοποιητικῆς τεχνικῆς⁵⁷⁴. Μέ βάση τίς παραμέτρους αὐτές ἐπιλέχθηκε ὡς ἐνδεικτικότερο τό Ἰδιόμελο «Γλῶσσαι ποτε συνεχύθησαν...» σέ ἤχο πλ. δ'. Γιά τήν εἰδικότερη ἐξέταση καί ἀνάλυση τῆς σύνθεσης καί τῆς ἐξελικτικῆς πορείας τοῦ μέλους του λήφθηκαν ὑπόψη κυρίως οἱ κώδικες ἀναφορᾶς πού περιέλαβε στήν ἀνάλογη ἀνάλυσή του ὁ Βασίλειος Σαλτερῆς καί ἐπιπροσθέτως κάποια ἐξίσου ἀντιπροσωπευτικά δείγματα⁵⁷⁵. Στόν παρακάτω πίνακα παρουσιάζεται μία σειρά κωδίκων πού ἐκπροσωποῦν τήν

Γεναδίου, ὅπως ὁ προκάτοχός του, ἀλλά μέλος διαφορετικό, ἐκτενέστερο καί πιό καλλωπισμένο τοῦ ἀντίστοιχου τῶν Ἀποστίχων, βλ. ἐνδεικτικά ΑΠΘ 33 φ. 156β, Ἰβήρ. 986 φ. 430β, 1046 φ. 118 καί Σιν. 1543 φ. 272.

⁵⁷³ Γιά τό θέμα αὐτό καί εἰδικά γιά τήν περίοδο 1566-1669, βλ. εἰδική μελέτη Γιαννόπουλου, *Ἄνθηση*. Ὡς πρός τίς ἐν λόγῳ δύο μελοποιήσεις τοῦ Ἰδιομέλου, ἡ μέν πρώτη καταγράφεται στό Πετρούπολης-Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ρωσίας 710 φ. 42α «ποίημα κύρ Γεναδίου, ἡ δέ σύνθεσις τοῦ μέλους κύρ Βενεδίκτου» ὡς ἐναλλακτικό Δοξαστικό τῶν Ἑσπερίων τῆς Δευτέρας τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, ἐνῶ ἡ δεύτερη στό Σιν. 1452 φ. 128β «εἰ βούλει εἰπέ τό παρόν ποίημα τοῦ ἀγιωτάτου κύρ Γεναδίου, ἡ δέ σύνθεσις τοῦ μέλους κύρ Δημητρίου τοῦ Ταμιά» ὡς παρόμοια ἐναλλακτική πρόταση στό «Δόξα-Καί νῦν...» τῶν Αἴνων. Γιά τό κείμενο καί τίς διαφοροποιήσεις ἀμφοτέρων, βλ. Γιαννόπουλου, *Ἄνθηση*, σσ. 716-17.

⁵⁷⁴ Ὅσον ἀφορᾶ τόν κύκλο τῶν Δοξαστικῶν τοῦ Σαββάτου τῶν Κεκοιμημένων, ἀπαντᾶ κυρίως στά ἐπώνυμα καλλωπισμένα Στιχηράρια τοῦ β' μισοῦ τοῦ ΙΖ' αἰ. στήν ἐνότητα τοῦ Σαββάτου πρό τῆς Ἀπόκρεω καί σπανίως στά Στιχηράρια τῆς «κοινῆς παραδόσεως», στοιχεῖο τό ὅποιο ἀποτυπώνεται καί στίς ἀντίστοιχες ἐξηγήσεις τους, βλ. ΕΒΕ-ΜΠΤ 749 φφ. 14α-19β καί 764 φφ. 17α-22α, ἐνῶ παραλείπεται ἀπό τόν ΕΒΕ-ΜΠΤ 715. Βλ. ἐνδεικτικά γιά τό μέλος τοῦ Γερμανοῦ τούς κώδικες ΑΠΘ 33 φφ. 5β-7β καί Ἰβήρ. 986 φφ. 304β-305β, γιά τό μέλος τοῦ Νέου Χρυσάφη τόν Σιν. 1246 φφ. 9α-10β καί γιά τοῦ Κοσμᾶ Μακεδόνα τόν Ἰβήρ. 980 φφ. 6β-7β. Νά σημειωθεῖ ὅτι σέ ὀρισμένα Στιχηράρια τῆς μελωδικῆς παράδοσης τοῦ Γερμανοῦ Ν. Πατρῶν μετά τό Δοξαστικό τοῦ Στίχου τῶν Αἴνων «Ἄλλος τῷ Ἀδάμ...» ἀκολουθεῖ ὡς «Καί νῦν...» τό μέλος τοῦ ὁμήχου Θεοτοκίου «Σύ εἰ ὁ Θεός ἡμῶν...», βλ. ἐνδεικτικά Ἰβήρ. 1046 φ. 5α, Σιν. 1543 φ. 15α καί τήν ἐξήγησή του στόν ΕΒΕ-ΜΠΤ 749 φ. 18α.

⁵⁷⁵ Βλ. Σαλτερῆ, *Στιχηράριο*, σσ. 406-409. Γιά τήν ἐξέταση καί ἀνάλυση τῆς σύνθεσης καί ἐξελικτικῆς πορείας τοῦ μέλους τοῦ ἐν λόγῳ Δοξαστικοῦ, βλ. στό Γ' μέρος τῆς διατριβῆς.

παράδοση του Στιχηραρικού μέλους στην διαχρονικότητά του, με άξονα τους όποιους συντελέστηκε ή έποπτεία της Μελοποιίας των Ίδιομέλων της έορτής⁵⁷⁶.

Κώδικας	Χρονολόγηση	Ίδιόμελα έορτής (φφ.)	«Γλώσσαί ποτε...» (φφ.)	Παρατηρήσεις
Παλαιοβυζαντινά Στιχηράρια⁵⁷⁷				
M. Λαύρ. Γ12	Γ' αί. (Τριώδ.- Πεντηκ.)	74α-79α	78β	Chartres, «ἀπόκρυφα» Ίδιόμελα
M. Λαύρ. Γ67	Γ' αί. (Τριώδ.- Πεντηκ.- Όκτώηχ) ⁵⁷⁸	96α-101β		»
M. Λαύρ. Γ72	ΙΑ' αί. (Μ. Εβδομ.- Πεντηκ.)	86α-91β		Chartres, «ἀπόκρυφα» Ίδιόμελα
Σιν. 1214	ΙΒ' αί.	207β-209α	209α	Coislin
Σιν. 1241	ΙΒ' αί. (Τριώδ.- Πεντηκ.)	192α-210α	210α	Coislin, «ἀπόκρυφα» Ίδιόμελα, λειτουργική ταξινόμηση
Σιν. 1243	ΙΑ'-ΙΒ' αί. (Τριώδ.- Πεντηκ.-Όκτώηχ.)	88β-92β	92β	Coislin πρόμην
Σιν. 1273	ΙΒ' αί. (Τριώδ.- Πεντηκ.)	140β-147α	146β	Coislin
Βατοπεδ. 1488	ΙΑ' αί. (Τριώδ.- Πεντηκ.-Όκτώηχ.)	164β-172β	172β	Coislin – Chartres, «ἀπόκρυφα» Ίδιόμελα, λειτουργική ταξινόμηση, βλ. έκδ. Strunk, <i>Triodium Athoum</i>
Vindob. Th. Gr. 136	ΙΒ' αί.	248α-251β	251α	Coislin, βλ. έκδ., Wolfram, <i>Vindobonense</i> ,
	ΙΒ'(τέλη) - ΙΓ' αί. (άρχές)	210α-214α	213α	Coislin

⁵⁷⁶ Η παραπάνω κατάταξη ακολουθεί την ταξινόμηση που εφαρμόστηκε για τό Είρημολόγιο, με βάση σημειογραφικά και συνακόλουθα χρονολογικά κριτήρια, βλ. π., σσ. 167-168.

⁵⁷⁷ Ο Κων. Φλώρος κατατάσσει τους κώδικες Μ. Λαύρ. Γ12 και Γ67 στις αρχές του ΙΑ' αί., βλ. Floros, *Neumenkunde I*, σσ. 52-53.

⁵⁷⁸ Στην πρώτη χρονολογία συνηγορεί ό W. Tilliard, ενώ ό J. Raasted υποστηρίζει ότι, εξαιτίας της στενής συγγενείας του με τον κώδικα Περιβλεπτος, συντάχθηκε στά τέλη του ΙΓ' αί., βλ. Tilliard, *Pentecostarium*, σ. XXXII και Raasted, "Koukouzeles", σ. 14 αντίστοιχα.

Στιχηράρια «κοινής παράδοσης»

EBE 883	IB'-IG' αϊ.	305α-310α	309β	Σπουδαίο λόγω τής πληρότητας και ακρίβειάς του ⁵⁷⁹
EBE 884	ἔτ. 1340/41 Αθανάσιος	337α-341β	341α	Καταγράφει τό μέλος τοῦ I. Κουκουζέλη
EBE 957	ἔτ. 1274	199β-202β	202β	Πρώτο χρονολογημένο Στιχηράριο μέ λειτουργική ταξινόμηση τής Ὀκτωήχου
EBE 2413	ΙΔ' αϊ (β' μισό)	227 β-231α	230α	Αντιπροσωπευτικό δείγμα περιόδου
Σιν. 756	ἔτ. 1205	295β-302α	299β	Περιέχει κυρίως τά ὑμνογραφικά κείμενα μέ ὀρισμένα μόνο Ἰδιόμελα μελοποιημένα
Σιν. 1216	ΙΔ' αϊ. (α' μισό)	235β-239α	238α	
Σιν. 1218	ἔτ. 1177	228 α-231β	231β	Τό ἀρχαιότερο σέ πλήρη μεσοβυζαντινή σημειογραφία
Σιν. 1230	ἔτ.1365, Γεώργιος Ρεφερενδάριος	258β	259α	Στένη σχέση μέ Κουκουζέλεια παράδοση
Σιν. 1464	ἔτ. 1323	242β-245β	245α	
Βατοπεδ. 1486	ἔτ. 1292 Δανιήλ ἱερομόναχος	236β-240 α	240α	
Βατοπεδ. 1493	ΙΔ' αϊ.	278β-282β	282β	Σχέση ὡς πρός τήν Ὀκτώηχο μέ τόν κώδικα Περίβλεπτος
Βατοπεδ. 1499	ἔτ. 1292	330β-334β	334α	Λαμπρός κώδικας, σύμφωνα μέ τόν W. Tilliard ⁵⁸⁰
Ambrosianus A 139 sup.	ἔτ.1341 Αθανάσιος ἱερομόναχος	265α- 269α	269α	Στενότατη σχέση μέ τήν Κουκουζέλεια παράδοση, βλ. ἔκδ. Perria, <i>Ambrosianum</i>

⁵⁷⁹ Βλ. Tilliard, *Pentecostarium*, σ. VIII καί Raasted, "Koukouzeles Sticherarion", σ. 14.

⁵⁸⁰ Βλ. Tilliard, *Pentecostarium*, σ. VIII.

Vindob. th. gr. 181	ἔτ. 1221 Δαλλασηνός	271α-275α	275α	Βλ. ἔκδ. Hoeg, <i>Vindobonensis</i>
Κώδιξ Περι- βλεπτος (Cardiff Univer- sity)	ΙΓ' αἰ. (τέλη)	92α-96α	96α	Στενή σχέσηὴ ὡς πρὸς τὴν Ὀκτώηχο τὴν μὲ Κουκουζέλεια παράδοση
Ἰβήρ. 947	ΙΕ' αἰ. (ἀρχές)	172α-174β	174β	
Ἰβήρ. 950	ΙΕ' αἰ. (τέλη)	348β-352β	352β	Ἀντιπροσωπευτικό δείγμα καταγραφῆς νέων στοιχείων
Ἰβήρ. 953	ΙΕ' αἰ. (ἀρχές) Γρηγόριος ἱερομόναχος	248β-251β	251β	
Ἰβήρ. 954	ἔτ. 1539	264α-267β	267β	Ἀντιπροσωπευτικό τάσεων ἀ' μισοῦ ΙΣΤ' αἰ.
Κουτλουμου- σίου 452	ΙΣΤ' αἰ.	296β-301α	301α	Παρόμοιο δείγμα μὲ Ἰβήρ. 950

Καλλωπισμένα Στιχηράγια⁵⁸¹

EBE 896	ἔτ. 1684 Κοσμᾶς Μακεδών	385α- 390β	388α	Μέλος Κοσμᾶ Μακεδόνα
EBE 909	ἔτ. 1622	211α-218α	215α	Ἀντιπροσωπευτικό ἀνώνυμου καλλωπι- σμοῦ ἀ' μισοῦ ΙΖ' αἰ.
Καρακάλου 229	ΙΖ' αἰ. (μέσα) Τριώδ.-Πεντηκ.	179α-187β	186α	Ἀνώνυμος καλλωπι- σμός ἀ' μισοῦ ΙΖ' αἰ.
Σιν. 1452	ἔτ. 1661 Γερά- σιμος Υαλινάς	113α-134β	123β	Μέλος Δημ. Νταμία
Σιν. 1543	ΙΗ' αἰ. (ἀρχές, Τριώδ.-Πεντηκ.)	263α-270β	269β	Μέλος Γερμανοῦ Ν. Πατρῶν

⁵⁸¹ Τὰ Στιχηράγια αὐτῆς τῆς περιόδου διακρίνονται μὲ βάση τὸ περιεχόμενό τους σε ἄρτια, μερικῆς ὕλης (Τριώδιο-Πεντηκοστάριο) καὶ Ἀνθολόγιες. Σὲ σχέσηὴ μὲ τὰ δύο πρῶτα εἶδη, τὰ Ἀνθολόγια τοῦ Στιχηραρίου παρουσιάζουν μερικὲς ἐλλείψεις, τόσο στὸν ἀριθμὸ τῶν ἑορτῶν, ὅσο καὶ στὰ περιεχόμενα Ἰδιόμελά τους. Συγκεκριμένα, ὡς πρὸς τὸν ἑορτολογικὸ κύκλο τῆς Πεντηκοστῆς, δὲν καταχωροῦνται τὰ Ἰδιόμελα τοῦ Σαββάτου τῶν Κεκοιμημένων, ἐκτός ἀπὸ τὸ Δοξαστικὸ τῶν Ἑσπερίων «Θρηνῶ καὶ ὀδυρομαι..», τὸ ἐκτενέστερο μέλος τοῦ Δοξαστικοῦ τῶν Αἰνῶν «Βασιλεῦ οὐράνιε...», τὸ Δοξαστικὸ τῆς Λιτῆς «Ὅτε τὸ Πνεῦμά σου..» καὶ τὸ μεθέορτο Δοξαστικὸ «Παράκλητον ἔχοντες..».

Σιν. 1505	ΙΖ' αἰ. (τέλη, Ἀνθολόγιο)	216β-223α	220α	Μέλος Γερμανοῦ ἀναθεωρημένο ⁵⁸²
Ἰβήρ. 980	ΙΖ' αἰ. (β' μισό, Τριώδ.-Πεντηκ.) Κοσμάς Μακεδῶν	171α-178α	174β	Μέλος Κοσμά Μακεδῶνα
Ἰβήρ. 992	ἔτ. 1678 (Ἀνθολόγιο) Μπαλασίου Ἰερέως	271α- 275α	273β	Μέλος Χρυσάφη τοῦ Νέου
Ἰβήρ. 1094	ΙΗ' αἰ. (ἀρχές, Ἀνθολόγιο) Μανουήλ Γούτα	364α-376β	370 β	Μέλος Γερμανοῦ Ν. Πατρῶν
Ἰβήρ. 1109	ΙΖ' αἰ. (α' μισό)	187β-192α	190β	Ἀνώνυμος καλλιπισμός α' μισοῦ ΙΖ' αἰ.
ΑΠΘ 33	ἔτ. 1740 (Τριώδ.-Πεντηκ.- Ὀκτώηχος) Μελχισεδέκ Ραιδεστοῦ	152 α-157β	155β	Μέλος Γερμανοῦ Ν. Πατρῶν
Βατοπεδ. 1254	ΙΗ' αἰ. Ἰωαννίκιος ἱερομόναχος	217β-219α	218β	Δοξαστάριο-Μέλος Ἰακώβ. Πρωτοψάλτου ⁵⁸³
Βατοπεδ. 1253	ἔτ. 1789 Πέτρος Βυζάντιος	214β-215α	114β	Δοξαστάριο-Νέο Στιχηραρικό μέλος Πετρ. Πελοποννησίου ⁵⁸⁴

⁵⁸² Πρόκειται γιά αὐτόγραφο Ἀνθολόγιο τοῦ Γερμανοῦ Ν. Πατρῶν, στό ὁποῖο καταγράφεται, τουλάχιστον γιά ἓνα μεγάλο μέρος τῶν περιεχομένων του, μία νεώτερη καλλιπιστική ἐκδοχή σέ σχέση μέ τόν Πάτμ. 930, βλ. Σαλτερῆ, *Στιχηράριον*, σσ. 587-588 καί 604.

⁵⁸³ Πρόκειται γιά ἕναν σπουδαιότατο κώδικα, στόν ὁποῖο κωδικοποιεῖται σέ μεγάλο βαθμό ἡ παραγωγή τῶν μελοποιῶν τοῦ Πατριαρχικοῦ περιβάλλοντος τοῦ ΙΗ' αἰ. Περιλαμβάνει κατά σειρά τό Ἀναστασιματάριο καί Δοξαστάριο τοῦ Πέτρ. Πελοποννησίου (Ἐνιαυτοῦ φ. 32α, Τριωδίου καί Πεντηκοσταρίου φ. 82α), τό Δοξαστάριο τοῦ Ἰακώβ. Πρωτοψάλτου (φ. 123β), τό Εἰρμολόγιο Καταβασίων τοῦ Πέτρ. Πελοποννησίου (φ. 232α) καί τέλος Ἀνθολογία-Ἄπαντα τῶν νέων διδασκάλων Ἰωάν. Τραπεζουντίου, Δανιήλ τοῦ Πρωτοψάλτου καί Πέτρ. Λαμπαδαρίου (φ. 294α). Εἰδικότερα, τό μέλος τῶν Δοξαστικῶν τοῦ Ἰακώβ. Πρωτοψάλτου ἔχει ἐκδοθεῖ σέ δύο τόμους τό ἔτ. 1836 σέ ἐξήγηση τοῦ Χουρμ. Χαρτοφύλακα, βλ. Ἰακώβου, *Δοξαστάριον*, σσ. 366-379. Ἐπίσης τά Δοξαστικά τῶν Ἀποστίχων, πού λείπουν ἀπό τό ἐν λόγῳ Δοξαστάριο, μελοποιήθηκαν ἀπό τόν Χουρμ. Χαρτοφύλακα στόν αὐτόγραφο του κώδικα Διονυσίου 695 τοῦ ἔτ. 1834 μεταξύ τῶν φφ. 107-210, βλ. καί τήν ἔντυπη ἐκδοση Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, *Δοξαστάριον*.

⁵⁸⁴ Ὁ κώδικας αὐτός περιλαμβάνει τό Ἀναστασιματάριο καί Δοξαστάριο τοῦ Πέτρ. Πελοποννησίου (μέ ἐνδιάμεση τομή στό φ. 69), ἐνῶ στό τέλος περιέχονται οἱ Μεγάλες Ὁρες τοῦ Στιχηραρίου τοῦ Γερμανοῦ Ν. Πατρῶν (φ. 217α). Ὡς πρός τίς ἐκδόσεις τοῦ Δοξασταρίου, οἱ

Ἐξηγήσεις στη Νέα Μέθοδο

ΕΒΕ-ΜΠΤ 715	ΙΘ' αἰ. (α' τέταρτ., αυτόγραφο-ἐξήγη- ση Χ. Χαρτοφύλακα	φφ. 250α- 260β	258αβ	Μέλος κοινῆς Παράδοσης
ΕΒΕ-ΜΠΤ 749	ἔτ. 1832 »	φφ. 419β- 439α	430α-431α	Μέλος Γερμανοῦ Ν. Πατρῶν
ΕΒΕ-ΜΠΤ 765	ἔτ. 1836 »	φφ. 205β- 229α	216β-217β	Μέλος Χρυσάφη τοῦ Νέου
Δοχειαρίου 327	ἔτ. 1839 (αὐτό- γραφο-ἐξήγηση Νικ. Δοχειαρίτη)	φφ. 417α - 435α	427β-429α	»

3) Παρουσίαση τοῦ μέλους τῶν ἐκτός τοῦ ἐντύπου Ἰδιομέλων τῆς Πεντηκοστῆς

Στό σημεῖο αὐτό ἡ ἀναφορά μας θά ἐπικεντρωθεῖ στήν κατηγορία τῶν παλαιοβυζαντινῶν Στιχηραρίων καί κυρίως σέ αὐτά πού ἐξαιροῦνται τῆς κοινῆς συνοπτικῆς ἐκδοχῆς. Ἡ ἰδιαιτερότητά τους, ὅπως προειπώθηκε, ἔγκειται στήν ἀνέκδοτη ὕλη πού καταχωρεῖται διάσπαρτη μεταξύ τῶν Ἰδιομέλων τους καί ἡ ὁποῖα ἀφορᾷ κυρίως τόν κινητό ἑορτολογικό κύκλο⁵⁸⁵. Στόν παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται συγκεντρωτικά καί σέ κατ' ἤχο διάταξη τά λεγόμενα «ἀπόκρυφα» Στιχηρά τῆς ἑορτῆς καί οἱ πηγές στίς ὁποῖες ἀπαντῶνται μελοποιημένα⁵⁸⁶, μέ παράλληλη ἀναγραφή τοῦ τύπου σημειογραφίας καί τοῦ ἤχου μελοποίησής

δύο πρῶτες τῶν ἔτ. 1820 καί 1821 (βλ. Πέτρο. Λαμπαδαρίου, *Σύντομον Δοξαστάριον* καί Πέτρο. Πελοποννησίου, *Δοξαστικά*), καθὼς καί ἡ μεταγενέστερη τοῦ ἔτ. 1835 (βλ. Πέτρο. Λαμπαδαρίου, *Δοξαστικά Α' καί Β'*), περιέχουν τήν ἐξήγηση τοῦ μέλους ἀπό τόν Γρηγ. Πρωτοψάλτη, ἂν καί στήν ἔκδοση τοῦ Βουκουρεστίου τοῦ 1820 δέν διευκρινίζεται αὐτό ρητῶς. Πιστή ἐξήγηση τοῦ πρωτοτύπου ἀποτελεῖ καί ἡ ἔκδοση τοῦ Γεωργ. Βιολάκη τό ἔτ. 1899 σέ ἐξήγηση τοῦ ἰδίου, ἐνῶ ἡ λίγο προγενέστερη τοῦ Πέτρο. Κιλτζανίδη πρόκειται περισσότερο γιά μία πιά ἐλεύθερη ἀπόδοση τοῦ μέλους τοῦ Πέτρο. Πελοποννησίου καί σύμφωνα μέ τήν προσωπική σφραγίδα τοῦ ἐκδότη της, βλ. ἀντίστοιχα Βιολάκη, *Δοξαστάριον* καί Κηλτζανίδου, *Δοξαστάριον*. Τά μέλη τῶν ὑπολοίπων Ἰδιομέλων τῶν ἑορτῶν περιέχονται σέ ἔκδοση τοῦ ἔτ. 1831, ἡ ὁποῖα ἐπιγράφεται «Συλλογή Ἰδιομέλων Μανουήλ Πρωτοψάλτου» σέ ἐξήγηση Χουρμ. Χαρτοφύλακα, βλ. Μανουήλ Πρωτοψάλτου, *Συλλογή*.

⁵⁸⁵ Βλ. π., σσ. 129 καί 182, ὑποσμ. 557.
⁵⁸⁶ Σχετικά μέ τίς πηγές τοῦ πίνακα, σημειωτέον ὅτι οἱ κώδικες τῆς Μ. Λαύρας ἀναφέρονται μέ τήν συντομογραφία Λ καί τῆς Βατοπεδ. ὡς Β., ἐνῶ οἱ ὄροι παλαιοβυζαντινῆ καί μεσοβυζαντινῆ (σημειογραφία) μέ τήν συντομογραφία Πβζ καί Μβζ ἀντίστοιχα.

τους⁵⁸⁷. Στήν συνέχεια ἀκολουθεῖ ἡ ἐξέταση τοῦ μέλους καί τῶν στοιχείων πού σχετίζονται καί διαμορφώνουν τήν μελωδική ἐπένδυση τῶν συγκεκριμένων ὕμνων.

⁵⁸⁷ Γιά περισσότερα στοιχεία σχετικά μέ τίς ἐκδόσεις ὅπου περιέχονται, τούς ποιητές, τήν λειτουργική θέση, καθώς καί γιά τά Ἰδιόμελα πού καταχωροῦνται χωρίς σημαδόφωνα, βλ. π., σσ. 128-133 στήν συγκεντρωτική λίστα τῶν μή περιεχομένων στό ἔντυπο *Πεντηκοστάριο Ἰδιομέλων* τῆς ἐορτῆς. Γιά τόν ὕμνολογικό καί θεολογικό τους σχολιασμό, βλ. π., σσ. 150-158.

Αριθμ.	Ήχος	Άρχικά	Σημειογραφία	Λγ12	Λγ67	Λγ72	B1488	Σιν. 1241	Σιν. 1216	Όχιρίδας 53	Πάτμ. 218	Παρατηρήσεις
1	α'	«Ἐπρεπεν Υἱοῦ σωματικῶς...»	Πβζ Ἄγιορειτική		97α	86β						
2		«Πεντηκοστήν ἑορτάζομεν καί πνεύματος...»	»		99β							
3		«Ὡς ἐν εἶδει πυρός...»	Πβζ Ἱεροσολυμητική					186α				Αδημοσίευτο
4	β'	«Δεῦτε πιστοὶ τὴν τοῦ Παναγίου...»	Πβζ Ἄγιορειτική		99β							
5	γ'	«Νῦν ὑπερβαίνει καὶ λόγον...» ⁵⁸⁸	ΜΣβζ (στό Σιν1216)					188β (χωρὶς σημαδόφωνα)	237α			Αδημοσίευτο, προσόμοιο στό πρῶτο Ἰδιόμελο τοῦ γ' ἤχου
6	δ'	«Τοὺς ἀγραμμάτους Μαθητάς...» ⁵⁸⁹	Πβζ Ἄγιορειτική				165α					Ἀκολουθία τριῶν Ἰδιομέλων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ δύο τελευταῖα προσομοιάζουν στό πρῶτο
7		«Γλώσσαις πυρίναις ἀπλανῶς..»					165β					
8		«Πεντηκοστήν οἱ γηγενεῖς...»					165β					
9	πλ.α'	«Συνάναρχε ὁμοούσιε...»	Πβζ Ἄγιορειτική - Ἱεροσολυμητική		100β		172α					

⁵⁸⁸ Περιέχεται καὶ στόν κώδικα Βατοπεδ. 1190, φ. 156α χωρὶς σημαδόφωνα.

⁵⁸⁹ Ἐπίσης καταχωροῦνται καὶ στόν Μ. Λαύρ. Δ22, φ. 131β χωρὶς σημαδόφωνα.

10	πλ.β' ⁵⁹⁰	«Προαιώνιε Λόγε του Πατρός...»	Πβζ Άγιορει- τική - Ιεροσο- λυμητική		99α			191α			129α	
11		«Ὁ πρό τῶν αἰώνων Θεός...»	Πβζ Άγιορειτική			89α						
11		«Τῆς τελευταίας ἐορτῆς..»	»		98α	89α	165β					
12		«Ὁ Παράκλητος, ὡσπερ ἔφης, Χριστέ...»	Πβζ Άγιορει- τική - Ιεροσο- λυμητική	77β	99α	88α	167α	191α		663	139β	
13		«Ἦλιε ἄδυτε, Παράκλητε...» ⁵⁹¹	»		96β		170β	189α				
14		«Ἐλαμψεν ἡ χάρις σου τοῖς θείοις...»	Πβζ Άγιορειτική				172α					
15	βαρύς	«Μερισμός ἐτελείτο γλωσσῶν...»	»		100β							
19	πλ. δ'	«Μαθηταῖς τό Πνεῦμα τό ἅγιον...»	Πβζ Άγιορει- τική - Ιεροσο- λυμητική		101α			193α		663	139β	
20		«Τό τοῦ πατρός ἀπαύγασμα...»	Πβζ Άγιορειτική		101β							
21		«Τό ψυχικόν ἔαρ τῶν πιστῶν...»	Πρώϊμη Πβζ Άγιορειτική	78α								Αδημοσίευτο

⁵⁹⁰ Για τήν μελοποίηση τοῦ ἐκτενούς θεολογικοῦ ποιήματος «Βασιλεῦ οὐράνιε», ποίημα τοῦ Γεναδίου Σχολαρίου, βλ. π., σσ. 131-132.

⁵⁹¹ Βλ. ἐπίσης καί στον κώδικα Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου Μουσικός 39, φ. 122α.

Όπως διαφαίνεται από την προεκτεθεισα παράθεση, ένα τμήμα από τα έκτος του έντύπου Στιχηρά της Πεντηκοστής, ἀδημοσίευτα ἢ μή, ἐμπίπτει στήν βασική διάκριση πού διέπει κυρίως τήν κατηγορία τῶν Εἰρμῶν, δηλαδή σέ ὕμνους προσόμοιους καί σ' αὐτούς πού λειτουργοῦν ὡς μετρικά καί μελωδικά πρότυπα⁵⁹². Πιο συγκεκριμένα, τά τρία ἀπό τά εἰκοσιένα παραπάνω Στιχηρά ἔχουν συντεθεῖ μέ βάση δύο Ἰδιόμελα τῆς ἑορτῆς, τά ὅποια προέρχονται ἀπό τήν Ἀκολουθία τῆς Γονυκλισίας καί τοῦ Ὁρθρου τῆς Πεντηκοστής, σέ ἦχο γ' καί δ' ἀντίστοιχα⁵⁹³. Στήν πρώτη περίπτωση, ἡ ὁποία ἀφορᾷ τό τέταρτο στή σειρά Στιχηρό τῆς ὁμάδας τῶν Ἀποστίχων τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ, ἡ ρυθμοτονική του κατασκευή ἀκολουθεῖ ἀπαρεγκλίτως τό πρῶτο Ἰδιόμελο τῆς σειρᾶς, γεγονός τό ὅποιο ἀποτυπώνεται καί στήν ἀπαράλλακτη μελωδική καί συνακόλουθα σημειογραφική του ἀπόδοση σέ μεσοβυζαντινή σημειογραφία⁵⁹⁴. Τήν ἴδια ἀκριβῶς εἰκόνα ἀποκομίζουμε καί ἀπό τά τρία Στιχηρά τῶν Αἰνῶν τῆς ἑορτῆς σέ ἦχο δ', τά ὅποια παραδίδονται καταγεγραμμένα μόνο σέ παλαιοβυζαντινή ἀγιορειτική σημειογραφία. Ἡ παρατηρούμενη, σ' ἓνα σημεῖο τοῦ δευτέρου τροπαρίου, ἀνομοτονία δέν ἐπηρεάζει τήν ἀπόλυτη μελική ταύτιση καί ἐξάρτησή του ἀπό τό πρῶτο Στιχηρό τῆς ὁμάδας αὐτῆς⁵⁹⁵. Χαρακτηριστικό ἐπίσης εἶναι ὅτι καί σέ περιπτώσεις ἀνισοσυλλαβίας, ὅπως αὐτή τοῦ δευτέρου καί τρίτου Ἰδιομέλου τῶν Ἀποστίχων τοῦ Ἐσπερινοῦ τῆς Γονυκλισίας⁵⁹⁶, ἡ μετρική ἀπόκλιση θεραπεύεται ἀπό τήν μελωδική ἐκφορά τοῦ ποιητικοῦ κειμένου διά τῆς μουσικῆς ἐπέκτασης μίας συλλαβῆς⁵⁹⁷, στοιχεῖο τό ὅποιο παρατηρεῖται ἐπιπλέον καί στήν καταγραφή τοῦ μέλους στά δύο παλαιοβυζαντινά συστήματα:

⁵⁹² Βλ. π., σ. 151.

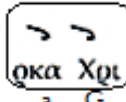

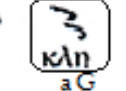

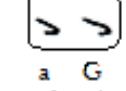

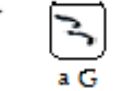

⁵⁹³ Ἐκτός ἀπό τά τρία αὐτά «προσόμοια» Ἰδιόμελα ὑπάρχουν καί ἄλλα δύο ἐκτός τοῦ έντύπου, τά ὅποια ἔχουν συντεθεῖ πρὸς τό Ἰδιόμελο τῆς ἑορτῆς «Παράκλητον ἔχοντες..» σέ ἦχο βαρῦ καί περιέχονται στόν κώδικα Βατοπεδ. 1488 χωρίς σημειογραφία, βλ. π., σ. 132.

⁵⁹⁴ Βλ. Σιν. 1216, φφ. 236β.

⁵⁹⁵ Συγκεκριμένα στό πέμπτο καί μακροσκελέστερο κῶλο του ἀλλάζει ἡ θέση τοῦ δευτέρου τονισμοῦ ἀπό τήν ἑνατη συλλαβή στήν ἀμέσως προηγούμενη, χωρίς ὅμως αὐτό νά δημιουργεῖ ἐπιπτώσεις στήν μελωδική του ἀποτύπωση, βλ. καί Ἀρβανίτη, *Ρυθμός*, σ. 131.

⁵⁹⁶ Εἰδικότερα καί σέ σχέση μέ τό πρῶτο Στιχηρό τῆς σειρᾶς, λείπει μία συλλαβή στό τέλος τοῦ τρίτου κῶλου τους, καθώς καί στό τέταρτο ἀδημοσίευτο Ἰδιόμελο τῆς ὁμάδας αὐτῆς, βλ. π., σ. 130.

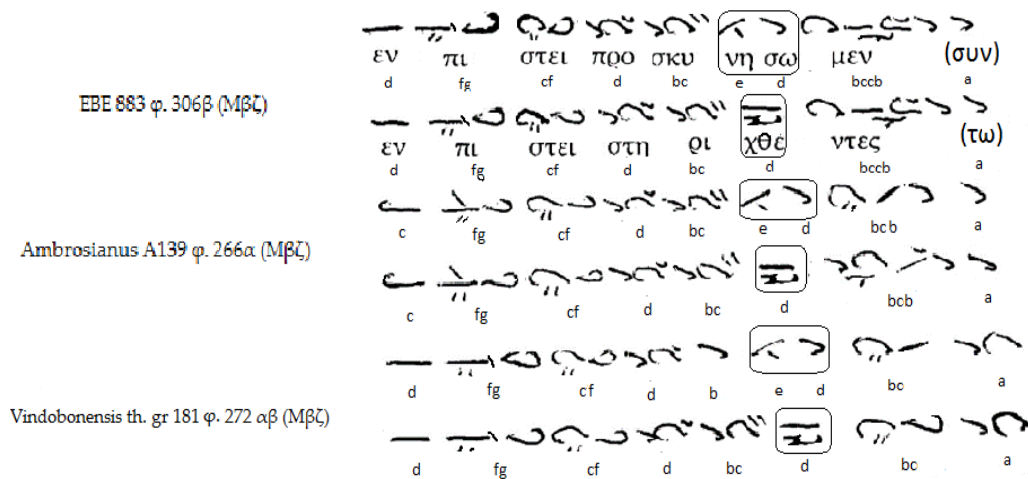
⁵⁹⁷ Γιά τό φαινόμενο τῆς τονῆς, βλ. π., σ. 126, ὑποσμ. 301.

EBE 883 φ. 306β (Μβζ)	 κα c	 τα G	 σα ab	 κα Χρι a G	 στος abaG	 (α) f
Ambrosianus A139 φ. 266α (Μβζ)	 ο c	 πα G	 ρα ab	 καη a G	 τος abaG	 (εν) f
M. Λαύρ. Γ67 φ. 98β (Πβζ chartres)	 κα c	 τα G	 σα ab	 καη a G	 στος abaG	 (α) f
Vindobonensis th. gr 136 φ. 249α (Πβζ coislin)	 κα c	 τα G	 σα ab	 καη a G	 στος abaG	 (α) f

Όπως παρατηρούμε λοιπόν, τά δύο αυτά ανισοσύλλαβα τμήματα καταστρώνονται μέσα στο ίδιο μελωδικό σχήμα και μέ την ίδια ακριβώς ταυτόσημη ακολουθία σημαδιών, μέ την μοναδική διαφορά ότι στην δεύτερη περίπτωση, ή οποία υπολείπεται μίας συλλαβής, ή επόμενη μετά την μετρικά τονιζόμενη συλλαβή καταλαμβάνει διπλό χρόνο, μέ την συνεχή κατάβαση τών δύο αποστρόφων. Τό στοιχείο αυτό δέν συνιστᾶ, οὔτε κατά τό ελάχιστο, αλλοίωση τής ίδιας καί ἀπαράλλακτης μουσικής «θέσης» καί συνακόλουθα τοῦ μελικοῦ ἀποτελέσματος τών δύο αὐτῶν παραδειγμάτων⁵⁹⁸. Επίσης στό επόμενο σημείο, ὅπου ἀπαντᾶται ἐκ νέου τό μετρικό φαινόμενο τής ανισοσυλλαβίας, ή ἔλλειψη τής τελευταίας συλλαβής στό τρίτο ἀπό τό τέλος κῶλο τοῦ δευτέρου τροπαρίου ἐπιφέρει ἕνα εἶδος διαστηματικής προσαρμογῆς στην τελευταία τονιζόμενη συλλαβή, ή ὅποια ὅμως δέν φαίνεται νά ἐπηρεάζει τήν ρυθμική φυσιογνωμία τής χρησιμοποιούμενης στερεότυπης μελωδικῆς φράσης⁵⁹⁹:

⁵⁹⁸ Ο Ιωάν. Ἀρβανίτης στην διδακτορική του διατριβή περιγράφει καί ἀναλύει τήν περίπτωση αὐτή, καθώς καί τήν ἀντίστροφή της, χρησιμοποιώντας τούς ὅρους ἐπένθεση-συναίρεση καί διαίρεση-ἀφαίρεση ἀντίστοιχα, ὑποστηρίζοντας ὅτι «δύσκολα θά μπορούσε κανείς νά ἀρνηθεῖ ὅτι πρόκειται γιά τήν ἴδια θέση καί στίς δύο περιπτώσεις», βλ. Ἀρβανίτη, *Ρυθμός*, σσ. 138-140. Σημειωτέον ὅτι τά δύο παραπάνω ἀποσπάσματα τοῦ παραδείγματος προέρχονται ἀπό τό πρῶτο καί τρίτο Στιχηρό τής σειρᾶς.

⁵⁹⁹ Τό παράδειγμα πού ἀκολουθεῖ περιλαμβάνει τό συγκεκριμένο τμήμα, ἔτσι ὅπως ἀποτυπώνεται στό πρῶτο καί δεύτερο Ἰδιόμελο τής σειρᾶς τοῦ γ' ἤχου.

Σύμφωνα με τό παράδειγμα αυτό, ή μελική έκφορά τής τελευταίας συλλαβής του κώλου παραμένει άμετάβλητη, ένω στην θέση τής προηγηθείσας δίφωνης ανάβασης και έν συνεχεία μονόφωνης άπλης κατάβασης τίθεται επί τής τονιζόμενης συλλαβής μονόφωνη ανάβαση, μέ επιπλέον πρόσθεση άργίας και συγκεκριμένα του κρατήματος⁶⁰⁰. Ο διπλασιασμός λοιπόν του χρόνου τής συλλαβής μέ τήν χρήση τής άργίας στο δεύτερο Στιχηρό τής σειράς⁶⁰¹, στον τόπο των δύο συλλαβών του προηγούμενου, ή καθεμία από τις όποιες εκφέρεται μέ άπλά φωνητικά σημάδια, παραπέμπει εκ νέου στον μηχανισμό τής συναίρεσης⁶⁰².

Μέ βάση λοιπόν τά προεκτεθέντα, αναφορικά μέ τά Ιδιόμελα που ακολουθούν τήν προσομοιακή τεχνική, συνάγουμε τά έξής δύο γενικά συμπεράσματα:

α) Οί μετρικές ελλείψεις και άτέλειες του ποιητικού ρυθμού μεταξύ των επιμέρους κώλων των προσομοίων θεραπεύονται από τήν μελωδική τους επένδυ-

⁶⁰⁰ Η ίδια εικόνα αποτυπώνεται και στην καταγραφή μέσω τής παλαιοβυζαντινής Άγιοπολιτικής σημειογραφίας στο Βατοπεδ. 1488 φφ. 169α-170α, μέ τήν άμετάβλητη άπόδοση τής τελευταίας συλλαβής και τον έντοπισμό του κρατήματος. Αντίθετα στα δύο Λαυριωτικά Στιχηράρια μέ σημειογραφία Chartres, ή μετρική και συνακόλουθα μελωδική άπόκλιση αποφεύγεται, αφού ή φράση «και πίστει στηριχθέντες» των ύπολοίπων κωδίκων αντικαθίσταται από τήν αντίστοιχη «και πίστει στηριζόμενοι», ή όποια ίσοσυλλαβεϊ και όμοτονει άπόλυτα μέ αυτή του προτύπου, βλ. Λγ67 φ. 98β και Λγ72 φ. 87β.

⁶⁰¹ Συγκεκριμένα τό κράτημα έχει, σύμφωνα μέ τον Γαβριήλ Ίερομόναχο, «τήν αυτήν δύναμι» μέ τήν διπλή, ή όποια τίθεται «ίνα δείξη τον ψάλλοντα διπλασιάζει τον χρόνον», βλ. Hannick-Wolfram, *Gabriel Hieromonachos*, σσ. 64-65, στίχ. 303-307. Επίσης τό κράτημα έναλλάσσεται σε πολλές περιπτώσεις μέ τήν διπλή άπόστροφο (βλ. Άρβανίτη, *Ρυθμός*, σ. 209), στοιχείο τό όποιο επιβεβαιώνει τον παραλληλισμό τής συγκεκριμένης περίπτωσης μέ τήν «θεραπεία» τής άνισοσυλλαβία διά τής χρήσης διπλής άποστροφού στο αντίστοιχο προαναφερόμενο παράδειγμα, βλ. π., σ. 196.

⁶⁰² Βλ. π., σ. 196, ύποσμ. 598.

ση και συγκεκριμένα με την εφαρμογή του ίδιου απaráλλακτου μουσικού ρυθμού.

β) Η μουσική διευθέτηση τῶν μετρικῶν φαινομένων, ἡ ὁποῖα ἀποτυπώνεται καί στήν παλαιοβυζαντινή σημειογραφία, ἐνισχύει τήν ἀποψη ὅτι τό μέλος τῶν Ἰδιομέλων δέν ἔχει ὑποστει οὐσιαστικές παρεμβάσεις καί παραδίδεται ἀμετάβλητο, τόσο μέσω τῶν Στιχηραρίων πού ἀνήκουν στό στάδιο τῆς μέσης πλήρους βυζαντινῆς μουσικῆς γραφῆς, ὅσο καί στούς ἀντίστοιχους παλαιότερους κώδικες πού καταγράφηκαν μέσω τῶν πρώιμων ἀδιαστηματικῶν σημειογραφιῶν.

Στόν ἀντίποδα, τό μέλος τῶν ἐκτός τοῦ ἐντύπου Πεντηκοσταρίου Ἰδιομελων τῆς ἑορτῆς, τό ὁποῖο ἀποτελεῖ καί τόν κύριό τους ὄγκο καί ἐπικεντρώνει τό μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον, παραδίδεται καταγεγραμμένο ἀποκλειστικά σέ παλαιοβυζαντινή σημειογραφία, δεδομένου ὅτι αὐτά ἀπορρίφθηκαν ἐπιπλέον καί ἀπό τό παγιωμένο ρεπερτόριο τῆς κοινῆς συνοπτικῆς ἐκδοσης τοῦ Στιχηραρίου⁶⁰³. Τό στοιχεῖο αὐτό δημιουργεῖ σοβαρές δυσχέρειες στήν λεπτομερῆ ἐξέταση καί ἀκριβή παρουσίαση τῆς μελωδικῆς τους φόρμας, ἐξαιτίας τοῦ ἀδιαστηματικοῦ καί περιγραφικοῦ χαρακτήρα τῶν δύο παλαιοβυζαντινῶν σημειογραφικῶν συστημάτων⁶⁰⁴. Παρόλη ὅμως τήν ἀδυναμία αὐτή, θά ἐπιχειρηθεῖ μία συγκριτική παρουσίαση τῶν ἐπιμέρους διαφορετικῶν καταγραφῶν τοῦ μέλους τους, μέ σκοπό τήν ἐξαγωγή χρησίμων συμπερασμάτων. Γιά τόν λόγο αὐτό, ὡς ἀντιπροσωπευτικότερο δεῖγμα, ἐπιλέχθηκε τό Ἰδιόμελο «Ὁ Παράκλητος, ὡσπερ ἔφης, Χριστέ...» σέ ἦχο πλ. β', τό ὁποῖο καταγράφεται στούς περισσότερους χρησιμοποιούμενους κώδικες ἀναφορᾶς, καθῶς καί σέ τρεῖς καί πλέον σημειογραφικές ἐκδοχές τῆς ἀγιορειτικῆς καί ἀγιοπολιτικῆς σημειογραφίας⁶⁰⁵. Στήν παρακάτω παράλληλη παρουσίαση παρατίθενται συγκριτικά τό μέλος τοῦ Ἰδιομέλου, μέ βάση τούς ἐξῆς κώδικες:

α) Σίν. 1214 φ. 191α, σέ πλήρη Coislin σημειογραφία.

β) Βατοπεδ. 1488 φ. 161αβ, σέ πλήρη Chartres σημειογραφία.

γ) Μ. Λαύρας Γ67 φ. 99α, σέ Chartres σημειογραφία⁶⁰⁶.

⁶⁰³ Βλ. π., σ. 178.

⁶⁰⁴ Ὅπ.π., σ. 164, ὑποσμ. 484.

⁶⁰⁵ Σέ σημειογραφία Chartres παραδίδεται στούς κώδικες Λγ12, Λγ67, Λγ72, Βατοπεδ. 1488 καί σέ Coislin στούς Σίν. 1241, Ὀχρίδας 53 καί Πάτμ. 218, βλ. π., σ. 194.

⁶⁰⁶ Σύμφωνα μέ τήν κατάταξη τοῦ Κων. Φλώρου, ὁ κώδικας αὐτός ἀνήκει στό τρίτο στάδιο τῆς σημειογραφίας Chartres, σέ ἀντίθεση μέ τούς δύο προαναφερόμενους, οἱ ὁποῖοι

Σινά 1214

Βατοπεδ. 1488

Λγ 67

(1) Ο πα ρα κλη τος ω σπερ ε φης Χρι στε.
 607

(2) τοις σοις α πο στο λοις ε πι φοι τη σας.
 607

(3) πο τα μους ι α μα τών ζω ηρ ου των.
 607

(4) τοις αυ των κοι λι ας ε ξε βλυ σει
 607

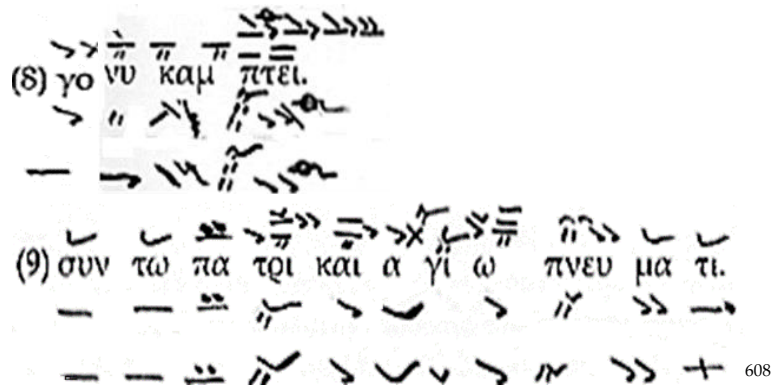
(5) εξ ων πο τι σθει σα η οι κου με νη.
 607

(6) θε ο γνω σι αν ε βλα στη σεν.
 607

(7) ο θεν σοι πα σα γλωσ σα ε ξο μο λο γου με νη.
 607

κατατάσσονται στο τελευταίο στάδιο της άγιορειτικής και άγιοπολιτικής σημειογραφίας (Chartres IV και Coislin V αντίστοιχα), βλ. Φλώρος, *Παράδοση*, σσ. 132-134.

⁶⁰⁷ Τά κώλα του ύμνου προκύπτουν με βάση την μουσική στίξη του πρώτου κώδικα και δηλώνονται με την κάτω στιγμή, ενώ η αρίθμηση τους σημειώνεται μέσα σε παρένθεση στην έναρξη του καθενός, βλ. και π., σ. 166, ύποσμ 497. Διαφοροποίηση παρατηρείται στους υπόλοιπους δύο κώδικες στα έξης σημεία: α) τομή στο ε' κώλο μετά την φράση «εξ ών» β) απουσία τομής στο τέλος του ζ' κώλου (ή όποια υίοθετείται και στην παρούσα κωλομετρία) και γ) μόνο στο Βατοπεδ. 1488 ή τομή στο α' κώλο τίθεται πριν την λέξη «Χριστός».

Ἡ πρώτη γενική παρατήρηση, ἡ ὁποῖα προκύπτει ἀπό τήν συγκριτική ἐξέταση τῶν τριῶν παραπάνω μουσικῶν κειμένων⁶⁰⁹, εἶναι ὅτι ἀποδίδουν, στό πλαίσιο τοῦ συγκεκριμένου ὕμνου, τό ἴδιο, κατά τό πλεῖστον, μελωδικό περιγράμμα καί κατά πᾶσα πιθανότητα παρόμοια ἢ ἴδια μελικά σχήματα, παρόλη τήν ἐμφανή μεταξύ τους σημειογραφική διαφοροποίηση⁶¹⁰. Οἱ ἐπιμέρους αὐτές ἀποκλίσεις ὀφείλονται στό διαφορετικό σύστημα καί στόν βαθμό ἐξέλιξης πού ἐπιδεικνύει ἡ σημειογραφία τοῦ καθενός ἀπό τούς παραπάνω κώδικες⁶¹¹, γνωρίσματα τά ὁποῖα ἀποτυπώνονται εἰδικότερα στίς παρακάτω τεχνικές παραμέτρους:

α) Τήν ἐπισημείωση μέ σημάδια τῶν ἀνευματοποίητων συλλαβῶν τοῦ Γ', ὁποῖος ἀνήκει σέ πρωϊμότερο σημειογραφικό στάδιο⁶¹², κυρίως ὅπου τά δύο μεταγενέστερα χειρόγραφα (ἢ ἓνα ἐξ αὐτῶν) καταγράφει ὀλίγον⁶¹³.

β) Ἡ σημασία συγκεκριμένων σημαδιῶν γίνεται πιό ἀκριβής μέ τήν πρόσθική περαιτέρω σημείων⁶¹⁴, στοιχεῖο τό ὁποῖο ἀφορᾷ σχεδόν ἀποκλειστικά τόν Σιναῖτικό κώδικα καί τήν Coislin σημειογραφική παράσταση τοῦ ὕμνου, σέ ἀντιδιαστολή μέ τά δύο ἀθωνικά χειρόγραφα. Τό χαρακτηριστικό αὐτό ἀπαντᾶται σέ

⁶⁰⁸ Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ὁ πρῶτος κώδικας, ὅπου ἀπαντᾶται ἡ γραφή «καί ἀγαθῶ Πνεύματι».

⁶⁰⁹ Α', Β' καί Γ' στό ἐξῆς. Για τά πρωτότυπα χειρόγραφα μουσικά κείμενα, βλ. πκ., σσ. 319-320.

⁶¹⁰ Βλ. καί Ἀρβανίτη, *Ρυθμός*, σ. 115, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι «τά δύο συστήματα εἶναι ἄμεσα συγκρίσιμα καί περιγράφουν, κατά τό μεγαλύτερο ποσοστό τουλάχιστον, τήν ἴδια μουσική...χωρίς ν' ἀποκλείονται παραλλαγές καί ἐλαφρῶς διαφορετικές ἐκδοχές μεταξύ τους».

⁶¹¹ Βλ. Φλώρος, *Παράδοση*, σσ. 132-135.

⁶¹² Ὅπ.π, σ. 132.

⁶¹³ Βλ. Floros, *Neumenkunde I*, σσ. 189-191 καί 343-346. Συγκεκριμένα βλ. τήν ὄγδοη συλλαβή τοῦ γ' κώλου, τήν τέταρτη τοῦ δ' καί τήν ὄγδοη καί ἐνδέκατη τοῦ ε' κώλου. Ἀντίθετα οἱ δύο ἀνευματοποίητες συλλαβές τοῦ Β' σημειογραφοῦνται στά ὑπόλοιπα δύο χειρόγραφα μέ ἄλλα σημάδια, βλ. τήν τέταρτη συλλαβή τοῦ γ' καί τήν ἕβδομη τοῦ τελευταίου κώλου.

⁶¹⁴ Βλ. Φλώρος, *Παράδοση*, σ. 131.

άρκετά σημεία του ύμνου, τά χαρακτηριστικότερα από τά όποια περιέχουν προσθήκη τριών και πλέον σημαδιών⁶¹⁵.

γ) Τά στενογραφικά σύμβολα της Chartres αναλύονται μεταγενέστερα στην σημειογραφία Coislin σέ μεμονωμένα σημάδια⁶¹⁶. Μέ βάση τήν γενική αυτή διαπίστωση, σέ δύο περιπτώσεις, στην θέση του καταβατρομικού τών άθωνικων κωδικων και σέ μία του τρομικού I, παρατηρείται στό Α' χρήση τεσσάρων διαφορετικων ή και πλέον σημαδιων, μέ άπάλειψη του σχήματος του «Μελωδήματος»⁶¹⁷.

Ξεχωριστό λοιπόν ενδιαφέρον παρουσιάζουν τά στενογραφικά σημάδια που άπαντώνται και στις τρεις σημειογραφικές παραλλαγές του ύμνου αυτού και κυρίως οί ομάδες νευμάτων μέ επίκεντρο τίς φιγουρες τών «Θεμάτων»⁶¹⁸. Πιο συγκεκριμένα κυριαρχεί τό σημάδι του θεματισμού, μέ εξαίρεση μία φορά, κατά τήν όποια εμφανίζεται τό θέμα άπλου⁶¹⁹. Αξιοσημείωτο επίσης είναι ότι στις δύο από τίς τέσσερις παραπάνω περιπτώσεις άπαντάται στό τέλος κώλου⁶²⁰, ενώ στις υπόλοιπες χρησιμοποιείται για νοηματική έμφαση⁶²¹. Μεγαλύτερη συχνότητα έχουν οί ομάδες τών Θεμάτων στην καταγραφή του Α', όπου, σέ σχέση μέ τούς δύο άγιορειτικούς κώδικες, περιέχονται σέ επιπλέον δύο σημεία⁶²². Τό γεγονός αυτό

⁶¹⁵ Τά σημεία αυτά είναι ή έκτη συλλαβή του ε' κώλου, ή πέμπτη του ζ' και ή τέταρτη, πέμπτη, έβδομη και όγδοη του τελευταίου κώλου. Όσον άφορά τίς υπόλοιπες περιπτώσεις, πρόκειται κυρίως για προσθήκη φωνητικων σημαδιων ή «τόνων άπλων» κατά τήν άγιοπολιτική παλαιοβυζαντινή ταξινόμηση, βλ. Floros, *Neumenkunde I*, σσ. 111-117. Οί κυριότερες προσθήκες συνοψίζονται στα έξης: α) πρόσθεση κυρίως όλίγου μέ δύο κεντήματα επί του ξηρου κλάσματος (ή σέ μία περίπτωση επί του πιάσματος) και δευτερευόντως όλίγου ή δύο άποστρόφων και β) άποστρόφου επί της διπλής ή του κλάσματος. Η περίπτωση της δεύτερης συλλαβής του ε' κώλου, μέ τήν προσθήκη ομάδας σημαδιων στην φιγούρα του θεματισμού, δέν άποκλείεται ν' άποτελεί ένα άκόμη παράδειγμα της τεχνικής αυτής μεταβολής που υπέστη ή παλαιοβυζαντινή σημειογραφία. Χαρακτηριστικός επίσης είναι και ο τρόπος καταγραφής, μέσω και τών δύο συστημάτων, του θεματισμού στην τέταρτη συλλαβή του η' κώλου, μέ τό άγιοπολιτικό νά υπερερεεί σέ άριθμό σημαδιων (για τήν οικογένεια τών Θήτα νευμάτων, βλ. και πκ., ύποσμ. 618).

⁶¹⁶ Βλ. Φλώρος, *Παράδοση*, σ. 131 και Άρβανίτη, *Ρυθμός*, σσ. 115 και 120-121.

⁶¹⁷ Βλ. τήν δέκατη συλλαβή του γ' κώλου και τήν έκτη του ε'. «Μελωδήματα» ονομάζονται τά στενογραφικά και όχι μόνο σημάδια της Chartres, μέ βάση τόν πίνακα που περιέχεται στον κώδικα Λγ67, φ. 159α.

⁶¹⁸ Βλ. Φλώρος, *Παράδοση*, σσ. 128-129 και τόν πίνακα στό *Neumenkunde I*, σ. 121.

⁶¹⁹ Βλ. τήν τελευταία συλλαβή του α' κώλου, τήν δεύτερή του ε', τήν τρίτη του ζ' και τήν τέταρτη του η'.

⁶²⁰ Βλ. στό τέλος του α' και η' κώλου αντίστοιχα.

⁶²¹ Βλ. τήν δεύτερη συλλαβή του ε' κώλου και τήν τρίτη του ζ'.

⁶²² Βλ. τήν τελευταία συλλαβή του α' κώλου και τήν τρίτη του ζ'.

μπορεῖ νά ὀφείλεται εἴτε σέ μελισματικότερη ἀπόδοση τῶν συγκεκριμένων συλλαβῶν στό ἀγιοπολιτικό σημειογραφικό σύστημα, εἴτε ἀκόμη σέ ἀκριβέστερη καί λεπτομερέστερη ἀποτύπωση τῆς ἴδιας ἢ παραπλήσιας μελωδικῆς κίνησης, ἢ ὁποῖα σημειογραφεῖται μέ στενογραφικότερο τρόπο στά δύο ἀθωνικά χειρόγραφα⁶²³.

Ὅσον ἀφορᾷ τά ὑπόλοιπα στενογραφικά νεύματα⁶²⁴, χαρακτηριστική εἶναι ἡ ἀπουσία τρομικοῦ καί καταβατρομικοῦ στήν ἀγιοπολιτική καταγραφή⁶²⁵, ἐνῶ τρεῖς φορές ἀπαντᾶται τό ἀνατρίχισμα I καί μία τό σεισμα II, στό Α' καί Β' ἀντίστοιχα⁶²⁶. Ἐπίσης, ὡς πρὸς τοὺς σύνθετους τόνους, πυκνή εἶναι ἡ χρήση τοῦ ξηροῦ κλάσματος⁶²⁷, ἐνῶ ἀραιότερα ἀπαντᾶται τό πίασμα καί μία μόνο φορά τό παρακάλεσμα⁶²⁸, ὑπόστασεις οἱ ὁποῖες ἔχουν εὐρεία χρήση καί στήν μέση πλήρη βυζαντινὴ σημειογραφία⁶²⁹. Τέλος, ἡ μελωδικὴ καμπύλη, ἡ ὁποῖα διαφαίνεται μόνο κατὰ προσέγγιση, ἐξαιτίας τῆς σχετικότητας καί ἀπροσδιοριστίας τῶν θεμελιωδῶν παλαιοβυζαντινῶν σημαδιῶν⁶³⁰, παρουσιάζει στήν ἑναρξὴ τῶν κώλων κατὰ κανόνα πτώσεις, σέ ἀντίθεση μέ τό τέλος τους, ὅπου ἐμφανίζει κατάβαση ἢ ἀνάβαση μικροῦ διαστήματος, συνήθως μέ μία διάρκεια ἢ ποίκιλμα.

4) Στιχηρά τῆς ἑορτῆς σέ θεωρητικὴς πραγματεῖες

Μέσα στό πλαίσιο τῆς διδασκαλίας τῆς λειτουργικῆς μουσικῆς καί τῆς ἀφομοίωσης τῶν σημαδιῶν καί τῶν πολύπλοκων θέσεών της, οἱ κώδικες τῆς Πα-

⁶²³ Βλ. π.χ. τὴν πρώτη περίπτωση, ὅπου περιέχεται ξηρόν κλάσμα καί στό Γ', στοιχεῖο πού ἐνισχύει τὴν πιθανότητα νά πρόκειται ὄχι γιὰ πρωτότυπο μέλισμα, ἀλλὰ γιὰ παρόμοιο μελωδικὰ σχῆμα μεταξύ τῶν δύο σημειογραφικῶν συστημάτων.

⁶²⁴ Ἡ ἀναφορὰ μας θὰ περιοριστεῖ στά λεγόμενα «ποικιλματικά νεύματα», σ' αὐτὰ δηλ. πού ἔχουν ἐκτεταμένο καλλωπιστικὸ χαρακτήρα, βλ. Φλώρου, *Παράδοση*, σ. 128.

⁶²⁵ Βλ. π., σ. 201.

⁶²⁶ Βλ. γιὰ τό ἀνατρίχισμα τὴν πέμπτη συλλαβὴ τοῦ β' κώλου, τὴν ἑβδομὴ τοῦ στ' καί τὴν πρώτη τοῦ ζ', ἐνῶ γιὰ τό σεισμα τὴν τελευταία συλλαβὴ τοῦ ζ' ἀντίστοιχα. Σημειωτέον ὅτι στό Β' καταγράφεται ἀνάσταμα στήν πέμπτη συλλαβὴ τοῦ ε' κώλου καί στραγγίσματα στήν τρίτη συλλαβὴ τοῦ η' κώλου τοῦ Β' καί Γ'.

⁶²⁷ Βλ. τὴν τρίτη καί τὴν τελευταία συλλαβὴ τοῦ α' κώλου, τὴν ὄγδοη τοῦ δ', τὴν ἑνατὴ τοῦ στ' καί τὴν πέμπτη τοῦ τελευταίου κώλου.

⁶²⁸ Βλ. στήν τέταρτη συλλαβὴ τοῦ στ' κώλου τοῦ Α' τὴν χρήση τοῦ παρακαλέσματος ἀντὶ τοῦ τρομικοῦ πού ἀπαντᾶται στό Γ'. Γιὰ τό πίασμα βλ. τρίτη συλλαβὴ τοῦ γ' κώλου.

⁶²⁹ Γιὰ τίς τρεῖς αὐτές ὑποστάσεις στήν μεσοβυζαντινὴ σημειογραφία, βλ. Στάθη, *Ἐξηγησις*, σσ. 62, 71, 76. Ἐπίσης γιὰ τοὺς σύνθετους τόνους τῆς παλαιοβυζαντινῆς, βλ. Φλώρος, *Παράδοση*, σσ. 127-128 καί ἀναλυτικὴ παράθεση αὐτῶν στό *Neumenkunde I*, σ. 120.

⁶³⁰ Βλ. π., σ. 200.

παδικῆς ἑνσωματώνουν ἓνα εἰσαγωγικό κείμενο, τὴν λεγόμενη Προθεωρία τῆς Παπαδικῆς ἢ Ψαλτικῆς τέχνης, ἡ ὁποία ἀποτελέσει τὸ πλέον διαδεδομένο διδακτικό ἐγχειρίδιο τῆς ἱερῆς αὐτῆς τέχνης. Στὴν ἐνότητα αὐτὴ περιέχονται κατ' ἀρχὴν, μὲ σχεδόν κοινότυπο τρόπο, τὰ ἐντελῶς ἀπαραίτητα στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τὴν ἐκμάθηση τῆς σημειογραφίας. Στὴν συνέχεια ἀκολουθεῖ κατὰ σειρά ἡ πραγμάτευση τοῦ κεφαλαιώδους θέματος τῶν Ἐνηχημάτων καί ἔπεται ἡ ἐπεξήγηση τοῦ πολύπλοκου συστήματος τῆς Παραλλαγῆς, μὲ τὴν χρῆση ἐποπτικῶν διαγραμμάτων καί ἐνδεικτικῶν παραδειγμάτων κατασκευασμένων ἢ καί αὐτούσιων ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῶν μουσικῶν βιβλίων⁶³¹. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ διδασκαλία τῆς Ψαλτικῆς συνδέονταν κατεξοχὴν μὲ τὴν μουσικὴ πράξη καί τὴν διά ζώσης πρόσληψη τῶν στοιχείων της μέσῳ τῆς στενῆς διαπροσωπικῆς σχέσης διδασκάλου-μαθητῆ⁶³².

Μέσα στὸ παραπάνω πλαίσιο, ἡ διασάφηση τοῦ συστήματος τῆς Παραλλαγῆς καί τῆς συναφοῦς μ' αὐτὴν Μετροφωνίας ἐπιχειρεῖται, ἐκτός ἀπὸ τὴν ἀξιοποίηση τοῦ ἐποπτικοῦ σχήματος τοῦ Τροχοῦ στίς διάφορες ἐκδοχές του, μέσῳ τῆς παράθεσης Ἰδιομέλων αὐτούσιων ἀπὸ τὸ ρεπερτόριο τοῦ Στιχηραρίου⁶³³. Μεταξύ αὐτῶν ἀνθολογοῦνται ἀπὸ τὸν Μεγάλου Ἑσπερινὸ τῆς Πεντηκοστῆς τὰ Ἰδιόμελα «Πάντα χορηγεῖ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον...» καί «Τριάδα ὁμοούσιον ὕμνολογήσωμεν...» σέ α' καί β' ἤχο ἀντίστοιχα, κάτω ἀπὸ τὰ μουσικά σημάδια τῶν ὁποίων ἀναγράφεται ἡ πολυσύλλαβη ὀνομασία τῆς βαθμίδας πού ἀντιστοιχεῖ στὸ καθένα ἐξ αὐτῶν⁶³⁴. Ἀξιοσημείωτο εἶναι τὸ γεγονός ὅτι τὸ μέλος τοῦ δεύτερου Στιχηροῦ, ἀκόμη καί ὅταν ἀπαντᾷ σέ κώδικες τῆς καλλωπισμένης παράδοσης τοῦ

⁶³¹ Τὸ τμήμα αὐτὸ ἑνσωματώνεται στὸ κυρίως σῶμα τῆς Προθεωρίας καί ἐν συνεχείᾳ ἔπεται ἡ αὐτονομημένη ἐνότητα τῶν ἐπώνυμων Μεθόδων, βλ. Σαλτερῆ, *Στιχηράριο*, σσ. 155-159. Γιά τὸ περιεχόμενο καί τὴν σημασία τῆς Προθεωρίας τῆς Παπαδικῆς βλ. Μ. Ἀλεξάνδρου-Σ. Troelsgard, «Ἡ σημασία τῆς Παπαδικῆς λεγόμενης προθεωρίας γιά τὴν ἔρευνα τῆς βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς μουσικῆς», στὰ *Πρακτικά τοῦ ΣΤ' Διεθνούς Συμποσίου Ἑλληνικῆς Παλαιογραφίας (Δράμα, 21-27 Σεπτεμβρίου 2013)*, τόμ. Β', Αθήνα 2008.

⁶³² Βλ. Πάρη, *Χουρμούζιος*, σσ. 82-83, Χαλδαιάκη, «Θεωρητικὴ Σπουδὴ», σσ. 143-145 καί τοῦ ἰδίου, «Διδασκαλία», σσ. 10-13.

⁶³³ Σαλτερῆ, *Στιχηράριο*, σ. 156. Γιά τὴν εἰδικότερη ἐξέταση, ἀλλὰ καί εὐρύτερη ὀπτική τῆς ἔννοιας τῆς Παραλλαγῆς, καθὼς καί γιά τὴν περιγραφή καί ἐρμηνεία τῶν διαφορῶν ἐποπτικῶν σχημάτων πού σχετίζονται μ' αὐτήν, βλ. Χαλδαιάκη, «Παραλλαγὴ».

⁶³⁴ Βλ. π., σ. 96. Γιά τὸ πρῶτο Ἰδιόμελο βλ. Σιν. 1274 φ. 9β καί γιά τὸ δεύτερο τοὺς κώδικες Ἰβήρ. 974, φ. 15β, 987 φ. 4α «Στιχηρόν μητροφωνιστόν καί παραλλαγιστόν», Σιν. 1300 φ. 7α «Στιχηρόν μετροφωνίας καί παραλλαγῆς», 1507 φ. 3α καί Κωνσταμωνίτου 86 φ. 24β. Γιά συγκεκριμένα παραδείγματα ἀπὸ τοὺς προαναφερόμενους κώδικες, βλ. πκ., σ. 290.

ΙΖ' αϊ., συμπίπτει μ' αυτό τῆς Κουκουζέλειας έκδοχῆς, σέ αντίθεση μέ τό Ἰδιόμελο τοῦ α' ἤχου, τό ὁποῖο καταχωρεῖται μόνο στόν κώδικα Σιν. 1274, ὁ γραφεύς τοῦ ὁποῖου ἐπιλέγει νά παραθέσει τήν παραλλαγή σύμφωνα μέ τό μέλος τοῦ Στιχηραρίου τοῦ Νέου Χρυσάφη⁶³⁵.

Ἐκτός ἀπό τό ἀνώνυμο ἐγχειρίδιο τῆς Προθεωρίας τῶν Παπαδικῶν, ἡ ὁποῖα ἀποκρυσταλλώνεται στήν κοινή της μορφή ἀπό τόν ΙΔ' αϊ. καί μετά, οἱ ἐπώνυμες θεωρητικές συγγραφές τοῦ ΙΕ' αϊ. πραγματεύονται μέ συστηματικότερο τρόπο τά οὐσιώδη θέματα τῆς Ψαλτικῆς⁶³⁶. Μεταξύ αὐτῶν σπουδαιότατη θέση κατέχει ἡ συγγραφή τοῦ Γαβριήλ Ἱερομονάχου, ἡ ὁποῖα παρουσιάζει μεγάλο ἐνδιαφέρον καί ὡς πρός τήν ἀναφορά της στοῦς ἐκκλησιαστικούς ἤχους, οἱ ὁποῖοι «οὔτοι πάντες καί κοινά καί ἴδια κέκτηνται», ἀλλά καί ὁ καθένας ἐξ αὐτῶν «διάφορα ἰδιώματα θεωρεῖται»⁶³⁷. Ἀνάμεσα λοιπόν στά κοινά χαρακτηριστικά τῶν κυρίων ἤχων εἶναι «τό καταλέγειν καί τούς τέσσαρας ἔξω φωνάς τρεῖς», τό ἰδιώμα τους δηλαδή νά καταλήγουν στόν πλάγιό τους ἀκόμη καί στήν περίπτωση τῆς τελικῆς κατάληξης⁶³⁸. Σύμφωνα μέ τόν συγγραφέα, τό φαινόμενο αὐτό ἀφορᾷ κατεξοχήν τό κλασικό Στιχηράριο ἀλλά καί τά καλοφωνικά μέλη τοῦ δ' ἤχου, ἐνῶ γιά τόν β' ἤχο ἀναφέρει ὡς ἐνδεικτικό παράδειγμα τό Ἰδιόμελο «Ἐν ταῖς αὐλαῖς σου ὑμνήσω σε...», τό ὁποῖο προέρχεται ἀπό τήν ἴδια, μέ τά δύο προαναφερόμενα, ἐνότητα Στιχηρῶν τῆς ἀκολουθίας τοῦ Μεγάλου Ἑσπερινοῦ τῆς ἑορτῆς⁶³⁹.

Ὅσον ἀφορᾷ τά Στιχηρά τῆς ἑορτῆς, τό ἰδιώμα αὐτό βρῖσκει ἐφαρμογή ὄχι μόνο στήν ομάδα τῶν Ἰδιομέλων τοῦ β' ἤχου, ἀλλά καί στίς ἀντίστοιχες σειρές τῶν ὑπολοίπων κυρίων ἤχων, μέ ἐξαιρέση τό καλλωπισμένο μέλος τοῦ γ' ἤχου⁶⁴⁰ καί τήν μελοποίηση τοῦ Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν στό σύνολό της⁶⁴¹.

⁶³⁵ Βλ. πκ., σ. 290.

⁶³⁶ Γιά τά αὐτοτελή Θεωρητικά, ἀνώνυμα καί ἐπώνυμα, βλ. Hannick, «Βυζαντινὴ μουσικὴ» καί Ἀλυγιζάκη, *Ὀκταηχία*, σσ. 134-155.

⁶³⁷ Βλ. Hannick-Wolfram, *Gabriel Hieromonachos*, σσ. 76-77, στίχ. 440-447.

⁶³⁸ Βλ. ὄπ.π., σ. 78, στίχ. 448 καί σ. 127. Τό χαρακτηριστικό αὐτό ἀρκετῶν Ἰδιομέλων τῶν κυρίων ἤχων, δηλ. νά πλαγιάζουν ἐκτός ἀπό τίς ἐνδιάμεσες στάσεις καί κατά τήν τελική τους κατάληξη, ἐφαρμόζεται στό πλαίσιο τῆς «κοινῆς» μελωδικῆς παράδοσης τοῦ «ἀπλοῦ» Παλαιοῦ Στιχηραρίου καί αἰρεται σταδιακά στά ἐπώνυμα Στιχηράρια τοῦ β' μισοῦ τοῦ ΙΖ' αϊ., ἐνῶ ἐγκαταλείπεται ὀριστικά στήν μελοποίηση τοῦ Γερμανοῦ Ν. Πατρῶν.

⁶³⁹ Βλ. ὄπ.π., σ. 78, στίχ. 449-452.

⁶⁴⁰ Τό ἐν λόγῳ ἰδιώμα, τό ὁποῖο δέν ἐφαρμόζεται μέ τήν ἴδια συχνότητα στίς τελικές καταλήξεις τῶν Στιχηρῶν τοῦ γ' ἤχου, αἰρεται ὀριστικά μέ τήν μελοποίηση τοῦ Νέου Χρυσάφη.

⁶⁴¹ Βλ. τήν ἐξήγηση ΕΒΕ-ΜΠΤ 749, φφ. 419β-424α, 431α-434α καί π., ὑποσμ. 638.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΠΑΠΑΔΙΚΟ ΓΕΝΟΣ ΜΕΛΟΠΟΪΑΣ

Τό Παπαδικό Γένος Μελοποιΐας περιλαμβάνει, κατ' ἀρχήν, τό μέλος τῶν Ψαλμικῶν στίχων καί τούς ὕμνους πού σχετίζονται μέ τόν κύκλο τοῦ Χερουβικοῦ, δηλαδή τά σταθερά μέρη τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν τοῦ νυχθημέρου⁶⁴². Ἡ κύρια αὐτή ἀρχή ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό τό γεγονός ὅτι τό μουσικό βιβλίον πού στεγάζει τό πλήθος τῶν Παπαδικῶν συνθέσεων δέν ἐπιγραφόταν ἐξ ἀρχῆς ὡς «Παπαδική» ἀλλά «Ἀκολουθία»⁶⁴³. Τμήμα τῆς Παπαδικῆς ἐπίσης εἶναι ἐκτός ἀπό τούς Ψαλμούς καί τό ἐπιτηδευμένο μέλος τοῦ Μαθηματαρίου ἢ Καλοφωνικοῦ Στιχηραρίου, τοῦ Κοντακαρίου ἢ Οἰκηματαρίου καί τέλος τοῦ Κρατηματαρίου⁶⁴⁴.

Ὁ σπουδαιότατος κώδικας τῆς Παπαδικῆς καταλαμβάνει μεγάλο τμήμα τῆς χειρόγραφης παράδοσης καί, ἐκτός του πλήθους τῶν Καλοφωνικῶν συνθέσεων, περιέχει καί εἰσαγωγικό θεωρητικό κείμενο, τήν λεγόμενη «Προθεωρία τῆς Παπαδικῆς (ἢ Ψαλτικῆς) Τέχνης»⁶⁴⁵. Ἡ σύνθεση καί ἀποκρυστάλλωση τῆς ὕλης τῆς στήν μορφή πού διαδόθηκε ἀπό τόν ἸΔ' αἰ. καί μετὰ, μέ τήν διαμόρφωση τῶν μεγάλων ἐνοτήτων ὁμοειδῶν Καλοφωνικῶν μελῶν, ἀποδίδεται στόν Ἰωάννη

⁶⁴² Βλ. Στάθη, «Προσδιορισμός», σσ. 69-70, *Αναγραμματισμοί*, σ. 46 καί Ἀντωνίου, *Μορφολογία*, σσ. 91-92.

⁶⁴³ Γιά τόν ἀρχαιότερο χρονολογημένο κώδικα τοῦ Παπαδικοῦ Γένους ΕΒΕ 2458 (ἔτ. 1336) καί τήν σημασία του ὡς πρὸς τήν νέα Ἀσματική πραγματικότητα πού καταγράφει, βλ. Στάθη, «Διαφοροποίηση».

⁶⁴⁴ Βλ. Στάθη, *Αναγραμματισμοί*, σ. 46 καί 99-125. Συνδετικός κρίκος τῆς συνύπαρξης αὐτῆς τῶν Ψαλμικῶν Μαθημάτων μέ τά «ὑμνογραφικά» Εἶδη τοῦ Κοντακαρίου καί Καλοφωνικοῦ Στιχηραρίου εἶναι ἡ φύση τοῦ μέλους τους, ἡ μελισματική δηλ. καί καλοφωνική μεταχείριση τοῦ ποιητικοῦ κειμένου. Ἐπίσης, βλ. Ἀντωνίου, *Μορφολογία*, ὅπου καί λεπτομερῆς ἔκθεση καί περιγραφή τῶν ποικίλων Εἰδῶν τοῦ Παπαδικοῦ Γένους Μελοποιΐας.

⁶⁴⁵ Ἡ «Προθεωρία τῆς Παπαδικῆς» ἐνσωματώνει, ἐκτός τῆς ἔκθεσης τῶν σημαδιῶν, τίς Μεθόδους τῆς Παραλλαγῆς καί Μετροφωνίας, ἐνῶ σέ ἀρκετούς κώδικες ἔπεται μία αὐτονομημένη ἐνότητα Μεθόδων, πού συνδέονται μέ τήν πρακτική ἐξάσκηση στά διάφορα Εἶδη τοῦ μέλους, καθὼς καί οἱ περίφημες Μέθοδοι τῶν σημαδιῶν καί τῶν θέσεων, βλ. καί π., σσ. 202-204. Γιά τήν λεπτομερέστερη περιγραφή τοῦ περιεχόμενου τῆς Παπαδικῆς ὁ καθηγητής Γρ. Στάθης προτάσσει τήν ἔκθεση τῆς ὕλης τοῦ πρώτου χρονολογημένου κώδικα τοῦ εἶδους ΕΒΕ 2458 (ἔτ. 1336), συντάκτης τῆς ὁποίας εἶναι ὁ Ἰωάν. Κουκουζέλης, καθὼς καί τοῦ κώδικα τοῦ Μανουήλ Χρυσάφη Ἰβήρ. 1120 (ἔτ. 1458), ὁ ὁποῖος πρόκειται οὐσιαστικά γιά μία ἀπόπειρα κωδικοποίησης τῆς ἐπάνυμης βυζαντινῆς μελοποιητικῆς παραγωγῆς. Γιά τόν πρώτο κώδικα, βλ. Στάθη, «Διαφοροποίηση», σσ. 168-188 καί γιά τούς ὑπόλοιπους δύο, βλ. τοῦ ἰδίου, *Αναγραμματισμοί*, σσ. 62-63 καί 101-110 ἀντίστοιχα.

Κουκουζέλη⁶⁴⁶. Ἡ πλούσια ὅμως καί λαμπρή συνθετική παραγωγή πού παρατηρεῖται κατά τόν ΙΔ' αἰ. ὀδήγησε στήν ὑπερβολική διόγκωσή της καί τήν σταδιακή κατάρτησή της σέ ἐπιμέρους συλλογές⁶⁴⁷.

Ὅσον αφορᾷ τήν ἑορτή τῆς Πεντηκοστῆς, ἡ ὕλη τῶν Παπαδικῶν περικλείει μία πλούσια λίστα Καλοφωνικῶν Στιχηρῶν, τίς μελοποιήσεις τῶν δύο Κοινωνικῶν καί τό μέλος τοῦ Κοντακίου-Οἴκου καί τῶν ὑπολοίπων σταθερῶν στοιχείων τῶν ἀκολουθιῶν τῆς ἑορτῆς.

1) Ἡ παράδοση τοῦ μέλους τῶν Καλοφωνικῶν Στιχηρῶν τῆς ἑορτῆς

Ἡ «Καλοφωνία», ὡς πλήρης κωδικοποιημένη Ἀσματική παράδοση, τοποθετεῖται χρονολογικά τόν ΙΔ' αἰ. καί εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένη μέ τό πρόσωπο τοῦ μαῖστορα Ἰωάννη Κουκουζέλη, ἄν καί οἱ ἀπαρχές τοῦ μελισματικοῦ ὕφους πρέπει ν' ἀναζητηθοῦν πολύ νωρίτερα⁶⁴⁸. Εἰδικότερα, τό καλοφωνικό μέλος τῶν Στιχηρῶν Ἰδιομέλων ἔλαβε τήν τελική του μορφή κατά τό β' μισό του ΙΓ' αἰ.⁶⁴⁹ καί ἀποτελεῖ οὐσιαστικά ἐπέκταση καί ἔντεχνη διαπλάτυνση τοῦ ἀντίστοιχου μελωδικοῦ κορμοῦ τοῦ Παλαιοῦ «κοινοῦ» Στιχηραρίου⁶⁵⁰. Ἡ μελισματική αὐτή

⁶⁴⁶ Βλ. Στάθη, *Ἀναγραμματισμοί*, σσ. 61-62, 99-100.

⁶⁴⁷ Οἱ τρεῖς μεγάλες κατηγορίες Παπαδικῶν μελῶν, πού προαναφέρθηκαν, ἀποσπᾶστηκαν νωρίς ἀπό τόν ὀγκώδεστατο κώδικα τῆς Παπαδικῆς καί ἀποτέλεσαν ἰδιαίτερες ἀμιγεῖς συλλογές, βλ. γιά κάθε μία ἐξ' αὐτῶν τήν ἀντίστοιχη μελέτη: Στάθη, *Ἀναγραμματισμοί*, Κρητικοῦ, Ἀκάθιστος καί Ἀναστασίου, *Κρατηματάριο*.

⁶⁴⁸ Βλ. Στάθη, *Ἀναγραμματισμοί*, σσ. 61 καί 71-79 καί Strunk, "Construction", σ. 194.

⁶⁴⁹ Βλ. Στάθη, *Ἀναγραμματισμοί*, σ. 77. Ἰδιαίτερη πάντως εἶναι ἡ συνεισφορά τοῦ Μαῖστορος Ἰ. Κουκουζέλη, τόσο στήν σύνθεση, ὅσο καί στόν καλλωπισμό τῆς πρό αὐτοῦ Καλοφωνικῆς Στιχηραρικῆς παραγωγῆς, βλ. τόν κολοφῶνα τοῦ κώδικα Σιν. 1234, αὐτόγραφο τοῦ Ἰωάν. Πλουσιαδηνοῦ (ἔτ. 1469). Ἐπίσης στά Μαθηματάρια Ξηροποτάμ. 264 φ. 1α, Βλατάδων 46 φ. 122α καί Νέας Συλλογῆς Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων 554, φ. 1α, ἐκτός ἀπό τόν καλλωπισμό τοῦ Μαῖστορος, μαρτυρεῖται ὅτι «ὑστερον τά ἐναπολειφθέντα ἐκαλλωπίσθησαν παρά κύρ Μανουήλ τοῦ Χρυσάφη», βλ. καί Χατζηγιακουμῆ, *Σχεδιάσμα*, σσ. 19-20 καί 115.

⁶⁵⁰ Τήν πρακτική αὐτή περιγράφει καί ὑποδεικνύει τόν ΙΕ' αἰ. ὁ τελευταῖος Βυζαντινός μελοποιός καί κωδικοποιητής τῆς Καλοφωνικῆς μουσικῆς παράδοσης Μανουήλ Χρυσάφης, βλ. π., σ. 159, ὑποσμ. 465. Γιά μία ἐνδεικτική περιγραφή αὐτῆς τῆς διαδικασίας, ἡ ὁποία αφορᾷ τίς συνθέσεις Καλοφωνικῶν Στιχηρῶν τοῦ Γαβριήλ Ἱερομονάχου, βλ. Wolfram, «Γαβριήλ». Ἡ μελισματική αὐτή ἐπιτήδευση καί καλοφωνική μεταχείριση τῶν Ἰδιομέλων τοῦ Στιχηραρίου ἀναπτύχθηκε μᾶλλον κατ' ἐπίδραση τοῦ μελισματικοῦ ὕφους τοῦ βιβλίου τοῦ Ψαλτικοῦ, βλ. Στάθη, *Ἀναγραμματισμοί*, σ. 77 καί πκ, σ. 221, ὑποσμ. 724.

ἐπιτήδευση ἐπιτυγχάνεται «διά τῆς εἰσαγωγῆς ἡχημάτων, τοῦ ἀναγραμματισμοῦ καί ἀναποδισμοῦ λέξεων τοῦ κειμένου καί τέλος, μέσω αὐτοῦ καθ' ἑαυτοῦ τοῦ καλοφωνικοῦ ἐπιτηδευμένου μέλους τους»⁶⁵¹.

Τά «Καλοφωνικά Στιχηρά» ἀναφέρονται καί μέ τόν ὄρο «Μαθήματα»⁶⁵² καί μέ ἐξαίρεση τούς Ψαλμικούς στίχους τό κείμενό τους εἶναι ὕμνογραφικό. Τά Μαθήματα πού ἔχουν ἐντοπισθεῖ στούς χειρόγραφους κώδικες (Παπαδικές, Μαθηματάρια καί στίς ἐπιτομές τους ἢ «Ἀνθολογίες») καί ἀφοροῦν τήν Κυριακή τῆς Πεντηκοστῆς καί τό Σάββατο πρό αὐτῆς μποροῦν νά διακριθοῦν, ὡς πρός τό ποιητικό τους κείμενο, σέ τέσσερις κατηγορίες:

Α) Τριαδικά

Πρόκειται κατά σειρά γιά τρεῖς δεκαπεντασύλλαβες συνθέσεις, μία ὀκτασύλλαβη καί μία σέ ἐλεύθερο στίχο, μέ περιεχόμενο δογματικό καί ἐξυμνητικό τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδας⁶⁵³. Συνιστοῦν μία ὑποενοότητα μετά τό κυρίως σῶμα τῶν Καλοφωνικῶν Στιχηρῶν τῆς ἐορτῆς καί συνηθέστερα ἐπιγράφονται ὡς «Στίχοι εἰς τήν Ἁγίαν Τριάδα». Ὡς πρός τήν ποιητική τους σύνθεση, ξεχωρίζει τό ὄνομα τοῦ Ἰωάννη Λάσκαρη, ἐνῶ ἡ μελοποίησή τους ἀνήκει στόν Ἰωάννη Κλαδᾶ, μέ ἐξαίρεση τό τελευταῖο Δοξαστικό τῶν Πολυελέων, ποίημα τοῦ Νέου Χρυσάφη⁶⁵⁴:

α) «Λόγε Πατρός καί συμφυές Πνεῦμα, ταυτότης μία...», ἦχος πλ. δ', ποίημα τοῦ Ἰωάννη Λάσκαρη (μονομερῆς α')⁶⁵⁵.

⁶⁵¹ Στάθη, *Αναγραμματισμοί*, σσ. 66-71.

⁶⁵² Τό «Στιχηράριον Καλοφωνικόν» παρουσιάστηκε ὡς αὐτόνομος μουσικός κώδικας τό α' μισό του ΙΕ' αἰ. Ἀπό τά μέσα τοῦ ΙΣΤ' αἰ. ἀπαντᾶται καί ὁ ὄρος «Μαθηματάριον» ὁ ὁποῖος ἐπικρατεῖ ἰδίως κατά τόν ἐπόμενο αἰ., βλ. Στάθη, *Αναγραμματισμοί*, σσ. 120-21. Γιά τό Καλοφωνικό Στιχηράριο ἢ Μαθηματάριο, βλ. καί Ἀντωνίου, *Μορφολογία*, σσ. 231-240.

⁶⁵³ Βλ. Στάθη, *Δεκαπεντασύλλαβος*, σσ. 81-82.

⁶⁵⁴ Γιά τά Δοξαστικά Μαθήματα τῶν Πολυελέων, βλ. Χαλδαιάκη, *Πολυέλεος*, σσ. 627-648.

⁶⁵⁵ Βλ. στό Διονυσίου 570 φ. 169β «Τριαδικόν τό μέλος κυρίου Ἰωάννου Λαμπαδαρίου [Κλαδᾶ], τά γράμματα κυρίου Ἰωάννου Λάσκαρη τοῦ Σηρπαγάνου. Ἡ ἀκροστοιχίς τῶν γραμμάτων Λάσκαρις» καί Σιν. 1251 φ. 435β, «ποίημα κύρ Ἰωάννου Λάσκαρη τοῦ Σηρπαγάνου». Ἐπίσης καί στό Σιν. 1293 φ. 298α, Κουτλουμουσίου 456 φ. 196α, Μ. Λαύρ. Ε148 φ. 308β, Ε173 φ. 288β, Ἰβήρ. 973 φ. 418 καί 974 φ. 438β. Πλήρες τό κείμενό του στό Στάθη, *Δεκαπεντασύλλαβος*, σ. 253. Ὁ τύπος τῆς μουσικῆς σύνθεσης ἀναγράφεται ἐντός παρενθέσεως, ὅπως καί γιά τά ὑπόλοιπα Μαθήματα τῆς ἐορτῆς, βλ. Στάθη, *Αναγραμμάτισμοι*, σσ. 149-159.

β) «Θεόν Τριάδα οί πιστοί ὑμνοῦμεν ἀσυγχύτως...», ἦχος πλ. δ', ποίημα τοῦ αὐτοῦ (μονομερῆς β')⁶⁵⁶.

γ) «Θεέ, Τριάς διαιρετή προσώποις, οὐ τῇ φύσει...», ἦχος πλ. β', ποίημα τοῦ Κων/ντίνου Ἀσᾶν (μονομερῆς β')⁶⁵⁷.

δ) «Ἐπί τοῦ Θεοῦ τοῦ κόσμου μόνου τρία πρόσωπα δοξάζω...», ἦχος πλ. δ', ποίημα Ἰωάννη Λάσκαρη, ὀκτασύλλαβη σύνθεση (μονομερῆς α')⁶⁵⁸.

ε) «Τόν Πατέρα προσκυνήσωμεν...» ἦχος α', μέλος Χρυσάφη τοῦ Νέου (μονομερῆς β')⁶⁵⁹.

Β) Στιχηρά ἢ Δοξαστικά τῆς ἑορτῆς

Ἡ καλοφωνική μεταχείριση τῶν Ἰδιομέλων τοῦ Στιχηραρίου ἀποτελεῖ τήν πρῶτο διαδεδομένη μελοποιητική ὁδὸν στήν κατηγορίαν τῶν καθ' αὐτῶν Μαθημάτων τῆς βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς παραγωγῆς καί συνακόλουθα τό κυρίως σῶμα τῶν Καλοφωνικῶν συνθέσεων μίας ἑορτῆς⁶⁶⁰. Τά μελοποιημένα Ἰδιόμελα προέρχονται καί ἀπό τίς τρεῖς ἐνόητες Στιχηρῶν τοῦ Μεγάλου Ἐσπερινοῦ καί τοῦ

⁶⁵⁶ Βλ. στό Διονυσίου 570 φ. 171α «Ἐτερον Τριαδικόν, τά γράμματα τοῦ αὐτοῦ Σηρπαγάνου, τό δέ μέλος τοῦ αὐτοῦ κυρίου Ἰω[άννου τοῦ Κλαδᾶ]». Ἐπίσης καί στό Σιν. 1251 φ. 434β, Μ. Λαύρ. Ε148 φ. 313α, Ε173 φ. 287α, Ἰβήρ. 972 φ. 235 καί ΕΒΕ 2406 φ. 427α. Πλήρες τό κείμενο του στό Στάθη, *Δεκαπεντασύλλαβος*, σ. 253.

⁶⁵⁷ Βλ. στό Ἰβήρ. 974 φ. 433α «Τριαδικόν τά γράμματα κυρίου Κων/ντίνου τοῦ Ἀσᾶν, τό δέ μέλος λαμπαδαρίου (Ἰωάννου τοῦ Κλαδᾶ)» καί Σιν. 1251 φ. 434α «τοῦ Λαμπαδαρίου τά δέ γράμματα Κων/ντίνου τοῦ Ἀσᾶν». Ἐπίσης καί στό Ἰβήρ. 964 φ. 291α, 993 φ. 259β, Κουτλουμουσίου 456 φ. 198β, Μ. Λαύρ. Ε173 φ. 198β καί ΕΒΕ 2406 φ. 426α. Γιά τό πλήρες κείμενό του, βλ. Στάθη, *Δεκαπεντασύλλαβος*, σ. 254.

⁶⁵⁸ Βλ. στό Διονυσίου 570 φ. 169β «Ἐτερον Τριαδικόν. τό μέλος τοῦ αὐτοῦ λαμπαδαρίου, τά δέ γράμματα τοῦ αὐτοῦ Σηρπαγάνου», στό Κουτλουμουσίου 456 φ. 197β, ΕΒΕ 2406 φ. 428α καί Sal 48 φ. 385β. Ἐπίσης οἱ ἴδιοι στίχοι μελοποιήθηκαν ἀπ' τόν Βενέδ. Ἐπισκοπόπουλο στό Λίβερπουλ-Mayer 12053 φ. 302β «εἰς τήν Ἁγίαν Τριάδα», βλ. Γιαννόπουλου, *Ἀνθηση*, σ. 729. Πλήρες τό κείμενο τῆς σύνθεσης περιέχεται στό Στάθη, *Δεκαπεντασύλλαβος*, σ. 81 ὑποσμ. 3. Τέλος ὡς καταληκτικό Δοξαστικό Μάθημα τῶν Πολυελέων μελοποιήθηκε ἀπ' τόν Ἰωάν. Πρωτοψάλτη σέ ἦχο δ' (μονομερῆς α'), βλ. Χαλδαιάκη, *Πολυέλεος*, σ. 636 καί τοῦ ἴδιου Ἰδρα, σ. 140, σύμφωνα μέ τόν αὐτόγραφο κώδικα τοῦ Κώνστα τοῦ Χίου Ἰδρας 618 φφ. 117β-120α.

⁶⁵⁹ Περιέχεται σέ πλειάδα κωδίκων, βλ. ἐνδεικτικά στά ΕΒΕ 2175 φ. 788α, Ἰβήρ. 960 φ. 242β «τῆς Ἁγίας Τριάδος», 967 φ. 77β, Δοχειαρίου 339 φ. 251β, Ἁγ. Στεφάνου Μετεώρων 43 φ. 243β «εἰς δόξαν τῆς Ἁγίας Τριάδος» καί σε ἐξήγηση στο ΕΒΕ-ΜΠΤ 722 φ. 329α.

⁶⁶⁰ Βλ. Στάθη, *Ἀναγραμματισμοί*, σ. 141.

Ὁρθρου τῆς Πεντηκοστῆς⁶⁶¹, ἐνῶ χαρακτηριστική εἶναι ἡ προτεραιότητα πού δίνεται ἀπό τούς βυζαντινούς μελοποιούς στά Δοξαστικά τῆς ἑορτῆς⁶⁶²:

α) «Πάντα χορηγεῖ...» Μπαλασίου Ἱερέως ἤχος α' (μονομερῆς β')⁶⁶³.

β) «Ἐν ταῖς αὐλαῖς σου...» Ξένου τοῦ Κορώνη ἤχος β' (διμερῆς β')⁶⁶⁴.

γ) «Τριάδα ὁμοούσιον...», Μάρκου Κορίνθου ἤχος β' (τριμερῆς β')⁶⁶⁵.

δ) «Παράδοξα σήμερον...» Μανουήλ τοῦ Χρυσάφη ἤχος δ' (μονομερῆς β')⁶⁶⁶.

Ἡ μεμονωμένη μελοποίηση τοῦ Κων/ντίνου Φλαγγῆ, ὁ ὁποῖος ἀνήκει στους κύριους ἐκπροσώπους τῆς Κυπριακῆς παράδοσης, ἀφορᾷ καί τά τρία Ἰδιόμελα τῆς σειρᾶς⁶⁶⁷ (ἀπλός α', μέλος ἐνδιάμεσο «μεταξύ Ἀναγραμματισμοῦ καί Στιχηροῦ⁶⁶⁸).

⁶⁶¹ Βλ. π., σσ. 96-98.

⁶⁶² Γιά τά πρόσωπα τῶν μελουργῶν πού εὐδοκίμησαν στήν Μελοποιῖα τῶν Μαθῆματων, ἀλλά καί τῶν ὑπολοίπων Παπαδικῶν συνθέσεων πού ἀφοροῦν τήν ἑορτή τῆς Πεντηκοστῆς, βλ. Χαλδαϊάκη, *Πολυέλεος*, σσ. 387-498, Jakovlevic, *Παλαιογραφία*, σσ. 39-103, Αναστασίου, *Κρατήματα*, σσ. 247-392 (μέ πλήρη βιβλιογραφική ἀναφορά), Καραγκούνη, *Χερουβικά*, σσ. 159-665, Στάθη, *Δεκαπεντασύλλαβος*, σσ. 97-124 καί Χατζηγιακουμῆ, *Σχεδιάσμα* (κυρίως γιά τούς μεταβυζαντινούς μελουργοῦς).

⁶⁶³ Μέ μεγάλη διάδοση στήν χειρόγραφη παράδοση, βλ. ἀντιπροσωπευτικά ΕΒΕ 2175 φ. 789β, Ἰβήρ. 960 φ. 240β καί 967 φ. 279α καί ἐξηγημένο στό ΕΒΕ-ΜΠΤ 722 φ. 322α καί Ἰωάννου Λαμπαδαρίου-Στεφάνου Δομεστίκου, *Πανδέκτη Γ'*, σσ. 329-340. Ἐπίσης στόν αὐτόγραφο κώδικα τοῦ Ματθαίου Βατοπεδινοῦ Παντελεήμονος 1207 (Τυπικαρίου Κοιμήσεως Θεοτόκου 6) φ. 143β, περιέχεται μελοποίηση τοῦ Στιχηροῦ αὐτοῦ ἀπό τόν ἴδιο τόν Ματθαῖο.

⁶⁶⁴ Βλ. στό Ἰβήρ. 975 φ. 440β, ΕΒΕ 886 φ. 473α, Δοχειαρίου 379 φ. 359β, Σιν. 1251 φ. 432α καί ἐξηγημένο στό ΕΒΕ-ΜΠΤ 734 φ. 188β (ἤχος ἔξω β').

⁶⁶⁵ Βλ. στό Ἰβήρ. 993 φ. 211α «Μάρκου Ἱερομονάχου», ΕΒΕ 886 φ. 478β «Στιχηρόν Τριαδικόν Μάρκου Ἀρχιερέως» καί Μ. Λαύρ. Ε173. Πρόκειται γιά τόν Μάρκο Ἀρχιερέα Κορίνθου, ὁ ὁποῖος ἀπαντᾶται στήν χειρόγραφη παράδοση καί ὡς Μάρκος Εὐγενικός ὁ ἐκ τῆς Μονῆς τῶν Ξανθοπουλέων, βλ. Χατζηγιακουμῆ, *Χειρόγραφα*, σ. 337.

⁶⁶⁶ Βλ. ἐνδεικτικά Ἰβήρ. 964 φ. 258, 975 φ. 444α, 980 φ. 216α, Δοχειαρίου 379 φ. 348α, Μ. Λαύρ. Η132 φ. 197α, ΑΠΘ φφ. 412β καί Σιν. 1294 φ. 151α. Σημειωτέον ὅτι ὁ Μαν. Χρυσάφης παρέδωσε ἕναν ἀξιόλογο ἀριθμό Καλοφωνικῶν συνθέσεων καί κωδικοποίησε καί καλλώπισε μεγάλο μέρος τῆς πρό αὐτοῦ βυζαντινῆς παραγωγῆς, ἀκολουθώντας ὡς πρός τήν πρακτική αὐτή τόν Ι. Κουκουζέλη, βλ. Στάθη, *Ἀναγραμματισμοί* σ. 129 καί π., σ. 206, ὑποσμ. 650.

⁶⁶⁷ Ἡ μελοποίηση τῶν τριῶν Στιχηρῶν τῆς Πεντηκοστῆς περιλαμβάνεται στόν αὐτόγραφο του κώδικα Κουτλουμουσίου 427 φφ. 185α-187β, βλ. καί πκ., ὑποσμ. 668. Ἐπίσης στά φφ. 169β-170β περιέχεται τό μάθημα «Δι' οὗ Πατήρ γνωρίζεται...» μέ παρόμοια μελοποιητική μεταχείριση ἀπό τόν Φλαγγῆ, τό κείμενο τοῦ ὁποῖου προέρχεται ἀπό τό δεύτερο Ἰδιόμελο τῆς σειρᾶς.

⁶⁶⁸ Στάθη, *Ἄγ. Ὄρος Γ'*, σ. 281. Τό ἔργο τοῦ Φλαγγῆ τοποθετεῖται περί τό τέλος τοῦ ΙΣΤ' αἰ., βλ. ἐκτενῆς ἀναφορά στό Στάθη, *Ἀναγραμματισμοί*, σ. 131. Οἱ συνθέσεις του δέν περιλαμβάνουν, ἐκτός ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ἐνδιάμεσα Κρατήματα καί διακρίνονται γιά τήν πρωτοτυπία καί τήν ἀνεξαρτησία τους σέ σχέση μέ τό μέλος τῆς προγενέστερης

ε) «Τό Πνεῦμα τό ἅγιον...» Ἰωάννου Γλυκέως ἤχος δ' (διμερῆς β')⁶⁶⁹.

στ) «Βασιλεῦ οὐράνιε...» Ξένου τοῦ Κορώνη ἤχος πλ. β', μέ β' πόδα καί κατάληξη «ἀπό Χοροῦ» (τριμερῆς β')⁶⁷⁰.

ζ) «Γλῶσσαί ποτε συνεχύθησαν...», μέλος Θεοδώρου τοῦ Θαλασσηνοῦ σέ καλλωπισμό Γεωργίου τοῦ Κοντοπετρῆ, ἤχος πλ. δ' (μονομερῆς β')⁶⁷¹. Ἡ σύνθεση περιλαμβάνει καί τόν β' πόδα «Ἐκεῖ κατεδίκασε... τῷ πνεύματι» (τριμερῆς β')⁶⁷².

παράδοσης, καθιστώντας τον Φλαγγή πρωτοπόρο στό πλαίσιο τῆς Κυπριακῆς μουσικῆς παράδοσης, μέ ἄξιο συνεχιστή τόν μαθητή του Ἰερώνυμο Τραγωδιστή.

⁶⁶⁹ Βλ. κώδικα Ἰβήρ. 975 φ. 441β «τοῦ πρωτοψάλτου Γλυκέως» καί ἐξηγημένο στό ΕΒΕ-ΜΠΤ 734 φ. 191α. Ἐπίσης στό Δοχειαρίου 379 φ. 350α μαρτυρεῖται μέλος Μανουήλ τοῦ Μεγάλου Ρήτορος (βλ. Στάθη, Ἄγ. Ὅρος Α', σ. 538), ἐνῶ στό Σιν. 1250 φ. 101α περιλαμβάνεται μελοποίηση Μανουήλ τοῦ Μεγάλου Ρήτορος, ἀνεξάρτητη ἀπ' αὐτή τοῦ Κορώνη (τύπος μονομερῆς β', βλ. καί στό Δοχειαρίου 379 φ. 350α).

⁶⁷⁰ Βλ. στό ΕΒΕ 886 φ. 474α (μέ σαφῶς ὀριζόμενο τόν β' πόδας στό φ. 474β καί «ἀπό Χοροῦ» κατάληξη «καί σῶσον... ἡμῶν» σέ σύντομο μέλος), Ἰβήρ. 975 φ. 442β (ἐνιαῖο τό κείμενο χωρίς σαφή ἀναγραφή τοῦ β' πόδα καί μέ τήν κατάληξη λίγο διαφοροποιημένη σέ σχέση μέ τόν ΕΒΕ 886), Σιν. 1251φ. 433α (μέ β' πόδα ἀλλά χωρίς κατάληξη) καί ἐξηγημένο στό ΕΒΕ-ΜΠΤ 734 φ. 194α (ταυτίζεται μέ τήν μορφή τοῦ Ἰβήρ. 975). Ἐπίσης στό Κουτλουμουσίου 455 φ. 157α περιέχεται ἡ σύνθεση χωρίς τόν πρόλογό της, ὁ ὁποῖος καταχωρεῖται ξεχωριστά στό φ. 158α «Πρόλογος εἰς τόν αὐτόν στίχον πλ. β'». Ὁ μορφολογικός τύπος τοῦ α' καί β' μεμονωμένα πόδα εἶναι ὁ μονομερῆς β', ἐνῶ συνολικά ὁ Στάθης κατατάσσει τό Μάθημα στόν τριμερῆ β', βλ. τοῦ ἰδίου, *Αναγραμματισμοί*, σ. 199. Τέλος στόν ΕΒΕ 886, μετά τήν κατάληξή του, ἀναγράφεται ἐπιπρόσθετα «(ἤχος) βαρὺς ζῆτει τοιοῦτον πρόλογον εἰς τό Βασιλεῦ οὐράνιε ἐν τῷ καλοφωνικῷ μεγάλῳ ἔσπερινῷ Νεανε».

⁶⁷¹ Βλ. στόν κώδικα Ἰβήρ. 975 φ. 447β «ποίημα τοῦ (Θεοδώρου) Θαλασσηνοῦ, ἐκαλλωπίσθη παρὰ κύρ Γεωργίου Κοντοπετρῆ», 991 φ. 387β, ΑΠΘ 69 φφ. 408β, Σιν. 1251φ. 430β, ΕΒΕ 885 φ. 183α καί 886 φφ. 475α. Ἐξηγημένο ἀπαντᾶται στό ΕΒΕ-ΜΠΤ 734 φ. 198α «Θαλασσηνοῦ μετά παρεκβολῶν Κοντοπετρῆ» καί στήν ὦα «ὡς ἔοικεν ὕστερον ἐκαλλωπίσθη ὑπό τοῦ Κοντοπετρῆ, ἐπόμενος τῆ ὁδῷ τοῦ ἀναγραμματισμοῦ, ἦτοι τοῦ μαῖστορος». Ἐπίσης στό Ἄγ. Παύλου 101 (Μαθηματάριο ΙΣΤ' αἰ.) φ. 163α παραδίδεται τό ἴδιο μέλος ὡς σύνθεση τοῦ Ἀνελῆ μέ καλλωπισμό τοῦ Κοντοπετρῆ, ἐνῶ στό ΕΒΕ 2444 φ. 334α ἐπιγράφεται «ποίημα τοῦ (Λέοντος) Ἀλμυριώτου, ἐκαλλωπίσθη δέ παρὰ Δομεστίκου κυροῦ Γεωργίου τοῦ Κοντοπετρῆ». Τέλος στό Δοχειαρίου 379 φ. 353α περιέχεται ἐπίσης Καλοφωνική σύνθεση τοῦ ἐν λόγῳ Δοξαστικοῦ σέ μέλος Ἀγγέλου Ἰερέως, βλ. Στάθη, Ἄγιον Ὅρος Α', σ. 538.

⁶⁷² Ὁ β' πόδας μεμονωμένα ἔχει παρόμοια μορφή μέ τό πρῶτο μέρος τῆς σύνθεσης καί ἀνήκει στόν ἴδιο μονομερῆς β' μορφολογικό τύπο. Χωρίς τόν β' πόδα ἀπαντᾶται ἡ σύνθεση στους κώδικες Ἰβήρ. 975, ἐνῶ στά ΕΒΕ 885, 2444, ΑΠΘ 69, Σιν. 1251 καί ΕΒΕ 886 περιλαμβάνεται κανονικά, στους δύο τελευταίους μάλιστα μέ ρητή ἀναγραφή του («ὁ β' πούς ἤχος γ' Ἐκεῖ κατεδίκασε τούς ἀσεβεῖς...»), καθῶς καί στήν σημειογραφικά ἐξηγημένη του καταγραφή στόν ΕΒΕ-ΜΠΤ 734 φ. 200α. Ἐπίσης στόν ΕΒΕ 886 παρουσιάζονται γιά τό τελευταῖο του τμήμα δύο μελικές ἐκδοχές καί συγκεκριμένα γιά τήν φράση «Χριστός τούς ἀλιεῖς τῷ πνεύματι», οἱ ὁποῖες διαφοροποιῦνται κατ' οὐσία μόνο ὡς πρὸς τό παρεμβαλλόμενο Κράτημα: ἡ πρώτη ἀποτελεῖ μέρος τῆς κύριας σύνθεσης μέ βραχὺ Κράτημα τεσσάρων περιόδου σειρῶν καί ἡ δεύτερη, ψαλλόμενη «εἰς τόν β' πόδα» (φ. 476β),

η) «Τότε κατηργεῖτο ἡ ἀφωνία...» ἦχος πλ. δ', Αναγραμματισμός Ἰωάννη τοῦ Κουκουζέλη, ὁ ὁποῖος ἀξιοποιεῖ μελοποιητικά ὀλόκληρο τό ποιητικό κείμενο τοῦ προαναφερόμενου Δοξαστικοῦ, προτάσσοντας ὁμως τήν δευτέρῃ του ἐνότητα (μονομερῆς β')⁶⁷³. Μεμονωμένα ἐπίσης ἀπαντᾶται στό Κουτλουμουσίου 455 φ. 161α βραχύς «πρόλογος» τοῦ Μανουήλ Κούρτεση (ἀπλοῦς β').

θ) «Δεῦτε λαοί...» Μανουήλ Χρυσάφου, ἦχος πλ. δ'. Στό σημεῖο τοῦ κειμένου πού ἀρχίζει ἡ Τριαδική δοξολογική ἀναφορά («Ἅγιος ὁ Θεός...») ἐμφανίζεται τομή στήν μουσική σύνθεση μέ τήν ἔναρξη τοῦ β' πόδα⁶⁷⁴. Ἐκτός ἀπό αὐτή τήν μελοποίηση ἐντοπίζεται στή χειρόγραφη παράδοση μία ἐπιπλέον σύνθεση ἀνωνύμου μελοποιοῦ, ἡ ὁποῖα παρουσιάζει ἀρκετά ἐνδιαφέρουσα δομή καί μεγάλη ἔκταση, μέ τήν παρεμβολή πέντε Κρατημάτων (πενταμερῆς α')⁶⁷⁵.

ἐνσωματώνει τό σύνθημα Κράτημα πού ἀπαντᾶται καί στοὺς ὑπόλοιπους κώδικες, τό ὁποῖο ἔχει ἔκταση ἀρκετά ἐκτενέστερη, σχεδόν τριπλάσια, σέ σχέση μέ το προηγούμενο. Ἡ καταληκτική δέ ἐπανάληψη τῆς φράσης «ἐνταῦθα ἐφώτισε Χριστός...πνεύματι» διαφοροποιεῖται μελικά ἀπό τό τμήμα πού προηγεῖται τοῦ Κρατήματος. Ἐπιπλέον, μετά τό πέρας τῆς σύνθεσης τοῦ Θαλασσηνοῦ, ἔπεται στό φ. 477α βραχύς «πρόλογος» σέ ἦχο πλ. δ', ὅπου περιλαμβάνεται μελοποιημένο σέ ἕξι σειρές τό ὑπόλοιπο κείμενο τοῦ αὐτοῦ Δοξαστικοῦ («Τότε κατηργεῖτο...τῶν ψυχῶν ἡμῶν») καί σέ μέλος παρόμοιο μέ τό πρῶτο τμήμα τοῦ Αναγραμματισμοῦ τοῦ Ἰ. Κουκουζέλη πού ἔπεται. Παρόμοια περίπτωση ἀπαντᾶται καί στόν κώδικα Σιν. 1251, ὅπου ἡ πρόσθετη μελική ἐκδοχή τοῦ ἴδιου τμήματος κινεῖται ἀρχικά στόν κύριο ἦχο καί ἀποδίδεται σέ συλλαβικό μέλος «ἀπό χοροῦ» καταλαμβάνοντας ἔκταση μόλις δύο σειρῶν.

⁶⁷³ Βλ. ἐνδεικτικά στό Ἰβήρ. 964 φ. 259β, 975 φ. 448β, Δοχειαρίου 379 φ. 351β, Κουτλουμουσίου 455 φ. 159α, 456 φ. 194α «Ἀναγραμματισμός ἀπό τό αὐτό στιχηρόν («Γλῶσσαί ποτε...») ποίημα τοῦ μαῖστορος», ΑΠΘ 69 φ. 410β, ΕΒΕ 885 φ.185β, 886 φ. 477α, 2600 φ. 115αβ «Ἀναποδισμός τοῦ μαῖστορος ἀπό τοῦ Γλῶσσαί ποτε», Σιν. 1251 φ. 431β (ἴδιος τίτλος μέ Κουτλουμουσίου 456) καί ἐξηγημένο στό ΕΒΕ-ΜΠΤ 734 φ. 202α «Ἀναγραμματισμός εἰς τό αὐτό στιχηρόν». Ἐπίσης στό ΕΒΕ 889 φ. 313α «Ἀναγραμματισμός Γλῶσσαί ποτε μαῖστορος Κουκουζέλη πλ. δ' Τότε κατειργάσθη ἡ ἀφωνία», στό ΑΠΘ 69, Μ. Λαύρ. Ε155 καί Ε173 «Τότε κατηργήθη...», (βλ. Εὐστρατιάδη, «Κουκουζέλης», σσ. 3-86) καί στό ΕΒΕ 2401 φ. 317α καί 899 φ. 313α «Τότε κατηργάσθη...». Για τὰ μουσικά κείμενα τῆς συγκεκριμένης σύνθεσης, καθώς και τῆς προηγούμενης, οἱ ὁποῖες μεταχειρίζονται τό κείμενο τοῦ ἐξεταζόμενου στο Γ' Μέρος Δοξαστικοῦ τῆς ἐορτῆς, βλ. πκ., σσ. 291-297.

⁶⁷⁴ Βλ. στό Ἰβήρ. 975 φ. 445α «τά μέν γράμματα Λέοντος Βασιλέως» (β' πόδας στό φ. 446β), Βλατάδων 46 φ. 448α (β' πόδας στό φ. 449α), Δοχειαρίου 379 φ. 355α, Ἁγ. Παύλου 128 φ. 858 καί ἐξηγημένο στό ΕΒΕ-ΜΠΤ 734 φ. 205α (β' πόδας στό φ. 208β). Στό δεύτερο τμήμα τῆς σύνθεσης τοῦ Μανουήλ Χρυσάφου τό μέλος ἀρχίζει μέ νενανισμό σέ ἦχο να να ἐν εἶδει βραχείας εἰσαγωγῆς ἐπί τῆς πρώτης συλλαβῆς τοῦ κειμένου καί, σέ συνδυασμό μέ τήν ὑπαρξη ἐκτενέστερου Κρατήματος στό μετέπειτα κύριο σῶμα του, ὁ β' πόδας κατατάσσεται στόν μονομερή β' μορφολογικό τύπο, παρομοίως μέ τό πρῶτο μέρος τῆς σύνθεσης.

⁶⁷⁵ Βλ. στό Κουτλουμουσίου 455 φ. 162α καί Σιν. 1313 φ. 377β. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ ἔλλειψη ἰσορροπίας μεταξύ τοῦ ἀπλοῦ μέλους πού ἐπενδύει τό ποιητικό κείμενο καί τήν

ι) «Ότε τό Πνεῦμά σου κατέπεμψας Κύριε...», ἦχος πλ. δ' , ἀνωνύμου μελοποιοῦ στό Κουτλουμουσίου 455 φ. 166 α (μονομερῆς α').

ια) Ἡ καλοφωνική μελοποίηση τοῦ Ἀπολυτικίου τῆς Πεντηκοστῆς «Εὐλογητός εἶ Χριστέ...» ἐντάσσεται μέσα στό πλαίσιο τῆς εὐρύτερης κατά τήν μεταβυζαντινή περιοδο χρήσης τῶν Ἀπολυτικίων τῶν ἑορτῶν ὡς κείμενο Μαθημάτων ἢ ὀκτάηχων συνθέσεων⁶⁷⁶. Στήν πρώτη κατηγορία ἀνήκουν οἱ μελοποιήσεις τοῦ Νέου Χρυσάφη καί τοῦ Παλατίου Ἱερομονάχου τοῦ ἐκ Μελενίκου, οἱ ὁποῖες ἀκολουθοῦν τήν δομή καί καλοφωνική μελική ἐκτύλιξη τῶν Μαθημάτων τῆς βυζαντινῆς περιόδου⁶⁷⁷. Ἀφετέρου τό εἶδος τῶν ὀκτάηχων συνθέσεων ἀντιπροσωπεύουν οἱ μελοποιήσεις τῶν ἁγιορειτῶν Ἰωάσαφ Διονυσιάτου, Νικολάου Δοχειαρίτη καί Ματθαίου Βατοπεδινού, μαθητῶν τῶν τριῶν ἐφευρετῶν τῆς Νέας Μεθόδου⁶⁷⁸, οἱ ὁποῖες περιλαμβάνονται σέ αὐτόγραφοι τους κώδικες καί σέ νέα ἀναλυτική σημειογραφία⁶⁷⁹.

Γ) Εἰρμί ἢ Τροπάρια ᾠδῶν

Τό κείμενο τῶν Εἰρμῶν καί δευτερευόντως τῶν τροπαρίων τῶν Κανόνων τῶν Δεσποτικῶν καί Θεομητορικῶν ἑορτῶν ἔτυχε κατά τήν βυζαντινή περιοδο παρόμοιας Καλοφωνικῆς ἐπεξεργασίας, ὅπως καί τῶν Στιχηρῶν Ἰδιομέλων. Ἡ

ἐκτεταμένη ἀνάπτυξη τῶν παρεμβαλλόμενων Κρατημάτων. Στήν πρώτη περίπτωση ἡ μελοποίηση παραπέμπει στό ὕφος τοῦ ἀπλοῦ Στιχηραρίου, ἐνῶ ἀξιοσημείωτη εἶναι καί ἡ τροπική συμπεριφορά τῶν Κρατημάτων ὅπου κυριαρχεῖ ἡ τριφωνία τοῦ νανα.

⁶⁷⁶ Βλ. Στάθη, *Αναγραμματισμοί*, σ. 142.

⁶⁷⁷ Γιά τήν μελοποίηση τοῦ Χρυσάφη, βλ. στό Ἰβήρ. 960 φ. 241β καί Δοχειαρίου 339 φ. 250β (μονομερῆς α'). Ἡ δεύτερη περιέχεται στους κώδικες ΕΒΕ 2175 φ. 790β, Σιν. 1297 φ. 151α καί Λειμῶνος 245 φ. 267β (μονομερῆς β') καί ἀποδίδεται στόν Παλάτιο Ἱερομόναχο ἐκ Μελενίκου (ἴσως α' μισό ΙΖ' αἰ.), βλ. Χατζηγιακουμῆ, *Χειρόγραφα*, σ. 363.

⁶⁷⁸ Βλ. Στάθη, *Αναγραμματισμοί*, σσ. 57-58 καί Χατζηγιακουμῆ, *Σχεδιάσμα*, σσ. 97-107.

⁶⁷⁹ Βλ. Ἰωάσαφ Διονυσιάτου στόν κώδικα Διονυσίου 824 φφ. 472-480 ὀκτάηχο δίχορο Ἄρτοκλασίας (καί στήν *Διονυσιατική Μουσική Ἀνθολογία, Ἑσπερινός-Ὁρθρος*, Ἄγ. Ὅρος 2009, σσ. 146-154) καί τῶν Νικολ. Δοχειαρίτη καί Ματθ. Βατοπεδινού στά Δοχειαρίου-Τυπικαρίου 123 καί Παντελεήμονος 1207 ἀντίστοιχα. Ἐπίσης στόν ρουμάνικο κώδικα Διονυσίου 507 (ἔτ. 1884) καταχωρεῖται ἐνότητα μέ ὀκτάηχη μελοποίηση ἀπό τόν Νεκτ. Βλάχο τῶν Ἀπολυτικίων ὄλων τῶν Δεσποτικῶν ἑορτῶν στήν ρουμανική, ἀνάμεσα στά ὁποῖα καί αὐτό τῆς Πεντηκοστῆς (φ. 186α). Ἡ ἐνότητα αὕτη δέν περιέχει κατ' οὐσία πρωτότυπες συνθέσεις, ἀφοῦ ὁ Νεκτ. Βλάχος διαμορφώνει τό μέλος του μέ προσαρμογές κατά περίπτωση ἀπό τό ἀντίστοιχο ὀκτάηχο «Θεοτόκε Παρθένε...» τοῦ Πέτρ. Μπερεκέτη μέ ἀπουσία τῶν Κρατημάτων. Ἡ ἴδια σύνθεση καταχωρεῖται ἐπίσης καί στόν κώδικα 557 114 τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μ. Λαύρ., βλ. Σ. Εὐστρατιάδη-Σπυρ. Λαυριώτου, «Συμπληρωματικός Κατάλογος χειρογράφων κωδίκων ἱεράς μονῆς Μεγίστης Λαύρας», *ΕΕΒΣ* 28 (1958), σ. 190.

βυζαντινή κυρίως αυτή μελοποιητική πρακτική καθιστά αναγκαία την διάκριση και αντιδιαστολή μεταξύ των Είρμων του Μαθηματαρίου και των αντίστοιχων «Καλοφωνικῶν Είρμων» του ΙΖ' και ΙΗ' αϊ., τῶν ὁποίων ἡ μελική ἐπιτήδευση «δέν ἐξέρχεται τοῦ γενικοῦ διαγράμματος τοῦ εἰρμολογικοῦ μέλους»⁶⁸⁰. Συνεπῶς ἡ καλοφωνική μεταχειρίσις τῶν Είρμων τῆς στ' καί θ' Ὁδῆς τοῦ Ἰαμβικοῦ Κανόνα τῆς ἐορτῆς ἐντάσσεται στό παραπάνω πλαίσιο τοῦ μουσικοῦ ὕφους τοῦ Μαθηματαρίου καί δέν πρέπει νὰ συγχέεται μέ τίς ἀντίστοιχες συνθέσεις τοῦ Καλοφωνικοῦ Εἰρμολογίου⁶⁸¹:

α) «Ἰλασμός ἡμῖν Χριστέ καί σωτηρία...», ἀνωλύμου μελοποιῶ στοῦ Κουτλουμουσίου 455 φ. 165α (μονομερῆς α').

β) «Ὁ Δεσπότης ἔλαμψεν ἐκ τῆς Παρθένου...», ἐπίσης χωρίς ἐπώνυμο συνθέτη στό Σιν. 1313 φ. 374α (μονομερῆς α')⁶⁸².

γ) Ὁ Εἰρμός τῆς θ' Ὁδῆς «Χαίροις ἄνασσα...» ἔχει ἀξιοποιηθεῖ μελοποιητικά ἀπό τόν Χρυσάφη τόν Νέο, τοῦ ὁποῦ ἡ σύνθεση εἶχε εὐρύτατη διάδοσις⁶⁸³, καθὼς καί ἀπό τόν Μανούηλ Χρυσάφη καί Ἰωάννη Λάσκαρη⁶⁸⁴. Ἐπίσης ἀπαντοῦν στήν χειρόγραφη παράδοσις μεμονωμένες μικρότερης ἔκτασης μελοποιήσεις ἀνωλύμων δημιουργῶν⁶⁸⁵.

Δ) Νεκρώσιμα

Μέ τόν ὄρο αὐτό ἐπιγράφονται τά Στιχηρά, ἰδίως Ἰδιόμελα, τῶν ὁποίων ἡ θεματολογία περιστρέφεται γύρω ἀπό τόν θάνατο καί τοὺς Κεκοιμημένους.

⁶⁸⁰ Στάθη, *Αναγραμματισμοί*, σ 141.

⁶⁸¹ Βλ. π., σσ. 173-174.

⁶⁸² Στήν συνέχεια τοῦ ἰδίου κώδικα (φ. 376α) «ἕτερον» μέ νενανισμό στήν ἀρχή (ἀπλοῦς γ'). Τό κείμενο τῶν δύο αὐτῶν συνθέσεων, πού περιέχονται στόν Σιν. 1313, προέρχεται ἀπό τόν Εἰρμό τῆς στ' Ὁδῆς.

⁶⁸³ Βλ. ἐνδεικτικά ΕΒΕ 2175 φ. 787α, Ἰβήρ. 960 φ. 239β, 967 φ. 276β, 970 φ. 322β, Μ. Λαύρ. 1184 φ. 474β καί Δοχειαρ. 379 φ. 357 καί σέ ἐξήγησις στον ΕΒΕ-ΜΠΤ 722 φ. 316β (μονομερῆς β').

⁶⁸⁴ Βλ. στό ΑΠΘ 69 φφ. 411β «Εἰρμός ποίημα τοῦ γλυκυτάτου κύρ Χρυσάφη» μονομερῆς β', Ἰβήρ. 964 φ. 261α, 993 φ. 293α, Δοχειαρίου 379 φ. 357α καί τοῦ Ἰωάν. Λάσκαρη στό Σιν. 1251 φ. 436β (καί τά δύο μέλη ἀνήκουν στόν μονομερή β' τύπο).

⁶⁸⁵ Βλ. στό Σιν. 1313 φ. 376β καί στό Κουτλουμουσίου 455 φ. 164β (καί τά δύο ἀπλοῦς γ'). Ἡ περίπτωση τοῦ κώδικα Ἰβήρ. 983, φ. 606α, ὅπου περιέχεται «Τῆς Πεντηκοστῆς μάθημα κύρ Καλλίστου ἱερομονάχου...» καθίσταται προβληματική, καθὼς τό κείμενο τῆς σύνθεσης «Ἔθνη κροτήσατε...» συμπίπτει μέ τό πρῶτο τροπάριο τῆς α' Ὁδῆς τοῦ δευτέρου Κανόνα τῆς Μεσοπεντηκοστῆς καί ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἐνότητος τῶν Μαθημάτων τῆς ἐορτῆς αὐτῆς.

Αφορούν κυρίως τόν οκτάηχο κύκλο τῶν τροπαρίων τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ, καθώς καί τόν Νεκρώσιμο Οἶκο «Αὐτός μόνος ὑπάρχεις ἀθάνατος...»⁶⁸⁶ καί περιέχονται στό τέλος τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἀμώμου, μετά τήν στιχολογία τῶν τριῶν του στάσεων. Ἡ ἐνότητα αὐτή τῆς «Καλοφωνίας τοῦ Ἀμώμου» περιλαμβάνεται σχεδόν ἀποκλειστικά στους κώδικες τῆς Παπαδικῆς, ἐντασσόμενη συνήθως στήν ἀκολουθία τοῦ Ὁρθροῦ⁶⁸⁷ καί ἄλλοτε στήν Θεία Λειτουργία. Ἐκτός τῶν Νεκρωσίμων καταχωροῦνται ὄχι σπάνια καί ἄλλα Στιχηρά «Κατανυκτικά», ἡ ἐξέταση τῶν ὁποίων ξεφεύγει ἀπό τά ὅρια τῆς παρούσας πραγμάτευσης ⁶⁸⁸. Πέρα ἀπό τόν Ἀμωμο, τά Νεκρώσιμα Στιχηρά περιλαμβάνονται ἐπίσης καί σέ Μαθηματάρια τοῦ κινητοῦ ἐορτολογικοῦ κύκλου καί συγκεκριμένα στήν ἐνότητα τοῦ Ψυχοσαββάτου πρό τῆς Ἀπόκρεω, τό ὁποῖο σχετίζεται στενά μέ αὐτό πρό τῆς Πεντηκοστῆς⁶⁸⁹. Ἡ ἀπουσία Κρατημάτων καί ἡ ἐν γένει ἀπλή τους δομή τά κατατάσσει στόν ἀπλό μορφολογικό τύπο:

α) «Ποία τοῦ βίου τρυφή...» ἦχος α' μέλος Ἰωάννου Λαμπαδαρίου τοῦ Κλαδᾶ⁶⁹⁰.

⁶⁸⁶ Βλ. Στάθη, *Αναγραμματισμοί*, σ. 139 καί Ἀντωνίου, *Μορφολογία*, σσ. 123-124. Γιά τόν Νεκρώσιμο Οἶκο, βλ. πκ., σσ. 225-226.

⁶⁸⁷ Βλ. ἐνδεικτικά Ἰβήρ. 993 φ. 318α κ. ἐξ., EBE 2406 φ. 474β κ. ἐξ. καί Στάθη *Αναγραμματισμοί*, σσ. 108-109, ὅπου παρατίθενται τά σχετικά περιεχόμενα ἀπό τήν Παπαδική Ἰβήρ. 1120, αὐτόγραφο Μανουήλ τοῦ Χρυσάφη τοῦ ἔτ. 1458, βλ. καί π., σ. 206, ὑποσμ. 649.

⁶⁸⁸ Τό ὄριο ἀνάμεσα στά Νεκρώσιμα καί Κατανυκτικά Στιχηρά δέν εἶναι πάντα σαφῶς διακριτό, βλ. τήν κατηγορία τῶν δεκαπεντασύλλαβων στίχων μέ νεκρώσιμο περιεχόμενο, τά ὁποία οὐσιαστικά ἀνήκουν στήν κατηγορία τῶν Κατανυκτικῶν, στό Στάθη, *Δεκαπεντασύλλαβος*, σσ. 78-79 καί 214-216. Γιά τήν χειρόγραφη τους παράδοσή, βλ. ἐνδεικτικά στό Ἰβήρ. 993 φ. 318β «Ἰδοῦ καί ἕτερα στιχηρά κατανυκτικά κατ' ἦχον», EBE 2406 φ. 481α «Στίχοι κατανυκτικοί νεκρώσιμοι» καί στό Στάθη, *Αναγραμματισμοί*, σσ. 148-149 καί τοῦ ἰδίου, *Δεκαπεντασύλλαβος*, σσ. 71-73, 79 καί ἐπιπλέον στίς σσ. 217-235, ὅπου ἐκδίδονται τά γνωστά μέχρι τοῦδε δεκαπεντασύλλαβα Στιχηρά. Ἐπίσης πολλές συνθέσεις Νεκρωσίμων Κατανυκτικῶν ἔχουν συντεθεῖ καί ἀπό Κρητες μελουργούς, βλ. π.χ. τά περιεχόμενα τοῦ Σιν. 1563 στό Γιαννόπουλου, *Ἀνθηση*, σσ. 656-657, ὅπου στά φφ. 246α-265β περιέχονται Δοξαστικά Νεκρώσιμα «καθώς γράφονται καί ψάλλονται παρά κύρ Κοσμᾶ μοναχοῦ τοῦ Βαράνη». Ἐπίσης περιέχονται στά φφ. 259β, 261β δύο συνθέσεις «εἰς κοιμηθέντας λαϊκοῦς» καί στό φ. 260β μέλος τοῦ Δημ. Νταμιά ψαλλόμενο ὡς Δοξαστικό σέ μνημόσυνο ἀρχιερέως ἡ μοναχοῦ.

⁶⁸⁹ Βλ. π., σ. 95.

⁶⁹⁰ Βλ. στό Ἰβήρ. 1000 φφ. 115α «τῷ Σαββάτῳ τῶν ψυχῶν Στιχηρόν», 993 φ. 318α, EBE 2406 φ. 475β, Βατοπεδ. 1495 φ. 269β, SAL 48 φ. 398β καί ἐξηγημένο στό EBE- ΜΠΤ 733 φ. 16α (ἀπό τό Ψυχοσάββατο πρό τῆς Ἀπόκρεω). Ἐπιπλέον στό Δοχειαρίου 338 φ. 363α ἀπαντᾶται τό ἴδιο Ἰδιόμελο σέ μέλος τοῦ Μανουήλ Χρυσάφη. Τό Ἰδιόμελο αὐτό βρῖσκεται ἐπίσης ἐπικεφαλῆς τῆς ἐνότητος τῶν Νεκρωσίμων μελοποιημένων Ἰδιομέλων τοῦ Ἰ. Δαμασκηνοῦ στόν

β) «Οἶμοι, οἶον ἀγῶνα ἔχει ἢ ψυχὴ...» ἤχος β' τοῦ ἰδίου⁶⁹¹.

γ) «Πάντα ματαιότης τὰ ἀνθρώπινα...» ἤχος γ' τοῦ ἰδίου⁶⁹².

δ) «Ὦντως φοβερῶτατον...» ἤχος δ'. Ἐκτός ἀπό τὴν σύνθεση τοῦ Ἰωάννη Κλαδᾶ⁶⁹³ ἔχει μελοποιηθεῖ καὶ ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Κουκουζέλη, Μανουήλ Χρυσάφη καὶ Πέτρο Μπερεκέτη⁶⁹⁴.

ε) «Ἐμνήσθην τοῦ Προφήτου...» ἤχος πλ. α' μέλος Μανουήλ τοῦ Χρυσάφη⁶⁹⁵.

στ) «Δεῦτε ἀδελφοί πνευματικοί...» ἤχος πλ. α' μέλος Ξένου τοῦ Κορώνη⁶⁹⁶.

ζ) «Ὀρῶντές με ἄφωνον καὶ ἄπνουν...» ἤχος πλ. β' Ξένου τοῦ Κορώνη⁶⁹⁷.

η) «Θρηνῶ καὶ ὀδύρομαι...» ἤχος πλ. δ', τὸ ὁποῖο ἐπέχει καὶ θέση Δοξαστικοῦ στὸν Ἑσπερινό τοῦ Σαββάτου⁶⁹⁸. Σέ σχέση μέ τὰ ὑπόλοιπα ἔχει τύχει πλατύτερης διάδοσης καὶ πυκνότερης μελοποιητικῆς ἐπεξεργασίας, δεδομένου ὅτι ἔχει μελοποιηθεῖ ἀπὸ ὅλους σχεδόν τοὺς μελουργούς πού εὐδοκίμησαν στὴν σύνθεση Νεκρώσιμων Στιχηρῶν. Τὸ μέλος του εἶναι μελισματικό καὶ ἐκτενές, χωρὶς ὅμως νὰ ἐνσωματώνει σέ μεγάλο βαθμό τὰ ὑπόλοιπα γνωρίσματα τῆς Καλοφωνίας.

κώδικα Σιν. 1563 φφ. 246α-261α, ὁ ὁποῖος ἐντάσσεται στό πλαίσιο τῆς Κρητικῆς παράδοσης καὶ τὸ μέλος τους ἀκολουθεῖ τὴν δομὴ τῶν ἀπλῶν καὶ ὄχι τῶν Καλοφωνικῶν Στιχηρῶν.

⁶⁹¹ Βλ. στό Ἰβήρ. 993 φ. 319α, ΕΒΕ 2406 φ. 475β, SAL 48 φ. 399β καὶ ἐξηγημένο στό ΕΒΕ-ΜΠΤ 733 φ. 25β (ἀπλοῦς α').

⁶⁹² Βλ. στό Ἰβήρ. 993 φ. 321α, 1000 φφ. 116β-117β, ΕΒΕ2406 φ. 476β καὶ ἐξηγημένο στό ΕΒΕ-ΜΠΤ 733 φ. 28α.

⁶⁹³ Βλ. στό Μ. Λαύρ. Η119 φ. 138α, Ἰβήρ. 993 φ. 322β, ΕΒΕ 2406 φ. 478α «τοῦ Λαμπαδαρίου» καὶ ἐξηγημένο στό ΕΒΕ-ΜΠΤ 733 φ. 31α.

⁶⁹⁴ Γιά τὸ μέλος τοῦ Ἰ. Κουκουζέλη, βλ. Ἰβήρ. 1000 φ. 113αβ, ΕΒΕ 2406 φ. 479α καὶ στά Μ. Λαύρ. Ε148, Ε155, Ε173. Ἐπίσης ἡ ἐξήγηση καταχωρεῖται στό ΕΒΕ-ΜΠΤ 733 φ. 34α («τὸ αὐτὸ στιχηρὸν μελισθέν καὶ παρὰ Ἰωάννου μαῖστορος τοῦ Κουκουζέλη»). Τὸ μέλος τοῦ Χρυσάφη ἀπαντᾶται στό Δοχειαρίου 338 φ. 363β καὶ τοῦ Πέτρου Μπερεκέτη στό Ἰβήρ. 967 φ. 287α.

⁶⁹⁵ Βλ. στό Δοχειαρίου 338 φ. 363 β καὶ Μ. Λαύρ. Θ153 φ. 408β.

⁶⁹⁶ Βλ. Ἰβήρ. 1000 φ. 120α καὶ ἐξηγημένο στό ΕΒΕ-ΜΠΤ 733 φ. 37α. Εὐθύς ἀμέσως περιέχεται στό φ. 121α τὸ Θεοτοκίο «Ἀνύμφευτε Παρθένε...» ἤχος πλ. δ', μέλος Μανουήλ Χρυσάφη (μονομερῆς β').

⁶⁹⁷ Βλ. στό Ἰβήρ. 1000 φ. 117β καὶ ἐξηγημένο στό ΕΒΕ-ΜΠΤ 733 φ. 39β (ἀπλοῦς γ', μέ εισαγωγικό Κράτημα).

⁶⁹⁸ Βλ. π., σ. 99. Αποτελεῖ τὸ μοναδικὸ Ἰδιόμελο ἀπὸ τὴν ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ Ὁρθρου τοῦ Σαββάτου τῶν Ψυχῶν πού ἔχει ἀξιοποιηθεῖ καλοφωνικά.

Ξεχωρίζουν για τήν συχνότητά τους οί συνθέσεις τῶν Ἰωάννη Κουκουζέλη καί Μανουήλ Χρυσάφη⁶⁹⁹.

θ) «Ὡ τοῦ θαύματος...», ἦχος πλ. δ', Αναγραμματισμός τοῦ Ἰωάννη Κουκουζέλη μέ πλατιά διάδοση, τό κείμενο τοῦ ὁποίου συμπίπτει μέ τήν δεύτερη συντακτική ἐνότητα τοῦ προηγούμενου Ἰδιομέλου⁷⁰⁰.

2) Ἡ παράδοση τοῦ μέλους τῶν Κοινωνικῶν

Ὡς Κοινωνικά ἐπιγράφονται οἱ Ψαλμικοί στίχοι πού σχετίζονται μέ τήν προετοιμασία καί τήν Κοινωνία τῶν Ἁγίων Δώρων μέσα στό πλαίσιο τῆς Θείας Λειτουργίας. Καλύπτουν ὄχι μόνο τό διάστημα κατά τό ὁποῖο λαμβάνουν χώρα οἱ προκαταρκτικές πράξεις καί ἡ Μετάληψη τῶν λειτουργῶν, ἀλλά καί τήν Κοινωνία τῶν πιστῶν⁷⁰¹. Ἀρχικά στιχολογοῦνταν ὅλος ὁ Ψαλμός, μέ τήν πάροδο ὅμως τοῦ χρόνου καί τήν ἀνάπτυξη τοῦ μελισματικοῦ ὕφους στήν Μελοποιῖα περιορίστηκαν σέ ἓνα στίχο, στό ἀρχικό ἐφύμνιο ἢ ἡμιστίχο⁷⁰².

Οἱ στίχοι τοῦ Κοινωνικοῦ τῆς Κυριακῆς τῆς Πεντηκοστῆς καί τῆς Δευτέρας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, μέ τήν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀναφορά τοῦ Παρακλήτου, συνδέονται ἄμεσα μέ τό θέμα τῆς ἡμέρας⁷⁰³ καί ὡς ἐκ τούτου προσαρμόστηκαν ἐκ τῶν ὑστέρων μέ βάση τό ιδιαίτερο ἐορτολογικό της περιεχόμενο, ὅπως ἰσχύει καί

⁶⁹⁹ Γιά τήν μελοποίηση τοῦ Ἰ. Κουκουζέλη, βλ. ἐνδεικτικά Δοχειαρίου 337 φφ. 246β καί ΕΒΕ 2406 φ. 484β. Γιά τήν ἀντίστοιχη τοῦ Μαν. Χρυσάφη, βλ. Ἰβήρ. 964 φ. 201β, 975 φ. 338α, 993 φ. 332α, 1000 φ. 114α, Δοχειαρίου 338 φ. 364α καί Μ. Λαύρ. Θ153 φ. 408α. Ἐξηγημένο ἀπαντᾶται στά ἔντυπα βιβλία, βλ. Πρωγάκη, *Μουσική Συλλογή Β'*, σ. 384 καί Ἰωάννου Πρωτοψάλτου, *Εἰρμολόγιον*, σσ. 706-712. Ἐκτός ἀπό τίς παραπάνω μελοποιήσεις, περιέχονται ἐπιπλέον δύο στούς αὐτόγραφους κώδικες τοῦ Χρυσάφη τοῦ Νέου Μ. Λαύρ. Η119 φ. 135β καί Παντελεήμονος 993 φ. 14α. Καί οἱ δύο ἀνήκουν, ὅπως καί οἱ προναφερθεῖσες, στόν ἀπλό μορφολογικό τύπο, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη ἀποδίδεται στόν Ἰ. Κλαδᾶ («Ἰωάννου τοῦ Λαμπαδαρίου») καί ἡ δεύτερη στόν ἴδιο τόν Νέο Χρυσάφη. Τέλος τό Ἰδιόμελο ἀπαντᾶται καί στά Στιχηράρια τοῦ ΙΗ' αἰ. τῆς παράδοσης τοῦ Γερμανοῦ Ν. Πατρῶν καί τοῦ Νέου Χρυσάφη, ἡ ἐξέταση τοῦ ὁποίου ἐμπίπτει στό πλαίσιο τοῦ ἀπλοῦ Στιχηραρίου, βλ. ἐνδεικτικά στό Ἰβήρ. 1094 φ. 242α, ΑΠΘ 33 φ. 5β καί Ἰβήρ. 992 φ. 150α ἀντίστοιχα καί π., σ. 189, ὑποσμ 586.

⁷⁰⁰ Βλ. ἐνδεικτικά Ἰβήρ. 964 φ. 203α, 975 φ. 339α, 985 φ. 220β, 993 φ. 333β, ΕΒΕ 2406 φ. 486α, Βατοπεδ. 1495 φ. 291α καί ἐξηγημένο στό ΕΒΕ-ΜΠΤ φ. 48α (ἀπλοῦς β', μέ ἠχήματα ἐνδιάμεσα καί ἐνδιαφέρονσα ἀνακατάστροψη λέξεων ἢ φράσεων τοῦ κειμένου).

⁷⁰¹ Βλ. Παπαγιάννη, *Ἀντιφωνάριον*, σ. 37 καί Φουντούλη, *Λειτουργική Α'*, σ. 242.

⁷⁰² Βλ. Φουντούλη, *Ἀπαντήσεις Γ'*, σσ. 91-96 καί Ἀντωνίου, *Μορφολογία*, σ. 210.

⁷⁰³ Βλ. π., σ. 103.

γιά άλλες περιπτώσεις⁷⁰⁴. Ἡ παράλληλη πάντως λειτουργική χρήση καί τῶν δύο στίχων δέν ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τά παλαιότερα σωζόμενα Τυπικά τοῦ Γ'-ΙΑ' αἰ., καθώς καί γιά τίς δύο ἡμέρες ὀρίζεται ἡ ψαλμώδηση τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν καί μάλιστα σέ ἦχο πλ. δ'⁷⁰⁵. Στήν σύγχρονη λειτουργική πράξη ἔχουν ἐπικρατήσει νά ψάλλονται σέ ἦχο βαρῦ καί α' ἀντίστοιχα, ἄν καί ἡ εἰκόνα πού ἀποκομίζουμε ἀπό τίς μελοποιήσεις τοῦ ΙΔ'-ΙΕ' αἰ. ὀδηγεῖ στό ἐντελῶς ἀντίθετο συμπέρασμα⁷⁰⁶.

Γενικά τό μέλος τῶν Κοινωνικῶν ἀνήκει στήν παράδοση τῶν Ψαλμικῶν Μαθημάτων τοῦ «καθ' ἑαυτοῦ» Παπαδικοῦ Γένους Μελοποιΐας καί ὁ χαρακτήρας του εἶναι ἐκτενής, μελισματικός καί ἔντεχνος. Ἡ τεχνική τῆς σύνθεσής τους ἀκολουθεῖ αὐτόνομη ἐξέλιξη καί καταλαμβάνει μεγάλο εὖρος καί περίοπτη θέση μέσα στόν κύκλο τῶν Παπαδικῶν συνθέσεων⁷⁰⁷. Σέ σχέση μέ τά προεκτεθέντα Καλοφωνικά Στιχηρά, λείπει ἡ ἀναδίπλωση καί ἀνακατάστροψη συλλαβῶν ἢ λέξεων τοῦ κειμένου, οἱ λεγόμενοι δηλ. Ἀναγραμματισμοί καί Ἀναποδισμοί⁷⁰⁸, ἐξαιτίας πιθανότατα τῆς μικρῆς ἔκτασης τοῦ ποιητικοῦ τους κειμένου. Ἀντίθετα παρατηροῦνται πρό τοῦ καταληκτικοῦ «Ἀλληλούια» παρεμβολή μικρῶν ἢ ἐκτενέστερων Κρατημάτων. Μαζί μέ τά Χερουβικά ἀποτελοῦν τούς δύο κυριώτερους πυλώνες τοῦ «κοινοῦ» Παπαδικοῦ μέλους τῆς Θείας Λειτουργίας, οἱ ὁποῖοι ἐπιβιώνουν ἔντονα καί στήν σύγχρονη λατρευτική πράξη, ἐξαιτίας τῆς λειτουργικῆς ἀναγκαιότητας πού ἐπιβάλλει τήν ἐκτενή ψαλμώδησή τους⁷⁰⁹.

⁷⁰⁴ Βλ. Φουντούλη, *Λειτουργική Α'*, σ. 242.

⁷⁰⁵ Βλ. π., σσ. 103-104, ὑποσμ. 175. Γιά τόν πλ. δ' ὡς ἦχος ψαλμώδησής του, βλ. Mateos, *Tyricion*, σ. 138, Dmitrievskij, *Opisanie I*, σ. 182) καί τούς κώδικες Βατοπεδ. 1190 φ. 156α καί Μ. Λαύρ. Γ5 φ. 153α καί πκ., σσ. 221-222. Ἐνδιαφέρουσα πάντως εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ κώδικα Λειμῶνος 88 (ΙΔ' αἰ.) φφ. 165β-166α γιά τήν παράλληλη χρήση καί τῶν δύο στίχων κατά τήν Κυριακή τῆς Πεντηκοστῆς «ἦχος πλ. δ'. Τό Πνεῦμά σου τό ἀγαθόν... Ἄλλοι δέ λέγουσι· Τό Πνεῦμά σου τό ἅγιον...».

⁷⁰⁶ Αὐτό ἀποτυπώνεται ξεκάθαρα καί μέ τήν σφραγίδα τῆς σημαίνουσας Πατριαρχικῆς τάξης στό Πρωγάκη, *Μουσική Συλλογή Γ'*, σσ. 435-441. Πιθανῶς ἡ προσαρμογή τοῦ μέλους τοῦ Πέτρο. Πελοποννησίου καί τοῦ μαθητῆ του Πέτρο. Βυζαντίου ἀπό τόν Λαμπαδάριο τῆς Μ.Χ.Ε. Κων. Κλάββα, μέ βάση τήν ὁποῖα παραδίδει τά δύο Κοινωνικά τῆς ἑορτῆς στόν προβλεπόμενο ἦχο, νά ἐξυπηρετεῖ καί αὐτή τήν σκοπιμότητα, βλ. Πρωγάκη, *Μουσική Συλλογή Γ'*, σ. 435, ὑποσμ. α' καί πκ., σ. 218. Στόν ἀντίποδα ἡ συντριπτική πλειονότητα τῶν ὑστεροβυζαντινῶν ἀλλά καί τῶν μεταβυζαντινῶν μελοποιήσεων τοῦ Κοινωνικοῦ τῆς Κυριακῆς ἀνήκει στόν ἦχο α', ἐνῶ ἰσχυρῆ εἶναι καί ἡ παράδοση τῶν ἐπιμέρους βυζαντινῶν συνθέσεων τοῦ στίχου τῆς Δευτέρας σέ ἦχο βαρῦ.

⁷⁰⁷ Βλ. Ἀντωνίου, *Μορφολογία*, σσ. 211-213.

⁷⁰⁸ Βλ. π., σ. 207.

⁷⁰⁹ Σχετικά μέ τόν κύκλο τῶν Χερουβικῶν, βλ. εἰδική μελέτη Καραγκούνη, *Χερουβικά*.

Ειδικότερα, οί μελοποιήσεις τῶν δύο Κοινωνικῶν τῆς ἑορτῆς, πού ἐντοπίσθηκαν στούς ἀρμόδιους χειρόγραφους κώδικες, συνοψίζονται κατ' ἤχο ὡς ἑξῆς⁷¹⁰:

Α) Κοινωνικό Κυριακῆς Πεντηκοστῆς «Τό Πνεῦμά σου τό ἀγαθόν...»

Ἦχος α': α) Ἰωάννου τοῦ Κλαδᾶ στόν Λειμῶνος 245 φφ. 59β, Ἀγ. Στεφάνου Μετεώρων 52 φ. 339α καί ἐξηγημένο στό ΕΒΕ-ΜΠΤ 705 φ. 204β (α' τετράφωνος)⁷¹¹.

β) Μανουήλ Χρυσάφης στό ΕΒΕ 2057 φ. 507β, Ἰβήρ. 987 φ. 457α («Χρυσάφου τοῦ Λαμπαδαρίου»), 1049, φ. 32β, Λειμῶνος 8 φφ. 206α-207α, 238 φ. 342β, 459 φ. 327β, Σιν. 1299 φ. 332α, Μ. Λαύρ. Θ154 φ. 382α καί Π184 φ. 336α (α' τετράφωνος).

γ) Πέτρου Βυζαντίου στό Δοχειαρίου 1240 φ. 735 καί σέ ἐξήγηση ἀπό τόν Νικόλαο Δοχειαρίτη στό 371 φ. 471 καί Παντελεήμονος 923 φφ. 240β καί 274α⁷¹².

δ) Χρυσάφου τοῦ Νέου στό Λειμῶνος 8 φφ. 207α, Σιν. 1295 φ. 234 α καί 1299 φ. 332β.

ε) Μανουήλ Πρωτοψάλτου τῆς ΜΧΕ στόν κώδικα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (τμήμα Ἀνασιάδη) 3 φ. 355αβ.

Ἦχος γ' μέλος ἀνωνύμου μελοποιοῦ στόν κώδικα Λειμῶνος 271 φ. 94β.

Ἦχος δ': μέλος Κοσμᾶ (μοναχοῦ) τοῦ Βαράνη στό Σίν. 1563 φ. 228α καί στό Πάδοβας 1137 φ. 39β.

Ἦχος βαρῦς στό Πρωγάκη, *Συλλογή Γ'*, σ. 435. Οὐσιαστικά πρόκειται γιά τό μέλος τοῦ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου ἀπό τήν ὁμόηχη μελοποίηση τοῦ Κοινωνικοῦ τῆς Δευτέρας σέ προσαρμογή τοῦ Κων/ντίνου Κλάββα⁷¹³.

⁷¹⁰ Γιά ἀντιπροσωπευτικά δείγματα ἀπό τόν πλοῦτο τῶν δύο Κοινωνικῶν τῆς ἑορτῆς, βλ. πκ., σσ. 298-300.

⁷¹¹ Στό Χατζηγιακουμῆ, *Χειρόγραφα Τουρκοκρατίας*, σ. 47, σημειώνεται ὅτι στό Λειμῶνος 245 φ. 59β περιέχεται Κοινωνικό τοῦ Ἰ. Κλαδᾶ «Τό Πνεῦμά σου τό ἅγιον..», τό ὅποιο ὅμως ἔρχεται σέ ἀντίφαση μέ τήν ἀναφορά στό ἴδιο θέμα πού περιέχεται στίς σσ. 311-12, ὅπου στόν κατάλογο τῶν ἔργων τοῦ Ἰ. Κλαδᾶ ἀναγράφει γιά τό ἴδιο φύλλο τοῦ ἐν λόγῳ κώδικα «Τό Πνεῦμά σου τό ἀγαθόν..», προστιθεμένης καί τῆς ἐξήγησῆς του ἀπό τόν ΕΒΕ-ΜΠΤ 705.

⁷¹² Ἐπίσης βλ. Ἰωάννου Λαμπαδαρίου-Στεφάνου Δομεστίκου, *Πανδέκτη Δ'*, σ. 734 καί Χουρμουζίου, *Ταμείον Β'*, σ. 251. Γιά τήν προσαρμογή τοῦ Κοινωνικοῦ τῆς Δευτέρας μέ βάση τό μέλος τοῦ Πέτρ. Βυζαντίου ἀπό τόν Κων. Κλάββα, βλ. πκ., σ. 219.

⁷¹³ Βλ. στό Πρωγάκη, *Συλλογή Γ'*, σ. 435 ὑποσμ. α'. Γιά τήν «μητρική» μελοποίηση τοῦ Πέτρ. Πελοποννησίου, βλ. πκ., σ. 220.

Πλάγιος δ': α) Πέτρου Μπερεκέτου στό Λειμῶνος 8 φφ. 206β, Ἀγ. Στεφάνου Μετεώρων 127 φ. 313α καί

β) Δανιήλ Πρωτοψάλτου στό SAC 36615 φ. 223β.

Β) Κοινωνικό Δευτέρας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος «Τό Πνεῦμά σου τό ἅγιον...»

ῥΗχος α': α) Κυρίλλου Μαρμαρηνοῦ στόν κώδικα τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν Αἰγίου φ. 111 α.

β) Μάρκου Μητροπολίτου Κορίνθου «τοῦ Εὐγενικοῦ» σέ καλλωπισμό Μανουήλ τοῦ Χρυσάφη στό ΕΒΕ 2175 φ. 507β, Λειμῶνος 238 φ. 342β, 350 φφ. 174α καί 459 φφ. 327β (α' τετράφωνος).

γ) Χρυσάφη τοῦ Νέου στό ΕΒΕ 947 φ. 205 α, 2175 φ. 508α, Ξενοφῶντος 128 φ. 156β, Ἰβήρ. 987 φ. 457β, Λειμῶνος 230 φ. 288α, 279 φ. 148β, 281 φ. 205β, 459 φ. 328 α, Μ. Λαύρ. 1184 φ. 336β, Σιν. 1299 φ. 332β καί ἐξηγημένο στό ΕΒΕ-ΜΠΤ 705 φ. 206⁷¹⁴.

δ) Δανιήλ Πρωτοψάλτου στό Λειμῶνος 247 φφ. 107β, 248 φφ. 406-8, 341 φ. 196β, Δοχειαρίου 362 φ. 163β, Κουτλουμουσίου 422 φ. 311β καί σέ ἐξήγηση ἀπό τόν Νικόλαο Δοχειαρίτη στό Δοχειαρ. 371 σ. 466⁷¹⁵.

ε) Κων/ντίνου Κλάββα στό *Πρωγάκη, Συλλογή Γ'*, σ. 438, μέλος τό ὁποῖο οὐσιαστικά ἀποτελεῖ προσαρμογή-διασκευή τῆς σύνθεσης τοῦ Πέτρου Βυζαντίου τοῦ Κοινωνικοῦ τῆς Πεντηκοστῆς⁷¹⁶.

ῥΗχος δ': α) Δανιήλ Πρωτοψάλτου στό Ξηροποτάμου 299 φ. 524.

⁷¹⁴ Οἱ δύο πρῶτοι κώδικες, ὅπου παραδίδεται ἡ σύνθεση τοῦ Νέου Χρυσάφη, εἶναι αὐτόγραφα τοῦ ἰδίου, ἐνῶ στό Σιν. 1299 τό μέλος παρουσιάζεται κωλοβό ὡς πρὸς τήν ἐπανάληψη τοῦ «Ἄλληλούια».

⁷¹⁵ Βλ. ἐπίσης Ἰωάννου Λαμπαδαρίου-Στεφάνου Δομεστίκου, *Πανδέκτη Δ'*, σ. 730 καί Χουρμουζίου, *Ταμείον Β'*, σ. 247 καί στό Λάσκου, *Δανιήλ*, σ. 113, ὅπου καταγράφεται ἀναλυτικά ἡ πλατιά χειρόγραφη παράδοσή του.

⁷¹⁶ Βλ. π., σ. 218 καί Πρωγάκη, *Συλλογή Γ'*, σ. 435, ὑποσμ. α'. Τό μέλος τοῦ Κων. Κλάββα συμπίπτει μέ αὐτό τοῦ Πέτρ. Βυζαντίου μέχρι τήν φράση «τό ἀγαθόν-τό ἅγιον» καί στήν συνέχεια διαφοροποιεῖται, διότι «ὁ μείζων ἀριθμός τῶν λέξεων ἀπαιτεῖ καί τήν ἐπέκτασιν τῶν ἀντιστοιχῶν γραμμῶν». Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού δέν ἀποδίδεται σαφῶς στόν μελοποιό του, ὅπως συμβαίνει στήν ἀντίστοιχη προσαρμογή τοῦ ἄλλου Κοινωνικοῦ τοῦ Πέτρ. Λαμπαδαρίου, ὅπου «τό μέλος παραμένει σχεδόν ἀναλοιώτως» λόγω τῆς ἀντιστοιχίας τῶν δύο κειμένων.

β) Ἀντωνίου Ἐπισκοποπούλου στό Οὐντινε 265 φ. 40 α⁷¹⁷.

γ) Κοσμά Βαράνη στό Λίβεργπουλ 12053 φ. 575α καί Πάδοβας 1137 φ. 39β/

Ἦχος βαρύς: α) Ξένου τοῦ Κορώνη στό Λειμῶνος 257 φφ. 129α, 287 φφ. 88β καί Σιν. 1300 φ. 10β.

β) Δημ. Λωτοῦ στό ΕΒΕ 3469 (Μερλιέ 7) φφ. 317α καί Ξηροποτάμου 330 φ. 322β⁷¹⁸.

γ) Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου στό Ξηροποτάμου 299 φ. 525, ΕΒΕ 3476 (Μερλιε 13) φ. 77β, Λείμ.341 φ. 196α καί ἐξηγημένο ἀπό τόν Νικόλαο Δοχειαρίτη στό Δοχειαρίου 370, σ. 468⁷¹⁹.

δ) Μπαλασίου Ἰερέως στό Ἰβήρ. 987 φ. 458α, ΕΒΕ 2175 φ. 508α, Ξηροποτάμου 373 φ. 195β, Μ. Λαύρ. I 184 φ. 337α, I154 φ. 384α, Σίν. 1299 φ. 332 β, Λειμῶνος 8 φ. 207α, 230 φ. 288α, 251 φ. 331α, 253 φ. 238β, 459 φ. 327α, ΕΒΕ 900 φ. 150β καί ἐξηγημένο στό ΕΒΕ-ΜΠΤ 705 φφ. 206αβ (πρωτόβαρυσ).

ε) Μάρκου Μητροπολίτου Κορίνθου μέ καλλωπισμό Μανουήλ Χρυσάφη στό Σιν. 1295 φ. 233β, 1299 φ. 332β, Ἰβήρων 970 φ. 125β καί 992 φ. 135α, Μ. Λαύρας Κ154 φ. 383α καί στό Λειμῶνος 8 φ. 207 α «Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ». Ἡ ἴδια σύνθεση ἀναφέρεται ὡς μελοποίηση τοῦ Μανουήλ Χρυσάφη στό Ἰβήρων 987 φ. 457 α, Μ. Λαύρ. I 184 φ. 336β, Σίν. 1297 φ. 99β καί ἐξηγημένη στό ΕΒΕ- ΜΠΤ 705 φφ. 205α.

Ἦχος πλ. δ': α) Πέτρου Μπερεκέτου στό Λειμῶνος 251 φφ. 331β, ΕΒΕ 2175 φ. 508β, 3475 (Μερλιέ 12) φφ. 302 α, Μ. Λαύρ. I184 φ. 561β, Θ 154 φ. 384β, Ἰβήρ. 987 φ. 458α καί ἐξηγημένο στό ΕΒΕ-ΜΠΤ 712 φ. 112α ἀπό τόν Χουρμούζιο Χαρτοφύλακα⁷²⁰ καί β) Ἀρσενίου τοῦ Κυδωνίας στό Μ. Λαύρ. Θ 154 φ. 386α.

⁷¹⁷ Τό μέλος τοῦ Βενεδίκτου ἐπιγράφεται «εἰς τήν τοῦ Σωτήρος Ἀνάληψιν», πρόκειται ὅμως γιά τό Κοινωνικό του Ἁγ. Πνεύματος, βλ. Γιαννόπουλου, *Ἄνθηση*, σσ. 155 καί 409.

⁷¹⁸ Βλ. καί στό Λ. Πολίτη, «Ἐνα Μουσικό χειρόγραφο τοῦ Δημ. Λωτοῦ, φίλου του Κοραῆ» *Ἑλληνικά* 6 (1930), σσ. 37-50.

⁷¹⁹ Βλ. ἐπίσης καί στό Ἰωάννου Λαμπαδαρίου-Στεφάνου Δομεστίκου, *Πανδέκτη Δ'*, σ. 732 καί Χουρμούζιου Χαρτοφύλακα, *Ταμεῖον Β'*, σ. 249.

⁷²⁰ Μέ τήν προσθήκη «καί τό ὀπισθεν κράτημα τοῦ "Ἐξελέξατο Κύριος..." (Κοινωνικό τοῦ Εὐαγγελισμοῦ) ἄχρι τέλους», βλ. ἐπίσης καί Καρακατσάνη, *Ποταμῆς Γ'*, σσ. 814-15. Ἀκόμη περιέχεται στήν πρωτότυπή του σημειογραφία στούς ἀγιορειτικούς κώδικες Ξηροποτάμου

Όλες οι παραπάνω μελοποιήσεις ανήκουν στο φάσμα της επώνυμης δημιουργίας⁷²¹ και χρονικά καταλαμβάνουν τους δύο τελευταίους αιώνες της βυζαντινής περιόδου, καθώς και την πρό της Νέας Μεθόδου μεταβυζαντινή εποχή. Αντίθετα κατά την εποχή της ανώνυμης δημιουργίας και πρό της σπουδαίας τετρανδρίας, πού σηματοδοτεί την πλήρη ανάπτυξη της «Καλοφωνίας»⁷²², ή Μελοποιία των Κοινωνικών συνιστά αναπόσπαστο τμήμα της μελωδικής παράδοσης του λεγόμενου Ασματος, του βιβλίου δηλαδή πού περιέχει τὰ μέρη πού αφορούν τον Χορό των Ψαλτών⁷²³. Σε συνάφεια με την συλλογή του Ψαλτικού, στο οποίο στεγάζεται το ρεπερτόριο του Πρωτοψάλτου-Μονοφωνάρι, αποτελούν τους προδρόμους των μεταγενέστερων Παπαδικών⁷²⁴.

Η ύλη του βυζαντινού Ασματος μας παραδίδεται σε μία σειρά από μουσικά χειρόγραφα του ΙΓ' αι., τὰ περισσότερα προερχόμενα από την Κάτω Ιταλία σε μέση πλήρη βυζαντινή σημειογραφία⁷²⁵. Κοινό χαρακτηριστικό του μέλους των Κοινωνικών στις πηγές αυτές είναι ο ποικίλος και περίτεχνος-μελισματικός του χαρακτήρας, ενώ το μέλος των Κοινωνικών των Ασματος Μ. Λαύρ. Γ3 και Καστορίας 8 (και οι δύο του ΙΔ' αι.), σε αντίθεση με την σταθερή και συμπαγή μελωδική παράδοση της Κάτω Ιταλίας, παρουσιάζει κάποιες στυλιστικές ιδιαιτερότητες⁷²⁶. Από αυτά μόνο το πρώτο περιέχει το μέλος του

302 φ. 81β και Ϊβήρ. 958 (και οι δύο «Άπαντα Πέτρου Μπερεκέτη», βλ. Στάθη, *Άγ. Όρος Α'*, σσ. 84-90 και Γ', σσ. 660-662)

⁷²¹ Για το θέμα της επωνυμίας της μελοποιητικής παραγωγής με άφετηρία την εποχή της Καλοφωνίας και σε αντιδιαστολή με την προγενέστερη ανώνυμη δημιουργία, βλ. Στάθη, *Αναγραμματισμοί*, σσ. 64-65 και «Διαφοροποίηση», σσ. 189-190.

⁷²² Βλ. π., σ. 206. Για την τετρανδρία των μεγάλων μελοποιών και Μαϊστόρων του ΙΔ' αι., βλ. Στάθη, *Αναγραμματισμοί*, σσ. 126-128.

⁷²³ Βλ. Στάθη, *Αναγραμματισμοί*, σ. 44.

⁷²⁴ Βλ. Στάθη, *Αναγραμματισμοί*, σσ. 44-45, 60-62, 73-74, 122-123, Φλώρος, *Παράδοση*, σσ. 108-09, Παναγιωτίδη, *Μελωδία*, σσ. 200-203 και Wellesz, *History*, σσ. 143-44. Τὰ περιεχόμενα των δύο αυτών βιβλίων συμπίπτουν βέβαια ως προς το μεγαλύτερο τους μέρος, διαφέρουν όμως ως προς την σύνθεση του μέλους τους, βλ. Στάθη, *Άγ. Όρος Α'*, σσ. λε'-λς' και Αντωνίου, *Μορφολογία*, σ. 92. Έκτενή αναφορά για το βιβλίο του Ψαλτικού περιέχεται στο Thodberg, *Alleluiarionzyklus*, ενώ για το Ασματος στο Bart. Di Salvo, "Asmaticon, *Bolletino della badia greca di Grottaferrata*", *Nuova Serie XVI* (1962), σσ. 135-158. Επιπλέον βιβλιογραφικές επισημάνσεις για τὰ δύο βιβλία βλ. Conomos, *Trisagia*, σ. 43.

⁷²⁵ Βλ. Conomos, "Communion", σ. 241 και Doneda, "Kastoria 8", σ. 23 και πκ., σ. 229. Για τους αντίστοιχους Σλαβονικούς κώδικες (ΙΑ'-ΙΓ' αι.), με την ιδιαίτερη Κοντακαριανή σημειογραφία, πού περιέχουν το ρεπερτόριο των Ασματος, βλ. Κρητικού, *Ακάθιστος ύμνος*, σ. 90, Doneda, "Kastoria 8", σ. 23, ύποσμ. 4 και πκ., σ. 222.

⁷²⁶ Βλ. Conomos, "Communion", σσ. 250-51 και Harris, "Communion chants", σσ. 51-67.

Κοινωνικοῦ τῆς Δευτέρας σέ ἦχο πλ. δ', ἐνῶ στίς ἀντίστοιχες παλαισλαβικές πηγές καί συγκεκριμένα στόν κώδικα Uspenskij 9 (ἔτ. 1207) τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου τῆς Μόσχας ἀπαντᾶται μόνο ὁ στίχος τῆς Κυριακῆς⁷²⁷.

3) Ἡ μελοποίηση τῶν Κοντακίων καί τῶν ὑπολοίπων σταθερῶν λειτουργικῶν στοιχείων

Τό Κοντάκιο εἶναι, ὅπως εἰπώθηκε, τό πολύστροφο ὑμνογραφικό Εἶδος πού ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα κουκούλιο-προοίμιο καί ἀπό μία σειρά στροφῶν-Οἴκων, οἱ ὁποῖοι κατά τήν ποιητική κατασκευή καί μελωδική τους ἐπένδυση ἀκολουθοῦν τό «καλούπι» τοῦ πρώτου Οἴκου, ὁ ὁποῖος ἐν προκειμένῳ λειτουργεῖ ὡς Εἰρμός⁷²⁸. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ μουσική του σύνθεση ἐπικεντρώνεται σέ δύο ἄξονες, στό μέλος δηλαδή τοῦ Προοιμίου καί τοῦ πρώτου Οἴκου, μέ ἐξαίρεση τόν Ἀκάθιστο ὕμνο, ὅπου οἱ εἰκοσιτέσσερις Οἴκοι ἐναλλάσσονται κατά τό μετρικό καί μελωδικό τους πρότυπο⁷²⁹. Ἄλλωστε ἡ συρρίκνωση τῆς ἔκτασης κατά τήν σύνθεση τῶν Κοντακίων ἀπό τά μέσα τοῦ Θ' αἰ., μέ τόν περιορισμό τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Οἴκων καί σέ συνδυασμό μέ τήν ἐπιβίωση στά λειτουργικά βιβλία μόνο τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν καί τοῦ Προοιμίου, συνετέλεσαν στήν ἀνάπτυξη τοῦ μελισματικοῦ ὕφους τοῦ μέλους τους κατά τόν Γ' αἰ.⁷³⁰.

Ἡ μελωδική παράδοση τοῦ Κοντακίου ἔχει καί αὐτή διττό χαρακτήρα καί διακρίνεται σέ ἀνώνυμη δημιουργία, ἡ ὁποία βρίσκεται καταχωρημένη σέ Μέση πλήρη σημειογραφία στους κώδικες τοῦ Ψαλτικοῦ του ΙΓ' αἰ. καί ἀφορᾶ τήν μελοποίηση ὄλων τῶν Κοντακίων τοῦ κινητοῦ καί ἀκίνητου ἑορτολογικοῦ κύκλου⁷³¹ καί σέ ἐπώνυμη, ἡ ὁποία ἐπικεντρώνεται κυρίως στήν μελοποίηση τοῦ

⁷²⁷ Βλ. στό Μ. Λαύρ. Γ3 φ. 20α καί γιά τόν Uspenskij 9 στό Bugge, *Contacarium*, φ. 201αβ.

⁷²⁸ Γιά τήν δομή τοῦ Κοντακίου, βλ. Wellesz, *History*, σσ. 179-197 καί π., σ. 139, ὑποσμ. 364.

⁷²⁹ Βλ. Μητσάκη, *Ἑμνογραφία*, σ. 48 καί Δετοράκη, *Ἑμνογραφία*, σ. 75.

⁷³⁰ Βλ. Strunk, "Observations", σ. 157 καί Στάθη, *Ἀναγραμματισμοί*, σ. 122.

⁷³¹ Βλ. Strunk, "Messina", σσ. 47-49 καί Doneda, "Kastoria" 8», σ. 23, ὑποσμ. 4. Ὁ παλαιότερος κώδικας τοῦ Ψαλτικοῦ εἶναι ὁ Πάτμ. 221, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται πιθανότατα τό ἔτ. 1179, βλ. Thodberg, *Alleluarionzyklus*, σ. 21. Στόν ἀντίποδα, ὑπάρχουν ἕξι Σλαβονικά Κοντακάρια τά ὁποῖα ἀνήκουν γιά τήν ἀκρίβεια στόν τύπο τοῦ Ἀσματικοῦ καί μεταχειρίζονται τήν Κοντακαριανή ἀδιασθηματική σημειογραφία, τῆς ὁποῖας ἀντίστοιχο δέν ἔχει ἐντοπισθεῖ σέ παλαιοβυζαντινούς κώδικες (μέ ἐξαίρεση τόν κώδικα Καστοριάς 8, τοῦ ὁποῖου τά Μεγάλα κόκκινα σημάδια τῆς πάνω σειρᾶς παραπέμπουν στήν σημειογραφία τοῦ παλαιοβυζαντινοῦ Ἀσματικοῦ), βλ. Κρητικοῦ, *Ἀκάθιστος Ὑμνος*, σσ. 88-95, Φλώρος,

Ακαθίστου Ὑμνου⁷³². Ὡς πρὸς τὴν διάταξη καὶ τὸ μέλος τῶν σωζόμενων Ψαλτικῶν, παρατηρεῖται σέ γενικές γραμμές μία ἀνατολική-ἀσματική ἐκδοχή Κων/πολιτικῆς πιθανῶς προέλευσης καὶ μία πιό καλλωπισμένη μελωδικά παράδοση, ἣ ὁποῖα διαμορφώθηκε στὰ Ἰταλικά μοναστικά περιβάλλοντα τῆς Μεσσηνίας καὶ Κρυπτοφέρρης⁷³³. Τὸ κοινὸ χαρακτηριστικὸ ὅμως ὄλων τῶν παραπάνω πηγῶν, τὸ ὁποῖο ἀφορᾷ τὴν ἀρχαϊκὴ διευθέτησι τῶν Κοντακίων τῶν κινητῶν καὶ ἀκινήτων ἔορτῶν σέ μία ἐνιαία σειρά⁷³⁴, ὀδηγεῖ ἀβίαστα στὸ συμπέρασμα ὅτι ἀνάγονται σέ ἓνα κοινὸ ἀρχέτυπο, ὄχι μεταγενέστερο τοῦ Ι' αἰ⁷³⁵. Τὰ παραπάνω ἐκτεθέντα δὲν ἰσχύουν ἀπαράλλακτα γιὰ τὰ Ἀλληλουάρια καὶ Προκείμενα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν

Παράδοση, σσ. 193-203, τοῦ ἰδίου "Die Entzifferung der Kondakarien-Notation", in *Music des Ostens*, 3 (1965), σσ. 7-71 καὶ 4 (1967), σσ. 12-44 καὶ Doneda, "Hyperstases". Ἀπὸ τὰ παλαιοσλαβικά Κοντακάρια ἔχει ἐκδοθεῖ στὴν σειρά «MMB» τὸ ἓνα ἐκ τῶν ἑξὶ χειρογράφων, βλ. Bugge, *Contacarium* στὸ φ. 201β, ὅπου περιέχεται τὸ μέλος τοῦ Κοινωνικοῦ τῆς ἑορτῆς «Τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἀγαθόν...», βλ. π., σ. 222, ὑποσμ. 727.

⁷³² Βλ. Στάθη, *Αναγραμματισμοί*, σσ. 122-125 καὶ κυρίως Κρητικοῦ, *Ἀκάθιστος Ὑμνος*. Ἡ μαρτυρία τοῦ Μανουήλ Χρυσάφη γιὰ τὴν ἀλυσίδα τῶν μελοποιῶν τοῦ Οἰκηματαρίου, τῆς ὁποίας κύριον χαρακτηριστικὸ εἶναι ἡ «μίμηση» τῶν παλαιότερων, ἀφορᾷ αὐτὴ τὴν ἐπώνυμη βυζαντινὴ παραγωγή πού ἔχει ὡς ἀφετηρία τὸν ΙΓ' αἰ., βλ. τὴν πραγματεία τοῦ Μανουήλ Χρυσάφη στὸ Βαμβουδάκη, *Συμβολή*, σ. 42. Ἐπίσης ἡ ἴδια περίπου ἀκολουθία μελοποιῶν ἀπαντᾶται καὶ στὸν κολοφῶνα τοῦ σπουδαιότατου Κοντακαρίου Σιν. 1262, αὐτόγραφο τοῦ Γρηγορίου Μπούνη Ἀλυάτη, ὅπου περιγράφεται λεπτομερέστερα ἡ μελοποιητικὴ παράδοση τοῦ Κοντακαρίου, βλ. πκ., σ. 225.

⁷³³ Βλ. Strunk, "Observations", σσ. 158-159 καὶ κυρίως Strunk, "Messina". Οἱ δύο αὐτὲς ὁμάδες προσδιορίζονται σέ σχέση μὲ τὴν βραχύτερη μελωδικὴ φόρμα τῆς πρώτης ὡς "short" ἢ "long tradition" ("Psaltikon" I ἢ II ἀντίστοιχα), βλ. Thodberg, *Alleluiarionzyklus*, σσ. 12-19 καὶ C. Hintze, *Das byzantinische Prokeimenon Repertoire*, *Hamburger Beiträge zur Musikwissenschaft* 9 (1973), σσ. 20-26, 62-63. Ὡς πρὸς τὴν δευτέρη ὁμάδα πρέπει νὰ διευκρινιστεῖ ὅτι τὰ περιεχόμενα τῶν κωδίκων τῆς Μεσσηνίας παρουσιάζουν μία ὁμοιόμορφη μικτὴ μορφή καὶ ἀποτελοῦν τὸ πρῶτο στάδιο μείξης τῶν δύο βιβλίων, βλ. Strunk, "Messina", σσ. 48-49 καὶ Παναγιωτίδη, *Μελωδία*, σ. 203. Ἀναφορικά μὲ τὰ Ψαλτικά τῆς μονῆς Κρυπτοφέρρης, ὁμοιάζουν μὲ τὰ ἀντίστοιχα τῆς Μεσσηνίας μόνον ὡς πρὸς τὰ περιεχόμενα τῶν Κοντακίων, ὄχι ὅμως καὶ ὡς πρὸς τὸ μέλος τους, τὸ ὁποῖο συμπίπτει μ' αὐτὸ τῆς ἀνατολικῆς ὁμάδας, βλ. καὶ π., σ. 223.

⁷³⁴ Βλ. τὰ Κοντακάρια Σιν. 925 καὶ Corsinianus 366 Ι' καὶ ΙΑ' αἰ. ἀντίστοιχα. Στὸ συγκεκριμένο σημεῖο μὲ τὸν ὄρο Κοντακάρια ἐννοοῦνται οἱ κώδικες πού δὲν περιέχουν μουσικὴ σημειογραφία, ἀλλὰ μόνον τὸ ποιητικὸ τους κείμενο, βλ. καὶ π., σσ. 128 καὶ 139.

⁷³⁵ Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ δὲν εἶναι ἀσυνεπὲς καὶ μὲ ἄλλες παραμέτρους, ὅπως ἡ ἀνάπτυξη τῆς σημειογραφίας ἢ ὁποῖα συντελέστηκε περίπου τὴν ἴδια ἐποχὴ, καθὼς καὶ ἡ ἐμφάνιση μελισματικῶν ἀποσπασμάτων στὸ Στιχηράριον, ἢ ὁποῖα ἀνάγεται σέ ἀκόμα προγενέστερο στάδιο, βλ. Strunk, "Observations", σσ. 159-61 καὶ "Construction", σ. 194. Ἀντίθετα ὁ συνήθης τύπος διευθέτησης τῶν περιεχομένων, μὲ τὸν κινητὸ ἔορτολογικὸ κύκλο τοῦ Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου ν' ἀποτελεῖ ξεχωριστὸ τμήμα, ἀπαντᾶται στίς ὑπόλοιπες ποιητικὲς συλλογὲς Κοντακίων καὶ κατεξοχὴν στους μουσικοὺς κώδικες τοῦ ἀπλοῦ καὶ τοῦ Καλοφωνικοῦ Στιχηραρίου.

καί αὐτά μέρος τῆς ὕλης τοῦ Ψαλτικοῦ, καθὼς τό μέλος τους δέν συμπίπτει ἀπόλυτα μ' αὐτό τῶν Κοντακίων⁷³⁶. Ἐπίσης, ὡς πρὸς αὐτά, ἡ μελωδική παράδοση τῆς Κάτω Ἰταλίας ἐμφανίζεται πιό συμπαγῆς, μέ τὰ Ψαλτικά πού συντάχθηκαν στήν Κρυπτοφέρρη νά συμφωνοῦν μέ αὐτά τῆς Μεσσηνίας⁷³⁷.

Στό παραπάνω πλαίσιο ἐντάσσονται καί οἱ μελοποιήσεις πού σχετίζονται μέ τήν Πεντηκοστή καί συγκεκριμένα ἡ σύνθεση τοῦ κεντρικοῦ Κοντακίου τῆς ἑορτῆς, ποίημα τοῦ Ρωμανοῦ Μελωδοῦ⁷³⁸. Μέ τό Σάββατο πρό αὐτῆς νά ἐντάσσεται στήν λειτουργική ἐνότητα τῆς ἑορτῆς καί μέσα στό πλαίσιο τῆς εὐρύτερης ἐποπτείας μας, ἡ μελοποίηση τοῦ Νεκρώσιμου Κοντακίου τοῦ Ἀναστασίου κατέχει ἐπίσης ξεχωριστή θέση⁷³⁹. Ἡ ἀναφορά μας θά ὀλοκληρωθεῖ μέ τήν περιγραφή τῆς μελωδικῆς παράδοσης τοῦ Ἀλληλουαρίου τῆς ἑορτῆς, καθὼς καί τῶν ἐπιμέρους μελοποιημένων τμημάτων τῆς ἀκολουθίας τῆς Γονυκλισίας.

Α) Ἡ μελωδική παράδοση τῆς ὕλης τοῦ Ψαλτικοῦ μέσα στό πλαίσιο τῆς ἑορτῆς καί ἡ ἐξέλιξή της

Ἐστιαζόμενοι ἀρχικῶς στά Κοντάκια, τά ὁποῖα ἀποτελοῦν καί τόν κύριο ὄγκο τοῦ βιβλίου τοῦ Ψαλτικοῦ καί στήν ἀνώνυμη ἀφενός μελωδική παράδοση τοῦ Εἴδους αὐτοῦ, τό κύριο γνῶρισμα πού ἐντοπίζουμε εἶναι ὁ μελισματικός τρόπος σύνθεσης τῶν περιεχομένων του⁷⁴⁰. Ἀφετέρου οἱ μεταγενέστερες ἐπώνυμες μελοποιήσεις Κοντακίων ἐντάσσονται στό πλαίσιο τῆς παράδοσης τῆς Καλοφωνίας τοῦ ΙΔ' αἰ., ἐνσωματώνοντας ἐπιπλέον καί τὰ ὑπόλοιπα ἀφοριστικά της γνωρίσματα⁷⁴¹. Μέσα λοιπόν στό φάσμα τῆς ἐπώνυμης δημιουργίας, τό Καλοφωνικό μέλος τοῦ Κοντακίου τῆς Πεντηκοστῆς ἐντοπίζεται σέ κώδικες τῶν τελῶν τοῦ

⁷³⁶ Βλ. Strunk, "Observations", σ. 161. Γιά τήν μελωδική παράδοση τῶν Ἀλληλουαρίων, βλ. Thodberg, *Alleluarionzyklus* καί γιά τὰ Προκείμενα C. Hintze, *Das byzantinische Prokeimenon Repertoire, Hamburger Beitrage zur Musikwissenschaft* 9 (1973) καί Troelsgard, "Prokeimena".

⁷³⁷ Strunk, "Messina", σ. 54.

⁷³⁸ Βλ. π., σσ. 143-144.

⁷³⁹ Βλ. π., σσ. 140-141.

⁷⁴⁰ Βλ. τόν κώδικα τῆς Λαυρεντιανῆς βιβλιοθήκης Ashburnhamense 64 φφ. 147α-149β (στό Hoeg, *Contacarium*) καί Σιν. 1280 φφ. 199β-201β, τό μέλος τῶν ὁποίων εἶναι τό ἴδιο μέ ὀρισμένες μικρές διαφοροποιήσεις. Σε σημειογραφία Coislin καταγράφεται ἐπίσης τό μέλος τοῦ Κοντακίου καί πρώτου Οἴκου τῆς ἑορτῆς στό Ψαλτικό Σιν. 1314 φφ. 137α-138β. Ὡς πρὸς τό ἀνώνυμο μέλος τοῦ σλαβωνικοῦ Κοντακάριου, βλ. Bugge, *Contacarium*, φφ. 142α-143α, ὅπου περιέχεται μελοποιημένο μόνο τό Προοίμιο χωρὶς τόν πρώτο Οἶκο, βλ. Κρητικοῦ, *Ἀκάθιστος*, σ. 89, ὑποσμ. 48. Γιά τό παλαιοσλαβικό Κοντακάριο, βλ. π., σ. 222, ὑποσμ. 730.

⁷⁴¹ Βλ. π., σ. 207.

ΙΔ' καί τοῦ α' μισοῦ τοῦ ΙΕ' αὐ., μέ χαρακτηριστικότερους τὰ Κοντακάρια ΕΒΕ 2405 καί Σιν. 1262⁷⁴². Εἰδικότερα ὁ δεύτερος ἀποτελεῖ προϊόν τῆς γραφίδας τοῦ Γρηγορίου Μπούνη Ἀλυάτη καί στόν κολοφῶνα του ἀποτυπώνεται μέ ἀκρίβεια ἡ ἐξέλιξη τῆς Καλοφωνικῆς παράδοσης τοῦ Εἴδους αὐτοῦ⁷⁴³. Τελευταῖο στάδιο τῆς πορείας αὐτῆς εἶναι ἡ σύντμηση καί ὁ καλλωπισμός τοῦ Ἰωάννη Κουκουζέλη, τήν ἐπεξεργασία τοῦ ὁποῖου καταγράφουν οἱ κώδικες ὅπου καταχωρεῖται τό μέλος τοῦ Κοντακίου τῆς ἑορτῆς. Σέ ἀντίθεση μέ τό Προοίμιο, τό ὁποῖο παρουσιάζει ἀρκετά ἀπλούστερη μελική συμπεριφορά, ὁ Οἶκος συμπυκνώνει σέ πλήρη ἀνάπτυξη ὅλα τὰ χαρα-κτηριστικά τοῦ Καλοφωνικοῦ μέλους, μέ μεγαλύτερη ἔμφαση στήν ἐπανάληψη λέξεων καί φράσεων τοῦ κειμένου καί τήν παρεμβολή ἐνδιαμέσως ἐκτενῶν, ἀλλά καί βραχύτερων Κρατημάτων. Τό τελευταῖο μέρος τῆς σύνθεσης ὀρίζεται σαφῶς («τό τέλος» ἤχος β'), παρουσιάζοντας μέ τόν τρόπο αὐτό σχετική αὐτονομία, μέ τήν παρεμβολή ἐκτενοῦς νενανισμοῦ καί ἐπανάληψη στό τέλος τοῦ ἐφύμνιου του «Ἴνα συνημμένοι...τό Πανάγιον Πνεῦμα»⁷⁴⁴.

Παρόμοια ἐξέλιξη ἀκολουθεῖ καί τό Νεκρώσιμο Κοντάκιο τοῦ Σαββάτου πρό αὐτῆς, τοῦ ὁποῖου ἡ λειτουργική χρήση ἐπεκτείνεται ἐπιπλέον καί στήν ἀκολουθία τοῦ Ἀμώμου καί συγκεκριμένα τοῦ πρώτου Οἴκου «Αὐτός μόνος ὑπάρχεις ἀθάνατος...». Σέ ἀντίθεση μέ τήν καλοφωνική του μεταχείριση στούς δύο προαναφερόμενους κώδικες⁷⁴⁵, ἡ μελοποίησή του στό πλαίσιο τοῦ Ἀμώμου

⁷⁴² Βλ. ΕΒΕ 2405 φφ. 451α-460β, Σιν. 1262 φφ. 151α-153β καί Κωνσταμωνίτου 86 φφ. 235β-240α (Παπαδική τοῦ α' μισοῦ τοῦ ΙΕ' αὐ., ὅπου καταγράφεται ἡ Ἀσματική παράδοση τῆς Θεσσαλονίκης).

⁷⁴³ Βλ. φ. 1α «Ἀρχή σὺν Θεῷ τῶν Κοντακίων...ἐποιήθησαν μὲν παρά τοῦ δομῆστικου ἐκείνου κύρη Μιχαήλ τοῦ Ἀνεώτου. ἐκαλλωπίσθησαν δέ παρά τοῦ πρωτοψάλτου Ἰωάννου τοῦ Γλυκέως. Ὑστερον δέ ἐγράφησαν καί παρά τοῦ μαῖστορος κύρη Ἰωάννου Κουκουζέλου συντετημένα καί σαφέστατα καί οὐ γάρ πολλάς εἶχον μακρολογίας». Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι ὁ Γρ. Στάθης τόν χαρακτηρίζει ὡς τόν «λαμπρότερο κώδικα τοῦ Καλοφωνικοῦ Κοντακαρίου», βλ. τοῦ ἰδίου, *Ἀναγραμματισμοί*, σ. 124 καί σ. 77, ὑποσμ. 5.

⁷⁴⁴ Οἱ ἰδιαιτερότητες πού παρουσιάζει ἡ σύνθεση στό Κωνσταμωνίτου 86, σέ σχέση μέ τούς δύο ἄλλους κώδικες, ἐστιάζονται σ' αὐτό τό τελευταῖο τμήμα τῆς, μέ τήν ἐνσωμάτωση μικρότερης ἔκτασης νενανισμοῦ καί τήν παρεμβολή στό φ. 241α τῆς φράσης «ἐκ παντοίων με... ἴνα κράζω σοι», ἀντί τῆς ἐπανάληψης τῆς τελευταίας φράσης τοῦ κειμένου σύμφωνα μέ τήν τυπική δομή τοῦ εἴδους τῶν Μαθημάτων. Ἡ ἐνσωμάτωση αὐτή τῶν δύο τελευταίων στίχων τοῦ Προοιμίου τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου, χωρίς τό χαρακτηριστικό Θεομητορικό ἐφύμνιο «Χαῖρε Νύμφη ἀνύμφευτε», μπορεῖ νά δικαιολογηθεῖ μέ βάση τήν νοηματική του συσχέτιση μέ τό περιεχόμενο τοῦ πρώτου Οἴκου, ὅπου κυριαρχεῖ ἡ ἔννοια τῆς παραμυθίας τῶν πιστῶν «ἐν θλίψεσι» καί «ἐν περιστάσεσι», βλ. π., σ. 123.

⁷⁴⁵ Βλ. ΕΒΕ 2405 φ. 155α καί Σιν. 1262 φ. 48β, ὅπου περιέχεται μελοποιημένος ὁ α' Οἶκος μαζί μέ τήν ἑναρξη τοῦ β' Προοιμίου τοῦ Κοντακίου τοῦ Ἀναστασίου «Μετά τῶν ἀγίων...».

παρουσιάζει μικρότερη έκταση και απλούστερη δομή. Ευρύτατη διάδοση κατέχουν μέσα στην χειρόγραφη παράδοση ή σύνθεση του Άνδρέα Σιγηρού και δευτερευόντως αυτή του Ξένου Κορώνη⁷⁴⁶, οι οποίες άπαντούν είτε μετά τὰ Νεκρώσιμα Στιχηρά, είτε δευτερευόντως στον φυσικό τους τόπο «μετά τὸ Κοντάκιον εἰς τὴν στ' Ὁδὴ»⁷⁴⁷. Ὡς πρὸς τὴν πρώτη σύνθεση χαρακτηριστική εἶναι ἡ παντελής ἀπουσία Κρατημάτων καὶ ἡ τριπλή ἀναδίπλωση τῆς πρώτης φράσης τοῦ κειμένου, καθὼς καὶ ἡ ἐπανάληψη τοῦ δευτέρου τμήματος τοῦ Οἴκου με διαφορετική μελική ἐκφορὰ⁷⁴⁸, στοιχεῖα τὰ ὁποῖα λείπουν ἀπὸ τὸ μέλος τοῦ παλαιοῦ Ψαλτικοῦ⁷⁴⁹. Ἐπίσης ἡ ἔνδειξη «ὁ μονοφωνάρης...» στὸν κώδικα Ἰβήρ. 974 (φ. 243β) μαρτυρεῖ καὶ ἐπιβεβαιώνει τὴν Ἀσματική πράξη τῆς σολιστικῆς ἐκτέλεσης τῶν Κοντακίων⁷⁵⁰. Τέλος ἡ μελοποίηση πού περιέχεται στὸν αὐτόγραφο κώδικα τοῦ Μανουήλ Χρυσάφη Ἰβήρ. 975 φ. 355α εἶναι πιὸ περιορισμένη σέ έκταση, δεδομένου ὅτι τὸ μέλος τῆς παραπέμπει περισσότερο στὸ στυλ τοῦ ἀπλοῦ Στιχηραρίου⁷⁵¹.

⁷⁴⁶ Γιά τὴν πρώτη, βλ. ἐνδεικτικά στοὺς κώδικες EBE 2406 φ. 214β, 2458 φ. 136β, Ἰβήρ 974 φ. 243β, 984 φ. 285β, 985 φ. 119β, 993 φ. 334α καὶ 1120 φ. 487β, βλ. καὶ Εὐστρατιάδη, «Θράκες μουσικοί», σ. 62. Ἡ σύνθεση πού παραδίδεται στοὺς EBE 2406 καὶ Ἰβήρ. 985 περιλαμβάνει ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Οἶκο καὶ τὴν ἐναρκτήρια φράση τοῦ Προοιμίου, ψαλλόμενη κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἀπὸ τὸν Μονοφωνάρη. Ἐν συνεχείᾳ ἀκολουθεῖ ἡ ἔνδειξη «ἀπὸ χοροῦ» καὶ ἡ ἐπανάληψη τῆς φράσης «Μετὰ τῶν ἁγίων ἀνάπαυσον Χριστέ» σέ μέλος σύντομο, δηλώνοντας προφανῶς τὴν ψαλλώδηση ὅλου τοῦ Προοιμίου κατὰ τὸν τρόπο αὐτό. Στὸν ἀντίποδα ἡ μελοποίηση τοῦ Ξένου Κορώνη ἀπαντᾶται στὸ Ἰβήρ. 974 φ. 244β, 984 φ. 284α, 985 φ. 121α καὶ Πανεπιστημίου Μεσσηνίας ΠΙΑ 161 φ. 81β, βλ. καὶ Στάθη, *Αναγραμματισμοί*, σ. 122. Τὸ μέλος τοῦ Κορώνη ἔχει καλλωπισθεῖ ἀπὸ τὸν Κοσμᾶ Βαράνη στὸ Πάδοβας 1137 φ. 268β «Οἶκος νεκρώσιμος ψαλλόμενος εἰς κοιμηθέντας, ποίημα κύρ Ξένου τοῦ Κορώνη, ἐκαλλωπίσθη παρ' ἐμοῦ Κοσμᾶ», βλ. Γιαννόπουλου, *Ἄνθηση*, σ. 696.

⁷⁴⁷ Βλ. στὸν κώδικα Ἰβήρ. 993, φ. 334α καὶ EBE 2406 φ. 487β.

⁷⁴⁸ Ἡ τριπλή ἐπανάληψη ἀφορᾷ τὴν ἐναρκτήρια φράση «Αὐτός μόνος ὑπάρχεις...τὸν ἄνθρωπον», ἐνῶ τὸ μέρος τοῦ κειμένου πού ἐπαναλαμβάνεται στὴν συνέχεια τῆς σύνθεσης ἀρχίζει ἀπὸ τὸ κῶλο «καθὼς ἐκέλευσας...» καὶ καταλήγει μέ τὸ τελικὸ «Ἀλληλούια».

⁷⁴⁹ Βλ. στὸν κώδικα Ashburnhamense 64 φφ. 92β-94β καὶ Σιν. 1280 φφ. 152α-153β, ὅπου παραδίδεται ὀλοκληρωμένο καὶ τὸ Προοίμιό του, βλ. π., σ. 141. Γιά τὸ μέλος τοῦ παλαιοσλαβικοῦ Κοντακαρίου, ὅπου περιέχεται μόνο τὸ Προοίμιο «Μετὰ τῶν ἁγίων...», βλ. Bugge, *Contacarium*, φφ. 117β-118α.

⁷⁵⁰ Βλ. καὶ π., σ. 226, ὑποσμ. 746.

⁷⁵¹ «Οἶκος ψαλλόμενος εἰς τοὺς τεθνεώτας, ἐγρᾶφη καθὼς ψάλλεται ἐκκλησιαστικά». Ἡ μελοποίηση αὐτὴ πρέπει μάλλον ν' ἀποδοθεῖ στὸν συντάκτη καὶ γραφέα τοῦ σπουδαιότατου αὐτοῦ Μαθηματαρίου και, παρόλη τὴν ἀπουσία μελισματικοῦ ὕφους, οἱ ἐπαναλήψεις λέξεων ἢ φράσεων τοῦ κειμένου τὴν καθιστοῦν συγγενική μέ αὐτές τῶν δύο προγενεστέρων μελοποιῶν.

Ἐκτός ἀπό τήν ἐκτενή ἐνότητα τῶν Κοντάκιων, στό ρεπερτόριο τοῦ Ψαλτικοῦ ἀνήκει καί ὁ κύκλος τῶν Ἀλληλουαρίων καί τῶν Προκειμένων, τῶν ὁποίων ἡ μελωδική παράδοση ἀκολουθεῖ παράλληλη πορεία, μέ κύριο χαρακτηριστικό τήν ὁμοιόμορφη διαφοροποίηση τοῦ μέλους τῶν μοναστικῶν περιβαλλόντων τῆς Κάτω Ἰταλίας σέ σχέση μέ τήν κύρια Ἀσματική ἐκδοχή τῆς «Ἀνατολικῆς» ὁμάδας, σέ ἀντίθεση μέ ὅτι ἰσχύει γιά τό μέλος τῶν Κοντακίων⁷⁵². Ἐν πρώτοις, τά Προκείμενα καταχωροῦνται στούς μουσικούς κώδικες σέ πέντε βασικές ἐνότητες, ἀνάλογα μέ τό περιεχόμενο καί τήν λειτουργική τους θέση⁷⁵³. Στήν πλήρη τους μορφή, συνοδευόμενα καί ἀπό τούς στίχους τους, παραδίδονται μόνο στά Ψαλτικά, ἐνῶ στά Ἀσματικά περιέχεται ἄνευ στίχων μόνο το ἐφύμνιο, ἐπαναλαμβανόμενο σέ μελισματικό ὕφος ἀπό τόν Χορό⁷⁵⁴. Τήν μεγαλύτερη συχνότητα καί πλουσιότερη μελοποιητική παράδοση ἀπό τόν κύκλο τῆς Πεντηκοστῆς παρουσιάζει τό Μεγάλο Προκείμενο τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Γονυκλισίας σέ ἦχο Βαρό «Τίς Θεός μέγας...», ἡ ἐξέταση τοῦ ὁποίου ἐμπίπτει περισσότερο στό πλαίσιο τῆς ἐορτῆς τοῦ Πάσχα⁷⁵⁵.

⁷⁵² Βλ. Strunk, "Messina", σσ. 45-54 καί π., σ. 222, ὑποσμ. 730.

⁷⁵³ Βλ. Troelsgard, "Prokeimena", σσ. 65-67. Τά Προκείμενα τοῦ λειτουργικοῦ κύκλου τῆς Πεντηκοστῆς καταχωροῦνται, σε σχέση με τήν παραπάνω πενταμερῆ τους κατάταξη, στίς τρεῖς τελευταῖες ἐνότητες, μέ τήν διευκρίνιση ὅτι αὐτό τῆς Θείας Λειτουργίας τοῦ Σαββάτου ἐντάσσεται μέσα στήν ἐνότητα τοῦ ἐβδομαδιαίου κύκλου, βλ. καί π., σ. 104.

⁷⁵⁴ Γιά τήν ἀκρίβεια, στά Ψαλτικά παραδίδεται μόνο ἡ πρώτη ἐνότητα τοῦ ἐφυμνίου, σέ ἀντίθεση μέ τό μέλος τοῦ Χοροῦ πού καταχωρεῖται στά Ἀσματικά σέ πλήρη μορφή, βλ. στό Strunk, "Messina", σ. 46 καί σε σχέση μέ τό Μέγα Προκείμενο «Τίς Θεός μέγας...» στούς κώδικες Πάτμ. 221 φ. 21αβ, Σιν. 1280 φ. 25αβ γιά τά Ψαλτικά καί τούς Κρυπτοφέρους Γ1 φ. 31αβ καί Καστοριάς Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ 8 φ. 72β γιά τά Ἀσματικά ἀντίστοιχα. Οἱ μεταγενέστερες Παπαδικές, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν ὡς πρὸς τήν ὕλη τους συμπίλημα τῶν παραπάνω βιβλίων, παραδίδουν ἀρχικά τήν πρώτη ἐκδοχή καί σέ μέλος ἀνάλογο τοῦ Ψαλτικοῦ καί στήν συνέχεια τήν «ἀπό Χοροῦ» μικρή Δοχή μέ τό κείμενο τοῦ ἐφυμνίου ὀλοκληρωμένο. Τέλος, καταχωρεῖται ἡ μεγάλη Δοχή καί σέ μέλος, ἀνάλογο τοῦ μελισματικοῦ ὕφους τοῦ Ἀσματικοῦ, ιδιαίτερα ὡς πρὸς τήν δευτέρη του ἐνότητα, βλ. ἐνδεικτικά στούς κώδικες EBE 2061 φ. 120αβ, 2458 φ. 71β καί Κουτλουμουσίου 457 φ. 107β.

⁷⁵⁵ Στούς σχετικούς κώδικες τό Προκείμενο «Τίς Θεός μέγας...» βρῖσκεται ἐπικεφαλῆς τῶν Μεγάλων Προκειμένων τῆς Διακαινησίμου ἐβδομάδας καί ψάλλεται σύμφωνα μέ τήν ἀναγραφή στό Σιν. 1293 φ. 48α «Τῇ μεγάλῃ Κυριακῇ ἐσπέρας, Κυριακῇ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος καί τῶν Χριστουγέννων ἐπί τῇ ἐπαύριον καί τῇ Κυριακῇ τοῦ Θωμᾶ». Ἡ συχνότητα καί ἡ πλούσια μελωδική του παράδοση, καθὼς καί ἡ ἐκτύλιξη τοῦ μέλους σύμφωνα μέ τίς βυζαντινές μουσικές πηγές, μποροῦν νά εἰδωθοῦν μέ βάση τήν ἀνάλογη ἐξέταση τοῦ Μεγάλου Προκειμένου τῆς Δευτέρας τῆς Διακαινησίμου, ἐκ μέρους τοῦ C. Troelsgard στήν μελέτη του "Prokeimena", σσ. 71-75.

Ανάλογη κατηγοριοποίηση στις μουσικές πηγές παρουσιάζει και ο κύκλος τῶν Ἀλληλουαρίων, μέ τήν διαφορά ὅτι ἡ λειτουργική τους θέση περιορίζεται στήν Θεία Λειτουργία καί συγκεκριμένα πρὶν τό Εὐαγγελικό Ἀνάγνωσμα⁷⁵⁶. Εἰδικότερα καί σέ σχέση μέ τήν ὑπό ἐξέταση ἑορτή ἀπαντῶνται στήν παράδοση τοῦ Ψαλτικοῦ μελοποιημένοι οἱ δύο στίχοι τῶν Ἀλληλουαρίων τῆς Κυριακῆς τῆς Πεντηκοστῆς καί τοῦ Σαββάτου πρὸ αὐτῆς σέ ἦχο α' καί πλ. β' ἀντίστοιχα. Ὡς πρὸς τό μέλος, ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι, παρόλη τήν ἐκτενέστερη μελωδική φόρμα τῆς Κάτω Ἰταλίας σε σχέση με τήν ἀντίστοιχη ἀνατολική, οἱ δύο ὑφιστάμενες ἐκδοχές διατηροῦν κοινά τά χαρακτηριστικά ἑνός ὑποκείμενου μελωδικοῦ περιγράμματος⁷⁵⁷. Ἐξίσου ἀνεπτυγμένο ἐμφανίζεται καί τό μέλος τῆς σύνθεσης τοῦ Ἰωάννη Κουκουζέλη στόν ἀυτόγραφο του κώδικα EBE 2458, μέ τήν διαφορά ὅτι καταχωρεῖται μόνο ὁ πρῶτος στίχος καί αὐτός σέ κολοβωμένη μορφή⁷⁵⁸.

⁷⁵⁶ Βλ. Φουντούλη, *Λειτουργική Α'*, σσ. 224-25. Ὁμοίως μέ τό Προκείμενο, τό Ἀλληλουάριο τῆς ἑορτῆς περιέχεται στήν ἐκτενέστατη ἐνότητα τῶν μεγάλων ἑορτῶν, σύμφωνα μέ τήν κατ' ἦχο καί ἑορτή διάταξη πού καταχωροῦνται στά παλαιά Ψαλτικά καί τό ἀντίστοιχο τοῦ Σαββάτου στήν ἐνότητα τῆς ἑβδομάδας, βλ. ἐνδεικτικά στόν κώδικα EBE 2458 φ. 151α γιά τήν πρώτη περίπτωση «...καθώς ἄρχονται καί ἐν τῷ Ψαλτικῷ βιβλίῳ, κατ' ἦχον» καί γιά τήν δεύτερη στό φ. 150β.

⁷⁵⁷ Βλ. στά Ψαλτικά Ashburnhamense 64 φ. 201α καί Σιν. 1280 φ. 36β, ὅπου περιέχεται τό μέλος τῶν στίχων τοῦ Ἀλληλουαρίου τῆς Πεντηκοστῆς, στό πλαίσιο τοῦ ἐκτενοῦς ἢ συντομότερου ὕφους τοῦ Ψαλτικοῦ ἀντίστοιχα, ἐνώ αὐτό τοῦ Ψυχολογίου περιλαμβάνεται μόνο στόν πρῶτο ἐκ τῶν δύο (φ. 231α). Οἱ προαναφερόμενοι αὐτοὶ κώδικες ἀποτελοῦν ἀντιπροσωπευτικά παραδείγματα τῶν δύο παραπάνω, ὡς πρὸς τόν κύκλο τῶν Ἀλληλουαρίων, μελωδικῶν παραδόσεων στό πλαίσιο τοῦ βιβλίου τοῦ Ψαλτικοῦ καί ἡ, σέ σχέση με τό μέλος τῆς ἑορτῆς, ἐποπτεία τους ἐπιβεβαίωσε ξεκάθαρα τήν ἐν λόγῳ διαφοροποιημένη μελική μεταχείριση, βλ. π., σ. 227. Τό μέλος μάλιστα τοῦ Λαυρεντιανοῦ κώδικα, ὁ ὁποῖος ἀντιπροσωπεύει τήν παράδοση τῆς Κάτω Ἰταλίας, ἔχει ἠχογραφεθῆ στόν ψηφιακό δίσκο "Byzantium in Rome" τοῦ φωνητικοῦ συνόλου Capella Romana, μέ συντομιστή τόν Ἰωάν. Ἀρβανίτη, σύμφωνα μέ τίς ἀρχές καί τήν ἄποψη πού διατυπώνει στήν διδακτορική του διατριβή γιά τήν παλαιά σημειογραφία. Ὡς πρὸς τό Ἀλληλουάριο τῶν Κεκοιμημένων, πρέπει ν' ἀναφερθεῖ ἡ ἀντικατάσταση στόν Λαυρεντιανό κώδικα τοῦ δευτέρου στίχου τῶν λειτουργικῶν βιβλίων «Καί τό μνημόσυνον αὐτῶν...» ἀπό τόν στίχο 6 τοῦ Ψαλμοῦ 64 «Ἐπάκουσον ἡμῶν ὁ Θεός...», ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ πρώτου, βλ. π., σ. 104, ὑποσμ. 177. Ἐπίσης τό μέλος τῆς ἐπωδοῦ-ἐφυμνίου, ἡ ὁποία συνίσταται ἀπό τήν τριπλή ἐπανάληψη τοῦ «Ἀλληλούια», καταχωρεῖται στή ἀρχή τοῦ κάθε ἠχου, βλ. ἐνδεικτικά στό Ashburnhamense 64 φφ. 200α καί 228β γιά τόν α' καί πλ. β' ἀντίστοιχα.

⁷⁵⁸ Βλ. φ. 151α «Ἀλληλουάρια τῶν μεγάλων ἑορτῶν συντεθέντα καί καλλωπισθέντα παρά τοῦ μαῖστορος κύρ Ἰωάννου τοῦ Κουκουζέλη» καί στό ἴδιο φύλλο τό μέλος τοῦ Ἀλληλουαρίου τῆς Πεντηκοστῆς, βλ. καί πκ. σ. 323. Συγκεκριμένα μελοποιεῖται μόνο ἡ πρώτη ἐνότητα τοῦ κειμένου μέχρι τήν λέξη «ἐστερεώθησαν». Τό μέλος τῶν Ἀλληλουαρίων τοῦ Κουκουζέλη παραδίδεται καί στόν EBE 2454 φ. 25β καί ἐπιγράφεται μέ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο.

Β) Ὁ Ἑσπερινός τῆς Γονυκλισίας

Ὁ Ἑσπερινός τῆς Δευτέρας μετά τήν Πεντηκοστή, κατά τήν ὁποία καθιερώθηκε ἡ ἑορτή τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, γνωστός καί ὡς Ἑσπερινός τῆς Γονυκλισίας, παρουσιάζει, ἐκτός τῆς λειτουργικῆς του ἰδιοτυπίας, ξεχωριστό ἐνδιαφέρον καί ἀπό μουσικῆς ἀπόψεως⁷⁵⁹. Δεδομένου ὅτι ἡ ἐξέλιξη τῆς ἀκολουθίας διαμορφώνεται ἀπό τήν συνύπαρξη καί δυναμική ἀλληλεπίδραση τῶν δύο ξεχωριστῶν βυζαντινῶν Τυπικῶν, συμπυκνώνει στό σῶμα της ὅλα τά ποικιλώνυμα δομικά στοιχεῖα πού ἀπαρτίζουν τόσο τόν Ἀσματικό ὅσο καί τόν Μοναχικό Ἑσπερινό.

Ἀποτέλεσμα τοῦ παραπάνω συμβιβασμοῦ εἶναι μία ποικιλόμορφη σειρά προσθαφαιρέσεων, καθῶς καί ἡ δημιουργία πληθώρας διαφορετικῶν παραλλαγῶν⁷⁶⁰, οἱ ὁποῖες διαμορφώνουν τόν ἀξιοπρόσεκτο μελωδικό πλοῦτο τῆς ἀκολουθίας. Δέν εἶναι τυχαῖο μάλιστα ὅτι ἐξαιτίας τῆς σπουδαιότητάς της αὐτῆς περιλαμβάνεται ξεχωριστά σέ μεγάλο τμήμα τῶν σωζομένων πηγῶν⁷⁶¹. Πιό συγκεκριμένα, τό μέλος τῶν ἐπιμέρους στοιχείων τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Γονυκλισίας, ἀπαντᾶται τμηματικά ἢ ὀλοκληρωμένα σέ ἕξι κώδικες τοῦ ΙΓ' αἰ. ἀπό τήν Κάτω Ἰταλία καί σέ Μέση πλήρη σημειογραφία⁷⁶². Τά μουσικά δείγματα τῶν παραπάνω πηγῶν περιλαμβάνουν ἕνα εὐρύ φάσμα ὑφολογικῶν καί στυλιστικῶν μορφῶν σύνθεσης, τά ὁποῖα ἐκπροσωποῦνται τό καθένα ξεχωριστά στους τρεῖς κύριους δομικούς ἄξονες τῆς ἀκολουθίας: στά εἰσαγωγικά τρία Ἀντίφωνα τοῦ Ἀσματικοῦ Ἑσπερινοῦ ἀποτυπώνεται ὁ μελισματικός τρόπος σύνθεσης, στά τρία μικρά Ἀντίφωνα ὁ συλλαβικός, ἐνῶ στά Στιχηρά, πού ἔπονται ἢ εἰσχωροῦν ἀνάμεσα σ' αὐτά, τό μέλος ἀπαράλλακτά τοῦ Παλαιοῦ Στιχηραρίου:

α) Μεγάλα Ἀντίφωνα τῶν Ψαλμῶν ΠΕ', ΙΗ' καί ΡΜ'⁷⁶³: Πρόκειται γιά τά τρία Ἀντίφωνα τοῦ Ἀσματικοῦ Ἑσπερινοῦ, τά ὁποῖα ψάλλονταν στήν ἑναρξη τῆς ἀκολουθίας μετά τά Εἰρηνικά. Ὁ τρόπος ἐκτέλεσης τῶν Ἀντιφώνων αὐτῶν

⁷⁵⁹ Γιά τήν λειτουργική σπουδαιότητα καί ἰδιαιτερότητα τῆς ἀκολουθίας, βλ. π., σσ. 85-90.

⁷⁶⁰ Οἱ παραλλαγές αὐτές, πέρα ἀπό τήν γνήσια Κων/πολιτική καί Σαββαϊτική μορφή τῆς ἀκολουθίας, μποροῦν νά κατανεμηθοῦν σέ δύο κατηγορίες, βλ. π., σσ. 89-90.

⁷⁶¹ Βλ. Harris, "Genuflection", σσ. 333-334.

⁷⁶² Πρόκειται γιά κώδικες μικτῆς ἢ «καθαρῆς» μορφῆς τοῦ παλαιοῦ Ψαλτικοῦ καί Ἀσματικοῦ. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ τό Εὐχολόγιο Κρυπτοφέρρης Γβ XXXV τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΒ' αἰ., τό ὁποῖο στά φφ. 52β-71β διασώζει σέ σημειογραφία Coislín τό μέλος ὅλης τῆς Ἀκολουθίας.

⁷⁶³ Χαρακτηρίζονται ὡς «Μεγάλα» Ἀντίφωνα, γιά νά διακρίνονται ἀπό τά Μικρά πού ἔπονται, βλ. Παναγιωτίδη, *Μελωδία*, σσ. 119-122 ὅπου περιέχεται ἐκτενῆ ἀναφορά ἀπό ἀπόψεως λειτουργικῆς, καθῶς καί στό Touliatos, "Vespers", σσ. 110-111.

περιελάμβανε τήν ψαλμώδηση τῶν Ψαλμικῶν στίχων μέ τήν ἐπανάληψη τοῦ ὀριζόμενου ἐφυμνίου, πιθανότατα ἀπό τόν Χορό⁷⁶⁴. Ὡς πρός τήν ἐκτέλεση τοῦ πρώτου Ἀντιφώνου ἀρχικά στό πρόψαλμα ἀναπτύσσεται ἕνας μουσικός διάλογος ἀνάμεσα στόν δομέστικο-σολίστα καί τόν Χορό, πού ἀφορᾷ τήν εἰσαγωγική φράση τοῦ πρώτου στίχου⁷⁶⁵, μέ τους στίχους τοῦ ΠΕ΄ Ψαλμοῦ ν' ἀποδίδονται μετά τήν Μικρή Συναπτή ἀντιφωνικά ἀπό τούς δύο Χορούς⁷⁶⁶. Σέ ὅλες τίς περιπτώσεις τό μέρος τοῦ Μονοφωνάρι εἶναι πιό ἔντεχνο καί καλλωπισμένο σέ σχέση μέ τήν ἀπλούστερη μελωδική γραμμή τῶν Ψαλτῶν⁷⁶⁷.

Ὡς πρός τό δεύτερο Ἀντίφωνο, εἰσάγεται μέ Προοίμιο τόν στίχο ΙΒ΄ τοῦ ψαλμοῦ ΠΗ΄ «Τήν οἰκουμένην...» καί τετραπλή ἐπανάληψη τοῦ ἐφυμνίου «Ἀλληλούια» μέ μελισματική ἐπιτήδευση σέ ἦχο πλ. β΄⁷⁶⁸. Ὁ Ψαλμός ΙΗ΄, πού ἀκολουθεῖ μετά τήν Μικρή Συναπτή ἀπό τόν διάκονο καί τήν ἐκφώνηση τοῦ ἱερέα, εἰσάγεται πάλι μέ τόν δομέστικο σέ ἦχο β΄ καί σχεδόν συλλαβική ἀπόδοση, σε ἀντίθεση μέ τήν κατάληξη τοῦ στίχου καί τό μέλος τοῦ ἐφυμνίου πού ἔπεται, τά

⁷⁶⁴ Γιά τά ἐφύμνια τῶν Ἀντιφώνων αὐτῶν, βλ. π., σ. 88, ὑποσμ. 79.

⁷⁶⁵ Βλ. Harris, "Genuflection", σ. 334 καί Adsuara, "Fragments", σ. 50.

⁷⁶⁶ Βλ. Touliatos, "Vespers", σ. 110 καί Μπαλαγεώργου, *Κοσμικόν Τυπικόν*, σ. 300. Ἀντίθετα ὁ S. Harris πιθανολογεῖ ὅτι γία τήν Ἀκολουθία τῆς Γονυκλισίας καί τήν παράδοση τῆς Κάτω Ἰταλίας δέν ἀποκλείεται καί ὁ ὑπόλοιπος Ψαλμός νά εἶχε παρόμοια μέ τό Προοίμιο διαλογική μορφή καί ἀπλούστερη μή καταγεγραμμένη μελωδική γραμμή, βλ. Harris, "Genuflection", σ. 339.

⁷⁶⁷ Βλ. Strunk, "Office", σσ. 119-120. Γιά μία περιγραφή τῆς μελωδικῆς παράδοσης τοῦ πρώτου Ἀντιφώνου, σύμφωνα μέ τούς κώδικες πού περιέχουν τό μέλος τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Γονυκλισίας, βλ. Harris, "Genuflection", σσ. 334-336 καί Adsuara, "Fragments", σσ. 53-54 καί 58-59. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι στούς κώδικες πού ἐνσωματώνουν τόν Ἀσματικό Ἑσπερινό τό πρῶτο Ἀντίφωνο ψάλλεται σέ ἦχο πλ. β΄ καί γ΄ ἀνάλογα μέ τόν εἶδος τῆς ἀκολουθίας, ἡ ὁποία, σύμφωνα μέ τίς ἐπιγραφές τῶν πηγῶν, διακρίνεται σέ Ἀσματικό Ἑσπερινό «εἰς ἐπισήμους ἑορτάς καί εἰς μεγάλων ἀγίων μνήμας» καί σέ ἀκολουθία πού ψάλλεται στίς ἑορτές τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καί «εἰς ἡμέραν Κυριακῆς, ἤτοι τῷ Σαββάτῳ ἑσπέρας», βλ. Touliatos, "Vespers", σσ. 107-109 καί 119-125, μέ καταγεγραμμένο τό μέλος τοῦ πρώτου Ἀντιφώνου καί τῶν δύο Ἀσματικῶν τύπων Ἑσπερινοῦ, καθὼς καί στό Μπαλαγεώργου, *Κοσμικό Τυπικό*, σ. 212. Ἡ περιγραφόμενη στίς μουσικές πηγές Ἀσματική ἐκδοχή τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Γονυκλισίας ἀνήκει στόν πρῶτο τύπο τέλεσης τῆς ἀκολουθίας. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ Ἀσματική παράδοση τῆς Θεσ/νίκης τήν ἐποχή τοῦ Ἀγ. Συμεών, σύμφωνα μέ τήν ὁποία τό πρῶτο Ἀντίφωνο ψαλόταν σέ ὅλες τίς περιπτώσεις σέ ἦχο πλ. β΄, μέ ἐξαίρεση «τῇ ἀγία καί Μεγάλῃ Κυριακῇ (τοῦ Πάσχα) ἑσπέρας, ἦχος α΄ Καί ἐπάκουσόν μου...», βλ. στόν EBE 2061 φ. 47β καί 2062 φ. 47α.

⁷⁶⁸ Βλ. τήν περιγραφή τῆς ἀκολουθίας μέ βάση τό Ψαλτικό Ashburnhamenses 64 φ. 259αβ στό Hoeg, *Contacarium*, σ. 47 καί τό μουσικό κείμενο στό Adsuara, "Fragments", σ. 59.

όποια εξελίσσονται με αρκετά μελισματικό τρόπο⁷⁶⁹. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την οδηγία που δίνεται για τον δομέστικο στον κώδικα Κρυπτοφέρης Γ.β XXXV (φ. 56β), οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο μουσικός διάλογος του Πρωτοψάλτου με τον Χορό ισχύει εκτός από το Προοίμιο και για τον υπόλοιπο Ψαλμό⁷⁷⁰. Αντίθετα το μέλος του τρίτου Αντίφωνου, κατά το οποίο λάμβανε χώρα η Εΐσοδος⁷⁷¹, δεν αποτυπώνεται πουθενά στις Ιταλικές πηγές, ενώ στο Ασματικό Τυπικό που αναβίωσε ο Άγιος Συμεών στην Θεσσαλονίκη καταχωρείται με αρκετά απλή και ανεπιτήδευτη μελική φόρμα⁷⁷².

β) Μικρά Αντίφωνα: Σύμφωνα με τον Ασματικό τύπο τέλεσης της ακολουθίας, μετά το τελευταίο Αντίφωνο και την Εΐσοδο, ακολουθεί το Μέγα Προκειμένο⁷⁷³, τὰ βιβλικά Αναγνώσματα και η απαγγελία τῶν Εὐχῶν τῆς Γουγκλισίας, ανάμεσα στις οποίες παρεμβάλλονται τὰ τρία μικρά Αντίφωνα⁷⁷⁴. Το μέλος τους δεν συμπεριλαμβάνεται σε καμία από τις πηγές που σχετίζονται με τον Έσπερινό της Γουγκλισίας, στοιχείο το οποίο πιθανότατα εξηγείται από το γεγονός ότι δεν διέφερε από το σύνηθες μέλος του Ασματικού Έσπερινού⁷⁷⁵. Η εικόνα πάντως που αποκομίζουμε από μεταγενέστερες πηγές του ΙΔ'-ΙΕ' αι., κυρίως από τους δύο Αθηναϊκούς κώδικες που σχετίζονται με το Τυπικό του

⁷⁶⁹ Η μελική επιτήδευση στο τμήμα αυτό φαίνεται ότι ανήκει στο ρεπερτόριο του Χορού και σύμφωνα με τον S. Harris το μέλος του Αντίφωνου συνδέεται με το μελισματικό ύφος του Ασματικού και την «από Χορού» απόδοσή του υπό την χειρονομική καθοδήγηση του δομεστικού, βλ. του ίδιου "Genuflection", σσ. 337 και 339. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με κάποια άλλα χαρακτηριστικά, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η μουσική επένδυση συνολικά της ακολουθίας της Γουγκλισίας παραπέμπει στην παράδοση του παλαιοβυζαντινού μελους του άτμητου ρεπερτορίου του Ασματικού-Ψαλτικού, βλ. Harris, "Genuflection", σσ. 338-39 και π., σ. 221.

⁷⁷⁰ Βλ. Harris, "Genuflection", σ. 337. Η χρήση μάλιστα στο Αντίφωνο αυτό «ήχηματικῶν» συλλαβῶν, ενδιαμέσως της μελισματικής ανάπτυξης κύριων συλλαβῶν του κειμένου, παραπέμπουν στο πλήρες καλοφωνικό μέλος, βλ. Adsuara, "Fragments", σ. 54.

⁷⁷¹ Βλ. Τυπικό Μεσσήνης, στο Arranz, *Tyricion*, σσ. 279-80 (φφ. 246β-247α) και Παναγιωτίδη, *Μελωδία*, σ. 121.

⁷⁷² Βλ. Μπαλαγεώργου, *Κοσμικό Τυπικό*, σσ. 302-306. Επίσης για το Τυπικό του Άγ. Συμεών, βλ. σσ. 108-119 και Φουντούλη, «Ο Άγ. Συμεών Θεσ/νίκης συντάκτης Τυπικού», *Λειτουργικά Θέματα*, σσ. 9-26.

⁷⁷³ Το μέλος του Προκειμένου δεν περιέχεται σε καμία από τις διαθέσιμες πηγές, καθώς έχει μεταφερθεί αυτούσιο από την ακολουθία του Πάσχα και αποτελεί μέρος της δομής του Ψαλτικού, βλ. π., σ. 227.

⁷⁷⁴ Βλ. π., σ. 88.

⁷⁷⁵ Για το μέλος τῶν Μικρῶν Αντιφώνων τοῦ Ασματικοῦ Έσπερινού, βλ. Strunk, "Office", σσ. 135-138, Touliatos, "Vespers", σσ. 111-112 και Μπαλαγεώργου, *Κοσμικό Τυπικό*, σσ. 306-308.

Αρχιεπισκόπου Συμεών Θεσ/νίκης, εμφανίζει μία συλλαβική έκδοχή σέ ἤχο πλ. β' καί μία πιό καλλωπισμένη σέ ἤχο γ'⁷⁷⁶. Στήν δεύτερη περίπτωση ἡ μελική διαπλάτυνσή της ἀφορᾷ κυρίως τήν κατάληξη τῶν στίχων τῶν δύο πρώτων Ψαλμῶν καί ἐξ ὀλοκλήρου τό τρίτο Ἀντίφωνο.⁷⁷⁷ Οἱ δύο αὐτές ἐκδοχές διαφοροποιοῦνται καί ὡς πρός τό ἐφύμνιο τοῦ δευτέρου Ἀντιφώνου, ἀφοῦ ἡ πρώτη προορίζεται, ἐκτός τῶν ἄλλων, γιά τήν καθημερινή ἐβδομαδιαία ἀκολουθία, ἐνῶ ἡ δεύτερη γιά τον Ἀναστάσιμο Ἑσπερινό «τῆ ἀγία καί μεγάλη Κυριακῆ ἐσπέρας»⁷⁷⁸.

γ) Τά Στιχηρά Ἰδιόμελα: Ἐκτός ἀπό τόν Σαββαϊτικό τύπο τέλεσης τῆς ἀκολουθίας, τά Ἰδιόμελα τοῦ γ' ἤχου καί τό Δοξαστικό τοῦ Λέοντα Σοφοῦ εἰσχώρησαν καί στήν Ἀσματική λειτουργική πρακτική τῆς Κάτω Ἰταλίας. Ψάλλονται δύο φορές τό καθένα, ἀντί τῶν προβλεπόμενων ἐφυμνίων, μετά τό ἐπισφραγιστικό «Δόξα- Καί νῦν...» τῶν μικρῶν Ἀντιφώνων καί τό Δοξαστικό ὁμοίως στό τέλος τοῦ Ἀπολυτικίου τῆς ἐορτῆς⁷⁷⁹. Σέ ἀντίθεση μέ τά Ἀντίφωνα, τό μέλος τους καταχωρεῖται στίς παραπάνω πηγές μέ μουσική σημειογραφία καί συμπίπτει μέ αὐτό τοῦ Παλαιοῦ Στιχηραρίου⁷⁸⁰. Ἐπίσης ἡ θέση τοῦ περιφημου Δοξαστικοῦ «Δεῦτε λαοί...» στήν κατακλείδα τῆς ἐσπερινῆς ἀκολουθίας, μέ τήν τριαδική δοξολογική ἐπίκληση στό δεύτερό του τμήμα⁷⁸¹, μπορεῖ νά συσχετιστεῖ μέ συγκεκριμένες δομές τόσο τοῦ Κοσμικοῦ, ὅσο καί τοῦ Μοναχικοῦ Ἑσπερινοῦ⁷⁸².

⁷⁷⁶ Τό συλλαβικό μέλος τοῦ πλ. β' ἤχου παραδίδεται μόνο στόν σχετιζόμενο μέ τό Ἀσματικό Τυπικό τοῦ Αγ. Συμεών Θεσσαλονίκης κώδικα EBE 2062. Συγκεκριμένα σέ ἤχο πλ. β' ψάλλονται τά Ἀντίφωνα τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Κυριακῆς καί συνακόλουθα καί τοῦ ὑπολοίπου ἐβδομαδιαίου κύκλου τῆς ἀκολουθίας, καθῶς καί τῆς ἐορτῆς τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, βλ. φ. 2α καί 54β ἀντίστοιχα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά τό ἐκτενέστερο, κυρίως ὡς πρός τούς στίχους τῶν Ἀντιφώνων, μέλος τοῦ γ' ἤχου συνδέεται μέ τήν Ἀναστάσιμη ἐσπερινή ἀκολουθία πού τελεῖται στήν Θεσσαλονίκη «τῆ ἀγία καί μεγάλη Κυριακῆ ἐσπέρας», βλ. στό EBE 2061 φφ. 48β-49α καί EBE 2062 φφ. 48α-49α. Ἡ δεύτερη αὐτή ἐκδοχή ἀπαντᾶται ἐπίσης αὐτούσια καί στόν Ἑσπερινό «εἰς ἐπισήμους ἐορτάς», ἔτσι ὅπως ἀποτυπώνεται στόν κώδικα Βατοπεδ. 1527 φ. 312β, καθῶς καί στόν EBE 2401 φ. 243αβ «εἰς τήν Ὑψωσιν τοῦ τιμίου Σταυροῦ καί εἰς ἡμέραν Κυριακῆν, ἥτοι τῷ Σαββάτῳ ἐσπέρας». Γιά τήν εὐρύτερη διττή εἰδολογική διάκριση σχετικά μέ τόν Ἀσματικό Ἑσπερινό, βλ. π., σ. 230, ὑποσμ. 767.

⁷⁷⁷ Αὐτό εἶναι ξεκάθαρο ἀπό μία ἀπλή παρατήρηση στήν μεταγραφή πού περιέχεται στό Harris, "Genuflection", σσ. 340-42, βλ. καί Μπαλαγεώργου, *Κοσμικό Τυπικό*, σσ. 306-308.

⁷⁷⁸ «Ὁ ἐν ἀγίοις θαυμαστός» καί «ὁ ἀναστάς ἐκ νεκρῶν» ἀντίστοιχα.

⁷⁷⁹ Βλ. π., σ. 89.

⁷⁸⁰ Βλ. π., σ. 180.

⁷⁸¹ Βλ. π., σ. 114.

⁷⁸² Βλ. Harris, "Genuflection", σσ. 343-344, ὅπου μεταξύ τῶν ἄλλων περιέχονται καί ἄλλες ἐνδιαφέρουσες πτυχές, σέ σχέση μέ τήν ἱστορική ἐξέλιξη τῆς ἀκολουθίας.

Από τὰ παραπάνω γίνεται σαφές ὅτι κατά τόν ΙΓ' αἰ. στήν Κάτω Ἰταλία ἡ Ἀσματική ἀκολουθία τῆς Γονυκλισίας εἶχε σταδιακά ἀφομοιώσει στοιχεῖα τοῦ μοναστικοῦ Τυπικοῦ καί ἐπιπλέον εἶχε ἐνσωματώσει ἕνα εἶδος μουσικῆς ἐπιτήδευσης, φαινόμενο ὄχι ἀσυνήθιστο γιά σημαντικούς σταθμούς τοῦ χριστιανικοῦ ἐορτολογίου, ὅπως αὐτός τῆς Πεντηκοστῆς. Παρόλα αὐτά παραμένει νά διευκρινιστεῖ ἂν πρόκειται γιά μία τοπική τεχνοτροπία, ἢ ὅποια ἀποσκοπεῖ στήν ἔξαρση τῆς ἐορτῆς, ἢ μία ἐπιβίωση καί προέκταση τῆς Κων/πολιτικῆς Ἀσματικῆς πράξης τοῦ Ι' αἰ.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Η ΜΕΛΩΔΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΔΟΞΑΣΤΙΚΟΥ «ΓΛΩΣΣΑΙ ΠΟΤΕ ΣΥΝΕΧΥΘΗΣΑΝ» ΗΧΟΣ ΠΛ. Δ΄

Τό Ίδιόμελο «Γλῶσσαί ποτε συνεχύθησαν...»⁷⁸³ ἐπελέγη ὡς ἀντιπροσωπευτικό δείγμα ἀπό τήν πλειάδα τῶν Στιχηρῶν τῆς ἑορτῆς, προκειμένου νά συντελεστεῖ ἡ ἀπαραίτητη ἐποπτεία τῆς ἐξελικτικῆς πορείας τοῦ μέλους του καί ἐν συνεχείᾳ ἡ διεξοδικότερη ἀνάλυση τῆς ὀψιμώτερῆς του ἐκδοχῆς ἐντός τοῦ πλαισίου τοῦ Παλαιοῦ Στιχηραρίου. Πρόκειται γιά τό Δοξαστικό τῶν Ἀποστίχων τοῦ Μεγάλου Ἐσπερινοῦ τῆς Πεντηκοστῆς, καθὼς καί τῶν Αἰνῶν τῆς Δευτέρας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ποίημα κατὰ πάσα πιθανότητα τοῦ Κοσμᾶ Μελωδοῦ⁷⁸⁴. Κεντρικό του θέμα εἶναι ὁ μερισμός τῶν γλωσσῶν καί ἡ σύγχυση καί διαίρεση πού προκλήθηκε στήν ἀρχαία Βαβέλ, σέ ἀντιπαράβολή μέ τήν ἀποκατάσταση τῆς ἐνότητας κατὰ τήν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς⁷⁸⁵. Ἐξαιτίας τοῦ διαζευτικοῦ καί ἀντιθετικοῦ σχήματος πού διέπει τήν ποιητική του σύνθεση, τό Ίδιόμελο παρουσιάζει, ἐκτός ἀπό τήν μελική του ἐπένδυση, ζωνρό ἐνδιαφέρον καί ἀπό μετρικῆς ἀπόψεως, λόγω τῆς σχεδόν ἀπόλυτης ρυθμοτονικῆς ἀντιστοιχίας μεταξύ τῶν κῶλων του⁷⁸⁶. Τό χαρακτηριστικό δε αὐτό καθορίζει σέ μεγάλο βαθμό καί τήν τεχνική σύνθεσης τοῦ μέλους του, ἀναδεικνύοντας, μέ τόν πλέον ἀνάγλυφο καί παραστατικό τρόπο, ὡς κύριες μελοποιητικές ἀρχές τήν «στερεοτυπική δομή» καί τόν «κατὰ θέσεις τρόπο τοῦ μελίζειν», στοιχεῖα τά ὁποῖα κυριαρχοῦν σέ ὅλο τό φάσμα τῆς βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς Μελοποιΐας⁷⁸⁷.

⁷⁸³ Στα μουσικά χειρόγραφα ἔχει ἐπικρατήσει, ἀντί τοῦ «συνεχύθησαν», ἡ γραφή «συνεχέθησαν», πλὴν ὅμως, κατὰ τήν ἀναφορά τοῦ τίτλου τοῦ Δοξαστικοῦ, προτιμήθηκε ἡ πρώτη γραφή, δεδομένου ὅτι ἔτσι καταγράφεται στό ἐν χρήσει ἐντυπο *Πεντηκοστάριο*.

⁷⁸⁴ Βλ. π., σ. 105.

⁷⁸⁵ Βλ. π., σ. 117.

⁷⁸⁶ Βλ. π., σσ. 117-118.

⁷⁸⁷ Βλ. Στάθη, «Σημειογραφία», σ. 199, Ἐξήγηση, σσ. 95-97, 102, Ἀντωνίου, *Εἰρμολόγιον*, σ. 251 καί Καραγκούνη, «Τριλογία Α΄», σσ. 76-83.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΜΕΛΟΠΟΙΗΣΕΩΝ ΤΟΥ ΙΔΙΟΜΕΛΟΥ

Ἡ μελωδική παράδοση τοῦ ἐξεταζόμενου Δοξαστικοῦ διακρίνεται μέ βάση τούς δύο κύριους ἄξονες τοῦ Παλαιοῦ Στιχηραρίου, στό βυζαντινό μέλος τῆς «κοινῆς παράδοσης» καί στό καλλωπισμένο μεταβυζαντινό μέ τίς ἐπιμέρους ἐκφάνσεις του⁷⁸⁸. Ἡ βασική αὐτή διάκριση, πού ἀφορᾷ τό ἀμιγῶς μουσικό ἐπίπεδο, συμπίπτει σέ γενικές γραμμές μέ τό μεθόριο ἀνάμεσα στήν δεύτερη καί τρίτη περίοδο ἐξέλιξης τῆς σημειογραφίας, μέ βασικό «ἀφοριστικό» κριτήριο τήν ἐφαρμογή νέων αἰσθητικῶν, τεχνικῶν καί σημειογραφικῶν ἀρχῶν κατά τήν διάρκεια τοῦ ΙΖ' αἰώνα. Ἀπό τήν μία λοιπόν τό «κλασικό» βυζαντινό Στιχηραρικό μέλος, ἡ διάδοση τοῦ ὁποίου ἐπεκτείνεται καί κατά τήν πρώϊμη μεταβυζαντινή ἐποχή μέ βάση τήν Κουκουζέλεια ἐπεξεργασία καί στόν ἀντίποδα τά «μετά καινοῦ καλλωπισμοῦ» Στιχηράρια τοῦ β' μισοῦ τοῦ ΙΖ' αἰ. καί ἡ μεταγενέστερη «κατά συντομώτερον τρόπον» σύνθεση τοῦ Ἰακώβου Πρωτοψάλτου⁷⁸⁹, συνιστοῦν τούς βασικότερους σταθμούς τῆς ἐξελικτικῆς πορείας τοῦ μουσικοῦ ὕφους τοῦ Παλαιοῦ Στιχηραρικοῦ Γένους Μελοποιϊας⁷⁹⁰.

Ἐντός του γενικοῦ αὐτοῦ πλαισίου, τό ὁποῖο καλύπτει ἕνα χρονικό εὖρος ἕξι περίπου αἰώνων (τέλη ΙΒ'-ΙΗ'), ἡ συγκριτική παράθεση καί ἀναδρομική ἐποπτεία τοῦ μέλους τοῦ Ἰδιομέλου πραγματώθηκε μέ βάση τά σπουδαιότερα καί ἀντιπροσωπευτικότερα δειγμάτα ἀπό τό πλῆθος τῶν Στιχηραρίων πού μελετήθηκαν⁷⁹¹. Ἡ μεθοδολογία πού ἀκολουθήθηκε πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση βασίστηκε στήν ἀντίστοιχη ἐξέταση τοῦ Στιχηροῦ «Θαυμαστή τοῦ Σωτήρος...» πού παρουσίασε ὁ καθηγητής Γρ. Στάθης σέ ἀνακοίνωσή του κατά τό διεθνές μουσικολογικό συνέδριο στήν μνήμη τοῦ E. Wellesz⁷⁹². Κύρια ἀρχή τῆς παραπάνω μεθόδου εἶναι ἡ μεταχείριση τῆς παραδεδομένης βυζαντινῆς μελοποίησης ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς τῆς Στιχηραρικῆς μελωδικῆς παράδοσης καί ὁ παραλληλισμός της μέ τίς ἐπώνυμες συνθέσεις τοῦ Νέου Χρυσάφη, Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν καί

⁷⁸⁸ Βλ. π., σ. 180.

⁷⁸⁹ Βλ. Στάθης, *Ἀναγραμματισμοί*, σσ. 45 καί 57.

⁷⁹⁰ Βλ. π., σσ. 183-185.

⁷⁹¹ Βλ. π., σσ. 187-190.

⁷⁹² Βλ. Στάθης, «Θαυμαστή τοῦ Σωτήρος».

τήν συνοπτικότερη του Ίακώβου Πρωτοψάλτου⁷⁹³, οί όποίες καί ύποστασιοποιούν τήν κύρια έξελικτική διαδικασία στό πλαίσιο τής καλλωπισμένης μελοποιητικής παραγωγής του Παλαιού Στιχηραρίου⁷⁹⁴. Οί κώδικες πού χρησιμοποιήθηκαν γιά τόν συγκεκριμένο συγκριτικό παραλληλισμό είναι ειδικότερα οί έξής:

α) Γιά τήν πρωτότυπη σημειογραφία⁷⁹⁵:

- ΕΒΕ 884 (Στιχηράριο πλήρες, έτ. 1340/41 γραφεύς Αθανάσιος), φ. 341α, Στιχηράριο Βυζαντινό (μέλος Ίωάννη Κουκουζέλη).

- Ίβήρων 992 (Άνθολόγιο Στιχηραρίου, έτ. 1678, γραφεύς Μπαλάσιος Ίερεύς), φ. 273β, Στιχηράριο Χρυσάφη του Νέου.

- ΑΠΘ 33 (Στιχηράριο Τριωδίου-Πεντηκοστάριου-Οκτωήχου, έτος 1740, γραφεύς Μελχισεδέκ Ραιδεστού), φ. 155β, Στιχηράριο Γερμανού Νέων Πατρών.

- Βατοπεδίου 1254 (Δοξαστάριο, ΙΗ' αί., γραφεύς Ίωαννίκιος Ίερομόναχος), φ. 218β, Δοξαστάριο Ίακώβου Πρωτοψάλτου.

β) Γιά τήν εξήγησή του στην Νέα Μέθοδο οί αυτόγραφοι κώδικες του Χουρμουζίου Χαρτοφύλακα⁷⁹⁶:

- ΕΒΕ-ΜΠΤ 715, φ. 258αβ, Στιχηράριο Βυζαντινό.

- ΕΒΕ-ΜΠΤ 765, φφ. 216β-217β, Στιχηράριο Χρυσάφη του Νέου.

- ΕΒΕ-ΜΠΤ 749, φφ. 430α-431α, Στιχηράριο Γερμανού Νέων Πατρών⁷⁹⁷.

⁷⁹³ Από έδω καί στό έξής οί τέσσερις αυτές κύριες μελοποιητικές έκδοχές θά αναφέρονται, μέ βάση τήν χρονική τους ακολουθία, ώς μελοποίηση Α' (βυζαντινό μέλος Κουκουζέλειας έπεξεργασίας), Β' (Χρυσάφη του Νέου), Γ' (Γερμανού Ν. Πατρών) καί Δ' (Ίακώβου Πρωτοψάλτου). Γιά τίς λιγότερο διαδεδομένες έπώνυμες καί άνώνυμες έπεξεργασίες του ΙΖ' αί., σέ σχέση μέ τό μέλος του Δοξαστικού, βλ. πκ., σσ. 244-245, ύποσμ. 817.

⁷⁹⁴ Έξέλιξη βέβαια πραγματώθηκε καί μέσα στους κόλπους του βυζαντινού μέλους, ή όποια έκπροσωπεΐται από τό Κουκουζέλειο ιδίωμα καί τήν μετέπειτα σταδιακή μερική άποδόμησή του, βλ. π., σ. 183. Αναφορικά μέ τό έξεταζόμενο Ίδιόμελο, έντοπίζονται στην Κουκουζέλεια έκδοχή κάποιες μικρές διαφοροποιήσεις σέ σχέση μέ τήν προγενέστερη γραπτή παράδοση, οί όποίες έπισημαΐνονται στην συνέχεια, βλ., πκ., σ. 245, ύποσμ. 819.

⁷⁹⁵ Γιά τά περιεχόμενα μουσικά κείμενα, βλ. πκ., σσ. 304-310.

⁷⁹⁶ «Εξήγηση ή Ανάλυση είναι ή αναλυτικότερη καταγραφή του μέλους μίας συνθέσεως καί ειδικότερα στό τελευταίο στάδιο της, δηλαδή στην Νέα Αναλυτική Σημειογραφία των τριών Διδασκάλων, «ή διά μόνου των σημαδιών ποσότητας άπόδοση των θέσεων καί των ύποστασεων τής παλαιάς Σημειογραφίας», βλ. Στάθη, *Αναγραμματισμοί*, σ. 53, ύποσ. 7, «Πρόβλημα μεταγραφής», σ. 214 καί ειδικότερα του ίδιου, *Εξήγησις*, σσ. 85-95. Γιά τά κείμενα των εξηγήσεων του Χουρμ. Χαρτοφύλακα στό μέλος του Δοξαστικού, βλ. πκ., σσ. 311-314.

⁷⁹⁷ Συμπληρωματικά καί ώς δεύτερη εξηγητική έκδοχή, χρησιμοποιήθηκε ό κώδικας Δοχειαρίου 327, φφ. 427β-429β, στον όποιο περιέχεται τό μέλος του Γερμανού Ν. Πατρών σέ εξήγηση του Νικ. Δοχειαρίτη, όπου καταγράφονται κάποιες μελικές παραλλαγές καί συγκεκριμένα στην έναρξη των 3α-3β καί 6, άποδίδοντας κατά πάσα πιθανότητα τήν έρμηνεία καί τά έκφραστικά στολίδια μέ τά όποια ή σύγχρονη του Άγιορειτική προφορική

-Ιακώβου, *Δοξαστάριον* τόμ. Β', σσ. 376-379, μέλος του ίδιου.

Ἡ συγκριτική παράθεση καί παράλληλη ἐποπτεία τῶν τριῶν παραπάνω μεταβυζαντινῶν μελοποιήσεων, σέ σχέση μέ τήν βυζαντινή σύνθεση τῆς «κοινῆς παράδοσης», θά ἐπικεντρωθεῖ στούς παρακάτω βασικούς ἄξονες:

α) Τί διατηρήθηκε ἀπό τό βυζαντινό μέλος αὐτούσιο ἢ μέρος του καί στήν ἴδια ἀκριβῶς θέση

β) Τί προστέθηκε ὡς «νέο» στό συγκεκριμένο Ἰδιόμελο στό πλαίσιο τοῦ «καλλωπισμοῦ» τῆς παράδοσης, στοιχεῖο τό ὁποῖο καθιστᾷ τήν σύνθεση ἐκτενέστερη-πλατύτερη.

Μέ τόν τρόπο αὐτό θά καταδειχθεῖ ὁ βαθμός τῆς καλλωπιστικῆς διάθεσης καί διαφοροποίησης τῶν τριῶν μεταγενέστερων δημιουργῶν, ἢ ὅποια εἶναι εὐθέως ἀνάλογη μέ τήν χρονική τους ἀλληλουχία, ἐνῶ ἐπιπροσθέτως στήν τελευταία μελοποίηση γίνεται αἰσθητή καί ἡ τάση πρὸς σύντμηση⁷⁹⁸. Στόν ἀντίποδα, ἡ ἐπιβίωση τῆς παράδοσης βασίζεται στήν κύρια ἀρχή τῆς «μίμησης» τῆς τεχνικῆς τῶν παλαιότερων μελοποιῶν ἐκ μέρους τῶν νεωτέρων καί στόν παραδοσιακό καί συντηρητικό χαρακτήρα τῆς Ψαλτικῆς τέχνης⁷⁹⁹. Ἡ αὐτούσια ἢ μερική αὐτή ἐνσωμάτωση ἀρκετῶν μελωδικῶν σχημάτων τοῦ κοινῶ βυζαντινοῦ Στιχηραρίου ἀφορᾷ τό μέλος αὐτό καθ' ἑαυτό καί ὄχι ἀπαραίτητα τήν ταυτόσημη σημειογραφική του παράσταση, ἢ ὅποια συνηθέστατα παρουσιάζεται μέ τήν προσθήκη ἐπιπλέον ὑποστάσεων καί σέ κάποιες περιπτώσεις διαμορφώνεται μέ τήν χρήση περαιτέρω φωνητικῶν σημαδιῶν⁸⁰⁰.

Στόν πίνακα πού ἀκολουθεῖ ἀποτυπώνονται ὅλα τά παραπάνω ζητήματα, μέ τήν παράλληλη ὀριζόντια παράθεση τῶν βασικότερων ἐκδοχῶν τοῦ μελοποιητικοῦ φάσματος τοῦ Στιχηροῦ. Σέ κάθετη διάταξη ἐκτίθεται τό ποιητικό κείμενο μέ ζευγαρωτή ἀκολουθία τῶν κῶλων του⁸⁰¹, σύμφωνα μέ τήν σταυρωτή

παράδοση ἀπέδιδε τά ἐν λόγῳ μουσικά μοτίβα τοῦ Δοξαστικοῦ, βλ. Ἰωαννίδη, *Κυριακή Ὁρθοδοξίας*, σ. 86.

⁷⁹⁸ Γιά συγκεκριμένο παράδειγμα μέσα ἀπό τό ἐξεταζόμενο Δοξαστικό, βλ. πκ., σ. 243.

⁷⁹⁹ Βλ. Στάθη, *Ἀναγραμματισμοί*, σ. 38, ὑποσμ. 3.

⁸⁰⁰ Γιά τήν ἀνάγκη ἀναλυτικότερης καί σαφέστερης καταγραφῆς τοῦ μέλους κατά τήν μετὰ τόν Μπαλάσιο ἐποχή, βλ. Στάθη, *Ἐξήγησις*, σ. 101 καί Καραγκούνη, «Τριλογία Β'», σσ. 83-88. Γιά συγκεκριμένα παραδείγματα σέ σχέση μέ τό ἐξεταζόμενο Δοξαστικό, βλ. πίνακα πκ., σσ. 242-243, καθώς καί τά δείγματα τῆς ἐξηγητικῆς σημειογραφίας πού χρησιμοποιοῦνται σέ ἀρκετά σημεία τῆς Δ' (βλ. π.χ. στίχους 1αβ).

⁸⁰¹ Νά διευκρινιστεῖ ὅτι στόν πίνακα τά ἀρκτικά κεφαλαία γράμματα εἶναι δηλωτικά τῶν ὀνομάτων τῶν τριῶν μεταβυζαντινῶν δημιουργῶν καί δηλώνουν τήν ταύτιση μέ τό βυζαντινό μέλος, ἐνῶ ἡ πλάγια διαστολή πρὸ ἢ μετὰ αὐτῶν (π.χ./ X ἢ X/) δηλώνει τό πρῶτο

κυρίως μετρική τους αντιστοιχία και τήν συνακόλουθη πανομοιότυπη ἐν πολλοῖς μελική τους ἐπένδυση, μέ βάση τίς μουσικές θέσεις πού ὁ ἕνας ἢ ὁ ἄλλος μελουργός χρησιμοποιεῖ⁸⁰². Ἐπιπλέον, στόν ἐνσωματωμένο δεύτερο πίνακα πού ἀκολουθεῖ, ἀνθολογοῦνται σέ παράλληλη παράθεση ὀρισμένες κοινές θέσεις τοῦ βυζαντινοῦ μέλους τοῦ Δοξαστικοῦ⁸⁰³, μέ τόν τρόπο πού σημειογραφοῦνται ἀπό τόν Νέο Χρυσάφη καί τόν Γερμανό Νέων Πατρῶν.

ἢ τό δεύτερο κῶλο ἀντίστοιχά της συγκεκριμένης μουσικῆς «φόρμουλας». Ἐπίσης ἡ παύλα δηλώνει τήν μή ταύτιση σέ σχέση μέ τό μέλος τῆς κοινῆς παράδοσης, ἐνῶ στίς τελευταῖες δύο στήλες ἡ ἔνδειξη «Νέα» τήν μελική ἐπένδυση μέ ἐντελῶς πρωτότυπη μουσική θέση σέ σχέση μέ τήν προγενέστερη παράδοση καί τό «Ἄλλη» τήν μελωδική γραμμή πού ἀπαντᾶται εἴτε στήν ἴδια, εἴτε σέ ἄλλη μελοποίηση.

⁸⁰² Βλ. π., σ. 235. Ἡ ζευγαρωτή διάταξη δέν ἰσχύει γιά τό τελευταῖο κῶλο, καθώς ἐπίσης καί γιά τίς μικρότερες ὑποενότητες 3γ καί 6. Γιά τήν μέν 3γ («Χριστός») δέν ἀπαντᾶει σέ καμμία μελοποίηση ἡ ἀντίστοιχη λέξη «Θεός» τοῦ ποιητικοῦ κειμένου, μέ τήν ὁποία θά θεραπευόταν ἡ μετρική ἀνισορροπία πού ὑφίσταται στά μουσικά χειρόγραφα (βλ. καί Tilliard, *Pentecostarium*, σ. 134), ἐνῶ ἡ 6 («προς τιμωρίαν») συμμορφώνεται μετρικά χιαστί μέ τήν 7α («προς σωτηρίαν»), χωρίς ὅμως νά ταυτίζεται μελικά μέ αὐτήν, πλήν τῆς Β', καί γιά τόν λόγο αὐτό ἐνσωματώνεται στόν πίνακα ὡς αὐτόνομο μελωδικό τμήμα, βλ. πκ., σ. 241. Σημειωτέον ἐπίσης ὅτι τά ἡμιστίχια-κῶλα (1α, 1β κ.ο.κ.) καί τά μικρότερα τους τμήματα-κόμματα (1α(α), 1α(β) κ.ο.κ.) συμπίπτουν μέ τά ἀντίστοιχα τοῦ πίνακα τῆς δομικῆς καί μετρικῆς ἀνάλυσης τῆς Δ', διαφοροποιεῖται ὅμως ἡ ἀρίθμηση καί ἡ σειρᾶ ὡς πρὸς τήν παράθεσή τους, λόγω τῆς παράλληλης ἐξέτασης ὅλων τῶν βασικῶν μελοποιήσεων τοῦ Ἰδιομέλου πού ἐπιχειρεῖται στόν παρόντα πίνακα καί τῶν μεθοδολογικῶν ἀναγκαιοτήτων πού ἀπορέουν ἀπ' αὐτήν. Γιά τοὺς μουσικοποιητικούς ὅρους «κόμμα», «κῶλο», «ἡμιστίχιο», «στίχος», «περίοδος», τῶν ὁποίων γίνεται χρήση στό πλαίσιο τῆς μουσικῆς ἀνάλυσης τοῦ ὑπὸ ἐξέταση Δοξαστικοῦ, βλ. Ἀλεξάνδρου, «Διερευνήσεις», σσ. 29-31.

⁸⁰³ Ὡς πρὸς μέλος τῆς κοινῆς παράδοσης τῶν βυζαντινῶν Στιχηραρίων πρέπει νά διευκρινηστεῖ ὅτι καί πρὸ τῆς Κουκουζέλειας ἐπεξεργασίας ἐντοπίζονται, σέ ἀρκετές περιπτώσεις, ἐπιμέρους μικρές σημειογραφικές παραλλαγές, οἱ ὁποῖες καταγράφονται μέ κόκκινα σημάδια παράλληλα μέ τό κύριο μουσικό κείμενο, ἢ καί πολύ συχνά ἐνσωματώνονται μέσα σ' αὐτό, βλ. καί πκ., σ. 245, ὑποσμ. 819.

Μέλος βυζαντινού «παλαιού» Στιχηραρίου			Τί διατηρήθηκε τό ίδιο			Τί είναι νέο ως «καλλωπισμός» ⁸⁰⁴	
			Χρυσάφης ό Νέος	Γερμανός Ν. Πατρών	Ίάκωβος Πρωτοψάλτης	Χρυσάφης ό Νέος Γερμανός Ν. Πατρών	
Κῶλα	Κείμενο	Ἦχος/Μαρτυρία (ή φθόγγος)					
Α' Περι- οδος 1α	(α) Γλῶσσαί ποτε (β) συνεχέθησαν	πλ. α', πλ.δ' (Δι υπάτης= ΨπΑ ⁸⁰⁵)	/Χ (ίδιο τό 1α(β)) 	Γ (μέ επιπλέον ύποστάσεις)	- ἤ (στό 1α(α)) ἤ (στό 1α(β))		
1β	(α) Γλῶσσαί δε νῦν (β) έσοφίσθησαν	πλ. α', πλ.δ' (Δι υπάτης= ΨπΑ)	Χ (μέ επιπλέον ύποστάσεις) 	Γ (μέ επιπλέον ύποστάσεις)	- ἤ (στό 1α(α)) ἤ (στό 1α(β))		
2α	(α) διά τήν τόλμαν (β) τής πυργοποιίας	πλ. α', πλ.δ'/ 	Χ ⁸⁰⁶ 	Γ/ (ίδιο τό 2α(α)) 	- ἤ		
2β	(α) διά τήν δόξαν (β) τής θεογνωσίας	πλ. α', πλ.δ' ⁸⁰⁷	Χ ⁸⁰⁸ (στό «διά») 	- (στό «διά») 	- (ίδιο μέ 2α) ἤ		

⁸⁰⁴ Ὅσον ἀφορᾶ τά σχετικά μέ τά μελωδικά σχήματα καί τούς υπόλοιπους νεωτερισμούς πού κομίζει ή σύνθεση τοῦ Ἰακώβου Πρωτοψάλτου, βλ. ἀναλυτικά πκ., σσ. 249 καί 253-255.

⁸⁰⁵ Στό Σιν. 1218 υπάρχει ή μαρτυρία , ή όποια ἀπαντᾶται καί στήν ἀπόδοση τής ίδιας κατάληξης στήν μεταγενέστερη μελοποίηση τοῦ Νέου Χρυσάφη.

⁸⁰⁶ Ἰδια μελωδική γραμμή καταγεγραμμένη στό 2α(β) ἀναλυτικότερα.

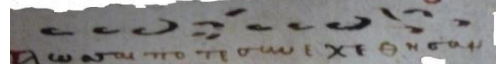

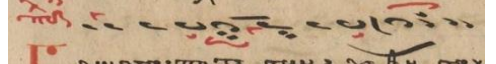
⁸⁰⁷ Βλ. πκ., σ. 249, ύποσμ. 822, ὅπως καί για τήν μαρτυρία στο τέλος τοῦ κώλου 4β.

⁸⁰⁸ Σέ σχέση μέ τό 2α ἀπόκλιση παρατηρεῖται μόνο στήν ἀρχική έπτάφωνη ἀνάβαση, ή όποια ἀπαντᾶται καί στό Ἰβήρ. 950, βλ. καί πκ., 246, ύποσμ. 822.

Β' Περι- οδος 3α	Ἐκεῖ κατεδύκασε	πλ.δ' (vH)	- 	- (ἴδιο μέ Χρυσάφη μέ ἐπιπλέον φθορά φ)	- (πA)	Νέα	Ἰδια μέ Χρυσάφη
3β	ἐνταύθα ἐφώτισε	πλ.δ' (vH)	- (διάφορο τοῦ 3α) (στό «ἐνταύθα»)	- (ἴδια μέ 3α ἰδίου) 	-	Νέα	Ἰδια μέ 3α
3γ	Χριστός	πλ.δ' (vH)	- 	- (μέ φθορά φ)	- ǵ	ΟΥΡΑΝΙΣΜΑ- ΘΕΜΑΤΙΣΜΟ ⁸⁰⁹	ΘΕΜΑΤΙΣΜΟΣ
4α	τούς ἀσεβεῖς τῷ πταίσματι	πλ. α', πλ.δ' 	Χ/ (ἴδια μόνο ἢ κατάληξη μέ ἐπιπλέον στάση στόν ανεανες)	Γ/ (ἴδιο μέ 4β Χρυσάφη) 	- (φθορά ς) ſ		
4β	τούς ἀλιεῖς τῷ Πνεύματι	πλ. α', πλ. δ' ⁸¹⁰ 	Χ/ (ἴδιο μέ 4α ἰδίου) 	Γ/ (διάφορο τοῦ 4α ἰδίου) 	- ſh		
Γ' Περι- οδος 5α	(α) Τότε κατηγοεῖτο	πλ. δ', πλ. α' (πA)	- (στό 5α(α))	-	- ǵ	Ἄλλη	Νέα

⁸⁰⁹ Τό τονικό κέντρο τοῦ οὐρανίσματος εἶναι ἡ βαθμίδα τοῦ νεαγιε καί τοῦ θεματισμοῦ τοῦ ανεανες, σέ ἀντίθεση μέ τήν ἀντίστοιχη τοῦ Γερμανοῦ, ὅπου ὁ θεματισμός τίθεται ἐπί τοῦ νεαγιε.

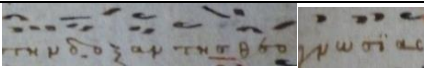
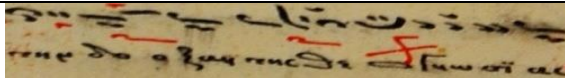
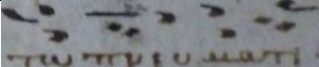
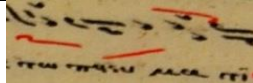

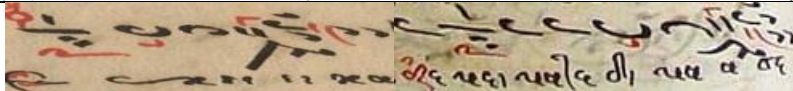
⁸¹⁰ Βλ. π., σ. 240, ὑποσμ. 807.

	(β) ή άφωνία ⁸¹¹		 (στό 5α(β))	(φθορά ς̄ επί τῆς ἀ- ρχικῆς ἑπταφωνίας) ⁸¹² (στό «κατηργήθη» κατάληξη σέ ανεανες			
5β	(α) ἄρτι καινουργεῖται (β) ή συμφωνία	πλ.δ', πλ. α' (πΑ)	- (τό 5β(α) ἴδιο μέ 5α(α) ἴδιου) 	- (διάφορο τοῦ 5α, μέ ς̄ ἐπί τῆς ἑπταφωνίας) 	- 	ἴδια με 4α	Νέα ⁸¹³
6 (κόμμα)	πρός τιμωρίαν	πλ.δ' 	- 	- 	- 	Ἄλλη	Ἄλλη
7	(α) πρὸς σωτηρίαν (β) τῶν ψυχῶν ἡμῶν.	πλ. α', πλ.δ' (vH)	/Χ (ἴδιο 7 (β) με ἐπι- πλέον ὑποστάσεις)	/Γ (τό 7(β) ἴδιο μέ Χρυσάφη)	I/ (ἴδια ἢ τελικὴ κατάληξη)		
Κοινές θέσεις τοῦ βυζαντινοῦ Στιχηραρίου καὶ ὁ τρόπος πού σημειογραφοῦνται ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους μελοποιούς							
	Βυζαντινὸ μέλος Ἰ. Κουκουζέλη		Χρυσάφης ὁ Νέος			Γερμανὸς Νέων Πατρῶν	
1αβ							

⁸¹¹ Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ διαφοροποίηση τοῦ κειμένου στὸν κώδικα Περίβλεπτος φ. 96α ὡς πρὸς τὸ 5α «Τότε κατηργεῖτο ἡ συμφωνία» καὶ στό 5β «ἄρτι καινουργεῖται ἡ διαφωνία», βλ. Tilliard, *Pentecostarium*, σ. 134.

⁸¹² Ἡ φθορὰ τοῦ νενανω, ὅπως καὶ οἱ τρεῖς προεκτεθεισες τοῦ νανα, παρασημαίνονται στὴν συγκεκριμένη καταγραφή τοῦ μέλους τοῦ Γερμανοῦ ἀπὸ τὸν Μελχισεδέκ Ραιδεστοῦ (ἔτ. 1740), σέ ἀντίθεση μέ προγενέστερες καταγραφές, ὅπου δηλώνονται μερικῶς καὶ ἀποσπασματικά, βλ. ἐνδεικτικὰ Ἰβήρ. 1046 φ. 118β, 1075β φ. 193αβ καὶ Σιν. 1507 φ. 229α, σέ ἀντίθεση μέ τοὺς κώδικες Ἰβήρ. 986 φ. 429αβ καὶ 1094 φ. 370β.

⁸¹³ Για τὸ 5α καὶ 5β, βλ. πκ., σ. 248.

2αβ			Στόν Γερμανό τό μέλος συμπίπτει μόνο ώς πρός τήν κατάληξη («τῆς θεογνωσίας») σέ καταγραφή ἴδια μέ τοῦ Χρυσάφη
κατάληξη 4β καί τελική			
Περιπτώσεις σύντμησης θέσεων τοῦ Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν ἀπό τόν Ἰάκωβο Πρωτοψάλτου ⁸¹⁴			
			

⁸¹⁴ Στό συγκεκριμένο παράδειγμα εἶναι ἐμφανής ἡ προσαρμογή ἀπό τόν Ἰάκωβο ὑπερδιπλάσιου ἀριθμοῦ συλλαβῶν ἐντός τοῦ μελωδικοῦ σχήματος πού μεταχειρίζεται στό ἴδιο κῶλο τοῦ Δοξαστικοῦ ὁ Γερμανός Ν. Πατρῶν.

Μέ βάση τόν παραπάνω πίνακα προκύπτουν τά ἑξῆς γενικά συμπεράσματα:

α) Ἡ παράδοση τοῦ μέλους τοῦ Δοξαστικοῦ μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ σέ γενικές γραμμές ὡς ὁμοιόμορφη, μέ ἑξαίρεση τήν Δ', ἡ σύνθεση τῆς ὁποίας ἀπομακρύνεται αἰσθητά ἀπό τίς προγενέστερες μελωδίες καί παρουσιάζεται συνοπτικότερη καί ἀρκετά πῶ νεωτερική.

β) Οἱ μελοποιήσεις τοῦ β' μισοῦ τοῦ ΙΖ' αἰ. δέν ἀφίστανται σημαντικά, ὡς πρὸς τό εὐρύτερο μελωδικό περίγραμμα, ἀπό τό βυζαντινό μέλος, μέ ἑξαίρεση τά σημεία ὅπου ἐφαρμόζεται ὁ καλλωπισμός τῶν προγενέστερων μοτίβων καί κυρίως στα κῶλα 3α,β,γ, 5α,β καί 6. Ὁμοίως ἡ γενικότερη τροπική δομή δέν παρουσιάζει ἀπόκλιση ἀπό τήν κλασική φόρμα τοῦ πλ. δ', ἐκτός τῶν παραπάνω περιπτώσεων⁸¹⁵, σέ ἀντίθεση μέ τήν ὀψιμότερη μελοποίηση τοῦ Ἰακώβου Πρωτοψάλτου⁸¹⁶.

γ) Ὡς πρὸς τήν βαθμίδα τῶν ἔντελῶν τους καταλήξεων, οἱ Β' καί Γ' ἀκολουθοῦν κατά πόδας τήν Α', ἀκόμα καί ὅταν διαφοροποιοῦνται καί πλατυάζουν μέ μελισματική ἀνάπτυξη τῶν ἐπιμέρους μελωδικῶν γραμμῶν. Ἀπό τόν κανόνα αὐτόν δέν ἀπέχει οὔτε καί ἡ Δ', μέ ἑξαίρεση τά κῶλα 1α, 1β, 3α καί τό 5α(β) κόμμα.

δ) Ἡ καλλωπιστική διάθεση καί ἡ ἔντεχνη διαπλάτυνση τοῦ βυζαντινοῦ μέλους στίς Β' καί Γ' ἐφαρμόζεται κυρίως σέ λέξεις πρωτεύουσες, καθώς καί στήν περίπτωση ποῦ ἐπιδιώκεται ὁ ἐμφατικός τονισμός τοῦ νοήματος μίας φράσης ἢ μεμονωμένης λέξης⁸¹⁷. Ὅσον ἀφορᾷ τήν Β', ἡ παραπάνω τεχνική ἐκδηλώνεται στό 3β μέ ἀποκορύφωμα τό 3γ, ὅπου ἐπιχειρεῖται ἡ ἔξαρση τῆς λέξης «Χριστός».

⁸¹⁵ Βλ. συγκεκριμένα πκ., σσ. 253-254.

⁸¹⁶ Βλ. πχ. πκ., σ. 247 στό 3αβ.

⁸¹⁷ Ὡς πρὸς τήν Γ', ἡ ἀναθεωρημένη ἐκδοχή τοῦ Ἀνθολογίου Σιν. 1505 δέν παρουσιάζει ἀποκλίσεις, σέ ἀντίθεση μέ τόν Σιν. 1543, ὅπου στά κῶλα 5α-5β ἐφαρμόζεται ὁμοιόμορφη μελική ἐπένδυση, μέ μία τάση συγκοπῆς τῶν ἐκτεταμένων ἀνόμοιων μελισμάτων τῆς Γ'. Ἐπίσης ἡ καταγραφή τοῦ Ἰβήρ. 1094 διαφοροποιεῖται στήν λέξη «ἐνταύθα», μέ χρήση τοῦ μελωδικοῦ σχήματος τῶν κομμάτων «Τότε» καί «ἄρτι». Ἐκτός ἀπό τήν Β' καί Γ', ἡ ἐπώνυμη καλλωπισμένη παράδοση τοῦ Στιχηραρίου ἐκπροσωπεῖται καί ἀπό τίς «ἀνεξήγητες» μελοποιήσεις τοῦ Κοσμᾶ Μακεδόνα καί Δημ. Νταμῖα (βλ. π., σ. 184 καί στόν πίνακα, σ. 189), ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη ἀναπαράγει τήν Β', μέ ἑξαίρεση τίς λέξεις «ἐφώτισε» καί «Χριστός», ὅπου ὁ καλλωπισμός ἐφαρμόζεται μέ τήν χρήση διαφορετικῶν μεγάλων ὑποστάσεων καί ἐπιπλέον στό 3β μέ κατάληξη στόν ανεανες ἀντί τοῦ νεαγίε. Στήν προγενέστερη καί ἀρκετά αὐτόνομη μελοποίηση τοῦ Νταμῖα ἡ μελωδική καμπύλη, ἡ τροπική δομή καί οἱ καταληκτικές βαθμίδες δέν ἀπομακρύνονται ἀπό τήν βυζαντινή μελοποίηση, ἄν καί σέ ἐπίπεδο τεχνικῆς ὑποχωρεῖ σημαντικά ἡ ταύτιση τοῦ μέλους μεταξύ τῶν ὁμότονων καί ἰσοσύλλαβων κατά σταυρωτή πλοκή ἡμιστιχίων τοῦ κειμένου, μέ ἑξαίρεση τά 2αβ καί 4αβ. Ἡ ἐπτάφωνη ἀνάβαση στήν εἰσαγωγή τοῦ 5β ἀποτελεῖ στοιχεῖο ποῦ ἀπαντᾶται μόνο στήν Γ', ἐνῶ ἡ μελική διαπλάτυνση τῆς τελευταίας

Ανάλογη μεταχείριση ακολουθείται στο ίδιο σημείο και στην Γ', ενώ, κατά την απόδοση των κώλων 5α και 5β, παρουσιάζεται ακόμα πιο διανθισμένη και ιδιότυπη, με την έναρκτηρία μελισματικότερη ανάπτυξη επί της αντιφωνίας και την εισαγωγή σκληροῦ χρώματος, καθώς και την χρήση της πενταφωνίας με βάση το τονικό κέντρο του αγια για την απόδοση του ανακαινιστικού έργου του Παρακλήτου («καινουργείται»).

ε) Η τελευταία περίοδος και συγκεκριμένα το μουσικοποιητικό ζεύγμα 5α-5β, το οποίο και συμπυκνώνει την, από νοηματικής και θεολογικής άποψης, ουσία του περιεχομένου του Ίδιομέλου, αποτελεί το πεδίο της κορυφωσης του μέλους σε όλες τις επιμέρους μελοποιήσεις⁸¹⁸. Ξεαίρεση αποτελεί για μία ακόμη φορά ή Δ', ο συνθέτης της οποίας επιλέγει να ξεάρει την άμεσα επόμενη φράση («πρός σωτηρίαν») με την πλοκή του μέλους επί του αγια.

στ) Στά σημεία εκείνα του Στιχηροῦ, όπου εφαρμόζεται επιβολή νέου μέλους, υποχωρεί κατά κανόνα και η μελοποιητική τεχνική της «επανάληψης» μεταξύ των όμοτονων και ισοσύλλαβων κώλων του ὕμνου, ή οποία ακολουθείται απαρεγκλίτως κατά την βυζαντινή σύνθεση⁸¹⁹, αποδομούμενη όμως σταδιακά

συλλαβής του ὕμνου μέσα στο πλαίσιο του βασικού πενταχόρδου εφαρμόζεται εκτός του Δημ. Νταμιά και από τον Κοσμ. Μακεδόνα (βλ. και EBE 909). Μελικές παραλλαγές επίσης παρουσιάζουν και επιμέρους κώδικες του ΙΕ'-ΙΣΤ' αϊ., που αποκλίνουν του Κουκουζέλιου ιδιώματος, καθώς και οι ανώνυμες από-πειρες καλλωπισμών του α' μισού του ΙΖ' αϊ. (βλ. π., σ. 183). Συγκεκριμένα, το μέλος του Κουτλουμουσίου 452 και κατεξοχήν του Ίβηρ. 950 παρουσιάζει σημαντι-κό βαθμό διαφοροποίησης, όπως και ο καλλωπισμός του Ίβηρ. 1109, με την προσθήκη νεω-τεριστικῶν μελωδικῶν σχημάτων, προδρομικῶν της σύνθεσης του Νέου Χρυσάφη. Αντί-θετα, το μέλος στο Καρακάλου 229 δεν παρουσιάζει ουσιαστικές αποκλίσεις απ' αυτό της κοινής παράδοσης, ενώ του EBE 909 παραπέμπει σε αρκετά σημεία του στην απλούστερη καταγραφή του μέλους της Γ', έτσι όπως αποτυπώνεται στο Σιν. 1543 (βλ. πκ., σ. 248, ὑποσμ. 826).

⁸¹⁸ Βλ. πκ., σσ. 247-248 και ιδίως την μελωδική επένδυση του 5β στην Γ'.

⁸¹⁹ Η απαρέγκλιτη τήρηση της απόλυτης μελικῆς ισορροπίας, μεταξύ των ἡμιστιχικῶν ζευγῶν του ὕμνου, υποχωρεί σε μικρό βαθμό από τα μέσα του ΙΓ' αϊ., με την παράλληλη σημειογραφική απόδοση ή πλήρη ἔνσωμάτωση μικρῶν μελικῶν παραλλαγῶν, οι οποίες ἐκτείνονται τό πολύ μέχρι τρεῖς συλλαβές. Εἰδικότερα, αυτό καθίσταται ἔμφανές από την ὁμοιογένεια πού παρατηρεῖται στους πρώτους χρονολογημένους κώδικες της μεσοβυζαντινῆς σημειογραφίας (βλ. Σιν. 1218 και Vindob. gr 181) σε σχέση με μεταγενέστερους του β' μισού του ΙΓ' αϊ. (EBE 957 και Βατοπεδ. 1486, 1499) και δη ως προς την ἔναρξη μεταξύ των κώλων 3α-3β. Ἐπιπλέον, στά Στιχηράρια της Κουκουζέλειας ἐκδοχῆς του ΙΔ' αϊ. παγιώνεται μία παραλλαγή, ή οποία ἐναλλάσσεται με την παραδοσιακή φόρμα στίς ἑνάρξεις των 4α-4β και των κομμάτων 5α(β)-5β(β), ἐκτεινόμενη σε τρεῖς ή δύο συλλαβές ἀντίστοιχα. Ἀξιοσημείωτο ἐπίσης εἶναι ὅτι στό περίφημο Στιχηράριο EBE 884, πού ἀποτελεῖ ἀντίγραφο αὐτογράφου κώδικα του Ι. Κουκουζέλη, καταγράφονται στά 3αβ και 4αβ με κόκκινους χαρακτήρες οι ἑν λόγω παραλλαγές, ἄνωθεν της κύριας κλασικῆς ἐκδοχῆς.

στis μεταγενέστερες καί κυρίως μεταξύ τῶν 2αβ τῆς Γ', 4αβ τῆς Β' καί 3αβ, 5αβ καί τῶν δύο⁸²⁰.

Σέ ἕνα εἰδικότερο ἐπίπεδο, μέ βάση τά διαμορφούμενα ζεύγη τῶν ἡμιστιχίων τοῦ Ἰδιομέλου καί μέ γνώμονα τίς μελοποιητικές ἀρχές πού διατυπώνει ὁ Χρῦσανθος Μαδύτων στό «Μέγα Θεωρητικόν» του⁸²¹, ἔχουμε νά παρατηρήσουμε τά ἑξῆς:

Κῶλα 1α-β: Παρατηρεῖται ἀπόλυτη ἀντιστοιχία καί ταύτιση, τόσο ὡς πρός τό μέλος τῶν δύο ἡμιστιχίων τῶν ἐπιμέρους μελοποιήσεων, ὅσο καί μεταξύ ὄλων τῶν προαναφερόμενων συνθέσεων ἐν γένει, μέ τήν «ἐπανάληψη» τῶν ἴδιων μελωδικῶν φράσεων, ἐξαιρουμένης ὡς πρός τήν δεύτερη παράμετρο τοῦ Ἰακώβου Πρωτοψάλτου⁸²². Συνακόλουθα καί ὡς πρός τήν κατάληξή τους, ἀπαντᾶται ἡ ἴδια πτώση κατά μία τριφωνία στήν παραμεσότητα τοῦ νεαγίε, μέ ἐξαιρέση τήν Δ', τό μέλος τῆς ὁποίας περιστρέφεται ἐπί τοῦ αγία στό πρῶτο τμήμα τῶν δύο κῶλων (1α(α) καί 1β(α), μέ ἀτελῆ ἐν συνεχείᾳ κατάληξη στόν νανα.

Κῶλα 2α-β: Ὡς πρός τήν Α' καί Β' ὑπάρχει σχεδόν ἀπόλυτη ταύτιση τῆς μελωδικῆς φόρμας, ἡ ὁποία ἰσχύει καί στό πρῶτο κόμμα τοῦ 2α τῆς Γ' («διά τήν δόξαν»). Μικρή διαφοροποίηση παρατηρεῖται μεταξύ τῶν δύο πρώτων καί συγκεκριμένα στήν ἑναρξη τοῦ 2β(α), μέ τήν ἐξάφωνα ἀνάβαση καί στάση στόν ανεανες, πού υἰοθετήθηκε καί ἀπό τόν Γερμανό Νέων Πατρῶν, ἐνῶ ἡ Γ' κινεῖται μέ μεγαλύτερη ἐλευθεριότητα κυρίως στό δεύτερό της τμήμα (2α(β) καί 2β(β) ἀντίστοιχα). Ἀντίθετα, ἡ Δ' ἀξιοποιεῖ στήν κατάληξη τῆς μουσικοποιητικῆς αὐτῆς περιόδου τό διαφοροποιημένο μελωδικό σχῆμα τῶν τελευταίων συλλαβῶν τοῦ 2α(β) κόμματος τοῦ Γερμανοῦ, ἐφαρμόζοντας στό σημεῖο αὐτό τήν τεχνική πού ὀρίζεται ἀπό τόν Χρῦσανθο ὡς «ἀπόδοσις»⁸²³.

⁸²⁰ Ὅσον ἀφορᾷ τήν Δ', ἡ παραπάνω τεχνική ἐφαρμόζεται μόνο στήν πρώτη περίοδο, βλ. πκ., σ. 254.

⁸²¹ Οἱ συνθετικές αὐτές τεχνικές εἶναι οἱ ἑξῆς: «Παλλιλογία, Ἐπανάληψις, Μίμησις πρός τά νοούμενα, Μεταβολή καί Απόδοσις», βλ. Χρυσάνθου, *Μέγα Θεωρητικόν*, σσ. 187-188, παρῳφ. 419-423. Ἀπ' αὐτά οἱ μελοποιοί τοῦ ἀπλοῦ Στιχηραρίου μεταχειρίζονται τουλάχιστον τά τέσσερα, ἐνῶ ἡ Παλλιλογία ἀπαντᾶται κυρίως σέ Καλοφωνικές συνθέσεις.

⁸²² Ἐκτός τῆς Δ', πού διαφοροποιεῖται τῶν προγενεστέρων της, μικρή ἀπόκλιση ὑπάρχει καί στήν Β', σέ σχέση μέ τήν ταύτιση τοῦ μέλους μεταξύ τῶν κῶλων καί συγκεκριμένα ὡς πρός τό 1α(α), μέ τό χρησιμοποιούμενο μελωδικό μοτίβο ν' ἀπαντᾶται καί στό 1β(α) τοῦ κώδικα Ἰβήρ. 950, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει σημαντική πρωτοτυπία σέ σχέση μέ τήν προγενέστερη Κουκουζέλια παράδοση, βλ. καί π., σ. 244, ὑποσμ. 817.

⁸²³ Βλ. π., ὑποσμ. 821.

Κῶλα 3α-β: Στό τμήμα αυτό παρατηρείται καθολική απόκλιση τῶν μεταγενεστερῶν ἀπὸ τὴν φόρμα τοῦ βυζαντινοῦ μέλους, χωρὶς ὅμως ὁ μελωδικὸς σκελετὸς νὰ διαφοροποιεῖται δραστικά. Μεταξὺ τῆς Β' καὶ Γ' ὑπάρχει μελικὴ ταύτιση, ἐκτὸς τῆς μελισματικῆς ἐπιβολῆς ποῦ υἰοθετεῖται ἐκ μέρους τοῦ Νέου Χρυσάφη στό 3β γιὰ τὴν ἀπόδοση τῆς λέξης «ἐφώτισε». Ἀντίθετα, στὴν Δ' εἶναι ἐμφανῆς ἡ συντετμημένη ἀπόδοση, καθὼς καὶ ἡ μελικὴ ἑτερότητα μεταξὺ τῶν δύο κῶλων, ἡ ὁποία ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὴν ἐπιλογή τοῦ Ἰακώβου Πρωτοψάλτου νὰ εἰσάγει τὴν ἰδέα τοῦ πλ. β' ἤχου στό 4α(β), ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐξαρτᾶται καὶ ἡ ἐκτύλιξη τοῦ 3α. Στὴν Κουκουζέλια ἐπίσης βυζαντινὴ ἐκδοχή, ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ παρατηρούμενη διαφοροποίηση τῆς ἑναρκτήριας μελωδικῆς φράσης, μὲ ἀντίστοιχη διαφοροποίηση ὡς πρὸς τὴν μαρτυρία ποῦ τίθεται πρὸ αὐτῆς⁸²⁴.

Στό κόμμα 3γ καὶ στὴν λέξη «Χριστός» εἶναι ἐμφανέστατη ἡ μελισματικὴ ἐπιτήδευση στίς δύο ἐπώνυμες συνθέσεις, ἡ ὁποία ὑποστασιοποιεῖται, στὴν μὲν Β' μέ τὴν χρήση τοῦ ζεύγματος οὐρανίσματος-ἔσω θεματισμοῦ ἐπὶ τοῦ ανεανες, στὴν δὲ Γ' μόνο τοῦ θεματισμοῦ ἐπὶ τοῦ νεαγίε.

Κῶλα 4α-β: Ἡ ἐπιβίωση τῆς βυζαντινῆς παράδοσης σχετίζεται μὲ τὴν ἀναπαραγωγή τοῦ ἴδιου καταληκτικοῦ στερεοτύπου («ἀπόδοσις»), ἐνῶ ἡ ἀρχὴ τῆς «ἐπανάληψης» ἐφαρμόζεται μεταξὺ μόνο τῆς Β' καὶ Γ' καὶ ὅσον ἀφορᾶ τὸ μέλος τοῦ 4α, μὲ τὴν Β' νὰ πραγματοποιεῖ στάση στὴν τελικὴ συλλαβὴ ἐπὶ τοῦ ανεανες. Ἐπιπλέον στὴν Δ' χρησιμοποιεῖται τὸ μελοποιητικὸ σχῆμα τῆς «μίμησης πρὸς τὰ νοούμενα» μὲ τὴν εἰσαγωγή τῆς ἰδέας τοῦ πλ. β' ἤχου («μεταβολή») γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ ἰδιαίτερου νοηματικοῦ περιεχομένου τοῦ 4α, ἐνῶ ἡ μελωδικὴ γραμμὴ τοῦ 4β δὲν ἀπαντᾶται σὲ καμμία προγενέστερη μελοποίηση.

Κῶλα 5α-β, 6: Ὡς πρὸς τὴ ἑναρξη τοῦ 5α(β) παγιοποιεῖται ἀπὸ τὸν ΙΔ' αἰ. μία παραλλαγή⁸²⁵ τὴν ὁποία καταγράφει στό σημεῖο αὐτὸ καὶ ὁ Νέος Χρυσάφης, μὲ τὸν κῶλο 5β τῆς Β' νὰ διαφοροποιεῖται ἐπιπλέον καὶ ὡς πρὸς τὴν κατάληξη.

⁸²⁴ Εἰδικότερα ἡ προηγηθεῖσα τοῦ 3α μαρτυρία ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ τὴν ἐνηχηματικὴ παράσταση τοῦ νανα καὶ σχετίζεται μὲ τὴν ἑναρξη τοῦ κῶλου, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν μαρτυρία τοῦ νεαγίε πρὶν τὸ 3β, ποῦ ἀναφέρεται στὴν κατάληξη τῆς προηγούμενης περιόδου, βλ. καὶ πκ., ὑποσμ. 825. Παρόμοιο ἐπίσης ρόλο ἐξυπηρετεῖ καὶ ἡ φθορὰ τοῦ νανα στὴν Γ'.

⁸²⁵ Ἡ μελικὴ αὐτὴ ἐκδοχή ἐφαρμόζεται ἐνίοτε καὶ στό 5β(β), βλ. ἐνδεικτικὰ στό Σιν. 1464 φ. 245α. Σημειωτέον ἐπίσης στό βυζαντινὸ μέλος ὅτι ἡ προηγηθεῖσα, στὴν ἑναρξη καὶ τῶν δύο κῶλων, μαρτυρία τοῦ αγια ἀποτελεῖ ἀνάλογη περίπτωση μὲ αὐτὴ τοῦ 3α, σχετιζόμενη ὄχι μὲ τὴν κατάληξη, ἀλλὰ μὲ τὴν ἑναρξη τοῦ ἐπόμενου στίχου καὶ συγκεκριμένα μὲ τὴν ἀρχικὴ τετράφωνη ἀνάβαση. Γιὰ τὴν λειτουργία αὐτῆ τῶν ἐνδιάμεσων μαρτυριῶν στὰ βυζαντινὰ χειρόγραφα, βλ. Raasted, *Formulas*, σ. 73

Αξιοσημείωτη επίσης είναι στην Γ' ή μελική όμοιοτητα μεταξύ του 5α(α) («κατηργήθη») και 5β(β), καθώς και του αρχικού τμήματος του 6 με την κατάληξη του 5β(α). Επιπλέον στην Γ' υπάρχει ταύτιση μόνο ως προς τὰ αρχικά χρονικά επιρρήματα, διά τῆς εισαγωγῆς χρώματος ἐπί τῆς ἑπταφωνίας, μέ τήν μελική ἐπένδυση τῶν δύο κῶλων νά παρουσιάζεται ἀρκετά καλλωπισμένη καί πυκνά κατάγεγραμμένη καί μέ ἐπιπλέον πρωτότυπη ἀπόδοση τῆς κατάληξης του 6⁸²⁶. Παρομοίως ὁ Ἰάκωβος ἐπενδύει μέ τήν ἴδια θέση τό δίπολο «τότε-ἄρτι», διαφοροποιούμενος στήν συνέχεια ὡς πρὸς τήν ἀπόδοση τῆς λέξης «ἄφωνία», μέ τήν βαθυκόρυφη κατάληξη του 5α («μίμηση πρὸς τὰ νοούμενα») ἐπί του παραπλαγίου, σέ ἀντίθεση μέ τόν στίχο 5β, ὅπου ἀκολουθεῖ τήν παραδοσιακή ὁδὸ ἐπί του ανεανες.

Κῶλο 7: Ἡ μελική ταύτιση μέ τό «ἀρχέτυπο» βυζαντινό μέλος περιορίζεται μόνο στήν μεταχείριση τῆς «ἀπόδοσης», ὡς πρὸς τήν τελική κατάληξη ὄλων τῶν μετέπειτα συνθέσεων. Ἡ «ἐπανάληψη» ἀντίθετα ἐλοχεύει ἐντός τῶν ὁρίων τῆς Γ', καί συγκεκριμένα μέ τήν σχεδόν στερεότυπη ἐπανάληψη τῶν δύο μελωδικῶν μοτίβων του 4β.

⁸²⁶ Στήν καταγραφή του Δοξαστικού στόν κώδικα Σιν. 1543 ἡ χρήση του ἐκτεταμένου καλλωπισμοῦ, πού ἐφαρμόζει ὁ Γερμανός στήν περίοδο αὐτή, ὑποχωρεῖ σημαντικά. Συγκεκριμένα μερίζονται τὰ δύο κόμματα 5α(α) καί 5β(α) μέ τήν ἴδια μελωδική γραμμή, ἡ ὁποία περιλαμβάνει δραστική σύντμηση του μελικοῦ περιεχομένου τῆς πρωτότυπης σύνθεσης, μέ τήν ἀπόδοση οὐσιαστικά καί καταγραφή μόνο τῶν δομικῶν φθόγγων του μέλους τῆς 5α(α) καί γιά τὰ δύο ἡμιστίχια. Τό μέλος του Σιναϊτικοῦ κώδικα συμπίπτει μόνο ὡς πρὸς τό 5α(β), μέ ἐπιπλέον διαφοροποίηση καί συντομότερη ἀπόδοση του 5β(β) καί χρήση του θέματος ἀπλοῦ ἐπί τῆς τελευταίας συλλαβῆς, ἐνῶ στίς δύο τελευταῖες συλλαβές του τελευταίου κῶλου ἐφαρμόζεται διαπλάτυνση τῆς μελωδικῆς γραμμῆς, ἐν εἶδει ὀριστικῆς κατάληξης τῆς ἐνότητος τῶν Ἀποστίχων, βλ. καί π., σ. 244, ὑποσμ. 817.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΣΥΝΘΕΣΗΣ ΤΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΟΥ

Ἡ σύνθεση τοῦ Δοξασταρίου ἀπό τόν Ἰακώβο Πρωτοψάλτου ἀποτελεῖ, ὅπως προειπώθηκε, τόν τελευταῖο κρίκο στήν μελωδική παράδοση τοῦ Παλαιοῦ Στιχηραρικοῦ μέλους⁸²⁷. Τά κύρια μελοποιητικά του γνωρίσματα, σέ σχέση μέ τά προγενέστερα ἐπώνυμα Στιχηράρια, εἶναι ἡ κατά «συντομότερο τρόπο» μεταχείριση τῶν Δοξαστικῶν Ἰδιομέλων καί συνακόλουθα ἡ ἀρκέτα διαφοροποιημένη καί καλλωπισμένη μελωδία του⁸²⁸. Τά χαρακτηριστικά του αὐτά, τά ὁποῖα ὑπαγορεύθηκαν ἀπό ἀντίστοιχες λειτουργικές ἀναγκαιότητες καί νέα λατρευτικά δεδομένα πού διαμορφώθηκαν πιθανότατα κατά τό β' μισό τοῦ ΙΗ' αἰ.⁸²⁹, καθώς καί ἡ χρονική του ἐγγύτητα, κατέστησαν τό μέλος τοῦ Ἰακώβου ὡς τό μοναδικό σωζόμενο στήν προφορική παράδοση ἀπομεινάρι τοῦ Παλαιοῦ Στιχηραρίου καί συγχρόνως τήν πιό διαδεδομένη ἐπιλογή στήν σύγχρονη, μοναστική κυρίως, λατρευτική μουσική πράξη⁸³⁰. Οἱ ἰδιαιτερότητες αὐτές, καθώς καί ἡ εὐρύτερη ἀπήχηση καί λειτουργική της χρήση, ὀδήγησαν στήν ἐπιλογή τῆς μελοποίησης τοῦ Ἰακώβου Πρωτοψάλτου, μέ σκοπό την περαιτέρω ἀναλυτική ἐξέταση καί μουσικολογική προσέγγιση σέ σχέση μέ τό μέλος τοῦ ἐν λόγω Ἰδιομέλου⁸³¹.

Α) Δομική, Μετρική καί Συντακτική ἀνάλυση

Στήν Δομική καί Μετρική ἀνάλυση ἐξετάζεται ἡ δομή τοῦ κειμένου καί ἡ μετρική του διάρθρωση. Τά ὅρια μεταξύ τῶν κῶλων συμπίπτουν σε γενικές

⁸²⁷ Βλ. π., σ. 184. Γιά τήν ζωή καί τό ἔργο τοῦ Ἰακώβ. Πρωτοψάλτου, βλ. Παπαδοπούλου, *Συμβολαί*, σσ. 165-167 καί Χατζηγιακουμή *Σχεδιάσμα*, σσ. 83-84.

⁸²⁸ Βλ. καί π., σ. 184. Ἀναφορικά μέ τό ὑπό ἐξέταση Ἰδιόμελο, τά παραπάνω χαρακτηριστικά τῆς σύνθεσης τοῦ Ἰακώβ. Πρωτοψάλτου ἀποτυπώνονται ἐμφανῶς καί στόν συγκριτικό παραλληλισμό πού προηγήθηκε, βλ. π., σσ. 240-243.

⁸²⁹ Βλ. Στάθη, *Αναγραμματισμοί*, σ. 57. Γιά τίς συντμήσεις τῶν παλαιῶν μελῶν, βλ. Στάθη, «Συντμήσεις» καί Βασιλείου, *Νέο Στιχηραρικό Γένος*, σσ. 142-143.

⁸³⁰ Τό κύριο περιβάλλον, ὅπου ἡ διασώζεται ἡ ψαλμώδηση τοῦ Παλαιοῦ Στιχηραρίου, εἶναι τό Ἅγιον Ὅρος καί οἱ Παννυχίδες πού λαμβάνουν χώρα κατά τίς πανηγύρεις τῶν ἱερῶν μονῶν, χωρίς νά ἀποκλείεται ὁμως καί ἀπό τίς ὑπόλοιπες ἀγρυπνίες καί ἀκολουθίες πού τελοῦνται κατά τήν διάρκεια τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους, ἐντός καί ἐκτός αὐτοῦ.

⁸³¹ Γιά τό λειτουργικό πλαίσιο ψαλμώδησης καί γιά τόν ποιητή του, βλ. π., σ. 99 καί 106, ὑποσμ. 186 ἀντίστοιχα, ἐνῶ γιά τήν προγενέστερη μελωδική του παράδοση, βλ. τό προηγούμενο Κεφάλαιο. Τέλος γιά τό θεολογικό περιεχόμενο καί τήν ποιητική του μορφή, βλ. π., σσ. 117-118 καί 235.

γραμμές μέ τήν μουσικοποιητική στίξη πού χρησιμοποιεῖται στα μουσικά χειρόγραφα και σε ἀρκετές περιπτώσεις ἐπιμερίζονται σέ δύο ή σπανιώτερα σέ τρεῖς μικρότερες ὑποπεριόδους-κόμματα, ἐνῶ ἕνας στίχος ἀποτελεῖται ὁμοίως ἀπό δύο ἢ τρία κῶλα. Ἡ ἀρίθμηση τῶν συλλαβῶν καί τῶν χρόνων πρώτων γίνεται ἀνά κῶλο ή κόμμα, ἀνάλογα με τήν ὑπαρξη μίας ἢ περισσοτέρων μελωδικῶν φράσεων ἐντός τῶν ὁρίων ἑνός ἡμιστιχίου. Στήν Συντακτική ἀνάλυση σημειώνεται ἡ μελική κίνηση τοῦ τροπαρίου καί ἐντοπίζονται οἱ κορυφώσεις καί τά χαμηλότερα σημεία τοῦ μέλους⁸³².

Ἀκολουθεῖ Πίνακας Δομικῆς, Μετρικῆς καί Συντακτικῆς ἀνάλυσης.

⁸³² Ἀλεξάνδρου, «Ἀπόπειρες», σσ. 228-231.

Περι- οδοι- Στίχοι	Κῶλα	Κόμ- ματα	Κείμενο	Συλλαβές	Χρόνοι	Ἦχος ῥῥῥ	Καταλήξεις		Μελικά τόξα	Κορυφώσεις και χαμηλότερα ση- μεία (φθόγγος)
							Μαρτυρία ή φθόγγος	Είδος κατάληξης		
I A	1	1α	Γλώσσαί ποτε	4	33	ῥ	Δι	άτελής		K (νΗ')
		1β	συνεχέθησαν	5	56	ῥῥ	Γα ⁸³³	άτελής		K (νΗ')
	2	2α	διά τήν τόλμαν	5	15	ῥῥῥ	νΗ	άτελής		
		2β	τῆς πυργοποιίας	6	30	ῥῥῥ	ῥῥ	έντελής		
B	3	3α	Γλώσσαί δε νῦν	4	34	ῥ	Δι	άτελής		K (νΗ')
		3β	ἔσοφίσθησαν	5	56	ῥῥ	Γα	άτελής		K (νΗ')
	4	4α	διά τήν δόξαν	5	15	ῥῥῥ	νΗ	άτελής		
		4β	τῆς θεογνωσίας ⁸³⁴	6	30	ῥῥῥ	ῥῥ	έντελής		
II Γ	5		Ἐκεῖ κατεδίκασε	7	35	ῥῥῥ	πα	άτελής		

⁸³³ Στό μουσικό κείμενο τῆς παλαιᾶς γραφῆς ἡ ἀτελής κατάληξη τῆς μελωδικῆς κίνησης στόν γ' ἦχο ἀποτυπώνεται καί μέ τήν ἀντίστοιχη μαρτυρία, ἐνώ στό μελικά ταυτόσημο κῶλο 3 ἡ μαρτυρία τοῦ νανα παρεμβάλλεται στό μέσον τῆς λέξης «ἔσοφίσθησαν», δηλώνοντας στάση καταληκτικοῦ σχήματος διαφόρου τοῦ προηγούμενου. Γενικότερα, ὅσον ἀφορᾷ τίς περιεχόμενες μαρτυρίες κατά τήν σημειογραφική ἀποτύπωση τοῦ παλαιοῦ μέλους, εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι τίθενται στίς καταλήξεις τῶν ἐπιμέρους κομμάτων (μέ ἐξαιρέση τά 2α, 4α καί 5), στοιχεῖο τό ὁποῖο προσδίδει σ' αὐτές, ἐκτός τῶν ἄλλων, δομική καί συντακτική λειτουργία, ἐνώ στήν ἀντίστοιχη παρασήμανση τοῦ μουσικοῦ κειμένου τῆς Νέας Μεθόδου ἡ χρήση τούς σχετίζεται μέ τό πέρασ μεγαλύτερων περιόδων (κῶλων, στίχων καί περιόδων).

⁸³⁴ Στό σημείο αὐτό ἐντοπίζεται ἀπόκλιση μεταξύ τοῦ μουσικοῦ κειμένου τῆς παλαιᾶς γραφῆς καί τῆς ἐξήγησης τοῦ Χουρμουζίου πού περιέχεται στό Δοξαστάριο τοῦ Ἰακώβου («θεολογίας» ἀντί «θεογνωσίας»).

	6		τούς άσεβείς τῷ πταίσματι	8	52			έντελής		
Δ	7		ένταύθα έφώτισε Χριστός	9	46		πΑ	άτελής		K (νΗ')
	8		τούς άλιείς τῷ Πνεύματι	8	53			έντελής		X(κE υπάτης)
III E	9	9α	Τότε κατηγογήθη	6	33		νΗ	άτελής		X(κE υπάτης)
		9β	ή άφωνία	5	35		Δι (υπά- της)=ΨπΑ	άτελής		X(Δι υπάτης)
		9γ	πρός τιμωρίαν	5	34			έντελής		
ΣΤ	10	10α	άρτι καινουργείται	6	43		πΑ ⁸³⁵	άτελής		X(κE υπάτης)
		10β	ή συμφωνία	5	30			έντελής		
	11	11α	πρός σωτηρίαν	5	25		(Δι) ⁸³⁶	ατελής		K (νΗ')
		11β	τῶν ψυχῶν ήμῶν.	5	34		νΗ	τελική		

⁸³⁵ Στο μουσικό κείμενο τῆς παλαιᾶς γραφῆς καί στήν λέξη «άρτι» ή στάση καί ή πλοκή τοῦ μέλους μέ επίκεντρο τόν ανεανες δηλώνεται καί μέ τήν αντίστοιχη μαρτυρία.

⁸³⁶ Ο φθόγγος τῆς κατάληξης τίθεται έντός παρενθέσεως, διότι στήν ἐξήγηση, μετά τήν ὀλοκλήρωση τοῦ πρώτου τμήματος τοῦ κῶλου, ἀκολουθεῖ συνεχόμενη κατάβαση ἀπό τήν βάση τοῦ κυρίου ἤχου στόν πλάγιό του, μέ τήν ὁποία ἀποδίδεται ή τετράφωνη ὑπερβατή κατάβαση τοῦ κειμένου τῆς παλαιᾶς γραφῆς.

Β) Τροπική ανάλυση

Στήν τροπική ανάλυση εξετάζεται ο ήχος του Μαθήματος με τὰ ἐπιμέρους «ἀφοριστικά» του στοιχεία καί οἱ ἐναλλαγές τῶν ἤχων, οἱ μεταβολές τῶν Συστημάτων, καθώς καί οἱ καταλήξεις τῶν μελωδικῶν του φράσεων.

Ὁ ήχος τοῦ ὕμνου εἶναι ὁ πλ. δ', βάση καί ἀπήχημα τοῦ ὁποῖου εἶναι ὁ νεαγιε⁸³³. Ὁ πλ. δ' τοῦ Παλαιοῦ Στιχηραρίου βαίνει κατά τό Διαπασών Σύστημα⁸³⁴, μέ τούς δεσπόζοντες φθόγγους νά συμπίπτουν μέ τήν τετραφωνία του, δηλ. μέ τήν βάση τοῦ κυρίου ἤχου, καθώς καί μέ τό τονικό κέντρο τοῦ πλ. α', μία φωνή πάνω ἀπό τόν νεαγιε καί δευτερευόντως μέ τήν τριφωνία του (νανα). Ὅσον ἀφορᾷ τίς μεταβάσεις ποῦ πραγματοποιεῖ σέ τροπικές συμπεριφορές ἄλλων ἤχων, ἐκτός τῶν προαναφερομένων, ἡ συστηματική μετατόπιση τοῦ μέλους στόν κύριό του, καθώς καί ἡ εἰσαγωγή τοῦ νεχεανες καί τοῦ σκληροῦ χρώματος σέ καταληκτικά μοτίβα ἐπί τῆς βάσης τοῦ ανεανες (φθόγγος πΑ) ἐντοπίζονται συστηματικά μόνο στήν μελοποίηση τοῦ Ἰακώβου Πρωτοψάλτου. Χαρακτηριστική ἐπίσης εἶναι ἡ συνεργασία μέ τό σύστημα τοῦ Τροχοῦ στήν βαθυκόρυφη μελωδική φράση ποῦ καταλήγει τρεῖς φωνές κάτω ἀπό τήν βάση του (Δί ὑπάτης), ἡ ὁποῖα ἀπαντᾶται καί στίς προγενέστερες μελοποιήσεις, σέ εἰσαγωγικά κυρίως μοτίβα⁸³⁵. Ἐπιπλέον τό κατά Τριφωνίαν Σύστημα, τό ὁποῖο συμπίπτει μέ τήν εἰσαγωγή τῆς ιδέας τοῦ νανα, ὑποστηρίζεται μέ τήν συστηματική στήν ἐξήγηση παρασήμανση τῆς μελωδικῆς ἔλξης τοῦ προσαγωγέα πρὸς τήν βάση τοῦ νανα στίς καταλήξεις, καθώς καί μέ τήν διαρκή ἀλλοίωση ποῦ τίθεται στήν κορυφή τῆς τριφωνίας, δηλώνοντας τήν μόνιμη ἀπόσταση τετάρτης καθαρῆς ἀπό τήν βάση του⁸³⁶. Τέλος, οἱ ἐντελεῖς καί τελικές καταλήξεις τῶν μελωδικῶν φράσεων τοῦ ἤχου γίνονται ἐπί

⁸³³ Βλ. Χρυσάνθου, *Θεωρητικόν Μέγα*, σ. 165, παρ. 369.

⁸³⁴ Γιά τήν ἀκρίβεια, τό Διαπασών Σύστημα προκύπτει ἀπό τήν συνεργασία τοῦ Τροχοῦ καί τῆς Τριφωνίας, βλ. ὅπ.π., σ. 41, παρ. 91.

⁸³⁵ Ἐκτός ἀπό τό εἰσαγωγικό πρῶτο κῶλο τῶν προγενέστερων μελοποιήσεων τοῦ ὑπό ἐξέταση Δοξαστικοῦ (βλ. π., σ. 246), βλ. ἐπίσης ἐνδεικτικά καί τό Ἰδιόμελο «Δεῦτε ἐκκαθάρωμεν...» τοῦ Κατανυκτικοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Α' Κυριακῆς τῶν Νηστειῶν καί συγκεκριμένα τήν λέξη «ἄφες» τοῦ βυζαντινοῦ μέλους, καθώς καί τήν ἔναρξη τῆς μελοποίησης τοῦ Γερμανοῦ Ν. Πατρῶν, στό Ἰωαννίδη, *Κυριακή Ὁρθοδοξίας*, σσ. 186 καί 189 ἀντίστοιχα. Ἐπιπροσθέτως, στήν καλλωπισμένη παράδοση τοῦ Παλαιοῦ Στιχηραρίου, χρησιμοποιεῖται τό σύστημα τοῦ Τροχοῦ καί ἐπί τοῦ τονικοῦ κέντρου τοῦ κυρίου ἤχου (Δι) μέ τήν εἰσαγωγή σκληροῦ χρώματος, ἡ ὁποῖα δηλώνεται μέ τήν φθορά τοῦ νενανω ἐπί τῆς ἑπταφωνίας τοῦ πλ. δ', βλ. π., σσ. 242 καί 248.

⁸³⁶ Βλ. Ἄπ. Κώνστα, *Θεωρητικόν*, στό *Βυζαντινή Ποταμηΐς*, τόμ. Α', ἐκδ. Χ. Καρακατσάνη, Ἀθήναι 1995, σ. 117, καί Χρυσάνθου, *Θεωρητικόν Μέγα*, σσ. 39-45, παρ. 87-100.

τῆς κύριας βάσης του, σέ ἀντίθεση μέ τίς ἀτελεῖς, πού ἐκδηλώνονται στά τονικά κέντρα τῶν συνεργαζόμενων μ' αὐτόν ἤχων⁸³⁷.

Τά παραπάνω τροπικά χαρακτηριστικά τοῦ πλ. δ' τοῦ Παλαιοῦ Στιχηραρίου καί συγκεκριμένα ὡς πρός τήν ὀψιμότερή του ἔκφραση, ἡ ὁποῖα ἐκπροσωπεῖται μέ τόν καλλωπισμό τοῦ Ἰακώβου Πρωτοψάλτου, ἀποτυπώνονται ἀναλυτικά ἀμέσως παρακάτω:

Κῶλα 1 καί 3: Στο πρῶτο τμήμα τῶν δύο κῶλων ἡ μελωδική γραμμὴ κινεῖται στήν κυριότητα τοῦ πλ. δ', περιστρεφόμενη ἐπὶ τοῦ τονικοῦ κέντρου τοῦ αγια, ἐνῶ στο δεύτερο οἱ δύο λέξεις μελιζονται στόν γ' ἤχο, μέ κίνηση τῆς μελωδίας κατά τό Τριφωνία Σύστημα.

Κῶλα 2 καί 4: Ἀρχικά περιέχεται μία μικρὴ μελωδική φράση, ἡ ὁποῖα λειτουργεῖ ὡς γέφυρα γιὰ τήν πτώση τοῦ μέλους στήν βάση τοῦ νεαγιε. Ἐπίσης τά κόμματα 2β καί 4β ἐπενδύονται μέ τό ἴδιο καταληκτικό στερεότυπο, μέ τονικό κέντρο τόν νεαγιε καί κίνηση τῆς μελωδίας στό βασικό πεντάχορδο τοῦ ἤχου.

Κῶλο 5: Οἱ δύο λέξεις τοῦ κῶλου μελιζονται μέ δύο ἀντίστοιχα βραχύες μελωδικές φράσεις. Ἡ πρώτη παρουσιάζει ἐκ νέου τριφωνική διαστηματική δομή (νανα) καί ἡ δεύτερη καταλήγει ἀτελῶς στήν μεσότητα τοῦ γ' ἤχου (ανεανες⁸³⁸).

Κῶλο 6: Ἡ μικρὴ μελωδική φράση στήν ἀρχὴ τοῦ κῶλου μεταπίπτει στόν νεαγιε καί λειτουργεῖ ὡς γέφυρα γιὰ τό ἐπόμενο καταληκτικό στερεότυπο, ἡ μελωδία τοῦ ὁποῖου μεταβαίνει στόν χρωματικό νεχεανες, μέ τονικό πόλο τήν βαθμίδα τοῦ ανεανες. Ἡ κατ' ἤχο καί γένος αὐτὴ μεταβολὴ σχετίζεται μέ τήν ἐκ μέρους τοῦ μελοποιοῦ μεταχείριση τῆς «μίμησης πρός τά νοούμενα»⁸³⁹.

Κῶλο 7: Ἡ μελωδία ἐπανερχεται στό Διατονικό Γένος καὶ συγκεκριμένα στήν φόρμα τοῦ ἔσω α' ἤχου, τό τονικό κέντρο τοῦ ὁποῖου ταυτίζεται μ' αὐτό τοῦ πλαγίου του, στόν ὁποῖο μελιζονται οἱ περισσότερες ἀτελεῖς καταλήξεις στό Παλαιό Στιχηραρικό μέλος τοῦ πλ. δ'.

Κῶλο 8: Τό τονικό κέντρο μετατοπίζεται στόν νεαγιε γιὰ νά καταλήξει τό μέλος ἐντελῶς, στό τέλος τῆς εὐρύτερης νοηματικῆς αὐτῆς περιόδου.

Κῶλο 9: Ἡ μελωδία ἐπανερχεται στήν ἰδέα τοῦ ανεανες μέ πτώση τῆς τελευταίας συλλαβῆς στόν πλ. δ', προκειμένου νά προετοιμαστῆ ἡ, κατά μία

⁸³⁷ Βλ. Χρυσάνθου, *Θεωρητικόν Μέγα*, σ. 166, παρῳφ. 372.

⁸³⁸ Βλ. Β. Στεφανίδου, *Σχεδιάγραμμα περί μουσικῆς ἰδιαιτέρον ἐκκλησιαστικῆς*, ἐν Νεοχωρίῳ Βοσπόρου 1819, στό *Βυζαντινὴ Ποταμῆς ΣΤ'*, ἔκδ. Χ. Καρακατσάνη, Ἀθῆναι 1997, σ. 63.

⁸³⁹ Βλ. Χρυσάνθου, *Μέγα Θεωρητικόν*, σσ. 187-188, παρῳφ. 421 καί π., σ. 246, ὑποσμ. 821.

τριφωνία κάτω από τον νεαγίε, βαθυκόρυφη κατάληξη της επόμενης μελωδικής φράσης. Συγκεκριμένα το τονικό κέντρο του πλ. α' μετατοπίζεται κατά μία τετραφωνία επί το βαρύ, σύμφωνα με το Σύστημα του Τροχού, προκειμένου ν' αποδοθεί ή έννοια της «άφωνίας», σύμφωνα με το σχήμα της «μίμησης προς τάνοούμενα». Τέλος, στο 9γ ή μελική γραμμή κινείται στον πλ. δ', με την φθορά στην αρχή του να δηλώνει την λύση του Τροχού.

Κῶλο 10: Αρχικά απαντάται το ίδιο μελωδικό μοτίβο με επίκεντρο τον ανεανες, κατ' αναλογία με το όμοτονο και ίσοσυλλαβο κόμμα 9α, με την διαφορά ότι ή δεύτερη μελωδική φράση («καινουργεῖται») διατηρεί το ίδιο τονικό κέντρο με την πρώτη (ἄρτι») και ως προς την καταληκτική της απόληξη. Επίσης στο 10β ή μελωδία εξακολουθεί να εκτυλίσσεται στον ανεανες, όπου και καταλήγει ἀτελῶς.

Κῶλο 11: Στο πρώτο τμήμα του ή χρήση του κυρίου ήχου και ή κορύφωση του μέλους πριν από την τελική κατάληξη αποτελεί κατά το πλείστον μορφολογικό γνώρισμα του Νέου Στιχηραρικού μέλους⁸⁴⁰. Στη κατακλείδα της ή σύνθεση ολοκληρώνεται με το τελικό καταληκτικό μοτίβο της παράδοσης στον πλ. δ'⁸⁴¹.

Γ) Μεταγραμματισμός, Σχηματική μεταγραφή, Αναγωγική ανάλυση

«Μέ τον ὄρο μεταγραμματισμός χαρακτηρίζεται ή μεταφορά ενός μέλους από ένα γραφικό σύστημα σε ένα ἄλλο, χωρίς αναφορά στην προφορική παράδοση της βυζαντινής μουσικῆς» και συνιστά προπαντῶς ένα χρήσιμο ἐργαλεῖο για ἐπιστημονικούς σκοπούς⁸⁴². Ὁ Μεταγραμματισμός τύπου Β' σχετίζεται ἀποκλειστικά με την ποσοτική διάσταση της δομῆς ενός μελοποιημένου ὕμνου και πῶς συγκεκριμένα μόνο με την μετροφωνική δομή και ὄχι αὐτό καθ' ἑαυτό τό μέλος του⁸⁴³. Επίσης ή λεγόμενη Σχηματική μεταγραφή ἀφορᾷ την ἀναλυτική νεοβυζαντινή σημειογραφία και συγκεκριμένα την σχηματική ἀπόδοση της

⁸⁴⁰ Βλ. Ἀποστολόπουλου, «Παρατηρήσεις», σ. 293.

⁸⁴¹ Βλ. και π., σ. 248.

⁸⁴² Ἀλεξάνδρου, *Παλαιογραφία II*, σ. 97 και *Ἐξηγήσεις* σ. 24.

⁸⁴³ Δηλ. μεταγραμματίζονται τὰ καταγεγραμμένα διαστήματα πού ἀποδίδονται διά τῶν ἐμφώνων σημαδιῶν τοῦ μουσικοῦ κειμένου και ὄχι τό ψαλλόμενο ἠχητικό ἀποτέλεσμα. Γιά τίς ἀπαραίτητες διευκρινήσεις σχετικά μέ τόν Μεταγραμματισμό τοῦ ἴσου και τῶν ἐμφώνων σημαδιῶν, καθώς και την ἀπόδοση τῶν «ἀργιῶν», βλ. Ἀλεξάνδρου, *Ἐξηγήσεις*, σ. 79.

βασικῆς μορφῆς τῆς μελωδίας στό πεντάγραμμο, δηλαδή τά ὕψη καί τίς διάρκειες. Τέλος, ἡ μέθοδος τῆς Ἀναγωγικῆς ἀνάλυσης ἐστιάζει στήν ἱεράρχηση τῶν φθόγγων τῆς ἐξήγησης μέ βάση τίς συντεταγμένες τοῦ διαστηματικοῦ χώρου καί ἠχοχρόνου⁸⁴⁴.

Ἀκολουθοῦν μουσικά παραδείγματα Μεταγραμματισμοῦ, Σχηματικῆς μεταγραφῆς καί Ἀναγωγικῆς ἀνάλυσης τοῦ μέλους τῆς σύνθεσης τοῦ Ἰακώβου Πρωτοψάλτου στό ὑπό ἐξέταση Δοξαστικό.

⁸⁴⁴ Βλ. Ἀλεξάνδρου, *Ἐξηγήσεις*, σσ. 80-89.

1α

Χφ. Βατοπεδ. 1254 φ. 218β
 Μεταβατική ἐξηγητική σημειογραφία

Μεταγραμματισμός

Εξήγηση Χουρμουζίου, Τακώβου Δοξαστάριον, σσ. 376-379
 Αναλυτική καταγραφή σέ νεοβυζαντινή σημειογραφία

Σχηματική μεταγραφή

ΑΝΑΓΩΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Αριθμός χρόνων πρώτων ανά συλλαβή

8 8 3 5 10

Δομικοί φθόγγοι-περίγραμμα του μέλους

Αmbitus-Εκταση ανά συλλάβη
 (φωνές)

2 2 2 3 2

3α

Χφ. Βατοπεδ. 1254 φ. 218β
Μεταβατική εξηγητική σημειογραφία

Μεταγραμματισμός

A musical staff showing a sequence of neumes. Below the staff, a simplified notation uses circles and lines to represent the pitch and rhythm of the neumes. The staff is divided into five measures by vertical lines.

Εξήγηση Χουρμουζίου, Ιακώβου Δοξαστάριου, σσ. 376-379
Αναλυτική καταγραφή σε νεοβυζαντινή σημειογραφία

Σχηματική μεταγραφή

A musical staff showing a sequence of neumes. Below the staff, a simplified notation uses circles and lines to represent the pitch and rhythm of the neumes. The staff is divided into five measures by vertical lines. Below the simplified notation, the Greek text "γλω ω ω ισ ραι αι και αι αι δε ι ε ι γλω φσαι δε ε ε νυ υ υ υ υ υ υ υ υ" is written.

ΑΝΑΓΩΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Αριθμός χρόνων πρώτων ανά συλλαβή

8 8 3 5 10

Δομικοί φθόγγοι-περίγραμμα του μέλους

A musical staff showing the structural outline of the melody. The staff is divided into five measures by vertical lines. The outline consists of a series of notes and rests, with some notes connected by a dashed line.

Αmbitus-Έκταση ανά συλλάβη
(φωνές)

2 4 2 3 2

4α-β

Χρ. Βατοπεδ. 1254 φ. 218β
 Μεταβατική εξηγητική σημειογραφία

Μεταγραμματισμός

Εξήγηση Χουμουζίου, Ιακώβου Δοξαστάρειου, σσ. 376-379
 Αναλυτική καταγραφή σέ νεοβυζαντινή σημειογραφία

Σχηματική μεταγραφή

ΑΝΑΓΩΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Αριθμός χρόνων πρώτων ανά συλλαβή

Δομικοί φθόγγοι-περίγραμμα του μέλους

Αιπίβιτις-Έκταση ανά συλλαβή
 (φωνές)

The musical score is organized into five horizontal staves, each representing a different analytical layer of the music. The staves are aligned vertically across 11 measures.

- Staff 1 (Original Notation):** Shows the original notation with red annotations, including slurs and arrows, indicating specific rhythmic or melodic features.
- Staff 2 (Metagrammatic Notation):** Displays the metagrammatic notation, which uses dots and lines to represent the rhythmic structure of the syllables.
- Staff 3 (Neobyzantine Notation):** Shows the neobyzantine notation, which uses a series of horizontal lines and vertical strokes to represent the pitch and rhythm of the syllables.
- Staff 4 (Syllable Timing):** Provides the number of time units for each syllable. The values are: 1, 2, 2, 8, 2, 2, 2, 8, 4, 12, 2.
- Staff 5 (Pitch Contour):** Shows the pitch contour of the melody, with notes connected by lines to indicate the overall shape of the melodic line.

5

Χρ. Βατοπεδ. 1254 φ. 218β
Μεταβατική εξηγητική σημειογραφία

Μεταγραμματισμός

Εξήγηση Χουρμουζίου, Ιακώβου Δοξαστάριον, σσ. 376-379
Αναλυτική καταγραφή σε νεοβυζαντινή σημειογραφία

Σχηματική μεταγραφή

ΑΝΑΓΩΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Αριθμός χρόνων πρώτων ανά συλλαβή

1 10 1 1 8 12 2

Δομικοί φθόγγοι-περίγραμμα του μέλους

Αmbitus-Έκταση ανά συλλαβή
(φωνές)

0 3 0 0 3 3 0

Χρ. Βατοπιδ. 1254 φ. 218β
 Μεταβατική ἐξηγητική σημειογραφία

Μεταγραμματισμός

Ἐξήγησις Χουρμουζίου, Ιακώβου Δοξαστάσιον, σσ. 376-379
 Αναλυτική καταγραφή σέ νοβυζαντινή σημειογραφία

Σχηματική μεταγραφή

ΑΝΑΓΩΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Αριθμός χρόνων πρώτων ανά συλλαβή

8 2 4 12 8 8 8 2

Δομικοί φθόγγοι-περίγραμμα του μέλους

Αmbitus-Ἐκταση ανά συλλαβή
 (φωνές)

3 1 2 3 2 2 3 0

Χρ. Βατοπεδ. 1254 φ. 218β
 Μεταβατική εξηγητική σημειογραφία

Μεταγραμματισμός

Εξήγηση Χουμουζίου, Ιακώβου Δοξαστάρειον, σσ. 376-379
 Αναλυτική καταγραφή σε νεοβυζαντινή σημειογραφία

Σχηματική μεταγραφή

ΑΝΑΓΩΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Αριθμός χρόνων πρώτων ανά συλλαβή

Δομικοί φθόγγοι-περίγραμμα του μέλους

Αmbitus-Έκταση ανά συλλαβή
 (φωνές)

τούς α λυ ει ει εις ζω πνευ μα
 τούς α λυ ει ει εις ζω πνευ μα
 1 1 1 16 8 8 16 2
 0 0 0 3 5 2 4 0

9α

Χφ. Βατοπεδ. 1254 φ. 218β
Μεταβατική εξηγητική σημειογραφία

Μεταγραμματισμός

Εξήγηση Χουρμουζίου, Ιακώβου Δοξαστάρειο, σσ. 376-379
Αναλυτική καταγραφή σε νεοβυζαντινή σημειογραφία

Σχηματική μεταγραφή

ΑΝΑΓΩΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Αριθμός χρόνων πρώτων ανά συλλαβή

4 11 4 4 8 2

Δομικοί φθόγγοι-περίγραμμα του μέλους

Αmbitus-Έκταση ανά συλλάβη
(φωνές)

2 3 2 2 2 0

9β

Χφ. Βατοπεδ. 1254 φ. 218β
Μεταβατική εξηγητική σημειογραφία

Μεταγραμματισμός

A musical staff in treble clef showing handwritten neumes. The neumes are arranged in five measures. A red flourish is present in the third measure. Below the staff, there are small black dots representing pitch levels for each measure.

Εξήγηση Χουρμουζίου, Ιακώβου Δοξαστάριου, σσ. 376-379
Αναλυτική καταγραφή σε νεοβυζαντινή σημειογραφία

Σχηματική μεταγραφή

A musical staff in treble clef with neumes. Below the staff is a line of Greek text: Η α α α α α φ ω ω ω ω ω ω ω ν ι ι ι ι ι ι ι ι ι ι α. The text is aligned with the neumes above it.

ΑΝΑΓΩΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Αριθμός χρόνων πρώτων ανά συλλαβή

1 8 8 16 2

Δομικοί φθόγγοι-περίγραμμα του μέλους

A musical staff in treble clef showing a melodic contour line with black dots representing pitch levels. The line starts at a low point, rises to a peak in the second measure, and then descends with some fluctuations.

Ambitus-Έκταση ανά συλλαβή
(φωνές)

0 3 3 3 0

9γ

Χρ. Βατοπεδ. 1254 φ. 218β
Μεταβατική εξηγητική σημειογραφία

Μεταγραμματισμός

Εξήγηση Χουμουζίου, Ιακώβου Δοξαστάριου, σσ. 376-379
Αναλυτική καταγραφή σε νεοβυζαντινή σημειογραφία

Σχηματική μεταγραφή

ΑΝΑΓΩΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Αριθμός χρόνων πρώτων ανά συλλαβή

8

6

2

16

2

Δομικοί φθόγγοι-περιγραμμά του μέλους

Ambitus-Έκταση ανά συλλαβή
(φωνές)

3

3

1

5

0

10α

Χρ. Βατοπεδ. 1254 φ. 218β
Μεταβατική εξηγητική σημειογραφία

Μεταγραμματισμός

Εξήγηση Χουρμουζίου, Ιακώβου Δοξαστάριου, σσ. 376-379
Αναλυτική καταγραφή σε νεοβυζαντινή σημειογραφία

Σχηματική μεταγραφή

ΑΝΑΓΩΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Αριθμός χρόνων πρώτων ανά συλλαβή

Δομικοί φθόγγοι-περίγραμμα του μέλους

Αμφίβιτος-Έκταση ανά συλλαβή
(φωνές)

The image displays a musical score for the piece '10α'. It consists of five staves, each representing a different level of analysis of the original neobyzantine notation. The original notation is at the top, with the lyrics 'και αι νουρ χει' written below it. The second staff shows the phonetic transcription of the original notation. The third staff is a schematic transcription of the melody. The fourth staff, titled 'ΑΝΑΓΩΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ', shows the number of primary beats for each syllable: 8, 11, 8, 2, 12, 2. The fifth staff shows the structural analysis of the melody, with the number of notes in each syllable: 3, 3, 3, 0, 4, 0.

Αριθμός χρόνων πρώτων ανά συλλαβή	3	3	3	0	4	0
Αμφίβιτος-Έκταση ανά συλλαβή (φωνές)	3	3	3	0	4	0

10β

Χρ. Βατοπεδ. 1254 φ. 218β
Μεταβατική εξηγητική σημειογραφία

Μεταγραμματισμός

Εξήγηση Χουρμουζίου, Ιακώβου Δοξαστάριου, σσ. 376-379
Αναλυτική καταγραφή σε νεοβυζαντινή σημειογραφία

Σχηματική μεταγραφή

ΑΝΑΓΩΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Αριθμός χρόνων πρώτων ανά συλλαβή

Δομικοί φθόγγοι-περίγραμμα του μέλους

Αmbitus-Έκταση ανά συλλαβή
(φωνές)

The image displays a musical analysis of a chant fragment, organized into five horizontal staves. The first staff shows the original notation with a red line connecting notes across measures. The second staff is a transliteration of the original notation. The third staff is a schematic transcription of the melody. The fourth staff shows the number of syllables per measure: 4, 8, 4, 12, 2. The fifth staff shows the ambitus (range) of the notes for each syllable: 3, 2, 2, 3, 0.

Μεταγραμματισμός	Σχηματική μεταγραφή	Αριθμός χρόνων πρώτων ανά συλλαβή	Αmbitus-Έκταση ανά συλλαβή (φωνές)
4	4	4	3
8	8	8	2
4	4	4	2
12	12	12	3
2	2	2	0

11α

Χφ. Βατοπέδ. 1254 φ. 218β
Μεταβατική εξηγητική σημειογραφία

Μεταγραμματισμός

Handwritten musical notation on a staff with Greek text: *προς σωτηριαν*. Red annotations include a bracket over *προς*, a squiggle over *ρι*, and a red arrow pointing from *ρι* to *αν*.

Εξήγηση Χουριμουζίου, Ιακώβου Δοξαστάριου, σσ. 376-379
Αναλυτική καταγραφή σε νεοβυζαντινή σημειογραφία

Σχηματική μεταγραφή

Handwritten musical notation in neobyzantine style with Greek text: *προς σωτηριαν*. The text is written in a stylized, calligraphic font.

ΑΝΑΓΩΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Αριθμός χρόνων πρώτων ανά συλλαβή

1 2 2 12 8

Δομικοί φθόγγοι-περίγραμμα του μέλους

Musical staff showing structural tones and contours for the phrase *προς σωτηριαν*.

Αmbitus-Έκταση ανά συλλαβή
(φωνές)

0 0 1 3 4

11β

Χρ. Βατοπεδ. 1254 φ. 218β
Μεταβατική ξηγητική σημειογραφία

Μεταγραμμιατισμός

Ξήρηση Χουμουζίου, Τακάβου Δοξαστάριον, σσ. 376-379
Αναλυτική καταγραφή σέ νεοβυζαντινή σημειογραφία

Σχηματική μεταγραφή

ΑΝΑΓΩΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Αριθμός χρόνων πρώτων ανά συλλαβή

Δομικοί φθόγγοι-περιγραμμή του μέλους

Αmbitus-Έκταση ανά συλλάβη
(φωνές)

The image displays a musical analysis of a Byzantine chant fragment, organized into five horizontal staves. The first staff shows the original notation with handwritten Greek characters above it. The second staff, labeled 'Μεταγραμμιατισμός', shows the notes transcribed onto a standard staff. The third staff, 'Σχηματική μεταγραφή', shows a simplified schematic of the melody. The fourth staff, 'ΑΝΑΓΩΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ', provides the number of beats for each syllable: 2, 4, 8, 16, and 3. The fifth staff, 'Δομικοί φθόγγοι-περιγραμμή του μέλους', shows the pitch contour with numbers 0, 3, 3, 5, and 0 indicating the ambitus for each syllable. A red line is drawn across the top of the first staff, connecting the first and last notes.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1) Ανέκδοτη Ὑμνογραφία⁸⁴⁵

A) Καθίσματα

α) Τῇ Δευτέρᾳ τοῦ Ἀγ. Πνεύματος ἐν τῷ Ὁρθρῷ εἰς τὴν Β' Στιχολογίαν Κάθισμα, ἦχος β' (πρὸς τό) «Εὐσπλαγχνίας ὑπάρχουσα πηγὴ» (Μ. Λαύρ. Θ140 φ. 287β)⁸⁴⁶

Σαγηνεύσαντες τὰ ἔθνη οἱ ἀλιεῖς. ἐξεπαίδευσαν τὰ πέρατά σε προσκυνεῖν. σὺν Πατρὶ καὶ Πνεύματι Χριστέ ὁ Θεός. δι' αὐτῶν στερέωσον τὴν Ἐκκλησίαν σου καὶ τοῖς πιστοῖς κατάπεμψον τὴν εὐλογίαν σου. ὁ μόνος ἀγαθός καὶ φιλόανθρωπος.

β) Τῇ Τρίτῃ ἐν τῷ Ὁρθρῷ εἰς τὴν Α' Στιχολογίαν, ἦχος πλ. α' (πρὸς τό) «Τὸν συνάναρχον Λόγον» (Μ. Λαύρ. Θ140 φ. 293α)

Ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις καταφοιτήσασα. ἐκ πτωχῶν ἀλιέων τοὺς Ἀποστόλους σου. κεχειροτόνηκε Χριστέ σοφοὺς καὶ ἄρχοντας. ὧν μαθητεία καὶ ἡμεῖς. πεν τιμὴν⁸⁴⁷ ἐορτάσωμεν φαιδρὰν ἀεὶ ἐκτελοῦμεν. σὺν τῷ Πατρὶ σέ ὑμνοῦντες. θείαν Τριάδα ἐν Πνεύματι.

B) Στιχηρὰ προσόμοια

α) Τῇ Δευτέρᾳ ἐσπέρας εἰς τὸν Στίχον, ἦχος β' (πρὸς τό) «Οἶκος τοῦ Εὐφραθᾶ» (Μ. Λαύρ Θ84 φ. 236 α)

Νέμοις ἀμαρτιῶν. παντάναξ τῷ λαῷ σου. ἐκ τῶν ὑψίστων λύσιν. ναοὺς ἡμᾶς δεικνύων. τοῦ Παναγίου Πνεύματος.

⁸⁴⁵ Τό κείμενο τῶν ὕμνων καταγράφεται σύμφωνα μέ τὴν μορφή πού ἀκολουθεῖται μέχρι καὶ σήμερα στὰ ἔντυπα λειτουργικά βιβλία καὶ μέ τίς ἀπαραίτητες ὀρθογραφικές διορθώσεις σέ σχέση μέ τό ἀντίστοιχο πρωτότυπο τῶν χειρογράφων, σέ ἀντίθεση μέ τὴν στίξη (ποιητική ἢ μουσική, ἀνάλογα μέ τό εἶδος τοῦ κώδικα), ἢ ὅποια ἀποδίδεται ἀπαράλλακτως.

⁸⁴⁶ Τό τροπάριο αὐτό συμπίπτει σέ πολλά του σημεία μέ τό δεύτερο Κάθισμα τῆς Α' Στιχολογίας τοῦ Ὁρθρου τῆς Πέμπτης στό βιβλίό τῆς Παρακλητικῆς καὶ ἀποτελεῖ πιθανότατα μίμημά του.

⁸⁴⁷ Στό συγκεκριμένο σημεῖο τό κείμενο ἀποδίδεται ἀπαράλλακτα, μέ βάση τὴν ἀκριβή γραφή τοῦ πρωτοτύπου καὶ χωρὶς καμμία μορφή ἀποκατάστασης.

Ἦχος ἐξ οὐρανοῦ. καθάπερ φερομένη. ὁμοῦ πνοή βιαία. σαφῶς ἐπὶ τόν οἶκον. τῶν Μαθητῶν ἐγένετο.

Ἐργω τοῖς Μαθηταῖς. ὡς ἐπηγγείλω Λόγε. ἀπέστειλας τό θεῖον. καί ἅγιόν σου Πνεῦμα. καί τούτους κατεφώτισας.

β) Τῇ Τρίτῃ ἐσπέρας Ἀπόστιχα, ἦχος β' (πρός τό) «Οἶκος τοῦ Εὐφραθᾶ» (Μ. Λαύρ Θ140 φ. 295α)

Ἐλθη καί ἐφ' ἡμῖν. το Πνεῦμά σου τό θεῖον. καθὼς ποτέ τοῖς φίλοις. Σωτήρ μου καί φωτίσαι. καρδίας τῶν ὑμνούντων σε.

Ἄλλον προῦποσχών. Παράκλητον πεμφθῆναι. πρὸς γῆν ἐπιδημήσαι. πεπλήρωκας ἰδοῦ γάρ. Σωτήρ μου παντοδύναμε.

Παρήν τό ἀγαθόν. Πνεῦμα ἐπιδημήσαν. ἐν γῆ καί καινουργοῦντα. γλώσσας τῶν Ἀποστόλων. εἰς δόξαν τοῦ Παντοκράτορος.

γ) Τῇ Τετάρτῃ ἐν τῷ Ὁρθρῷ Ἀπόστιχα, ἦχος β' (πρός τό) «Οἶκος τοῦ Εὐφραθᾶ» (Μ. Λαύρ. Θ140 φ. 296αβ)

Φώτισον καί ἡμῶν. τόν νοῦν καί τήν καρδίαν. οἰκτίρμον τοῦ δοξάζειν. Τριάδα Παναγίαν. αὐτή γάρ ἡμᾶς ἔσωσεν.

Γένος ἀλλογενῶν. ἀκούοντες ἠπόρουν. ταῖς γλώσσαις ταῖς ἰδίαις. τοῖς θείοις Ἀποστόλοις. Τριάδα μεγαλύνοντες.

Πνεῦμα τό ἀγαθόν. φωτίσαν καί διδάξαν. ἀσόφοις ρητορεύειν. παράδοξα καί ξένα. ἡμᾶς πανσόφους ἔδειξε.

δ) Τῇ Πέμπτῃ ἐν τῷ Ὁρθρῷ εἰς τον Στίχον, ἦχος β' (πρός τό) «Οἶκος τοῦ Εὐφραθᾶ» (Μ. Λαύρ. Θ140 φ. 300α)⁸⁴⁸

Ἄνωθεν πρὸς ἡμᾶς. Παράκλητε φοιτῆσαι. ὡς πρὶν τοῖς Ἀποστόλοις. ἀγίασον καί σῶσον. τούς σέ Θεόν κηρύττοντας.

⁸⁴⁸ Ἡ σειρά αὐτή μοιράζεται τά δύο της προσόμοια τροπάρια μέ τήν ἀντίστοιχη πού προορίζεται «τῇ Δευτέρῃ ἐσπέρας», βλ. π., σ. 275.

Ἦχος ἐξ οὐρανοῦ. καθάπερ φερομένης. ὁμοῦ πνοῆς βιαίας. σαφῶς ἐπὶ τὸν οἶκον.
τῶν Μαθητῶν ἐγένετο.

Νέμοις ἁμαρτιῶν. παντάναξ τῷ λαῷ σου. ἐκ τῶν ὑψίστων λύσιν. ναοὺς ἡμᾶς
δεικνύων. τοῦ Παναγίου Πνεύματος.

ε) Τῇ Τετάρτῃ ἑσπέρας Στιχηρά, ἦχος δ' πρὸς τὸ «Ὁ ἐξ ὑψίστου κληθεῖς» (Μ.
Λαύρ. Θ140 296β-297β καὶ Θ84 φφ. 237αβ)

Ἰδού ἡμέρα χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης. ἐξ ὕψους ἐπέφανε τοῖς ἱεροῖς Μαθηταῖς.
Πνεῦμα τὸ ἅγιον σήμερον. πυρὸς ἐν εἴδει. ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ πάντας ἐφώτισε.
ρήτορας ἀνέδειξε τούς ἱερεῖς σοφιστάς. καθὼς Λουκᾶς ἀπογράφεται ὁ θεηγόρος.
πνοῆ βιαία πληροῦν τὰ σύμπαντα. ὅθεν ἐν πίστει ἐκπληττόμενοι. ἀνευφημοῦμεν
Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. τὴν πολλὴν εὐσπλαγχνίαν. καὶ τὴν ἄκραν συγκατάβασιν.

Πεντηκοστὴν ἐορτάζομεν ἁγίαν. καὶ πνεύματος δύναμιν καὶ προθεσμίαν χαρᾶς.
θείας ἐλπίδος συμπλήρωσιν καὶ σωτηρίου. τοῦ ἀπ' αἰῶνος φανερωθέντος ἡμῖν. διό
καὶ βοῶμέν σοι δημιουργέ του παντός. μὴ ἀντανέλης τὸ Πνεῦμά σου. ἀφ' ἡμῶν
Λόγε. ἀλλὰ ἐξ ὕψους Σωτῆρ κατάπεμψον. ταῖς προσευχαῖς τε τῶν ἁγίων. καὶ
πανευφήμων σεπτῶν Ἀποστόλων σου. τὴν εἰρήνην παράσχου. ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν
δεόμεθα.

Οἱ οὐρανοὶ διηγούνται τοῦ Σωτῆρος. οἱ ἔμψυχοι σήμερον τὰ μεγαλεῖα αὐτοῦ. καὶ
πάντα κόσμον διέδραμεν. τρανῶς κηρύξαι. τοῦ Παρακλήτου τὴν θείαν δύναμιν.
ἐφώτισε πᾶσαν τε κτίσιν τοῖς δόγμασι. τοῦ ἀνυμνεῖν ἀδιαίρετον. Τριάδα μίαν.
τρισὶ προσώποις καὶ ἀσύγχυτον. ὅθεν ἐν πίστει ἐορτάζομεν. τὴν ἁγίαν τοῦ
Πνεύματος κάθοδον. τὴν ἐξ ὕψους φανεῖσαν. καὶ φωτίζουσαν τὰ πέρατα.

Γ) Ἐξαποστειλάριο

Τῇ Δευτέρᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐν τῷ Ὁρθρῷ, ἦχος β' (πρὸς τὸ) Τῶν
Μαθητῶν ὁρώντων σε (Βατοπεδ. 1190 φ. 157α)

Ἐπιδημίαν Πνεύματος τοῦ Ἁγίου. καὶ προθεσμίαν θείας ἐπαγγελίας. πάντες οἱ
πιστοὶ νῦν ἐορτάσωμεν. καὶ ἐλπίδος συμπλήρωσιν. καὶ σωτηρίαν τοῦ κόσμου τὴν
δι' αὐτοῦ γενομένην.

Δ) Ἰδιόμελα

α) Ἦχος α' (Σιν. 1241 φ. 186αβ)

Ὡς ἐν εἶδει πυρός τό Παράκλητον Πνεῦμα. τοῖς σοῖς μύσταις ἔξαποστείλας. ἀπηνθράκωσας τάς αὐτῶν καρδίας. καί πυρίνους λειτουργούς τοῦ σοῦ Εὐαγγελίου ἀνέδειξας. Διό καί σπινθήρας διδαχῆς τῷ κόσμῳ ἀποπέμποντες. ἀπιστίαν κατέφλεξαν. τῶν δέ πιστῶν τάς καρδίας κατελάμπρυναν.

β) Ἦχος γ' (Σιν. 1216 φ. 237α, 1241 φ. 188β καί Βατοπεδ. 1190 φ. 156α)

Νῦν ὑπερβαίνει καί λόγον. τό ἐν σοί Παρθένε μυστήριον. ὑπέρ φύσιν γάρ ἐκ σοῦ σαρκωθέντα Θεόν. ἀπειράνδρως ἐκήσας. δι' ἡμᾶς γενόμενον ἄνθρωπον. τόν ἀρρεῦστος Υἱόν ἐκ τοῦ Πατρός συναΐδιον. γεννηθέντα. δι' οὗ νῦν τοῖς Μαθηταῖς καί τό Πνεῦμα ἐπέμφθη. μεριζομέναις ἐν γλώσσαις πυρός. διό κατ' ἀξίαν. μή δυνάμενοι ὕμνον προσφέρειν σοι. τήν φωνήν σοι τοῦ ἀγγέλου κράζωμεν. χαῖρε Μήτηρ Θεοῦ ἀειπάρθενε.

γ) Ἦχος πλ. δ' (Μ. Λαύρας Γ12 φ. 78α)

Τό ψυχικόν ἔαρ τῶν πιστῶν. ἡ φαεινή μεθέορτος. τῆς Πεντηκοστῆς ἡμέρα. τήν τοῖς ἀγίοις Μαθηταῖς καί Ἀποστόλοις. ἐπαγγελθεῖσαν δύναμιν. τοῦ Παρακλήτου κάθοδον ἐφάνέρωσε. καί οὐκέτι τῇ σκιᾷ λοιπόν ἐνατενίζομεν. τήν γάρ ἀλήθειαν αὐτήν. πνευματικῶς ἐορτάζομεν. διό φιλάνθρωπε Χριστέ ὁ Θεός. τῇ ἐπιφοιτήσει τοῦ ἐκ Πατρός ἐκπορευομένου. καί ὑπό σοῦ ἀποσταλέντος Παναγίου Πνεύματος. θεογνωσίας πρός τό φῶς. τῶν πιστῶς θεολογούντων σε. τάς καρδίας εὐθυνον. καί σῶσον τάς ψυχάς ἡμῶν.

δ) Ἦχος πλ. δ' (Μ. Λαύρας Δ22 φ. 131β καί Βατοπεδ. 1190 φ. 157α)⁸⁴⁹

Δεῦτε ἅπαντες πιστοί. ἐν καθαρά τῇ καρδίᾳ. τό Πνεῦμα δεξώμεθα. Σήμερον γάρ ὁ ἄνωθεν. ἐκ τοῦ Πατρός κατέρχεται. πυρός φωτοειδέστερον. καί πᾶσι τήν Τριάδα κηρύττειν τοῖς ἔθνεσιν. τούς πανευφήμους Ἀποστόλους. ὡς οἰκείους μαθητάς ἔξαποστέλει. πάντες συμφώνως. τόν Παράκλητον ἀνυμνήσωμεν. ὡς Πατρί καί

⁸⁴⁹ Τό κείμενο καταγράφεται σύμφωνα μέ τόν πρῶτο κώδικα, σέ ἀντιπαραβολή μέ τόν ὅποιο ὁ δεύτερος παρουσιάζει τρεῖς διαφορετικές γραφές: α) «ὡς ἰδίους μαθητάς» ἀντί «ὡς οἰκείους μαθητάς» β) «ἀσυγχύτως συμπροσκυνούμενον» ἀντί «ἀμερίστως συμπροσκυνούμενον» καί γ) «καί πίστει κράζωμεν» ἀντί γιά τό κῶλο «αὐτῷ βοήσωμεν».

Υἱῶ ἀμερίστως συμπροσκυνούμενον. καί πάντων ἡμῶν ἀεί τās καρδίας φωτίζοντα. αὐτῶ βοήσωμεν. Τριάς ἐν πᾶσιν ὁμότιμε. περίσωζε τούς ὑμνοῦντάς σε.

ε) Ἦχος πλ. δ' (Βατοπεδ. 1190 φ. 157α)

Χείλεσι πνευματικοῖς. οἱ οὐρανοί διηγοῦνται. τήν δόξαν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. σήμερον γάρ τοῖς Αποστόλοις. ἐν εἶδει γλωσσῶν πυρίνων. τό Πνεῦμα τό Παράκλητον ἐπέστη. καθώς Χριστός ἐπηγγείλατο. ἐκδιδάσκων αὐτούς. τήν οἰκουμένην δαδουχεῖν πρός εὐσέβειαν. οἱ καί τά ἔθνη μαθητεύσαντες κατεφώτισαν. καί τῇ θείᾳ σαγήνῃ τῶν λόγων μυστικῶς ἀλιεύσαντες. ἀνείλκυσαν τούς πιστούς, ὡς ἰχθύας ἐκ τοῦ βυθοῦ. ὦν ταῖς πρεσβείαις Χριστέ. τῶ Ἁγίῳ σου Πνεύματι καταύγασον τās ψυχάς ἡμῶν.

Ε) Κανόνες

α) Κανὼν εἰς τό Ἅγιον Πνεῦμα ἔχων ἀκροστιχίδα τήνδε «Τό Πνεῦμα μέλπω τό κτίσαν πᾶσαν κτίσιν» ἦχος α' Θεοφάνους, Ὡδή α' (πρός τό) «Πικρᾶς δουλείας». (Βατοπεδ. 1177 φφ. 207α-209β, Μ. Λαύρ. Θ84 φφ233β-235β καί Γ47 φφ.134β-137β⁸⁵⁰)

Ὡδή α' Πικρᾶς δουλείας

Τό θεῖον Πνεῦμα τό ἅγιον. τό πᾶσι διαιροῦν τά χαρίσματα. καί πάντα ποιοῦν βουλήματι. πνεῦσόν μοι τήν φωσφόρον. σοῦ δωρεάν. ὅπως σέ δοξάζω. τό Πατρί καί τῶ Υἱῶ τό συννοούμενον.

⁸⁵⁰ Ὁ Κανόνας αὐτός, ἄν καί ἔχει δημοσιευθεῖ στό ἔργο τοῦ Κων/ντίνου Οἰκονόμου ἐξ' Οἰκονόμων, *Ἑμψῶν Ἀνέκδοτα*, Ἀθήνησιν 1840, σσ. 73-78 (βλ. καί σ. 147, ὑποσμ. 395), καταχωρεῖται κατ' ἐξαίρεση στήν ἐνότητα αὐτή σύμφωνα μέ τούς τρεῖς παραπάνω ἁγιορειτικούς κώδικες, τούς ὁποίους δέν ἔλαβε ὑπόψη ἡ παραπάνω ἔκδοση. Σημειωτέον ὅτι ὁ κώδικας Μ. Λαύρ. Γ47 παρουσιάζει σέ κάποια σημεία διαφορετικές γραφές καί συγκεκριμένα στά ἐξῆς: α) Ὡδή α', τροπάριο γ', τελευταῖο κῶλο «τήν σὴν ἀγαθότητα» β) Ὡδή γ', τροπάριο α', προτελευταῖο κῶλο «ἀκαταπαύστως διδούς σοι βοᾶν» γ) Ὡδή δ' τροπάριο δ', κῶλο γ' «δι' ἧς εἰσηλθε πρός ἡμᾶς ὁ Χριστός» καί κῶλο δ' «ῥαῖος ἐπιφανείς» δ) Ὡδή στ', τροπάριο α', κῶλο στ' «γλώσσαις πυριμόρφους» ε) Ὡδή ζ', τροπάριο α', κῶλο ε' «παρουσίαν Μαθηταῖς περιαστράψαντος» καί στό τελευταῖο «τοῦ τῆς Τριάδος ἑνός τῆς ὑπερθέου» στ) Ὡδή η', τροπάριο γ', κῶλο στ' «ὄπερ ἀνυμνοῦντες». Τέλος ἡ στ' Ὡδή παραδίδεται κολοβωμένη χωρίς τό β' τροπάριο.

Ὁ οὐρανίαις δυνάμεσι. τῆς ἁγιαστικῆς ἐπιπνοίας σου. τὴν χάριν διδούς Παράκλητε. τῆς ἐμῆς διανοίας. ὡς ἀγαθός. ρύπον ἐκκαθάρας. ἀγιότητος τῆς σῆς δεῖξον ἀνάπλεων.

Πηγὴ ζωῆς πιστευόμενον. καὶ ρεῖθρον φυσικῆς ἀγαθότητος. τό Πνεῦμα Θεοῦ τό Ἅγιον. τόν νοῦν μου νεκρωθέντα. ζωοποιῶ τῆ σῆ ἐνεργεία. ἐξανάστησον ὑμνεῖν τὴν σὴν θεότητα.

Ναός Παρθένε γεγένησαι. Θεοῦ τῆ ἐπελεύσει τοῦ Πνεύματος. δημιουργικῆ δυνάμει σοι. δύναμιν δωρουμένου. γεννητικῆν. Κεχαριτωμένη. δι' ἧς ἔτεκες σαρκί Λόγον τόν ἄσαρκον.

Ὡδή γ' Τῷ πρό τῶν αἰώνων

Ἔχων κατὰ φύσιν. τῆ βουλήσει τὴν δύναμιν σύνδρομον. τοὺς οὐρανίους διακόσμους. ὡς Θεός δημιουργήσαν. ἀκαταπαύστως βοῶμεν πιστοί. ἅγιός εἰ Κύριε.

Ὑμνοῖς ἀσιγήτοις. τὴν ἀστράπτουσαν χάριν τοῦ Πνεύματος. τοῖς θεηγόροις Ἀποστόλοις. ἐν πνοῇ τῆ βιαία. συμφώνως δοξάσωμεν. σὺν ἀσωμάτοις βοῶντες χοροῖς. ἅγιός εἰ Κύριε.

Μίαν ἐξουσίαν. καὶ Θεότητα μίαν καὶ δύναμιν. μίαν ἀρχὴν καὶ βασιλείαν. τῆς Ἁγίας Τριάδος. φρονοῦντες βοήσωμεν. ἐν τρισαγία βοῶντες φωνῇ. ἅγιός εἰ Κύριε.

Ἄρμα φωτοφόρον. καὶ φαιδρόν ἐνδιαίτημα Πάναγνε. τῶν Χερουβεὶμ ὑψηλοτέρα. τόν Θεόν ἐν ἀγκάλαις. βαστάσασα γέγονας. διό σοι πάντες βοῶμεν ἀγνή. χαίροις Παμμακάριστε.

Ὡδή δ' Ράβδος ἐκ τῆς ρίζης

Μεγάλα δωρούμενον ἡμῖν. τό Πνεῦμα τό πανάγιον. τοῖς Ἀποστόλοις ἐπεφοίτησεν. ὡς θεῖον ὡς ἀγαθόν. ὡς πληροῦν τὰ σύμπαντα. ὡς θεοποιοῦν ὡς ἀγιάζον. ὡς πάντων ποιητικόν. ἡγεμονικόν αὐτεξούσιον.

Ἐν θρόνῳ Χριστέ τῷ πατρικῷ. καθίσας ἐξαπέστειλας. τοῖς Μαθηταῖς σου τόν Παράκλητον. ὡς ἐπηγγείλω Σωτήρ. ὡς Θεόν ἐρχόμενον. πεμπόμενον δέ οὐκ ἐνάντιον. τό πάντων δημιουργόν. τό ἐκ τοῦ Πατρὸς προερχόμενον.

Λαλήσαν ἐν γλώσσαις Προφητῶν. τό μέλλον προεθέσπισε. τό Πνεῦμα πάλαι τό πανάγιον. ἐν γλώσσαις δέ τῶν σοφῶν. Ἀποστόλων φθέγγεται. ἐν ἤχῳ πνοῆς βιασιότατης. τά μεγαλεία Θεοῦ. νῦν οὐσιωδῶς διηγούμενον.

Πύλην Θεομητορ νοητοῦ. φωτός σέ ὀνομάζομεν. δι' ἧς διήλθεν ὁ Χριστός πρός ἡμᾶς. ὠραῖος ὡς ἐκ παστοῦ. ἀστραπαῖς θεότητος. σαρκός ἐν στολή κεκαλυμμένος. ἀόρατος ὡς Θεός. εἶδει δέ τό καθ' ἡμᾶς καθορώμενος.

Ῥδή ε' Θεός ὦν εἰρήνης

Ω Πνεῦμα σοφίας. καί φόβου Θεοῦ. ἀληθείας βουλής καί συνέσεως. εἰρήνην παρεχόμενον ἐνοίκησον ἡμῖν. ὅπως ἀγιασθέντες. τῇ σῆ κατασκηνώσει. ἐκ νυκτός ὀρθρίζοντες. δοξολογοῦμέν σε φιλόνηρωπε.

Τό πάντα συνέχον. καί πᾶσι παρόν. τό τήν κτίσιν τηροῦν ἀδιάπτωτον. μετάδος ἀγιότητος ἡμῖν καί φωτισμόν. ὅπως ἐμφορηθέντες. τῆς σῆς φωτοδοσίας. ἐκ νυκτός ὀρθρίζοντες. δοξολογοῦμέν σε φιλόνηρωπε.

Ὁ πάλαι τόν νόμον. χαράξας Μωσεῖ. τῆς Καινῆς Διαθήκης τά δόγματα. καί νόμους τούς τῆς χάριτος ἐκτίθεται τρανώς. ἐν ταῖς τῶν Ἀποστόλων καρδίαις ἐπιγράψας. ὁ Θεῖος Παράκλητος. ἐπιδημήσας ὡς φιλόνηρωπος.

Κατάρας τῆς Εὐας. τῆς πάντων Μητρος. τῷ σῷ τόκῳ Παρθένε κατήργησας. τῷ κόσμῳ τήν εὐλογίαν ἀνατείλασα Χριστόν. διό σε γεγηθότες. καί στόματι καί γνώμῃ. Θεοτόκον κυρίως. ὁμολογοῦντες μακαρίζομεν.

Ῥδή στ' Σπλάγχων Ἰωνᾶν

Τοῖς σοῖς Μαθηταῖς. πληρῶν τήν ὑπόσχεσιν. τό Πνεῦμα Χριστέ τούτοις ἀπέστειλας. τήν ἐνέργειαν. τῶν μεγάλων θαυμάτων δωρούμενον. καί γλώσσας πυριμόρφους χαριζόμενον. ἵνα τῆς σῆς ἐπιγνώσεως. τῶν ἐθνῶν τάς ἀγέλας πληρώσωσιν.

Ἰθι πρός ἡμᾶς. τό Πνεῦμα τό Ἅγιον. μετόχους τῆς σῆς ἀπεργασάμενον. ἀγιότητος. καί τῆς σῆς ἀνεσπέρου φαιδρότητος. καί τῆς εὐδεδεστάτης διαδώσεως. σύ γάρ ποταμός θεότητος. ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προερχόμενος.

Σῶσον τούς πιστῶς. ὑμνοῦντας Παράκλητε. τήν θεοπρεπῆ ἐπιδημίαν σου. καί καθάρσον. ἀπό πάσης κηλίδος ὡς εὐσπλαγχνος. καί ἀνάδειξον ἀξίους σῆς ἐλλάμψεως. αἴγλης θεοειδεστάτης σου. ἐκτελῶν ἀκηλίδωτα ἔσοπτρα.

Ἄπας ὁ χορός. θεόθεν μυούμενος. ὁ τῶν Προφητῶν. σοῦ προηγόρευσε. τό μυστήριον. τῆς ἀφράστου καί θείας σαρκώσεως. τῆς ἐκ σοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου Μητροπάρθενε. σύ γάρ τήν ἀληθεστάτην τε. καί ἀρχαίαν βουλήν ἐφάνέρωσας.

Ῥδή ζ' Οἱ παῖδες εὐσεβεία⁸⁵¹

Νῦν τῆς ἐπαγγελίας. προθεσμία τοῦ Χριστοῦ πεπλήρωται. ὁ μερισμός γάρ τῶν γλωσσῶν. τήν τοῦ Πνεύματος ἐδήλωσε. παρουσίαν Μαθητάς περιαστράψασα. τοῦ τῆς Τριάδος ἑνός τῆς μακαρίας.

Πάλαι μέν διηρέθη. συμφωνία τῶν γλωσσῶν ἀλόγιστος. νῦν δέ πρός μίαν προφανῶς. ἀρμονίαν συνεχύθησαν. αὐτουργοῦντος τοῦ σεπτοῦ καί θείου Πνεύματος. τοῦ τῆς Τριάδος ἑνός τῆς ὑπερθέου.

Ἄνωθεν φερόμενης. ἐπιπνοίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. τά μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ. παραδόξως ἀπεφθέγγοντο. οἱ Ἀπόστολοι Χριστοῦ συμφώνως ψάλλοντες. ὁ τῶν Πατερῶν ἡμῶν Θεός εὐλογητός εἶ.

Σύμβολα τοῦ σοῦ τόκου. οἱ Τρεῖς Παῖδες ἐν καμίνῳ ἔδειξαν. ὡς γάρ διέμειναν πυρί. ἀβλαβῆς διετηρήθης Ἁγνή. δεξαμένη ἐν γαστρὶ τό πῦρ τό ἄστεκτον. τόν τῶν Πάτερων Θεόν εὐλογημένην.

Ῥδή η' Θαύματος ὑπερφυοῦς

Ἅγιον τό προϊόν ἐκ Θεοῦ Πνεῦμα. ἀγιότητα πᾶσι παράσχου. τοῖς εἰς σέ πιστεύουσι. ἅγιον γάρ καί χορηγόν. τοῖς ἀνθρώποις ἀγιότητος πέφυκας. διό ἀνυμνοῦντες ἀναμέλπομεν. εὐλογεῖτω ἡ κτίσις πᾶσα τόν Κύριον. καί ὑπερυψούτω εἰς πάντας τούς αἰῶνας.

Νέμοις μεταδοτικῶς ὡς εὐεργέτης. ἀγαθότητος τοῖς σε ὕμνοῦσι. δωρεᾶς Παράκλητε. ἀγαθῶν γάρ παρεκτικός. χρηματίζεις καί χρηστότητος πέλαγος. διό ἀνυμνοῦντες ἀναμέλπομεν. εὐλογεῖτω ἡ κτίσις πᾶσα τόν Κύριον. καί ὑπερυψούτω εἰς πάντας τούς αἰῶνας.

Κύριον ζωοποιούν ἐστι τό Πνεῦμα. αὐτοκίνητον αὐτεξουσίως. διαιροῦν ὡς βούλεται. χαρισμάτων διανομάς. αὐτοκέλευστον αὐτοδέσποτον ἄναρχον. διό

⁸⁵¹ Σημειωτέον ὅτι παρατηρεῖται στήν Ῥδή αὐτή στιχοποιητική καί μελωδική ἀναντιστοιχία μεταξύ τοῦ Εἰρμού καί τῶν τροπαρίων τῆς.

ἀνυμνοῦντες ἀναμέλομεν. εὐλογεῖτω ἡ κτίσις πᾶσα τόν Κύριον. καί
ὑπερυψούτω εἰς πάντας τούς αἰῶνας.

Τίς σου τήν ὑπερβολήν τῆς εὐσπλαγχνίας. οὐκ ἐκπλήττεται ἄναρχε Λόγε. δι' ἡμᾶς
ἐπτώχευσας πλούσιος ὦν. καί ἐν γαστρὶ τῆς Παρθένου τῆς ἀγίας κατεσκήνωσας.
διό σε προσκυνοῦντες ἀναμέλομεν. εὐλογεῖτω ἡ κτίσις πᾶσα τόν Κύριον. καί
ὑπερυψούτω εἰς πάντας τούς αἰῶνας.

Ῥδή θ' Χαίροις παρθενίας καύχημα

Ἰδε πρός ἡμᾶς Παράκλητον. ἄλλον ἐξαπέστειλας. ὁμοούσιον Λόγε. σοί καί τῷ
Πατρὶ σου καί σύνθρονον.

Σῶσον πειρασμῶν Παράκλητε. τούς Θεόν φρονουντάς σε. καί τούς
δοξολογοῦντας. σου τήν προαιώνιον ὑπαρξιν.

Ἰθι πρός ἡμᾶς Παράκλητε. τῆς σῆς παρακλήσεως. ἐμπιπλῶν τούς τήν δόξαν. σου
θεολογοῦντας τήν ἄφραστον.

Νύμφη τοῦ Θεοῦ πανάμωμε. τούς δοξολογοῦντάς σε. καί τιμῶντας ἀξίως. ρῦσαι
πειρασμῶν ταῖς πρεσβείαις σου.

β) Ἀκολουθία εἰς Ν' ἤχος α' (Ἀγ. Σάββα 83 φφ. 22αβ)

Ῥδή α'

Τίς ὁμοίός σοι Κύριε. τίς ὁμοίός σοι δεδοξασμένος ἐν ἀγίοις. ποιῶν ἐν τῷ κόσμῳ.
φρικτά τέρατα ὡς σύ ὁ Θεός.

Ῥδή β'

Καταβήτω ὡς δρόσος τά ρήματά μου. ὅτι τό ὄνομα Κυρίου ἐκάλεσα.

Ῥδή γ'

Σῶτερ σῶσόν μου τόν νοῦν εἰς τόν φόβον σου. κραταίωσόν με Σωτήρ τῆ δυνάμει
σου. καί δίδαξόν με ποιεῖν τό θέλημά σου.

Ῥδή δ'

Εἰσακήκοα Κύριε τήν ἀκοήν σου καί ἐφοβήθην. ὅτι διά τοῦ Σταυροῦ τόν κόσμον
ἐφώτισας. καί ἡμῖν ἐδωρήσω τήν σὴν Ἀνάστασιν.

Ῥδή ε΄

Τὴν ἀχλὺν τῆς ψυχῆς μου. τῷ φωτισμῷ τῶν ἐντολῶν σου. καταύγασον Κύριε. ὅτι πρὸς σε τό πνεῦμά μου Χριστέ ὀρθοῖται.

Ῥδή στ΄ «Τῆ ἀκολουθία IB'»⁸⁵²

Ἐκ βάθους τῆς καρδίας μου Κύριέ σοι κραυγάζω. ὡς τόν προφήτην Ἰωνᾶν. ἀνάγαγέ με. ἐκ τοῦ βυθοῦ τῶν κακῶν καί ἀμέτρων μου παθῶν. καί ρῦσαί μου τὴν ζωὴν ἐκ φθορᾶς. ὁ Θεός ὁ Θεός μου καί σῶσόν με.

Ῥδή ζ΄

Εὐλογητός εἶ ὁ Θεός. ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν καί ὑπερύμνητος καί ὑπερυψούμενος. εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ῥδή η΄

Τόν ἐν καμίνῳ ὀφθέντα. καί παῖδας δροσίσαντα Θεόν. καί τῆς Τριάδος τὴν δόξαν. ἐν αὐτῇ προτυπώσαντα. παῖδες ὑμνεῖτε. ἱερεῖς δοξάσατε λαός ὑπερυψοῦτε.

Ῥδή θ΄

Σέ μεγαλύνουσιν Ἄγνη. ἀγγέλων στρατιαί. σε μακαρίζομεν ἀνθρώπων γενεαί. ὅτι σωτηρία ἔτεκες. Θεοτόκε τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

ΣΤ) Κοντάκια

α) Τῆ Δευτέρᾳ μετὰ τὴν Πεντηκοστὴν Κοντάκιον ἕτερον εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα φέρον ἀκροστιχίδα τήνδε «Εὐχὴ αὐ(τῆ)», Ἦχος α΄ (Παντελεήμονος 660 φφ. 497-500)

(Προοίμιον) Τῆ παρουσίᾳ τοῦ Ἁγίου σου Πνεύματος, ὡς βακτηρία τὴν ψυχὴν μου ἀνόρθωσον, ὅπως ἐν αὐτῇ ἐπερειδόμενος, τύχω παρά σου τῆς ἀντιλήψεως. πτώματι γάρ χαλεπῷ τῆς ἁμαρτίας κατακείμενος, ζητῶ τὴν εὐσπλαγχνίαν σου. πεσόντα ραθυμία, μετανοία με Σῶτέρ μου ἀνάστησον.

⁸⁵² Πρόκειται γιὰ τόν β΄ Εἰσμό τῆς στ΄ Ῥδῆς στήν «Ἀκολουθία Ἀνδρέου Ἱεροσολυμίτου», ἦχος α΄ μέ Ῥδή α΄ «Διὰ στόλου πυρός καί νεφέλης...», ὁ ὁποῖος ἀπαντᾶται στό φ. 5α.

(Οἴκοι πρὸς τὸ) «Ἱατρεῖον τῆς μετανοίας»

Ἐκ τῆς οἰκείας φιλανθρωπίας ναόν με ἑαυτῷ κατασκευάσας. ὅθεν ὑπέσχου τῷ ἐνοικῆσαι καὶ ἐμπεριπατῆσαί μοι, ἐγὼ δὲ Σωτῆρ ἀγνώμων γενόμενος, ἑαυτὸν ἐσάθρωσα, καὶ τὴν χάριν ἐνύβρισα. ἀλλ' αὐτὸς ὡς εὐσπλαγχνος, πάλιν ἀνακαίνισον, εἰσοικίζων μοι τὸ Πνεῦμα τὸ Πανάγιον. μόνε ἐκ μόνου, Λόγε καὶ γόνε Θεοῦ, Θεέ ὁ μένων εἰς αἰῶνας, καὶ φέρων τὰ σύμπαντα, πεσόντα ραθυμία. μετανοία με Σῶτέρ μου ἀνάστησον.

Ἵπερνικᾶ σου ἡ ἀγαθότης, ὑπάρχεις γάρ τῇ φύσει φιλόανθρωπος μόνος δυνάμενος, ἀνακαινίσει τῆς ψυχῆς μου σαθρότητα, μιωθεῖσαν αὐτὴν μεταποιήσον, καὶ ναόν ἀνάδειξον, καθαρὸν εἰς κατοίκησιν, τοῦ Ἁγίου σου Πνεύματος. ὅπως πολιτεύσομαι, κὰν τὸ λοιπὸν τῆς ζωῆς μου ἐν ἀγνότητι. πᾶς γάρ μου χρόνος, ἐν ἁμαρτίαις καὶ ἡδοναῖς τοῦ βίου ἀνηλώθη. διὸ ἰκετεύω σε, πεσόντα ραθυμία. μετανοία...

Χριστέ Σωτῆρ σύ ὑπάρχεις τὸ φῶς, καὶ φῶς ἐστὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμά σου. τοῦτο ὡς εἶπας πρὶν ἀπέστειλας νῦν, κατὰ τὰς ὑποσχέσεις σου. αὐτὸ γάρ τὸν κόσμον ἐπλήρωσεν, αὐτὸ καὶ κατέλαμψεν, τοῖς ἐν σκότει βαδίζουσι. δι' αὐτοῦ ἐπεστράφησαν πάντες οἱ πλανώμενοι, δι' αὐτοῦ καὶ ἰδιῶται ἐσοφίσθησαν. τοῦτο στηρίξει καὶ καθαρίσει τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν μου ἀπὸ πάσης κηλίδος τοῦ κρᾶζειν σοι, πεσόντα ραθυμία. μετανοία...

Ἡ ἀψευδῆς σου ἐπαγγελία, ἀφθόνως καὶ πλουσίως ἐπόμβρισε. καὶ γὰρ ἐξέχεας καθάπερ νάμα, πανταχοῦ σου τὸ χάρισμα. ἐντεῦθεν ναοὶ εἰδώλων ἐλύθησαν. ἐντεῦθεν ἀγάλματα, ὡς πηλὸς συνετριβήσαν, τελεταὶ καὶ πανηγύρεις, θυμιάματα, βακχεύματα, καὶ αὐτὸς ἀῆρ τῆς κνίσης μολυνόμενος, ἔλαβε πέρας. καὶ ἐδιδάχθη ἡ σύμπασα τοῦ γνῶναι σου τὸ κράτος. καὶ γὰρ προσπίπτω σοι. πεσόντα ραθυμία. μετανοία....

Αὐτὸ καὶ μύρον εὐωδιάζον, καὶ πῦρ καταφλέγον τὰ πταίσματά. ἐστὶ καὶ μάχαιρα ἡ διασπῶσα τὸν τοῦ κόσμου ἀντίπαλον, καὶ πηγὴ σωτηρίαν πηγάζουσα. θάλασσα ἀκύμαντος γλυκερὰ ἔχουσα νάματα, τοὺς διψῶντας ποτίζουσα, ποταμὸς ἐκ τῆς κοιλίας τῶν φιλοῦντων σε, βρῦων τὸ ρεῖθρον τῆς σῆς ἀγάπης, ἐν ἧ καμέ ἐλκύσας, ἀνεन्दότως κατάνυξον κρᾶζειν σοι. πεσόντα ραθυμία. μετανοία...

Ἵψιστε μόνε ἰλάσθητί μοι, ὁ πόρνας καί τελώνας δεξάμενος, εἰ γάρ καί πταίσμασι πολλοῖς κρατοῦμαι, ἀλλ' ὑμνῶ τόν Παράκλητον, καί καθώς προσκυνῶ τόν γεννήτορα, τήν αὐτήν προσκύνησιν προσκομίζω τῷ Πνεύματι. κοινωνόν γαρ καί σύνθρονόν ἐστι καί ἀΐδιον. μία γάρ δόξα καί αὐθεντία, Πατρός Υἱοῦ, καί Πνεύματος Ἁγίου. Τριάς ὁμοούσιε. πεσόντα ραθυμία. μετανοία....

β) *Τῷ Σαββάτῳ τῆς Πεντηκοστῆς Κοντάκιον εἰς τοὺς ἀπ' αἰώνων κεκοιμημένους, Ἦχος πλ. β' (πρός τό) «Τά ἄνω ζητῶν» (Παντελεήμονος 660 σσ. 483-485)*

(Προοίμιο) *Ἀνάπαυσον Σωτήρ οὓς ἐξ ἡμῶν μετέστησας, καί τάξον ὡς ἀγαθός ἐν βίβλῳ αἰωνίου ζωῆς. καί ὅσα ἡμαρτον ὡς ἄνθρωποι συγχώρησον, ὡς ἔχων σπλάγχνα οἰκτιρῶν. πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου καί τῶν Ἁγίων σου.*

(Οἴκοι πρός τό) «Τοῦ Συμεῶν τόν ἄμεμ(πτον)»

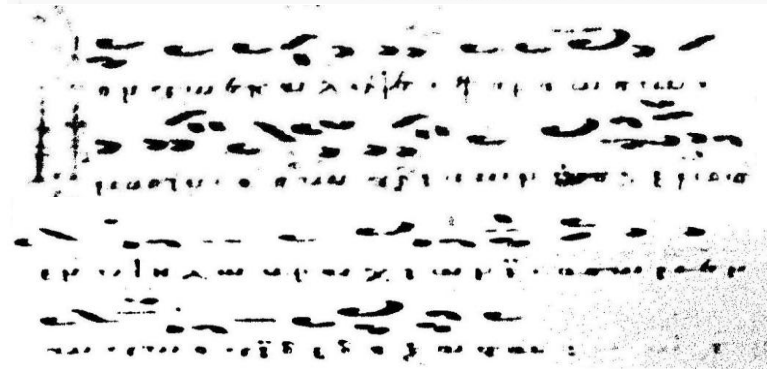
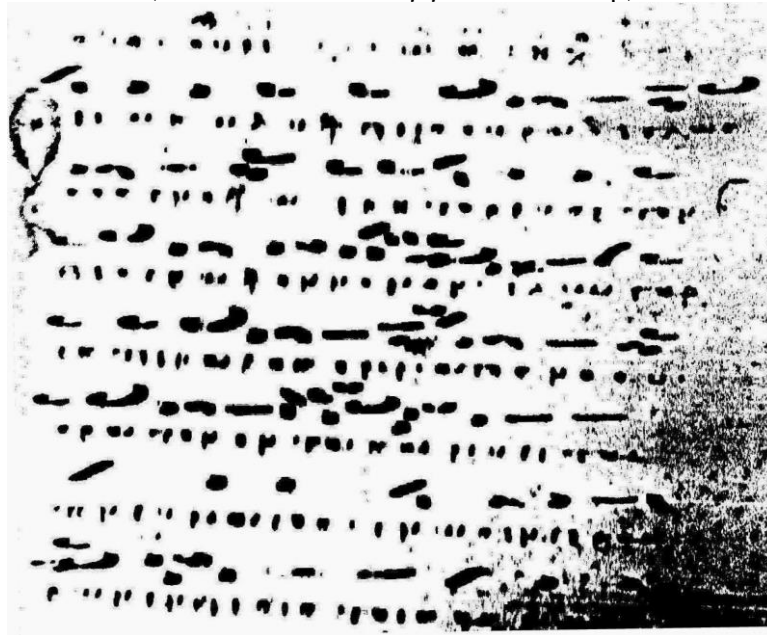
Στήριξον τήν φρένα Σωτήρ μου, καί τόν ὕμνον μου δέξαι τόν ἐκ ρυπαρῶν χειλέων σοι προσφερόμενον, ὑπέρ τῶν πίστει κεκοιμημένων, καί πρός σε τόν Δεσπότην μεταχωρούντων. ὅπως Σωτήρ ἀναπαύσης αὐτός ἐν σκηναῖς θαυμασταῖς. ἔνθα πνεύματα δικαίων, καί χορός τῶν Ἀγγέλων ἀγάλλεται. καί τό φῶς τοῦ προσώπου σου, καταλάμπει αὐτούς τό ἀνέσπερον. πρεσβείαις...

Δεῦτε οὖν πάντες οἱ ἔτι ζῶντες, καί κατίδωμεν τάφοις, τοὺς ποτέ μεθ' ἡμῶν. τί οὔτοι πάντες γεγόνασιν. ἰδοὺ γάρ λέλυνται πανταχόθεν, καί ὡς κόνις γεγόνασιν ἀφανισθέντες. ποῦ ἡ μορφή καί τό κάλλος ἐκεῖ; τό φθαρόν καί ρευστόν. οὐ πάντα τέφρα καί κόνις; καί σκιᾶς ἀτελέστερα δείκνυνται. διό δεόμεθα πάντες τῷ Κυρίῳ, ἐκλυτρώσασθαι τούτους τῆς κολάσεως, πρεσβείαις....

Ἐν ταῖς σκηναῖς Χριστέ ταῖς ἀγίαις. καί ἐν χώρᾳ τῶν ζώντων. καί ἐν παραδείσου τρυφῇ κατάταξον τοὺς δούλους σου, τοὺς ἐκ τοῦ βίου τούτου λιπόντας, καί πρός τήν ἀγήρω ζωὴν μετατεθέντας. ὅπου τό φῶς ἀνατέλλει Σῶτερ τοῦ προσώπου σου. ἐν κόλποις τοῦ Πατριάρχου αὐλισθῆναι ἅπαντας. ἔνθα καί Λάζαρος ἀναπαύεται. καί τά τούτων πνεύματα συναρίθμησον, πρεσβείαις...

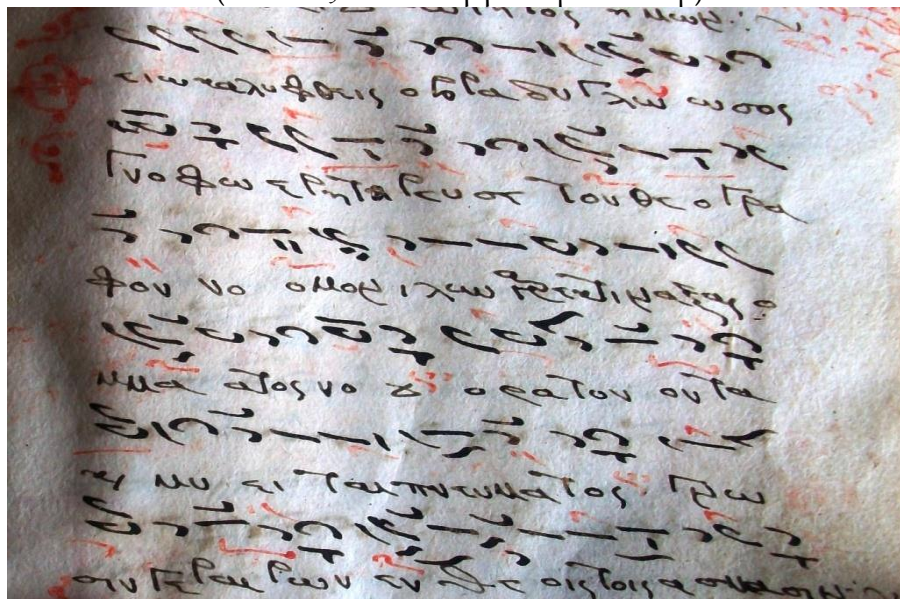
β) Μέλος Ἰωάννη Κουκουζέλη

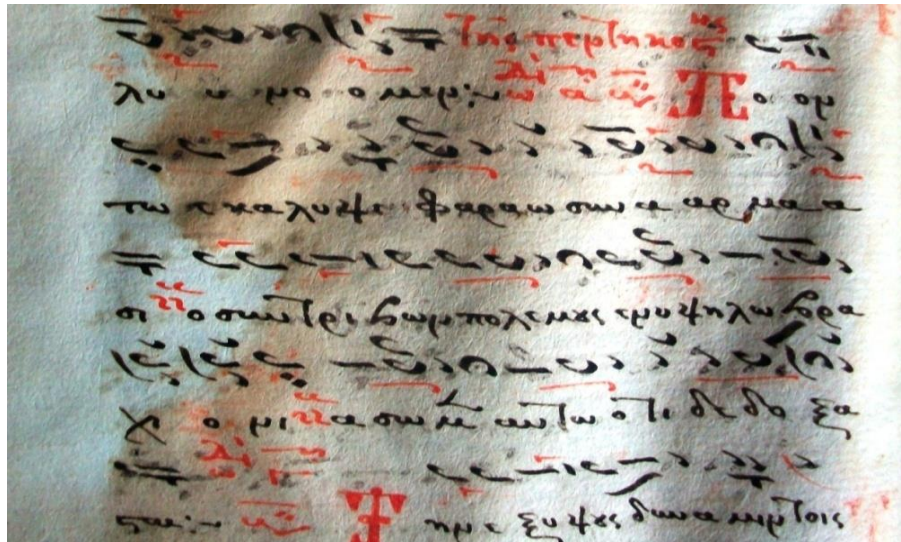
(κώδικας Σιν. 1256 φφ. 99α καὶ 148β)

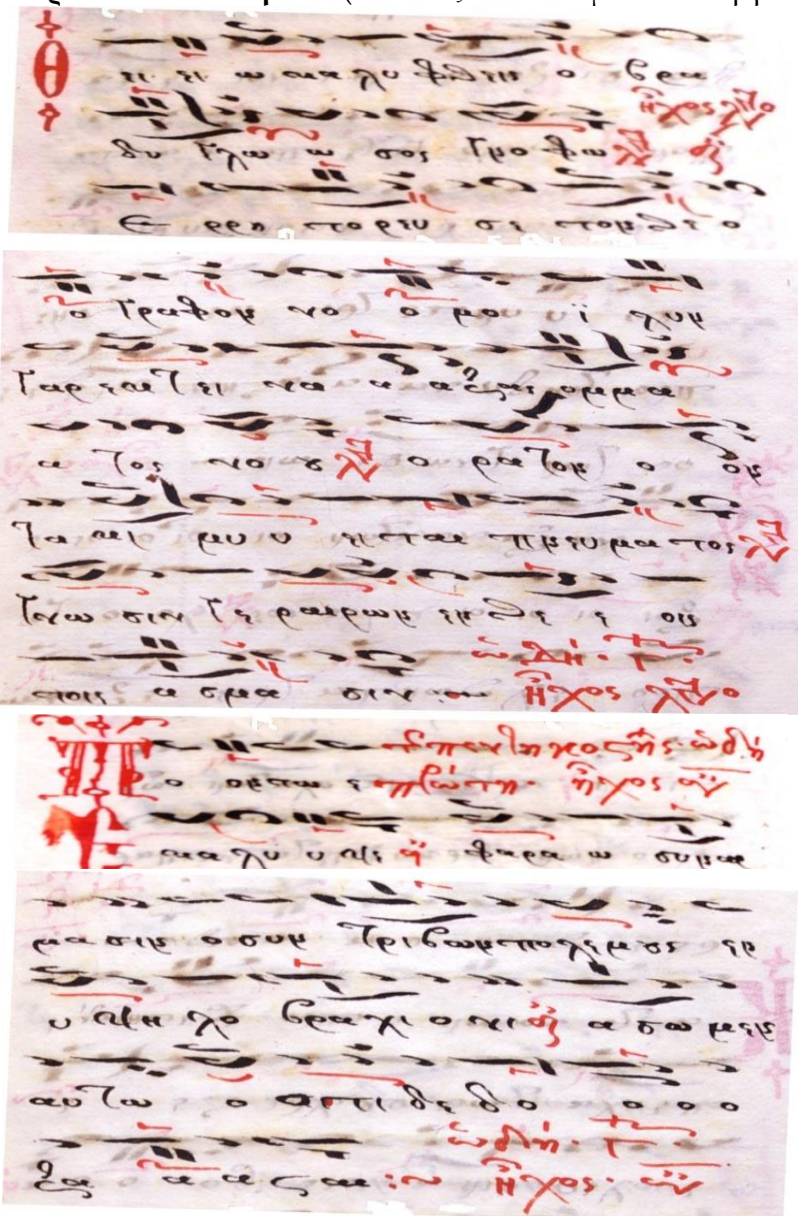
γ) Μέλος Μπαλασίου Ἰερέως

(κώδικας ΕΒΕ 946 φφ. 119β καὶ 191β)

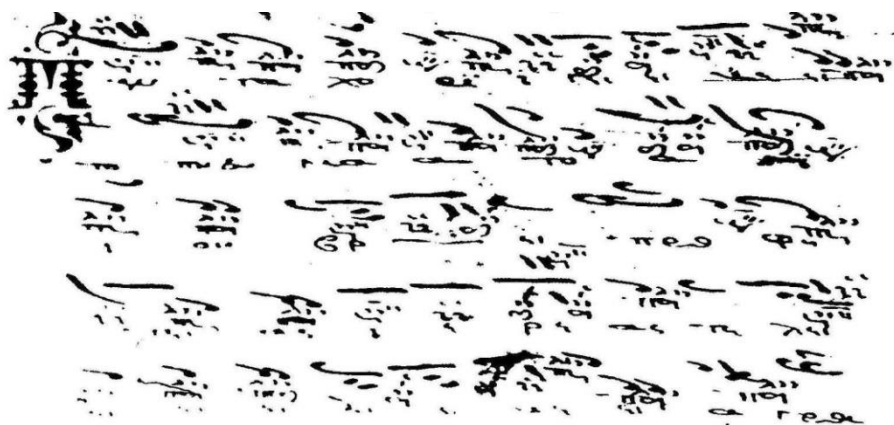
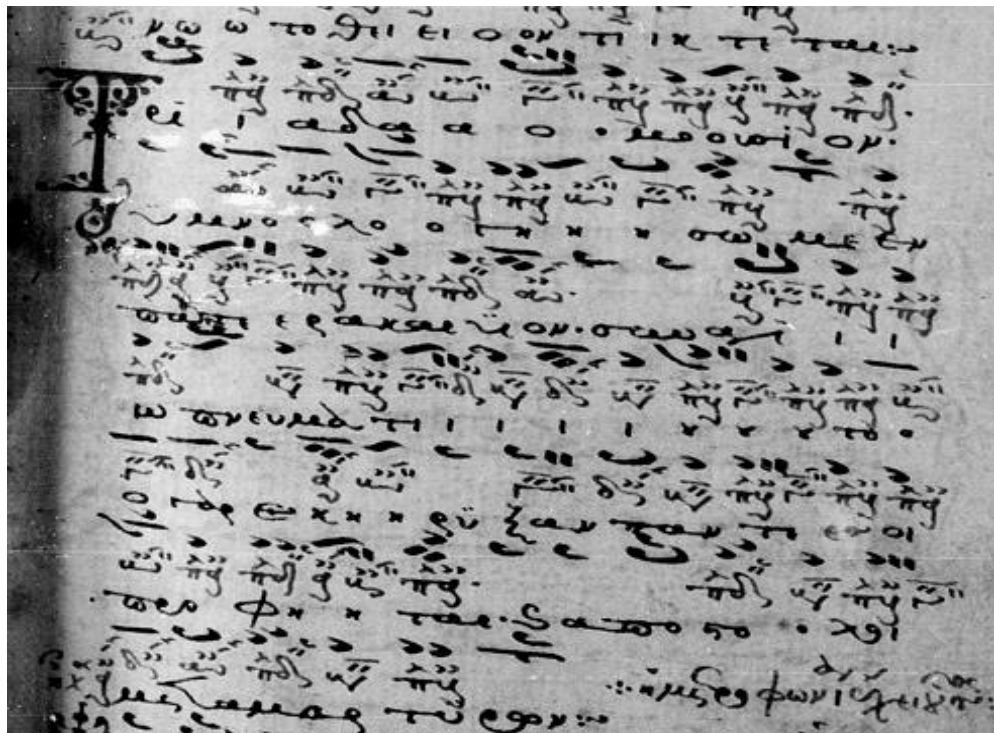
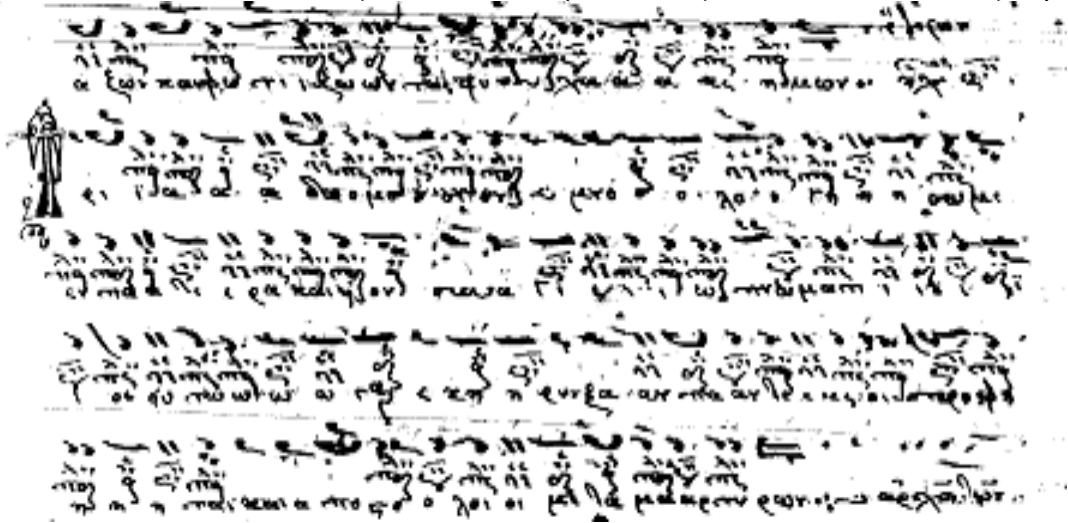

δ) Μέλος Πέτρου Πελοποννησίου (κώδικας Κουτλουμουσ. 422 φφ. 38β και 43β)

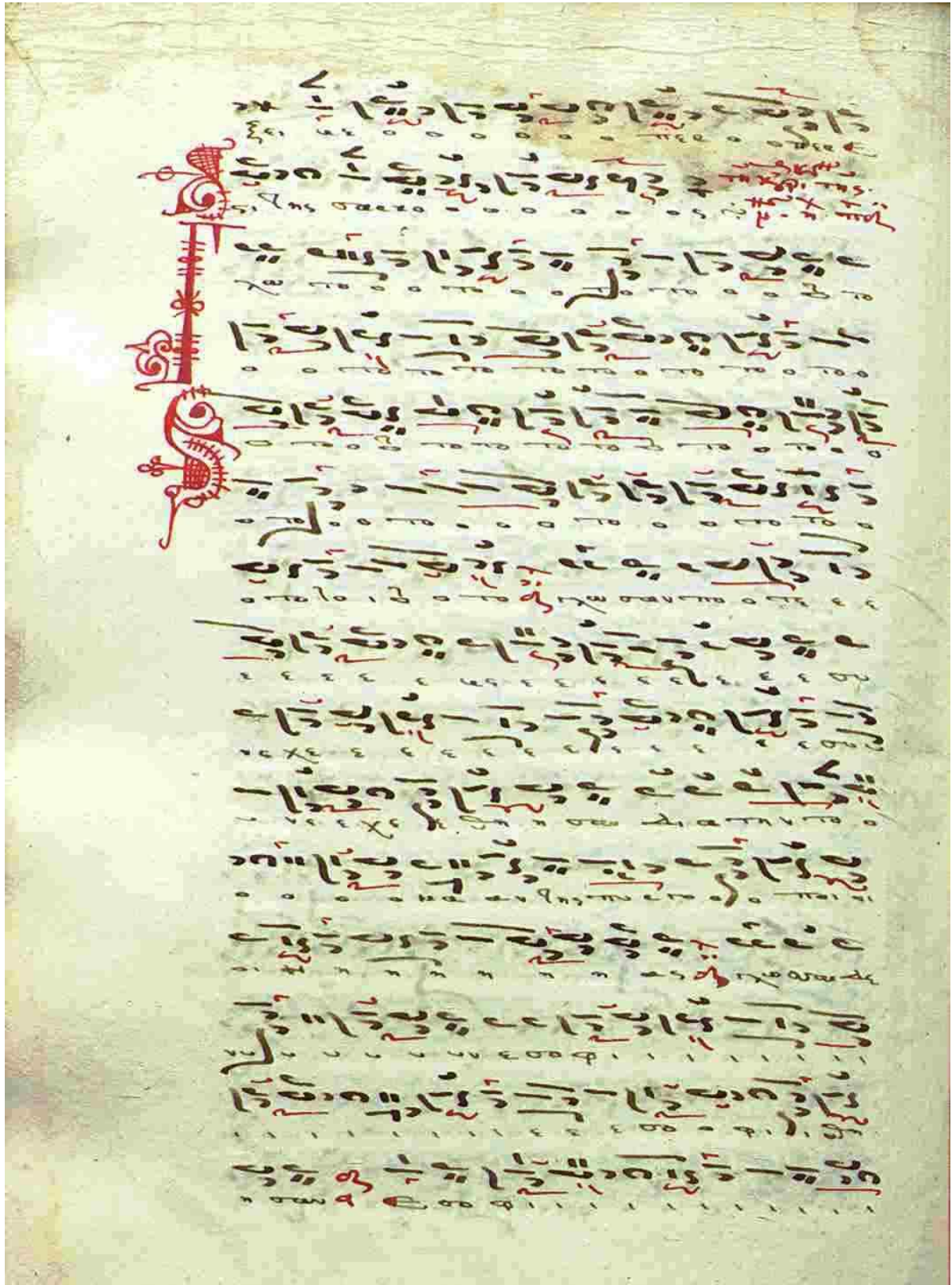

B) Στιχηρά τῆς ἑορτῆς «μετά μετροφωνίας καί παραλλαγῆς»

(κώδικες Σιν. 1507 φ. 3α, Κωνσταμωνίτου φ. 25α καί Σιν. 1274 φ. 9β)

Γ) Στιχηρά Καλοφωνικά «Γλῶσσαί ποτε συνεχέθησαν...» μέλος Θεοδώρου
του Θαλασσηνοῦ (καλλωπισμός Γεωργίου Κοντοπετρῆ) καί «Τότε κατη-
ργεῖτο ἡ ἀφωνία...» Αναγραμματισμός Ἰωάννη Κουκουζέλη ἤχος πλ. δ'
(κώδικας ΑΠΘ 69 φφ. 408β-411β)

Handwritten text in a cursive script, likely a manuscript page. The text is written in black ink with red ink used for initials and decorative flourishes. The page is oriented vertically, and the text is arranged in approximately 15 lines. A large red cross-like symbol is visible on the left side of the page, near the top. The text appears to be a list or a series of entries, possibly related to a historical or administrative record.

[Handwritten musical notation in black ink with red neumes and accents, typical of a medieval manuscript. The text is written in a Gothic script, likely Latin or Greek, and is organized into several systems. A prominent feature is a large, ornate red initial 'Α' (Alpha) on the left side, which begins a section of text. The text includes phrases such as 'Ανάστασις σου' (Resurrection of you) and 'μαρτυρία σου' (testimony of you). The notation consists of square neumes placed on a four-line red staff, with various rhythmic values and accents indicated by red lines and dots. The page shows signs of age, with some staining and fading of the ink.

Handwritten text in a cursive script, likely a medieval manuscript. The text is arranged in approximately 15 horizontal lines. Each line consists of a main line of black ink with several red ink annotations or corrections written above and below the main line. The script is dense and difficult to decipher, but it appears to be a form of Gothic or similar medieval cursive. The paper is aged and shows some staining.

Handwritten text in a medieval script, likely a liturgical book or manuscript. The text is written in black ink with red initials and rubrics. The script is dense and fills most of the page. There are several large, ornate red initials, possibly 'X' or 'C', which are highly decorative and extend into the left margin. The text is arranged in approximately 15 horizontal lines. The paper shows signs of age, including some staining and discoloration, particularly a large light-colored stain in the upper left quadrant.

Δ) Κοινωνικά τῆς ἑορτῆς διαφόρων μελοποιῶν

(κώδικας Ίβηρ. 987 φφ. 457α-458α)

A page from a medieval manuscript featuring Gregorian chant notation. The page is filled with square neumes on a four-line red staff. The Greek text is written in a Gothic script below the staff. On the right side, the number '457' is written in a large, dark ink. On the left side, there are decorative initials, including a large 'H' and a 'K'. On the right side, there is a vertical column of text that appears to be a rubric or a list of names, possibly 'παρὰ τὸν ἱερομόναχον Κωνσταντῖνον'. The overall appearance is that of a well-preserved historical document.

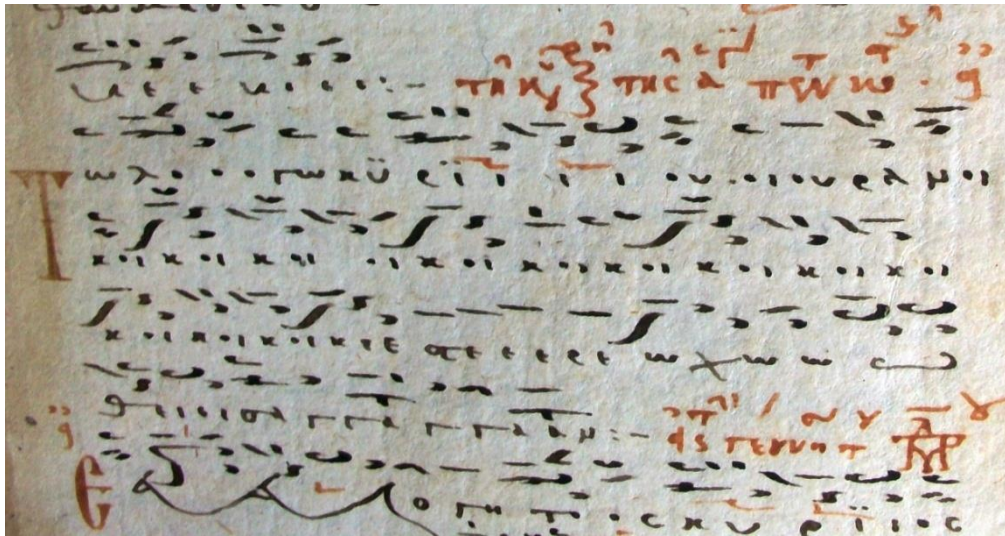
Handwritten musical notation in Greek script, featuring a complex system of neumes on a four-line staff. The text is written in a cursive style, with some words clearly legible, such as "αναλεσι", "λαου", and "αυτη". The notation includes various rhythmic values and accidentals, characteristic of traditional Greek church music. The page is densely filled with musical notation, with some larger, decorative initials or section markers on the left side.

ἄλλοι δὲ οἱ ἐπὶ τῶν ἁγίων
 ἀναστάσεων ἀρ. δι. δ. δ.
 ἄλλοι δὲ οἱ ἐπὶ τῶν ἁγίων
 ἀναστάσεων ἀρ. δι. δ. δ.
 ἄλλοι δὲ οἱ ἐπὶ τῶν ἁγίων
 ἀναστάσεων ἀρ. δι. δ. δ.
 ἄλλοι δὲ οἱ ἐπὶ τῶν ἁγίων
 ἀναστάσεων ἀρ. δι. δ. δ.

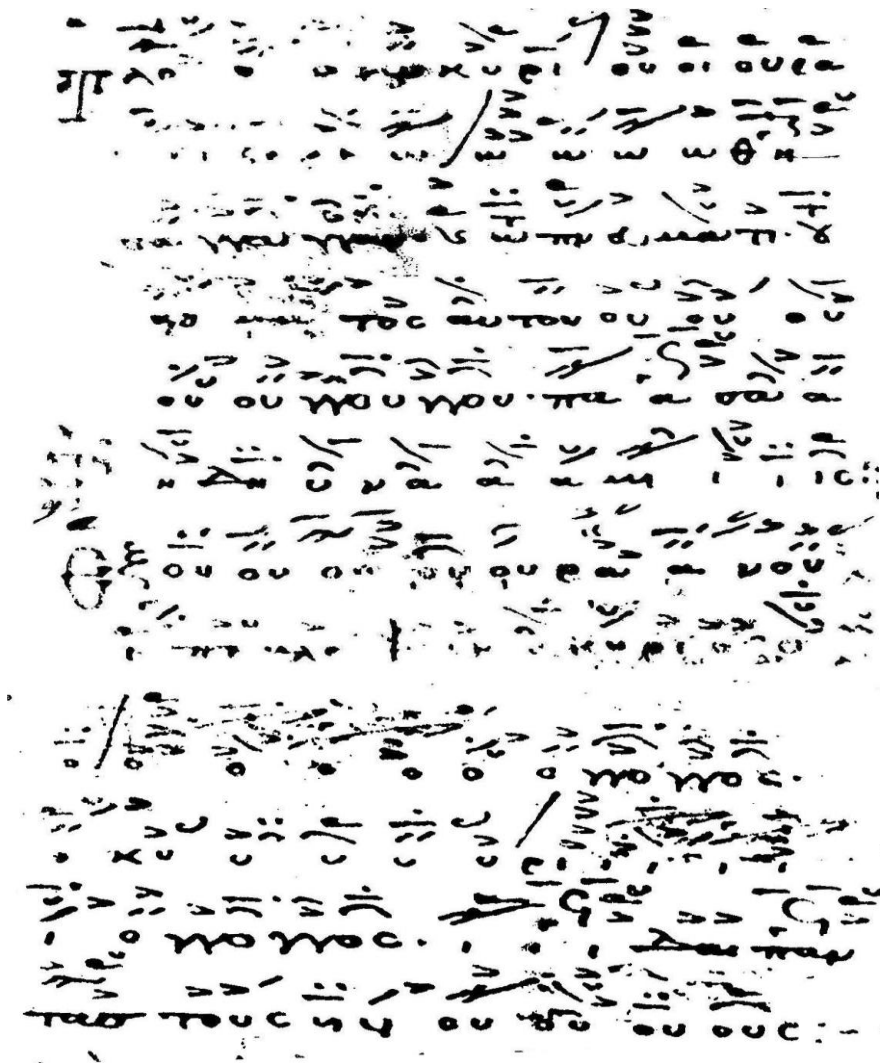
ἄλλοι δὲ οἱ ἐπὶ τῶν ἁγίων
 ἀναστάσεων ἀρ. δι. δ. δ.
 ἄλλοι δὲ οἱ ἐπὶ τῶν ἁγίων
 ἀναστάσεων ἀρ. δι. δ. δ.
 ἄλλοι δὲ οἱ ἐπὶ τῶν ἁγίων
 ἀναστάσεων ἀρ. δι. δ. δ.
 ἄλλοι δὲ οἱ ἐπὶ τῶν ἁγίων
 ἀναστάσεων ἀρ. δι. δ. δ.
 ἄλλοι δὲ οἱ ἐπὶ τῶν ἁγίων
 ἀναστάσεων ἀρ. δι. δ. δ.
 ἄλλοι δὲ οἱ ἐπὶ τῶν ἁγίων
 ἀναστάσεων ἀρ. δι. δ. δ.

ΣΤ) Ἀλληλουάριο τῆς ἐορτῆς

(κώδικας ΕΒΕ 2458 φ. 151α)

(κώδικας Σιν. 1280 φφ. 36β-37α)

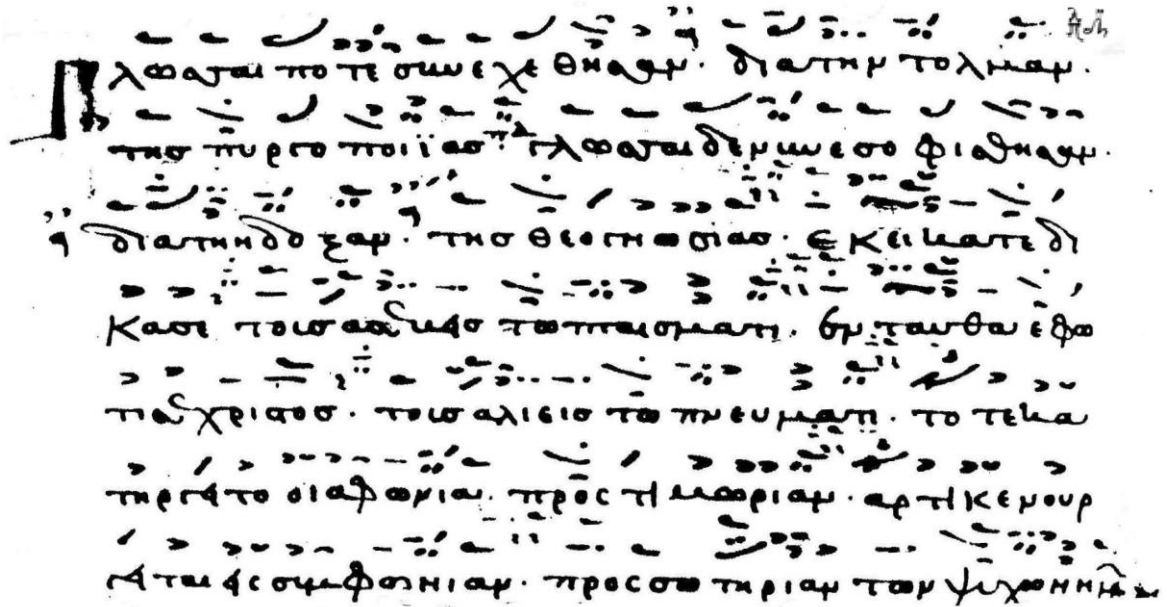

Ζ) Δοξαστικό «Γλῶσσαί ποτε συνεχέθησαν...»

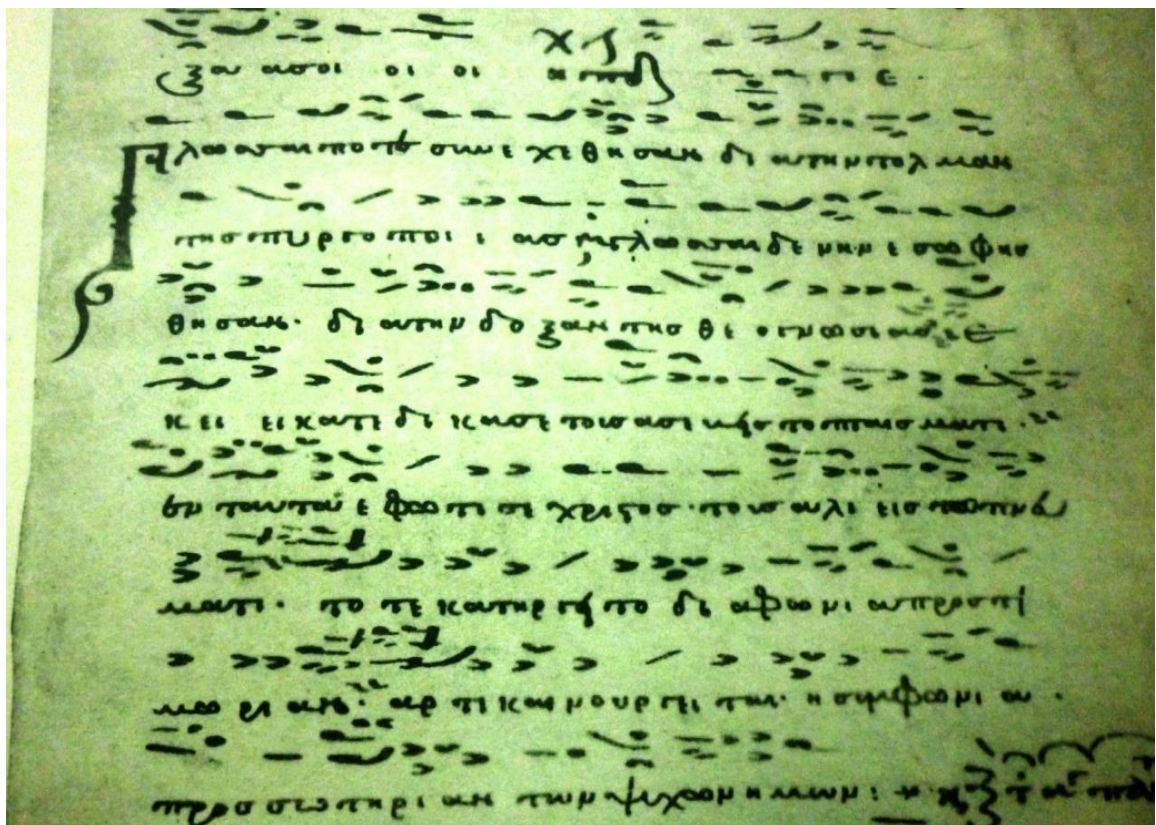
σέ Μέση πλήρη βυζαντινή σημειογραφία

α) Μέλος Βυζαντινό «κοινῆς παράδοσης»

(κώδικας Σιν. 1218 φ. 231β)

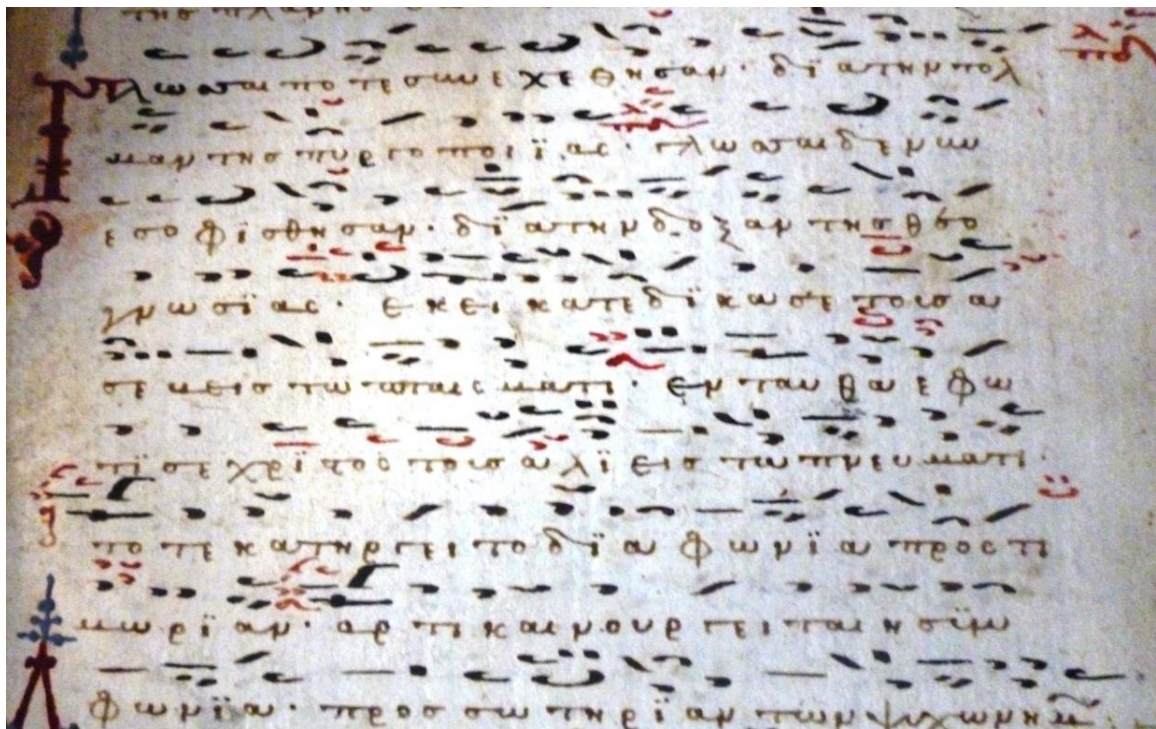

(κώδικας Vindobonensis th. gr. 181 φ. 275α)

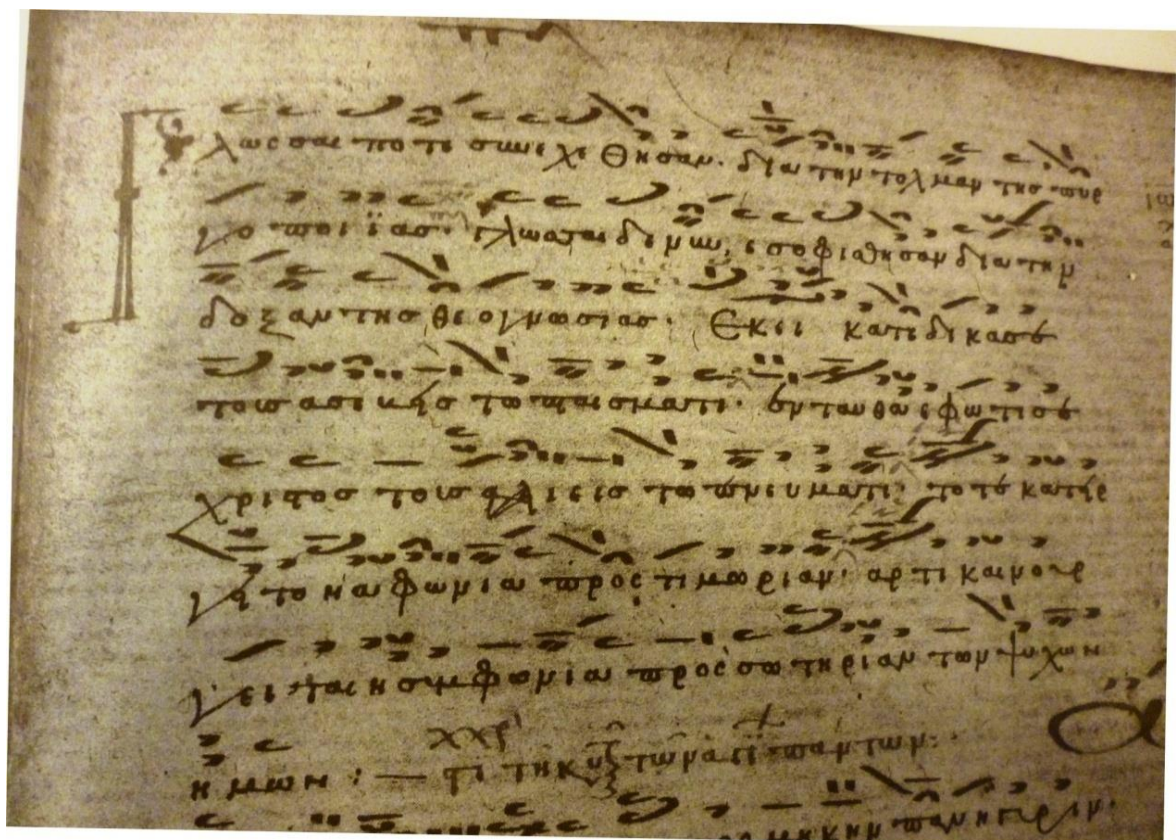

β) Μέλος Κουκουζέλειας ἐπεξεργασίας

(κώδικας EBE 884 φ. 341α)

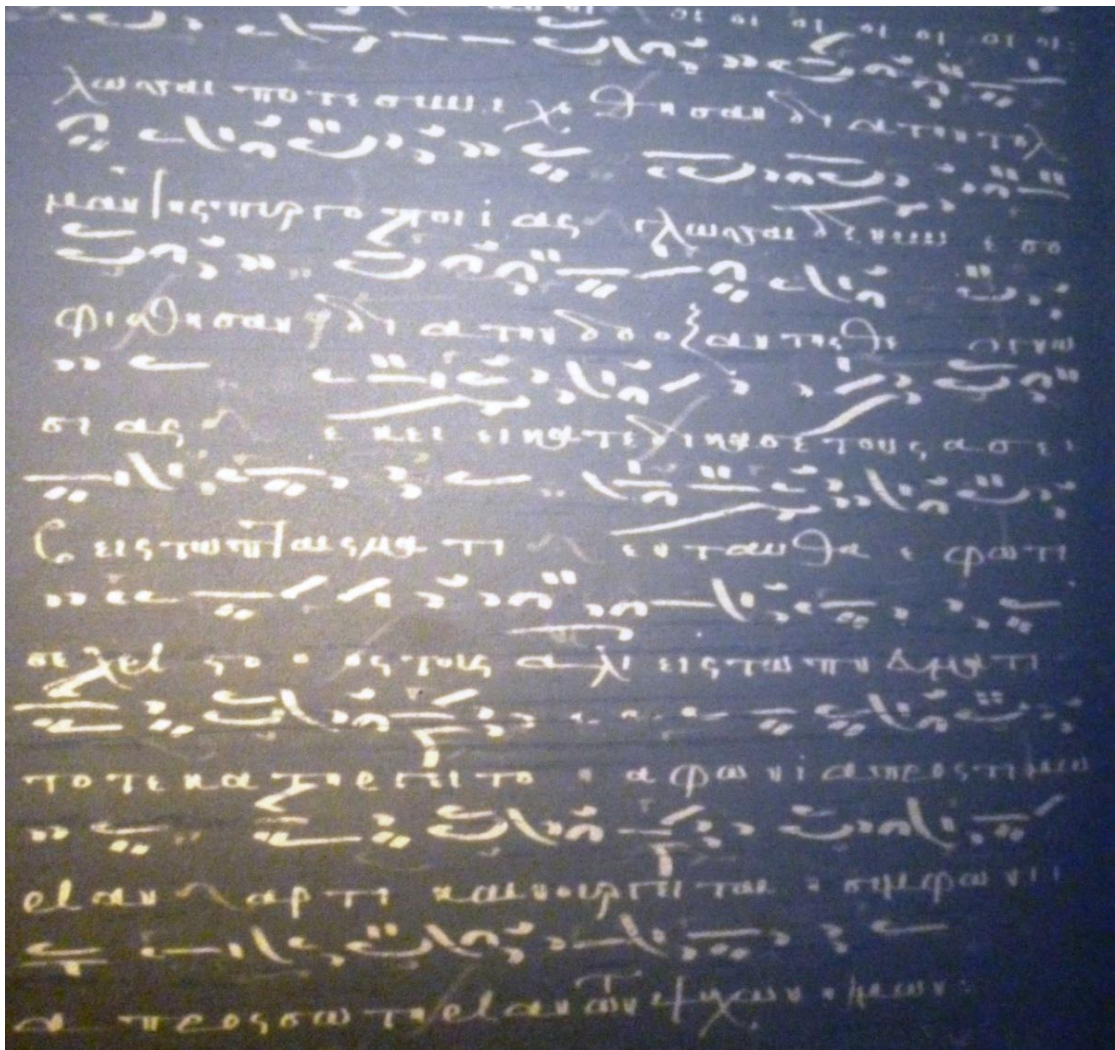

(κώδικας Ambrosianum sup. A139 φ. 269α)

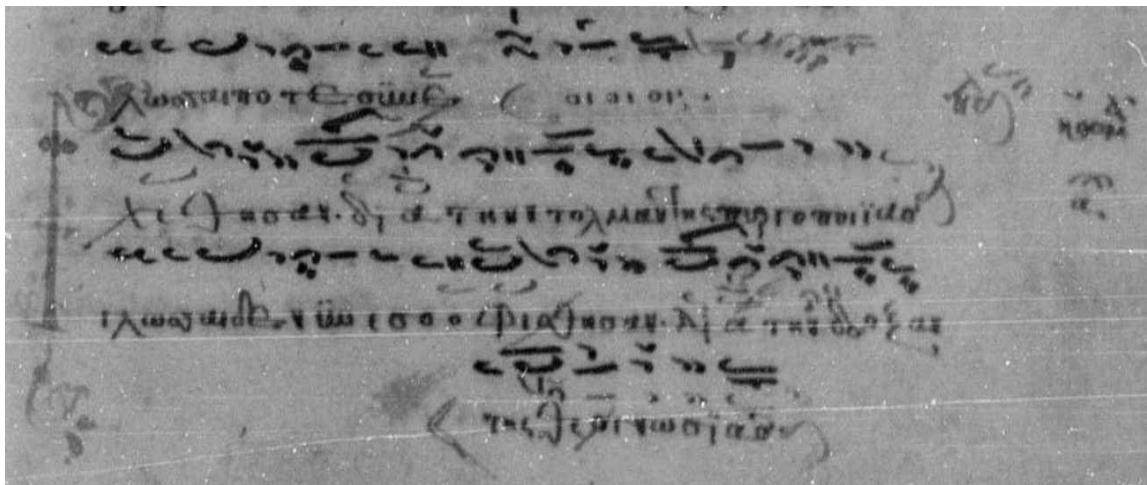

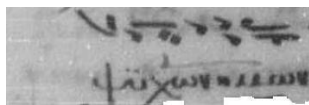
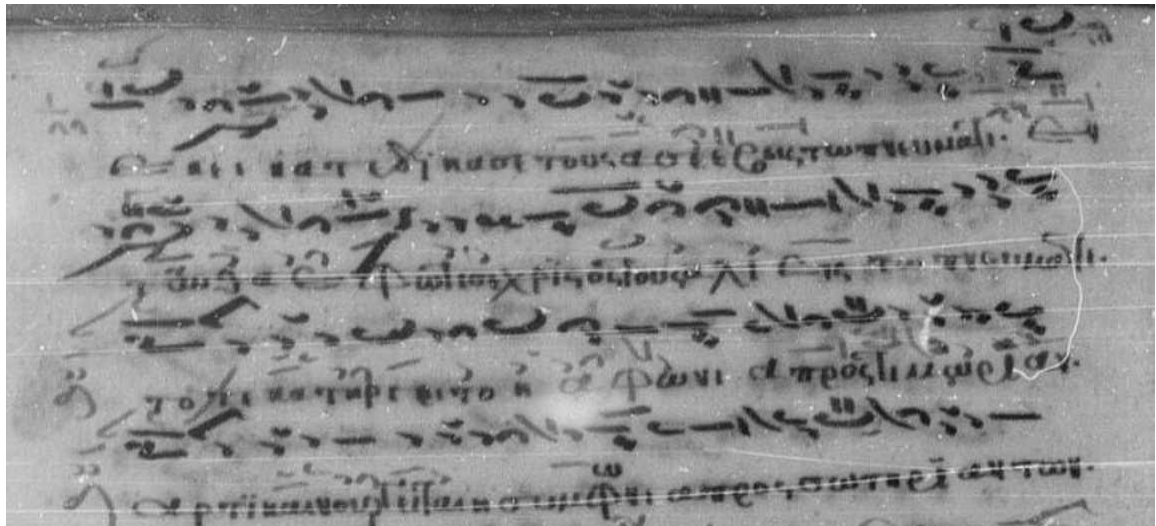
γ) Μέλος διαφοροποιημένο τελών ΙΕ' αϊ.

(κώδικας Ίβηρ. 950 φ. 352β)

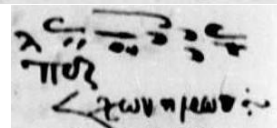
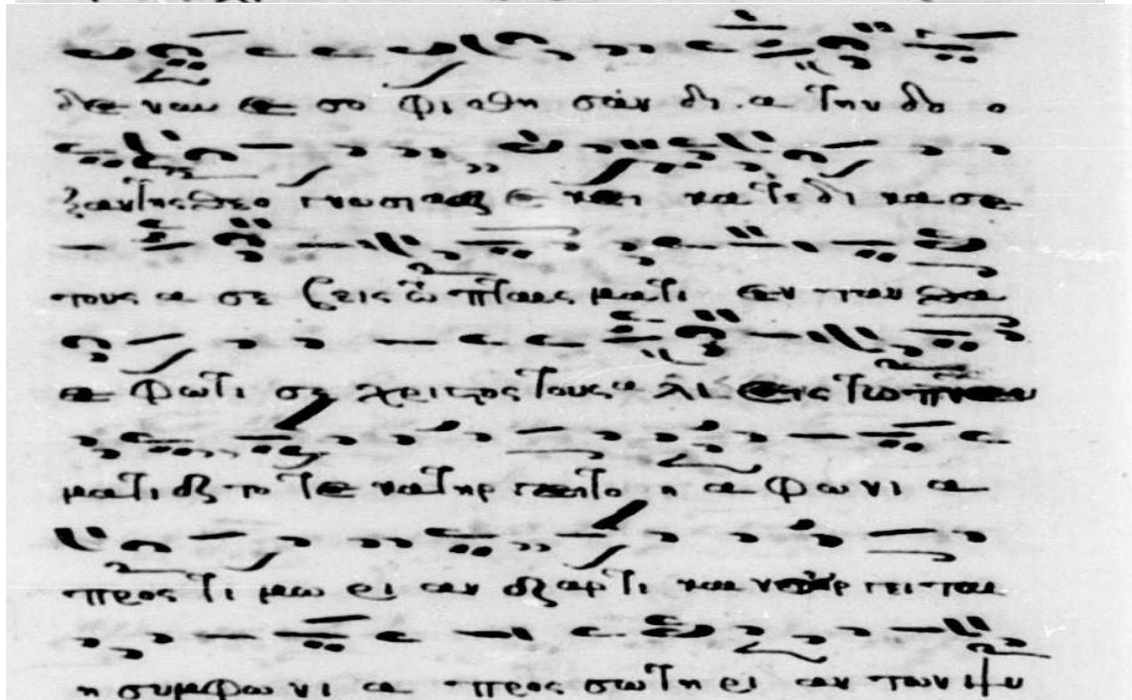
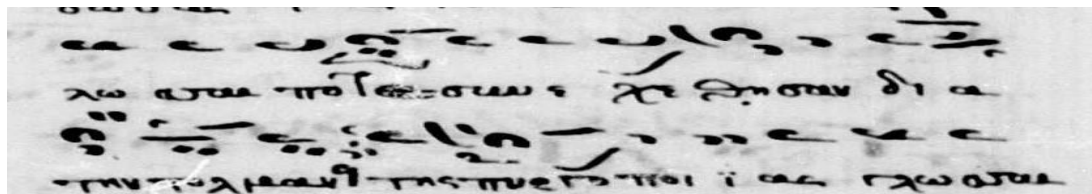
(κώδικας Κουτλουμουσίου 452 φ. 301αβ)

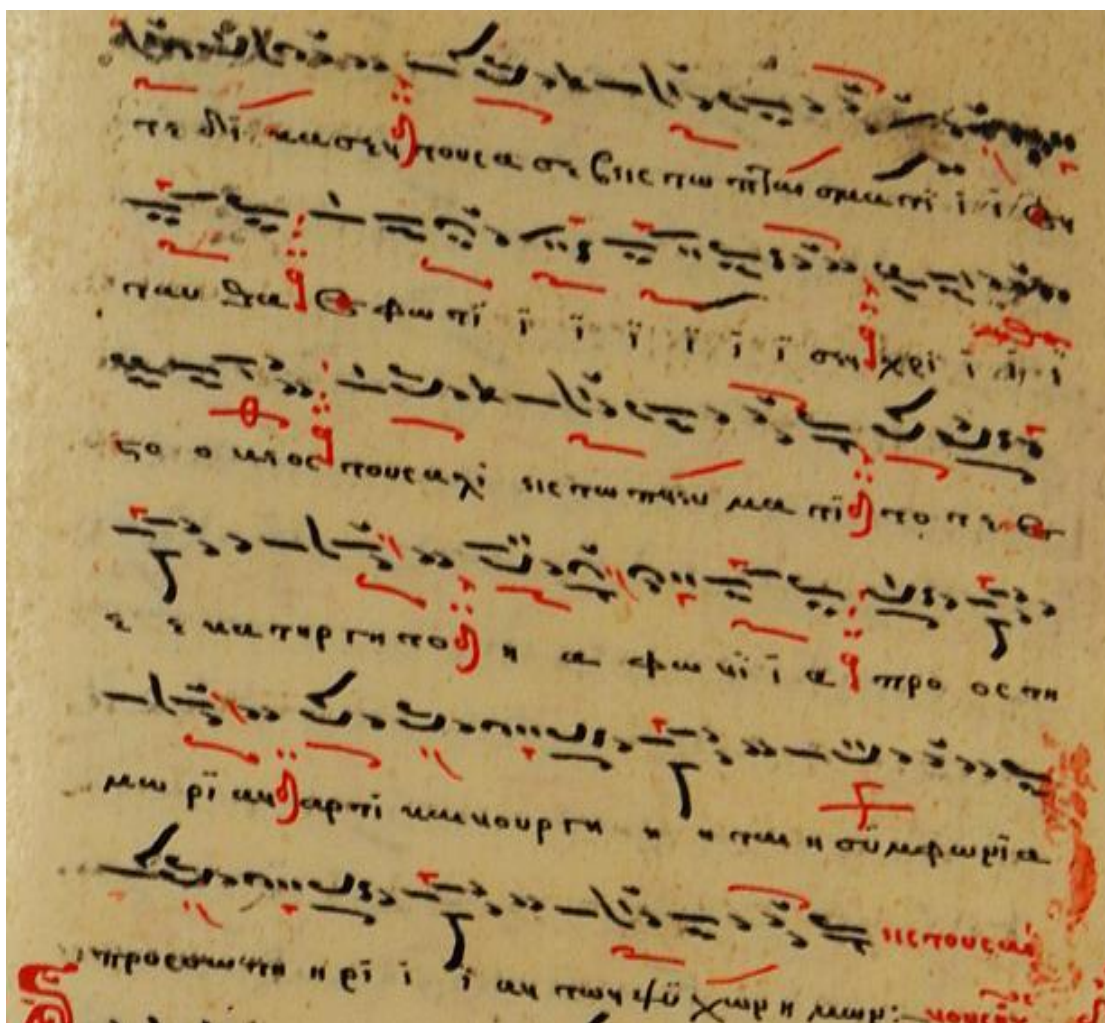
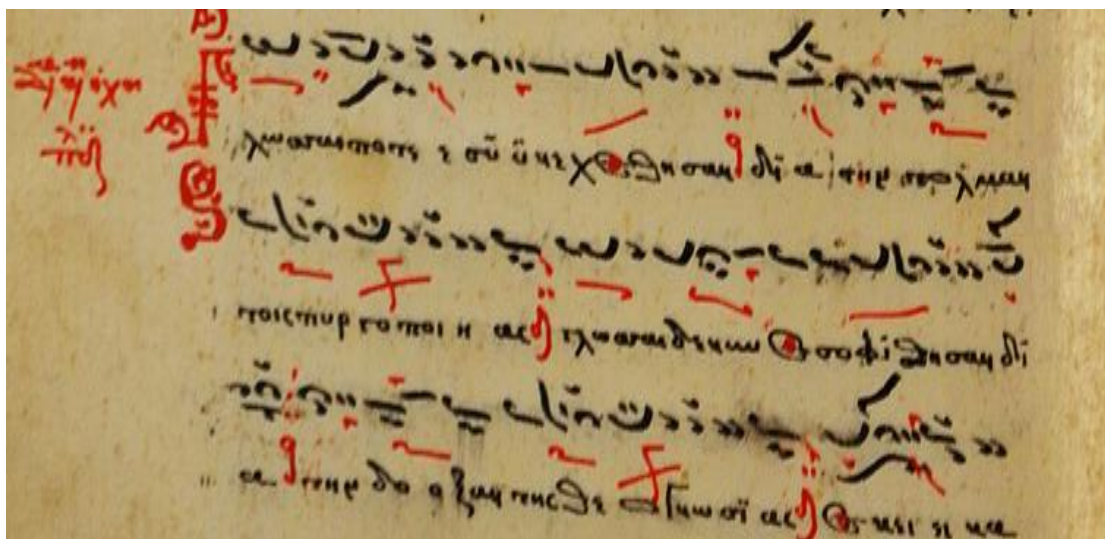
δ) Μέλος ἀνωνύμου καλλωπισμοῦ α' μισοῦ ΙΖ' αἰ.

(κώδικας Καρακάλου 229 φ. 186αβ)

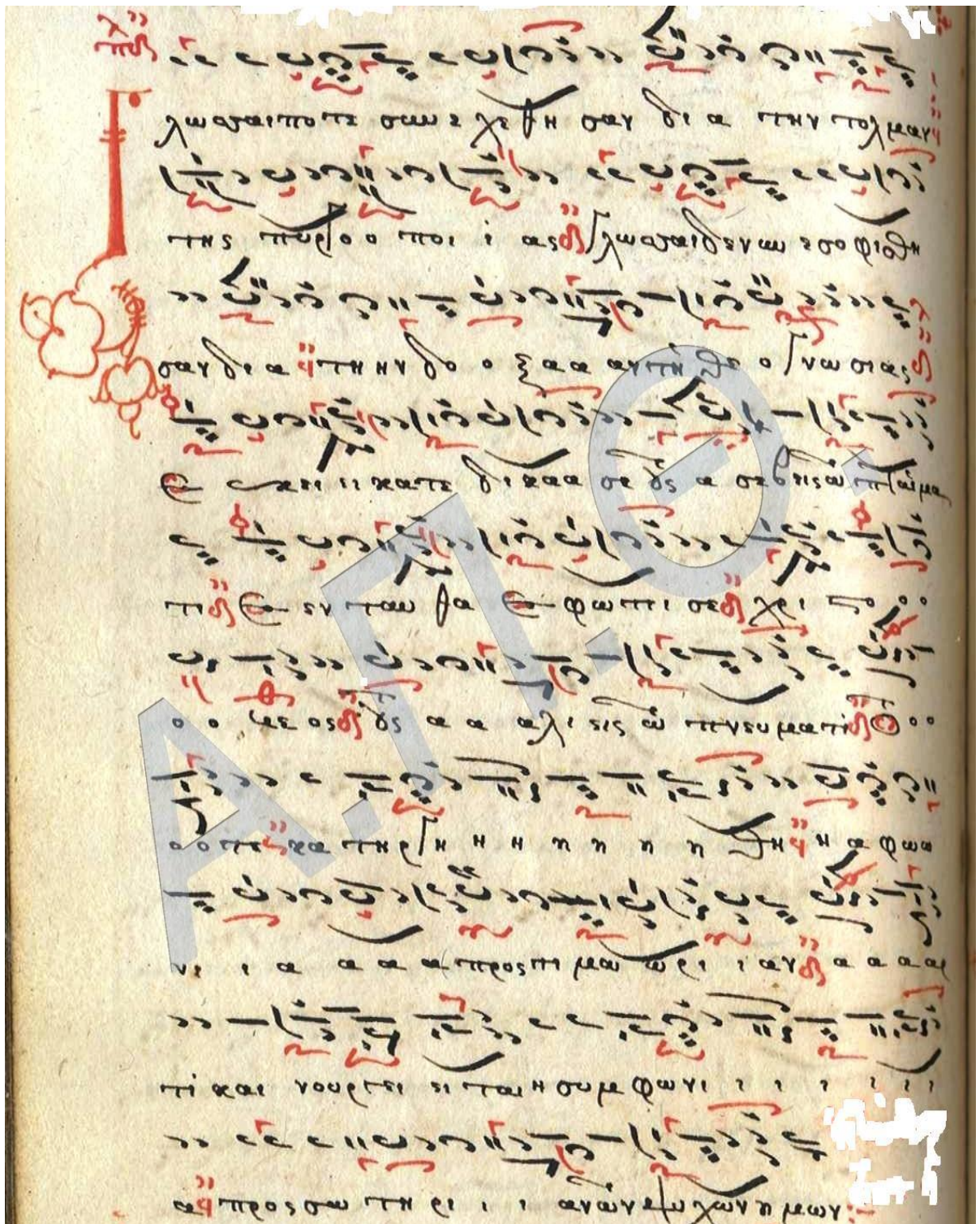
ε) Μέλος Χρυσάφη του Νέου

(κώδικας Ίβήρ. 992 φφ. 273β-274α)

στ) Μέλος Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν

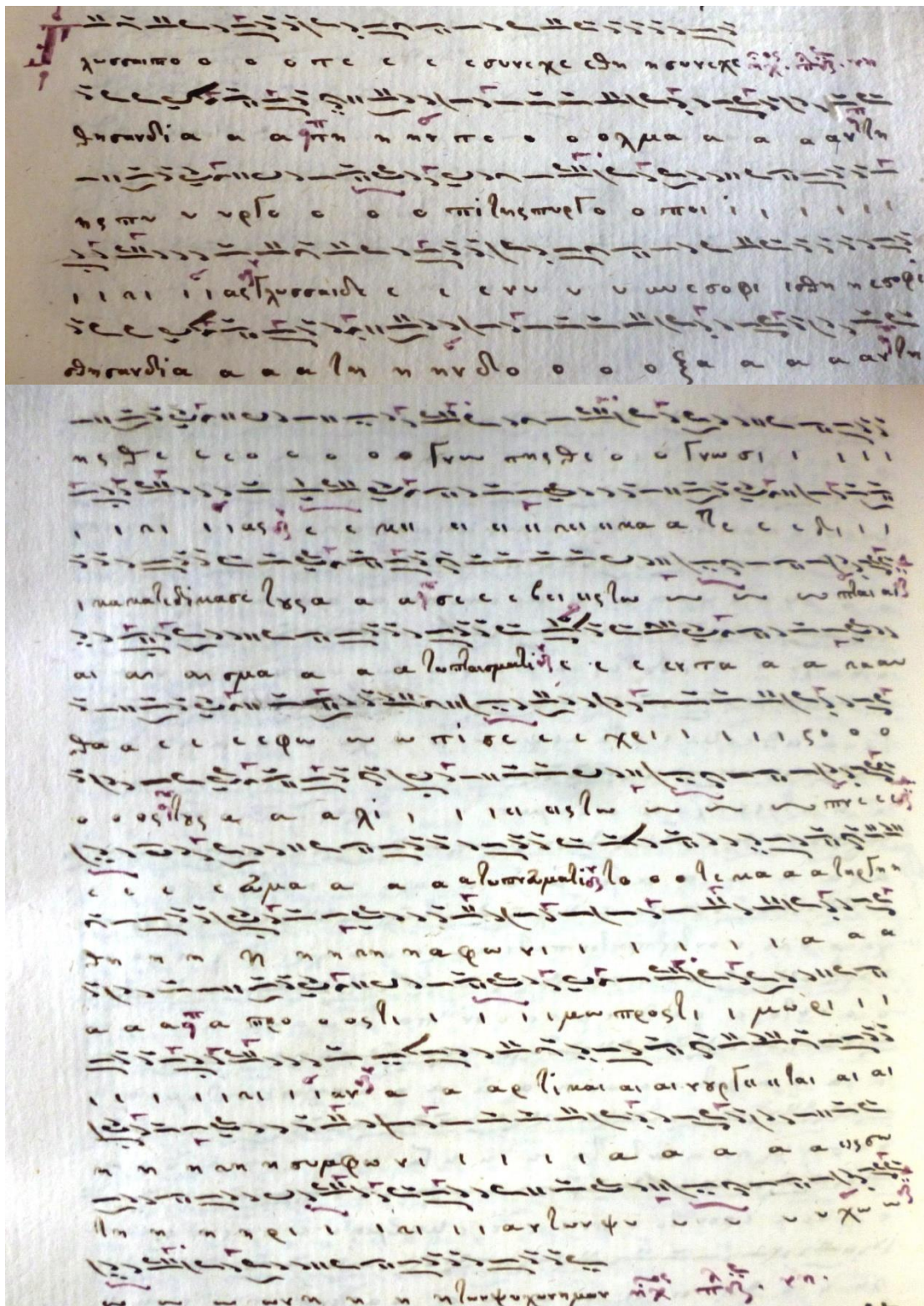
(κώδικας ΑΠΘ 33 φ. 155β)

Η) Ἐξηγήσεις Χουρμουζίου Χαρτοφύλακα τοῦ μέλους τοῦ
Δοξαστικοῦ σέ νέα ἀναλυτική σημειογραφία

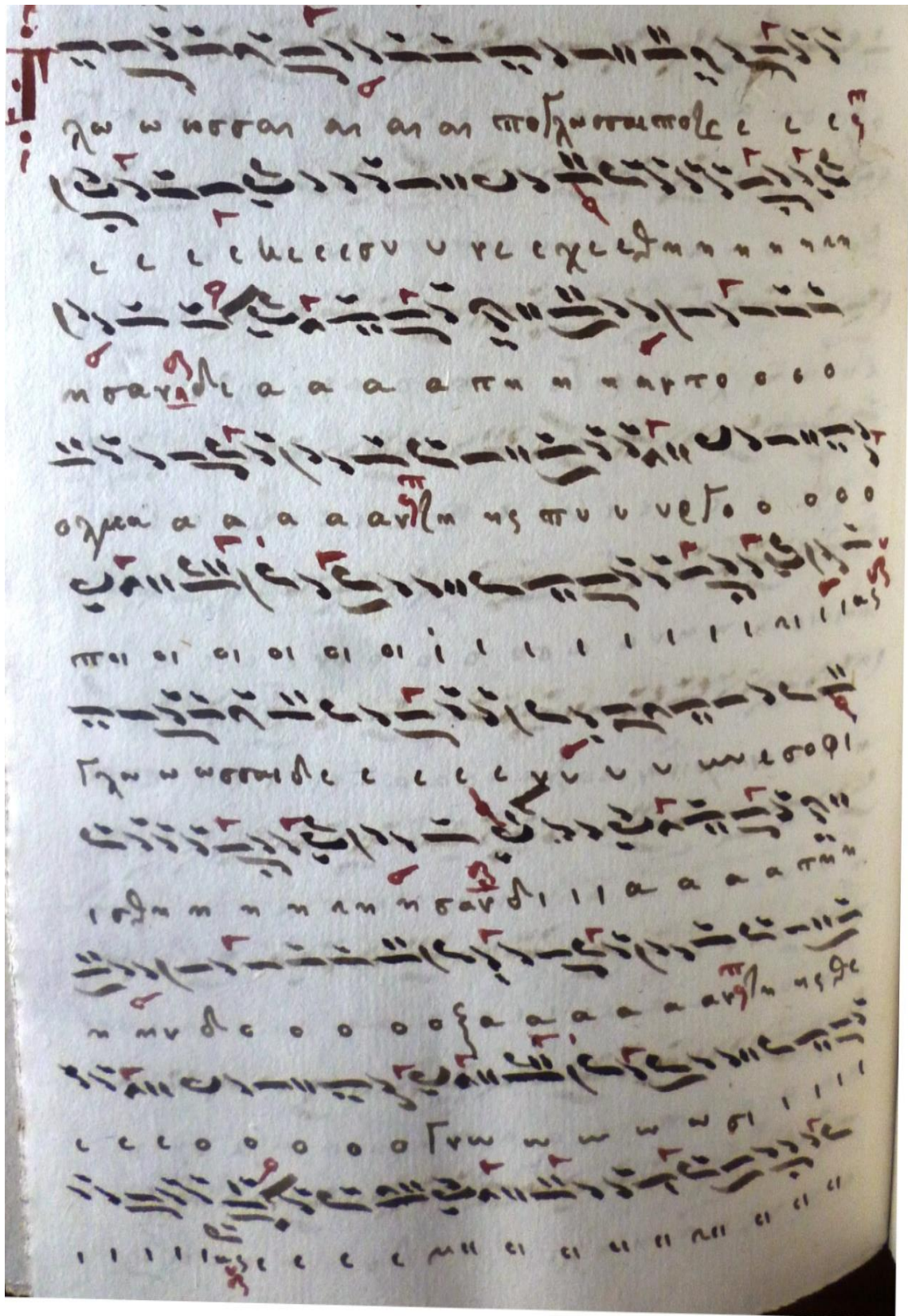
α) Μέλος βυζαντινό «κοινῆς παράδοσης»

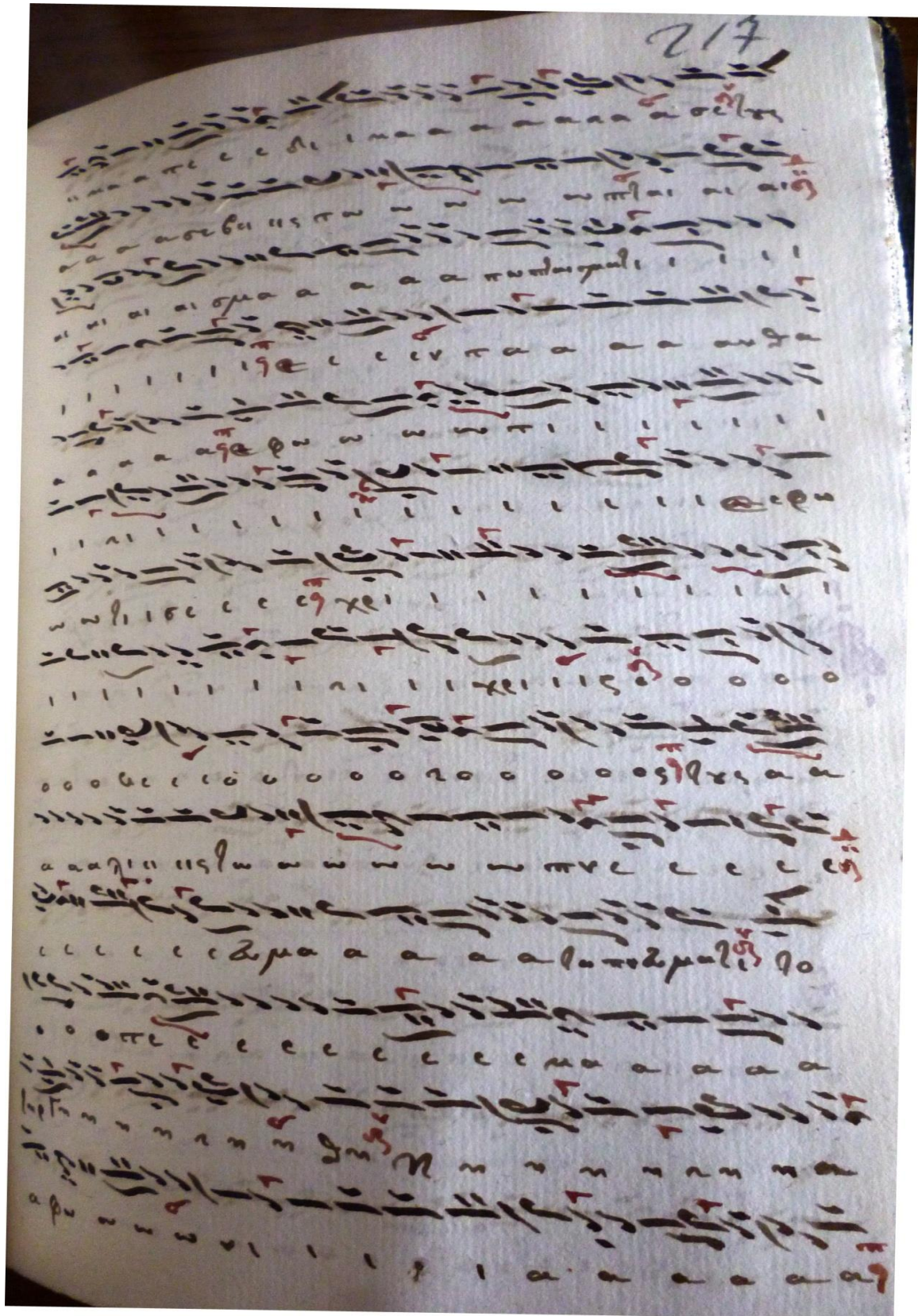
(κώδικας ΕΒΕ-ΜΠΤ 715 φ. 215αβ)

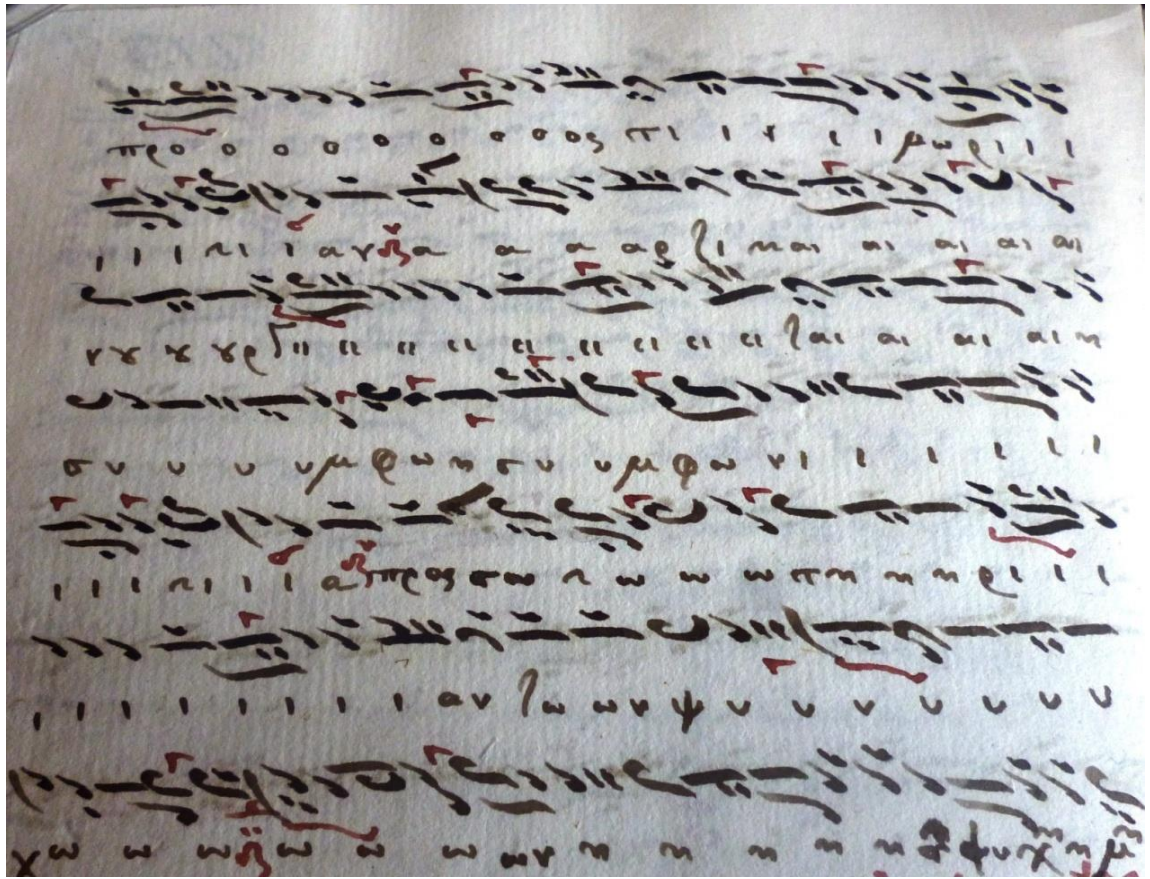

β) Μέλος Χρυσάφη του Νέου

(κώδικας ΕΒΕ ΜΠΤ 765 φφ. 216β-217β)

γ) Μέλος Ἰακώβου Πρωτοψάλτου

(Ἰακώβου, Δοξαστάριον, σσ. 376-379)

Τῆ Δευτέρᾳ τοῦ Αγ. Πνεύματος
Γ ΔΩ ω ω ω σσαι αι και Δό και Νῦν τῶν Λίν, Ἰοῖ, Νη.

αι αι αι, ω ο ο ο γλωσσαι πρ ο ο τε ε ε ε ε ε ε

συ υ υ υ ηυ υ υ νε ε ε χε ε κε ε ε ε ε

ε ε ε ε ε ε ε θη η η συ νε χε ε ε ε ε ε θη η

σα α γα α α αν δι α α την το ο ο ο ο ο ο ο λμαν

της Πυ υρ γο ο ο ο ο ο σαι οι οι ε ε ε ε ε ε ε

ηι ι ι ι ας β γλω ω ω ω σσαι αι και αι αι δε ε ε ε

γλωσσαι δε ε ε νυ υ υ υ υ υ υ υν ε ε ε κε ε

ε ε σο ο ο φι ι ηι ι ι ι ι ι ι ι ι ι ι

ε σθη η ε σο φι ι ι ι ι ι ι σθη η η

σα α γα α α αν δι α α την θο ο ο ο ο ο ο ξαν της

θε ε ο ο ο ο ο ο ο λο ο ο γι ι ι ι ι ι ηι ι

ι ι ας β ε κει ει ηι ει ει ει ει κα τε δι ι ι ε

κα α α α α γα α ασε τε υ υ υ υ υς α α σε ε

Θ) Αδημοσίευτα Ίδιόμελα τῆς ἑορτῆς

α) «Ὡς ἐν εἶδει πυρός...» Ἦχος α' (κώδικας Σιν. 1241 φ. 186αβ)

ῥα λημὴ τὸ δὲ ζᾶσοι: ~ ἦ χ α
 Ὡς ἐν εἶδει πυρός· τὸ πάρος ποτε

μα· τοια σοῖσ μὲν αἰσθητὰ ποσειδάωνος
 ἀσπὴν θραύσασ τὰς αὐτῶν καρδίας·
 καὶ πυρὶ μολαί τὸ ῥυγὶσ τοῦ σούδα
 ἀνδλίου ἀμβόλιασ· διὸ· καὶ ἀσπὴν θλί
 ῥασ διλαχὴσ τὰ κοσμοῦ ἀποπώμ
 πώσ τῶ· ἀσπὴν αἰαμ κατεφραζαν·
 τῶν δὲ πῶσ τῶν καρδίας κατὰ
 λαμπρῶμα:

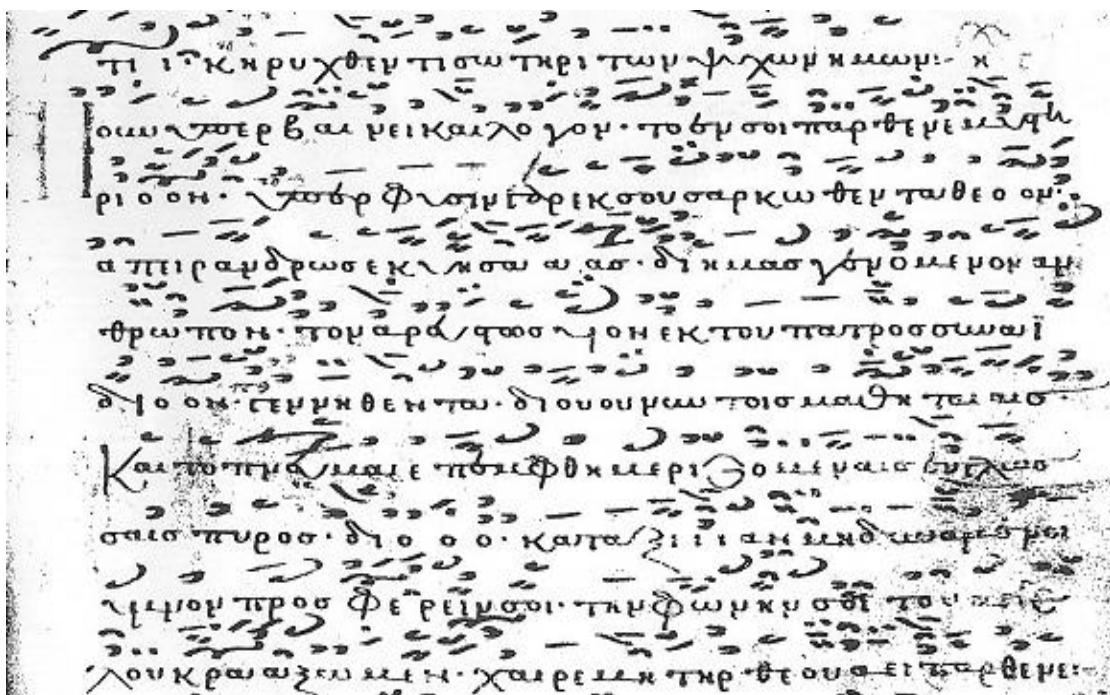
β) «Δεῦτε πιστοὶ τὴν τοῦ Παναγίου Πνεύματος...» Ἦχος β'

(κώδικας Μ. Λαύρ. Γ67 φ. 99β)

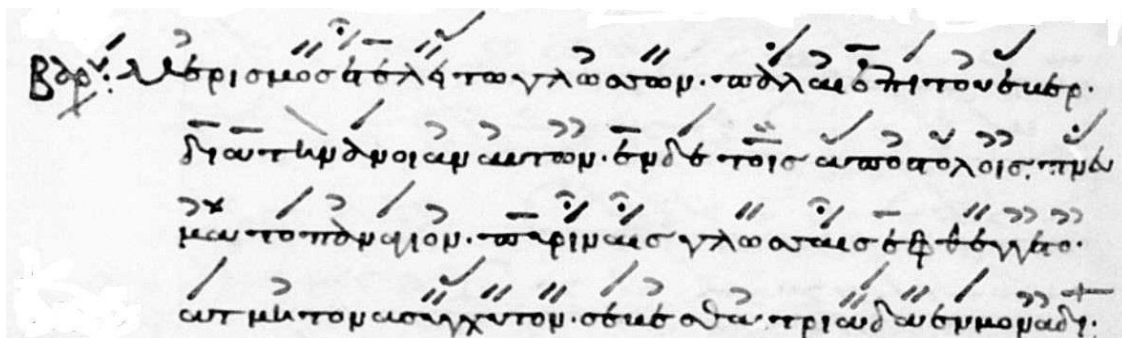
Δεῦτε πιστοὶ τὴν τοῦ Παναγίου Πνεύματος· αὐτὸ κηρυττοῦ
 ὁρτασομεν· σήμερον γὰρ τῶ ἁγίου· τοῖσ τριμέτροισ
 τῶν ἁγίων τῶν ἁγίων τῶν ἁγίων τῶν ἁγίων τῶν ἁγίων
 μαρτύρων ἁγίων τῶν ἁγίων τῶν ἁγίων τῶν ἁγίων τῶν ἁγίων
 γὰρ αὐτοῦ τοῦ ἁγίου τῶν ἁγίων τῶν ἁγίων τῶν ἁγίων τῶν ἁγίων
 ἁγίων τῶν ἁγίων τῶν ἁγίων τῶν ἁγίων τῶν ἁγίων τῶν ἁγίων

μέμ. τὸ πάρος ποτε· μετὰ τὴν ἀφῆλυσιν·
 ἁγίων τῶν ἁγίων τῶν ἁγίων τῶν ἁγίων τῶν ἁγίων τῶν ἁγίων

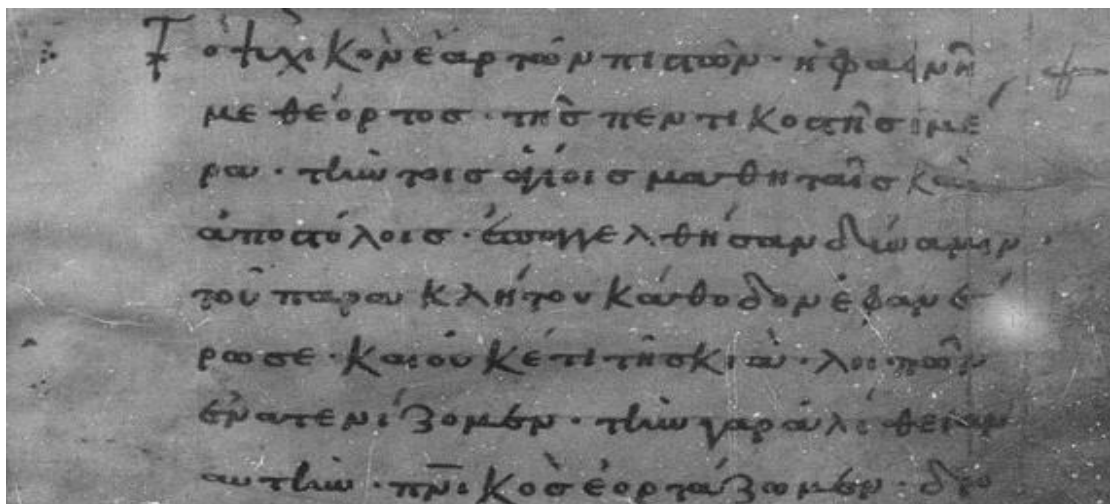
γ) «Nūn ūperbaίνει καί λόγον...» Ἦχος γ' (κώδικας Σιν. 1241 φ. 188β)

δ) «Μερισμός έτελειτο γλωσσών...» Ἦχος βαρύς (κώδικας Μ. Λαύρ. Γ67 φ. 100β)

ε) «Τό ψυχικόν έαρ τών πιστών...» Ἦχος πλ. δ' (κώδικας Μ. Λαύρ. Γ12 φ. 78αβ)

Θ παρακλητος οσος αβραημ χριστος
τοις σοις αποστολοις βασιλειου ησασ
ποταμοισματων θεοκρυτων
τησ αλτων κοιμασ δε βυμβλη δεσφ
αφ τι σθεισ οικουμνη θεογυ
σαμ βυμβαση δε ο θβη σοι πα
σα γκατα δε ομολογουμνη γου
καματει σω τω πατρι και αλω
πυλματι

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

α) Η έορτή της Πεντηκοστής κατέχει κεντρική θέση μέσα στο πλαίσιο του εκκλησιαστικού έτους, έντασσόμενη στην μετά τό Πάσχα περίοδο του Πεντηκοσταρίου καί αποτελώντας τήν ακροτελεύτια Δεσποτική έορτή του κινήτου έορτολογικού κύκλου. Ο έορτασμός της έπεκτείνεται μέ ιδιαίτερη έξαρση κατά τήν Δευτέρα του Αγίου Πνεύματος καί καθ' όλη τήν μεθέορτη έβδομάδα, μέ τό πρό αύτης Σάββατο τών Κεκοιμημένων νά είναι έπιπλέον αναπόσπαστα συνδεδεμένο μ' αύτήν. Η άπαγόρευση της γονυκλισίας καί ή άποφυγή της νηστείας, πού ίσχυαν καθ' όλη τήν περίοδο του Πεντηκοσταρίου, αίρονται κατά τόν Έσπερινό της Γονυκλισίας, στην διαμόρφωση της τάξεως του όποιου συνετέλεσε σημαντικά ό συμβιβασμός καί ή άλληλοπεριχώρηση μεταξύ του Άσματος καί του Μοναχικού Τυπικού. Η πλήρης άποκρυστάλλωση της έντυπης ύμνογραφίας της έορτής συντελέστηκε μέ τήν έκδοση του Πεντηκοσταρίου του έτους 1600, μέ τον όριστικό έξοβελισμό τών ύμνογραφημάτων του Νικολάου Μαλαξού, καί ή κύρια ιδιοτυπία της συνίσταται στό ότι παρουσιάζεται έλλιπέστερη σέ σχέση μέ εκείνη τών ύπολοίπων Δεσποτικών έορτών, γεγονός πού έδωσε τήν άφορμή για τήν σύνταξη συμπληρωματικών ύμνων, μέ κυριότερο δείγμα τίς «Μεγάλες Όρες της Παραμονής της Αγίας Πεντηκοστής», καθώς καί τίς «Αναπληρώσεις» της άκολουθίας.

β) Ο χαρακτήρας της ύμνογραφίας της Πεντηκοστής είναι θριαμβευτικός καί δοξολογικός, θεολογικός καί παρακλητικός καί άντλεί τήν θεματολογία της από τά δύο Άγιογραφικά Αναγνώσματα της Θείας Λειτουργίας, τούς Λόγους καί τά έρμηνευτικά κείμενα τών Πατέρων της Έκκλησίας, καθώς καί τά πλούσια θεολογικά νοήματα πού κομίζει αυτό καθ' έαυτό τό γεγονός της καθόδου του Αγίου Πνεύματος καί τών σωτηριολογικών του προεκτάσεων. Ως προς τήν ποιητική μορφή τών ύμνων ή τεχνική τους ανάπτυξη μπορεί γενικά νά χαρακτηριστεί ως άπλή, καθώς λείπει ή ποικιλία καί ή συχνότητα τών σχημάτων του λόγου, ένω, από μετρικής άπόψεως, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τά Ίδιόμε-λα «Γλώσσαί ποτε συνεχύθησαν..» καί «Παράκλητον έχοντες..», λόγω της συμμετρικής ρυθμοτονικής κατασκευής μεταξύ τών κώλων τους, καθώς καί ό Ταμβικός Κανόνας του Ιωάννη Αρκλά μέ τόν Όμηρικό γλωσσικό καί μετρικό του άπόηχο. Ειδικότερα, ή άκολουθία του Μεγάλου Έσπερινού περικλείει τόν μεγάλο όγκο τών Ίδιομέλων, τά όποια είναι άπαλλαγμένα από αυστηρά προκαθορισμένα

μετρικά και μελωδικά σχήματα, ενώ στον Όρθρο καταχωρείται ή υποκείμενη στον κανόνα της ισοσυλλαβίας και όμοτονίας προσομοιακή ποίηση τόσο των μονόστροφων τροπαρίων, όσο και του πολύστροφου Εΐδους των δύο Κανόνων της έορτής. Χαρακτηριστικές επίσης περιπτώσεις αποτελούν και οι δύο σειρές των Στιχηρῶν του γ' και δ' ήχου, τά όποια παρουσιάζουν έξωτερική στιχική όμοιομορφία μεταξύ των τριῶν Ιδιομέλων τους, καθώς και τό έκτενές θεολογικό ποίημα του Γεναδίου Σχολαρίου «Βασιλεῦ οὐράνιε...» στην θέση του Δοξαστικού των Αΐνων της Κυριακῆς. Από τούς ποιητές πού συνέταξαν ὕμνους για τήν Πεντηκοστή ξεχωρίζει ό Κοσμάς Μελωδός για τόν πηγαίο του λυρισμό, τήν ποιητική ἔμπνευση και τήν θεολογική ἀριότητα τόσο των Ιδιομέλων του, όσο και του πρώτου Κανόνα της έορτής.

γ) Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ἀδημοσίευτοι ὕμνοι της Πεντηκοστής, οι όποιοι προέρχονται, ως προς τά Ιδιόμελα, κυρίως από τά παλαιοβυζαντινά μουσικά Στιχηράρια και οι ὑπόλοιποι από τούς λειτουργικούς-ὕμνογραφικούς κώδικες πού σχετίζονται μέ τόν κινητό κύκλο (Πεντηκοστάρια, Τριῶδια, Κοντακάρια). Τό ανέκδοτο αὐτό ὕλικό ἀφορᾷ ἕνα σημαντικό τμήμα της ὕμνογραφίας της κυριώνυμης ἡμέρας και της μεθέορτης ἑβδομάδας και ἡ καταγραφή και δημοσίευσή του συντελεΐται για πρώτη φορά στο πλαίσιο της παρούσας πραγμάτευσης. Πιό συγκεκριμένα παρουσιάζονται τά παρακάτω ὕμνογραφικά κείμενα:

- Προσόμοια τροπάρια, μεταξύ των όποιων πέντε σειρές Στιχηρῶν, δύο Καθίσματα και ἕνα Ἐξαποστειλάριο.

- Πέντε Ιδιόμελα.

- Μία Ἀκολουθία Εΐρμῶν «εις Ν'» σέ ἦχο α'.

- Δύο Κοντάκια, ἐκ των όποιων τό πρώτο «Τῆ Δευτέρα μετά τήν Πεντηκοστήν» και τό δεύτερο «Τῷ Σαββάτῳ της Πεντηκοστής εἰς τούς ἀπ' αἰῶνος κεκοιμημένους», μέ ἕξι και τρεῖς Οἴκους ἀντίστοιχα.

δ) Ὡς προς τήν παράμετρο του θεολογικού περιεχομένου, οι παραπάνω ὕμνοι, ὅπως και ἡ κύρια ὕμνογραφία του ἐντύπου, ἐμπνέονται από τό πνεῦμα και τά νοήματα των Λόγων των Καππαδόκων Πατέρων μέ θέμα τήν Πεντηκοστή και τό Ἅγιο Πνεῦμα και κυρίως από τήν Θεολογία του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού.

Οί βασικοί θεματικοί άξονες πού διαπερνούν τούς ύμνους αυτούς είναι ή έπιφοίτηση και άποστολή τών Άποστόλων, ή έπίκληση και παράκληση του Παρακλήτου, οί ιδιότητες και τά χαρίσματα του και τέλος ή έξύμνησή του. Ως προς τήν δομή τους, ή κατηγορία τών μονόστροφων ποιημάτων τής έορτής καταστρώνεται, κατά κύριο λόγο, σέ δύο μέρη, από τά όποια στό μέν πρώτο αναπτύσσεται ή βασική θεματολογία, ένω τό δεύτερο περιλαμβάνει συνήθως μία προτροπή, δέηση ή έπίκληση και σπανιότερα συμπέρασμα ή αιτιολόγηση. Η διμερής αυτή δομή ανάπτυξης είναι έμφανής και στά πέντε άδημοσίευτα Ίδιόμελα τής έορτής, τά όποια παρουσιάζουν άξιοπρόσεκτη ποικιλία, πλούτο εικόνων, μεταφορικών έννοιών και δογματικών αναφορών, ένω άπεναντίας δέν είναι έμφανώς διακριτή στίς έπιμέρους στροφές τών δύο πολύστροφων ύμνογραφικών Ειδών.

ε) Στο δεύτερο και κύριο μέρος τής παρούσας διατριβής κωδικοποιείται, περιγράφεται και συστηματοποιείται, μέ έπιπλέον πρωτοφανέρωτα στοιχεία, ή πλουσιότατη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή μελοποιητική παραγωγή πού σχετίζεται μέ τήν υπό έξέταση έορτή, σύμφωνα με τά τρία Γένη Μελοποιΐας τής Ψαλτικής και τών έπιμέρους ύποκατηγοριών τους. Έν πρώτοις, ή όγκωδέστατη ύλη τών κωδίκων του Παπαδικου Γένους περιλαμβάνει ένα ευρύτατο σωμα Καλοφωνικών Στιχηρών, τίς μελοποιήσεις τών δύο Κοινωνικών και τό μέλος του Κοντακίου-Οΐκου και τών ύπολοίπων σταθερών στοιχείων τών ακολουθιών τής έορτής. Καταρχήν τά «Μαθήματα», πού άφορούν τήν Κυριακή τής Πεντηκοστής και τό Σάββατο πρό αυτής, μπορούν νά διακριθοῦν ως προς τό ποιητικό τους κείμενο σέ τέσσερις κατηγορίες:

- Τό κυρίως τμήμα τών Καλοφωνικών συνθέσεων τής έορτής άφορά τήν μελοποίηση έννέα Ίδιομέλων του Μεγάλου Έσπερινου και του Όρθρου τής Πεντηκοστής, μέ προτεραιότητα έκ μέρους τών βυζαντινών μελοποιών στά Δοξαστικά της, καθώς και τίς έξι μεταβυζαντινές μελοποιητικές έκδοχές του Απολυτικίου.

- Πέντε συνθέσεις Τριαδικών, έκ τών όποίων τρεις δεκαπεντασύλλαβες, μία όκτασύλλαβη και μία σέ έλεύθερο στίχο, μέ περιεχόμενο δογματικό και έξυμνητικό τών προσώπων τής Αγίας Τριάδας. Η μελοποίησή τους άνήκει στον Ιωάννη Κλαδά, μέ εξαίρεση τό Δοξαστικό τών Πολυελέων του Νέου Χρυσάφη.

- Τήν Καλοφωνική μεταχείριση του Εΐρμου τής θ' και δευτερευόντως τής στ' Ώδης του Ίαμβικου Κανόνα, κατά τό μουσικό ύφος του Μαθηματαρίου και

έντός τῶν διακριτῶν, σέ σχέση μέ τίς ἀντίστοιχες συνθέσεις τοῦ Καλοφωνικοῦ Εἰρμολογίου, ὀρίων τοῦ Εἴδους αὐτοῦ.

- Τα «Νεκρώσιμα» στήν ἐνότητα τοῦ Ψυχοσαββάτου τῆς Πεντηκοστῆς, μέ ἀπλούστερη δομή σέ σχέση μέ τά Μαθήματα τῆς ἑορτῆς.

Μεταξύ τῶν παραπάνω οἱ σχετιζόμενες μέ τήν Πεντηκοστή συνθέσεις τοῦ Κων/ντίνου Φλαγγῆ, Μιχαήλ Κούρτεση καί ἄλλων ἀνωνύμων μελοποιῶν δέν περιλαμβάνονται σέ καμμιά ἄλλη ἐπιστημονική συγγραφή.

στ) Οἱ στίχοι τοῦ Κοινωνικοῦ τῆς Κυριακῆς καί τῆς Δευτέρας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος συνδέονται ἄμεσα μέ τό θέμα τῶν δύο ἡμερῶν καί προσαρμόστηκαν μέ βάση τό ιδιαίτερο ἑορτολογικό του περιεχόμενο. Ἡ παράλληλη λειτουργική χρήση καί τῶν δύο στίχων δέν ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τά παλαιότερα σωζόμενα Τυπικά τοῦ Γ'-ΙΑ' αἰ., δεδομένου ὅτι καί γιά τίς δύο ἡμέρες ὀρίζεται ἡ ψαλμώδηση τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν καί μάλιστα σέ ἦχο πλ. δ'. Στήν σύγχρονη λειτουργική πράξη ἔχουν ἐπικρατήσει νά ψάλλονται σέ ἦχο βαρῦ καί α' ἀντίστοιχα, ἄν καί ἡ εἰκόνα πού ἀποκομίζουμε ἀπό τίς μελοποιήσεις τοῦ ΙΔ'-ΙΕ' αἰ. ὀδηγεῖ στό ἐντελῶς ἀντίστροφο συμπέρασμα. Ἡ τεχνική τῆς σύνθεσῆς τους ἀκολουθεῖ αὐτόνομη ἐξέλιξη καί σέ σχέση μέ τά προεκτεθέντα Καλοφωνικά Στιχηρά λείπει ἡ ἀναδίπλωση καί ἀνακατάστροψη συλλαβῶν ἢ λέξεων τοῦ κειμένου, στοιχεῖο τό ὀποῖο δέν βρῖσκει εὐρύτερα ἐφαρμογή στήν κατηγορία τῶν Κοινωνικῶν, ἐξαιτίας πιθανότατα τῆς μικρῆς ἔκτασης τοῦ ποιητικοῦ τους κειμένου. Ἀντίθετα παρατηρεῖται πρό τοῦ καταληκτικοῦ «Ἀλληλούια» παρεμβολή μικρῶν ἢ ἐκτενέστερων Κρατημάτων. Το σύνολο σχεδόν τῶν μελοποιήσεων ἀνήκει στό φάσμα τῆς ἐπώνυμης δημιουργίας καί χρονικά καταλαμβάνουν τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνες τῆς βυζαντινῆς περιόδου, καθῶς καί τήν πρό τῆς Νέας Μεθόδου μεταβυζαντινή ἐποχή. Ἀπεναντίας, κατά τήν ἐποχή τῆς ἀνώνυμης δημιουργίας, ἡ Μελοποιῖα τῶν Κοινωνικῶν συνιστᾷ ἀναπόσπαστο τμήμα τῆς μελωδικῆς παράδοσης τοῦ Ἀσματικοῦ, τό ὀποῖο παραδίδεται σέ μία σειρά ἀπό μουσικά χειρόγραφα τοῦ ΙΓ' αἰ. κυρίως τῆς Κάτω Ἰταλίας καί σέ Μέση πλήρη βυζαντινή σημειογραφία. Κοινό χαρακτηριστικό τοῦ μέλους τῶν Κοινωνικῶν στίς πηγές αὐτές εἶναι ἡ ἐκτενῆς-μελισματική μελωδική του ἀνάπτυξη, μέ τόν στίχο τῆς Δευτέρας σέ ἦχο πλ. δ' τοῦ κώδικα Μ. Λαύρ. Γ3 νά παρουσιάζει κάποιες στυλιστικές ἰδιαιτερότητες σέ σχέση μέ τήν σταθερή καί συμπαγή αὐτή μελωδική παράδοση τῆς Κάτω Ἰταλίας.

ζ) Αφετέρου, ως προς τό μέλος καί τήν διάταξη τῶν σωζόμενων Ψαλτικῶν καί τήν ἀνώνυμη ἀφενός μελωδική παράδοση τοῦ Εἴδους τῶν Κοντακίων, παρατηρεῖται σέ γενικές γραμμές μία ἀνατολική-ἀσματική ἐκδοχή Κων/πολιτικῆς πιθανῶς προέλευσης καί μία πιό καλλωπισμένη μελωδικά παράδοση, ἡ ὁποῖα διαμορφώθηκε στήν Ἰταλία καί συγκεκριμένα στά μοναστικά περιβάλλοντα τῆς Μεσσηνίας καί Κρυπτοφέρνης. Στόν ἀντίποδα, οἱ μεταγενέστερες μελοποιήσεις τοῦ Κοντακίου τῆς ἑορτῆς ἐντάσσονται στό πλαίσιο τῆς παράδοσης τῆς Καλοφωνίας τοῦ ΙΔ' αἰ., ἐνσωματώνοντας ἐπιπλέον καί τά ὑπόλοιπα ἀφοριστικά της γνωρίσματα. Ἐκτός ἀπό τήν ἐνότητα τῶν Κοντακίων, στό ρεπερτόριο τοῦ Ψαλτικοῦ ἀνήκει καί ὁ κύκλος τῶν Ἀλληλουαρίων καί συγκεκριμένα οἱ δύο στίχοι τῶν Ἀλληλουαρίων τῆς Κυριακῆς τῆς Πεντηκοστῆς καί τοῦ Σαββάτου πρό αὐτῆς, σέ ἦχο α' καί πλ. β' ἀντίστοιχα. Ὡς πρὸς τό μέλος τους ἀξιοσημεῖο εἶναι ὅτι, παρόλη τήν ἐκτενέστερη μελωδική φόρμα τῆς Κάτω Ἰταλίας σέ σχέση με τήν ἀντίστοιχη ἀνατολική, οἱ δύο ὑφιστάμενες ἐκδοχές διατηροῦν κοινά τά χαρακτηριστικά ἐνός ὑποκείμενου μελωδικοῦ περιγράμματος. Ἐξίσου ἀνεπτυγμένο ἐμφανίζεται καί τό μέλος τῆς σύνθεσης τοῦ Ἰωάννη Κουκουζέλη, μέ τήν διαφορά ὅτι καταχωρεῖται μόνο ὁ πρῶτος στίχος καί αὐτός σέ κολοβωμένη μορφή.

η) Ὁ Ἑσπερινός τῆς Γονυκισίας παρουσιάζει, ἐκτός τῆς λειτουργικῆς του ἰδιοτυπίας, ξεχωριστό ἐνδιαφέρον καί ἀπό μουσικῆς ἀπόψεως, συμπυκνώνοντας στό σῶμα της ὅλα τά ποικιλώνυμα δομικά στοιχεῖα πού ἀπαρτίζουν τόσο τόν Ἀσματικό, ὅσο καί τόν Μοναχικό Ἑσπερινό. Ἀποτέλεσμα τοῦ παραπάνω συμβιβασμοῦ εἶναι μία ποικιλόμορφη σειρά προσθαφαιρέσεων, καθὼς καί ἡ δημιουργία πληθώρας διαφορετικῶν παραλλαγῶν, οἱ ὁποῖες διαμορφώνουν τόν ἀξιοπρόσεκτο μελωδικό της πλοῦτο. Ἐξαιτίας τῆς σπουδαιότητάς της αὐτῆς περιλαμβάνεται ξεχωριστά σέ μεγάλο τμήμα τῶν σωζόμενων πηγῶν καί κατά πρῶτον σέ κώδικες τῆς Κάτω Ἰταλίας, ὅπου εἶχε ἐπιβιώσει ὁ Ἀσματικός τύπος τέλεσῆς της. Ἐξ αὐτῶν συμπεραίνεται ὅτι κατά τόν ΙΓ' αἰ. ἡ ἐν λόγῳ ἀκολουθία εἶχε σταδιακά ἀφομοιώσει στοιχεῖα τοῦ μοναστικοῦ Τυπικοῦ καί ἐπιπλέον εἶχε ἐνσωματώσει ἕνα εἶδος μουσικῆς ἐπιτήδευσης, φαινόμενο ὃχι ἀσυνήθιστο γιά σημαντικούς σταθμούς τοῦ χριστιανικοῦ ἑορτολογίου, ὅπως αὐτός τῆς Πεντηκοστῆς. Τό μέλος τῶν ἐπιμέρους στοιχείων της ἐκπροσωπεῖται, τό καθένα ξεχωριστά, ἀπό τούς τρεῖς κύριους δομικούς της ἄξονες: τά εἰσαγωγικά τρία Ἀντίφωνα τοῦ Ἀσματικοῦ Ἑσπερινοῦ, ὅπου σέ ἕνα τμήμα τους ἀποτυπώνεται ὁ μελισματικός τρόπος σύνθεσης, στά τρία μικρά Ἀντίφωνα ὁ συλλαβικός, ἐνῶ στά

Στιχηρά, πού ἔπονται ἢ εἰσχωροῦν ἀνάμεσα σ' αὐτά, τό μέλος ἀπαράλλακτα τοῦ Παλαιοῦ Στιχηραρίου.

θ) Ὡς πρὸς τό Εἰρμολογικό Γένος, τό μέλος τῶν δύο Κανόνων τῆς Πεντηκοστῆς παρουσιάζεται ἀπό τόν ΙΔ' αἰ. διαφοροποιημένο καί ἀπλούστερο σέ σχέση μέ τήν προγενέστερη «κλασική» βυζαντινὴ μελωδική φόρμα, μέ ἀρκετά ὅμως ἑτερόκλητα στοιχεῖα μεταξύ τῶν ἐπιμέρους Εἰρμολογίων. Ἐπιπλέον, στίς ἐπώνυμες «μετά καλλωπισμοῦ» μεταβυζαντινές μελοποιήσεις οἱ νέες τάσεις, πού γενικότερα ἀποτυπώνονται στήν τροπικὴ δομὴ καί μελωδικὴ πλοκή, ἐκδηλώνονται πρωτίστως στο μέλος τοῦ Ἰαμβικοῦ Κανόνα καί μέσα στό πλαίσιο τοῦ ἤχου Λεγετου. Ἐπίσης οἱ Εἰρμοί, κυρίως τοῦ ἰδίου Κανόνα, ἔχουν τύχει μελισματικότερης ἐπεξεργασίας, εἴτε ἐντός τῶν ὁρίων τοῦ Καλοφωνικοῦ Εἰρμολογικοῦ μέλους τῶν ΙΖ'-ΙΘ' αἰ., εἴτε στό πλαίσιο τῆς Κρητικῆς ψαλτικῆς παράδοσης τοῦ α' μισοῦ τοῦ ΙΖ' αἰ. Στήν δευτέρη περίπτωση εὐδοκίμει ἡ μελοποίησις τῆς Θ' Ὠδῆς ἀντί τοῦ Μεγαλυναρίου «Ἄξιόν ἐστιν..» τῆς Θείας Λειτουργίας, καθὼς καί τό Εἶδος τῶν Ἀσματικῶν Εἰρμῶν, οἱ ὅποιοι μετέχουν σέ μεγάλο βαθμὸ καί τῶν γνωρισμάτων τοῦ Μαθηματαρίου. Ἐπιπλέον ἐντοπίστηκαν, ἐκτός τοῦ ἐντύπου, μελοποιημένες σέ παλαιοβυζαντινὴ σημειογραφία, ἄλλες δύο ἀκολουθίες Εἰρμῶν σέ ἤχο α' καί πλ. δ'.

ι) Πιὸ ὁμοίομορφη καί σταθερὴ ἐμφανίζεται ἡ βυζαντινὴ μελωδικὴ παράδοσις τοῦ ἀπλοῦ Στιχηραρίου, μέ βασικότερο σταθμὸ τὴν ἐπεξεργασία καί καταγραφή τοῦ Ἰωάννη Κουκουζέλη, τὰ βασικὰ γνωρίσματα τῆς ὁποίας ἐμποτίζουν ὅλη τὴν μετέπειτα ἐξελικτικὴ του πορεία, ἡ ὁποία σφραγίζεται κατὰ τόν ΙΖ' αἰ. ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ νέων αἰσθητικῶν ἀρχῶν καί τὴν τεχνοτροπία τοῦ «καινοφανοῦς» καλλωπισμοῦ, καθὼς καί τὴν συνακόλουθη ἐξέλιξις τῆς σημειογραφίας. Ἐκτός τῆς ἔντεχνης διάνθισις καί δημιουργικῆς μεταχείρισις τῆς προγενέστερης παράδοσις, διαφοροποίησις παρατηρεῖται καί ὡς πρὸς τὴν τροπικὴ δομὴ καί μελικὴ συμπεριφορὰ κάποιων ἤχων καί συγκεκριμένα ὡς πρὸς τὴν ἔκτασις τῆς μελωδίας καί τίς ἐνδιάμεσες καί τελικὲς καταλήξεις, τὰ ὁποία ἀπαντῶνται καί στίς ἀνάλογες ἐπεξεργασίες τοῦ Εἰρμολογίου. Τὰ παραπάνω στοιχεῖα ἐντοπίστηκαν ἐνδελεχῶς καί ἐπισημάνθησαν σέ μεγάλο βαθμὸ καί στήν Μελοποιῖα τῶν Ἰδιομέλων τῆς Πεντηκοστῆς, μέ κύριο ἀντιπροσωπευτικὸ δεῖγμα τό Δοξαστικὸ τῶν Ἀποστίχων τοῦ Μεγάλου Ἑσπερινοῦ. Ἐπίσης Στιχηρά τῆς ἑορτῆς ἀξιοποιοῦνται στό πλαίσιο τῆς πραγμάτευσις οὐσιωδῶν θεωρητικῶν

θεμάτων, όπως αυτά της Παραλλαγής και Μετροφωνίας και του καταληκτικού πλαγιασμού του μέλους των κυρίων ήχων. Ως προς τό πρώτο θέμα έντελως ιδιότυπη είναι ή περίπτωση του Ίδιομέλου «Πάντα χορηγεί..» του κώδικα Σιν. 1274, ή Παραλλαγή του οποίου καταχωρείται σύμφωνα μέ τό Στιχηράριο του Νέου Χρυσάφη, σέ αντίθεση μέ τά Ίδιόμελα άλλων κωδίκων πού παραθέτουν τό μέλος τής «κοινής παράδοσης».

ια) Έπιπρόσθετα βαρύτητα δόθηκε και στην εξέταση των εκτός του έντύπου Ίδιομέλων τής έορτής, γεγονός τό όποίο συνιστά μία από τις κύριες πρωτοτυπίες τής παρούσας πραγμάτευσης, άν και τό έγχείρημα αυτό παρουσίασε έπιπλέον δυσχέρειες, εξαιτίας τής παλαιοβυζαντινής άδιαστηματικής σημειογραφικής αποτύπωσής τους. Καταρχήν τά τρία από τά είκοσιένα αυτά Στιχηρά ακολουθούν την προσομοιακή τεχνική και έχουν συντεθει μέ βάση δύο Ίδιόμελα τής έορτής σέ ήχο γ' και δ', μέ την ίδια απaráλλακτη μελωδική και συνακόλουθα σημειογραφική απόδοση. Ακόμη και σέ περιπτώσεις ανισοσυλλαβίας, όπως αυτή του δευτέρου και τρίτου Ίδιομέλου των Άποστίχων του Έσπερινού τής Γονυκλισίας, ή μετρική απόκλιση θεραπεύεται από την μελωδική έκφορά του ποιητικού κειμένου διά τής μουσικής επέκτασης μίας συλλαβής και μέ την εφαρμογή του ίδιου απaráλλακτου μουσικού ρυθμού, χαρακτηριστικό πού παρατηρείται έπιπλέον και στην καταγραφή του μέλους και στά δύο παλαιοβυζαντινά συστήματα. Τό γεγονός αυτό ενισχύει την άποψη ότι τό μέλος των Ίδιομέλων δέν έχει ύποστει ουσιαστικές παρεμβάσεις και παραδίδεται σχεδόν άμετάβλητο και στους κώδικες πού έχουν καταγραφεί μέσω των πρώιμων άδιαστηματικών σημειογραφιών. Στόν αντίποδα, τό μέλος των, εκτός του έντύπου *Πεντηκοσταρίου*, Ίδιομέλων τής έορτής παραδίδεται καταγεγραμμένο άποκλειστικά σε παλαιοβυζαντινή σημειογραφία, μέ αντιπροσωπευτικότερο δείγμα τό Στιχηρό «Ο Παράκλητος, ώσπερ έφης, Χριστέ..» σέ ήχο πλ. β', τό όποίο άπαντα στους περισσότερους χρησιμοποιούμενους κώδικες αναφοράς. Μέ βάση την συνεξέταση και αντιπαραβολή των τριών σημαντικότερων εκδοχών του, διαπιστώνεται ότι αποτυπώνουν τό ίδιο, κατά τό πλειστον, μελωδικό περίγραμμα και κατά π̄σα πιθανότητα παρόμοια ή ίδια μελικά σχήματα, παρόλες τις επιμέρους άποκλίσεις, οί όποιες πηγάζουν από τό διαφορετικό σύστημα και τόν βαθμό εξέλιξης πού επιδεικνύει ή σημειογραφία του καθενός άπ' αυτούς.

ιβ) Ὅσον ἀφορᾷ τούς ὕμνους τοῦ ἐντύπου καί τήν μεσοβυζαντινή σημειογραφική τους παράσταση, ἀντιπροσωπευτικότερο παράδειγμα ἀποτελεῖ τό Ἰδιόμελο «Γλῶσσαι ποτε συνεχύθησαν...», ποίημα κατά πᾶσα πιθανότητα τοῦ Κοσμᾶ Μελωδοῦ. Τό Δοξαστικό αὐτό παρουσιάζει σπάνια μετρική πειθαρχία, λόγω τῆς σχεδόν ἀπόλυτης ρυθμοτονικῆς ἀντιστοιχίας μεταξύ τῶν κατά χιαστή ζευγαρωτῶν ἡμιστιχίων του, ἢ ὅποια εὐνοεῖται καί ἀπό το διαζευτικό καί ἀντιθετικό σχῆμα πού διέπει τήν ποιητική του σύνθεση. Κεντρικό του θέμα εἶναι ὁ μερισμός τῶν γλωσσῶν καί ἡ σύγχυση καί διαίρεση πού προκλήθηκε στήν ἀρχαία Βαβέλ, σέ ἀντιπαραβολή μέ τήν ἀποκατάσταση τῆς ἐνότητας κατά τήν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς. Ἡ ἀναδρομική ἐποπτεία καί συγκριτική ἐξέταση τῶν ἐπιμέρους μελοποιήσεων του κατέδειξε τήν ὁμοιογένεια ὡς πρός τό μελωδικό περίγραμμα καί τήν βαθμίδα τῶν ἐντελῶν του καταλήξεων καί στόν ἀντίποδα τά ἀποκλίνοντα καλλωπιστικά στοιχεῖα πού διαμορφώνουν τήν ἐξελικτική του πορεία. Ἡ ἔντεχνη διαπλάτυνση τῆς βυζαντινῆς μελωδικῆς φόρμας καί ἡ ἐπιβολή νέου μέλους ἐφαρμόζονται κυρίως σέ λέξεις πρωτεύουσες, καθῶς καί στήν περίπτωση πού ἐπιδιώκεται ὁ ἐμφατικός τονισμός τοῦ νοήματος μίας φράσης ἢ μεμονωμένης λέξης, ἐνῶ παράλληλα στά σημεία αὐτά ὑποχωρεῖ κατά κανόνα καί ἡ μελοποιητική τεχνική τῆς «ἐπανάληψης» μεταξύ τῶν ὁμότονων καί ἰσοσύλλαβων κῶλων τοῦ ὕμνου, ἢ ὅποια ἀκολουθεῖται ἀπαρεγκλίτως κατά τήν βυζαντινή σύνθεση.

ιγ) Ἀπό τό σύνολο τῶν ἐπώνυμων μεταβυζαντινῶν μελοποιήσεων, τό μέλος τοῦ Δοξασταρίου τοῦ Ἰακώβου Πρωτοψάλτου ἀποτελεῖ τόν τελευταῖο κρῖκο στήν μελωδική παράδοση τοῦ Παλαιοῦ Στιχηραρίου, καθῶς καί τό μοναδικό ἀπομεινάρι του στήν πρόσφατη προφορική παράδοση. Σέ σχέση μέ τά προγενέστερα Στιχηράρια, τά κύρια μελοποιητικά του γνωρίσματα εἶναι ἡ κατά συντομότερο τρόπο μεταχείριση τοῦ ποιητικοῦ κειμένου καί συνακόλουθα ἡ ἀρκέτα διαφοροποιημένη καί νεωτερική μελωδία του. Μέ βάση τήν εἰδικότερη μουσική ἀνάλυση πού ἐφαρμόστηκε, τά χαρακτηριστικά αὐτά ἐντοπίζονται σέ μεγάλο βαθμό καί στό μέλος τοῦ Δοξαστικοῦ τῆς Πεντηκοστῆς. Εἰδικότερα, ἀναφορικά μέ τίς μεταβάσεις πού πραγματοποιεῖ σέ τροπικές συμπεριφορές ἄλλων ἤχων, ἡ συστηματική μετατόπιση τοῦ μέλους στόν κύριό του ἦχο καί ἡ συνακόλουθη πυκνότερη χρήση τῆς ἑπταφωνίας, καθῶς καί ἡ εἰσαγωγή τοῦ νεχεανες καί τοῦ σκληροῦ χρώματος σέ καταληκτικά μοτίβα ἐπί τῆς βάσης τοῦ ανεανες, συνιστοῦν στοιχεῖα πού ἐντοπίζονται συστηματικά μόνο στήν ἐν λόγω μελοποίηση.

Συμπερασματικά, κύρια πηγή τῆς ἔρευνας τοῦ προεκτεθέντος μελοποιητικοῦ ὑλικοῦ τῆς Πεντηκοστῆς ὑπῆρξε ἡ χειρόγραφη παράδοση καί εἰδικότερα ὁ πλοῦτος τῶν μουσικῶν κωδίκων σχεδόν ὅλων τῶν κατηγοριῶν, καθὼς ὁ μελισμένος ὕμνογραφικός λόγος τῆς ἑορτῆς ἀφορᾷ καί στά τρία Γένη τῆς ἐκκλησιαστικῆς Μελοποιΐας καί σχεδόν σέ ὅλα τά Εἶδη τῆς Ψαλτικῆς. Το στοιχεῖο αὐτό προσδίδει στήν παρούσα πραγμάτευση μία εὐρεία καί ποικιλόμορφη διάσταση, ἡ ὁποῖα προσφέρει συνολική ἐποπτεία ἐπί τοῦ δημοσιευμένου καί πρωτότυπου ἀδημοσίευτου μελοποιητικοῦ καί ὕμνογραφικοῦ ὑλικοῦ τῆς ἑορτῆς, ἀναδεικνύοντας μ' αὐτόν τόν τρόπο τά κύρια χαρακτηριστικά καί τήν ἐξέχουσα ἰδιοτυπία τῆς «ποικίλης τε καί πολυσχιδοῦς μεταχειρίσεως» τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ

Α) Εύρετήριο κυρίων ονομάτων

Άγγελος Ίερέας 210	Γεώργιος Κοντοπετρής 210, 291
Αλοΐσιος Ίερέας Βικιμάνος 176	Γεώργιος Πράσιнос 183
Αναστάσιος μοναχός 102, 106, 139-141, 224, 226	Γρηγόριος Θεολόγος ό Ναζιανζηνός 111, 120, 121, 125, 150, 152, 154, 155, 323
Ανδρέας Ίερέας Μοροντζανέτος 175	Γρηγόριος Κορίνθου 121
Ανδρέας Σιγηρός 226	Γρηγόριος Μπούνης 223, 225
Ανειλής 210	Γρηγόριος Νύσσης 78
Άνθιμος μοναχός έξ Άγχιάλου 121	Γρηγόριος Πρωτοψάλτης 191
Αντώνιος Άλυγιζάκης 132	Γρηγόριος Στάθης 132, 159, 182, 205, 225, 236
Αντώνιος Έπισκοπόπουλος 177, 220	
Αρσένιος Κυδωνίας 220	Δανιήλ Πρωτοψάλτης 190, 219
Αρσένιος μοναχός 102, 108	Δημήτριος Ζήνος 93
	Δημήτριος Λωτός 220
Βαρθολομαΐος Κουτλουμουσιανός	Δημήτριος Νταμίας 132, 175, 183, 186, 189, 214, 244, 245
Βασίλειος Μέγας 112	Διονύσιος Άλικαρνασσεύς 109
Βασίλειος Σαλτερής 186	Egon Wellesz 236
Βενέδικτος Έπισκοπόπουλος 132, 175, 183, 186, 208	Έμμανουήλ Γιαννόπουλος 132
Γαβριήλ Ίερομόναχος 197, 204, 206	Ευστάθιος Θεσ/νίκης 122
Γενάδιος Σχολάριος 98, 132, 185, 186, 194, 322	
Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης 149	Θεοδόσιος Γραμματικός 110
Γερμανός Κων/πόλεως 107, 108	Θεόδωρος Θαλασσηνός 210, 211, 291
Γερμανός Νέων Πατρών 163, 183, 189-191, 204, 236, 237, 239, 240, 242, 243, 246, 309	Θεόδωρος Εύδης 120
Γεώργιος Βιολάκης 77, 94, 191	Θεόδωρος Πρόδρομος 122
	Θεόδωρος Στουδίτης 91, 140, 145, 186

- Θεοφάνης Γραπτός 91, 146
- Θεοφάνης Καρούκης 163, 169
- Ίάκωβος Πρωτοψάλτης 184, 236, 237, 240, 243, 244, 248, 249, 251, 253, 254, 256, 310, 215, 328
- Ιγνάτιος μοναχός Φριέλος 175
- Ιερώνυμος Τραγωδιστής 210
- Ιωάννης Αρβανίτης 115, 196, 228
- Ιωάννης Αρκλάς 101, 107, 122, 166, 321
- Ιωάννης Γλυκός 210, 225
- Ιωάννης Δαμασκηνός 99, 106, 107, 110, 111, 116, 118, 122, 126, 130, 132, 168, 195, 214
- Ιωάννης Διάκονος ὁ Εὐγενικός 147
- Ιωάννης Κλαδάς 207, 208, 214-216, 218, 323
- Ιωάννης Κουκουζέλης 162, 164, 168, 171, 180-182, 188, 205, 206, 209, 211, 215, 216, 225, 228, 229, 237, 242, 245, 247, 291, 325, 326
- Ιωάννης Λάσκαρης 207, 208, 213
- Ιωάννης Μαυρόποδας 179
- Ιωάννης Πρωτοψάλτης 208
- Ιωάννης Τραπεζούντιος 190
- Ιωάννης Χρυσόστομος 77, 78, 85, 156, 230
- Ιωάσαφ Διονυσιάτης 212
- Ιωάσαφ Νέος Κουκουζέλης 163, 168, 169, 173
- Ίωσήφ Στουδίτης 91, 145, 146
- Ίωσήφ Ὑμνογράφος 145, 147
- Jorgen Raasted 181, 182, 187
- Κάλλιστος Ἱερομόναχος 213
- Καρλομάγνος 84
- Κασιανή μοναχή 118
- Κλήμης Ὑμνογράφος⁹²
- Κοσμᾶς μοναχός Βαράνης 175-177, 185, 214, 218, 220, 226
- Κοσμᾶς Μακεδόνας 136, 163, 168, 169, 172, 184, 186, 189, 190, 244, 245
- Κύριλλος Μαρμαρηνός 174, 219
- Κων/ντίνος Ασᾶν 208
- Κων/ντίνος Οἰκονόμο ἐξ Οἰκονόμων 110, 145, 147
- Κων/ντίνος Κλάββας 217-219
- Κων/ντίνος Πορφυρογέννητος 149
- Κων/ντίνος Φλαγγῆς 209, 324
- Κων/ντίνος Φλῶρος 187, 198, 202
- Κώνστας Χίος 208
- Λέων Ἀλμυριώτης 210
- Λέων Σοφός 114, 131-133, 211
- Μανουήλ Κομνηνός 179
- Μανουήλ Κούρτεσης 211, 324
- Μανουήλ μέγας Ρήτορας 210
- Μανουήλ Πρωτοψάλτης 218

Μανουήλ Χρυσάφης 159, 183, 206, 209, 211, 213-216, 218-220, 223, 226

Μάρκος Δομέστικος 163

Μάρκος Κορίνθου 209, 219, 220

Ματθαῖος Βατοπεδινός 209, 212

Ματθαῖος Βλάσταρης 136, 138, 148

Ματθαῖος Παρανίκας 145

Μιχαήλ Ἀνεώτης 225

Νεκτάριος Βλάχος 212

Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος 79, 91

Νικόδημος Ἄγιορείτης 122

Νικόλαος Δοχειαρίτης 191, 212, 218-220, 237

Νικόλαος Μαλαξός 82, 83, 93, 95, 129, 133, 135, 136, 138, 147, 185, 321

Νικόλαος Τωμαδάκης 110

Ἐένος Κορώνης 209, 210, 215, 220, 226

Oliver Strunk 181, 182

Παλάτιος Ἱερομόναχος ἐκ Μελενίκου 212

Παναγιώτης Χαλάτζογλου 174

Πέτρος Βυζάντιος 190

Πέτρος Κιλτζανίδης 191

Πέτρος Λαμπαδάριος ὁ Πελοποννήσιος 163, 289

Πέτρος Μπερεκέτης 174, 212, 21

Ρωμανός Μελωδός 102, 105, 122, 123, 139, 140, 142-144, 224

Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων 92, 134, 145

Συμεών Θεσ/νίκης 86, 230-232

Τερτυλλιανός 84

Wetenhall Tilliard 118, 164, 178, 187, 188

Χουρμούζιος Χαρτοφύλακας 169, 220, 237, 251, 311

Χρυσάφης ὁ Νέος 132, 163, 169, 180, 183-186, 190, 191, 203, 207, 208, 212, 213, 216, 219, 236, 237, 239-243, 245, 247, 308, 312, 323, 327

Β) Εὐρετήριο ὄρων καὶ ἐννοιῶν

- Ἁγία Τριάδα 79, 80, 111-113, 115, 122, 147, 149, 155, 157, 158, 204, 207
- Ἅγιο Πνεῦμα 77-79, 81, 83, 84, 87, 94, 95, 97-99, 104, 105, 109, 11, 112, 114, 117, 120, 123, 125, 126, 132, 133, 136, 137, 143, 147-149, 151, 153-155, 158, 186, 216, 219, 228, 229, 235, 275, 277, 321, 324
- Αἵνοι 96-100, 106, 130-133, 136-138, 157, 181, 185-186, 189, 195, 235, 322
- Ἀκολουθία 75, 76, 79, 81-84, 86-90, 92, 93, 95-102, 104-108, 113, 114, 119, 120, 124, 126, 131-134, 138, 147, 149, 152, 167-169, 174, 183, 196, 204-206, 214, 215, 223-225, 229-233, 238, 321, 325
- Ἀκροστιχίδα 101, 102, 120, 121, 140-144, 146-148, 155, 279, 284
- Ἄλληλουάριο 90, 103-105, 223, 224, 227-229, 303, 325
- Ἄμωμος 214
- Ἀναβαθμοί 120, 181
- Ἀνάγνωσμα 76, 78, 82, 83, 89-90, 92, 95, 102, 104, 105, 109, 183, 198, 229, 321
- Ἀνάλυση (μουσική) 239
- ἀναγωγική 255, 257-273
 - δομική 249
 - μετρική 249
 - συντακτική 249
- Ἀνθολογία 173, 185, 190, 207, 212, 244
- Ἀναγραμματισμός 176, 207, 209, 211, 216, 217, 291
- Ἀναποδισμός 207
- Ἀνάληψη 78-80, 82, 83, 94, 96, 98, 120, 139, 152, 154, 158, 177, 220
- Ἀνάσταση 77, 85, 87, 93, 102, 106, 120, 139, 140, 168, 169, 176, 181, 182, 184, 185, 190, 191, 206, 209, 224, 226, 232, 284
- Ἀντίφωνο 88-90, 103, 181, 229-232, 325
- Ἀπήχημα 253
- Ἀπόδοση 77, 80, 82, 83, 94, 95, 246
- Ἀπόκρεω 81, 82, 95, 140, 141, 186, 216
- Ἀπολυτίκιο 89, 90, 102, 116, 119, 136-138, 212, 232, 323
- Ἀπόστιχα 89, 97-100, 107, 116-118, 126, 131, 132, 134, 135, 157, 177, 181, 186, 190, 195, 235, 248, 276, 326, 327
- Ἀπόστολοι 76-79, 95, 103, 105, 113-115, 120, 123, 124, 127, 134-138, 151, 152, 154, 156-158, 169, 185, 275-282, 323, 326, 327
- Ἀσματικό 221
- Αὐτόγραφο 160, 169, 191, 226, 228, 237
- Αὐτόμελο 101, 120, 124, 136, 152, 153, 161
- Βάπτισμα 77, 104
- Γένος 254
- Γένος μελοποιΐας
- εἰσμολογικό 161, 326
 - στιχηρακό 181, 185, 236, 257-273
 - παπαδικό 159, 175, 205, 217, 323

Γονυκλισία 79, 84, 85, 87-90, 95-99, 106, 107, 126, 127, 131, 157, 195, 224, 229-233, 231, 325, 327

Διακαινήσιμος (76, 92, 94, 149, 163, 175, 176, 212, 228, 321

Δομέστικος 230, 231

Δοξαστάριο 184, 190, 191, 237, 238, 249, 251, 315, 328

Δοξαστικό 89-90, 96-99, 107, 108, 114, 115, 117, 119, 131, 132, 135, 136, 181, 186, 187, 189-191, 207-211, 214, 233-239, 243, 244, 248, 249, 253, 256, 304, 311, 322, 323, 326, 328

Δοχή 150, 227

Δωδεκαήμερο 82, 83, 149, 153

Ἑκταση 257-273

Εἰρηολόγιο 101, 12, 122, 124, 144, 145, 161-169, 171-175, 178, 181, 184, 187, 190, 216, 235

Εἰρμός 120, 121, 123, 136, 144, 146, 147, 148, 153, 161-176, 195, 212, 213, 222, 284, 322, 326

Ἐκκλησία 75, 77-82, 84-86, 110, 112, 113, 117, 119, 123, 180, 275, 321

Ἐκτενής 90, 125, 22

Ἐξαποστειλάριο 103, 123, 124, 137, 138, 153, 176, 179, 279, 324

Ἐξήγηση 180, 184, 235, 237, 257-273, 383

Ἑορτή

Δεσποτική 76, 92, 94, 149, 175, 176, 212, 228, 321

Θεομητορική 76, 92, 94, 149, 175, 176, 212, 228, 321

Ἑορτολόγιο 75, 78, 80

Ἐπανάληψη (τεχνική σύνθεσης) 245

Ἐπιτάφιος Θρηῆνος 92

Ἑσπερινός 79, 84, 85, 89-90, 93, 95-100, 103, 105-107, 111, 112, 114-116, 118-121, 130, 131, 133-135, 137-139, 147, 152, 177, 181, 195, 203, 204, 208, 212, 215, 227, 229, 230, 232, 235, 253, 321, 323, 325-337

Ἔτος (ἐκκλησιαστικό) 76, 77, 81, 120, 123, 129, 249, 321

Εὐχή 84, 87-90, 231

Εὐχολόγιο 86-89, 97-99, 102, 128, 229

Εὐαγγέλιο 76, 94, 120

Ἐφύμνιο 88, 89, 103, 124, 148, 152, 153, 155, 216, 225, 227, 230-232

Ἐωθινό 181

Ἡμιστίχιο 216, 239, 24

Ἡχημα 207

Ἡχος 89-91, 96-99, 102-110, 112-116, 118-121, 124, 125, 132-141, 145, 148-150, 152, 154, 156-160, 163, 168-171, 173-177, 179, 181, 186-188, 194, 195, 197, 198, 200, 205, 206, 209-214, 216-220, 224, 227, 230-234, 249, 253-257, 277-279, 281, 282, 285, 286, 294, 325, 327-331

Θεία Λειτουργία 78, 83, 84, 86, 88, 95, 103-105, 109, 177, 214, 216, 217, 227, 228, 321, 326

Θέση 201, 202,

Θεολογία 81, 84, 132, 150, 323

- Θεοτοκίο 88, 98, 100, 101, 103, 153-155, 176, 181, 186, 215
- Θεοφάνεια 122, 134, 182, 183, 185,
- Θεωρητικό 204
- Ίδιόμελο 82, 88-90, 95-98, 108, 110, 111, 113-116, 120, 121, 125, 126, 129, 130, 134, 151, 178-180, 182, 185-187, 191-193, 195, 198, 203, 205, 208, 212, 214, 216, 236, 239, 245, 246, 249, 321-323, 326, 327
- Ίσοσυλλαβία 110, 125, 195-197, 322, 327
- Κάθισμα 100, 101, 120, 136-138 151, 152, 275, 322
- Καινή Διαθήκη 90, 281
- Καλλωπισμός 163, 164, 169, 172, 175, 180, 183, 184, 186, 190, 203, 206, 210, 219, 220, 223, 225, 230, 232, 236-238, 240, 244, 245, 248, 249, 253, 254, 291, 307, 325, 326
- Καλοφωνία 206, 214, 215, 221, 224, 325
- Κανόνας 92, 96, 100, 102, 103, 106, 123, 124, 136, 140,, 142, 143, 151, 152, 155, 156, 168, 206, 222-227, 323, 325
- ιαμβικός 101, 107, 120-122, 124, 165, 169, 171, 174, 176, 213, 321, 324
- Καταβασία 78, 95, 121, 163, 176
- Κατάληξη
- άτελής 246, 251, 252
- έντελής 173, 251, 252
- τελική 204, 242, 248, 251, 252, 255
- Κατηχούμενοι 77, 84, 103
- Κεκοιμημένοι 80-82, 95, 97, 98, 100, 101, 103-106, 140, 142, 148, 186, 213, 228, 286, 321, 322
- Κοινωνικό 103, 104, 116, 218-225, 300, 325, 326
- Κοντακάριο 128, 140, 205, 222-226, 322
- Κοντάκιο 92, 96, 100, 102, 103, 106, 123, 124, 136, 140, 142, 143, 152, 155, 156, 206, 222-227, 323, 326
- Κουκούλιο 222
- Κράτημα 175, 176, 197, 210, 211, 215, 220
- Κρατηματάριο 205
- Κῶλο 115, 117-119, 124, 125, 157, 166, 195, 196, 199, 202, 226, 239, 243, 244, 246-248, 250, 251, 253-255, 278, 279
- Λιτή 95, 97-99, 107, 108, 115, 128, 135, 185, 189
- Μάθημα 138, 139, 145, 148, 176, 207, 209, 233, 324
- Μαθηματάριο 160, 173, 175, 176, 205-207, 213, 214, 324, 326
- Μαθητές 88, 112, 114, 119, 120, 126, 130, 134, 135, 137, 138, 158, 193, 210, 212, 217
- Μακαρισμοί 138, 139, 145, 148
- Μαρτυρικό 101, 102
- Μεγάλες Ὑποστάσεις 184
- Μεγαλυνάριο 148, 149, 157
- Μέλος 88, 102, 103, 109, 111, 119, 124, 127-129, 132, 134, 135, 147, 160-165, 168-178, 180-182, 184-192, 195, 198, 203-232,

- 235-239, 242-256, 288, 289, 291, 304-312, 315, 323-327
- Μελοποιΐα 89, 119, 128, 159-161, 165, 172, 173, 178, 180, 181, 183, 183-185, 187, 205, 216, 217, 221, 235, 236, 323, 324, 326, 329
- Μελοποιός 132, 163, 176, 206, 209, 211-213, 218, 242, 246, 254,
- Μαρτυρία 240
- Μεσοπεντηκοστή 80, 94, 213
- Μεταβολή (τεχνική σύνθεσης) 246, 253, 254
- Μεταγραμματισμός 255, 257-273
- Μεταγραφή σχηματική 255
- Μετάληψη 216
- Μεταρρύθμιση 165
- Μεταφορά 119, 120, 154, 158
- Μεταχείριση (μελοποιητική) 115, 159, 173, 184, 205, 206, 208, 209, 225, 228, 236, 245, 248, 254, 324, 326, 328
- Μετρική 151, 249, 250
- Μέτρο 110, 152
- Μετροφωνία 203, 205, 255, 290, 327
- Μηναίο 86, 94, 122, 179
- Μίμηση προς τά νοούμενα 238, 246
- Μνημόσυνο 214
- Μονοφωνάρης 221, 226, 230
- Νέα Μέθοδος 163, 165, 175, 185, 191, 212, 221, 237, 251, 324
- Νενανισμός 75, 76, 211, 313, 225
- Νεύμα 201, 202
- Νηστεία 84, 122
- Οἰκηματάριο 205
- Οἶκος 102, 133, 136, 138, 140-144, 148, 155, 156, 222, 224-226, 322
- Ὀκτώηχος 76, 92, 94, 98, 101, 117, 129, 177-179, 181, 182, 187-191, 237
- Ὀκταηχία ἢ Ὀκτωηχία 113
- Ὀμιλία 77, 111, 156
- Ὀμοτονία 110, 122, 125, 152, 195, 322
- Ὄρθρος 75, 80, 94, 96, 98-103, 105, 108, 117, 120, 121, 125, 134, 136-138, 141, 145, 147, 195, 208, 209, 214, 215, 321, 323
- Παλαιά Διαθήκη 90, 113, 114
- Παλλιλογία 155, 246
- Παννυχίδα 84, 101, 102, 108, 141, 146, 249
- Παπαδική 159, 160, 173, 176, 202, 203, 205, 206, 209, 214, 217, 221, 227, 323
- Παρακλητική 76, 86, 93, 110, 113, 117, 124, 153, 321
- Παράκλητος 78, 81, 95, 97, 109, 110, 112, 116, 117, 119, 123, 127, 130, 131, 138, 151, 153-158, 167, 194, 198, 216, 245, 276-278, 280-283, 285, 319, 323, 327
- Παραλλαγή 203, 205, 290, 327
- Παρομοίωση 120, 123, 125, 158
- Πάσχα 75-81, 83, 84, 91, 94, 145, 149, 176, 179, 181, 227, 230, 231, 321
- Πατέρες 78, 81, 110, 113, 136, 151, 208, 321, 322
- Πεντηκοστάριο 75-77, 79-84, 86, 87, 91-105, 108, 109, 119, 121, 128, 129, 134-137, 139, 141, 145-148, 150, 185, 189, 190, 192, 198, 223, 237, 321, 322

- Περισσή 88, 89
- Πληρωτικά 88
- Πόδας 126, 210, 211, 244
- Πολυέλεος 120, 207-209, 323
- Ποίηση 109, 110
- Ποιητής 105, 107, 113, 116, 120, 124, 132, 134, 138, 140, 142, 147, 151, 154, 156, 249
- Πραγματεία θεωρητική 202
- Πράξεις τῶν Ἀποστόλων 76, 77, 90, 109, 125, 152, 216
- Προθεωρία 202, 203
- Προκείμενο 83, 87, 90, 104, 105, 149, 223, 224, 227, 228, 231
- μέγα 228, 231
- Πρόλογος 100, 101, 136, 210
- Προοίμιο 102, 122, 123, 137, 141-143, 145, 156, 224, 226-228, 232, 23
- Προσόμοιο 96, 98, 128, 130, 132, 134, 136, 138, 140, 148, 151, 152, 193, 195, 275, 276, 322
- Προσωποποίηση 156, 15
- Προφητολόγιο 89, 90
- Πρωτοψάλτης 221, 231
- Ρυθμός 124, 126, 197
- μουσικός 110, 197, 324
- Σημάδι (σημαδόφωνο) 202, 203, 222, 255
- Σημειογραφία 96, 110, 122, 129, 130, 132, 147, 160-165, 168, 171, 179-181, 183-185, 188, 191, 195, 197, 198, 200-202, 212, 220-224, 228, 229, 232, 236-238, 245, 255, 304, 311, 324, 326, 327
- chartres 129, 162, 178, 179, 187, 197, 198, 201
- coislin 87-89, 129, 161, 162, 164, 167, 178, 179, 187, 198, 200-201, 224, 229
- Στιχηράριο 80, 91, 92, 96, 98, 99, 106-108, 126, 128-132, 136, 161-163, 171, 172, 178-191, 197, 198, 203-208, 212, 216, 223, 227, 230, 235, 240, 242, 244-246, 249, 253-255, 321, 326-329
- Στιχηρό 80, 89, 91, 92, 95-100, 106-108, 111-114, 116, 118, 121, 125-139, 148, 150-152, 157, 158, 160, 161, 171, 172, 178-192, 195-198, 202-209, 211-217, 223, 226, 227, 230, 232, 235-240, 242, 244-246, 249, 253-255, 275, 277, 291, 292, 319, 322-324, 326-328
- Στιχολογία 114, 214, 275, 334
- Στίχος 83, 88, 94, 95, 101, 104, 105, 113, 122, 116, 117, 119, 124, 127, 169, 205, 208, 214, 216, 217, 222, 225, 227-229, 232, 250, 251, 324, 325
- Στροφή 115, 117, 118, 136, 151, 155, 322, 323
- Συναξάριο 79, 81, 92, 93, 102
- Συναπτή 123, 230, 231
- Συναίρεση 196, 197
- Σύντμηση 225
- Σύστημα
- διαπασών 253
- κατά τριφωνία 253, 254
- τροχός 203, 253
- Σχήμα (ρητορικό) 112-119, 123-127, 153, 154, 157, 235, 328
- μελωδικό 110, 196, 240, 243, 244, 246, 322, 327

- μετρικό 150
- Ταξινόμηση
- λειτουργική 182, 183, 187, 188
 - συστηματική 182
- Τονή 126, 195
- Τόνος σύνθετος 201, 202
- Τριώδιο 75-77, 79-82, 84, 86, 87, 89-93, 95-101, 103, 104, 107, 109, 111-116, 119, 120, 122-128, 130, 132, 135, 137, 138, 140, 141, 144-148, 150, 152-155, 158, 168, 173, 182, 185, 189, 190, 193, 199, 200, 205, 207-212, 214, 223, 227, 229, 233, 235, 237, 238, 246, 253-255, 275-280, 282, 284, 286, 322, 323, 327
- Τροπάριο 82, 83, 88, 94-96, 100-102, 109-111, 115, 117-121, 128, 136-138, 148, 151, 153-156, 161, 162, 169, 195, 196, 212-214, 250, 275, 276, 279, 280, 282, 322
- Τροπολόγιο 92
- Τυπικό 77, 85, 86, 87, 90, 93, 94, 97, 98, 103, 104, 116, 128, 145, 169, 171, 217, 232, 324
- άσματικό 87, 99, 102, 103- 105, 227, 228, 231
 - κοσμικό 85
 - Κων/πολιτικό 79, 85, 86, 90, 97
 - μοναχικό-μοναστικό 83, 85-87, 109, 113, 233, 321
 - Μ.Χ.Ε. 79, 85, 89, 99, 103, 105
 - στουδιτικό 81, 86, 98, 103-105, 175
 - σαββαϊτικό 86, 90, 175
- Τύπος
- άσματικός 85, 87-90, 230, 231, 325
 - βυζαντινός 85, 86
 - λειτουργικός 85
 - μοναστικός 89
 - μορφολογικός 175, 207, 210, 211, 214, 216
 - σημειογραφίας 129, 160, 179, 192
 - Ύμνογραφία 76, 80-82, 86, 87, 91-96, 98, 102, 106, 108-112, 119-121, 123, 127, 129, 139, 150 156, 159, 179, 183, 321, 322
 - Ύμνολογία 108
 - Ύμνος 83, 94, 98, 102, 104, 106, 107, 109-119, 123, 127, 128, 132, 140, 148-152, 155, 157, 159, 161, 175, 176, 178, 179, 192, 195, 199-201, 205, 221-223, 225, 244, 245, 249, 253, 255, 275, 278, 286, 321-323, 327, 328
 - Φθόγγος 248, 253, 257-273
 - Φθορά 242, 247, 253, 255, 284
 - Χερουβικό 205, 209, 217
 - Χριστούγεννα 82, 83, 122, 147, 153, 185, 228
 - Χορός 123, 210, 221, 227, 230, 231
 - Χριστός 77, 78, 80, 81, 112, 119, 120, 126, 153, 154, 282
 - Χρόνος (πρώτος) 257-273
 - Ψαλμός 88, 89, 216, 228, 230
 - Ψαλμωδία 159, 173

Ψαλτική Τέχνη 202, 203

Ψαλτικό 221, 222, 224, 226-228, 325

Ψυχοσάββατο 81, 82, 95, 97-99, 102,
104, 109, 140, 142, 143, 156, 214, 228, 324

Ώδή 94, 95, 101, 102, 119-124, 136, 145-
147, 149, 153-155, 161, 165-169, 171, 173-
176, 212, 213, 226, 279-284, 288, 323, 326

Ώρα 75, 113, 134, 135, 145

μεγάλη 82, 83, 134, 185, 191

Ωρολόγιο 86, 99